ALİ HAYDAR AVCI

Belge ve Kayıtlarla

Bedreddin • Börklüce Gerçeği

Kırılan Kulluk Kalıbı

DORLION

Araştırma-İnceleme

Belge ve Kayıtlarla

Bedreddin • Börklüce Gerçeği

Kırılan Kulluk Kalıbı

Araştırma-İnceleme

ALİ HAYDAR AVCI

Ankara 2020

ORLION
Yayınları

Ali Haydar Avcı
Belge ve Kayıtlarla / Bedreddin - Börklüce Gerçeği / Kırılan Kulluk Kalıbı

Genel Yayın Yönetmeni: Aydın Şimşek
Editör: Gül Güleryüz

Kapak Resmi: Torlaklar 1577 - (Nicolay de Nicolas 1517 - 1583)
Kapak Tasarım & Sayfa Düzeni: Dorlion Tasarım Atölyesi
1.Baskı Agustos 2020

Sertifika No: 33967
ISBN: 978-605-249-920-7

© Dorlion Yayınları | Agustos 2020
© Ali Haydar Avcı | Agustos 2020

Merkez Adres: İstiklal Mah. Yeşiltepe Sok. 24/ A Eskişehir

Şube Adres: Kültür Mahallesi, Liderler İş Merkezi,
Kızılırmak Cd. D:No: 63/9 06420 Çankaya/Ankara
Tel: (0312) 433 03 78 • Gsm: (0555) 037 73 19 • (0530) 307 10 93

İç Baskı & Cilt: Bil Ofset Basım Yayın Matbaa Hizmetleri San. Tic. Ltd. Şti.
Tesviyeci Caddesi No:7/5 İskitler- Ankara

Tel: 0312 433 03 78
Sertifika No: 46767

© Bu kitabın yayın hakkı Dorlion Yayınları'na aittir.
Dorlion Yayınları™ bir **İnsancıl Sahaf** tescilli markasıdır.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

web: www.dorlionyayinlari.com
e-posta: dorlionyayinlari@gmail.com

KİTAP İSTEME ADRESİ:
İNSANCIL
Sipariş Hattı: (0530) 307 10 93 - (0530) 643 30 84
web: www.insancilkitap.com • e-mail: depo@insancilsahaf.com

Ali Haydar Avcı, 1961 yılında Ankara-Kalecik-Hançılı köyünde doğdu. 1977 yılından beri Almanya'da yaşamaktadır. Halkbilimi ve sosyal tarih alanıyla ilgili çalışmalar yapan yazar, ulusal ve uluslararası alanda birçok konferansa, seminer ve sempozyuma katılmıştır. 2012 yılında Troya Kültür Sanat Ödülleri kapsamında Pertev Naili Boratav Halkbilimi Ödülü'nü, 2015 yılında ise Âşık İbrahim Kültür - Sanat Vakfı Halkbilimi Ödülü'nü almıştır. Yazarın yayımlanan çalışmalarından bazıları şunlardır:

1. Halkbilimi Araştırmaları, Ankara 1988.
2. Halkbilimi Konuları ve Araştırma Yöntemleri, Ankara 1992.
3. Köroğlu Ayaklanması / İnceleme-Belgeler-Deyişler-Kaynakça, D-Oberhausen 1994.
4. Alevi Tarihinden Bir Kesit: Kalender Çelebi Ayaklanması, Ankara 1998.
5. Zeybeklik ve Zeybekler - Bir Başkaldırı Geleneğinin Toplumsal ve Kültürel Boyutları, D-Hückelhoven 2001.
6. Bize de Banaz'da Pir Sultan Derler - Yeni Belge ve Bilgiler Işığında Pir Sultan Abdal, İstanbul 2004, 2. Baskı Ankara 2012.
7. Atçalı Kel Mehmet İsyanı - Aydın İhtilâli (1829-1830), İstanbul 2004, 2. Baskı Ankara 2012, 3. Baskı Ankara 2013.
8. Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi, İstanbul 2004, 2. Baskı Ankara 2012.
9. Osmanlı Gizli Tarihinde Pir Sultan Abdal ve Bütün Deyişleri, İstanbul 2006, Genişletilmiş 5. Baskı Ankara 2016.
10. Halkbilimi Araştırmaları, Cilt 1, İstanbul 2004.
11. Halkbilimi Araştırmaları, Cilt 2, İstanbul 2004.
12. Halkbilimi Araştırmaları, Cilt 3, İstanbul 2005.

13. Halkbilimi Araştırmaları, Cilt 4, İstanbul 2005.
14. Şah Kalender İsyanı - Alevi Tarihinden Bir Kesit, Ankara 2014. 2. Baskı, Şah Kalender İsyanı - Alevi Tarihinden Bir Dönemeç, Ankara 2016.
15. Konargöçer Toplumlar ve Osmanlının Kuruluşu - Osmanlının Gayriresmi Tarihi, Ankara 2014.
16. Abdalan-ı Rum ve Geyikli Baba, Ankara 2015.
17. Şeyh Bedreddin - Börklüce Eylemi - Tarihi Öte Yüzünden Okumak, 1. Baskı, Ankara 2019. Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara 2019.
18. Alevi - Bektaşi Tarihinde Saptırma - Pir Sultan Abdal Gerçeği, Ankara 2019. (Ali Rıza Orman ve Hüseyin F. Olur ile birlikte.)
19. Belge ve Kayıtlarla Bedreddin - Börklüce Gerçeği - Kırılan Kulluk Kalıbı, Ankara 2020.

Çeviri Yayınlar:

1. Anna S. Tverintinova, Türkiye'de Karayazıcı - Deli Hasan İsyanı (1593-1603), İstanbul 2006, 2. Baskı Ankara 2012.
2. Xénia Celnarova - Ali Haydar Avcı, Avrupa ve Önasya'da Eşkıyalık, Ankara 2012. (Ortak kitap).

Ayrı Basımlar:

1. Bilinmeyen Bir Halay ve Türküleri, İstanbul 1984.
2. Hançılı Köyü ve Çevresinde Ağıt Geleneği, İstanbul 1986.
3. Almanya Gurbeti ve Türküleri, İstanbul 1986.
4. Tesellemeler, İstanbul 1987.
5. Osmanlı Yönetimi ve Alevi Halka Yönelik Sistemli Kıyım, Ankara 1992.
6. Alevilik ve Devlet, Ankara 1993.

7. Ağıt Geleneği ve Ağıtlar, Ankara 1995.
8. Çomar Bölükbaşı Ayaklanması ve Çomar Ağıtları, Ankara 1996.
9. Bir Sosyal İsyancı: Eşkıya Çöllo - Yaşamı ve Destanı, Ankara 1997.
10. Kara Mahmut Ayaklanması 1684-1686, İstanbul 1998.
11. Anadolu'dan Ağıtlar, Ankara 1998.
12. Osmanlı Döneminde Sosyal İsyancılığın Yapısal Özellikleri (1580-1920), İstanbul 2004.
13. Osmanlı Düzeninde Gerdek Vergisi, İstanbul 2005.
14. Osmanlı Düzeni ve Pir Sultan Abdal, İstanbul 2005.
15. Kırsal Alandan Kentlere Göç ve Alevilerin Kimlik Sorunu, İstanbul 2014.
16. Alevi Tarihinde Pir Sultan Olayı, Almanya 2015.
17. Anadolu Erenleri ve Dergahların Oluşumu, Almanya 2016.

Halkbilimi Araştırmaları adlı süreli kitaplar dizisinin genel yayın yönetmenliğini yapan yazarın ayrıca Türk Folkloru-Belleten, Halk Kültürü, Alevilerin Sesi, Alevilik Araştırmaları, Folklor/ Edebiyat, Allı Turna, İletişim, Deng, Ehli Beyt, Berhem, Yol-Bilim/ Kültür/ Araştırma, Tiroj, Hayat Sanat, Halk Ozanı, Serçeşme, Pertev Naili Boratav Armağanı, Alevi Tarih ve Kültürü, Anadolu Halk Hareketleri, Halkbilimi Araştırmaları gibi sempozyum kitabı, yıllık ve dergilerde halk-bilimi ve sosyal tarih alanıyla ilgili yüzü aşkın uzun araştırması yayımlanmıştır.

İÇİNDEKİLER

Sözün Başı 11

1. Anlamak - Anlamlandırmak 21

2. Olguyu Tanımlamak 39

3. Talan İkliminde "Kendi Olmak" 49

4. Kırılan Kulluk Kalıbı ve Tahakkümün Sarsıntısı 69

5. Derviş ve Direniş: Sistemin Yansıtması ve Börklüce Gerçekliği 91

6. Osmanlı Belgelerinde Yansımalar 106

7. Eylemin Yapısal Özelliği 111

8. Yollarda bir "Gezgin" - Timur Han'la Karşılaşma - Anadolu'ya Dönüş ve Güzergâhlar 125

9. Bedreddin'in Yolculuğunda Bir Durak ve Torlakların Sorusu: Yolun Kânden (Nerden) Gelür? 135

10. Balkan Toplulukları ve Bedreddin - Musa Çelebi İlişkisi 150

11. Balkanlarda Bir Güç Odağı: Timar Erleri ve Tovıcalar 164

12. Börklüce Eyleminde Bir Topluluk: Konargöçerler 187

13. Osmanlıda Alevi - Bedreddini Kıyımı ve Sürgünler 201

14. Börklüce - Bedreddin Olayında Asıl Özne: Eylem 227

15. "Düş" ve Eylem Arasında Bir Hedef: Rıza Kenti 247

16. Bir Yapılanma Olarak Rıza Şehri ve Börklüce'nin Önerdiği Toplum Düzeni 254

17. Börklüce Eyleminde Kadının Konumu 263

18. Şah Olgusundan Rıza Kenti'ne: Bir Tasarımın Boyutları 275

19. Rıza Kentine Soluk Üflenen Yer: Alevi Dergahlarında Yapılanma 291
19. 1. Giriş: 291
19. 2. Dergahlarda İktisadi Yapılanma: 297
19. 3. Dergahların Kurulma Alanları: 302
19. 4. Alevi Âşıkların Deyişlerinde Dergahlar ve Erenler: 304
20. On Yedinci Yüzyıl Ortalarında Önemli Bir Örnek ve Tanıklık: Abdal Musa Dergahı 310
20. 1. Ziyareti mahremi esrâr ve mukaddemi ebrâr fukaray-ı âli abâ hazreti Abdal Musa Baba 310
20. 2. Abdal Musa Ziyareti 312
21. Börklüce Eyleminin Soluk Bulduğu Alan 316
22. Bedreddin'in Güzergâhı: İznik'ten Balkanlara Uzanan Yolculuk ve Deliormanlar 329
23. Eylemlerin Başlama ve Bitme Tarihi 346
24. Yenilgiler: Süreç - Ödenen Bedel - Ertelenen Umut 360
25. Börklüce Eyleminin Coğrafyası 369
26. Börklüce Eyleminin Toplumsal Dokusu ve Bölgedeki İktisadi Faaliyet 379
27. Konargöçerlikten Börklüce Eylemine: Bir Evrimin Boyutları 398
28. Şeyh Bedreddin - Börklüce Mustafa ve İzmiroğlu Cüneyt Bey İlişkisi 411
29. Börklüce Algılaması 423
30. Sonuç: Kul Toplumundan "Türdeş Toplum"a Dönüşüm 429
31. Belgeler 451
31. 1. Tezâkir-i Hüdâyi 451

31.2. Şeyh Bedreddin - "Et Teshil Şerhu Letâ'ifü'l İşârât" - Bitiş tarihi 3 Eylül 1415 - Mukaddime ve bitişten bir bölüm:.....454

31. 3. Şeyh Bedreddin - Câmi'u'l-Fusûleyn - Mukaddimeden bir bölüm:.....456

32. Kaynaklarda Bedreddin - Börklüce Eylemi 458

32. 1. Doukas / Dukas Tarihinde Börklüce Eylemi:.....458

32. 2. Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî - Tevârih-i Âli Osman'da Börklüce Eylemi: 463

32. 3. Mevlânâ Mehmed Neşri - Kitâb-ı Cihan-nümâ'da Börklüce Eylemi: 466

32. 4. Muhyiddin Cemâli - Tevârih-i Âl-i Osman'da Börklüce Eylemi: 467

32. 5. "Histoire Universelle, L'Histoire de L'Empire Ottoman" da Börklüce Eylemi:.....470

32. 6. Anonim Tevârih-i Âl-i Osman'da Börklüce Eylemi.....472

32. 7. Doukas tarihinin Latince ve Yunanca özgün metni. 475

33. Deyişler 479

34. Kaynakça.....489

35. Dizin 509

36. Resim ve Gravürler 521

37. Haritalar 591

Sözün Başı

Siz, kendinizi kendiniz anlatmazsanız, başkası sizi baktığı pencereye göre anlar, taşımak istediği yere göre anlatır.

Bir gerçeğin aslını anlamak istiyorsan yansıyana değil, yansımanın arkasında kalana bakmak gerekir.

Önce doğaya baş kaldırdı insan. Doğal sınırların, doğal olanın, doğa tarafından kendine çizilen alanın dışına çıktı. Dengesel ilişkiler yerine, hükmetmek istedi doğaya, bilmedi ki, hükmedilen olacak. Doğanın kendisi için belirlediği sınırlara olan bu başkaldırı, birinci olanıdır. İkincisi ise, karşıtlık ilişkisi içerisinde karşıtlardan birinin, ezilenin, baskı altında tutulanın, emeği talan edilenin, kuşatmaya, katmanlı yapıya, yağmaya, sömürüye, ötekine olan başkaldırısıdır.

Katmanlı yapı ve her türlü talan karşısında bir önerme olan Simavna[1] Kadısıoğlu olarak kayıtlara geçen Şeyh Bedreddin ile

1 Simavna / Simavuna, Edirne ilinin yaklaşık 25 km. batısında, Arda Nehri kıyısında, -bugün Yunanistan sınırları içinde- Dimetoka'ya giden yol üzerinde bir köydür. Yeni adı "Ammo Voune / Amovunan"dır.

Börklüce Mustafa eylemini anlatmaya başlarken yaptığımız bu çalışmaya "*tarihi öte yüzünden okumak*" diyoruz. Önemle vurguluyoruz bunu da. Fakat bu vurguyla birlikte burada kimi sorular çıkmaktadır karşımıza: Bedreddin - Börklüce gerçekliği / eylemi nedir? Peki tarihe öte yüzünden bakmak, öte yüzünden okumak ne anlama gelir? Katmanlı yapıda ezilenler / yitirenler / itelenenler açısından ne anlam taşır "*tarihin gizlenen yüzü*"? Bu boyutlar içinde "gizlenen yüz" neden bu kadar önemlidir? Bu yüzünden bakınca ne görünür? Öte yüzünden bakınca ne görünür? Muktediri olumlama temelinde kurgulanan, karartılan, yanlı, yüzeysel ve egemen zihniyetle uyumluluk temelinde saptırılarak oluşturulan resmi tarihten, farklı / sorgulayan bir bakışla nesnel tarihe ve saptırılan gerçekliğe ilişkin kimi boyutları yakalamanın olanağı var mıdır? Vereceğimiz yanıt önemli, çünkü yansıyanla / yansıtılanla, "*saklı yan*"da, gölgede kalan aynı değildir. Âşıklar der ki, "*sır olup sırda kaldık.*" "*Giz*" olarak tanımlanan gerçeklik nerde saklıdır, yansıyanda mı, sırda kalanda mı? Geliştireceğimiz tutum açık ki arka yüz okuması gerektiren bir durumdur. Olay ve olguların aynı zamanda arka plan çözümlemesidir öte yüzden okumalar. Gerçekliğin bu seyrine karşın zâhir yansımalar / yansıtmalar somut durumun niteliğini de değiştirmez elbette. Yüzeysel bakışla bile görülebilecek gerçek şu ki, Börklüce eylemi en başta, Osmanlı yapılanmasının tahakkümü ve "*kulluk*" dayatması karşısında "*reâya sistemine itiraz*" ve "*kulluk kalıbının kırılması*"dır. Bunun anlamı nedir? Konuyla ilgili yanıt, çalışmamızdaki ayrıntılarda yoğun bir şekilde görülebilir.

Konuyu irdelerken üzerinde ısrarla / önemle vurgu yaptığımız boyutlardan biri de adlandırma ve kimlik meselesidir. Şu soru aklımıza gelebilir. Peki ısrarlı irdelemenin sebebi nedir? Bu olgu, kendini bilmek, anlamak ve toplumsal bellek oluşturmak açısından son derece önemlidir. Sistemin her yönüyle belki en çok oynadığı, zihin kalıplamasında ve toplumların yönlenmesinde son derece etkili olan yerlerden biridir adlandırma ve kimlik.

Moğolların ünlü bir sözü vardır, derler ki; "Moğolların en büyük talihsizliği tarihlerinin düşmanları tarafından yazılmış

olmasıdır." Aslında bu belirlemeyi ve sözü, karşıtlık ilişkisi ve çelişkisi içinde tarihleri karşıtları tarafından yazılan bütün topluluklar için söylemek mümkündür. Söz gelimi Aleviler. Bu yazma eyleminde, yazanın zihin dünyası, duruşu, kavrayışı, sistemle ilişkileri belirleyicidir. Durduğu düzlem, bulunduğu seviye, ilişkileri, çelişkileri ne ise, üslubu, yorumu, tutum ve davranışı da bununla koşutluk / uygunluk içinde olur / gelişir.

Bir algılama biçimi olan "doğru" ya da "kurgusal gerçeklik", konumlanılan düzleme, bakılan yere, yansıyan gölgeye göre değişir. Bu durum doğaldır, çünkü neye, nereden, nasıl bakılırsa doğru öyle görülür. Bir yanılsamadır bu aslında. Ön belirleme, algı ve yargılar önemli etkendir bu yansımada. Oysa, algı dünyasına, bakılan yere, durulan pencereye göre değişen olgu değildir nesnel gerçek. Bu bağlamda bireyin -ya da topluluğun- kendi doğrusu olan algıyı nesnel gerçeklik yerine koyması, bunun üzerinden tanımlama yapması, tutumunu bu boyut üzerinden kurgulaması büyük bir yanılsamadır. Ol sebepten "Her gördüğün hakikât değildir, hakikât var hakikâttan içeri" der âşıklar...

Kulluk üzerine düzen kuranlar kullanamayacağı kulu kapıda tutmaz. Dolayısıyla kulluk düzeninde konum edinen, ekmek yediği, bağlandığı ve doyunduğu kapının kılıcını sallar. Hegemonya, zihin dünyasında kendisi için tutunma alanıdır. Bu noktada bir olgu son derece çarpıcıdır: Kul toplumunun ortaya çıkardığı eziklikte, biat eden ve "kapı"dan beslenenler, ezenden yana tutum geliştirerek, bilinçaltında biriken ezilmişlik hıncını, itaat etmeyene ve ezen - ezilen ilişkisini sorgulayana yöneltir. Bilinç oluşumu gerçekleşmediğinden ve güçlüye "güç" yetiremediğinden, "güçsüz" ve "öteki" konumunda algıladığı kesime karşı tutumu, giderek çok boyutlu saldırganlığa ve bilinçaltı "öç alıcı"lığa dönüşür. Böylelikle, güdümlenmişlik doğrultusunda karşıtını ortadan kaldırdığını algılar. Vakanüvislerin, resmiyet üzerinden "kelâm" üretenlerin, saray ve saltanat sahiplerinin düzenine uygun söylem geliştirmeleri bu bakımdan doğaldır, çünkü konumları ve beslenme alanlarıyla uyumludur. Tercihleri muktedirden yanadır, dolayısıyla egemenin söz, kavram, yaklaşım ve tanılarıyla

konuşurlar. Osmanlı sisteminin denetim altına alamadığı, kul haline getiremediği toplumlara saldırı ve kıyımının da olumlanarak aktarılması bu bağlamda anlaşılabilir bir olgudur.

Sistemler, doğası gereği egemen oldukları toplulukların zihin dünyasını sürekli kurgular. Toplumları koşullandırmanın, kalıplamanın, kolay yönetmenin ve yönlendirmenin sağlam yollarından biridir bu tutum. Sistemin zihin dünyası dışına çıkamayan birey ve çevreler de algı ve düşünce dünyalarına çoğunlukla farkında bile olmadan sistemin değer yargıları ve kalıpları üzerinden yön verir. Söz, söylem, ifade biçimi; zihinlere yerleştirilen egemen olanın tanımı, yaklaşımı ve kavramlarıyla gerçekleşir. Algılama, çözümleme ve tanımlamalar, egemen zihniyet dünyasının yaklaşım ve değerlendirmelerinin yansımasıdır çoğunlukla. Birey kendisini "özgürmüş gibi" algılasa da, aslında bu durum gerçekte bireyin özgür olamayışı, bağlantılı düşünme ve sorgulama düzleminde bulunmayışı, hegemonyanın benimsenmesi ve egemen olanlarca sürdürdürülen çok boyutlu kuşatmanın içselleştirilmesidir.

İnsanın ve doğanın devinimi sonsuzluk içerir. Buna karşın insanın bilincinin ve zihin dünyasının oluşumu iki boyutludur: 1. Statik boyut, 2. Dinamik boyut. Statik boyut, olay ve olguları durağanlık çerçevesinde, görünen belli kalıplar, biçimsel boyutlar içinde kavrama halidir. Dinamik boyut ise, sürekli değişkenlik temelinde kavrar, kendi nesnelliği ve dönüşümü içinde anlamayı ve anlamlandırmayı, öte yüzünden bakışı, bağlantıları ve sorgulamayı temel boyut olarak önceller. Gerçeğin farkında ol(a)mayan toplumlar gerçekliği kucaklayan çözümler üretemez ve olguları anlamlandıramaz. Sınırlı, soyut, yüzeysel ve yetersiz kalıpsallaşmış bilgilerle gerçeğin demine varmak olanaklı değildir. Abdalan diliyle söylenecek olursa, gerçek gözgüye[2] benzer. Sırlanmasıdır cam denilen nesnenin. Gördüğün ya da görülenin hakikatı sırda gizlidir. Ön yüzünde yansıyanı görürürsün, arka yüzünde sırrını. Diğer deyişle zâhirden baktığında yüzünü, bâtından baktığında

2 **Gözgü**: Konargöçer halk dilinde aynaya verilen ad.

özünü görürsün. Gözünle baktığında başka görünür, özünle (can gözüyle / gönül gözüyle) baktığında başka... Peki, baktığın nedir, gördüğün nedir? Bu kavrayışlar içinde hangisi gerçektir, yansıyan mı, yansıtılan mı...?

Gerçeğin deminde ispat istenir yola varandan. Bâtında 'zâhir ispat' sırrın aşikâr olmasıdır. "Arife tarif gerekmez" der erenler. Arif gerek sözün demine vara, sözden anlaya. Gerçeğin demine varanlar bu gerçeği kolaylıkla seçer. Peki "sır" nasıl aşikâr olacak? Bilinmeli ki, sır sahibine söylenir, söz alıcıya. Sır, sizde olduğu sürece size tabidir. Kâmiller bilir ki, alıcısı olmayan söz, boşuna tüketilen nefestir. Ayrıca, aşikâr olan sır, artık sır değildir. Aşikâr olan hangi anlama varacak, kimde, nasıl yankı bulacaktır?

Düşünsel derinliğin yansıması olan kemâlet, erenler meclisinde Hak ile Hak olmak, cümle varlığın ve kendi olmanın sırrına varmaktır. Abdalan taifesi der ki, ses olarak zuhreder cümle varlıklar. Gerçekler deminde ses söze, söz kemâle döner. Arifler bilir sözün aslını. Söz ile sırlanır Hak, kâmil insanın gönül evinde saklanır, cemalinde ışıklanır. "*Gül yüzlüm*" tabiri bu demde bulur anlamını. Bundan dolayı denir ki, gerçeğin demine varmadan Hak ile Hak olunmaz, Mansur olup dâra durulmaz. Karanlığa düşen ışıktır gerçeğin demi ve insan olmanın, kendini bilmenin yolu "*gerçeğin demi*"nden geçer.

On üçüncü yüzyılda Horasan illerinden kardeşi Menteş Baba ile Anadolu erenlerinin yurdu olan Rum illerine kalkıp gelir Hacı Bektaş. Velâyetnameye göre, Anadolu coğrafyasında konuşlanan erenlerin yönlendirmesiyle kendisini "şahin donu"nda karşılar Hacı Doğrul. Fakat Hacı Bektaş tarafından ümüğü sıkılıp soluksuz kaldığında "Kem bizden, kerem sizden erenler, er ere böyle mi eder" der. Hacı Bektaş yanıt olarak der ki; "Biz size en mazlum varlık olan güvercin donunda geldik, bilseydik güvercinden daha mazlum varlık vardır, onun donunda gelirdik. Siz bizi zalim donunda karşıladınız. Er eri böyle mi karşılar?" Peki burda gerçek nedir, hangi boyutta gizlidir? Resmi tarihlerde hiç sözü edilmez, sisler içinde kalmıştır Menteş Baba gerçekliği. Sebep nedir?

Zihin dünyası düşünmek odaklı değil de, koşullanma odaklıysa orada nesnel gerçeğin ve sağlıklı sonucun ortaya çıkması olanaklı değildir. Diğer yandan gerçeğin demi, anlamanın, anlamlandırmanın, ayakta kalmanın, dayanıklı ve güçlü olabilmenin yoludur. Gerçeğe ulaşmak, eksik ve kusurlarından arınarak, sırrı sır eyleyip sırda yürüyebilmektir. Bilgeliğin ve direnişin simgesi Pir Sultan Abdal der ki "Her ağacın kurdu özünden olur." Açık ki, kimse ayakta tutamaz özünden çürümeye başlayan ağacı. Gerçeğe varılamayan yerde ağaç özünden çürür. Ağacın özü çürümeden gerçeğin demine varmak nasıl olasıdır?

Bilgi beş türlüdür: 1. Düşünsel bilgi, 2. Onaysal bilgi, 3. Deneyimsel bilgi, 4. Algısal bilgi, 5. Vargısal bilgidir. Birincisi, gözlem, sorgulama, sebep - sonuç ilişkisini anlama ve değerlendirme üzerinden varılan bilgidir. Sorgulamanın amacı nesnel gerçeğin kavranmasıdır ve, sorgusal bilgi gerçeğe varmayı kolaylaştırır. Gerçeğin deminde düşünsel bilgi büyük önem taşır. İkincisi, başkalarının vardığı çözümleme ve sonuçlar üzerinden sorgusuz onayla varılan bilgidir. Üçüncüsü, yaşanan deneyimler, ilişki ve çelişkilerden çıkarılan sonuçlardır. Dördüncüsü, belirgin ya da saklı kuşatmalar kapsamında, doğrudan ya da dolaylı yüklemelerle benimsetilenin üzerinden oluşan bilgidir. Bu durum bir çeşit zihinsel kalıplama olarak da tanımlanabilir. Beşincisi, yansımalarda, algı ve imgelerde bilgi somut duruma koşut gelişir. Bu düzlem vargısal bilgidir. Dolayısıyla farklı koşullarda, yansımalar değiştiğinde vargısal bilginin boyutları da değişir. Üretilen bilgi ve yansıtılan düzlem, aynı zamanda anlam dünyasını oluşturur bireyde / toplumda.

Hakikat deryasında çoğalmadan düşünce derinliğine varılamaz. Düşünce yoğunluğuna varabilmek için kendi benliğinde çoğalmak gerekir. Derin deryalara dalmaktır bilgi, sormak, anlamak, farkında olmaktır. Farkındalık, kuşatma ve kalıplara başkaldırıdır. Muktediri tedirgin eder bu nedenle. Bilgi, birikim, bilinç, donanım, düşünsel derinliği, yaratıcılığı ve insanın kemâlini geliştirir aynı zamanda. Bireyin ve toplumun düzeyini farklı ve yüksek bir düzleme taşır. O nedenle varılan düzlem ve

nitelik hiçbir zaman rastlantı değildir. Bu bağlamda birey ve toplum ne ölçüde geliştiyse doğal olarak niteliğine, tutum ve davranışına o yansır. Yani âşıkların deyimiyle, "*herkes kemâlini söyler*", niteliğine uygun davranır.

Bireyin / toplumun kendini tanımlamasında, konumlamasında, olay ve olguları değerlendirme ve yorumunda, eylemsel boyutlu tutumunda ortak paydalar önemli, hatta belirleyicidir. Ortak paydalar, gelişmişlik düzeyi, düşünsel düzlemin yapısal özelliği, kavrayış ve duruşa göre oluşur. Hayatın nesnel gerçeğini kavrama temelinde birlikte değer üretimi ve paylaşımı, hayatın çok yönlü yorumu etken bir boyuttur bu noktada.

Kendini olumlama, öteki sayılanı olumsuzlama üzerinden ortak payda ve değerlerin oluşumu ve gelişimi olanaklı değildir. Ötekini, kendi benliğinde duyumsayabilmek önemlidir bu bağlamda, aynı zamanda bu tutum saldırganlığı ortadan kaldırmanın, barış içinde bir arada yaşayabilmenin önde gelen koşuludur. Bu boyut içinde çok yönlü ve derinlemesine, bütünlüklü ve bağlantılı kavrayış ve sorgulama üzerinden oluşan düşünsel bilgi, belirgin ve etken bir unsur olarak çıkar karşımıza.

Tarihsel kayıtlar toplumsal olayları iletmenin ve anlatmanın özgül bir aracı olmuştur. Değerlendirmenin boyutları bu sebeple büyük önem taşır. Düşünsel bilgi temelinde tarih yazımı ise son derece önemlidir. Bağlantılı düşünme, kavrama ve çözümleme temelinde ortaya çıkan düşünsel bilgi, doğal olarak aynı zamanda nesnelliği içerir. Bedreddin - Börklüce eylemi, bu doğrultuda bağlantılı yaklaşım, bağlantılı sorgulama, olay ve olguların arka yüzünden okunması düzleminde özenle ele aldığımız konulardan biridir. Burada konunun kapsamı, anlamı ve önemi açısından yaralandığımız kaynakların belirtilmesi sanırım yararlı olacaktır. Bunlar, 1. Alan araştırması ve topoğrafik (coğrafi) incelemeler, 2. Yayınlanan, yayınlanmayan Tevârih-i Âl-i Osmanlar, 3. Bizans kaynakları, 4. Şeyh Bedreddin Menâkıpnamesi başta olmak üzere menâkıpnameler, 5. Şeyh Bedreddin'in kendi yazdığı kitaplarındaki kayıtlar, 6. Sözlü tarih ve kültür geleneğinden elde ettiğimiz bilgilerdir.

Dostluk ve barış iklimine varmak, "*rızalık sofrası*"nı kurmak, kendini paylaşımda çoğaltmak, insanın gelişiminde yeni aşamadır. Derinlik gerektirir, kuşatmanın kalıplarını kırmayı gerektirir. Özgürlüğe varabilmek, doğasından kopan / koparılan insanın "*kendisi olabilme*"sidir aynı zamanda. Kendisi olamayan insan özgür olamaz. Börklüce, Bedreddin, Torlak Kemâl ve yoldaşları bu düşünsel derinliğe nasıl vardılar? Bunca ağır bedeli ikirciksiz nasıl omuzladılar? Nedir bu kararlılığı sağlayan unsur? Bunun geri planını çözmek önemli. Buna bir bakıma "*anlam çözümlemesi*" de denilebilir.

Abdalan geleneğinin ya da batıni dervişlerin ayrımcılığı ortadan kaldıran, hoşgörülü, barışçıl ve eşitlikçi düşünce dünyası, etkinlik alanlarını genişleten, hızla kaynaşmanın önünü açan bir unsurdur. Börklüce'nin farklı kesimlerden geniş toplulukları bir araya toplamasını,ve eylemsel boyutlu bütünlüğe taşımasını sağlayan belirleyici olgu da budur. Bir toplumu bir arada tutan ya da ayrıştıran en temel unsur ortak paydalalardır. "*Kul hakkı*" yemek esası üzerine yapılanan sistemle, bu eylemi suç sayanlar arasında ortak yan var mıdır? Bedreddin - Börklüce eylemi bu açıdan ayrıca değerlendirilmelidir. Dengelerin bozulması, öteki sayılana yönelik saldırgan tutum, talanın giderek sistemin dayanağı haline gelmesi, karşıtlık ilişkisinin başka bir boyuta sıçramasının ve gerilimde yoğunlaşmanın yolunu açar kaçınılmaz olarak. Börklüce eyleminde çelişkinin boyutları değişmiş, taraflar yeni bir konumlanma sürecine girmiştir. Toplumsal alandaki değişim ve düşünsel dönüşümle birlikte farklı yapılanmalara yönelir topluluklar. Ortaya çıkan bu gerçeklik, karşıtlar arası ilişkideki bozulmanın düzlemini ve toplumsal gerilimdeki derinliği gösterir. Esasında Bedreddin - Börklüce eyleminde de görüldüğü gibi kesintisiz çatışmaların kıvılcımıdır bu süreç.

Şeyh Bedreddin - Börklüce Mustafa eylemini nesnel temelde, kendi gerçekliği içinde ve özgün boyutlarıyla anlayabilmek ve anlamlandırabilmek için doğrudan birinci el kaynaklar üzerinden irdelemek / incelemek, bu kaynak ve kayıtları da "arka yüzünden okumak" gerekiyordu. Bu noktada özellikle

olumsuzlananın, söz ve kavramların arkasına gizlenenin anlam çözümüne yönelmek önemliydi. Bu tutum, bir bakıma tarihin gizlenmiş sayfalarını aralama, karanlığa ışık düşürme eylemidir. Bu doğrultuda derinlik aktarımını sağlayacak bir görüngeye / bakış açısı ve çözüm yöntemine yönelmek önem taşımaktadır. Kullandığımız yol / yöntem ya da izlence, "tez + karşı tez + çözümleme + anlama + anlamlandırma = bireşim / sentez + aktarım + açıklama + anlatım" biçimindedir. İzlediğimiz bu yordam / yöntem ilk bakışta karmaşık gibi gelebilir, fakat burada amaç karmaşık gibi görüneni anlaşılır hale getirmektir. Anlamayı anlamlandırma, aktarılanı anlatma, anlaşılır kılma önemlidir. Yönelim ve amaç bu olmasına karşın bu sonuca vardık mı? Değerlendirmesi elbet okuyucuya ait. Fakat bir arka yüz okuması yönünde hareket ettiğimizi özellikle belirtmekte bir sakınca görmüyoruz.

Bu türden çalışmalarda nesnellik önemlidir. Kurgulama, kalıplama, koşullanma ve belirlenen ön sınırlar üzerinden gölgenin arkasındaki gerçeğe ulaşmak olanaklı değildir. Nesnellik, olguyu kendi gerçekliği içinde anlama ve anlatma yükümlülüğünü getirir. Bu elbette ciddi sorumluluk oluşturan bir durumdur.

Çalışmamızda bazı aykırı sorular görülecektir belki, bunlar suyun durulmasına katkıda bulunmayı, karanlığa ışık düşürmeyi amaçlayan sorular. Bilinmeli ki, su durulmadan bulanıklığın ne olduğunu anlamak olanaklı değildir. Bilinenlere, zihinlere yerleştirilmiş kalıplara genelde ters düşen bu sorular, meseleyi yoğun biçimde sorguladığımızın da yansıması / göstergesidir aynı zamanda.

Doğanın devinimi içinde evrimleşme, insanlığın gelişiminde ve değişiminde sonsuz / kesintisiz bir süreçtir. Evrimden devrime geçmek ise, olgunlaşmış sürecin dönüşen niteliksel boyutudur. Eşitlikçi, özgürlükçü toplumun yansıyan yüzü olan "Rıza Şehri" ise, toplumsal alanda bu sürecin görünen boyutlarından biridir. Ağır ve derin de olsa ileriye doğru akar hayat, tüm acılarıyla, sancılarıyla... Sonsuz değişim yaşanan doğada değişen insan, çelişkinin doğası gereği, içinde bulunduğu katmanlı ve talan

üzerine yapılanan sistemle doğal olarak uzlaşmazlık ve gerilim yaşar. Uyumsuzluk ve gerilimin yoğunlaşması kaçınılmaz biçimde açık ya da örtülü çatışmaya dönüşür. Bu çelişkilerin ortasında hayata kattığı anlamla anılır insan, olumlu ya da olumsuz, Bedreddin - Börklüce örneğinde olduğu gibi...

En çok karanlığa ışık düşürenlerden rahatsız olur karanlıktan beslenenler. Önlenemez biçimde genişleyerek aydınlanmanın yolunu açar, karanlığa düşen her ışık. Bu bağlamda, tarihle soğukkanlı yüzleşme, karanlığa ışık sızdırma önem taşıyan bir eylemdir. Kendiyle yüzleşemeyen ve acıları içselleştiremeyen toplumlar, acıları yaşayanlar ve taşıyanlar gibi duyumsayamaz. Yüzleşme için duyumsamak ve geçmişe soğukkanlı bakış önemli bir boyuttur. Çalışmamız, bu toplumsal boyutlu yüzleşme girişiminin de örneklerinden biridir. Bunu başarabildik mi? Söz bize düşmez. "Kâbusnâme"de ne demişti Keykavus:[3] "Velâkin az ve öz yazdım. Zirâ her nesnenin azı ve özü yeğrektir." Ya da Ferîdüddin Attâr'ın[4] söylemiyle; "Ey yolun yolcusu, kitabıma dert gözüyle bak ki, bendeki yüz dertten birini anlayasın." Diyeceğim o ki, ayağınıza taş, gönlünüze kış değmeye, duvarınızdan taş, gözünüzden yaş düşmeye... Kolaylık sizin ola, zorluklar bizim ola.

3 On birinci yüzyılda, yaklaşık 1021 - 1098 yılları arasında yaşamıştır.

4 Yaklaşık 1136 - 1221 yılları arasında yaşamıştır.

1. Anlamak - Anlamlandırmak

Hayatın temel gerçekliği, sürekli değişen ve dönüşen bir düzlem olmasıdır. Sonsuzdur bu değişim. Bu düzlemde, birlikte üretimin ve paylaşımın bittiği, ortak paydaların olmadığı, toplumsal farklılaşmayla birlikte karşıtlığın yoğunlaştığı ve çatışmaya dönüştüğü yerde toplumsal kırılma ve kopuşlar kaçınılmazdır. Kopuşla birlikte eskiler biter, yeniler başlar. Her bitiş, yeniye başlangıçtır, yeni bir aşamadır. Sistemle çatışma olarak algılanan / tanımlanan, temeli ise değişim, dönüşüm ve yeni bilinç yapılanmasının konumlanması olan her kopuş ve farklılaşma, bireyde / toplumda doğal olarak yeni evre ve üretimleri de birlikte getirir.

Sorgulama sezgiyi geliştirir. Açıklığın / geçerli belgenin olmadığı yerde önemli dayanaklardan biri bağlantılı sorgu süzgecinden geçmiş sezgidir.

Geçmiş, toplumların bilincinde anlam bulur. Buradaki bilinç, her türlü sapmadan, bulanma ve kalıplamadan arınmış, duru, nesnel bilinçtir. Algımızda karşılık bulan ve anlama dönüşen yansıma, biçimsel değil, bu bağlamda özsel bir olgudur. Algının / anlam dünyasının biçimlenmesinde ise bilinç belirleyici boyuttur. İbn-i Haldun der ki; "Dıştan bakılınca tarih, doğadaki durumların nasıl değiştiğini, dünya yüzünde devletlerin sınırlarının nasıl genişlediğini, güçlerinin nasıl arttığını, güçlerini yitirip göçme dönemlerinin geldiğini, yeryüzünü yapılarla nasıl donattıklarını bildirir bize. Derinliğine inilerek bakıldığındaysa, tutarlı bir bakıştır tarih. Bir incelemedir. Olup-bitenlerin nedenlerini, nasıl başlayıp nasıl geliştiğini inceliğiyle ortaya koymadır. Olayların

"nasıl"larını, "niçin"lerini derinlemesine bilmedir."[5] Büyük önem taşıyor buradaki vurgulama. Sorular yoluyla olayları süzmek, dışsal etkenlerden arındırarak yansımanın derinliğine inmek, kavramaya ve bilinç oluşumuna yön verir. Soruların olmadığı yerde ise yansıma, bir kalıp olarak zihin dünyasını biçimlendirir ve bağımlılığa yol açar. Bundan dolayı egemenlik yapılanması en çok sorudan / sorgulamadan ürker. Çünkü sorular hegemonyada sarsıntıların yolunu açabilir, olay ve olguların arkasında bulunan gerçekliğin anlaşılmasını sağlayabilir.

Olayları incelelerken saklı gerçekliğe bakmak, "ne", "nerde", "neden" ve "nasıl"ların yanıtını vermek, çözümlemek ve anlayabilmek için gerekli ve önemlidir. Bu bağlamda bakıldığında görülür ki, talan, kıyımcılık ve kullaştırma temelinde şekillenen katmanlı yapı karşısında önemli bir direnme ve karşı önermedir Şeyh Bedreddin - Börklüce Mustafa eylemi. Ezen - ezilen, sömüren - sömürülen ikileminde / ilişkisinde çelişkinin keskinleşmesi / derinleşmesi ve çekişmenin çatışmaya dönüşmesi durumunun da önemli yansımalarından biridir. Bu çelişki, aynı zamanda sömürü ve saldırganlığın yükseldiği karşıtlık ilişkisinde düşük yoğunluklu aşamadan yüksek yoğunluklu aşamaya geçişin boyutlarını içerir.

Katmanlı yapıda birliktelik, tercih / seçim, yönelim ve ayrışmalar, bireylerin / toplulukların konumlanmaları, ilişkileri, zihin dünyaları / bilinçleri, değer üretimi ve paylaşımlarıyla ilintilidir. Çelişki dönüşürken, nitelik ya da boyut değişimine yönelirken temel unsur, çelişkideki boyutların / yapısallığın, kendini kalıplayan

5 İbni Haldun, **Mukadime 1**, (Çeviren: Turan Dursun), Onur Yayınları, Ankara 1977, Sayfa 65. Diğer çeviri; "Tarih, insanların ve kavimlerin hal ve durumlarının nasıl değişmiş olduğunu, devlet sınırlarının nasıl genişlemiş, kuvvet ve kudretlerinin nasıl artmış bulunduğunu yıkılma çağı gelinceye kadar yeryüzünü nasıl imar ettiklerini bize bildirir. Bu, tarihin zâhiri mânasıdır. Tarih içinde saklanan mâna ise incelemek, düşünmek, araştırmak ve varlığın sebep ve illetlerini dikkatle anlamak ve hâdiselerin vuku ve cereyanının sebep ve tertibini inceleyip bilmekten ibarettir." Bkz. İbni Haldun, **Mukadime 1**, (Çeviren: Zakir Kadirî Ugan), Maarif Vekaleti Yayını, İstanbul 1954, Sayfa 5.

ya da kendi olan "olumsuzlukların olumsuzlanması"dır. Söz gelimi, tutsak tutsaklığı, sömürülen sömürüyü, eşitliği talep eden katmanlı yapıyı olumsuzlamadığı sürece değişime yönelemez, koşullarını dönüştüremez. Edilgenlik konumuna itelenmek, bir yüklenim ya da kalıplanma olarak kulluk işlevi, örselenmişlik ve boyun bükmek yazgı ya da zorunluluk değil, oluşturulan kalıbı, sunulan konumu olağan algılamak / karşılamak, onaylamak ve benimsemektir.

Kulluktan kurtulma ve özgür benliğe yolculuk, yeni bir aşamaya geçiştir insanda. Bu da, bilince erişmekle ve evrilme sürecini içselleştirmekle mümkün olabilir. Dönüşüme dönük düşünsel gelişim ve eylemsel tutum, kalıplanan unsurun kendi düzlemini olumsuzlaması ve yeni bir düzleme yönelimidir. Dolayısıyla hoşnutsuzluk ve bilincin gelişimi, düşünsel yoğunluk ve sorgulamanın derinleşmesi, itirazın içselleşmesi ve farklı yapılanma önermesi, değişimi ve dönüşümü zorlayan belirleyici olgudur. Çelişkinin boyutları bağlantılıdır ve bütünsellik oluşturur. Bu bağlamda bütünselliğin parçalanması, konumlanmanın, gelişimin ve değişimin yeni bir aşamaya varması, insanın kendini -bulunduğu düzlemi- sorgulaması ve olumsuzlaması, yeniden yapılanmaya kaçınılmaz yönelim olarak da tanımlanabilir. Biatı, kullaştırmayı ve varlığını, muktedirin varlığına adamayı temel alan sistem karşısında, fitne kaynağı, bozgunculuk, karşıtlık, münkirlik ve mülhidlik ya da bagilik (isyancılık) olarak tanımlanan Karaburun yapılanması da derin çelişkiler barındıran bu uzlaşmazlık düzleminin yansımasıdır.

Hayatı çok boyutlu ve derinlemesine sorgulamak, kendini anlamak ve anlamlandırmak insanın gelişimi, dönüşümü ve değişiminde önemli bir aşamadır. Bu bağlamda dem kurmanın, tarihi öte yüzünden okumanın vaktidir kendini anlamak için. Nedir öte yüzünden okumak? Gerçeğe varmak için bilinenin ve benimsetilenin ya da kalıplaşmış bilginin sorguya çekilmesi, muktedirlerce "*karşı*" olarak tanımlanan öteki gerçekliğin bilince taşınmasıdır. Belli ki, kendi deyimleriyle bağrı yanık, gönlü uyanık, keder yüklü, her demde kanayan yarasını kendinden saklamış, acısını

belli etmeyen toplumlar bir muhabbet deminde bulacaktır kendini. Bu düzlemde tarihini, "*kendini kendi yapan değerler*"i, "başa gelen hâller"in gizlenmiş öyküsünü yazmaya duracaktır. Çoğunlukla üstü örtülen bu gizil öykü, çekilen acıları, insanın insana ettiği zulmü kapsar doğal olarak. Sessiz, derin, ağır, ödün vermeyen duruşlar ve bu suskunluk, kanaması durmayan bir yaranın gizemidir belki de... Yazma eylemiyle birlikte kendinden sakladığı kendini / gerçeğini yeniden anlamanın yolunu açacaktır toplumlar. Açık ki bu sancılı bir süreçtir. Derinlere dalmanın, özünü dâra çekmenin, sormanın, sorgulamanın, farkına varmanın, nesnel temelde bilinç oluşturmanın ve anlamlandırmanın yoludur aynı zamanda.

Anlamak ve anlam üretimi üzerinden sorgulamak ve çözüme yönelmek, acıların azaltılmasında büyük önem taşır. "Kendini yazım"da, olgunun kavranışı ve "nesnelliğe varım"da bunlar önemlidir. Hüzün iklîminden sevinç iklimine geçebilmek için bu iklimin varlık koşullarını değiştirmek gerekir. Sarılamayan yaralar, çözülmeyen acılar içten içe kanar ve kuşaktan kuşağa aktarılarak duyumsamayı bekler. Tanık olunmayan, duyumsanamayan acılar paylaşılamaz. Paylaşım, insanın insanda kendini bulmasıdır. Bir ilişki yöntemi olarak, insan, insanla ve birlikte üretimle anlam kazanır. Bu olgu hayata birlikte dokunmak, birbirini tamamlamak ve birlikte anlam üretimine yönelimdir. Duyarsızlığın belirleyici olduğu, insanın insan tarafından eksik bırakıldığı, itelendiği, örselendiği, baskılamanın belirleyici olduğu yerde yalnızlık, "eksiklik duyumu" ve anlam yitimi başlar doğal olarak. İnsan, birbirini tamamlayan toplumsal boyutlu ilişkiler geliştiren ve buna gereksinim duyan bir varlıktır. Dayanışma ve paylaşım insanı çoğaltır, güçlü kılar. Kuşatmalar karşısında tutunmanın ve bağımlılık kalıbını kırmanın temel boyutlarından biridir insanın insan tarafından tamamlanması.

Bir olguyu çok belirgin vurgulamak gerekiyor bu noktada. Toplumların / bireyin niteliği, hayata kattığı anlamla özdeştir. Bilincin hayata dokunması olarak tanımlayabiliriz bu durumu. Tutum ve davranışlar toplumların kimliğinin, kişiliğinin, kavrayış biçimi ve niteliğinin -benlik değerlerinin- yansımasıdır.

Davranış biçimleri, niteliklerden, yapısal özelliklerden, benlik değerlerinden ayrı düşünülemez. Börklüce olayında da göze çarpan boyutlardan biri, eylemle özdeşlik halidir. Eylemde özdeşlik önemlidir, çünkü önermenin tutuma dönüşmesi -önerme - tutum bütünlüğü- ve içselleşmesinin yansımasıdır.

Gelişigüzel belirleme ya da rastlantı değildir, bir "*duruş*"un, "*taraf*"ın anlatım biçimidir tanım ve kavramlar. Bu bağlamda tanımlama, bir çerçeve, bir bildirim içerir işlevsel olarak. Sisteme bağımlı tanımlamada yaklaşım biçimi, sistemin kalıplarıyla uyum içindedir. Oysaki olay ve olguların tanımı doğru, yani nesnel gerçekliğine uygun biçimde yapılamaz, adı doğru konulamazsa doğru sonuca varılması olası değildir. Bu bağlamda yaklaşımlar, yapılacak tespit ve tanılar son derece önemlidir Bedreddin - Börklüce eyleminde. Muktedirin / resmiyetin dilinden konuşan tarih yazıcıları çelişki ve çatışmalar için kendine göre bir tanım yapar, bir ad koyar. Özetle ezilenin duruşunu olumsuzlamayı, egemenin eylemini olumlamayı içerir bu tanımlama. Başka bir deyişle, ezilenin ötelenmesi, mağdurun / talan edilenin cenahından bakıldığında olumsuzluğun olumlanması temelinde bir adlandırmadır bu durum.

Sistemin kusurlarından arınmasını sağlamak, her durum karşısında haklılığını, meşruluğunu kanıtlayabilmek ve olumlamak için yalan ve saptırma üzerinden kurgulananlar tarih olmaz, nesnel zeminde ancak "tarihsizlik" olur. Düzmece, gerçeğin gizlenmesi ve yanlılıktan oluşan, ötelemeyi, olumlamayı ya da olumsuzlamayı temel alan "resmi tarih", bu anlamda tarihsizliğin esas alınmasıdır. En azından ezilenler cenahından bakıldığında böyle bir sonuç çıkar karşımıza. Burada sözünü ettiğimiz olgu nesnel tarihtir. Açık ki, gerçeği içermeyen, nesnelliği / somut durumu aktarmayan / yansıtmayan anlatılar, egemenlerin algılarına, değer yargılarına, oluşturdukları yapılanmaya göre biçimlenen kurgulamalardır. Dolayısıyla muktedir olanların zihin dünyasını yansıtan kalıplardır. Buna "gölgesel ya da kurgusal gerçeklik" de denilebilir. Bu durumda nesnel gerçeklikten soyutlanmış bu anlatıları "toplumsal tarih" ya da "toplumun gerçeğini kapsayan

kayıtlar" olarak tanımlamak olanaklı mıdır? Temel olarak egemenlerin sistemini, yönelimini ve eylemini olumlamak, ezilenlerin her türlü uzlaşmazlığını ve direnişini olumsuzlamak gibi bir işlevi vardır bu anlatıların.

"*Kapılara kapılanan yazıcılar*", gerçeklikten ürken, "*kendi üretimsel doğruları*"na sığınarak söylemini sürdüren betimleyicilerdir. "*Kendi doğruları*"nın soyutluğunun önemi yoktur burada. Onlar için önemli olan algılarının belirleyiciliğidir. Nesnelliği kavrayabilmek için olgular arası bağlamı kendi gerçekliği içinde çok yönlü ve derinlemesine iyi kurmak, iyi anlamak ve anlamlandırmak gerekir. Ezilenler, ötelenen, itelenen, sisteme mal ve hizmet üretmek temelinde kulluğa zorlananlar, itaatı öngörülen, emeği yağmalanan ve yaşam alanı yok edilenler açısından bakıldığında bir boyut olarak karşımıza çıkan bu olgu, "*olumsuzluğun olumlanması*"dır. Bu nitelik, bilerek gözden kaçırılan bir unsur olarak çıkar karşımıza.

Sistemin sarmalında bulunan ve kalıplara uyuma zorlanan toplumlar, iletişimin ve direncin sürekliliğini sağlayabilmek için simgeler yoluyla, kendine özgü kapalı anlatım tarzı geliştirebilir. Kuşatılan toplumlarda ve tahakkümü esas alan sistemlerde kapalı anlatımın yoğunluğu bu bağlamda öne çıkan bir olgudur. Çünkü bu anlatım ve iletişim tarzı, koruma ve korunma refleksinin yanı sıra, aynı zamanda sözün simge haline getirilerek yayılım alanının genişlemesini sağlar. Bir boyut olarak bu olguya, kendini var etme tutkusu içinde, direnme ve ayakta tutma güdüsü de denilebilir. Özgürleşmenin ve buna uygun davranış biçimleri geliştirmenin sorunlu olduğu yerde, kuşatmanın dışında ve karşısında gelişen bu boyutlar, sebep - sonuç ilişkisi temelinde bakıldığında koşulların ortaya çıkardığı yönelim olarak anlaşılabilir bir durumdur. Hatta zorunluğun ortaya çıkardığı bir tutum olarak da değerlendirilebilir.

İnsanlığın gelişimi ve değişimi kesintisiz bir süreçtir. İnsanlığın tarihi olarak tanımlanan bu gelişim sürecinde adaletli bir düzen arayışı kadar, saldırganlık ve kıyımın da önemli bir yer tuttuğu görülüyor. Bu süreç içinde bir tahakküm aracı olarak yapılanan aygıtlar, her zaman, her yerde aynı biçimlerde ortaya çıkmaz.

Bundan dolayı aynı yöntemleri kullanmaz her dönemde. Koşullara / somut duruma göre -doğasıyla uygunluk içinde- biçimlendirir kendini. Yapılanmanın seyri içinde bir eylem türü olarak ortaya çıkan ve muktedirler tarafından "*fetih*" adıyla tanımlanan olgunun temelini de saldırganlık, ganimet ya da ekonomik çıkar elde etme ve toplumlar üzerinde hegemonya kurma savaşımı oluşturur. Kullanılan temel yöntem güç kullanımı yoluyla ele geçirme ve talandır. Saldırganlık, her zaman saldırganlığı güdüler, sürekliliği olan bir "*döngel*" içinde besler, büyütür. Baskın gelmek ise, saldırganlığa güç kazandıran bir unsurdur, hegemonyanın boyutunu ve etki alanını sürekliliğin döngüsünde giderek genişletir.

Tahakküm ve talan birbirine koşut gelişir. Bunun yanı sıra sürekliliği bulunan bir kaynak / beslenme alanı ya da muktedirlerin deyimiyle "*dirlik*" yaratma girişimidir aynı zamanda. Egemenliğin güvende olması ve korunması için, hizmet üreten"*destekçiler*"e "*yükümlülük*"ler karşılığı sistemin yapılanması içinde -kendi deyimleriyle "*kapı*"da- "*dirlik alanı*" oluşturmak bir gerekliliktir. Hatta bu durumu sistemin dengeleri açısından bir zorunluluk olarak da değerlendirmek olasıdır. "*Fetih*" yöntemiyle ele geçirilen bölgeler ilhakla birlikte, iktisadi ve temel askeri gereksinimleri karşılayacak alanlara dönüştürülür. Yüklenen "*kutsal saik*"ler ya da kutsallık temelinde yaratılan ve kullanılan gerekçeler ise, önemli bir araçtır bu türden eylemlerde. "*Kutsal*"ın yaratıldığı yerde, "*kurban*" ve "*kıyım*" kaçınılmazdır elbet. Bir de, "*kulluk görevi*" ve tapınma haline getirilen "*kutsal*"ın "*kurban*"ı, "*bayram*" niyetine, "*Tanrı*"ya adanmış "*mukaddes*" bir eylem olarak gerçekleşirse, o zaman "*segirdim*"ler sevinç kaynağı olur. Yağmanın, saldırganlığın, istilânın, tutsak etmenin, "*salgın salma*"nın, "*haraç*" ve "*azadlık*" almanın diğer adıdır "*segirdim*". Kendi deyimleriyle, "*yağma ve garet için il üzerine segirdim salınur.*"[6] Ganimet kutsandığında gerekçesi hazırdır, din adına gazâ olarak tanımlanır. Diğer yandan kutsallık yüklenen ganimet, beslenme kaynağıdır. Kutsal yaratımı, hegemonyayı etkin kılmak için kulllanılan güçlü

6 "Segirdim" tabiri için bkz. **Tarama Sözlüğü**, Cilt 5, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 1971, Sayfa 3361-3364.

bir araçtır her zaman. Çünkü kutsalın başladığı yerde sorgulama biter. Kutsalın arkasına saklanılarak / sığınılarak hegemonyanın etkinlik alanı genişletilir, güç kazanması sağlanır.

Şiddet ve kıyımlar, ya hegemonya ya da ispatlama güdüsüdür. "*Öteki*"ni tahakküm altına alma, gücünü kanıtlama, baskılama ve bağımlı kılma yöntemi / yönelimidir bir başka deyişle. Talandan beslenen kıyımcının "*şanı*"dır bu bakımdan. Dolayısıyla muktedirler, egemenliğini bununla "*ilan*" eder, kendi deyimleriyle "*ehl-i küfr*"e karşı gücünü bununla kanıtlar, "*saltanat düzeni*"ni bununla kurar. Talan ikliminin bir boyutu olarak tahakkümü kalıcı kılabilmek amacıyla bağımlılık ilişkisini düzenleyici yapılar / odaklar oluşturur muktedirler. Bağımlılığın biçimsel boyutuyla ilgili olarak da "*yasaklar*" ve "*uyulması zorunlu kalıplar*", sorgulamaz "*töreler*", üretilir ve bunlar biat edilmesi gereken "kutsal kurallar", "değişmez alâmetler" haline getirilir. Bunlara, "*sisteme bağımlılığın biçimsel kuralları*" da denilebilir. Bütün bu düzenlemeler *hegemonyayı güçlendirmek amacıyla "kutsal değerlerin korunması*" adına yapılır, çünkü en başta "*gazâ*" ve "*gâzilik*" adıyla gerçekleştirilen eylemler kutsallaştırılır.

Muktedire göre, tahakküm altına alınanların anladığı yöntem "*zor*" kullanımıdır. Belge ve kayıtlardan çok yalın bir biçimde yansıyor ki, her soydan, her boydan muktedir olanlar, saray ve saltanat düzeni kuranlar, gücü elinde tutanlar anlayışlarına uygun olarak, her dönemde ve en yüksek boyutta, kapsamlı, kesintisiz biçimde gidebildikleri yerlere kadar saldırdılar. Yıktılar, tutsak ettiler, "*ganimetler*" aldılar. Nice canlar yaktılar, çok başlar kestiler. "*Ceng u cidâl ve harb u kıtâl*" ile talan ettiler coğrafyaları, viran oldu nice yurtlar. Korkunç bir hırsla mallarını, emeklerini, canlarını yağmaladılar, haraçgüzâr yaptılar toplumları, kullaştırdılar. "*Acıgı tutdu, dudagı tepserdi*" talan edilenin. "*Devletlû*"dur "*suyun başını tutanlar*", kıyıcıdır, kanlıdır. Atlıdır, pusatlıdır. Çoktur vuranı, kıranı. "*Güç*" vardır elinde. "*Yaman günün yaman dirliği*"dir. Kıyılanlar ise, kendi başınadır, yalnızdır ıssız dağlarda, engin ovalarda, umarsızdır. Ulaştıkları iklimde atlarının "*depük urmadığı*", ellerinin değmediği, ayaklarının çiğnemediği, "*kılınc atmadukları,*

el katmadukları" yer bırakmadı muktedirler. Kendi deyimleriyle düşman denilen yerlerin, "*ilini, gününü yıktı, illerinü atlarına deptürdü.*" Varmadıkları dağ, bozmadıkları bağ kalmadı. "*Server-i gâziyan ve kâtil-i kâfirân ve nâsır-ı mü'minân, nice gazâlar idüb, denizde ve kuruda nice kâfiri kılıcdan geçürüp, bi-nihâyet mâlını, rızkını, oglını ve kızını ve avratlarını esir idüb, her yeri harâba virüb, nice vilayetleri velveleye koyup*", bu eylemleri, yine kendi söylemleriyle "*zafer*" olarak yazdılar hanelerine. Burada "*düşman*" olarak algılanan ve tanımlanan yerler / çevreler / iller, gerekçeler üretilerek talanına ve haraca bağlanmasına karar verilen coğrafya ve toplumlardır.

Saldırganlığın ve şiddetin sarmalına düşenler kuşkusuz tarifsiz acılar çekti, çok gözyaşı döktü. "Nice dağda ünü artdu, sesi ban oluban, sinesin çak edüben yırtdu." Atların "*depigü*"nden, "*algın*"dan, "*segirdim*"den ya kul ya dağlarda meçhul oldular. Otun az bittiği, atın zor gittiği, kuş uçmaz, kervan geçmez ıssız dağ başlarında direndiler kimi zaman. Ağır kuşatmalar karşısında dayanacak gücü kalmadı talan edilenlerin. Zulme uğrayanların benliğinde dinmeyen bir ince sızıdır bu acılar, ıssız dağlardan, engin ovalara. Zulm ile abâd oldu muktedirler. Kesintisiz süren büyük çatışmaların, büyük direnişlerin sonunda yenilenler, teslim oldular birer birer ve muktedirin kulu haline geldiler. Toplumsal ilişkilerde ve düzenlemelerde "*güç*" belirleyici unsur oldu. Övünçle aktarılan, kıvanç vesilesi yapılan bu anlatımlar çeşitli dönemlere ilişkin "*Tevârih-i Âli Osman*" nüshalarında, değişik belge ve anlatılarda yoğun bir şekilde kayıtlıdır. Söz gelimi Karamanoğlu karşısında "*hündkâr dahı gazaba gelüb (âzim) leşker-i islâm devşürüb ve hem Rum Elinün ne kadar kâfir leşkeri var ise kendüye tâbi, anı dahı bile alub yüridi; Konyaya çıkdı. (Hemân) yağma buyurdı. Şöyle urdılar vilâyet-i Karamanı kim şehirlerini ve köylerini elek elek etdiler. Ve harab eylediler. Karamanoğlı kaçub gerü Daşa girdi. Ve o yıl niçe er ve kız oğlanlar doğdı. Haseb ve nesebi mechul oldı.*"[7]

7 Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıki, **Tevârih-i Âl-i Osman**, (Osmanlı Tarihleri I içinde), (Düzenliyen: Çiftçioğlu N. Atsız), Türkiye Yayınevi, İstanbul 1947, Sayfa 182. Ayraç içindeki sözcükler diğer Âşıkpaşaoğlu nüshalarından. **Daş**: Taşeli.

Toplumların çektiği her boydan acılar ve ezilenlerin döktüğü gözyaşı, kendi cenahından "*tevârih*"i yazanlar ve egemen olanlar için "*zafer*"dir ve kıvanç kaynağıdır. Eylemler doğrultusunda mertebeler üretilir. Kalıplar, konumlar oluşturulur saldırganlığı çeşitli temellerde güdüleyen. Kıyıma, bozulan iklime, dökülen kanlara, yürütülen talanlara "*gâzilik*" gibi, "*gazâ*" gibi "*kutsal saik*"ler yüklenir bu sebeple, övünç gerekçesi yapılır. Kendi deyimleriyle "*ehl-i küfr ve bilâd-ı küffâr*"a karşı girişilen, yağmanın, acının ve göz yaşının yaratıcısı olan bu "*sefer*"ler aynı övünçle "*zafer*" olarak yerleştirilir zihinlere. Denklemin iki ucunda görülen çarpıcı gerçek, bir yanda sevinç çığlığı, diğer yanda acının, çaresizliğin çığlığıdır. Kıyımlarla birlikte, tehdit, tedhîş[8] ve korku iklimi de etkinliğin ve egemenliğin önemli araçlarından biridir Osmanlı sisteminde.

Çelişki öylesine derin ve çarpıcıdır ki, kan ve ateş içinde boğulanların çığlıkları, zihinlere yerleştirilen zaferlerin temel gerekçesi haline gelir / getirilir. Yaşanan acıdan "zafer mi olur?" diye sorulabilir. Fakat ne yaman bir çelişki, yanıtı verilmeyen ne ağır bir sorudur ki, bu, öteki sayılanın, itelenenin, iklimi talan edilenin, tutsaklık kuşatmasına düşenin çektiği acılar, döktüğü gözyaşı, "ganimet" olarak pazarlarda pay edilmesi resmi tez üreticilerinde ya da muktedirin kılıcını sallayan egemen zihin dünyasında "*zafer*"e dönüşüyor açık bir şekilde. Sevinç ve kıvanç vesilesi haline getiriliyor. Kısacası somutlaşan eylemlerden görülüyor ki, tahakküm hırsı her boyutta alabildiğine saldırganlaştırıyor muktediri. Peki neden? Bu tutum sistemin yapısal özelliği ve beslenme kaynağı mı? Yoksa bireysel yönelim mi?

Kan, gözyaşı, nefret ve öç alıcılık üzerinden beslenme alanı yaratanlar, toplumları farklı saiklerle düşmanlaştırarak bölmekte ve ötelemekte bir sakınca görmezler. Hatta kimi zaman açıktan, kimi zaman kapalı, eylem ve hedeflerin zemin bulması açısından gerekli görülür. Özetle, ne hazin bir durum ki, saldırganlık,

8 **Tedhîş**: Dehşet verme, dehşete düşürme, baskı kurma, yıldırma.

talan, tahakküm ve baskılama kutsanarak, başkalarının yaşadığı yıkımlar, yaralanmalar ve onulmaz acılar, muktedirin dünyasında sevinç çığlığı haline gelebiliyor ve her koşulda olumlanarak gerekçe yaratılıyor talan iklimine. Toplumun kurgulanan tarihi ise bu denli saptırılan gerçeklik üzerinden sunuluyor. Tam da burada sormak gerekiyor, böyle bir yönelim içine neden girilir? Böyle bir tutum neden geliştirilir? Buna hangi gerekçeyle gereksinim duyulur? Bunca kıyımın, bunca yıkımın anlamı nedir? Algı dünyasının kalıplanması olan bu olgu, aynı zamanda yazılı tarihin egemen olana göre biçimlenmesi, bu biçimleniş üzerinden toplumsal kesimlere benimsetilmesidir. Bu yükleme, egemenin sınırlarını belirlediği kalıplar kapsamında oluşan değerler sistemi, toplumsal boyutlu tutum ve davranışların ortaya çıkışı açısından da son derece etkilidir. Sunulan bu durumda gerçek midir, yoksa gerekçesi saklanan gereksinim midir?

Derinlikli çözümlemeler gerektiriyor sorular, fakat şurası açıktır: Talan temelinde yapılanan sistemler ayrıştırma, öteleme ve kalıplamalar üzerinden kendine alan açar. "Kalıplar"a sığmayan, "tasfiye" ya da "telef" edilmesi gereken "hasım"dır ve bu eyleme çeşitli yöntemlerle "meşru"luk kazandırılır. Yapılanmalarda ortaya çıkan olgulardan biri de tanımlama ve anlatımın, gerçekliğin boyutları üzerinden değil, muktedirin zihin dünyası ve kurgulaması üzerinden gerçekleşmesidir. Doğal olarak bu düzlemde, sen, seni bildiğince anlatamazsan, başkası seni kendi bildiğince anlatır. Bu kaçınılmazdır. Peki bildiği nedir? Kendi düzlemi ve ilişkileridir. Gerçeğin demine varmak için bu boyutları anlamak, farkında olmak önemlidir. Peki gerçeğin demi nedir? Gerçek neye göre biçimlenir? Gerçek yansıtılan mıdır? Kurgu mudur? Algı mıdır? Olgu mudur? Soru kısa gibi görünse de, derinliğine inildiğinde son derece kapsamlı bir alan oluşturduğunu görmek zor değil. Gerçeklikte bu durum, bakmak ve görmekle ilgili bir boyuttur.

Bakmak, yalnızca algıyı, yansımayı, duyumsamayı içerir. Görmek ise, algının yanı sıra anlamayı, çözümlemeyi ve anlamlandırmayı içerir. Olay ve olgulara bu düzlem üzerinden bakmak

büyük önem taşır, çünkü aynı zamanda hayata katılan anlamla ve gerçekliğin gizini saklayan ayrıntılarla ilgilidir. Tarihi öte yüzünden okumak bu noktada niye önemlidir? Bu yüzünden bakınca yansıyan / yansıtılan görünür, öte yüzünden bakınca saklanan, gölgenin arkasında kalan. Peki gerçeklik hangisinde gizlidir? Dolayısıyla bunu "*saklı / gizli tarih*" olarak da tanımlamak mümkündür. Peki saklı tarihi, kararılan gerçeği gün ışığına çıkarmanın yolu, yordamı nedir? Hangi yöntem insanı nesnel gerçeğe ulaştırabilir? Değişen koşullar ve bakışın açısının değişimi, algıdaki ve anlama varımdaki değişimin yolunu da açar. İlginçtir, kayıtlara baktığımızda Karaburun coğrafyasında Börklüce Mustafa önderliğinde ortaya çıkan yapılanmaya karşı da muktedirler tarafından gerçekleştirilen eylemler için benzeri gerekçe ve tanımların üretildiği görülüyor. Bu sebeple kendi tanımlamalarına göre, "fesad ve şenaâtden (fenalıktan) hâli olmadukları (uzak durmadıkları) istimâ olınan (işitilen)", "yoldaşlarını hevasına uyduran taife-i eşkıya"nın, "menba-i bugat (âsiliğin kaynağı) ve mecma-i tugat (azgınlığın merkezi) idüği aşikâr" ve "envâ' şenâ'atleri zâhir (çeşitli fenalıkları açık) ve ayân olan zenâdika, münâfıkın ve mülhidîn"[9] "*ele getürülüp uygun görüldüğü üzere haklarından gelünmesi*", "*defter idülüb siyaseten salb (idam) olunması*" ya da "*haklarında şer'le lâzım gelenün icrâ eylenmesi*" sürekliliği olan bir yöntem haline getirilmiştir. Olumsuzluğun kaynağı olarak değerlendirilen bu kesimlere dönük eylem ve kıyımlar, bu söylemlerle bir anlamda meşru zemine taşınarak gerekçelendirilmiştir.

Söz ve kavramlar yalnızca basit birer anlatım aracı değildir. Hiçbir sistemde tesadüfen ortaya çıkmaz. Zihin dünyası, toplumun bulunduğu düzlem, ilişkiler, duyuş ve düşünüşle doğrudan ilintilidir. Sistemin yapılanmasının, olay ve olgulara yaklaşımının da dolayısız yansımasıdır. Osmanlı yöneticilerinin, sistemle uyumlu olmayanlar için ürettiği, divan kayıtlarından aktardığımız şu söylem ve kavramlar konuyla ilgili çarpıcı birer örnektir:

---

9 **Zenâdıka, münâfıkın, mülhidîn**: Sistemin zihin dünyasıyla çelişenler için üretilen bu tabirler inançsızlar, nifak üretenler, dinsizler anlamına gelmektedir.

"*Rafz ve ilhadı şer'an sâbit ve zâhir olan zümre-i tugat ve menşe-i bugat*", "*ehl-i sünnet ve cemâat şiarı üzre olmayub hilâf-ı şer vaz üzre olan ehl-i bidat*", "*ehl-i bagi, isyan ve tuğyan üzre olan*", "*dalâlet ile fitne ü fesad ü şenâatden hâli olmayan*", "*şer-i şerife mugâyir ve ehl-i İslâma muhalif kelimat iden, mehdilik davasın güden, memleket bizimdir deyu mühmelat (boş sözler) söyleyen.*" Öncelikle sistemin haricinde kalanların ve sistemi sorgulayanların, kendi deyimleriyle "*şer'e muhalif kelimat ile kullukta kusur iden taife*"nin tamamı bu tanımlamalarda yansıyan kalıbın içine girmektedir. Bu söylem ve kavramlar üzerinden tanımın gerçekleştiği yerde, elbette tutum, davranış ve uygulamalar da bununla uyum içerisinde gelişecektir.

Gerçeğin kurguyla karatılması girişimi, muktedirlerin kullandığı temel yöntemlerden biridir. Toplumsal alana bakıldığında "*kullanışlı bir araç*" olduğu da görülür. Buna karşın, bağlantılı düşünme ve bütüncül sorgulamayla varılan sonucu "*nesnel bilinç*" olarak betimlemek olasıdır. Kalıplanmış zihinler için bir algılama biçimi olarak benimsetilen ve "*itikât edilen*" doğrular, muktedirin gücüne, bakılan yere, yansıyan gölgeye göre değişendir. Nereden, nasıl bakılırsa, kılıç nasıl keser, rüzgâr nasıl eserse, olgu nasıl algılanırsa, doğru öyle görünür. Oysa "*nesnel gerçek*" bakılan yere, rüzgârın estiği, kılıcın kestiği yöne göre değişmeyendir. Algıyı ve "*algı üzerinden oluşturulan doğrular*"ı gerçeklik yerine koymak, yani nesnel gerçekliğin yerine algının geçmesi açık bir yanılsama durumudur. Sıkça vurguladığımız gibi bu yanılsamayı, "*hakikât var hakikâttan içeri*" şeklinde tanımlar âşıklar.

Muktedirlerin yoğun kullandığı yöntemlerden biridir, "*kutsallık taşıyan*" ve "*doğruluğu sorgulanamayan doğrular*"ın oluşumu. Çünkü bu yöntemle, olgunun nesnelliğine karşılık olarak, kendi doğruları üzerinden "*kurallar*"ını kolaylıkla oluşturur muktedir. Egemenlik ve etkinlik alanını giderek genişletir "*iman ve itikât*" üzerinden. Saldırganlığın ve kıyımın daha da güç kazanması, "öteki"nin itelenmesi, ezilmesidir bu durum. Diğer yandan gerçekliği saptırmayı ve ayrımcılığı meşru kılar, "*saltanat düzeni*"ni korumayı kolaylaştırır.

Bu noktada öncelikle bir temel gerçeği vurgulamak gerekir. Olay ve olguların bu noktada çok boyutlu ve derinlemesine anlaşılabilmesi için sözlü kaynak ve sözlü tarih geleneğinin bilinmesi de en az yazılı kayıtlar kadar önem taşır. Burada bir noktanın bilince taşınması önemli, o da şu: Yazılı kaynaklar temelde "*sabitlenmiş bilgi*"dir ya da bilginin sabitlenmesidir. Peki bu anlamda kaynak olarak kullanılan her "sabit bilgi" ya da "sabitlenmiş bilgi" her koşulda, her zamanda ve mekanda nesnel gerçekliği ifade eder mi? Etmesi olanaklı mı? Bilginin gerçekliği nedir? Belirleyici olan yazanın mı, yoksa yazdıranın mı bakışıdır? Yansıyan nedir, yansıtılan nedir? Yazanın gördüğü mü, yazdıranın gösterdiği mi? Bu durumda yazanın kendi gerçeğinin, görüş açısının, bulunduğu düzlemin, algısı ve duruşunun yansıması nasıl yorumlanacaktır? Sabitlenmiş bilgi, aynı zamanda bilginin kalıplanması ve sınırlanmasıdır. Bu sebeple yazılı kayıt ve sabit bilgiyi arka yüzünden okumak bir bakıma zorunluluk olarak çıkar karşımıza.

Nesnel gerçeklik denilen olgu / boyut, yazılı belge / yazılı kayıt / sabitlenmiş bilgiyi nereden ve nasıl okuduğumuza, konumlandığımız yere, ne şekilde algıladığımız ve yorumladığımıza bağlı olarak biçimlenir. Açık ki, bu konuda sistemle ilişkiler son derece önemlidir. Bu bağlamda yazılı kaynak olarak karşımıza çıkan unsur her zaman bilginin gerçekliği değildir. Sözlü tarih / anlatı ve kültür geleneği büyük önem taşır bundan dolayı. Kendi cenahından belli kaygılarla, egemene tâbilik ve olumlama temelinde -sistemin zihin dünyasıyla uyum içinde- yazılmış olmakla birlikte önem taşıyan Osmanlı sistemindeki "*vakanüvisçilik*" olayı da temelde "*sabitlenmiş bilgi*" kapsamındadır. Bu bakımdan arka yüzünden okunması, söylemin hangi gerçekliği kapsadığının açığa çıkarılması, çözümlemeye, değerlendirmeye tabi tutulması önem taşıyan bir gereklilik / bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Muktedirin, algıya çevirerek zihin dünyalarına yerleştirdiği "*tevarih*" olarak sistemlenen "*kalıplanmış malûmat*"ı, sorgulanması yapılmış, bağlantılı düşünsel bilgiyle değiştirmek kolay iş değildir elbet. Toplumların gelenekselleşmiş alışkanlıkları vardır, alışkanlıklar kolayına terk edilmez. Böylesi bir

dönüşüm, düşünsel derinlik, bağlantılı sorgulama ve anlamanın yanı sıra, "*yerine yenisini koyma*"yı gerektirir.

Gerçeklikte, yakın tanıklık ya da doğrudan gözlem, katılım, mantık süzgeci, karşılaştırması ve eşleştirmesi, sağlaması ve değerlendirmesi yapılmış bilgi son derece anlamlı ve önemlidir. Bu gerçekleştiğinde bilginin başka verilerle ve gerçeklikle örtüşüp örtüşmediği, tarihsel ve toplumsal zemine oturup oturmadığı kolaylıkla saptanabilir, sağlaması yapılabilir. Sır içinde sırrı bilmeyen kendinden gizlenen gerçeği anlayamaz. Ol sebepten söze can veren âşıkların söylediği, "Sır içinde sır saklarız / Hiç kimseye ayan olmaz" söylemi gelişigüzel bir söylem değildir.

Anadolu coğrafyasında, kapalı kırsal alan toplumunda ve konargöçer yapıda, karşıt bir düzlemde, sözlü gelenek temelinde ortaya çıkan "Kızılbaş" geleneğin özü batındır. Yazıya dayalı değişmez kuralları, zâhir kalıpları yoktur. Belli sözel kurallar oluşumuna karşın şekli kesin çizgilerle belirgin değildir. Sorgulamaya ve değişime açıktır. "*Ortodoks zihin dünyası*"nın temeli olan zâhir yapı ise yazılıdır. Söylemi belirgindir, şekli kesindir, uyulması gereken kalıpları değişmezdir. Yerleşik toplumlara özgüdür. Bu bakımdan sabitliği içerir. Zâhir kalıp ve kuralların koşullar gereği yerleşiklik harici başka bir yapıda hayat bulması olanaklı değildir. Çünkü olguyu yaşatan, bulunduğu düzlem ve kendini çevreleyen koşullardır. Bu çerçevede egemen kesimin zihniyet dünyasında "*sabitlenmiş bilgiye uyma yükümlülüğü*" esastır. Osmanlı toplumunun değerler sisteminde yaşanan olgu da adım adım batın gelenekten zâhire geçiş ve dönüşümdür.

Öncü olan kimselerin âlim ve kâmil olması, karanlığa ışık tutması önemlidir "*Erenler*" olarak tanımlanan "*Abdalan*" geleneğinde. Bu, davranış biçimlerinin hangi bilinç süzgecinden geçeceğini gösterir. Karşıtlık zemininde vardıktan, "Hakk"ı "hak dünyası"nda bulduktan, değerler sisteminin başka bir zeminde yapılanması, kurgulanması bilinci ortaya çıktıktan -ya da bir başka deyişle "*Börklüce*" olduktan- sonra, "*kul hakkı*" üzerine kurgulanan sistemle çatışma kaçınılmazdır. Uzlaşmaz bir alandır bu duruş noktası. İki ayırt edici boyut, iki uç noktadır. Muktedirin

hükmü kılıçtan keskin olsa da, "*katl*"e sebep olan "*bâis*" Börklüce'nin bilincinde "*derde derman*"dır.

Kendi deyimleriyle, özünü dâra çeker, hayata batın düzlemden bakan "*erenler toplumu.*" Sözü özden gelir, söylemi özden gelir. Bilinir ki söz ve eylem, özün yansımasıdır. Gülerse özden güler, ağlarsa özden ağlar. Yine bilir ki, özünü yola taşımayınca, öz ağlamayınca göz ağlamaz. Muradı, herkesin gülebileceği, binbir çiçeğin rengiyle var olduğu "*rızalık iklimi*"nde özgür ve eşit bir dünyadır. "*Rızalık kapısı*" geçilmesi gereken en temel eşiktir Abdalan geleneğinde. Haksızlık / hukuksuzluk, ayrımcılık ve ötelemek, "*rızasız iş yapmak*", "*rızasız lokma*"ya el uzatmak büyük suçtur, *düşkünlüğe* sebeptir. Bundan dolayı her demde "*rızalık alan*", "*rızalık veren*" bir iklimin mensubudur "*Rıza Şehri*"nin toplumu. Bu olgu zâhirden bakmakla, yüzeysel "tanı"larla anlaşılması olası bir konu değildir.

Olguları anlamak, anlamlandırmak, nesnel bir zemine oturmak için duruş noktası, yaklaşım ve değerlendirme yöntemi büyük önem taşır. Burada soralım, yanlış yerden başlanırsa nesnel gerçekliğe / sağlaması yapılmış sonuca varılması mümkün müdür? Aslında bunun yanıtı açıktır. Kendini, hükmedenlerin karşısında tanımlayanların dahi çoğunlukla muktedirlerin zihin dünyası üzerinden konuya yaklaştığı, onların söz ve kavramlarıyla konuştuğu yerde gerçekliğe ilişkin sağlıklı çözümler üretmek, karanlığı aralamak, toplumsal belleğin nesnel gerçeğe ulaşımını sağlamak kolay bir iş değildir. Olay ve olguları kendi gerçekliği içinde tanımlama, anlama, anlamlandırma biçimi son derece önemlidir bu nedenle. Olgular, belli hedefler doğrultusunda varlık koşullarından, özgün gerçekliğinden soyutlandığı ve araç haline getirildiği an kendi olmaktan çıkar. Kolaylıkla başka bir düzleme taşınabilir, tanımı yeniden kalıplanabilir.

Tanım, söz ve kavramlarla gerçekleşir. Bir ifade biçimi olan kavram, tanılayanın duruşunun, kavrayışının, algıya yüklediği anlamın yansımasıyla birlikte, aynı zamanda tanısı yapılmış olgunun adıdır. Bu bakımdan kavramlar önemlidir. Kavram sorgulaması yapamayan toplumlar, kavramları nerede ve nasıl

kullanması gerektiğini de bilemez. Bu, Beddreddin - Börklüce eyleminin tanımlanması açısından da geçerlidir. Egemenliğin, baskının, sömürünün bulunduğu sınıflı / katmanlı toplumlarda -ve de resmi tarih yazımında- tanı, nesnel gerçeğe göre değil, konuma ve bakış açısına göre biçimlenen *"göreceli doğrular"*a uyumlu biçimde ortaya çıkar. Dolayısıyla karşıtlık ilişkisinde belirleyici tutumlardan biri de, muktedirlik üzerine kurulan sisteme beslenme kaynakları yaratılması ve eylemlerinin olumlanması için kulluğun bir konum olarak tanımlanması ve benimsetilmesidir.

Olguyu çevreleyen koşullar, aynı zamanda onları değiştiren, biçimlendiren unsurlardır. Doğa değiştiği, üretime yeterince yanıt vermediği an, doğaya bağımlı üretim ilişkisini sürdürmek olanaklı değildir. Üretimin yapısıyla toplumsal yapılanmanın ilişkisi birbirine bağımlıdır. Üretimin yapısı, niteliği, özelliği değiştiğinde doğal olarak toplumsal yapı da değişir. Ayrıca coğrafi yapı, somut koşullar, iktisadi yapılanma, üretim ilişkileri ve çevresel / toplumsal unsurlar iradi olarak değiştirilecek olgular değildir. Yazgı gibidir bir bakıma. Çevreleyen koşullarla ilgilidir. Börklüce eyleminde somutlanacak olursa, bu boyutlar, olguların niteliğinin, özelliklerinin, hareket tarzlarının, amaç ve önermelerinin ortaya çıkışında birincil önemi olan etkenlerdir. Aynı zamanda bunlar çelişki ve gerilimin boyutlarını ortaya çıkaran, yengiyi ya da yenilgiyi hazırlayan sebeplerdir.

Doğada, toplumda değişimin sonsuzluğu kuşkusuz bilinen bir gerçekliktir. Değindiğimiz gibi insanın ve doğanın sonsuz evrimi, üretimin ve toplumun yapısına, olay ve olguların ortaya çıkışına da yansır. Bu kaçınılmazdır. Emeğin kullanım biçimi, niteliği ve üretime katılım süreci, artı değerin oluşumu ve iktisadi faaliyet içindeki işlevi, üretim araçlarının kullanımı her dönemde değişir. Bu durum toplumda boyutları farklılaşan ilişki, çelişki ve oluşumların temelidir. İlişkilerde ve çelişkilerde iktisadi boyut ve kullanılan yöntem görmezden gelinemez bu bağlamda.

Üretimin yapısı ve paylaşım düzeni toplumsal yapılanmayı doğrudan etkileyen bir olgudur. Söz gelimi ürün değişimi temelli kendine dönük, gereksinimin karşılığı olan üretimden doğrudan

pazar üretimine ya da muktedirin ve tacirliğin talebini karşılamaya yönelik zorunlu üretime geçildiğinde bu durum sömürü ilişkisini, artıkdeğer, artık üretim ilişkisini ortaya çıkarır. Üretimin niteliği ve iktisadi ilişkiler egemenin yararına ve zorunlu bir biçimde kâr odaklı düzenlenir. Sistemin bu konumlanması ve gerçekleşen düzenlemeler doğal olarak artık başka bir toplumsal yapılanmadır ve muktedirin çıkarını gözetir. Edebiyatbilimci Redeker'in bir vurgusunu anmak gerekir bu noktada. "Bir toplumun, bir sınıfın ya da bir bireyin nesnel çıkarları doğrudan doğruya maddi ilişkilerden kaynaklanır. Nesnel çıkarlarda belirleyici olan şey, bu çıkarların içeriği kadar, bu çıkarları gerçekleştirme biçimi ve yolunun da bütün bunlardan bağımsız verili oluşudur."[10]

Börklüce eyleminin ortaya çıktığı dönem ve coğrafyada (Ege coğrayasında) tacir egemenliği, emeğin, üretimin talanı yoğundur, karşımıza çıkan yansımada. Tacirler sınıfı, üretim faaliyetinde yeri bulunmayan, bir başka deyişle değer üretmeyen, dolayısıyla hayata değer katmayan, aza alıp çoğa satan ve aradaki farkı varsıllığına katan sınıftır. Konumu, bir ara katman olarak da değerlendirilebilir. Tacirliğin yapısında, yoksulluğu yoğunlaşturmasının yanı sıra, emeğin ve artıdeğerin üretime dönmeyen gaspı / talanı belirleyici bir olgudur. Börklüce'nin düşünce ve eyleminin geliştiği coğrafyaya bakıldığında saldırganlık, çok yönlü kuşatma ve kullaştırma eylemiyle birlikte talana ilişkin boyutların yoğunluğu görülür. Sürekli yağmalanan toplum yoksullaşır ve toplumsal dengesizlik derinleşir. Sistemin yapısal özelliğinden kaynaklanır bu durum. Diğer yandan Ege Bölgesinin ılıman iklimi, ovaları, yaylaları ve sulak alanlarıyla çok çeşitli üretime olanak veren son derece verimli bir coğrafya olması muktedirler için ayrıca etkili bir çekim alanıdır. Bölgeyi denetim altına almak için hızla gelişen saldırılarda ve kıyımlarda önemli bir etmen de dolayısıyla bu olgudur. Kısacası, konumundan ve iklimsel koşullarından dolayı bölgenin sunduğu geniş iktisadi olanaklar, aynı zamanda saldırıya uğramasının da sebeplerinden biri sayılabilir.

10 Horst Redeker, **Edebiyat Estetiği**, (Çeviren: Aziz Çalışlar), Kuzey Yayınları, Ankara 1986, Sayfa 139.

2. Olguyu Tanımlamak

Geceyi basan karanlık gibi, geçmişin izlerinin gölgesi düşer üzerimize, farkında olsak da, olmasak da. Gerçeklik ise, karanlığa düşen ışığa benzer, gizli kalmaz hiçbir zaman.

Göreceliği gerçeğin yerine koymak, kuşkusuz doğruluğu kapsamaz. Söz gelimi, zaman - an ilişkisini ele alalım, burada gerçek nedir? Zaman, gerçeğin kendisidir ve zamanın tüm boyutları değişkenliğiyle birlikte gerçeği içinde bulunduran / barındıran unsurdur. Gerçeklik, boyutların bütünselliğini içerir. Bir başka deyişle, olgunun olumlanan, olumsuzlanan bütün yanlarını kapsar "nesnel gerçeklik". "An" tanılaması, bütüncül zamanı değil, yalnızca "an"ı ifade eder bu bağlamda. Dolayısıyla geçmişin doğrusu, bugünün eğrisi, bugünün doğrusu, geçmişin eğrisi olabilir. Zaman - mekan - insan ilişkisi anlam yüklenimi açısından önemlidir. Burada soralım, görecelik barındıran tanım, dolayısıyla tanımlayanın doğrusu, gerçeğin kendisi olabilir mi? Zamanın ve mekanın, olay ve olguların insan tarafından yaratımı -elbette yazımı ve aktarımı- genel hatlarıyla tarih olarak tanımlanabilir. İnsanın kendisiyle ve doğayla olan çekişmesi, kesintisiz bir süreçtir. Toplumsal alanda ve katmanlar arasında yaşanan ilişki, çelişki ve eylemlerin yansımasıdır tarihsel anlatılar / ayrıntılar. O zaman şu soruyu sormak gerekliliktir: Peki anlatı ama, kimin anlatısı?

Söze soluk üfleyen âşıklar kendi ışığında sır olur. Yokluğu bulur erenler aşk deryasında. Sırrın hakikatı sırda gizlidir. Âşıklar ki, hâkikat deminde Hakk'ın sırrına erenler, cümle varlığı can gözüyle görenlerdir. Sır içinde sır saklıdır vardıkları her kapıda, durdukları her dârda, didârda. Muktedirler karşısında ezilen toplulukların söylemi ve tarihi, çok yoğun simgelemelerle örtülü

/ örülü gizil bir tarihtir. Bir başka deyişle kapalı anlatım tekniği bir zarurettir kuşatılmış, kırgına uğramış ve yaralı toplumlarda. Farklı önermelerle yola çıkan Batıni toplulukların tarihini ve "*direniş geleneği*"ni, dışarıdan bakış, soyutlama ve kalıplama temelli "*zâhir boyut*" ve tanımlamalar üzerinden anlamak / çözümlemek olanaklı değildir bundan dolayı.

Bilince dönüşmüş algı ve anlam dünyasının incelikli / derinlikli ve örtülü aktarımı ya da nesnel olgunun öznel anlatımı olan simgeler, biçimsel bakımdan kısaca somut gerçekliğin soyut yansıması olarak tanımlanabilir. Gerçeğin yansıyan gölgesidir simgeler. Bu bağlamda nesnel bir temelde -öncel yargılar dışında, olumlama ya da olumsuzlamayı esas almayan bir yaklaşım yöntemiyle- yeniden sorgulamak, simgelerde saklı gerçeği anlamak önemlidir. Bu temel üzerinden can verilen sözün anlamını çözerek, gölgelenmiş ya da örtülü tarihin tanımını, değerlendirmesini yeniden yapmak, ayrıntılarda saklı gerçekliği gün ışığına çıkarmak ve bu boyutlar içinde yazımını gerçekleştirmek bu açıdan bir gereklilik -hatta zorunluluk- olarak karşımızda durmaktadır.

Bağımlılık ilişkisine göre şekillenen yanlı yaklaşımda olguyu olumlamak ya da olumsuzlamak beklentiyle ilgilidir. Olayın değerlendirmesi ve aktarımın içeriği duruş noktasına göre belirlenir. Oysa nesnellik anlamanın temelidir ve bağımsız tutum gerektirir. Yüzeysel yaklaşımla ayrımına yeterince varılmayabilir, fakat yaklaşımdaki bu boyut, geçmiş ve gelecek -dünü bugüne, bugünü yarına bağlama- ilişkisi olduğu kadar, üzerinde durulan zemini, çevreleyen koşulları anlamak ve anlamlandırmak açısından da büyük önem taşır.

Toplumsal gerçekliğin ve belirlenen sınırların iz düşümü olan tanımlar, konumlanmanın da yansıtıcısıdır. Açık ki, öznenin / olgunun algılanmasında, tanımlanmasında ve bellek oluşumunda yansıyan kadar anlamlıdır, yansıtanın niteliği. Tanımlayanın tanısıyla, tanımlanan olgunun uyumu, olgunun nesnel gerçekliğinin algılanmasının ve kolaylıkla kavranmasının yolunu açar.

Geleneksel deyimle, aynı tepeye bir yanda "ak tepe", öte yanda "gök tepe" tarifi yapıldığında, bağlantılar kurulamıyorsa -arif olan anlasa da-, kolay değildir orada gerçekliğin hangi temele dayandığını algılamak. Burada sorulacak soru bellidir: Sunulan "*saptama*"lar, olgunun özgün boyutu mudur ya da "*saptırmalar*" ve oluşmuş yargılarla sunulmak istenen midir? Olaylar, olgular ve davranışlar birbiriyle bağlantılı mıdır ya da aralarındaki ilişki rastlantı olarak tanımlanabilir mi?

Sebep - sonuç ilişkisine bakıldığında ve sorgulama bağlantılı yapıldığında -çoğunlukla rastlantı sanılsa da- aslında hiçbir olayın rastlantı olmadığı görülür. Olaylar arası bağlantı gözden kaçırıldığında ise nesnelliği içinde gerçeği kavramak son derece zordur. Bu bağlamda tarihsel olayları kimin, nasıl yaşadığı kadar, olayların, kimler tarafından, nasıl aktarıldığı da büyük önem taşır. Nesnel gerçekliğe varabilmek için, yaklaşımda, anlama ve anlamdırmada, bağlantılı düşünme ve sorgulamalar belirleyici boyuttur bu nedenle. Olgular arası bağlantıların kurulamadığı, çözümlemenin sorgulamaya dayanmadığı yerde ise nesnel gerçeğe varmak olanaklı değildir.

Olgunun niteliği ve olayların gelişimi, muktedirin çıkarıyla uyum içindeyse, amaç ve beklentilerle örtüşüyorsa, gereksinime denk düşüyor, yönelimi kolaylaştırıyor, isteklerin gerçekleşmesine katkı sunuyorsa olumlayan bir karşılık belirecektir egemenliğin yapılanmasında. Bu açıdan olgunun tanımı, adlandırılması son derece önemli olduğu gibi, belirlemede, belli ölçütlere uyum gözetilir ve bu tanımlama işlevsel bir özelliğe sahiptir aynı hegemonyanın kurulmasında ve korunmasında. Çünkü belirleme ve kalıplama üzerinden duruş, tutum ve davranış geliştirilir. Bir kimlik oluşacaksa, bir çerçeve belirlenecekse bu düzlem ve tanılar üzerinden oluşur. Bu sebeple muktedirlerin olguya dönük kurgulaması, kurgunun -bireysel ya da toplumsal temelde- algıya dönüştürülme, algının olgunun yerine yerleştirilme ve algılar üzerinden bellek oluşturulma çabası rastlantı değildir, egemen yapılanmanın bir bakıma zorunlu gereğidir.

Katmanlı yapıda içeriğin yansıttığı boyut, kurgulama da olsa, sorgu süzgecinden geçmiyorsa, algılayanın anlam dünyasında olgu haline gelir. Gerçekliği bütünselliği içinde anlamak ve aktarmak olgunun anlaşılmasını kolaylaştıran unsurdur. Oysa "*resmiyet*"in aktarımında olaylar arası nesnel bağlantıları içeren bütünselliğe rastlanmaz. Bu rastlantı olabilir mi? Olmadığı açık. Bu noktada "*kurgunun algıya çevrimi*" devreye girer. Hegemonyanın bu alanda son derece yetkin ve etkin olduğunu da göz önünde bulundurmakta yarar var.

Bu tarihin içinde, etkisi döneminden günümüze kadar sonraki süreçleri de derinden etkileyecek belli "*kırılma*" ya da "*kopuş*" noktaları bulunduğu görülmektedir. Örneklenecek olursa, bunlardan biri Hicri 10 Muharrem 58 (Miladi 10 Ekim 680) yılında gerçekleşen "Kerbelâ olayı", diğerleri 1239 Babailer eyleminden başlayarak 1413-16 yılları arası Şeyh Bedreddin, eşitlikçi kuramın önde gelen uygulayıcılarından Börklüce Mustafa ve 1527 yılında gerçekleşen Şah Kalender direnişine kadar kesintisiz süren olaylar dizgesidir. Bu olay ve eylemlerle ilintili kayıtları dönemi anlatan birçok "tevarih"te ve belgelerde ayrıntılı ve yoğun biçimde görmek olanaklıdır.

Tanıyı açıklığa kavuşturmak için sistemden soyutlanma ya da "*kopuş*" olarak da tanımlayabileceğimiz "*kırılma*"ya, öznel ve nesnel -içsel ve dışsal bakışı kapsayan- boyutlar içinde, sezgi ve gözlem yöntemini de kullanarak çok boyutlu ve derinlemesine bakmak gerekir. Kırılma ya da kopuş;

1. Duyumsal, davranışsal, algısal, bilişsel, tinsel ve toplumsal boyutlu etkisi, sarsıntısı kolaylıkla geçmeyen,
2. Derinlerde saklı, üstü çoğunlukla örtülen, buna karşın acısı her demde yeniden yaşanan,
3. Sağaltılması kolaylıkla mümkün olmayan,
4. Kavrayış, anlama ve bilinç yapılanmasında, bellek ve davranış oluşumunda son derece etkili olan derin yaralanma ve yinelenen acıları yaşama gerçekliğidir.

Bir başka biçimde tanımlanacak olursa, bu olgu yoğun biçimde örselenmiş, kesintisiz ağır kıyımlar, yıkımlar yaşamış toplumların dinmeyen acılarıdır. Belli edilmese bile içten içe sürekli kanayan yaralanmalardır. Bu boyutlar içinde bakıldığında görülür ki, kuşatılmış, yaralı toplumlarda bu türden kırılmalar aynı zamanda süreklilik arz eden üstü örtülü gizil bir olgu olarak çıkar karşımıza.

Farklı bir yaklaşım içermesi gereken bu türden çalışmalarda sorgulamayı derinleştirmek, tanımlama ve kavramlar üzerinde yeniden düşünmek gerekiyor. Ortaya çıkan toplumsal boyutlu her olgu / olay nesnel bir gerçeklik olmakla birlikte, aynı zamanda koşulların gereği, gereksinimidir.

Olumsuz koşullar ve çok boyutlu kuşatmalar karşısında doğru yerde durmak kolay iş değildir. Kimi zaman ağır ve derin bedeller gerektirebilir. Duruş, bilinç dünyasının, hayatı kavrama biçiminin dış yansımasıdır. Bu sebeple kazananlar kadar kaybedenin duruşu, direnişi anlam ve önem taşır tarihte. Katmanlı yapıda kazananın olumlanması çoğunlukla baskın yönelim olabilir. Fakat kazananın olumlanması, kaybedenin olumsuzluğunu ortaya koymadığı gibi, kaybedenin gerçekliğini / duruşunun doğruluğunu ortadan kaldıran boyut olamaz. Koşullara, muktedirin konumlanmasına, egemen zihniyet dünyasına göre oluşan tutumlar temelde olumsuzluğun olumlanarak yansıtılma biçimidir. Bedreddin'i, Börklüce'yi ve yoldaşlarını olumsuzlama temelinde yazan "*Tevârih-i Âli Osman*" yazarlarının tutumunu da bu boyutlar içinde -sistemle bağlantılar temelinde- değerlendirmek gerekir.

Belki sistem için gereklidir, fakat bir tarihsel anı niteliğinden / nesnelliğinden uzak betimlemek "yazıcı"nın açık yanlılığına işaret eder. Zihin dünyası, söz dizgesi, kavramların yapılanması / oluşumu, eylemsel tutumun, duruşun adıdır. Oluşturulan söz ve kavramlar ise zihin dünyasının, kimliğin / kişiliğin yansımasıdır. Bu açıdan olguların söz ve kavramlara yansıyış biçimi de önemlidir. Olgunun biçimlenmesi ve algıya göre yansıma biçimi

de ortaya çıkar. Egemen kalıplar içinde ise olgunun algıya dönüşümü kurgulama biçimindedir. Öncelikle kalıplamayı hedef alır. Çoğunlukla simgelere dönüşür olgular. Simgeler olay ve olguların kapalı / örtülü, "*gizil*" yansıyış biçimidir. Bu açıdan simgelere dikkatle bakmakta yarar var.

Sistemler yapısal özelliklerini, niteliklerini genel olarak simgelerle tanımlar, simgeler üzerinden yaşatır ve yansıtır. Sistemin varlığına ve işleyişine koşut olarak simgeler de varlığını sürdürür. Doğal olarak sistem değiştiğinde ya da yeniden konumlandığında simgelerde anlamını yitirir ve zorunlu değişime uğrar. Algının, söylemsel ve eylemsel tutumun oluşumu ve yönlenmesinde etkin bir unsur olan simgeler, aynı zamanda olgulara dönük bir tür tanımlama, kimlikleme, konum ve çerçeve belirlemedir.

Nesnellik bizi gerçeğe taşıyacaktır, muktedire göre biçimlenmemiş kendi gerçeğimize. Nesnel çözümlemeler için tanımlama ve kavramlar üzerinde derinlikli düşünmek gerekiyor. Sistemlerin yapılanmasında tanımlar üzerinden adlandırma ve kavram üretimi büyük önem taşır. Sistem içinde ortaya çıkan her adlandırma nesnel gerçeklikten öte, kendi koşullarının, oturduğu düzlemin gereği, gereksinimidir. Burada bir olguyu özellikle vurgulamanın yararı var, nesnellik ve öznelliğin örtüşümü yalın gerçeğin yansımasıdır. Oysaki bir yansıtma biçimi olan öznel tanımlama algılamanın anlatımıdır.

Adlandırma bağlamında şekillenen zihin dünyası, söz dizgesi, kavramların yapılanması / oluşumu duruşun eylemsel tutumun adıdır. Oluşturulan söz ve kavramlar, zihin dünyasının, kimliğin / kişiliğin yansımasıdır. Algılama ve anlamlandırma bu duruşa göre şekillenir. Doğada her olgu birbirine koşut gelişir. Bir toplumun / bireyin algılama ve gelişmişlik düzeyi ne ise, hangi düzlemde duruyorsa, tutum, davranış ve eylemi de bununla uygunluk içinde olacaktır. Bu doğaldır, çünkü koşutluklar birbirini besleyen unsurlardır.

Bütün olgularda adlandırma önemlidir, kalıplamaya yöneliktir ve nitelik olarak işlevseldir. Bir başka deyişle burada amaç,

adlandırma eyleminin işlevsel bir özellik kazanmasıdır. Egemen yapının zihin dünyası ve değerler sistemiyle örtüşen kurgulama belli hedeflemeler üzerinden gerçekleşir. Bir olgunun adı konulduğunda tanısı yapılır ve bununla koşut olarak kimliği, niteliği, özelliği, düzlemi, şekli, yapısı da belirlenir. Bu durum, olguyu tanımlama, yeniden biçimlendirme, sınıflama ve öngörülen biçimde konumlama hâlidir.

Olgunun belirlenen tanısı, aynı zamanda oturduğu -ya da oturtulan- kalıbı ve yapısal özelliklerini de yansıtır. Tanımlamada, çevreleyen koşullar, zaman ve zemin son derece önemlidir. Olgu, zamandan, varlığını sağlayan zeminden, nesnel gerçekliğinden -diğer deyişle kendi koşullarından- koparıldığı an başka türlü tanımlanır, başka türlü adlandırılır, bu kaçınılmazdır. Adlandırma, soyut ve somut tüm varlıklar, olgu, olay ve nesneler üzerinde gerçekleşebilir.

Sistemin taşıyıcı unsuru ve düzenleme aracı olarak oluşan yapılanma, aynı zamanda baskı, yönlendirme ve egemenlik aygıtı, muktedirin tahakküm aracıdır. Konumlanma, yapısal özelliklerin oluşumu ve belirlenmesi, toplumu kalıplama, gereksinime karşılık olarak gerektiğinde kimlikleme, sistemin oturduğu ideolojik, inançsal yapı, ülke / vatan ya da egemen olunan coğrafya tanısı ve öngörülen toplum kimliği üzerinden yükselir, biçimlenir. Sunulan kimlik, sistemin konumlandığı, yapısal özelliklerini oluşturan düzlemle doğrudan ilintilidir.

Anlama sormanın, sorma düşünmenin yansımasıdır. "Saklıda kalan gerçek"liği anlamak için sorular önemlidir. Kuşku, aramak ve soru sormak, ötelemenin değil, çözümlemenin ve anlamanın temelidir. Bireysel ve toplumsal gelişim aydınlanmayla, bilince varımla, aydınlanma soruyla başlar. Gerçeklik nedir? Bize sunulan mıdır? Acaba anlatıldığı, aktarıldığı, yansıtıldığı gibi midir? Yansıtılandan farklı bir boyutu bulunamaz mı? Bilmediğimiz, sunulandan farklı olamaz mı? Böylesi durumlarda doğal olarak sorular ve sorgulama, çok boyutlu düşünmenin olduğu yerde ortaya çıkar. Dolayısıyla sorular için düşünsel yoğunluk

büyük önem taşır. Olay ve olgular, soruların olmadığı, "öte yüzden okuma"nın yapılmadığı yerde -tek yanlı yaklaşım üzerinden- yeterince anlaşılamaz.

"Gerçek" olarak tanımlanan boyut, boşluğa yazılan yazıya ya da suya atılan söze benzer biçimde, algısal ve kurgusal olan, bağımlılığa ve kavrayışa göre şekil alan, yansıma ve yanılsamalar yığını değildir. Kurgulananın, varsayılan ve yansıtılanın dışında, insanın algısına, düşünce dünyasına ve "yansıtım"ına bağımlı olmayan somut durum ve nesnel olgulardır.

Nesnel gerçek "taraf"a, tutuma göre değişmez. Gerçeği görmek, nesnelliği içinde algılamak -somut olana ulaşmak- için gölgenin arkasına bakmak her durumda / koşulda zorunlu bir gerekliliktir. Bu durum, "olguların oluşumunun sırrına / künhüne ermek" olarak tanımlanır geleneksel deyimle. Olgunun tanımlanması, durulan yere, bakılan pencereye, algılama ve kavrayış biçimine göre şekil alır. Bakış açısı değiştikçe, farklı boyutları görülen olgunun tanımı da değişir. Bir başka deyişle, kaba konulan su, nasıl kaba göre şekil alıyorsa, gerçeğin kavranışı da benzer biçimde değişkendir. Duruşa, kavrayışa göre biçimlenir. Bu noktada duymak, görmek, bakmak, algılama biçimi, bellek kaydı ve çözümü büyük önem taşır. Yalnızca duymak ve bakmakla nesnel gerçeğe hiçbir zaman ulaşılamaz.

Olay ve olguların anlam çözümü için özgün zemin -var eden temel- önemlidir. Olgunun kendi -zemini içindeki- gerçekliğinden, soyutlanması ya da varlığını, niteliğini ortaya çıkaran koşullardan koparılması anlam yitimiyle birlikte, başka bir kalıp üzerinde yeniden kurgulanma ve biçimlenmesinin yolunu açar. Bu, kimi zaman iradi bir tutum olarak ortaya çıkabileceği gibi, kimi zaman farklılık söylemiyle yola çıkıp bu boyutlar içine farkında olmadan taşınanlar, kurgalama ve zihinsel kuşatmayı gerçeklik olarak algılayabilir, sunabilir. Temelinde bu bir yanılsamadır ve her iki söylem de çoğunlukla benzeri söz ve kalıpları kullanır.

Resmi tez / resmi ideolojinin oluşumunda yeniden tanımlama, adlandırma, yapılandırma, kimliklendirme üç aşamada

gerçekleşir: Bunlar, ***birincisi kurgu, ikincisi algı, üçüncüsü olgu***dur. Sürecin bütünselliği içinde ortaya çıkan yapı ise, "kurgusal ya da gölgesel gerçeklik"tir. Somut durumla, somut olanla ilgili değil, tersine somutun, kendi nesnel gerçekliğinden koparılarak soyuta / kurgusal olana dönüştürülmüş halidir. Dolayısıyla olgunun ilgisiz alana taşınması eylemidir. Yapılanma, bu bağlamda doğrudan sistemin zihin dünyasının oturduğu zeminle ilgilidir. Yapılanma içinde görünen, -yansıyan ya da yansıtılan- yalnızca gölgedir, oysa nesnel gerçek gölgenin arkasında gizlidir. Gölgenin arkasına bakmadan gerçek görülebilir mi? Gerçeğe varmak / ulaşmak, sır olanı / saklananı / sırda kalanı görmeden olası değildir. Resmi tez oluşumunda gerçek önce kurgulanır, "kurgu" algıya dönüştürülür. Zihinlere yerleşmesi, benimsenmesi ve içselleşmesi sağlandıktan sonra kesintisiz bir seyir içinde "algı" "olgu"ya dönüşür. Tanımlamada yeni bir kalıptır artık bu süreç.

Bilmek gerekir ki, kalıplar ihtiyaç karşılığıdır, koşullara uyarlanır. Bu bağlamda "kalıplama" olarak da tanımlayabileceğimiz kurgusal olgunun algıya dönüşümü ve zihinlere yerleşimi gerçekleştikten sonra kavrama, değerlendirme, adlandırma ve anlamlandırmalar da değişir. Davranışlar buna göre şekillenir. Buna, sistemin kuşatması, "algı yaratımı", "kişilik dönüşümü ya da biçimlenmesi" de denilebilir.

Çevreleyen olgularla birlikte zamana ve mekana yayılan değişim ve bilinç oluşumu, çözülmeyi ve başka bir düzlemde yeniden yapılanmayı da içerir. Bu durum bir bakıma "*toplumsal dönüşüm*" olarak da tanımlanabilir. Bu tarihsel süreç toplumsal alanda, bir yanda güç odaklarının oluşumunu, kulluk yapılanmasının değişimini, diğer yandan baskılama karşısında eşitliğin, özgürlüğün ve paylaşımın mücadelesini kapsayan kaçınılmaz yeni çelişkileri ve çatışmaları üretir.

Koşullar, gereksinmeler ve gelişmeler, olguların ve ilişkilerin yapısını değiştiren unsurlardır. Söz gelimi, doğa değiştiği, üretime yeterince yanıt vermediği an, doğaya bağımlı üretim ilişkisini sürdürmek olanaklı değildir. Bunun anlamı şudur: Üretimin

yapısıyla toplumsal yapılanmanın ilişkisi birbirine bağımlı, birbirini etkileyen, tetikleyen bir süreçlerdir. Üretimin yapısı, niteliği, özelliği değiştiğinde bu duruma koşut olarak -kendi doğallığı içinde- toplumsal yapı, algı, bilgi, imgeler ve tanımlar da değişir. Hayatın bütün alanlarında bu kesintisiz değişimi ve dönüşümü gözlemlemek mümkündür. Toplumsal alanda ise, sistemin yapılanması doğasına uygun olarak, talep ve gereksinimlere yanıt veremediği ya da beklentilerle örtüşmediği an, karşıt önermelerin ortaya çıkması, sistemle olan ilişkilerin belli aşamalar içerisinde düşük yoğunluklu çekişmeden yüksek yoğunluklu çatışmaya dönüşmesi kaçınılmaz bir süreçtir. Sistemin katmanlı doğası ve tahakkümü esas alan düzenlemeleri karşısında farklı yönelim ve yapılanmaların ortaya çıkması da bu bakımdan şaşırtıcı değildir.

3. Talan İkliminde "Kendi Olmak"

Sır saklarız sır içinde
Ariflere ayân olur
Ayıttım çoğu az ile
Anlayana beyân olur

.....

Koşullanmışlık, kör eder insanı, körlük, kul eder.
Kulluk, kanıksatır "talan iklimi"ni, gönül evini çöl eder.

.....

Her tutum, egemenlik ya da "talan açımı"yla ilgili bir gerçeği saklar içinde. Saldırıya uğramanın arkasındaki "gizli gerçeklik", saldıranın sunduğu yapılanma ve çıkar hesabıyla olan uyumsuzluktur. Bu noktada nesnel gerçeğin saptırımı ve güdümlenmeyle koşut gelişen soyutlama sıradan bir eğilim olarak değerlendirilemez. Bu tutum, sistemin yönelimini belirleyen zihin dünyasının seyrini yansıtır. Bundan dolayı gerçeklikten yalıtılan yazıcılık ve aktarıcılık kendi için var olma değildir yalnızca, kalıpları belirgin zihin dünyasıyla ve sistemle bütünselliğin bir iletişim biçimidir.

Bazı sorularla başlayalım önce. Nedir "talan ikliminde kendi olmak"? Hangi bilincin izdüşümüdür, hangi bedele karşılıktır? "Gülün gül ile tartıldığı" hangi "gül demi"nin bitmeyen düşüdür? Neden ürkütür "saltanat sahibi"ni? Hangi iklimin yangını, hangi sevdanın saklı kalan hüznüdür, hangi acıyla sınanır? "Tutunma" / "tapınma" nedir, hangi gereksinimi karşılar? Peki "hakikat ilmi"nin kapısı nedir, kimileri neden "Abdal olup şu alemi dolanır?" Neden yeğrektir "gönüllere mihman olmak"? "Kapılar", "kapılar"ı nasıl aralar? Ne anlama gelir insanın "doğa"sıyla bütünselliği? Sanırım soruların derinlikli yanıtı için kapsama alanındaki konuları açıklığa kavuşturmak gerekmektedir öncelikle. Dolayısıyla bu yanıtlar, bağlantılı sorgulamayla birlikte, belli bir yoğunlaşmayı da zorunlu hale getirmektedir.

Tahakkümün temel dayanağı, eşitsizliği öncelleyen, ayrıcalıklı yapı kurmak ve çok boyutlu yöntemlerle bunun doğallığını algıya dönüştürmektir. İnsanın kendine dönük katıksız "talan"ıdır bu iklim. Egemenlik alanını korumak için kulluğun kalıplarına uyumsuz olanı "ötekilemek" bu talan ikliminin yapısal özelliğidir. Duruşunu, egemenin kurallarına göre kurgulamayan tasfiye edilmesi gereken kaçınılmaz hedeftir bu sebeple. Bundan dolayı, "kendi olmak" son derece zordur talan ikliminde. Derin bir bilinç oluşumunu, olguları nesnelliği ve bütünselliği içinde kavramayı, gerçekliğin, sınırları belirlenmiş soyut algıdan, somut anlam dünyasına taşınmasını ve "anlam dünyası"nı derinleştirme ve koruma bağlamında ikirciksiz bir direnişi gerektirir. Bu durumun yanı sıra, kulluk kurgulamasına karşıtlık, muktedir olanı ve tahakküm üzerinden "saltanat düzeni" kuranları yoğun bir şekilde ürkütür, kuşatmaların kapsamı genişleyebilir, yoğunluğu yükselebilir. Gerilim ve çekişmenin yoğunlaşması olarak da tanımlanabilir bu olgu.

Şurası belli ki, muktedirin kurguladığı yapılanma açısından açık bir "tehdit unsuru"dur "kendi olmak", çünkü "itiraz" üretir, teredddütsüz sorgulamaya yöneltir. Bu bağlamda "olumsuzluğu üreten / kapsayan yapılanma"nın kurgulamasını, "kendi"liğinde "kendini bulmak" bozar. Bundan dolayı "kendi olan"ın ortadan kaldırılması hegemonyanın "öncelikli hedef"lerinden birini oluşturur her zaman.

Kurgulanan her yapılanmada deneyimini yoğun bir şekilde değerlendirir muktedir. Hangi eylemin, hangi kapıya çıkacağını bilir. Bu bağlamda kurgulaması işlevseldir. "Biat"ı temel alanlar, yaşam alanını talan ve kulluk üzerine kuranlar için, hegemonyaya uyum doğrultusunda toplumsal belleğin biçimlenmesi ve sistem içinde teslimiyet gerektiren ve dokunulmazlığı olan "kutsal alanlar"ın ve "kutsal kalıplar"ın yaratılması ve yayılması büyük önem taşır bu sebeple. Hareket alanına ilişkin itiraz kabul etmeyen tanımlamalar yapılır.

Toplumun bilincine doğrudan müdahaledir, resmiyet doğrultusunda toplumsal belleğin oluşumu ve biçimlenmesi. Bu

girişim bilinçli bir yönelim içinde gerçekleştirilir. Karşıtlık üzerine, düşmanlık üzerine, inkâr, çarpıtma, saptırma ve yok sayma üzerine kurgulanan bir algı yaratma eylemidir bu kalıplama. Resmi tarih tezi, resmi söylem zihinlere yerleştikten, zihin değişimi, dönüşümü gerçekleştikten sonra artık onun diliyle, söylemiyle, kavramlarıyla konuşulur. Egemenin iradesiyle uyum içinde yapılır olguların tanımı. İrdelemesini yaptığımız bu boyut, yüzyıllardır kuşatılan, saldırıya uğrayan, ötelenen, örselenen, ağır kıyımlar yaşayan Batıni topluluklarla ilgili tanımlar açısından son derece önemlidir.

En zor işlerden biri insanın kendi karanlığından ve kayıtsız koşullandığı kulluktan kurtulmasıdır. Bu durum farkında olmadan bağlandığı, yaşamının bütün alanlarını kuşatan ve "kendini, kendi olmaktan çıkaran" tutsaklık halkasının kırılmasıdır aynı zamanda. Biat ve kulluğun olduğu yerde kuralları belirleyen egemendir. Talan ikliminde hükümrânlık alanı kuranlar, itiraza, reddetmeye, tahakkümle uyumsuz bir önermenin oluşumuna asla tahammül edemezler. Egemenlik alanını daraltan ya da ortadan kaldıran her türden önerme, eylem ve girişim, değişik boyutlarda saldırganlığa sebep oluşturur.

Düşünmek, sorgulamak ve bağlantıları kurmak önemlidir doğa ve toplum olayları karşısında. Sonucu yaratan bir sebep vardır, her olgu sebep - sonuç ilişkisi bağlamında çıkar ortaya. Sorgulama, anlama ve anlamlandırma temelindeki yaklaşım, aydınlanmanın, anlamanın, ayrımına varmanın, karanlığa ışık düşürmenin en önemli adımıdır. Düşünmenin kapsama / kavrama alanı ne kadar geniş tutulur, ne ölçüde derinliğe varılırsa, gerçeğe o denli yakın durulur. Bilinmeli ki, çok boyutlu sorgulama temeline dayalı derinlemesine bakış açısı üretilmeden gerçekliğe varılamaz.

Egemenliği ve eşitsizliği öncelleyen, beslenme kaynakları sömürü ve talana dayalı, kul hakkı ve irade teslimi üzerine yapılanan sistemler sorguya, aykırılığa ve itiraza asla tahammül edemezler. Hegemonya kuranlar bu açıdan kaygılıdır her zaman.

Kaygının açığa vurulmayan nedeni ise kaybetme korkusudur. Dolayısıyla geri plan irdelemesi ya da "öte yüz okuması"nda görülüyor ki, bu "gazab"ın, ihtiras, saldırganlık ve kıyımın arkasında bulunan "saklı gerçeklik", doğrudan güç ve beslenme kaynaklarının, egemenlik alanlarının ve bunu sağlayan dayanakların kaybedilmesi korkusuyla bağlantılıdır.

Bir olgunun bilinmesinde yarar var bu noktada. Egemen yapıdan beklentisi olmayan / kalmayan toplumlar özlemlerine denk düşen yapılara yönelir. Bu durumda kurdukları hegemonya için çok yönlü "tedbir" ve "koruma" geliştiren muktedirler hiçbir zaman, hiçbir koşulda tekil boyut içinde hareket etmez. Farklı boyutları vardır kuşatmanın. "Öteki" düzleminde tanımladığı konumlanma için olumsuzlama ve baskılama bağlamında bir kullanım aracı olarak iteleme, iftira, sistem açısından "suç" üretimi ve saldırganlıkta sınır tanımaz bu sebeple. Kuşatma çemberinde alan daraltmanın, soluksuz bırakmanın, yönelimi saptırmanın, zihin kalıplaması ve yönlendirmeyi kolaylaştırmanın temel yöntemlerinden biridir bu.

Bir alan daraltma biçimi olarak olumsuzlamanın belirleyicisi olan olay, 1. iç olguya bağlılık, 2. dış olguya karşıtlıktır. İç olgu, hegemonyayla olan ilişkinin, dış olgu ise, hegemonyaya karşıtlık oluşturan yapılanmanın ifadesidir. Kurgulamada, gerçekliğin yansıması hiçbir zaman temel kaygı değildir kurgulayan için. Aktarıcı, alımlayıcıda dolayısız duyumsama yaratır. Bu bağlamda yansıtılan kurgulamayı bağımlılık ilişkisi içinde alımlayan, doğrudan örtülenmiş ya da saptırılmış biçimiyle algılar.

Osmanlı zihin dünyasının algısına göre Börklüce - Bedreddin eylemi Osmanlı sistemi için son derece tehlikeli bir itirazdır. Toplumun varlığını, muktedirin saltanatı için temel alan kulluk dünyasına aykırı bir duruştur. Dolayısıyla Bedreddin - Börklüce Mustafa eylemiyle gerçekleşen yapıya bu zeminden bakılacak olursa, "resmiyet temelli tanımlamalar"ın ve yansıtmaların dışında bu olayın gerçek anlamı, ya da "gölgenin arkasındaki -karşı / gizli tarih olarak niteleyebileceğimiz- saklı gerçeklik" ne olabilir?

Söz gelimi, eylemin gerçek niteliği nedir, öncüsü kimdir? Gerçeklik, öncel yargılarla uyum içinde midir? Olumsuzlama temelinde biçimlenen örtülü aktarımın altındaki nesnel olgular ne olabilir? Karaburun coğrafyası bize neyi anlatıyor? Hangi oluşumu hatırlatıyor ya da hangi olguyu anımsatıyor? Kapsadığı gerçeklik nedir ve toplumsal mücadele açısından ne anlam taşıyor? Hangi sorgulamalar üzerinden bu gerçekliğe varılabilir?

Olgunun bir boyutu kuşkusuz son derece belirgin: Muktedirin konumlanmasıyla, Börklüce'nin önermesi karşıtlık ve uzlaşmazlık zemininde durmaktadır. Kulluğu öngören yapılanma açısından olumsuzluk içermektedir ve bundan dolayı "tehdit" olarak algılanmaktadır. Bu kapsamda ele alındığında, Bedreddin ve Börklüce'nin eylem ve direnişi, gerçekleştirmek istediği sistem, "*resmi tarih yazıcıları*" tarafından belli kalıplar kapsamında biçimlendirilerek yansıtılmaya ve benimsetilmeye çalışıldığı gibi yalnızca bir iktidar / tahakküm mücadelesi "*beglügün ele geçrilmesi*" ya da vakanüvislerin deyimiyle "*bir mülhid-i sûfî*"nin kendini kısaca "*yalvaç / nebi*" ilan etme ve bunun karşılık bulmasını sağlama girişimi / mücadelesi olarak tanımlanabilir mi? Bu bir saptama mıdır, yoksa bir amaca dönük tanım mıdır, saptırma mıdır? Bu denli yüzeysel bir yansıtma soruların, gölgede kalan boyutların yanıtı olabilir mi? Tarihin gölgeli / gizlenen sayfalarında neler saklıdır ve neden saklanır? Bu sorular doğrultusunda baktığımız / irdelediğimiz kayıtlar aslında sistemin zihin dünyasının kodlarını bütün boyutlarıyla aktarıyor dikkatle bakıldığında: "Şeyh Bedre'd-dîn İznik'e sürgün geldikde Börklüce Mustafâ Aydın iline vardı. Andan Aydın ilinden göçdi, Karaburun'a vardı. Ve *Aydın ili vilâyetini gendüye döndürdi. Ve her nev'i kanunlar kodı ve hâşâ gendüye "peygamberem" didi. Ve cemi halka peygamber didürdi. Bunun gibi çok herzeler söyledi.*"[11] Oruç Beğ kayıtları

11 **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Hasan Ayhan), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2003, Sayfa 38.; Ayrıca bkz. **Anonim Hikâye-i Âl-i Osmân**, (Hazırlayan: Lilien Buzaş), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990, Sayfa 72. **Herze**: Boş, anlamsız söz, saçmalık.

da "*Anonim*" kayıtlarıyla örtüşmektedir bu noktada. "*Ol Börklüce Mustafâ varup Anatolu'da Karaburun'a varup şeyh olmuşıdı. Dürlü dürlü fesâd işlere başladı. Halka kendüyi peygâmberem diyü i'tikâd itdürdi.*"[12] Bir başka kayıt ise olumsuzlama ve saptırma üzerinden kurgulamayı daha da sertleştirmektedir. Bu kayda göre, "***Börklüce Mustafâ nâm bir şakî şeyhün halîfesi olmagı vesîle idüp Aydın ili'nde bir nice eşkıyâyı başına cem itdügi mecmû'ı olıcak***" Osmanlı askerleri saldırıya geçti ve "*Börklüce Mustafâ'nun on bine karîb askeri ile harb u kitâle iştigâl olundı.*"[13]

Üslubu belirleyen unsur kimliksel yapılanmadır. Buradaki üslup kişisel değil, sistemle bağlantılıdır. Bağımlılık ilişkisinde yazıcının, kavrayışına uygun olarak, içinde bulunduğu iklimle iletişimi ve uyumsallığı öncellemesi kaçınılmazdır. Bir tarz olarak betimleme, zihin dünyasının anlatım biçimidir bu bağlamda. Kayıt açık. Sunumun anlamsal çözümü burada bir gerekliliktir. Diğer verilerle karşılaştırıldığında, olgunun kendi gerçekliğinin yansıtılan betimlemelerle hiçbir şekilde örtüşmediği görülüyor. Kulluk kalıbının kırılmasına olan nefretin belirgin biçimidir bu söylem. Yine açık bir şekilde anlaşılıyor ki, aktarımın biçimiyle, aktarıcının ilişkisinin niteliği nesnellik açısından büyük önem taşır. Kısa bir çözümleme yapmakta yarar var sanırım bu noktada. Sunulan bu betimlemelerin ve saptırma gereksiniminin temel mantığı nedir? Söz gelimi kurgusal yansıtımla, saptırılmış gerçeğin, amaç doğrultusunda araç haline dönüştürülmesi ve hegemonik sarmalın güçlendirilmesi olabilir mi? Bu soru önem taşıyor, çünkü zihin dünyasıyla betimlemeler arasında doğrudan bir bağlantı olduğu son derece açık. Belleğin yeniden biçimlenmesini hedefleyen, sistemin kaygılarına ve saldırılarına gerekçe üreten "*algısal tanım*"dır "*sunumlar*"dan anlaşılan. Aynı zamanda güdüselliğin de yansımasıdır. Tanımlamada, gerçeğin içerikten

12 **Oruç Beğ Tarihi**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Çamlıca Yayını, İstanbul 2007, Sayfa 50.

13 **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Cihan Çimen), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006, Sayfa 64.

soyutlanması bir amaç içerir. Bağlantılı sorgulamada görülüyor ki, saptırmalar, tanımlamalarda son derece yoğun, belli ki bunlar bilerek biçimlendirilen ve sistemin zeminiyle örtüşen söylemler.

Özellikle bir gerçeği vurgulmak büyük önem taşıyor. Buradaki tanımlamanın tersine, Börklüce'nin vardığı dönemde ve öncesinde -ki yaşadığı bölgedir- Osmanlı yönetiminde ve denetiminde bulunmayan bir Karaburun coğrafyasıdır bu kayıtlarda söz konusu edilen. Bölge, Osmanlı tarafından henüz ele geçirilebilmiş değildir. Yüzeysel bir olgu gibi görünen, fakat büyük önem taşıyan bu ayrıntının ayrımında olmak önemli, çünkü algıyı nesnel zemine taşıyacaktır. "*Şeyh olmuşıdı*" aktarımından anlaşılan nedir? Bu açık. Börklüce Mustafa'nın halk içinde öncü olarak algılandığı, kabul gördüğüdür. Olumsuzlama / öteleme temelinde aktarılsa da, kişiliğinin, toplumsal alandaki önemi ve etkisi çıkar burada karşımıza. Yine buradaki ilginç vurgulamalardan biri de, Börklüce'nin toplumsal alandaki söylemleri ve önermesinin, gerçekleşen yapılanmanın geniş topluluklarda yankı bulmasıdır. Bu gerçeklik, muktedirler tarafından derin kaygılarla karşılanmasına karşın, zâhir zeminde -bir bakıma zâhiri kurtarmak bağlamında- "anlamı olmayan boş sözler" olarak değerlendirilmektedir. Oysaki olayın bütünlüğüne bakıldığında, bu söylem gerçeklikle uyumlu değil. Aslında "*yazıcı*"nın "*iyi*" ya da "*kötü*" algısı ve tanımıyla doğrudan uyumludur bu türden değerlendirmeler. Tanımlamada "*dış olgular*" kadar, "*iç olgular*" da önemli bir etmendir.

Yine soruları sürdürelim. Söz gelimi, aktardığımız -sıradan bir Osmanlı yaklaşımı gibi görünen- bu kayıtlardaki "*saklı ayrıntı*"lardan ne anlamalıyız ya da neler anlaşılabilir? Zâhirden bakınca anlaşılan açık. Gelişmelerin olumsuzlama üzerinden ya da öteleme amacıyla kayıtlara geçirildiği yaptığımız bu aktarımda çok yalın biçimde yansıyor. Öteleme eylemsel tutumun da temelidir. Belli ki gelişmelerin içinde Osmanlı yönetimini rahatsız eden, yoğun biçimde ötelemeyi / itelemeyi gerektiren, fakat olumsuzlama haricinde açığa vurulmayan önemli bir boyut var. Doukas açıkça işaret ediyor bu boyutu: Ayrımcılığı ve hayatın her alanında ötelemeyi bitiren, barış içinde bir arada yaşamayı

esas alan eşitlikçi, paylaşımcı düzen. Abdalan geleneğindeki adıyla "*Rıza Şehri.*" Peki bu durumda, olayı şiddetle olumsuzlayan Osmanlı yönetiminin yaklaşımı karşısında, öteki adı "Rıza Şehri" olan, eşitlikçi, paylaşımcı, "*canlar*"dan oluşan, özgürlükçü düzen önermesi nereye konulacak, nasıl anlamlandırılacaktır? Elbette bu kayıt üzerinden önem taşıyan bir sorgulamayı da burada öncelikle yapmak gerekiyor. Bu bağlamda soralım, gerekçesiz "*ürküntü*" olabilir mi? Olamayacağına göre, Börklüce Mustafa tarafından konulduğu açıkça söylenen ve toplumsal çevreleri derinden etkileyen, "*Aydın ilini gendüye döndüren*" bu "*her nev'i kanunlar*" ve muktedirlerin çok kaygılandığı ve "*kakıduğı*", dönemin kayıtlarında olumsuzlama bağlamında "herze / anlamsız söz ve saçmalık" olarak nitelenen "*türlü türlü fesad işler*" nedir? Ayrıca olumsuzlamalar neden genellikle dinsel temeller üzerinden yaratılan gerekçelere, "*yasaklar*"a ve "*kutsallar*"a ve dayandırılırır? Bir "*payanda*" görevi gören bu gerekçelerle korunmak istenen nedir?

Bu soruların yanıtı kilit öneme sahip. Bunların bir açıklamasının olması gerekmez mi? Aslında açıklaması, diğer kaynaklarla karşılaştırmalı geri plan okuması yapıldığında oldukça belirgin. Belli ki, konu edilen bu "*her nevi kanunlar*" "*Rıza Şehri*"nin kuralları ve muktedirlere yansıyan -ya da algılanan- boyutlarıdır. Bir başka deyimle, kulluğu, talanı benimsemezlik ve yeni bir yapılanmaya yönelimdir. "*Cemi halka peygamber didürdi*" söylemi ise, yürüdüğü yolda önemli bir öncü, vardığı menzilde saygın ve etkili bir yolcu olarak kabul edildiğinin göstergesidir. Olayın ilginç yanı, "*katl*" için önemli bir sebep olan böyle bir saldırı ya da "*suçlama*" yaşadığı dönemde çok bilinen, haset edeni hayli fazla olan bir âlim olmasına, hatta bu eylemde yönlendirici olarak gösterilmesine karşın, söz gelimi Şeyh Bedreddin için yapılmaz. Öyle ki, "*siyaset edilme*"si için "gerekçe" mahiyetinde dahi olsa bu suçlamanın yöneltilmediği görülüyor.

Döneme ilişkin kaynakların / kayıtların aktarımına göre özetle Bedreddin'e yöneltilen temel suçlamalar şunlardır: "*Fesad idüp âsi olmak*", "*nefs ve şeytanın tesvilâtına (aldatmacasına) uyup*

şeriatın menhec-i müstekimini (dümdüz açık yolunu) elden bırakmak", "*zındıka ve ilhâdı (sapkınlığı ve dinsizliği) ehl-i İslam arasında revâ (uyulabilir) görmek*", "*gadr ve huruc livâsını (ihanet ve isyan sancağını) Sultan-i İslamiyeye karşı kaldırmak*", "*izhâr-ı fitne için ahd ü peymân (fitnenin gerçekleşmesi için söz birliği edip yemin) eylemek*".[14] Bunlara ek olarak -suçlamayı güçlendirme bağlamında- onun için en fazla, "*ben Mehdiyim*", "*bana Melih Mehdi dirler, sancak açın hurûc idin*" dediği şeklinde ifadelere yer verilir döneme ilişkin kaynaklarda ve kayıtlarda.[15] Fakat sormakta yarar var, burada aktarıldığı gibi, Bedreddin'in kendine konum belirleyen, "*bana Melih Mehdi dirler*" ifadesiyle yola çıktığı tereddütsüz söylenebilir mi? Peki, Bedreddin'in böyle bir söylem içinde bulunmayacağını muktedirlerin sözcüleri bilmez mi? Öyle ki, söylemin hamlığından ve satır aralarında saklı ayrıntılardan, bu yüzeysel ve kaba ifade biçiminin kurgulama olduğu da açıkça belli olmaktadır.

Aynı şekilde Torlak Kemâl'e de "*nebilik*" yönünde böyle bir bir iddia ya da suçlama yüklenmez. Bundan anlaşılan nedir? Olay aslında son derece açık. Bu tutum, sistem açısından gelişmelerin bütününü bir tehlike olarak görmelerine karşın Osmanlı yöneticilerinin eylemle ilgili olarak Börklüce'yi ayrı bir yere koyduğunu, Börklüce'nin önermesinden nasıl bir "*ürküntü*" içinde olduğunu gösterir. Fakat, nasıl ki güle gül, bülbüle bülbül denilmediğinde, bülbül için gül gerçeği değişmezse, algılamalar ve kurgulamalar doğrultusunda olay ve olgulara başka adlandırmalar, gerçekliğiyle uyumsuz / örtüşmeyen tanılar yapılması ya da düzleminden saptırılması da olgunun nesnel gerçekliğini ortadan kaldırmadığı gibi, "*kendi*"liğini değiştiremez. Özetle, olgunun kendi gerçekliğini ve niteliğini değiştirici ya da nesnel boyutunu ve özelliğini belirleyici unsur değildir, yönelimine uygun olarak muktedirin kalıplaması, iradenin devreye girmesi ve

14 Bkz. İdris-i Bitlisi, **Heşt Bihişt - II. Cilt**, (Yayına hazırlayanlar: Mehmet Karataş - Selim Kaya - Yaşar Baş), Betav Yayını, Ankara 2008, Sayfa 278.

15 Bkz. **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Hasan Ayhan), Sayfa 39.

nitelemesidir. Ancak algıyı, sistemin yapısına uygun biçimde kalıplamaya yönelik tanımı / tutumu yansıttığı söylenebilir ve şu eklenebilir bu noktada: Kimi zaman toplumsal algıya çevrilse de, "*doğrular*" bireysel boyutludur, yaklaşımın yansımasıdır, ölçüsü kavramanın düzeyidir. Oysaki nesnel gerçeklik niyete, algıya ya da tanıya göre niteliği değişen olgu değildir. Bir başka deyişle, kalıplanarak sunulsa da, nesnel gerçek niyete uygun biçimde nitelik değiştirmez. Redeker'in deyimiyle, "Nesnel hakikatin içeriği onu yansıtan özneden bağımsızdır."[16] Şu açık: Yaklaşımdaki öznellik nesnelliği gölgeleyen unsurdur. Bundan dolayı, tanım ve aktarımdaki öznel belirleme ve açıklama tarzı yanlı yansımanın açığa çıkan göstergesi olabilir.

Ayrıca nesnellik, niyet bildirimi ya da öznellik olmadığı gibi, olgunun gerçekliğinin bütün boyutlarıyla aktarımıdır. Osmanlı tarih yazıcılarında ise olumsuzlamayı güçlendirme amaçlı yoğun bir niyet bildirimi görülmektedir. Söz gelimi, "*kendüye nebi didürdi*" söylemiyle, "*mal ortaklığına dayalı düzen kurdular*" söylemi aynı kapıya çıkmaz bu sebeple. Biri, sistem açısından karşıtlık sarmalında -dolayısıyla olumsuzluk bağlamında- tanımlamanın sunumudur, diğeri sisteme karşıtlık bağlamında yapılanmanın oturduğu gerçekliğin olumsuzluğuna işaret eder. Yönelimin yansıması olan bu sığlık, "*sabitlenmiş malûmat*"ın algılanmasını sağlayabilir belki, fakat nesnel gerçekliği içermez ve açıklamaz. Olay ve olguları çözümlerken, çok yönlü anlama ulaşabilmek için, bu bağlamda derinliğe yönelimde ve geniş boyutlu sorgulamalar yapmakta büyük yarar olduğu belirtelim. Burada yaklaşım iki boyut içinde yansımaktadır. Kulun algısı, biçimlenmiş soyut algılamadır. Kulluk kalıbını kıranlar ise, gerçekliğin somut algılaması ve anlamlandırması içindedir.

Âşıkpaşaoğlu'nun ve Lütfi Paşa'nın diğer Osmanlı kayıtlarıyla örtüşen aktarımları ilginç bir örnektir bu konuda: "Sımavuna Kadısı oğlı kim Ağaç Denizine girmiş idi, birkaç bedbaht

16 Horst Redeker, Edebiyat Estetiği, Sayfa 47.

sofılar göndürdi vilayetlere kim: '*Gelün bana şimden girü padişahlık benümdür, bana virildi' didi. Taht bana müsahhardur. Şimden girü sancak isteyen gelsün. subaşılık isteyen gelsün ve Tımar isteyenler gelsün' dedi. 'Elhasılı her maksudı olan gelsün' dedi kim 'ben şimden gerü huruc (itdüm) etsem gerek. Bu vilayetde halife benem. Ve Mustafa Aydın Elinde hurûc itdi. Ol dahı benüm hizmetkârumdur' didi. Bu şimdiki sofılar dahı eyidürler ki: 'Biz dervişlerüz Hak içün' dirler. Bunlar derviş degüllerdür. 'Bir gün şeyhümüz hurûc ider. Biz dahı vardur begler olurız' diyüp eydürler, dimâgları fesâda varmışdur*"[17] "Dahi Agaçdenizinden çıkub bir kaç bed-baht sufileri gönderdi kim Zağra ovasına halkı kendüye davet ideler. "Şimden sonra beglik benimdir, taht bana virildi." deyu ol sufiler Zağra ovasına gelüb halkı davet idüb nicesi uyub hayli hâdem ü haşem sufiler yanına cem oldılar."[18] Neşri'nin kayıtları da aynı doğrultuda: "*Şimden geri, bana gelin muti olun. Padişahlık bana verildi. Yer yüzüne ben halife olsam gerek. Her kime kim Sancak ve Subaşılık gerek, gelsin benim yanıma. Her kimin ne maksûdu varsa gelsin ki, şimden geri sâhib-hurûcum.*"[19]

"*Yan olma*" ya da "*yan tutarlık*" olgunun özüyle, yansıyan - yansıtan uyumuyla ilgilidir. Özsel uyumsuzluk "*yan*" olmayı ve özdeşliği ortadan kaldırır. Çok açık bir "*yanlılık*" görülüyor burada. Şimdi sorgulayalım, sistemin yaklaşımı doğrultusunda kanaat bildiren bu aktarımlar hangi gerçeklikle örtüşüyor? Dönemin önde gelen bir âlimi olarak Bedreddin, eylemini böyle

17 Âşıkpaşazade, **Hâzâ Menâkıb u Tevârîh-i Âl-i Osman**, (Osmanoğullarının Tarihi), (Çeviri: Kemal Yavuz - M. A. Yekta Saraç), K Kitaplığı, İstanbul 2003, Sayfa 426-427.; Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıki, **Tevârih-i Âl-i Osman**, (Osmanlı Tarihleri I içinde), (Düzenliyen: Çiftçioğlu N. Atsız), Sayfa 153. **Âşıkpaşazâde Tarihi (1285-1502)**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Bilge Kültür Sanat Yayını, İstanbul 2013, Sayfa 123.

18 **Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Kayhan Atik), Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 2001, Sayfa 173.

19 **Kitâb-ı Cihân-nümâ - Neşri Tarihi, II. Cilt**, (Yayınlayanlar: Faik Reşit Unat - Mehmed A. Köymen), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1957, Sayfa 545-547.

tanımlamış / tasarlamış olabilir mi? Ayrıca yolunu sürenler, Bedreddin'i söylendiği gibi tanımlamış olabilir mi? Görülüyor ki, söylemler, karşılığı / temeli bulunmayan, olumsuzlama ve "*hasımlama*" bağlamında bütünüyle niyete bağlı "*kurgusal üretimler*"dir. Dolayısıyla gerçeklikle ilişkisi olmayan, dayanağı bulunmayan bilginin / üretimin yayılması eylemidir. Buna bir nevi "*tasarımsal yansıtma*" ya da "*gerçekliğin kendinden soyutlanması*" da denilebilir. Tasarım, olgunun değil, algının yansımasıdır. Çıkarımsal bir tanılama sunumudur.

Diğer yandan önemli bir gerçek çıkıyor karşımıza. "*Saptırılmış bilgi*" sistemin beslenme kaynaklarından, tahakkümü meşrulaştırma ve etkin kılma alanlarından biridir. Talan ikliminin de zorunlu kıldığı bir gereksinimdir. Bununla birlikte, dikkatli bir çözümlemeyle, muktedirlerin yaklaşım tarzını ve gerekçelerini anlamak bakımından da ilginç ayrıntılar içerdiğini söylemek mümkündür. Metinden de anlaşıldığı gibi halkı davet ettikleri bir gerçeklik, fakat, neden davet ettiler? Toplumsal alanda karşılık bulan bu "*davet*"in kapsama alanı ve amaçlananlar ne idi? Bunların üstü kapatılmış vaziyette. Belli ki bilinmesi istenmiyor. Saklanması, gizlenmesi gereken gerçeklikler var. Anlaşılan o ki, "*tebâ*" ve "*muti*" olmanın getirdiği bir "*aktarım yöntemi*"dir bu tutum. Burada gerçekliği gözden kaçıran / saptıran açık ve olumsuzlayıcı tutumu görmek zor değil. Aslında bu tutum "*kullukla özdeşleşme*"nin de açığa vurumudur. Bir başka deyişle, yansıtıcı, betimiyle özdeştir burada.

Yine bir gerçeklik daha, çok yalın bir şekilde görülüyor ki, o da şudur: Yansıtanla, yansıyanın betimlenmesi arasında doğrudan ilinti vardır. Yansıtmadaki olumsuzlamayla karşılık, egemenin yıkımını ve kıyımını olumlama ve meşru kılma yönelimi öne çıkmaktadır. Yalnızca biçimsel bir olgu değildir bu tutum, içerik de buna göre şekillenmektedir. Aktarıcının bakışının, kavrayışının ve durduğu yerin önemi bir kez daha anlaşılıyor bunlara bütünsellik içinde bakıldığında. Bir amaç doğrultusunda yönlenen bu türden "*ideolojik güdülenme*" ve saplantıların olduğu yerde, tutum ve davranışlar olumsuzlamaya, saldırganlığa, kıyıcılığa ve öç

alıcılığa yönelir. Rastlantısal bir olgu değildir bu durum. Sistem içi ilişkilerin kalıpladığı kişilik oluşumunun belirginleştirdiği bir sonuçtur.

Bağımlılık, sistemin yapılanmasıyla ilintili, zorunluluğu kapsayan bir konumdur. Bu konumda, hegemonyayla uyumlu bir aktarım şekli / yöntemi olarak ortaya çıktığı görülen "*nesnellikten kopuk yansıtma*"da, anlatımla, çıkar ilişkisi doğrudan bağlantılıdır, birbirine eklemlenir ve anlatımın biçimsel boyutuyla bu ilişkinin üstü örtülenir. Görünümü bireysel boyutlu olsa da, temelinde toplumsal boyutludur "*yazıcı*"nın yazım eylemi. Toplumsal alana dolaylı ya da doğrudan etki eder, toplumsal belleğin biçimlenmesinin yolunu açar, dayanaklarını oluşturur, katkılar sunar. Bir konu kuşkusuz belirgin bu noktada, alımlayan toplum aktarıcının, dolayısıyla yazıcının yansıtmasını algılar. Yaklaşımda öznel boyut kişiye özgüdür, değişkenlik içerir. Yazıcı, nesnel gerçeğin yerine tasarımını koyduğunda, bellek, tasarım doğrultusunda, -yani öznel zeminde- biçimlenir. Bu bir kurgulama yöntemidir.

Güdümlenmiş toplumda doğrulama, anlama ya da sorgulama gibi bir eğilimin, istemin ortaya çıkması da olanaklı değildir. Diğer yandan "*güdümlü toplum*"larda biçimleniş ve yönlenme, "*yazıcının eylemi - hegemonya - kulun algısı*" doğrultusunda bir bütünsellik arz eder. Dolayısıyla şu açıktır: Bağımlılık durumunda "*yazıcı*"nın yaklaşım tarzı, sistemle olan ilişkisinin, bir bakıma duyumsanan zorunluluğun gereği ve iletişiminin "*izlence*"sidir. Ayrıca bağımlılık ilişkisinde yazıcı / aktarıcı, kendi kurgulamasını gerçeklik temelinde alımlar. Bu benimseme ve aktarımıyla özdeşlik sağlayarak tasarımındaki "*yan*" ile bütünleşir. Bu olgu, gerçeklikten öte, sistemin oturduğu zeminle olan uyumu öncellediğini ortaya koyan bir boyuttur. Hegemonya tarafından gerçekleştirilen talanın oluşturduğu beslenme alanıyla da doğrudan ilintilidir.

Olgunun somut niteliği olan gerçeklik, kendini var eden anlam dünyasından koparıldığında zihinsel kurgulama ve yüklemeler kolaylaşır. Algılar ve algısal konumlanma, öngörülen biçimde

ve zorlamaya gerek duyulmadan kalıplanır. Olgunun niteliğinden öte, "*sunum yöntemi*" olarak tanımlanabilecek dönüştürülme ve algıya çevrilme biçimi büyük önem taşır bu noktada. Oysa nesnel boyut, gerçeğin değişmezliğidir, "*sunum*"da değiştirilmiş olsa da. Bundan dolayı, toplumsal tarihin akışında anımsananlar, kendi döneminin koşullarında gerçekliğinden soyutlanan "*şekillenmiş sunumlar*" değil, eylemcilerin ve eylemlerin fiili niteliğidir. Buna "*nesnel boyutlu anımasama*"lar da denilebilir. Bundan da anlaşılıyor ki, bilinci oluşturan gerçekliğin kendisidir. Karaburun yapılanmasında da, yapılanmaya yönelik tutumda da bu gerçeklik çıkar karşımıza. Burada bilince taşınması gerekli temel sorun, öznel[20] yaklaşımla, nesnel[21] durumun / gerçeğin ayrımının yapılabilmesidir. Öznel - nesnel ayrımının yapılamadığı yerde "*soyut tanım*" baskın unsur olarak gerçekliğin yerini alır. Yanılgının önüne geçebilmek için bir nesnel gerçeği bilmek / farkında olmak önemlidir bu noktada. Hegemonyacı zihinle örtüşen yaklaşım tarzı, değerlendirmeden öte bir durumdur, "*öznel yansıtma*"yı iletir.

"*Kul toplumu*"nda kolaylıkla karşılık bulan kurgulamalar, tahakkümü güçlü kılan belirgin boyutlardan biridir. Algı yaratımı ve yanılsamayı içerir. Aynı zamanda hegemonya için belirleyici öneme sahip "*dokunulması yasak kutsal kulluk kalıbı*"nı da yaratmanın temelidir. Derinlikli ve çok boyutlu sorgulamanın, olguları bağlantılarıyla kavramanın yerine duyumsamayı harekete geçirir. Zihin dünyasının biçimlenmesinde temel unsur olan kurgulama, nesnel gerçeklikten bütünüyle kopuk "*soyut algılama*"dır bu bağlamda. Yargılama oluşur, karşı tutum geliştirilir bu algılama üzerinden. Buna karşıt olarak, düşünsel boyutlu, bağlantılı sorgulama ise, anlama, anlamlandırma ve çözümlemede belirleyici boyuttur.

---

20 **Öznel**: Olguların gerçeğine değil, aktaranın yaklaşım, düşünce ve duygularına dayanan. Aktarıcının algısına göre biçimlenen yansıtma. Nesnel karşıtı, somut gerçekliği yansıtmayan durum, subjektif.

21 **Nesnel**: Somut. Olguyu olduğu gibi tarafsız yansıtma hali. Gerçeğin, aktarıcının görüşünden bağımsız olan niteliği, objektif. Olguda / olayda değişime uğramamış özgün boyut.

Sorgulamayı öteleyen, salt duyumsama temelli yaklaşımlarda, bağlantılı düşünsel tutum ve değişime yönelim, kulluk üzerinden yükselen "*kutsal değerlerin yıkımı*" olarak tanımlanır. Bu sebeple, edilgen olan duyumsama temelli yaklaşım, yönlenmeye açıktır her zamanda ve zeminde. Yönlenme ortamının oluştuğu yerde koşullanma olarak çıkar ortaya. Sistemin oturduğu zemin ve kalıplar bu yönlenmede yankısını bulur. Oysa, toplumsal ve bireysel yaşamda "*nesnel bilinç*" olarak tanımlanan boyut, sorgulama, anlama ve anlamlandırma düzleminde oluşan, olayları sebep - sonuç ilişkisi bağlamında bağlantılarıyla açıklayan olgudur. Dolayısıyla olgunun bütün boyutlarını doğal olarak ortaya koyar nesnel gerçeklik.

Abdalan geleneğinin deyimiyle, belirleyici olan "*hakikatın hükmü*"dür. Bu sebeple nesnel gerçekliğin ortaya çıkmasından hiç hoşnut olmaz muktedirler. Buna karşılık, kendi kurgularını, çerçevesi belirlenmiş kalıpları, tahrif edilmiş, saptırılmış olguları "gerçeklik" adına, tanımlar, söz ve kavramlar üreterek yoğun bir şekilde algıya çevirirler. İradesini kullanamaz bu noktada biat düzleminde bulunan. Belirleyici ve karar verici olan, muktedirin, sistemin doğasıyla uyumlu kalıpları ve yönlendirmesidir.

Abdalan geleneğinde kendi deyimleriyle fukaralığın alâmeti, "*gönlünü enginlere indirmek*", yalın ayak, başı kabak, yayan yapıldak yola varmak, her devranda / demde rızalığı temel almaktır. "*Özü dârda, yüzü yerde*"dir "*hakikât makamı*"na varanların. Bu tutum zâhiren bir tercihten öte, derin bir bilinç oluşumudur. "*Arınan*" insanın kendini anlamlandırmasıdır. Derviş, giyimi ve tutumuyla köylülere ve çevresindekilere anlatımında, ayrım yapmaksızın "*barış ve sevgi ikliminde ortaklaşa yaşama*"yı önerir Börklüce Mustafa.[22] Başta Doukas olmak üzere döneme ilişkin kaynaklar bu konuda -açık ya da kapalı- söz birliği içindedir. Muktedirlerin algısında ise, "*Börklüce eylemi*", "*barış, birlik ve sevgi iklimi*" ya da "*Rıza Şehri*" önermesi sisteme atılan çok tehlikeli bir çentiktir. En güçlü, en dayanıklı ağaçlar bile çentik atılan yerden kırılır.

22 Bkz. Nicolae Jorga, **Geschichte des Osmanischen Reiches**, 1. Cilt, Primus Verlag, Darmstadt 1997, Sayfa 370.

Muktedirler bilir bunu. Yaşanan tedirginliğin temeli budur aslında. Bundan dolayı bu olgu -eylemcilerin yönelimi- son derece ağır saldırganlık ve kapsamlı kıyımların da belirgin bir nedenidir. Olayın ne olduğunu anlamak için olay sonrasını da anlamak / bilmek gerekir. Olay sonrası ortaya çıkan "*görüngü*" nedir? Talanla birlikte tahakkümün kulluk yapılanması olarak toplumsal alanda bütün ağırlığıyla ortaya çıkmasıdır.

Ezilen açısından gerçeği ifade etmeyen, gerçekliği kapsamayan kurgulama, anlatı ya da tanımlamalar, egemenin algı dünyasında somut olandır ve onun "*kurgusal gerçek*"liğini kapsar. Diğer yandan kendi içinde derin çelişkiler taşıyan ve anlamayı / anlatmayı zorunlu kılan bu ilişkiler, ezen - ezilen, olumlama - olumsuzlama, kulluğu öncelleyen - kulluğa itiraz eden, sorgulayan - iradeyi teslim eden bağlamında gerçekliği kalıplayan kaçınılmaz bir durumdur. Bütünsellik içinde bunlardan anlaşılan nedir? Görülüyor ki, herkesin durduğu yerle uyumlu, doğrularıyla örtüşen kendi "*hakikât*"i vardır, bundan dolayı cümle "*hakikâtler*" aynı menzilde buluşmaz.

Çözümlemede gerçeğin nesnel boyutuna varabilmek, eğri ile doğruyu, gerçek ile kurguyu ve yanılsamayı ayırmak gelişmişliğin, bilinç oluşumunun ve kavrama düzeyinin dolayısız göstergesidir. Olayların çözümüne ve yüklenen anlama doğrudan etki eder. "Gerçeği anlamak için söyleyene değil, söyletene, kapıya bağlanana değil, kapının kendine bakılmalı" der erenler.

Yine sorularla devam edelim. Talan ve tahakküm üzerinden saray ve saltanat sistemi kuranlar, kurdukları sistemde, toplulukların işlevini yalnızca "*raiyyet olma*", "*mal ve hizmet üretme*", "*kulluk etme*" ve "*biat*" üzerinden zihinlere taşıyanlar neden hırsa kapılır, neden öfke ve kinle dizginsiz bir biçimde saldırma gereğini duyar? Bütün gücüyle neden ortadan kaldırmaya yönelir biat etmeyenleri? Kulluğa itiraz edenler neden "*isyan ve tuğyan ehli*" olarak tanımlanır? Sunulan önerme ve kurulu sistem arasındaki ilişki, çelişki ve çekişmeler hangi biçimlerde, nasıl ortaya çıkar, hangi düzlemi ifade eder? İkilemin iki boyutuna baktığımızda karşımıza çıkan resim ya da nesnel gerçeklik nedir? Bu soruların

yanıtı için bağlantılı düşünmenin boyutlarını genişletmek, sorgulamayı ise çok yönlü derinleştirmek gerekiyor.

Ezenlerin bakış açısıyla yorumlanan / yansıtılan bu olayların ezilenlerin, talan edilenlerin tarihindeki yeri nedir? Bu olay ve eylemler baskı, kıyım ve sömürü karşısında ortaya çıkan "*başeğmezlik kültürü*" ya da "benimsemezlik kültürü" ya da "*saldırganlık ve kıyım kültürü*" içinde yalnızca belli bir "*direniş geleneği*", bir "*karşı duruş*" olarak değerlendirilebilir mi? Bir başka deyişle, bu olaylar yalnızca sisteme karşıtlık temelinde ortaya çıkmış tepkisel bir çekişme midir? Kapsama alanı bu kadar dar mıdır? Bu durumda çelişkiler nasıl tanımlanabilir ya da hangi değerler sistemi içinde anlamlandırılabilir? Soruları çoğaltmak olanaklı. Görülüyor ki her soru yeni ve ayrıntılara yönelen soruları ortaya çıkarmaktadır.

Bu noktada gelişmelerden haberdar olan ve gelişmeyi sistem için ciddi bir tehlike ve tehdit gören Osmanlı güçlerinin erken dönem saldırılarının ve geniş alana yayılan kıyımlarının direnişin fitilini ateşlediği belli. Bu durum kayıtlardan anlaşılıyor. Osmanlı yöneticilerinin algısında olayın gelişimi, kendi deyimleriyle "*fesat uyandıran bir ocak*" ve "*memba-ı fitne*"dir. Gelişmelerin bu seyrinde, Börklüce Mustafa, Torlak Kemâl, Şeyh Bedreddin ve yoldaşları ise son derece yoğun gelişen Osmanlı saldırıları karşısında doğal olarak direnmek ve kendini savunmak ya da güvenli alanlara çekilmek durumundadır.

Çok boyutlu bakıldığında bu olayların yansıtılmaya çalışıldığı gibi, yalnızca etkinlik sağlama, yönetimi ele geçirme, takakküm oluşturma ya da kendine iktidar alanı yaratma gibi dar ve yüzeysel bir alana sıkıştırılması mümkün değildir. Nesnel bir zeminde böyle bir tanımlama yapmanın olanağı da yoktur. Bu noktada, hiçbir üretim faaliyeti bulunmayan saray ve saltanat düzenine, talan egemenliğine, aza alıp çoğa satma ve ara farkı varsıllığına katma dışında bir işlevi bulunmayan tacirler sınıfına karşı yürütülen mücadele ve karşı sistem önermesi görmezden gelinemez. Kulluk sisteminin oturduğu düzlem bellidir. Bu, "*insanı öteleyen*", insanın iradesini, egemenin iradesine tabi kılan bir

düzlemdir. Bu boyutlar içinde ortaya konulan, çelişme ve çekişmenin de temelini oluşturan hayatı sorgulama ve kavrama biçimi, bununla koşut önerme belirleyicidir. Karşıtlığın, uzlaşmazlığın ve giderek çekişmeye evrilmenin yansımasıdır bu olgular.

Kesintisiz bir süreçtir insanın gelişimi ve değişimi. Doğadaki canlılar içinde üstün ve yaratıcı yeteneklere sahip olan insan, bulunduğu her zamanda ve zeminde, varsıllıkta ve yoksullukta koşullarını yaratan, yaşayan ve aynı zamanda değiştiren varlıktır. Bütünsellik ve zorunlu ilişkiler içinde sınırsız zamana yayılan dönüşüm sürecidir bunlar bir bakıma. Araç / gereç yapımı ve kullanımı, üretim tekniklerinin gelişimini ve üretimin yoğunlaşmasını sağlaması, ulaşım tekniklerinin kolaylaşmasına yönelik eylemi, doğaya dönük denetim girişimi insanı diğer canlılardan ayıran en belirleyici olgudur. Koşulların zorlaması da denilebilir bu geliştirme ve yoğunlaşma eğilimine.

Gelişim ve dönüşüm sürecinde bir gerçeklik daha çıkar karşımıza, o da şudur: Bilinç oluşturmuş "*kendi olan*" toplumlarda "*insan*"a, kendi olamayan toplumlarda "*kahraman*"a ihtiyaç duyulur. Kuşatmaların zorladığı bir gereksinim haline getirilen kahramanlar, hayranlık duyulan, benzemek istenen kişilerdir. Algılarda, kurtarıcı özelliklere, yüksek yeteneğe, üstün kişiliğe sahip kahramanlar "*öfkeli ve sert*" olur. Dikkatle bakıldığında, çelişkilerin derinleştiği katmanlı toplumun kaçınılmaz yaratmasıdır "*kahramanlık*" ve "*kurtarıcılık*". Sığınma, korunma, tutunma ve dayanak gereksiniminin karşılığıdır. Kişiliği, egemenliğe tabi kılınan, örselenen ve ötelenen için, aynı zamanda toplumsal alanda tapınma ve özdeşlik yaratır. "*Kendilik*", özüne varmak, kendi bilincini oluşturmaktır. "*Başkalık*" algısı varlığın kendi doğasını bozar, benliğini ortadan kaldırır. Yani varlık, başka düzlemde kendi olamaz. Gerçeğin, benliğinde olan görüntüsü / biçimidir varlığın "*kendi*"liği. "*Özsel boyut*"un anlama dönüşümü, benliğinde karşılık buluşudur. İnsanın özüne tuttuğu "*gözgü*"dür bu bakımdan. "*Kendilik*" bilinci yükseldikçe kahramanlar "*insan*" düzleminde algılanır. "*Efsane*"nin yıkıldığı, insanın kendi özgün gerçeğine döndüğü yerdir bu algılama.

Katmanlı toplumun görülmesi gereken önemli bir gerçekliği de şu durumdur: Muktedirler, çok boyutlu talan ikliminde ne denli güçlenirse, o ölçüde "kahraman" ve "kurtarıcı" olarak sunulur. Her eyleme ilişkin bir kalıp geliştirilir ve egemenlik alanı giderek genişler. Bunun yanı sıra, muktedirin "üstün güç" ve olağan dışı yeteneğe sahip olduğu çeşitli yöntemlerle sürekli benimsetilir toplumlara. Hegemonyanın zihinlere hükmetmesi tahakkümü her yönüyle kolaylaştıran unsurdur. Oysaki insanlığın gerçek kahramanları, doğanın özgün dengeleri içinde korunmasından "ilk araç-gereci yapana, ateşi ilk yakandan buğdayı ilk ekene, ilk yazıyı yazandan meyveyi ilk dikene", yaşamsal gereksinimlerin karşılanmasına ve kolaylaşmasına katkı sunanlar, yaratmaya ve üretmeye, insanın "kendi" olmasına ve özgürleşmeye emek verenlerdir. Eğitbilimci İ. H. Tonguç'un deyimiyle, (Talip Apaydın'ın "Köy Enstitüsü Yılları, Çağdaş Yayınları" çalışmasındaki aktarımı,) "İlk ateşi yakan, ilk tekeri düşünen, ilk madeni eriten, ilk iğneyi yapan, tekerin içine bilye koyup daha kolay dönmesini sağlayan insanın adını bugün bilmiyoruz. Oysa asıl kahramanlar bunlar."

İnsanın insanla ve insanın doğayla ilişkilerinin boyutları değişir her yeni adımda, yeniden biçimlenir. Doğası, varlık koşulları değişen olgunun niteliği, özellikleri de değişir. Söz gelimi, canlılar içinde, doğanın temel nesnesi ateşe dokunan, yaşamının her alanında ve üretiminde kullanan -üretimin nesnesi haline getiren-, hayvanların evcilleşmesini sağlayarak üretim aracına dönüştüren, kendi doğasını korkunç bir hırsla tahrip eden, yok eden, katmanlı yapı ve kendi üzerinde tahakküme, talana yönelen yegâne canlı türüdür insan. Oysaki "Abdalan taifesi"nin deyimiyle, "*doğada cümle varlıklar birbirinin dengesidir, varlık sebebidir.*" İlişkilerin yönünü belirleyen boyut yapıcılık ya da yıkıcılıktır. Şurası açık, ulaştığı her noktada yıkıma uğradı, yağmalandı, yok edildi "*kendi*" olmasını sağlayan düzlem ve insan bu yıkımı benimsedi, hatta kutsadı. "*Kahr-ı derh*"[23] "*yadırganmayan yöntem*" haline geldi / getirildi. Bu durum, kanın su niyetine

23 **Kahr-ı dehr**: Zamanın acımazlığı. Zorbalık ve zor kullanımı.

oluk oluk aktığı, yıkımların ve yapılanmaların son derece yoğun yaşandığı "*macera*"sı bol, sonsuz bir yürüyüştür. İnsanın tarihinde ise bu olgu, doğaya dönük ürküntüden, doğanın dengelerini anlama / anlamlandırma ve buna uygun eylem geliştirme aşamasına geçiştir. İnsan tanımadığından, bilmediğinden, anlayamadığından, çözümleyemediğinden ürker. Tanımanın başladığı yerde "*ürküntü*", tutuma, eyleme ve girişime dönüşür.

Gelişen süreçteki her yeni adımda hükümranlık alanları çıktı ortaya, doğasını bozduğu alanın hükümranlığı... Dönüşü yok, "*kul*"dur artık, edilgendir. Ne zamana kadar? Kendini bulana / kendini bilene kadar. "*Kendini bulmak*", insanın yitiklerde kalan kendine / özüne yolculuğudur aynı zamanda. Kim bilir, belki de kendi doğasının, "*kendi olma*"nın anlamını, önemini anladığı, sonsuz yaratıcılığın evreninde "*varlığın gizemi*"ne erdiği / "*sır edilen sır*"ın çözümüne vardığı bir yolculuk.

Zâhiren bakıldığında herkes kendini "*kendi*" sanır, oysaki kimse "*kendi*" değildir bâtından bakıldığında. Çok oldu kendimizi yitireli. Derin bir yanılsamadır yitikler ikliminde bu "*sanılar*". Hangi düzlemdir vardığımız yer, görülen hangi enlemde, hangi boyuttur? Nasıl bir eylemdir talan ikliminde kendini sınamak? Hangi hırsın, hangi nefsin karşılığıdır ölümle sınamak, acıyla, zulümle sınamak? Bağlantılı sorgulama başladığında anlaşılır bu durum. Herkes "*kendi*" sandığı bir kalıbın içindedir farkında olmadan. Temelinde, sınırları belirlenemeyen kesintisiz gelişiminin ve çok boyutlu evriminin yansımasıdır bu unsurlar. Bozularak, çözülerek, değişerek, dönüşerek, gelişerek, yıkarak, yıkımların gölgesinde kendini ve "*yitik düşler*"ini arayarak yaşanan sonsuz bir evrim... Doğada, kendi doğasını bozan varlık olarak insanın gerçekliği yalnızca olay ve olgudan ibaret değildir, aynı zamanda değişimi, dönüşümü ve yeniden oluşumu, zamanı ve mekanı içerir. Görülüyor ki, kesintisiz gelişim ve dönüşüm, olumlu sonuçların yanı sıra, kendini derinden etkileyen / olumsuzlayan, doğasını değiştiren, örseleyen, öteleyen sonuçlar da çıkarabiliyor insanın karşısına.

4. Kırılan Kulluk Kalıbı ve Tahakkümün Sarsıntısı

"Köleleri kurtarmak için en zor adım,
bir insanı köle olmadığına ikna etmektir."[24]

.....

Örselenmiş bellekte bilinç oluşturmak zordur. Oysa, "sultan"ın / hükmedenin buyruğuna uymak, "örf" karşısında boyun eğmek, kulluğun kutsallığına iman etmek kolaydır. Çünkü sistem buna göre düzenlenmiştir ve "kurgusal" olarak bunun karşılığı vardır. "İkili sarmal boyut"uyla karşımıza çıkan "efendiler"e[25] *biat ayrıksı değildir, birbirine koşut geliştirilir. Kalıplanan zihin dünyasında tahakküm ve bağımlılık ilişkisi bu bağlamda olumlu olandır, sorgulamak ve itaata itiraz etmek ise olumsuzluktur, "ehl-i fesad", "küfür" ve "ilhad" anlamına gelir. Farklılık, kişinin yalnızca "diğeri"yle değişkenlik içeren konumu ve benzemezliği değil, kendi özsel dönüşümü ve kendi benliğinde yaşadığı boyutlanmadır aynı zamanda. Farkındalık, bu boyutlanmanın bilince dönüşümüdür.*

Kul olmak nedir? Neden kulluğun anlamını kolayca çözemez kullar? Kendine sunulandır kulun zihin dünyası, sistemin yapılanması doğrultusunda kalıplamaya yönelik gerçekleşir bu sunum. Buna karşın neden soru sormaksızın bu kadar kolay biat edilir? Peki özgür olmak nedir ve kulluktan özgürlüğe geçiş nasıl gerçekleşir? Şu açık: Özgürlük somut bir durumdur. Kulluğa dair tüm zincirlerin kırılması, her türden teslimiyetin ve hükmetmenin ortadan kaldırılması, dokunulamaz ve devredilemez bir boyut düzleminde, hiçbir bağımlılık ve etki altında kalmadan

24 Harriet Tubman, 1820 - 1913, Kölelik karşıtı örgüt kurucusu ve eylemcisi.

25 Tahakküm ilişkisi bağlamında "*ikili sarmal boyut*" olarak tanımladığımız bu düzlem, Hegel tarafından "*insansal efendi*" ve sistemden soyutlama düzlemin-de "*yüceltilmiş efendi*" kavramlarıyla vurgulanır.

karar merkezinde insanın kendi iradesini kullanmasıdır. Kendileri özgür olamayan ve anlam üretemeyenler, başkalarının özgürlüğüne de katkı sunamazlar. Yaşama ilişkin değerleri sorgulamak ve kendini savunmakla başlar özgürlük. Bağımlılık ilişkisi, başta sorunlu kişiliğin yansımasıdır. Bir yaşama biçimi olarak insanın kul olduğu yerde, her türden kulluk ve hükümranlık benimsendiği ve içselleştirildiği an, doğal ve değişmez konum olarak algılanır. Kulluktan kurtulma iradesi ortadan kalkar. Kullar, konumunun farkında olmadan özgür olduğu sanısını duyumsar kulluk düzleminde. Dolayısıyla bir sistem olarak kulluk, bağımlılık ilişkisi yaratır. Egemen olan / hükmeden, biat edenin varlık sebebi haline gelir.

Kulluk üzerine yapılanan sistemlerde eşitlikçi / paylaşımcı karşıt önermelerde bulunmak en başta kulluğa itirazdır. Benimsemezliğin eyleme dönüşümüdür. Sistemin bütün güç odaklarını kullanarak oluşturduğu, bir yapısal özellik olan kulluk kalıbının ikirciksiz kırılmasıdır bu açıdan. Hegemonya kuranlar "*boyun eğmeyenler*"den hoşlanmaz bundan dolayı. Karaburun yapılanmasını öncelikle bu bağlam içinde değerlendirmek gerekir.

Eylemin anlamla bütünlüğü, varılan düzlemle uyum / özdeşlik önemlidir. Nedeni açıktır bu durumun. Çünkü ayrımın, ötelemenin ve itelemenin olduğu yerde, özgürlük, eşitlik ve paylaşım temelli bir yapılanmadan söz edilemez. Bağımlılığı yaratan ve yaşatan kulluk kalıbının kırılışının ve konumlanmanın yeni bir aşamaya evrilmesidir bu uyum ve bütünsellik. Öte yandan tahakkümün sarsıntısıyla birlikte egemenlerin yaşadığı tedirginliğin de tetiklenmesidir. Osmanlı - Börklüce karşıtlığında bariz bir şekilde görmek olasıdır bu yoğunluğu. Öncelikle, kendi iç dünyasında yol alan yolcunun, bulunduğu kalıbı sorgulamasında, yaşadığı sarsıntı ve kendini buluşunda, bilincin oluşumu ve gelişimi belirleyici etkendir. "*Deryaya dalmak, hakikât deminde Hakka varmak*" olarak tanımlanır Abdalan geleneğinde "*kendini bulmak*". Açık ki, sorgulama olmadan gerçeğe varmak olası değildir. Bu düzlemde sorgulama oluşturur gerçeğini demini. Özünü her demde dâra çeker bu bilince varanlar.

"*İnsanın kendisiyle karşılaşması*" olmadan, konumunu ve kendini sorgulamaya yönelimi de düşünülemez elbet. İçsel ve dışsal boyutlu bir çeşit hesaplaşma denilebilir buna. Yeni düzlem oluşturmanın ve farklı bir yapılanmanın önermesinde bulunmanın ilk basamağıdır bu karşılaşma ve nesnel gerçeklik temeline dayanmak durumundadır. Nesnel temele dayanmayan ve bütünsellik içermeyen eksikli yaklaşım kulluğu hâkim kılan kuşatmanın dışına çıkılmasını da olanaksız kılar. "*Kendisiyle karşılaşma*"ya koşullar da taşıyabilir insanı, kendi iç evrenindeki döngü de. Varılan aşamanın, oluşan önermenin yansımasıdır, kesintisiz bir süreç olan bu döngü ve dönüşüm.

Gelişimde bir boyut ve önerme olarak yaratıcılık ve bilinç, temelde arayışı, sorgulamayı ve itirazı içerir. "*Gerçeğe varmak*" yönelimi bilinçte belirleyici boyuttur. Kendini anlamanın ve anlam geliştirmenin temelini oluşturan bilinç, sorgulama ve bağlantılı düşünme / bağlantıları anlama yoluyla sistemin kurgulamasından kendini soyutlamadır bu bağlamda. İnsanın "*özünü dâra çekmesi*", "*kendisiyle karşılaşması*", "*neyim*", *nerdeyim*" sorusunu sorması, hakikâtle yüzleşerek eksiğini tamamlaması, olay ve olguların arasındaki bağlantıların çözümü, belirgin bir etkendir yaratıcılığa yönelimde. "*Seni senden aldık, sana teslim eyledik, ne gördün, ne işittin*?" sorusu bu aşamaya geçişin söylemidir. "*Özünü dâra çekmek*", bu düzlemde kişinin kendini bulduğu bir "*ulu divân*"dır. Zaman ve mekan anlamını yitirir durulan bu divânda. Zamansız, mekansız ve nişansız bir konumlanmaya varılır. Orası, artık insanın kendini bildiği, kendi gizine erdiği yerdir. Bu anlamda yaratıcılık, yeni bir düzlemde kendini tanımlama, bilincini geliştirerek "*varlığının sebebi olma*" eylemi olarak da tanımlanabilir.

İnsan, koşullarını algılayan varlıktır. Doğasına uygun olarak, kendini algılamasıyla birlikte değişime ve yeteneklerinin gelişimine yönelir. Doğadaki sonsuz değişim sürecinde, iki ayağı üzerine dikilerek, kesintisiz gelişen ve dönüşen bir varlık olarak öncelikle kendine ve kuşatmalara başkaldıran ve bağımlılık zincirini kıran insan, evrimleştikçe ve kendini geliştirdikçe yaratan da

değişir, yaratılan da... Hayatın doğal akışı içinde "*varlığın temeli*" olan bu gerçeklik, önlenemez bir boyuttur. Özlemler değişir her demde, eğilimler, istemler değişir terk ettiği her iklimde. Doğal olarak yaratanlar, yarattığı değerlerden pay alamadığı, eşitlik, özgürlük ve paylaşım iklimine varılamadığı sürece beklentiler yoğunlaşacak, özlemler büyüyecektir. Eğilimin ve yönelimin boyutları da değişecektir varılan her eşikte, durulan her düzlemde.

Edilgen bir yapı olarak hizmeti temel alan kulluk, bilen tarafın bilinen kurgusunda, kurgulanan boyuttur. Bu boyut içinde düşünen, gelişen, üreten bir varlık olarak kendi -ya da insan- olma durumu, insanın kendini yitirdiği kulluk / tutsaklık düzlemini aşmak, bulunduğu düzlemi anlamlandırmak, kendinin ve eyleminin bilincinde var olmaktır. İnsansal gerçeklik olarak tanımlanabilecek olgu ise, sebep - sonuç ilişkisinin ve bütünlük içindeki bağlantıların bilincine vararak anlamını çözmektir. Varlığının anlamına varmak, aynı zamanda benlik / kimlik bilincidir. Kendini gerçeğinden soyutlayan, seyr-i âlem içinde kendi gerçeğini seyreden insan, sebep - sonuç ilişkisinin anlamını çözemez. "Neden" ve "nasıl" sorularına karşılık üretemez, yanıt veremez.

İnsanın anlamını çözemediği ve seyrettiği olgu, temelde benliğini ortadan kaldıran gerçekliğidir ve kendi, kendini yitirdiği bu gerçeklik içinde öznedir. Seyir, yansıyan / yansıtılan olgunun görülmesini sağlayabilir, fakat tek başına anlamayı, anlamlandırmayı, gerçeklikte özne olarak, öznenin gerçekliğine varmayı sağlamaz. Bilincin gelişimiyle birlikte seyrettiği olguyu anladıkça ve varlığının anlamını kavradıkça, insan daha yalın, daha derin biçimde gerçeğinin farkına varabilir. Kendi gerçeğine varmak, insanı sürükleyen, devinim sağlayan, eyleme geçiren bir boyuttur. Gerçekliğin çözümlenmesi ve hegemonyanın olumsuzlanması, dönüşümün ve eylemin yolunu açar. Söz gelimi bir gerçeklik olarak kulluk düzeni ve tahakkümün farkına varmak, bilinçsel oluşumun, benlik gelişiminin ve değişimin, sorgulamanın ve itirazın yolunu açan boyuttur. Benliğin oluşumu, varlığın ancak kendi bilincine varmasıyla olasıdır. Börklüce eyleminin temel dinamiği budur aslında.

Abdalan geleneğinin söylemiyle, herkes kemâline göre davranır ya da bir başka söylemle bilinç, kemâldir. Geleneksel söylemde muhabbet -ya da insanın bilincinin oluşumu ve gelişimi kemâlini eylemde bulur. Bu anlamda bilinç, ulaşılan düzlemin içselleşmesidir. Eğer içselleşme olmasaydı, Börklüce'nin her türlü kuşatma karşısında ve ölümün hemen kıyısında böylesine ödünsüz bir direnişi olabilir miydi? Bir tutum ve davranış biçimi olarak bu direnişin anlamı, insanın doğasını bozan kurgulamanın bilince taşınmasıdır aynı zamanda.

Diğer yandan bir boyut olarak insanın varlığının anlamı olan özgürlük, bağlantılı düşünmenin, her koşulda kendini sorgulamanın ve savunmanın, suskunluğun, örselenmişliğin sesi olmanın başladığı yerdir. Çelişkinin doğasını anlamak, bolluk ve bereket içinde doygun, eşit ve özgür yaşamak, kimsenin öteki olmadığı dostluk ve barış ikliminde birlikte üretileni birlikte paylaşmak istemi, eğilimi, yönelimi, yozulmayan, kendine / hırsına, ihtirasına yenik düşmeyen, kendi varlığını ötelemeyen insanın doğasında vardır. İnsan doygunluğa ulaşamadığı, tutkularını, özlemlerini, beklentilerini yaşayamadığı, toplumsal barış ve paylaşım iklimine varamadığı sürece bu arayışını sürdürür. İnsanın doğasında bulunan, edilgenlikten etken konuma taşıyarak diğer canlı varlıklardan farklı kılan en temel özelliklerinden biridir bu olgu ya da dışa vurum.

Olay ve olgular karşısındaki tutum ve davranış biçimleri, kavrayışın derinliği ve anlam üretimi insanın gelişmişliğiyle orantılıdır. Aynı zamanda toplumlar ne ölçüde gelişmişse, hangi bilinç derinliğine / düzlemine varmışsa o ölçüde -özcesi kavrayışının bilince dönüştüğü oranda- özgürdür. Özgürlük yalnızca yönelim değildir, dolayısıyla içselleşmiş bilince sahip olamayan toplumlar özgür olamaz. Yani gelişimine / kemâline koşut biçimde davranır ve buna koşut olarak oluşan düzlemde özgürlüğünü yaşar. Toplumsal ilişkilerini buna göre şekillendirir, hayata buna göre anlam katar. Bu bağlamda varılan düzlem, yaşama ilişkin değerleri ve koşulları bağlantılı düşünmek, olaylar arasındaki ilişkileri sorgulamak ve anlamak, çelişkiler karşısında kendini

konumlama ve savunma belirleyici bir eşiktir özgürlük adına. Bu yeni "*eşiğe varım*" aynı zamanda toplumsal gelişime katkı sunma anlamına gelir.

Yeterli düşünsel birikimi olmayan bireyler / topluluklar benlik değerlerinin temeli olan bilinci ve anlamı oluşturamaz. Gerek iç dünyasında, gerekse içinde bulunduğu ilişkiler ağında kendini tutsak kılan kuşatmalardan kurtulması da olanaklı değildir. Çok boyutlu tutsaklıktan kurtulabilmek için kulluk sarmalında bulunulan değerler sisteminin sorgulanması ve sorgulamanın benlik değeri haline gelmesi gerekir. Değişerek, dönüşerek, derin evrilmelerle varılan bu düzlemin içselleşmesi ve kesintisiz sorgulama yoluyla ulaşılan konum, insanın benliğinde ve gelişiminde ya da bir başka deyişle kemâlinde yeni bir evredir bu bakımdan.

Biat toplumu, düşünce ve soru üretiminden kendini bütünüyle soyutlayan ve varlığını başka varlıklara adayan, kalıplanmış ve koşullanmış toplumdur. Sürü koşullanmasını aşamayan toplumlar, yeni bir düzlem yaratamaz, konumuna yeni anlamlar katamaz. Yaşamı ve koşullarını sorgulamayan, yaşama dair nesnel ve düşünsel boyutta üretimde ve eylemde bulunmayan, yaşama değer katmayan insan, kendi olamayan, biat eden / iman eden, kulluğa teslim olan insandır. Teslim olan insan edilgendir. Muktedirlere "kullukta kusur itmez." Osmanlı dönemindeki tabirle, "*reaya*"dır, yani "*sürü*"dür. Takakkümü esas alan sistem için gerekli yerlerde, gerektiği zaman kullanılan araç durumuna dönüşür. Herhangi bir nesne gibi, gereksinim olduğu sürece gerek mal, gerekse hizmet üretiminde kullanılır. Sonrası kaçınılmazdır, yazgısıyla, sefaletiyle, acılarıyla, tükenmişliğiyle baş başa kalır. "*Kul taifesi*" bu bağlamda yazgısına teslim olan, neden ve nasıl olduğunu bilmeden, "derya içre olup deryanın farkına varmayan balıklar gibi yaşayan" ve sürü niyetine güdülen varlıklardır.

Karşıt önermeler içeren olgularla, çevreleyen unsurlar arasındaki ilişkiler, konumlanmanın yansıması olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla bu durumda kulun tutumuna yön veren bilinci değil, kendini bağımlı kılan boyutlardır. İnsanın yarattığı

düşünsel üretim, önerme ve eylemleri, buna uygun olarak ortaya çıkan tutum ve davranışları, "edilgen" değil, "etken" olması bulunduğu düzlemin farkına varmasıyla doğrudan ilintilidir.

Kendi olmayan / olamayan edilgendir ve kulluğa yatkındır. Bu sebeple kulluk yapılanması açısından edilgenlik önem taşır. İnsanın tahakküme başkaldırması ve direnişi benimsemesi bilincini ve gelişmişlik düzeyini gösterir. Başkaldırının boyutları nitelik olarak değişmese de, koşullara -zamana, zemine- göre biçimsel değişikliğe uğrayabilir. Bilinçte önemli aşamalardan biridir, bir duruş biçimi olan sorgulama ve benimseme. Olgunun benimsenmesi bu bağlamda içselleşmenin yolunu açan önemli bir yönelimdir.

İnsanın niteliği, kavrayışı, konumlanması ve eylemidir. İnsan benliğinde bir sıçrama, yeni bir evreye, "kendi olma"ya geçiştir bilincin oluşumu. Abdalan geleneğinde ve Börklüce'de bilinç olarak "Rıza Şehri" önermesi "içselleşmiş bilinç"tir ve Karaburun uygulaması yeni bir evredir bu bakımdan. İçselleşen olgu kararlılık yaratır. Muktedirin ürktüğü en önemli noktalardan biridir kararlılık. Bu sebeple zihin dünyasının kuşatılması, denetim altına alınması ve kalıplanması öncellenen bir olgudur kulluk üzerine kurgulanan sistemlerin yapılanmasında.

Egemenlerin kullandığı temel yöntemlerden biri olan zihin kalıplaması bilinç oluşumunun önüne geçer. Edilgen bir duruş sergiler zihni kalıplanan ve biata yönlenen kişiler ve toplumlar. Denetimi, yönlenmesi ve araçsal bir unsur olarak kullanımı kolaydır. Dolayısıyla farklı araçlarla ve çok yönlü kuşatmayla gerçekleşen kalıplamalar, kulluğa koşullanmanın yolunu açar kolaylıkla. Ayrıca "*kendi*" olamayan insan, kendine sığınacak yer arar. Bu yer, kendisi için "*tutunma ve korunma merkezi*"dir. Yani kulluk sistemi ve tahakkümü olumlama, konumlanma olarak bir nevi tutunma ve "*öteki*" olarak tanımlanana karşı savunma alanı haline gelir. Bir başka deyişle sığınma / tutunma merkezleri, varlığını sürdürme alanıdır kullar için. Bu sebeple, sığınma alanı yoksa tutunması olanaklı değildir bağımsız kimliği ve kendine

özgü duruşu / davranışı olmayan toplulukların. Her eylem bir gerçekliğin sonucudur. "*Bilince varım*" için sorulması gerekli sorulardan biri de sığınma gereksiniminin neden ortaya çıktığıdır.

Doğal ve kaçınılmaz bağlantılar vardır olaylar ve olgular arasında. Bu bağlantılar içinde her oluşum bir önermeyi, bir yönelimi içerir. Karaburun yapılanmasında da karşımıza çıkar bu önerme, kulluğu ve kendine bağımlılığı esas alan Osmanlı sisteminin yapılanmasında da. Bir yapısal konum olarak kulluk, sistemin kurgulaması içinde özgürlük olarak tanımlanır ve nesnel gerçeğin bilince dönüşmesi engellenerek kulların zihin dünyasında biçimsel olarak özgür olduğu algısı yaratılır. Fakat nesnel gerçekliği yansıtmayan bu durum olguyu değiştirmez. Topluluklar sistemin güdülemesi doğrultusunda harekete geçer. Yönlenmenin temel olduğu güdülenmede eylemin niteliğini belirleyen unsur bağımlılık ilişkisidir. Güdülenme, canlının kendini duyumsamasını, doğal ve zorunlu gereksinimle ilgili eylemde bulunmasını sağlayabilir, fakat benlik / kişilik bilincinin oluşumunu ve gelişimini sağlamaz.

Anlamanın, anlamlandırmanın, gelişimin ve duyumsamanın doğal sonucu olarak ortaya çıkan ve bilinç olarak tanımlanan olgu, benliğimizi bütünleyen, algı ve anlam dünyamızı oluşturan, davranışlarımızın biçimini / yönelimini, tercihlerimizin niteliğini belirleyen değerlerdir. Dolayısıyla bu noktada bilinç, kavrayışa, tutum ve davranışa yön veren, kimi zaman imgesel yansımalar biçiminde ortaya çıkan temel boyuttur. Bilinç oluşumu gerçekleşmeden özgür / bağımsız irade oluşumunun gerçekleşmesi, nasıl ve ne yönde kullanılacağı kararının -ve kararlılığının- ortaya çıkması da olası değildir. Olguyu anlama, kavrama, çözümleme ve bütünlüklü bağlantıya eriştirme yetisi olan bilinç, yalnızca insanın doğasıyla uyumlu olanı değil, uyumsuz olanı da belirginleştirir.

Doğada, canlı türleri içinde, kendi doğasına saldıran, yağmalayan, yıkan, harap eden tek varlık, iki ayağı üzerine dikilen ve "insan" olarak tanımlanan varlıktır. Ne zaman ki, katmanlı

yapı oluştu, egemenlik alanları belirlendi, ne zaman ki, emeğin, üretimin talanı başladı, ne zaman ki, insan "kısım kısım, damar damar"[26] bölündü, kimi kul, kimi efendi oldu, o günden bu yana bitmeyen kavgası da başladı. Hem kendine saldırdı hem doğaya saldırdı. Çekişti, çatıştı. Her saldırı yeni bir "*iz*" bıraktı belleğinde, kimi zaman dövünmeye, kimi zaman övünmeye sebep olan. Acılara bulanmış bir iz. Yaraladı kendini sürekli, örseledi. Kalıplar kurdu, kalıplar yıktı, kavramlar yarattı. Her adımda yeniden biçimlendi. Belleği biçimlendi, sözü, söylemi biçimlendi.

Sistem içinde etken unsur olarak konumlanmayı belirleyen olgu hegemonyanın yapılanmasıdır. Kulluğu kapsayan alan olan katmanlı yapıda bunu sağlayan kurumsal yapılar, kanunlar, kurallar vardır. Bunlar, süreklilik içinde birbirine uyumlu, birbirini besleyen ve egemenliğin korunmasını sağlayan alanları yaratır.

Kulluk, katmanlı yapının ortaya çıkışının kaçınılmaz karşılığıdır. Kesintisiz çekişmeler içinde, insanın kendisini, kendi doğası olan varlık alanından koparmasının ifadesidir bu bağlamda. Dengeler üzerine kuruludur doğanın bütün ilişkileri. Biri, diğerinin varlığına sebep oluşturur. Kendi doğasından koparak dengesi bozulan ve artık kendi ol(a)mayan varlık, başka bir düzlemde yeniden kalıplanacaktır. Değişimin ve dönüşümün doğal sonucudur bu döngü ve "*baskın güç*" belirleyicidir bu düzlemde. Dolayısıyla kulluk yapılanması, aynı zamanda insanın, kendi karşısında kendisinin yenilgisidir.

"*Sonsuz yürüyüş*"ün parçası olan zihin dünyasının kalıplanması "*uzun bir hikâye*"dir insanlık tarihinde. Yaşam alanlarının terkiyle birlikte, el koydu muktedirler, dağa taşa, kurda kuşa, akan suya, ağaca, toprağa ve itaat istedi. Kimi zaman "*zor*" yoluyla, kimi zaman "*zorunluluk*" koşullarını yaratarak. İtiraz etmedi, varlık alanı talan edilen kullar. Uydu buyruğa kendini öteleyerek ve uyum sağladı talan iklimine. Uysalca itaat etti. Hem de evcilleşen hayvan sahibine nasıl itaat ettiyse, öyle itaat etti. Her bir

26 Abdalan geleneğinin kadim söylemidir her demde: "İnsan kısım kısım yer damar damar."

hizmete hazır ve nâzır. Biatın doğasıdır bu olgu, yani egemenliği tanımanın. Kulluk sisteminin ya da "*sultan hakimiyeti*"nin temel alındığı ve itaatın esas olduğu yapılanmada muktedir mutlak egemen görür kendisini. Buyurgandır ve buyruğuna itiraz edilemeyendir. Sistemin tanımıyla, gölgesi olarak temsiliyetini benliğinde taşıdığı "*kavramsal boyutlu üst egemen güç*" ya da "*koruyucu üstün varlık*" tarafından özel olarak bağışlanmıştır bu konum kendisine. Dolayısıyla kulun sahibi ve koruyucusudur. Bulunduğu erişimsiz konum hiçbir koşulda tartışılamaz ve sorgulanamaz. Yüksek düzeyde yeteneklidir, yanılmazdır ve yenilmezdir. Zihinleri bu algıyla doldurulan kullar, işlevsel olarak "*sultan*"a hizmet için vardır. Burada karşımıza çıkan bir olgu da, "*üst egemen tasarımı*"nın hegemonyanın doğasına uygun biçimde ustaca araçsallaştırılmasıdır. Sistemin bütünselliği içinde sunulan denklemi ve oluşturulan dengedeki dengesizliği iyi gözlemlemek gerekiyor bu noktada.

Eşitsizlik, ayrıcalık, üstünlük ve "*yüce*"lik sultanlığın / egemenliğin doğasıdır. Biçimsel boyutu, "*muktedirlik kalıbı halinde tanımlanan / tasarlanan üst egemen*"e kulluk ne ise, gölgesine de kulluk odur. Sistemin yapılanması bu değişmeyen kurgulamayı sunar, bozulamaz bir "*yazgı*" tanımlaması biçiminde. Bu yapılanma içinde sınırları oluşturan sistem, "*düşünüş ve davranış kalıpları*" belirler. Söz ve kavramlar üretir tanımlar için. Doğal olarak taraflıdır tanımlar. Bundan dolayı bir tanım biçimi olan kavramlar "*bir yan*"ın anlatımıdır. Kulun bunun haricinde kalması ya da bu kalıbın dışına çıkması da olanaklı değildir. Fakat meselenin asıl önemli ve çarpıcı yanı, muktedirin konumu ve hâkimiyet alanı yalnızca kendisince belirlenmez ve kabullenilmez. Kullar da, kendini öteleme temeline dayanan bu konumu -ötekinin varlığında var olmayı / sunulan kalıpta varlığını sürdürmeyi- kayıtsız, şartsız kabullenir ve itirazsız biat eder. Bu döngü ve devinim içinde belirleyici olan, kulun, kulluğa odaklanan algısıdır. Bu konumda, kulluk edilen yerin "*lûtf u kerem*"iyle birlikte, çok "*sevap*" kazanmak ve "*ebedi saâdet*"e kavuşmak için, sorgulamayı kapsayan "*itâatsızlık ve asi*"liğe karşıt olarak, "*emredileni işleyen*

iyi kul" olmak, tereddütsüz tesellisidir kulun. Elbette karşılıksız kalmayacak, bu "*hayırlı davranış*" vesilesiyle, "*iman ve âmel*"i oranında kendisine mükâfat verilecektir, "*bağlar, bahçeler içinde köşkler, göğsü tomurcuklanmış bakireler, sınırsız nimetler, bal ve şarap akan ırmaklar*" olarak tasarlanan "*öte dünya*"sında. Sorgulayan ve itiraz eden için ise, "*ateşte yanmak*" ve "*azap*" vardır hiç kuşkusuz. Sistem açısından bu türden kalıplamalar ve isteklere / hoşnutluğa karşılık düşen düşsel boyutlu, soyut tasarımlar sunmak *zorunluluğun sonucu*dur. Çünkü beklentisi olmayan -düşleri bitik- insanı güdümlemek, bağımlılığını sürekli kılmak olanaklı değildir.

Kusursuz kulluğun açık göstergesi "*ulû-l-emr*"in[27] buyruğuna ikirciksiz uyumdur, kayıtsız / koşulsuz teslimiyettir. İtaatkârdır iyi kullar. Düşünmek, sorgulamak, değerlendirmek kulluğa gölge düşürür. Kaçınılmaz kaderidir kulun yaşadığı. Her anını kalıplara uyumla geçirmeyen kul, kusur işler. Kul, öncelikle "*öte dünya*"sını düşünmeli, "*âhiret*"ini kazanmaya çalışmalıdır. Tahakküm altında bulunan "*reaya ve berâyâ*" için kulluk görevine ilişkin geliştirilen söylemler, belirlenen yasak ve uyumluluk kalıpları "*öğütleme*"dir bir bakıma. Soru sormaksızın ne yapacağına, nasıl yapılacağına, nerde duracacağına, "*görev*" ve "*ödev*"lerine dair "*öğütleme*". "*Öte dünya*"da ayrıcalıklı yere taşıyacak bir "*fazilet*" olarak, muktedire nasıl iyi ve eksiksiz hizmet üretileceğine, nasıl uyumlu olunacağına ilişkin öğretilenin / öğütlenenin bir parçasıdır bu kurgulama ve "*sunumlar*". Ne denli "*koyun gibi yumuşak huylu*" olunursa, o denli kolaylaşacaktır ayrıcalığa sahip olması. Bir kullanım aracı olarak "*ödev*"in yerine getirilmesi hegemonyayla iletişimi sağlayan belirleyici etmendir aynı zamanda. "*Sunum*"da ayrıca şu söylem de hiçbir zaman ihmâl edilmez: "*Yalan dünya*" olarak tanımlanan bu tarafta bulamayacağı, "*ebedi ve hakiki mutluluğun yaşanacağı bir yer*"dir vaat edilen "*öte dünya*". "*Kanıksanan kurgu*" ve "*iman edilen*" bu söylem konusunda kulların da kuşkusu yoktur elbet. Fakat kullara sunulan "*öbür*

27 Ulû-l-emr: Egemenliği elinde tutan, buyruk sahibi. Kanun koyucu, karar verici. Osmanlı sisteminde hükümdar.

taraf'ın "*ihsan*"ı ve "*avuntu*"suyla, "*bu taraf*"ın nimetlerinin üzerinde saltanat kurmak, önünde divân durulan ve "*kanunlar*"la korunan "*kudret*" olmak, görülüyor ki etkin bir düzen oluşturmanın yoludur. Diğer yandan yakınılmayan ve kolayca onaylanan bu durum, anlaşılması zor bir çelişkidir kullar namına.

Sistemin yapılanmasına koşut, yaratılan / geliştirilen koşullar kulun uyumunun zorunlu ölçütlerini belirlemektedir. İlişkiler içinde belirginleşen öncelikle bu olgudur. Burada ayrıca eklenmesi gereken önemli bir nokta daha bulunuyor. O da şudur: Kulluğun ve bağımlılığın belirleyici boyutlarından olan güdümlenme, her türden saldırganlığın, kıyıcılığın, iticiliğin ve koşullanmanın da yolunu açar. Söz gelimi "*cennetini kazanma*" doğrultusundaki saldırganlık bunun çarpıcı örneklerinden biridir. Oysa "*öteki*" olarak tanımlanan karşısında ağır saldırganlık içinde bulunan ve bu tutum üzerinden "*öte dünyalık*" kazanmaya çalışan kul, muktedirler karşısında buyruklara uyucudur, boynu eğiktir, hizmete hazır ve son derece edilgendir.

Tutum, davranış, yönelim ve eylem yüzeysel bir olgu değil, kavrama biçiminin, benliksel değerlerin yansımasıdır. Bu anlamda insanın gerçekliği olarak tanımlanabilecek boyut ya da "*iç evren*"i, eyleminde saklıdır. Bir diğer deyişle "*tutunma alanı*" olan algısal ve anlamsal dünyasını kapsar bu düzlem. Şu açık: İnsan anladığı biçimde -ve ölçüde- anlatır. Katmanlı yapıda "*kulluk*" olarak şekillenen "*kendini olumsuzlama*", buna karşılık tahakkümü, kuşatmayı ve egemenliği yaratan yapıyı olumlama -başka bir söylemle egemen için konumlanma- bir tutumdur. Doğasıyla ilintisi kalmayan kul, "*kendi*" değildir bu bağlamda. Kendinin "*kul*" olarak yaratıldığı edinimiyle donanmıştır. Kendini yitirdiği, bağımlılığın ve biatın belirleyici olduğu, sorguya yönelimin "*itaatsızlık*" sayıldığı ağır bir kuşatma ve korku iklimindedir. "*Değiştirilemez kalıplar*" oluşturan egemen tarafından konulan, sınırları belirgin katı kuralların belirleyiciliğinden bağımsız konumlandıramaz kendini. İradesi teslim alınmıştır ve "*buyruğun kutsallığı*"na uyarak boyun eğmiştir muktedir karşısında. "*Söz dinleyen*"dir artık, "*kulluk görevi*"ni tereddütsüz yerine getirendir.

Dolayısıyla, kulluk kalıbı içinde gerçekleşen bütün eylemler ve "*güdümlü yönlenme*"ler kulun değil, egemenlerin iradesini yansıtır doğal olarak.

Bu ilişkiler içinde açıkça belirginleşen şu ki, insanın kendi doğasından kopmasıyla birlikte, muktedir, "verilmiş kendi doğasının üzerinde yükselir ve bir insansal varlık, olumsuzlayıcı ve bilinçli eyleminde ve eylemiyle kendisini yaratan varlık haline gelir."[28] Köle efendinin isteği / iradesi doğrultusunda eyleme geçer. Hegel'in söylemiyle, "*Kölenin yaptığı her şey, Efendinin bir etkinliğidir.*"[29] Bunu, "*kulluk / kölelik kalıbı*" kırılmadığı sürece gerçekleşen bir "*etkinlik ve eylem*" olarak anlamak gerekir. Ayrıca içinde bulunduğu, benimsediği ve benlik değeri haline getirdiği ilişkiler de olanaksız kılar "*kendi*" olmasını, kendi doğasını anlamasını ve olumlamasını. İradesi bütünüyle teslim alınmıştır. Muktedire kulluğu, aynı zamanda kendisi için, "*derin kırılma*"lar yaşanmadan vazgeçilmesi kolaylıkla mümkün olmayan "*kutsanan bir sığınak*"tır. Buna "*teslimiyetin benimsenmesi*" de denilebilir. Artık burada kulu ayakta tutan, benliğini oluşturan, yalnızca egemenliğin gölgesinde tutunma dürtüsü değil, bulunduğu düzlemi değiştirmenin yol açacağı "*kendi olma korkusu*"dur. Bu boyut önemlidir, çünkü "*kendi olma korkusu*", kendine vardığında, "*kendini yitirme*" algısıyla eş anlamlıdır. "*Kendi olma korkusu*"nun yenilmesi, derin bir dönüşüm ve sorgulamanın yanı sıra, kuşatma kalıbının kırıldığı, bağımsız / özgür kişiliğin ve irade oluşumuna yönelik adımların atıldığı yerdir.

Muktedir - kul arasındaki ilişkide, çaresiz bırakmak ve tutunma gereksinimi yaratmak, bağımlılık zincirini daha da güçlendiren önemli halkalardan biridir. Ezilenler, emeği / hayatı talan edilenler, muktedire, "*neden topluca itiraz etmezler*" sorusunun yanıtı

---

28 Bkz. Alexandre Kojève, **Hegel Felsefesine Giriş**, (Çeviren: Selahattin Hilav), YKY Yayınları, İstanbul 2000, Sayfa 58. Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Almanya doğumlu düşünür. 27 Ağustos 1770 yılında Stuttgart'ta doğdu. 14 Kasım 1831 yılında Berlin'de yaşamını yitirdi.

29 Bkz. Alexandre Kojève, **Hegel Felsefesine Giriş**, Sayfa 96.

burada gizlidir aslında. Korku iklimi ve gücün belirleyici olduğu yerde baskılama, suskunluk, sapurma, itaat, zorunluluk ve tabi kılma belirgin hale gelir. Kul, saygıyı ve korkuyu yitirmez egemene karşı bundan dolayı. Bağımlılık bu anlamda, bir gereksinmedir kul için. Koşullanmışlığın yanı sıra, yaratılan koşullardan dolayı varlık sebebidir algı dünyasında, "*ekmek yediği kapı*"dır. Bu bakımdan "*kalkan*" olur muktedirin önünde, sahiplenir, siperlenir. Her zamanda ve mekanda "*emre âmâde*" bekler. Bunlar sarsılmaya başladığı an, kendi için derin bir kopuş ve "*kıyâmet*" günüdür ve "*kendi*" olmaya açılımdır. Böyle bir sarsıntıdan muktedirler de son derece tedirgin olur. Çünkü sistemin taşıyıcı direklerinin esnediği yerdir bu nokta. Bunun söylemi dahi kendi deyimleriyle "*kakımak*" (şiddetli biçimde kızmak) için yeterli sebeptir. Kendilerine tahakküm sağlayan hiçbir alan sorgulanamaz, değiştirilemez. Yalnızca "*biat*" edilmesi gereken "*kutsallar*"ıdır muktedirlerin ve dokunulmaz olandır. Bir başka deyişle bunlar, muktedirliğin "*koruyucu ve taşıyıcı kalıbı*"dır bir bakıma.

Karşımıza çıkan son derece çarpıcı bir boyut daha bulunmaktadır kul toplumlarında, o da şudur: Kullar için "*öteki*" toplulukların tahakküm altına alınması ve kullaştırılması, saldırıya uğraması ya da ortadan kaldırılması "*kıvanç kaynağı*" haline gelen bir eylemdir. Kalıplanmanın sonucu olarak, "*kendi olmayan*"ın, "*kendi gibi olmayan*" karşısında belki bir nevi "*öç alıcılık*" ve "*ezilenin, ezilene yönelen saldırı dürtüsü*" olarak da değerlendirilebilir bu durum. Görülüyor ki kul burada kendi konumunu ve kendini, bulunduğu koşullara ve sarmalandığı kimliğe taşıyan eylemi bütünüyle olumlamakta, "*varlığına güç kazandıran olgu*" şeklinde algılayarak destek olmaktadır. Burada belirleyici olan algıdır. Bunu, "*kulluğun ya da kalıplanmış kimliğin içselleşmesi*" olarak da tanımlayabiliriz. Bu bağlamda görülüyor ki, belli bir yapılanma dahilinde insan saldırganlıkla güdülenmezse, saldırgan olmaz. Koşullar, ilişkiler, düşünmeyi ve sorgulamayı ortadan kaldıran konumlanma ve kalıplamalardır saldırganlığı yaratan.

Tahakküme uygun kalıplar oluşturan yapılanma, kalıplarının dışında kalanı ve karşıt olanı "*öteki ya da hasım*" olarak konumlar.

"*Öteki*" tanımının kapsamına giren aynı zamanda tasfiye -ve aynı zamanda telef- edilecek unsurdur. Konumsal olarak, iradesi sistemin yapılanmasına tabi kılınan kullar, kalıplanan algı dünyasında, muktedirin varlığı / hegemonyası için var olmayı, benimsetilenle uyumlu olarak "*kutsal*" sayar. Bir bakıma "*kutsal aidiyet*"tir bu. Dolayısıyla kulluk teslimiyeti içinde olanlar, kulluğa karşıt olanın (öteki sayılanın) karşısında son derece katı, saldırgan ve kıyıcı bir tutum belirler kendine. Koşullanmışlığına, zihinsel bağımlılığına ve yönelimine uygun olarak bulunduğu düzlemdeki devinimi, muktedirin hükmünün geniş alanlarda etkin olması, karşılık bulması içindir. Bundan dolayı, kesintisiz hizmet üretiminin yanı sıra, kendini tutsak kılan ve bağımlılığının sürekliliğini sağlayan değişmez bir döngü içindedir sürekli olarak. Farklı bir tutuma ya da yaklaşıma yönelmesi, "*sığınma*"yı sorgulaması ya da önerme içinde bulunması "*azgınluk ve bozgunluk*", "*inkâr ve ilhâd*", "*şirk*" ve "*fitne-i fesad*" olarak tanımlanır. Dolayısıyla bu zihin dünyasında, "*ilhâd*" karşısında "*bî-dâd*" ya da diğer bir deyişle zor kullanımı, "*ceng ü heng*" ile zulüm ve kıyım "*şer'an câiz*" olandır. Muktedirin tutumundaki yıkıcılık ve imhayı öngören, çoğunlukla da "*kutsal örtü*"lerle örtülenen ve üretilen "*kutsal saik*"lerle gerekçelendirilen belirleyici boyut ve "*kahr-ı hiddet ile zabt ü rabt*" (zorbalık yoluyla sürdürülen egemenlik) görmezden gelinemez bu noktada.

Bilinç oluşumuna yönelemeyen ve kendi olamayan kulların / tebaanın, muktedir karşısında saygın ve etkin bir kimlikte ya da konumda kabul görmesi de olanaklı değildir. Bu durum, açık ki "*reâya*" / "*sultanın kulları*" olmasından dolayıdır. "*Tebaa*"ya konumunun sürekli anımsatılması da, gerçekliğin bir bakıma "*hatır*"da tutulması ve "*kutsiyet*"in korunmasıdır. "*Sürü*" tabirinin karşılığı olan "*reâya*" kavramıyla tanımlanan kesim, sistem içinde en alt katmanda bulunandır ve egemenler için mal ve hizmet üretmekle yükümlüdür. Muktedir açısından "*sistemin kutsalları ve kuralları*" tartışmasız hassasiyetle korunması gereken zorunluluklardır. Aslında korunan egemenin kullar üzerindeki çok boyutlu "*sulta*"sıdır. Bu sebeple Koçi Bey, "*risâle*"sinde, "*Reâya ki*

ata binüb kılıç kuşanmağa alışa, tekrar raiyyet olmaz. Bi'l-âhire nice fitne ü fesada sebep olur." diyecektir doğal olarak. Egemenliğin zihin dünyasıyla son derece uyumludur bu belirleme. Bedeli son derece ağır olsa da, Börklüce'nin bilinci ve yönelimi tereddütsüz, temel bir itirazdır bu konumlanmaya.

Kendi olmayanın, kendini bulmaya yönelimidir bilinç. Sınırları sorgulamayla birlikte, karşı koyma yetisidir kalıplara, kurallara, kuşatmalara. Olanakların yanı sıra, olay ve olgular arasındaki ilişkinin ve çelişkinin ayrımında olmaktır. Çevreleyen koşulları değiştirmeye ve düzenlemeye yönelten bir niteliğe sahiptir bu bağlamda bilinç olarak tanımlanan olgu. Söz gelimi beslenme, barınma temel bir zorunluluktur. Barınma, beslenme sınırları ve olanakları daraltıldığında genişletme eğilimi / yönelimi oluşur doğallıkla, bu kaçınılmazdır. Dolayısıyla bu tür etkenler "*uyarıcılık*" yönünde işlev görebilir. Olaylar arası ilişkinin bilince dönüştüğü yerdir bu yönelim. Sınırlar, öngörülen uyum kalıpları, -söz gelimi, katmanlı yapıda kulluk düzeni / biat zorunluluğu ya da üretimde araç kullanımı, ateşe dokunulması ve denetim altına alınması- bilinç oluşumunun itici unsurudur.

Bilinç oluşturmak ve değişime yönelmek, eylemini, doğanın ve toplumun dengelerini gözeterek geliştirmek insanın diğer canlılar karşısındaki ayırt edici / belirleyici özelliğidir. Bu durum "*aklın kullanılması*" olarak tanımlanır çoğunlukla. Bu belirlemelerden yola çıkarak kısaca tanımlanacak olursa, bilinç, insan benliğini, eyleme yönelimini oluşturan değerler bütünüdür. Olgunun, bağlantıları ve sorgulamayla algıya dönüşümü ve içselleşmesidir. Olay ve olguları derinlemesine kavramak ve anlamlandırmak için zorunlu bir durumdur öncelikle olgunun içselleşmesi. Gerçekliğine ulaşmanın, soluk üflemenin ve anlam katmanın olanağı yoktur içselleşmeyen hiçbir olguya.

Bir olgunun içeriği, anlamı, özü, niteliği kavranamamış ve insanın benliğinde anlam / karşılık bulamamışsa, zâhir boyut / görünür olan biçimselliğe götürür. Bundan anlaşılan nedir? Görüntüsüyle benimsenen, fakat içselleşmeyen hiçbir olgu bireye

ait değildir ve bilince dönüşemez. Soyut bir boyut olarak kalır bireyin benliğinde.

Gerçekliğin kavranışı ve anlam çözümü bakımından bilinç derinliği büyük önem taşır. Bağlantılarıyla kavranan ve yansıtılan gerçekliğin, duyumsama, algılama, koşullanma ve ön kabul yoluyla oluşan tanımlardan en belirgin ayrımı, nesnel boyutunda saklıdır. Bu boyut, olgunun dışsal etkenlerden ve yönlendirmelerden bağımsız kavranışıdır, olay ve olgularının arasındaki bağlantıların kolayca anlaşılmasını sağlar. Bilincin olmadığı / oluşmadığı yerde yönlenme, muktedire biat ve kulluk, özgürlüğün bittiği alan ya da araçsal bir konumlanma şeklinde tanımlanabilecek "*edilgenlik*" başlar doğal olarak.

Belirlenen sınırlara uygun yönlenme ve tutum geliştirme eylemidir edilgenlik. Katmanlı yapıya göre şekillenen ve egemenliğin korunmasını esas alan sistem, sultanın saltanatını gözetir kuşkusuz, kulun yararını değil. Hegemonya zorunlu kılar bunu. Bu sebeple kulluk kalıbında bir yandan korkutucu / ürkütücü, bir yandan etkileyici ve özendirici yüklemlerle yönlendirmeler yapılır. Söz gelimi, güdülenmeye ve umarsızlığa denk düşen "*düşsel boyutlu sunumlar*" ya da "*yapay kurgulamalar*" bunun ilginç ve etkin bir parçasıdır. Sorgulama düzlemine varıldığında ise anlamını yitirir bütün bu yüklemler.

Kendini bilmek, kendi olmak, her türden güdümlenme ve kalıbın dışında, kendinin ve eyleminin bilincinde varlığını konumlandırmaktır. İnsan olarak tanımlanan varlığı diğer canlılardan ve güdülenmeden ayıran en temel unsur, bilinçle birlikte varlığının / benliğinin anlamına / ayrımına vararak kendini konumlandırması ve iradesini kullanmasıdır. Hegemonyanın gereği olarak "*yasak*", "*töre*", "*kulluk*", "*raiyyet / sürü* konumlanması", "*irade teslimiyeti*" biçimlenmesinde oluşturulan sınıra, kalıba itiraz bilinçtir. Sınırlara uyumla birlikte -egemenin deyimiyle, buyruğa uyan ve kullukta kusur etmeyenler için- sözü verilen "*sunum*" ise, "*öte dünyada cennet*"tir. Oysa Pir Sultan Abdal'ın söylemiyle, "*bilince varım*"dan sonra "*herkesin muradı dünyada cennet*"tir.

Abdalan geleneğinin düşünsel dünyasında, acıtmanın, incitmenin, ayırmanın, itelemenin olmadığı barış ve paylaşım iklimidir "*dünyada cennet.*" İnsanın, "*kendi*"nin farkına varması ve içinde bulunduğu döngünün kırılmasını kapsayan bir boyuttur. Börklüce Mustafa, Torlak Kemâl gibi "*Abdalan ve Kalenderi*" geleneğinin adı yaygın bilinen, kendi deyimleriyle bu "*hakikât yolcuları*"nın eylemlerine baktığımızda üst düzeyde, belirgin bir bilinç oluşumu, farkındalık ve vardıkları düzlemin içselleşmesi çıkar karşımıza. Bu bilincin ortaya çıkardığı direniş, sistemle olan bağımlılık ilişkisinin koparılmasıdır aynı zamanda.

Tahakkümü olumsuzladığı için, muktedirler tarafından şiddetle olumsuzlanır Börklüce. "*Öteki*" olarak, sistemin tanımlamasında "*illerü azduran ibâhi*"dir ve "*kulluk düzenini bozan*"dır artık. Dolayısıyla, yansıtılan algıda "*rafz ve ilhâdı sâbit, iğfal, ihlâl ve ihtilâl üzre bulunan azgunlar*" topluluğunun yol göstericisidir. Oysa saklanan önemli bir gerçeklik var burada, Börklüce'nin tutumu saldırgan değildir, barışçıl bir yönelimdir. Eylemi savunma temeline dayanmaktadır. Oruç Beğ tarafından verilen, "Hemân bir bahane bulub huruc itmediği kalmışıdı" kaydı bu gerçekliği açıkça ifade eder. Elbette bu yönelim toplumsal ilişkilerinde ve iktisadi alanda dönüşümü de içermektedir. Aslında muktedirlerin ürktüğü yer burasıdır. Dolayısıyla egemenlik kuranların tedirginliği ve saldırıya geçmeleri, ayrıcalık ve kullaştırma üzerine kurguladıkları sistemin doğasıdır. Burada sorulacak soru bellidir: Bunlar neden "*dinin merasimlerinin bozucusu*" olarak tanımlanır? "*Râviyan-ı ahbâr*"ın ve "*nâkilan-ı âsâr*"ın "*menâkıb*"ında, "*tevârih*"inde ya da "*rivâyet*"inde ısrarla vurguladığı, bunların "*aşikâr olan şerîata muhalif nice işler*"i nedir? Muktedire mutî olanlar neden hep olumlanır da, itiraz edenler olumsuzlanır? Gerçeğin açığa vurulmasından neden ürker muktedirler?

Kulluk, kölelik ve hizmet üretimini yaratan, sığınma / korunma / tutunma ve dayanak gereksinimini karşılayan bağımlılık ilişkisi ve özgür kişilik oluşumunu da engelleyen olgudur. Kulluğu / biatı, kişilik kalıbı haline getirir. Burada kişiliği oluşturan unsur sistemin öngördüğü zorunluluk ve kalıplardır. Kişiliği ve

irade kullanımını ortadan kaldıran, muktedirin belirleyiciliğini esas alan bu ilişkiler, sorunlu kişiliğin de yansımasıdır aynı zamanda. Yapılanmasının gereklerine uygun olarak toplulukları güdülemenin koşullarını oluşturur, bağımlılık yaratan ilişkiler ya da sistemin öngördüğü düzenlemeler. Dolayısıyla bağımlılık ilişkisinin olduğu yerde güdülenme kaçınılmaz hale gelir. Bu konumdaki eylem ise, bağımlılığın kurgulama ve kalıplarına uygun / uyumlu biçimde hareket halidir.

Egemenlik kulluğun, kulluk egemenliğin varoluş alanıdır katmanlı yapıda. Bir başka söyleyişle egemensiz kulluk, kulsuz egemenlik olmaz. Biatı ve itaatı öngören yapılanmanın doğal sonucudur bu düzlem ve birbirini besleyen boyutlardır. Sistemin bütün boyutları ve güç odakları buna göre düzenlenir. Egemenin algısında doğal olarak kendi egemense, kulun algısında da kendisi kuldur. Dengelerin biçimlenmesinde ve eyleminde bu kalıplama değişmez düzlem olarak sunulur. Kalıbın kendisi, aynı zamanda hegemonyanın bir sunumudur. Kulluk yapılanmasının oluşturduğu bu ilişki yoksa, yapının kendisi de yoktur. İlişki, yapının kendisinden bağımsız değildir.

Kullar açısından özgürlük edinimi kendinden uzak ve soyut bir algısal konumdur. Bir yanılsama olarak, "Köle, özgürlüğün soyut fikrine sahip olmayla, somut olarak özgür olduğuna inandırmaya çalışır kendini. Varoluşun gerçek koşullarının hiçbir önemi yoktur onun için."[30] Burada belirleyici öge konumlanmanın benimsenmesiyle ilgilidir. Kulun zihin dünyası kendinin değildir, kendine verilendir. Bağımlılığın kırılmasıysa kendi doğasına -insana- dönüştür bu bakımdan. Bulunduğu kalıbı kıran ve benliği kendine ait olan insan bağımsızlaşır. "*Kendilik*" doğrultusunda yeni bir bilinç oluşumu, iradenin "*kendine dönüm*"ü ve kendini bir başka düzlemde konumlandırma eylemidir bu olgu. Bağımsızlaşma durumunda, hem kalıbın yaratıcısıyla, hem de kalıbın benimseyicisiyle -sistemin hem kurucusuyla, hem de koruyucusuyla- doğal olarak uyumsuzlaşır. Oluşan karşıtlık

30 Alexandre Kojève, Hegel Felsefesine Giriş, Sayfa 59.

zemininde ise, yoğunluğu koşullara göre değişen gerilim / çekişme kaçınılmazdır. Abdalan geleneğinde karşımıza çıkan ve karşıtlar arası ilişkinin yalın bir tanımı olan *"kapı itleriyle değil, ol kapının kendisiyle uğraşmak"* tabiri bu açıdan son derece önemlidir ve olgunun kaynağıyla / oluşum alanıyla ilgili belirgin bir gerçeğe vurgudur.

Şurası açık ki, hiçbir bir olgu varlık koşullarından ayrı düşünülemez. Sistemin yapılanmasında egemenlik alanları oluşturanlar, bütünsellik içinde çıkar ilişkileriyle birbirine bağlanır. Egemen - kul ikileminin varlığını yaratan ve sürdürümünü sağlayan unsur doğrudan sistemin kendisidir. Dolayısıyla hem egemen, hem kul açısından sistemle olan ilişki aynı zamanda bağımlılık ilişkisidir. Sistem yalnızca kul açısından bir sarmal değil, egemen için de bir varlık sebebidir. Diğer bir deyimle edilgen nasıl egemene bağımlıysa, kesintisiz bir döngü içinde egemen de sisteme bağımlıdır. Yapısal özellikleri değişmediği sürece, *"var olma"*nın ve *"varlığını koruma"*nın zorunluluğu olan bu bağımlılık zinciri ve döngünün kırılması da olanaklı değildir.

Bağımlılık ilişkisi içinde bulunanlar, içinde bulunduğu düzlemi anlamlandıramayan ve kendisi özgür olamayanlar, başkalarının özgürleşmesine, değerler bilincinin oluşumuna da katkıda bulunamaz. Bağlantılı düşünme, sorgulama ve bağlantılar üzerinden anlam çözümü belirleyicidir bu noktada. Özgürleşmenin yolunu açar. Bu bağlamda özcesi, özgürleşemeyenin özgürlüğe katkı sunması düşünülemez. Kişilik oluşumunun gerçekleşmesi ve kişiliği ortadan kaldıran kulluk zincirinin kırılması olanaksızdır, özbilince varmadan ve benlik değerlerini oluşturmadan. Kulluğun ortadan kalkması, rızalık temelinde karar vericilik ve irade kullanımı, oluşan bilinçle birlikte ortaya çıkan benlik / kendilik değerlerinin göstergesidir. Duruş, tutum ve davranış, eylemin söylemle uyumu, içgüdüsel ya da tepkisel bir tutum değil, bundan dolayı bilincin dışa vuran yansıması olarak tanımlanabilir.

Çevreleyen koşullara ilişkin sorgulama bilincinin oluşumu ve kulluğa karşı çıkış, düşünceyi akılcı temelde geliştirme, olay

ve olguları bağlantıları içinde düşünme ve değişime yönelimdir. Önermeler üretimi ve savunması, doğrudan aydınlanmayla, insanın gelişimi, algılama ve düşünsel düzeyinin derinliğiyle ilgili bir durumdur. Olayın bu yöndeki gelişimi, adalete, özgürlüğe ve eşitliğe dayalı sistem yöneliminin yolunu da açacaktır doğal olarak. Düşünce / bilinç ne denli gelişir ve derinleşirse, yanılsama oranı o ölçüde aza inecektir.

Bağımlılık ilişkisinin kırıldığı, kişilik oluşumunun temeli olan benlik değerlerinin yükseldiği bilinç düzeyine vardıktan sonra, kuşatma ekseninde bir döngü ya da bir sarmal içinde "kendini terk etme", varlığını başka varlık için var etme ve kullukta karar kılmanın, görmenin, duymanın, bilmenin olmadığı körlük düzleminde bir duyarsızlık ve davranış biçiminin ortaya çıkması olanaklı değildir. Abdalan geleneğinin tabiriyle, bu derinliğe varanlar, "üstüne yol uğrayınca, ayrılmayıp duranlar"dır. Hegemonyanın doğal bir seyir olarak algılanmasıdır muktedirler için öncelik. Olumsuzluğun olumlanması, savrulma ya da tutarsızlık temelindeki bir tutum ise, kuşatmanın yanı sıra, benlik değerlerinin eksikliği, zihinsel yapılanma, kavrayış biçimi ve konumlanmayla ilintilidir. Bu olguyu kısaca şöyle açabiliriz: İnsan için biat / tabi olmak, kulluk ya da kölelik, nesnel zeminde olumsuzluktur. Fakat köle ya da kullar, benliğini yok eden köleliği / kulluğu içselleştirerek benimsiyor, köleliğin / kulluğun tarafında duruyor ve savunusunu yapıyorsa bu olumsuzluğun olumlanmasıdır. Muktedirle aynı zeminde yer almak, bu bağlamda, doğrudan çıkar ilişkisi ya da çeşitli boyutlarda çıkar beklentisi olarak tanımlanabilir.

Özgün önermelerle bilincinde bütünlediği yeni değerler kuramını / kurgulamasını topluma sunan ve eylemli bir düzleme varan kişilerin / çevrelerin, katmanlı yapı ve tahakküm üzerine yapılanan egemen yapıyla uzlaşması olanaklı değildir. Fakat toplumsal bilinç oluşmadığı sürece, çok boyutlu kuşatmalar karşısında temelden değişim gerektiren yeni bir yapılanmaya yönelmenin olanağı da yoktur. Karaburun'da karşımıza çıkan olgu, çok açık bir toplumsal bilinç oluşumudur. Mülkiyet bağımlılığı

bulunmayan, üretime katılımı ve paylaşımıyla var olan, "*ötekilik*" belirlemesi ve kulluk sistemiyle uzlaşmayan, üretim araçlarının ortaklaştığı yeni bir yapılanmadır. Dolayısıyla hegemonyanın sunumu, sınırları ve belirleyiciliğinden farklı, üstelik hegemonya açısından ürkütücü bir bilinçtir. Olumsuz koşullara, kuşatmalara ve ağır kıyımlara karşın kişilik bilincini oluşturmak ve derin bir dönüşümü kapsayan bu bilinç doğrultusunda eylem içinde bulunmak, davranış biçimi geliştirmek kolay bir tutum değildir. Çoğunlukla ağır bedeller ödemeyi ortaya çıkarabilir, Karaburun örneğinde olduğu gibi...

Olgunun ne olduğunu anlamak için, ona soluk verenin, anlam kazandıranın, ne olduğunu, nerde durduğunu bilmek / farketmek zorunluluk olarak çıkar karşımıza. Bir başka deyişle, farkındalık gerçeği anlamayı kolay kılan olgudur. O zaman olguyu anlamak için sorulacak soru bellidir: Eylemde belirleyici unsur ya da özne nedir? Bunu yanıtlamak için, sorgulama ve bağlantılarla olgunun kendi gerçekliği olan boyutunu -nesnel gerçekliğini- anlamak ve anlamlandırmak büyük önem taşımaktadır. Açık ki, nesnel gerçeğe varmadan anlam çözümüne varmak olası değildir. Peki Börklüce gerçekliğinde, bu bağıntıda görülen temel öge nedir? Bunun yanıtı belli; Karaburun yapılanmasının belirgin boyutu "*kırılan kulluk kalıbı*"dır, dolayısıyla "*tahakkümün taşıyıcı direkleri*"nin sarsıntısıdır. İnsan, tutkularına, yönelimine, ilişkilerine, eğilimine, vardığı düşünsel düzleme göre kişilik oluşturur, konumlandığı yere göre tutum geliştirir. Bilincinin ve kişiliğinin yansımasıdır eylemi. Dolayısıyla Börklüce'nin tavrı, kendi durduğu yere, belirginleşen bilincine göre, muktedirlerin tavrı da, kendi konumlandıkları düzleme / sistemsel düzenlemelere uygunluk içinde şekillenecektir. Bundan anlaşılan, tavır ne ise, "*kişilik yansıması*" olarak bunun görünür olduğudur. Burada vurgulanan boyut, elbet sistemin yapısal özelliği, bireysel ya da toplumsal kişiliktir.

5. Derviş ve Direniş: Sistemin Yansıtması ve Börklüce Gerçekliği

"Dervişler gözcü olupdur, vaktini gözedüp varurlar."[31] *Doğruldu bir derviş, açtı elini, koydu göğsüne. ayıttı kim, kal'a kapılarını açan kılınç ise, gönül kapılarını açan bilinçtir. İlm ü hilm ile olur, kahr ü niza ile nizâm olmaz. (Hoşgörü ve ilimle olur, zorbalıkla dirlik düzenlik sağlanmaz.)*

.....

Bağımlılık zinciri kırıldığında "Börklüce", kırılamadığında "Sultanın kulu" olunur. Özgürleşme, koşula bağlı olmaksızın kendini tanımlama, konumlama, eyleme geçebilme bilincine, karar verme gücü ve yetisine sahip olabilmedir. Özgürleşen Börklüce'de eylem, Rıza Şehri'dir. 'Dert bizde, derman elimizde, kaldırın başınızı, söyleyin sözünüzü. Görmeye göz, söylemeye dil verildi' denilen, kavl ü karar ile öz birliği / söz birliği edilen, gönüllerin birlendiği yerdir Rıza Şehri. Karaburun coğrafyasında binlerce insanın / Börklüce yoldaşının yaşam alanlarını savunma doğrultusunda serini meydana koymaları, hep birlikte ikirciksiz direnişe geçmeleri de böyle bir oluşumun hangi zeminde yapılandığının kanıtı olarak değerlendirilebilir.

Bir yapılanmanın niteliğini ortaya koyacak, anlaşılmasını sağlayacak en temel olgu, toplumsal hayata ilişkin önerme ve düzenlemeleridir. Börklüce öncülüğünde Karaburun coğrafyasında gerçekleşen ve giderek Ege'yi etkisi altına aldığı belli olan eylemi irdelerken yanıtı verilmeyen sorular vardır çoğunlukla. Oysaki yanıtı verildiğinde, bu sorulara ilişkin açıklamaların, karşıtlığın oluşumunda ve kıyım nedenlerinin belirlenmesinde belirleyici öge olduğu görülecektir. Bir bakıma "*tarihin gizlenen*

31 Geyikli Baba - 13. yüzyılın ikinci, 14. yüzyılın ilk yarısı.

yüzü"dür Börklüce eylemi. Yapısal özellikleriyle, farklı kültür iklimi kökenli geniş çevreyi etkileyen, dönemin toplumsal tarihi içinde özgün bir eylemdir. Böyle bir saptamayla birlikte burada karşımıza çıkan soru şudur: "*Kızılca kıyamet*"in kopmasına sebep olan "*mûcib-i sebep*" nedir? Eylemdeki özgün boyutların yanı sıra, olayın bu yanını çok yönlü ve derinlemesine irdeleyebilmek için çözümlemelerde hangi yöntemi kullanmak gerekir?

Tahakküm ve talan üzerine düzen kuranların yaklaşım ve yansıtmalarıyla uyumlu biçimde Börklüce'nin ve başta Torlak Kemâl olmak üzere yoldaşlarının isyan ettiği söylenir, konuyla ilgili yaklaşımlarda yaygın olarak. Muktedirlerin / sistem içi kümelenenlerin sürekli yinelediği budur. Bunun kaynağı en başta çeşitli dönemlerde yazılan "*Tevârih-i Âl-i Osman*" kayıtlarıdır. Doukas kayıtlarından ise bir "*yaşam alanı savunması*" anlaşılır açıkça. Yanılgıların önüne geçmek için bu arada belirtelim, Doukas kroniğindeki, başta eylemin zemini olmak üzere, geniş ayrıntılı anlatımların / kayıtların tamamı Börklüce ve yoldaşlarına ilişkindir. Bedreddin'le ilintili herhangi bir kayıt yoktur Doukas kroniğinde. Bunun kesin sebebini bilemiyoruz. Dolayısıyla Doukas'ın Börklüce ile ilgili kayıtları üzerinden Bedreddin'e yönelik yorum ve değerlendirmelerde bulunmak isabetli / nesnellik içeren bir tutum olamaz, gerçekliği yansıtması da olası değildir.

Olay ve olgular, bağlantılı ve "*öte yüz okuması*" üzerinden irdelendiğinde görülüyor ki, sonuç olarak bu eylem en başta savunma doğrultusunda ortaya çıkan bir anlamda zorunlu çatışma ve direnmedir. Burada sorulacak soru bellidir: Sebep sonucu mu üretir, sonuç sebebi mi? Aslında kimi yerde sessizce itiraf edilen bu gerçeklik kayıtlarda da açıkça görülüyor. Kendi aktarımlarına göre, "*Börklüce Mustafa'nun katında hayli sûfiler cem olmuşıdı. hemân bir bahâne bulup hurûc itmedigi kalmışıdı.*"[32] Bu kayıttan anlaşılan nedir? Bütün söylemlere karşın "*hurûc*"un olmadığıdır. Fakat hegemonya sahiplerinin rahatsızlığı da belli oluyor. Burada Osmanlı yönetimini tedirgin eden ve hırsla saldırmasına yol açan

32 Bkz. **Oruç Beğ Tarihi**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Çamlıca Yayını, İstanbul 2007, Sayfa 51.

temel etmen, denetim altına almak istediği önemli bir coğrafyada, yöneticilerin "*hüsn-i tedbir ve tedârik üzere olması*"na ve itaat etmeyenlerin "*kendilerüni helâk, menzillerini harâp etmek üzere harekete geçmesine*" karşın, geri çekilmeyen "*Abdalan-ı Rum taifesi*" ya da "*kendilerine özgü bir dünya kuran dervişler*"in bitmeyen direnişidir. Muktedirlerin söyleyişiyle bu durum, "*ilhâd, ibâhat ve dalâlet üzre olan*", "*fesad ve şenâ'at ehli taife*"nin her türlü bedel ve kuşatma karşısında tereddütsüz sürdürdüğü yaşam alanı savunmasıdır. Fakat sorulması gereken temel bir soru var bu noktada: Börklüce eylemi tepki mi, bilinç mi? Tepkiye dayanan eylemle, bilinçle gerçekleşmiş eylemin arasındaki yapısal fark nedir?

Bir yaklaşım yöntemi olarak olayın açılmasını sağlayacak sorular konuyla ilgili çözümlemelerin temel boyutu olmak durumundadır bu noktada. Uğruna her türlü bedeli göze aldığı, aslında -kapalı da olsa- kayıtlara da yansıyan Börklüce'nin önermesi ne idi? Değişik kökenlere mensup geniş topluluklar hangi önerme doğrultusunda yoldaş oldular? Hayata geçirilmesi düşünülen yapılanmanın toplumda yankısı ne oldu ya da nasıl karşılık buldu? Osmanlı yöneticilerini bu denli tedirginliğe iten ve yoğun saldırılara temel oluşturan ya da gerekçe yapılan olay ve olgular esas olarak nelerdi? Önermenin yapılanmaya dönüşümü nerde, ne zaman, nasıl başlamıştı? Nesnel gerçekliği yakalayabilmek için bu soruların yanıtını olumsuzlama amaçlı üretildiği belli olan bilinen yansıtma ve kurgulamalar haricinde -olumsuzlamaları da çözümleyerek- vermek bir zorunluluktur.

Börklüce eylemininin gelişimini irdelerken öncelikle olayın adını, boyutlarını kendi iç gerçekliğini izleyerek burada doğru koymak gerekir. Şurası açık ki, doğru sonuca doğru teşhisten varılır. Çözümlemeler için olayın bu yönü önemli bir gerekliliktir. Börklüce ile ilgili döneme ilişkin özgün kayıtlara bu açıdan bakıldığında son derece anlaşılır ve açık olduğu söylenebilir. Mesele hangi bakışla yorumlanacağı, gerçekliğin hangi beyan ile ayan olacağıdır.

Kayıtlardan anlaşılıyor ki, kurgulandığı ve ısrarla zihinlere yerleştirilmeye çalışıldığı gibi, Börklüce Mustafa'nın eylemi temelde, amacı belirsiz, hoşnutsuzluktan kaynaklanan tepkisel boyutlu bir

ayaklanma ve yönelimi de böyle bir hedef değildir. Olayla ilgili bir nokta son derece belirgin: Börklüce'nin önermesi, toplumsal eşitlik temelinde biçimlenen, herkesin üretime katıldığı, tüketimin gereksinime göre karşılandığı, her türden ayrımcılığın son bulduğu, toplumsal barış ikliminin temel alındığı yeni bir sistem yapılanmasıydı. Çatışmanın eylemsel boyuta -düşük yoğunluklu karşıtlıktan yüksek yoğunluklu çekişmeye- evrilen tanımı ise, öncelikle direniş ve savunmadır. Bir başka deyişle düzlemi çok belirgin olan yaşam alanlarını meşru savunma hattıdır. Sistem ilişmediği sürece herhangi bir çatışma da söz konusu değildir. Kulluk ve talan üzerine kurulan sistem açısından bakıldığında ise bu olgu, uzlaşmaz aykırılıklar üzerine yükselen tam bir radikal önermedir. Muktedirlerin katlanabileceği, sistemin yapısal özellikleriyle uyumlu hale getirilebilecek bir olay değildir. Fakat, kulluk adına mal ve hizmet üretimini öngören sistem açısından aykırı ve yıkıcı olsa da, Börklüce'nin öncülük yaptığı önermenin toplumun özlemleriyle, arayış ve istekleriyle bütünüyle örtüştüğü görülüyor. Bir ayrıntıyı göz önünde bulundurmak önem taşıyor bu noktada. Kaynaklandığı alan olan Abdalan geleneğinin dergahlarda yaşanan pratiğinde de üretilenin / dünyasal varlığın paylaşımı esastı. Yani olayın ortaya çıkışı rastlantısal ya da tepkisel bir tutum değil. Katılımın yoğunluğuna bakılırsa bu yapılanmanın, geniş alanlarda karşılık bulduğu, toplumsal kesimlerde hoşnutluk yarattığı, yüksek yoğunluklu bir coşkuya yol açtığı da söylenebilir.

Diğer yandan, elbette toplumsal barışla birlikte, üretimde ve tüketimde ortaklığın oluşumu ve bu olgunun bilince dönüşümü, tahakküm üzerine yapılanan sistemde, muktedirler açısından tedirginliği tetikleyen, son derece kaygı verici bir gelişmedir. Saldırganlığın ve talanın bilince çıkması ve olumsuzlanması, üstünlük, baskı ve çok boyutlu sömürüye dayalı kulluk yapılanmasının çöküşünün temelini oluşturabilir. Böyle bir durumun muktedirlerin zihin dünyasında bir karşılığı vardır elbet. Bu yönde ortaya çıkan bir gelişmede, şiddete -kıyıma, katliama- dayalı çözüm, bastırma, yok etme, yıldırma, ortadan kaldırma, denetim altına alarak dönüşümü ve sistemle bütünleşmeyi sağlama girişimi öncelikli yönelimdir. Hatta kimi zaman dinsel saiklerle gerekçelendirilir bu karşılık.

Döneme ilişkin önemli Bizans kaynaklarından olan Doukas'a göre, Börklüce ve yoldaşları, her türden ayrımı ortadan kaldırıp, özgür ve eşit bir temelde, mal ortaklığını, birlikte üretimi ve tüketimi, üretim araç ve gereçlerinin ortak kullanımını öngören bir yapılanmaya yöneldiler. Tek parçadan oluşan sade bir giyim (ak libas) içindeydiler.[33] Bu durumu konuyla ilgili neredeyse bütün kaynaklar onaylamaktadır. Tarihçi Semler'e göre, "Börklüce Mustafa (Preklighia Mostafa) adında bir Türk köylüsü gönüllü yoksulluğu ve mülkiyet ortaklığını öneriyordu."[34]

Doukas haricinde, döneme ilişkin diğer kaynakların da uyum içinde olduğu, sistem içinden önde gelen biri olan -2. Murat döneminde elçilikle birlikte kimi siyasi görevler yürüten- dönemin tanıklarından Şükrullah bin Şahâbeddîn'in[35] bu konudaki kayıtları da son derece açık ve önemlidir. Bu kayıtlara göre, "İslamın ve Müslümanların Sultanı (Sultan Mehmed) atası tahtına yerleşti. Atası ve dedesinin türesini asla değiştirmeyip hatta birkaç kat etti (mübârek babasının ve dedelerinin âdetini değiştirmeyip evvelki kâ'ide üzerine tahta geçti). Karganmış kâfirlerin hepsi vergi vermeğe baş eğip kulluk gösterdiler. (Mel'ûn kâfirlerin hepsini harâca

33 Ayrıntılar için bkz. Franz Babinger, **Schejch Bedr ed-dîn, der Sohn des Richters von Simâw**, Der Islam - Zeitschrift für Geschichte und Kultur des Islamischen Orients, Band 11, Heft 1, Berlin und Leipzig 1921, Sayfa 53.; Ayrıca bkz. Mikhaèl Doukas, **Tarih - Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, (Çeviren: Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, Sayfa 98-99.; Dukas, **İstanbul'un Fethi - Dukas Kroniği 1341-1462**, (Çevirmen: V. Mirmiroğlu), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2013, Sayfa 85. Ayrıca eklerde verdiğimiz çeviri metin.

34 Johann Salomon Semler, **Allgemeinen Welthistorie, -Geschichte des Osmanischen Reichs-, Neunter Theil** (Cilt 9), Halle 1764, Sayfa 407. Ayrıca bkz. **Petit Traicté de L'Origine des Turcqz**, Par Théodore Spandouyn Cantacasin (Publé et annoté Par Charles Schefer) Paris 1896, Sayfa 222-223.

35 Şükrüllah'ın doğum tarihi 790 (1388), ölümü tarihi tahmini 1464-65 civarıdır. 22 yaşında Osmanlı hizmetine girmiş, Bursa'da yaşamıştır. Şükrüllah metninin elimizde dört ayrı çevirisi bulunmaktadır. Bunlardan iki ayrı çeviriyi esas aldık, diğerlerini yardımcı metin olarak kullandık. Bununla birlikte çeviriler arasında anlam değişikliğine yol açan herhangi bir ciddi fark bulunmuyor.

bağladı ve kendisine tâbi etti.)[36] Çeriden yana boş değildiler."[37] "Aydın vilâyeti dâhilinde Karaburun denizi sâhilinde ibâhiyyûndan biri zuhur ile kendine sûfîlik görüntüsü (süsü) verdi. Nitekim Nûşirevân'ın pederi zamanında Horasan'da bunlar gibi biri zuhur etmiş idi. (Bu zât (Börklüce), İran'ın Horasan Vilâyeti taraflarında Nûşirevân'ın babası Kubâd zamânındaki zındîklar gibiydi. Halktan çok kimseler bunun yanına toplanmışlardı.)[38] Bu sûfînin başına çok kimseler toplandı ve bunların dahi şer'-i Muhammedî'ye muhâlif (aykırı) nice işleri âşikâr oldu. Pâdişah, Bâyezid Paşa'yı bunların üzerine götürdü (gönderdi). Sûfîler mukabeleye koyuldular. Ve muhârebe vuku'buldu. Sultân Mehmed'in götürdüğü (gönderdiği) asker galebe eyledi (üstün geldi). Ve Sûfîler katledildiler. Mervîdir ki "Lâ ilâhe illallah" deyüp "Muhammeden rasûllaullah" dememekte isrâr ile mertebe-i risâleti kendi şeyhlerine tahsîs eden sûfîlerden dört bin kişi katlolunmuştur. Bunlardan "Muhammeden rasûllaullah" diyenler katlolunmayup kayd-ı hayatta (sağ olarak) bırakılmışlardır."[39] "Osmanlı askerleri heretiklerin (sapkınların / rafizilerin) bedaatından (oluşturmak

36 Diğer çeviri. **Behcetü't-Tevârih (Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz.)**

37 Şükrüllah, **Behcetüttevârîh**, (Çeviren: Çiftçioğlu N. Atsız), (**Osmanlı Tarihleri I** içinde), Türkiye Yayınevi, İstanbul 1947, Sayfa 60.

38 Diğer çeviri.

39 Abdülbaki Gölpınarlı - İsmet Sungurbey, **Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin ve Manâkıbı**, Milenyum Yayınları, 2008, Sayfa 28.; Şerafettin Yaltkaya, **Simavne Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin**, (Hazırlayan: Hamit Er), Kitapevi Yayınları, İstanbul 1994, Sayfa 135-136. "Onun çağında, Aydın elinde deniz kıyısında Kara Burun adlı bir yer vardı, orada bir ibâhacı kişi ortaya çıktı. Kendine sofu adını verdi. O sofunun başına da Nûşirevanın atası çağında Horasan Elinde zındık gibi çok kimseler toplandı. Muhammet şeriâtına aykırı işleri açığa çıktı. Sultan Mehmed, Bayezid Paşayı çeri ile onların üzerine gönderdi. Sofular da ileri varıp savaştılar. Muhammet tarafı kazanıp zafer buldular. Sofuları kırdılar. Derler ki: "Yoktur tapacak, Çalaptır ancak" diyen, ama "Muhammet Tanrı elçisidir" demeyen, kendi şeyhlerini yalvaç sayan dört binden artuk sofu öldürdüler. "Muhammet Tanrı elçisidir" diyeni öldürmeyip koyuverdiler. O Eli de aykırı yol gidenlerin aykırı işlerinden arı kıldılar." Şükrüllah, **Behcetüttevârîh**, (Çeviren: Çiftçioğlu N. Atsız), Sayfa 60.; Ayrıca bkz. **Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz, (Behcetü't-Tevârih)**, (Hazırlayan: Şaban Er), Kutupyıldızı Yayınları, İstanbul 2016, Sayfa 415.

istediği yenilikten) bölgeyi arıttılar. Bayezıd Paşa en yüksek mevki derecesine yükseldi."[40]

Burada bir metin çözümlemesi yapalım: Öncelikle Şükrullah'ın tabiriyle, Karaburun'da görülmeye başlanan "*şer-i şerife aykırı çok işler*"in anlamı nedir? Bakıldığında, nitelemeler hep soyut, içi doldurulmuyor. Açıklaması yapılmadığı gibi, tanılayanın, suçlamayı amaç edindiği de belli oluyor. "Nûşirevân'ın babası Kubâd zamanında Horasan'da ortaya çıkanlar" olarak kastedilenler ise, beşinci yüzyılın sonlarında Horasan coğrafyasında ortaya çıkan "*Mazdekler*"dir.[41] Şükrullah, Börklüce öncülüğünde, Mazdekler tarafından oluşturulan düzene benzer bir düzen kurulduğunu belirtiyor. Peki Mazdeklerin kurmaya çalıştığı düzen nedir? Mazdeklerin özelliği, mal ortaklığı esasına dayalı eşitlikçi, paylaşımcı, özgürlükçü bir düzen kurmaya yönelmeleridir. Yani topluma sundukları, birlikte üretimi, birlikte tüketimi öngören "*özgürlük temelli toplumsal düzen*" önermesidir. Mazdeklerin söylemine göre, "Mal, insanlar arasında ortaktır. Her biri ihtiyacına göre ötekinin malını kullanmalı, hiç kimse bu haktan yoksun kalmamalıdır. Herkes malca eşit olmalıdır."[42] "Mazdek, Asyada en katı despotlukla yönetilen memlekette özgürlük, eşitlik ve mallarda ortaklık ilkesini ilan etmişti. Bu ilkelerin tutuşturduğu '*heilige Feuer / kutsal ateş*' hızla yayıldı."[43] Durum açık. Şükrul-lah'ın,

40 "Behcetü't-Tevârih"in Paris nüshası çevirisi: Michel Balivet - Homa Lessan Pezechki, **Börklüce Mustafa İsyanı: Farsça Kaynaklara Yeniden Bakmak**, Uluslararası Börklüce Mustafa Sempozyumu, İzmir Akdeniz Akademisi Yayını, İzmir 2017, Sayfa 136-137.

41 Kubâd, 488-531 yılları arasında hüküm sürmüştür. Mazdek'in eylemi, Kubâd'ın yerine tahta geçen oğlu Nûşirevân tarafından bastırılmıştır.

42 Bkz. Orhan Hançerlioğlu, **İnanç Sözlüğü**, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 1975, Sayfa 386.; Ayrıca bakınız: Nizamülmülk, **Siyasetnâme**, Dergah Yayınları, İstanbul 1995, Sayfa 263.

43 Joseph von Hammer, **Geschichte des Osmanischen Reiches, Erster Band** (Cilt 1), Pest 1827, Sayfa 380. Hammer tarafından "heilige Feuer / kutsal ateş" olarak yazılan tabir Türkçe yayında "ihtilâl ateşi" olarak çevrilmiştir.

Karaburun'da ortaya çıkan yapılanmayı bu temel üzerinden kıyasladığı görülüyor. Demek ki Börklüce ve yoldaşlarının kurmaya çalıştığı yapılanma, birlikte üretmek ve birlikte tüketmek esasına dayanan, bütün üretim araçlarının ortak olduğu, toplumda ayrımcılığın olmadığı, eşitlikçi, paylaşımcı bir düzen girişimidir. Anlaşıldığı kadarıyla, "*aykırı işler*" ve diğer kayıtlarda görülen, "*her nevi kanunlar koydu*" söylemi buna işarettir. Bu durum Doukas'ın kayıtlarında da açıkça belirtilir. Dolayısıyla eylemle ilintili olarak buna değinen yalnızca Şükrullah değildir. Metnin derinliğine inildiğinde ve çözümleme yapıldığında aslında bütün kayıtların birbiriyle örtüştüğü görülüyor. Saldırıya uğramalarının asıl sebebi de işte bu temel boyuttur. Bunlar ayrıca, Börklüce'nin bilgi birikiminin, anlatım ve izah yeteneğinin de ne denli yüksek olduğunu gösteren kayıtlardır.

Bu veriler ışığında sormakta yarar var, bütünsellik bağlamında değerlendirildiğinde, Börklüce'nin etkin bir düzenlemeyi ve dönüşümü kapsayan "*önerme*"si ve toplumsal alanda karşılığı bulunan yöneliminden / eyleminden anlaşılması gereken "*temel boyutlar*" nedir? Konuyla ilgili kayıtların karşılaştırmalı ve "*öte yüz okuması*" üzerinden sorgusu ve çözümlemesi yapıldığında karşımıza çıkan dolayımsız gerçeklik kısaca şöyle özetlenebilir: 1. Katmanlı yapıya son verilmeliydi. 2. Toplumlar arası eşitlik sağlanmalıydı, çünkü kimsenin kimseden farklılığı yoktu. Herkesin hukuku eşitlik düzleminde korunmalıydı. 3. Toplumsal alanda, gerçek anlamda koşulsuz bir özgürleşme gerçekleşmeliydi, 4. İktisadi alanda -üretimde, tüketimde, üretim araçlarının mülkiyet yapılanmasında ve kullanımında- ortaklık düzeni oluşturulmalıydı. 5. İnanç farklılıkları ve inançsal statüler, bunlar üzerinden gerçekleşen ayrımcılık ve öteleme ortadan kaldırılmalı, bütün dinsel uygulamaların karşılıklı ve koşulsuz bir biçimde, saygı ve sevgi çerçevesinde bütünleşmesi sağlanmalıydı. Belli ki algı dünyalarında böyle bir ayrımcılık ve konum edinimi anlamsızdı. 6. Giyim ve kuşamda sadelik belirleyici olacak, konum belirlemeye yarayan im, işaret, belirti ve farklılık olmayacaktı. Osmanlı kayıtları taraflı / olumsuzlayan "*kapalı anlatım*" olmasına karşın,

özellikle gelişmelerin yakın tanıklarından Doukas'ın konuyla ilgili bu belirlemeler doğrultusunda verdiği bilgiler oldukça ayrıntılı ve açık.

Şükrüllah ise, dönemin tanığı olmasına karşın dikkat edilirse Börklüce'nin hurucuna ve Osmanlının bu temelde müdahalesine yönelik en küçük bir gelişme ve yönelimin sözünü etmiyor. Çalışmamızın içerisinde bu boyutların geniş değerlendirmesi ayrıca görülecektir. Bundan açıkça anlaşılan, "Tevârih-i Âl-i Osman" yazıcılarının belirttiği "ehl-i fesad taifesi bir nev'a tertibler kodı, türlü hileler ve tezvirler ile huruc itdi" söyleminin karşılığının bulunmadığıdır. Burada öne çıkan olgu, Aydınoğulları elinde bulunan bölge coğrafyasını ele geçirince "*Karaburun Erenleri*"ni, muktedirlerin deyimiyle, "*kırmak*" üzere harekete geçen ve saldırgan durumunda olan Osmanlı yöneticileri ve emrindeki güçlerdir. Kayıtlar bu noktada kesinlik arz etmektedir.

Yoğun olumsuzlumayla kurgulanan İdris-i Bitlisi'nin kayıtları içinde ise Doukas'ın kayıtlarıyla örtüşen ilginç ayrıntılar var. "Ve şeyhân-ı mürâyinin encâmı dalâlete müntehidir. (İki yüzlü şeyhlerin sonu sapkınlığa varır.) Ve ibâhât mülâhâzasıyla iktizâ-yı şehevât-ı nefsâniyye ve karib-i tesvilât-ı şeytâniyeyi o gûne muktediyân-ı gümrâha i'timâd-ı külli ederler. (Sapkınlık yolunda nefsin şehvetine ve şeytani tuzaklara düşürerek peşlerinden gelenlerin dayanaklarını sarsarlar.) Binâen-aleyh mezkûr Mustafa halevât ve nihân-hâne-i ilhâdında müridlerine irtikâb-ı menhiyyât ve muharremâta ruhsat verub dalâlet-i şeytânniyye ile müddet-i kalilede on bin kadar mürid-i muhlis dâm-ı tezvirine üftâde olmuşlar idi. (Bundan dolayı adı geçen Mustafa, kendi yoluna uyanlara, önceleri gizlice ve sonraları açıktan haram olanları helâl saydırmaya başladı. Şeytanın yol göstermesiyle çevresine kısa sürede kendisine itaatten ayrılmayan on bin kadar taraftar topladı.)"[44]

44 İdris-i Bitlisi, **Heşt Bihişt - II. Cilt**, (Yayına hazırlayanlar: Mehmet Karataş - Selim Kaya - Yaşar Baş), Sayfa 276.

Bitlisi, şu söylemin ise Bedreddin tarafından Balkanlarda yayıldığını belirtir. Fakat bu söylem, Doukas tarafından aktarılan, Börklüce'nin Karaburun'daki söylemlerine çok yakındır. "Ve memleketi irâdet ve i'tikâd edenlere taksim eylemek (memleketi isteyenlere paylaştırmak) ve kuvvet-i ilm ve hakikât-ı sırr-ı tevhid ile (ilmin gücü ve tevhid sırrının / birliğe inanmanın gerçeğiyle) ehl-i taklidin kavânin-i millet ve mezheblerin ibtâl ve ba'zı muharremmâtı vüs'ât-i meşreb ile istihlâl (taklid ehlinin, milletlerin ve mezheplerin kanunlarını iptal ve kimi haram sayılanları helâl) eylemek muradımızdır."[45] Bunlar, sistemin ölçülerinde, "*şer'-i şerifin yolundan ayrılmak*", "şeytanın hilelerine aldanıp", "avâm" takımını dinsizliğe ve sapkınlığa, "*haramı helal saymaya davet*" anlamına gelmektedir. Dolayısıyla muktedirler karşısında "*mülhid ve müfsid (dinsiz ve bozguncu)*" kapsamında tanımlanmak ve "*sebeb-i katl*" için yeterli gerekçedir.

"*Osmanlı resmiyeti*"nin yanlı söylem içeren, sistemin bütün eylemlerini olumlayan, sistem haricinde kalan bütün eylemleri olumsuzlayan kendi kayıtlarında dahi, Osmanlı saldırılarının gerçekleştiği döneme kadar bölgede huzuru bozucu, toplumsal karmaşaya yol açan ya da toplumu tehdit edici en küçük bir eylem ve girişimin sözü edilemiyor. Bu ilginç durum rastlantı mı? Tam tersine, irdelendiğinde görülüyor ki somut durumun yansıması. Yukarıda da değindiğimiz gibi, bütün saptırmalara karşın Osmanlı zihin dünyasıyla uyumlu söylem haricinde sağlam bir gerekçe üretilemediği açık. Şunu açık sormak gerekir, dönemin resmi ya da gayrı resmi bütün kayıtları üzerinden bakıldığında bu durumda saldırı ve kıyımların en küçük bir meşru tarafı var mıdır? Bu soru neden sorulmaz? Belli ki üstü örtülmek ve kalıplanarak sunulmak istenen bir yanı var olayların. Bunu olumlamak ya da olumsuzlamak babında söylemiyoruz, ne yazık ki dönemin gizlenen gerçekliği budur. Buna karşın, çok boyutlu ve yoğun biçimde ortaya çıkan saldırıların kapsama alanı ve düzeyi, bu önermenin hangi düzlemde algılandığının ve hangi "karşı önerme"yle kıyıma girişildiğinin göstergesidir.

45 İdris-i Bitlisi, **Heşt Bihişt** - II. Cilt, Sayfa 277.

Amacın ne olduğunu anlamak için, karşı çıkılanın yerine hangi araçla ne konulduğunu anlamak yeterlidir. Özetle, Osmanlı güçleri Batı Anadolu'yu ele geçirdiğinde kendi kayıtlarına göre büyük katliamlara girişti, bir bakıma zulüm dağa, taşa sığmadı. Bu durum kuşkusuz açık, hatta muktedirler için bu kıyım bir övünç vesilesi. Gerçek bu olmasına karşın, olaya yaklaşımlar sorunludur. Saldıran Osmanlıdır, Ege'yi boydan boya geçerek katliamı yapan Osmanlı, buna karşın olumsuzlanan, ötelenen Börklüce ve yoldaşları. Peki, bu tutumda bir gariplik yok mu? Bu yaklaşımla nesnel gerçekliğe ulaşmak mümkün olabilir mi? Döneme ilişkin kayıtların teyit ettiği gibi, yoğun baskılar altında ezilen ve emeği talan edilen çeşitli boylardan topluluklar için, belli ki, eylemi ve söylemiyle Börklüce ve yoldaşları bir "*kurtarıcı*", Rıza Şehri önermesi bir kurtuluş umudu haline gelmiştir. Tanıklıklardan ve aktarımlardan bunu kolayca anlamak mümkün. Tarihin arka yüz okumasından da bu yalın bir biçimde anlaşılıyor. Bir gerçeği özellikle vurgulamak gerekiyor burada. Herkes vardığı yeri kendine benzetmeye çalışır. Belli ki Osmanlı yönetimi de ele geçirdiği bu bölgeyi -kendi düzenini kurgulayarak- doğal olarak kendine benzetmeye çalışıyor. Bu da sistemin oturduğu zemin açısından anlaşılabilir bir durumdur.

Burada durumun açıklığa kavuşması için karşımıza çıkan önemli sorulardan biri de şudur: Osmanlı bölgeyi ne zaman ele geçirdi? Gelişmelerin yaşandığı dönemde Karaburun coğrayasının konumu ne idi? Çoğunlukla sanılıyor ki, burası sürekli -eylem öncesinden beri- Osmanlı egemenliğinde bulunan topraklardır. Halbuki gerçek böyle değil.[46] Bu konuda "Tevârih-i Âl-i Osman"-lardaki kayıtların da açık olmadığı görülüyor. Fakat doğrudan o dönemden kalan başka kayıtlar var elimizde. Bunlar Mehmet Çelebi ve İkinci Murat dönemine ilişkin "*Tarihi takvimler*"dir. Tarihi takvimlere göre Mehmet Çelebi'nin, kardeşi Musa Çelebi'yi Rumeli'de öldürerek saltanatı tek başına ele geçirmesinden

46 1413 yılı Osmanlı coğrafyasının haritası için bkz. Donald Edgar Pitcher, **Osmanlı İmparatorluğunun Tarihsel Coğrafyası**, (Çeviren: Bahar Tırnakçı), Yapı Kredi Yayıncılık, İstanbul 1999, Harita 12, 13.

sonra, önce Karaman bölgesinden Beyşehri, Seydişehri, Okluk Hisarı, sonrasında İzmir ili, Saruhan,[47] Karaburun bölgeleri de Hicri 818 yılında (Milâdi 13 Mart 1415 - 29 Şubat 1416 tarihleri arasında) ele geçirilir.[48] Fakat bu kısmi işgal dönemidir, bölgenin tamamının ele geçirilmesi ve ilhâk süreci henüz tamamlanmamıştır ve bu süre geniş bir zamana yayılacaktır.

"Anonim Tevârih-i Âl-i Osman" kaydında ise bu tarih daha da ileriye alınmaktadır: "Sultân Murâd karındaşıyla kovışırken İflâk Begi Taraklu Suyını (diğer Anonim, Tuna Suyını) geçüp Rûm-ili'ne hayli hades itmişdi. Sultân Murâd varup toyum olup yine geldi Edrene'de hicretün sene 826 yılında karâr itdi. Andan Anatoli'ya geçüp İzmiroğlı'nı kovup ve Menteşe ve Aydın ve Sârhan (Saruhan) ve Hamid illerin feth itdi. Hicretün sene 827 (1424) yılında vâki oldı. 828 yılında Lâz-ili'ne sefer idüp varup Koca Desbot'ı kovup ilin aldı. Ol yıl İzmiroğlı'na leşker göndermişdi. İzmiroğlı temâm Aydın-ili'ne beg olmuşdı."[49] Bu kayıt açık biçimde bölgeye dönük girişimlerin kesintisiz sürdüğünü, fakat bölgenin uzun dönem bütünüyle denetim altına alınamadığını, direnişlerin son bulmadığını gösteriyor. Anlaşılan o ki, bölgede yaşayan halk -ya da beylikler- kolayına teslim olmamış, kimi zaman düşük yoğunluklu, kimi zaman yüksek yoğunluklu çeşitli biçimlerde çatışmalar kesintisiz sürmüştür.

---

47 Saruhan, merkezi Manisa olan vilâyetin genel adıdır. Sınırları, Kütahya, Hüda-vendigâr ve Aydın vilayetleriyle çevrilidir. Bkz. Çağatay Uluçay - İbrahim Gökçen, **Manisa Tarihi**, Manisa Halkevi Yayını, İstanbul 1939, Sayfa 76-77.

48 Bkz. **Osmanlı Tarihine Ait Takvimler I - 824, 835 ve 843 tarihli takvimler**, (Düzenleyen: Atsız), Küçükaydın Matbaası, İstanbul 1961, Sayfa 27, 57.; Osman Turan, **İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1984, Sayfa 21.; Atsız, **Hicrî 858 Yılına Ait Takvim**, Selçuklu Araştırmaları Dergisi IV, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayını, Ankara 1975, Sayfa 262.; Fatma Yalçınkaya, **Konya İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi'nde Tarih-i Âl-i Osman Adlı Eserin Metin ve Tahlili**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1998, Sayfa 58.

49 **Anonim Zikr-i Müluk-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Meral Pekmezci), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü, İstanbul 1988, Sayfa 77.

Rûhî tarafından yazılan "Tevârih-i Âl-i Osman"a göre, "Ol esnada Aydın vilâyetinde Kara Burun adlu yerde bir mubâhi mülhid sûfi peydâ olub, envâ-ı delâlet izhâr idüb, bir âyin göste-rüb, ekser ehl-i İslâmı tarik-i müstakimden çıkarub, dürlü dürlü şenâ'at itdügi Sultan'a malûm oldı. Sultan dahı kakıyub Bâyezid Paşa'ya emr eyledi ki, asker ile varub, ol mubâhinün def'in idüb, şerrin müslümanlar üzerinden gidere. Bâyezid Paşa dahı asker cem idüb sûfiler üzerine müteveccih olıcak, sûfiler dahı bunu tuyub ne denlü ehl-i ilhâd var ise cem olub Bâyezid Paşa ile mukâbil olub darb ve harb itdiler. Ol gün dört binden ziyâde melâhide kılıçdan geçüb"[50] büyük bir kıyım yaşandı. Bu noktada on beşinci yüzyıl tarihçilerinden Kemal tarafından yazılan "*Selâtinname*"deki kayıtlar da yukarıdaki verilerle uyum içindedir. "Sekiz yüz on sekizde varup ol han / Sınuban sûfileri kıldı peyman."[51]

Börklüce Mustafa ve yoldaşlarının öncülüğünde Karaburun ve çevresinde kümelenen toplulukların kendi doğasına / kendine özgü değerler yapılanmasına yöneliminin ve bunun çevreye yayılma olasılığının, muktedirlerde yoğun bir ürküntü ve gerilime yol açtığı açıkça belli oluyor. Yine kayıtlardan belli ki, Osmanlı yönetimin kapsamlı saldırı hazırlığını duyan Börklüce ve yoldaşları da bir araya gelerek ve geniş bir toplululuğu seferber ederek hep birlikte savunma ve direniş için karşı hazırlık yapmışlardır. "Tevarih-i Âl-i Osman" yazarları bunları "*ehl-i ilhâd*", yani egemen inançtan dönenlerin taraftarı "*melâhide*" / dinsizler / inançsızlar olarak tanımlamaktadır. Rûhî Çelebi'nin kaydında görülen, "*âyin gösterip, çeşitli yollarla ehl-i İslamı yoldan çıkarıp, türlü türlü şenâat (fenalık / olumsuzluk) edenler*" şeklindeki tanımlaması da, yöneticilerin hangi boyutlarda rahatsızlık ve endişe yaşadığını gösteren ilginç ve önemli bir vurgudur. Dinsel saikler bir yana, belli ki gelişmeler sistem açısından son derece sorunlu bir durum olarak görülmektedir.

50 **Rûhî Târîhi**, (Hazırlayanlar: Yaşar Yücel - Halil E. Cengiz), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1992, Sayfa 434.

51 **XV. Yüzyıl Tarihçilerinden Kemal, Selâtîn - Nâme (1299-1490)**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2001, Sayfa 126-127.

Mehmet Çelebi'nin sistem için tehdit olarak algıladığı bu yapılanmayı Saruhan ve çevresi ele geçirildikten sonra öğrendiği, mevcut gelişmeden endişelenerek, dönemin tabiriyle "*kakıyup*" acilen harekete geçilmesini ve bu yapılanmanın engellenmesini istediği kayıtlardan belli. Fakat bir olguyu vurgulamak gerekiyor bu noktada, kulluk düzeni karşısında bilinç oluşumu başladığında, hegemonyanın sarsıntısını duyumsar muktedirler. "Kakıdugu" budur aslında. Aydın'dan Menteşe'ye kadar bölgenin bütünü ise daha sonraki süreçte 828 (1425) yılından itibaren ele geçirilecektir.[52] Tarihi takvimlerdeki kayıtlar bu noktada son derece açık. Bu takvimlerden biri 824 (1421) yılında (belki de ölümünden kısa bir süre önce) doğrudan Sultan Mehmet Çelebi'ye sunulmuştur. Dolayısıyla burada verilen tarihte bir yanılma olmasının uzak bir ihtimâl olduğu söylenebilir. Hazırlayanların, kayda geçirdikleri kendi dönemlerinin, aynı zamanda tanıkları olduğu açık.

Yine bir diğer "Anonim Tevârih-i Âl-i Osman" kaydına göre Güneybatı Egeye kadar uzanan bölgenin bütününün ele geçirilmesiyse ancak 2. Murat döneminde, hicri 827 (1424)[53] yılında gerçekleşmiştir. Bu kayıt şöyledir: "Sultan Murad Anato-lı'ya geçüp İzmir-oğlın kovup ve Menteşe'ye ve Aydın ve Saruhan ve Hamid-illerin feth itdi hicretin 827'ci yılında vâki oldu."[54] Buna karşın yukarıda değindiğimiz kimi kayıtlarda görüldüğü gibi bölgenin kesin denetimi 829 (1426) yılına kadar sağlanamamış ve çatışmalar son bulmamışur. Çünkü Osmanlı yönetimi, Aydınoğulları neslinden İzmiroğlu Cüneyt Bey'i ortadan kaldırılamamıştır. "İzmiroğlı'n sıdılar (yenilgiye uğrattılar). İzmiroğlı helâk oldı. Sene 829 yılında."[55] Bütün bunlardan belli ki, Börklüce'nin

52 Bkz. **Osmanlı Tarihine Ait Takvimler I - 824, 835 ve 843 tarihli takvimler**, (Düzenleyen: Atsız), Sayfa 103.

53 Hicri 827 yılı, Milâdi 5 Aralık 1423 - 22 Kasım 1424 tarihleri arasına denk gelmektedir.

54 **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Hasan Ayhan), Sayfa 49.

55 **Anonim Zikr-i Müluk-i Âl-i Osman**, Sayfa 77. Hicri 829 yılı, Miladi 13 Kasım 1425 - 1 Kasım 1426 tarihleri arasına denk gelmektedir.

"Rıza Şehri"ni kurduğu dönemde bölge Aydınoğulları denetiminde bulunan bir coğrafyadır. Üstelik yalnızca burası değil, çevre beyliklerde aynı şekilde, bütün girişimlerine karşın Osmanlı tarafından henüz tasfiye edilebilmiş değildir. Burada çok açık biçimde, olayın gerçekliğiyle, kurgulananın / yansıtılanın çok farklı olduğu görülüyor. Dolayısıyla muktedirlerin kayıtları üzerinden, "*isyan ettiler*" biçimindeki -bu bağlamda, hegemonyanın zihin dünyasında saldırganlığı ve kıyımı meşrulaştıran- bir yaklaşım, karşıtlık temelinde olumlama bağlamında da olsa gerçeklikle örtüşen bir değerlendirme değildir.

Abdalan-ı Rum / Anadolu Abdalları geleneğine bağlı dervişlerin / erenlerin "*birlikte üretmek - birlikte tüketmek*" temeline bir yaşam biçimi kurdukları ve yüzyıllar boyunca bunu sürdürdükleri biliniyor. Dergah kalıntılarında, günümüzde bile bunun izlerine rastlamak mümkün. Fakat dönemin deyimiyle "*ayân ve beyan*" olan bu eylem ve önermeler, muktedirler tarafından "*zendeka ü ilhad*"a (dinsizliğe ve kâfirliğe) "*alâmet* ve *delâlet*" / kanıt olarak sunulmaktadır. Emeğin ve üretimin talanına dayalı bir yapılanma oluşturan, kullaştırmayı esas alan muktedirlerin, kurduğu sisteme "*tehdit*" algısıyla eşitlik ve paylaşım öneren topluluklara karşıt ve haşım olması, şiddetin her türlüsünü kullanarak bastırmaya yönelimi sistemin doğasıyla ilgilidir. Sistemin bu noktada, kendini koruma güdüsüyle hareket ettiği görülüyor.

Topluluklar / katmanlar / kesimler arası ilişkinin eğilimi ve yansıyan gerçeklik, yapılanmanın yönü ve niteliği hakkında da ipucu verir. Talanın yoğunlaştığı toplumlarda sınıfsal farklılaşmanın derinliği, sınıflar / katmanlar arası gerilim ve çelişkiyi yoğunlaştırır / gerer. Ayrışmayı, çekişme ve çatışma sürecini tetikler / hızlandırır. Tarihsel zemin, toplumsal gelişme ve çelişmenin / çekişmenin aynasıdır. Olay ve olguların niteliği ne ise aynada o özellik görülür. Bu durum kaçınılmazdır. Yaygın halk deyimiyle, toprağa ne ekildiyse, o biçilir. Bu bağlamda sistemlerin yapısal özellikleri, toplumlar arası ilişki ve çelişkiler, oturduğu düzlem, olguların anlamı açısından da önemlidir. Çünkü karşımıza çıkan gerçeklik doğrudan sistemin yapısal özelliğiyle ilgilidir.

6. Osmanlı Belgelerinde Yansımalar

"*Tan tanladı, ban banladı.*"[56]
Eski bir halk deyimi.

Osmanlı toplum düzenindeki vurgu yaptığımız bozuklukları anlayabilmek için çeşitli dönemlere ilişkin kayıtlardan bazı bölümleri burada sunmakta yarar görüyoruz. Aktarımlar, doğrudan sistemin ya da sistem içinde bulunanların / sistem içinde taraf olanların kayıtlarından yapılmıştır. Aktardığımız örnekler Osmanlı toplum düzeninin ve toplumsal ilişkilerin anlaşılması açısından ilginç ve önemli belgelerdir. Aslında bu kayıtlarda kimi çevrelerce düzene neden "muhalif kelimat" edildiğinin cevabı da gizlidir. Belgeleri örnek olması babında bir de bu gözle okumanın yararlı olacağını düşünüyoruz

Balkanlarda vergi vermeyen reayadan, şikayet üzerine sözü edilen vergilerin zorla alınmasına ilişkin bir hüküm. Hükmün yazıldığı yer olan Samakov kenti Musa Çelebi'nin Mehmet Çelebi karşısında yenilgiye uğradığı ve katledildiği yerdir. Karaburun yapılanmasının yazgısı, bu yenilgi sonrası hızla gelişen süreçte çok kanlı ve derin kırılmaların yaşandığı bir sonla yazılacaktır.

Samakov kadısına hüküm yazıla ki

El-hâletü hâzihî dârende-i hükm-i hümâyûn Turgud nâm sipâhi dergâh-ı mu'allâma gelüp "*Timârumda olan ra'iyyetlerüm kanûn üzere ispençlerin ve sâir rüsûmların ve öş(ü)rlerin virmezler, temerrüd iderler*" diyü bildirdi. Eyle olsa buyurdum ki, onat vechile teftîş ü tefahhus idesiz göresiz, kaziyye bu vechile olup bunun tîmârında olan re'âyâ ki, defteri sûretinde mastûr ola, kanûn üzere ispençden ve öşrden ve sâir rüsûmdan üzerlerinde ne var

56 **Tanlamak**: Şafağın sökümü, günün ağarması. **Banlamak**: Eski dilde, ses çıkarmak, çığlık atmak.

ise mecâl virmeyüp hükm idüp alıviresiz, temerrüd ideni yazup bildüresiz, şöyle bilesiz, alâmet-i şerîfe i'timâd idesiz.

Tahrîren fi evâsıt-ı Zilhicce sene sitte ve tis'a-mie. (1 Temmuz 1501.)[57]

"Buyurdum ki mezkûr kulum göre her kişinin davarına kifâyet idicek otluk içün yer koya ziyâde yer kodurmaya ve kâfir köylerinin kâfirleri evvelden âdet olduğu üzere ne ekegelmişler ise girü ekdire ve yerlerden her ne götürürlerse beylik tohum çıkdıktan sonra nısfı beylik ve nısfı kendülerin ola âdet üzere sâlârlığın[58] dahi vireler. Mezkûr köylerde zikr olan üzere olmayub taksirlik idenlerin hakkından gele... Ve harman vaktinde ihtiyâr âmillerin ellerinde ola. Diler ise demet alalar reaya döğüb hasıl ideler ve dilerler ise döğüldükten sonra alalar ve harmanları âdeti köyden taşra çıkarda... Koruların ve sazlıkların koruya her kimin davarı tahıla ve koruya ve sazlığa girer ise ıssını âdet üzere cürmün alalar." (Yasaknâme-i Adây-ı Edirne Elmahrusa.)

"Ve sancak beyleri ve sipahiler raiyetlerin birkaç gün ot biçmeğe deyü alub gidüb işlerin battal iderler imiş... ve zikr olunan sancakda reayadan yılda bir kerre yağ ve keçe ve odun ve arpa ve otluk ve saman ve kömür salub cüz'i nesne virürler imiş... ve sancak subaşıları reaya taifesine konub yeme ve yemek alurlar imiş... Ve sancak beyleri ve subaşıları ve sâyir sipahiler av mürâd idinüb nice defa reayayı sürüb işlerinden korlar imiş ve nice günler dahi tutub güç ile atların bekledürler imiş... Ve livâ-i mezburda memleha olub reaya ol memlehaden evlerine yemek içün tuz götürseler ol yerün âmili tuz getürdün deyü bâc alurlar imiş. Ve kendü bağından ve bağçesinden hasıl olan yemişlerden yükledüb ahar yere satmağa gider olduklarında, âmilleri bâc alurlar imiş... Zikr olunan merfu'ûn cümlesi defter-i atikde merfu kayd olınub ve

57 II. Bâyezid Dönemine Ait 906 / 1501 Tarihli AHKÂM DEFTERİ, (Hazırlayanlar: İlhan Şahin - Feridun Emecen), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1994, Sayfa 111, Hüküm no 401.

58 Sâlârlık: Vezir ve yüksek yöneticiler için alınan vergi türü.

hakikat-i hât zulüm olmağın girü merfu kayd olınmışdır..." "Ve bundan evvel vilâyeti Rûmda galib şöyle olmuş imiş ki reayanın mahsullerinden defterde kaydolunan rüsûmdan zâyid sâlârlık ve yemlik alınub ve çift yazılan kimesne her yıl timar erine birer gün kulluk iderler imiş ve yılda harman resmi deyü birer kile arpa ve birer tavuk alurlar imiş ve hisar erenleri dahi her yıl çiftden çifte birer yük saman ve birer yük odun alurlar imiş."[59] (Rum (Sivas) Vilâyeti Sipahi Kanunu - Kanunname-i Liva-i Divriki -1521.)

"Reaya ve beraya(dan) resmi çiftleri ve bennakleri ve âdeti ağnamları kanunu defter üzere alunmayub ez'afı muzaaf ziyade alunub ve Vüzera ve Beylerbeyiler ve Voyvodaları ve Sancak beyleri ve Subaşıları ve emlâk ve evkaf ve başmaklık kariye zabitleri ve ümana ve ummal ve mübaşirini emval daima on beş atlu ile il üzerine çıkup ve Naibler dahi havalarına tabi olup Vilâyetten müft ve meccanen, yem ve yemeklerin ve sığır ve koyunların ve tavukların ve cebra emval ve esbabların ve mal buldun deyu bigayri sübutu (haksız yere) şer'i akçaların alub oğlanların ve kızların çeküb (kaçırıp) ve âmlar (halka) garibane kefil yazdırub enva-ı (çeşitli) zulüm ve taaddi (saldırganlık) eyledikleri erbabı şekvanın rikâbı Hümayunuma sundukları ref'alarında mufassalan mestur ve mukayyed olub..."[60]

"Reaya ki ata binüb kılıç kuşanmağa mu'tad ola (alışa) ol lezzet damağında cây-gir olub (yerleşip) tekrar raiyyet (vergi veren kullar) olmaz. Bi'l-âhire (sonra) gürûh-ı eşkıyaya mulhâk olub (karışıp) nice fitne ü fesada (bozgunculuğa) bâ'is (sebep) olur. Vilâyet-i Anadolu'da mukaddemen (daha önce) zuhûr eden (ortaya çıkan) celâli eşkiyasının ekser (çoğunlukla) cünd ü leşkeri

59 Ömer Lütfi Barkan, **XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları - Birinci Cilt - Kanunlar,** İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Yayını, İstanbul 1943, Sayfa 110, 118-119.

60 Sultan 3. Mehmet'in (1595-1603) Adaletname'sinden. Bkz. Çağatay Uluçay, **17. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri,** Manisa Halkevi Yayınları, İstanbul 1944, Sayfa 164-166.

(asker ve yardımcıları) bu makûlelerdi (kesimlerdi). Bu zulme re'âyâ nice tâkat getürsün? Ve halk-ı âlem bu cevri (haksızlığı) nice geçürsün? Ve'l-hâsıl şimdiki hâlde re'âyâ fukarâsına olan zulm ü ta'addî bir târihde ve bir iklimde ve bir padişâh memleketinde olmamışdır. Ah-ı serd-i mazlumân (mazlumların ahı) hânemânlar harâb eder. Eşk-i çeşm-i derdmendân (dertlilerin gözyaşları) dünyâyı gark-ı âb-ı fenâ eder (sular ile boğar). 'Küfür ile dünya durur, zulüm ile durmaz.' Adâlet tûl-ı ömre (ömrün uzunluğuna) sebebdir... Memâlik-i İslâmiyyeden on dokuz eyâlet yer elden gitdi. Bâki kalan memleketleri dahi kendi zalememiz (zalimlerimiz) yakıp re'âyâ ve berâyâ (kullar) perîşân oldu. Bu musîbet ne musîbetdir (kötülüktür)? Hâlen âlem harâb ve re'âyâ perişân ve hâzine noksân üzere. Ve re'âyânın bekâsı adl ü dâd (doğruluk ve adalet) iledir... Kul tâ'ifesi itâ'atden çıktı. Nasihât ile kul zaptolunmaz. El-hâsıl benî-âdem kahr (zor) ile zaptolunur, hilm ile (yumuşaklıkla) olmaz."[61]

"Heman Devlet'i Aliyyenin temelini kendi elimiz ile yıkarız. Bu takdirce 'Hay nedür, Kul tâ'ifesi itâat itmez oldu ve Celâli zuhur itdi (ortaya çıktı) ve zorba peydâ oldu (türedi) ve ahvâl'i âlem (dünyanın durumu) herc ü merc (karmakarışık) oldu ve Hazine-i âmirenin irâdı (geliri) masrafa kifâyet itmez (yetmez) oldu' deyu niçün ta'accüp olunur (şaşırılır). Âkil olan kimesne bu hususa kat'â (kesinlikle) ta'accüp idecek değüldür, belki niçün dahi ziyâde olmaz deyu ta'accüp idecekdir."[62]

"Anadolu vilâyetlerinde oldukça akrân ve emsâllerinden ziyâdece hayvanât ve tarla ve tohum ve hububat-ı ziyâde olan bir âdemün elinde olan malını almak içün vâli-i memleket üzerine

61 Koçi Bey, **Koçi Bey Risalesi**, (Sadeleştiren: Zuhuri Danışman), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara 1985, Sayfa 35, 69, 72-73.; Koçi Bey, **Koçi Bey Risalesi**, (Yayına hazırlayan: Yılmaz Kurt), Akçağ Yayınları, Ankara 1998, Sayfa 17-18, 61-62, 65-66.

62 Bu durum belirlemesi 17. yüzyıla aittir. Bkz. **Kitâb-i Müstetâb**, (Hazırlayan: Yaşar Yücel, **Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1988, Sayfa 8-9).

hücum eyledikde can ve başını kurtarmak ister. Ve zaruri dâire-iitâ'atdan huruc (itaat çemberinden zorunlu çıkıp) ve komşu yardımı ve tuz ekmeği ile perverde (beslenmiş) olanları yanına cem (toplayıp) andan ma'ada (başka) bugün bana ise yarın sanadır deyu yakın olan akranlarına haber gönderüp bir iki bin darb u harb erbâbı (cenk ustası) ile bi cürm ü günâh (suçsuz, sebebsiz yere) üzerine gelen paşaya ve askerine karşu durup ceng ve harb edüp ve âkıbet gâlip olur. Ve gâlip olduktan sonra bir dahi paşa buyruldusını ve pâdişah fermanını dinlemez olur. Ancak (bu durumun) vâlilerin cem-i mâl (mal toplama) sevdasıyla bivech (sebebsiz) fukarâ-yı zu'afaya (arkasız yoksullara) zulm u te'addisinden (düşmanlık ve zulmünden) neş'et eylediği (meydana geldiği) cümlenün ma'lumudur."[63]

63 **Risâle-i Terceme**, Topkapı Sarayı Arşivi, N. E. 12365, (Günümüz yazısına çevrilen tıpkıbasımı, Cengiz Orhonlu, **Osmanlı Teşkilâtına Aid Küçük Bir Risâle "Risâle-i Terceme"**, Belgeler-Türk Tarih Belgeleri Dergisi, Cilt 4, Sayı 7-8, 1967, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969, Sayfa 45). Bu risâlenin 18. yüzyılda yazıldığı sanılmaktadır. Bugün aslı Topkapı Sarayı arşivinde bulunmaktadır. Risâlede kayıtta yöneticilerle ilgili yapılan bu belirlemeler oldukça ilginç ve önemlidir.

7. Eylemin Yapısal Özelliği

Hayat farklılıklarla anlamlı, varsıl, yeryüzü bin bir farklı renkten çiçekle güzeldir. Renklerin düşmanlığı, doğanın ve insanın düşmanlığıdır. Anlam ve önem en çok farklılıklar arasında belli olur. Seni sen yapan farklılığındır, kendi rengindir. Renkler bir araya geldiğinde, birbirine uyum sağladığında, birbirini tamamladığında ise daha güzel, daha anlamlı, daha da etkileyici ve çekicidir. Büyüler, şarmalar, birbirini bütünleyen renkler... Bin renkli bahçede, bin bir renkli çiçekler gibi...

Genellikle "Şeyh Bedreddin Olayı" olarak tanımlanan gelişme ve eylemlerde üç önemli kişilik öne çıkmaktadır. Bunlar, 1. Şeyh Bedreddin, 2. Börklüce Mustafa, 3. Torlak Kemâl'dir. Bunlar dışında Şeyh Bedreddin menakıpnamesinde Aygıloğlu adında bir direnişçiden daha bahsediliyor, fakat bu kişi ve eylemle ilişkileri hakkında yeterli / açıklayıcı bilgiye sahip değiliz. Bu öncüler içerisinde Bedreddin daha çok ilmi kimliğiyle öne çıkan, yaşadığı dönemde önde gelen bir bilgindir. Arap tarihçisi İbn-i Arapşah'ın bu konudaki tanıklığı son derece önemlidir. İsfendiyâr Beyliğinde gerçekleşen bu tanıklığını şöyle aktarıyor İbn-i Arapşah: "819'da (1416) Şeyh Bedreddin'i İsfendiyâr bin Ebi-Yezîd nezdinde görüp kendisiyle ilmi müsâbehette bulunduk. Vüs'at-i ilmiyyesini (ilimdeki derinliğini) deryâ gibi payânsız buldum. Husûsiyle füru-ı fıkhiyyede. Ulûmda akrânına fâik olup memleketine avdetinden sonra sûfi oldu ve etrafına fukahâ (din âlimlerini) ve fukarâyı cem eyledi. Başına avâm-ı nâsdan (halk tabakasından) birçok kimse toplandı."[64]

Bedreddin'in âlim olarak kimliğinin öne çıkışı ve ilmi alandaki derinliği ve etkinliği, tarafsız kayıtları bir yana bırakalım, zihin dünyası sarayla uyumlu olan Osmanlı kaynakları tarafından

64 Aktarım için bkz. Abdülbaki Gölpınarlı - İsmet Sungurbey, **Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin ve Manâkıbı**, Milenyum Yayınları, 2008, Sayfa 17-18.

dahi onaylanmaktadır.[65] Söz gelimi, olumsuzlamada uç örneklerden biri olan -sistemin önde gelenlerinden- İdris-i Bitlisi'nin nitelemesi bu noktada ilginç bir yansımadır. "Zümre-i kuzât ve ulemâdan (zamanın âlim ve kadılarından) Simavnaoglı Bedreddin Mahmûd dimekle ma'rûf (tanınan) bigâne-i devran (dönemin önde geleni) ve güzide-i akrân-ı (akranları içerisinde seçkin) pür âlim (önde gelen bir âlim) var idi ki tarik-i sülûk (tarikat hallerinde) ve makâmât-ı ehl-i hâlde iktisâb ile müsellem-i cumhûr ve mecâri-i ahvâl ve akvâlde havârik-i âdât ile meşhûr olup (çok yüksek makamlara ulaştığı zamanın bütün âlimleri tarafından kabul ve teslim edilen olağanüstü halleri dilden dile dolaşan kimse olup)..."[66] "Şeyh-i mezbûrun nâm ü şânı âlemgir olmagla (adı geçen Şeyh'in ünü ve şanı bütün aleme yayılmakla) her mahalde (çevrede) mürîdleri kesret buldugından (çokluk olduğundan)"[67] çevresinde oldukça etkili, eserleri "Rûm'da meşhûr (tanınan) ve mu'teber (güvenilir)" bir kimsedir.

"Simavna Kadısı oğlu Şeyh Bedreddin Mahmud'a, Çelebi Sultan ayda bin akça maaş vermiş, onun İznik'te oturmasını buyurmuştu. Sözü edilen Molla çağının değerli ve yetenekli bilginlerinden sayılmakta idi. Ortaya koyduğu eserler bilginler katında elden ele dolaşmakta ve üstünlüğüne delil olmaktadır. Onun yetiştirdiği bilginler, çömezler bütün ülkelerde ayrı bir şöhret kazanıyorlardı. Şeyh'in bilim alanındaki üstünlüğü, ilim ve bilgi göğünde parlayan kişiliği, herkesçe bilinen ve kabul edilen bir gerçekti."[68] Açıklamalar gösteriyor ki, yaşadığı dönemde Bedreddin ilmi kişiliğiyle etkin bir konuma sahip. Bedreddin'in bu konumuyla ilgili neredeyse bütün kaynaklar fikir birliği içinde.

---

65 Bkz. Gelibolu'lu Mustafa Âli, **Künhü'l-Ahbâr**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2009, Sayfa 54a. (Tıpkıbasım.)

66 Bkz. İdris-i Bitlisi, **Heşt Bihişt - II. Cilt**, (Yayına hazırlayanlar: Mehmet Karataş - Selim Kaya - Yaşar Baş), Sayfa 276.

67 **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Cihan Çimen), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006, Sayfa 64.

68 Hoca Sadettin Efendi, **Tacü't - Tevarih, Cilt II**, (Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu), Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1992, Sayfa 109-110, 113.

Bu noktada öne çıkan bir olguyu daha özellikle belirtmekte fayda var. Döneminin önde gelen ve hayatı sorgulayıcı kimliğiyle önemli bir âlimi olan Bedreddin'in düşüncelerinden derinlemesine etkilenmiş olmalarına karşın, çok dikkatle bakıldığında ve arka plan çözümlemesi yapıldığında, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemâl'in daha çok toplumcu düşünce ve eylemci kimlikleriyle öne çıktığı görülüyor. Baştan itibaren saray ve saltanat düzeniyle bağlarını bütünüyle koparmış olmaları -sistemden kendilerini soyutlamaları- ve her alanda farklı yapılanma önermeleriyle birlikte fiili direnişe geçmeleri bunun açık kanıtıdır.

Baştan itibaren eylemlere değişik kökenlerden geniş halk kesimlerinin katıldığı da açık. Belki de Osmanlı yönetiminin en tedirgin olduğu yerlerden birisi de burası. Bu boyut, gerek Osmanlı vakanüvisleri, gerekse Doukas gibi dönemin tanıkları tarafından açıkça aktarılıyor. Alman tarihçi Wädekin'in söylediği gibi, "Bu direniş halkın doğrudan desteği olmadan yalnızca dervişler tarafından gerçekleştirilemezdi. Ayrıca böyle bir katılım olmadan yaş ve cinsiyet farkı gözetmeksizin halka karşı başlatılan soykırımın gerekçesi olmazdı. Bu noktada önemli bir kanıt daha bulunuyor. On altıncı yüzyıl Alman köylü savaşları örneğinde görüldüğü gibi, dinsel hareketlerin temelinde dahi önemli toplumsal gerekçeler bulunur."[69] Dinsel görüntüyle ortaya çıkmış olması eylemin toplumsal gerçekliğini ortadan kaldırmaz elbet, burası açık. Fakat Börklüce'nin öncülük ettiği eylemi tek başına dinsel içerikli eylem olarak algılamak ve aktarmak isabetli bir yaklaşım değildir kanımızca. Konuya ilişkin o dönemden bize intikâl eden verilerle olayın bu boyutunun ayrıntılı değerlendirilmesi çalışmamız içinde görülecektir.

Osmanlı vakanüvislerinin ağız birliği etmişçesine yazdığı, "Börklice Mustafa dirlerdi bir şeyh var idi İznige sürgün geldikde Börklice Mustafa Aydın iline vardı andan Karaburuna vardı ol vilâyetlerde hayli müzâyakalar (sıkıntılar / yokluklar) gördi Aydın

69 Karl Eugen Wädekin, **Der Aufstand des Bürklüdsche Mustafa - Ein Beitrag zur Geschichte der Klassenkämpfe in Kleinasien im 15. Jahrh.**, -Doktora Tezi-, Universität Leipzig 1953, Sayfa 12.

ili vilâyetin kendüye döndürdi her nev'a tertip kodı hâşâ kendüye peygamber da'vâsın ayıtdı."[70] söylemi değindiğimiz durumun kanıtı. Aynı söylemi 15. yüzyılda yaşamış Âşıkpaşaoğlu ve Neşri kayıtlarında da görüyoruz. "Börklüce Mustafa dirleridi, ol Karaburuna varup ol vilâyette hayli bâri mürâilik edip Aydın vilâyetinin ekserini (büyük çoğunluğunu) kendisine döndürüp ol yerde (vilâyetde) velâyet davasını edip halkı ibâhat[71] mezhebine davet etti hatta illerde meşhur oldı."[72] Âşıkpaşaoğlu'nun kayıtları da Neşri'nin kayıtlarıyla bütünüyle örtüşüyor. "Mustafa Aydın iline vardı. Andan Kara Buruna vardı. Ol vilayetde haylı murâyılık etdi. Aydın vilayetinün çoğın kendüye döndürdi. Ol dahı bir neve tertib kurdı. Elhasılı kendüye nebi dedürdi."[73] Bu kayıtların sahipleri peşinden ekliyor: "Kadısı oğlı işitdi kim Börklücenün hâlı terakki etdi, İznikden kaçdı. İsfendiyâr Bege vardı. Andan gemiye bindi.

---

70 **Tevârih-i Âl-i Osman**, Muhyiddin Cemâli, Staatsbibliothek zu Berlin / Königlichen Bibliothek zu Berlin, (Berlin Devlet Kütüphanesi) Nr. 207.; İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Fotokopi Arşiv Bölümü Nr. 378. 40b.; Ayrıca bkz. **Muhyiddin Cemâli'nin Tevârih-i Âl-i Osman'ı**, (Hazırlayan: Hasan Hüseyin Adalıoğlu), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990, Sayfa 54.

71 **İbâhiyye**: Şeriata göre haram sayılan şeylerin yapılmasını mubâh sayan, doğru bulan batınî topluluk.

72 Mehmed Neşri, **Kitâb-ı Cihân-nümâ - Neşri Tarihi, II. Cilt**, (Yayınlayanlar: Faik Reşit Unat - Mehmed A. Köymen), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1957, Sayfa 543-547.; Ayrıca bkz. **Ğihânnümâ - Die Altosmanische Chronik des Mevlânâ Mehemmed Neschrî, Band I** (Cilt 1) -Menzel Nüshası-, (Theodor Menzel - Franz Taeschner), Otto Harrassowitz Verlag, Leipzig 1951.; **Ğihânnümâ - Die Altosmanische Chronik des Mevlânâ Mehemmed Neschrî, Band II** (Cilt 2) -Manisa Nüshası-, (Theodor Menzel - Franz Taeschner), Otto Harrassowitz Verlag, Leipzig 1955. Ayrıca bkz. Mevlânâ Mehmed Neşri, **Cihânnümâ**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Çamlıca Yayını, İstanbul 2008, Sayfa 251.

73 Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıki, **Tevârih-i Âl-i Osman**, (Osmanlı Tarihleri I içinde), (Düzenleyen: Çiftçioğlu N. Atsız), Sayfa 148, 153-154.; **Âşıkpaşazâde Tarihi (1285-1502)**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Sayfa 114, 122-125.; Âşıkpaşazade, **Hâzâ Menâkıb u Tevârîh-i Âl-i Osman**, (Osmanoğulları'nın Tarihi), (Çeviri: Kemal Yavuz - M. A. Yekta Saraç), Sayfa 418, 426-428.; Ayrıca bkz. **Die Altosmanische Chronik des ĀŠIKPAŠAZĀDE**, (Friedrich Giese), Otto Zeller Verlag, Osnabrück 1972.

Eflaka gitdi. Bu yana geldi. Ağaç Denizine girdi. Ve illa Börklüceyile ittifakı var idi (bileydi)."[74] Diğer Tevârih-i Âl-i Osman kayıtları da Âşıkpaşaoğlu'nun bu kayıtını teyit etmektedir.

Bu kayıtların bütünüyle rastlantı olduğu söylenebilir mi? Öncelikle bir gerçeği vurgulamakta yarar var, taraflı aktarsa da Âşıkpaşaoğlu ve Neşri dönemin tanıklarındandır, yani 15. yüzyılda yaşamış tarih yazıcılarıdır. Ayrıca bu olayları doğrudan yaşayan ve tanıklık edenlerden de ayrıntılı duymuş / dinlemiş olabilirler. Zaten değişik kayıtlarında, her ikisinin de bu tür doğrudan gözlem ve anıya dayalı aktarımları çok fazla.

"Börklüce ile ittifakı var idi" söylemi neyi anlatır? Bu durum Börklüce'nin bölgede eyleme giriştiğini ve sınırı belirgin olmasa da Bedreddin'in bu eyleme destek verdiğini ifade eder. Fakat bölgedeki yapılanmanın kuramcısı mıdır? Bu belirgin olmadığı gibi, kendi kayıtlarında bunu ifade eden bir söylem görülmüyor. Dolayısıyla düşünce dünyası bu noktada açık değil.

Bu kayıtlarda yansıyan temel boyut nedir? Buradaki temel unsur şu: Aktarılana göre, demek ki Karaburun'da ortaya çıkan yapılanma ve eylemin başat öncüsü Börklüce Mustafa'dır. Tersi olsaydı -yani bu yapılanmayı gerçekleştiren Bedreddin olsaydı-, bu durumun kayıtlara geçmemesi ve Bedreddin'e dönük suçlama bağlamında buna vurgu yapılmaması olanaksızdı. Kayıtlarda ittifaka ısrarla vurgu yapılmasından da anlaşılıyor ki doğrudan eylemi gerçekleştiren olmamasından dolayıdır. Çünkü eylem ve yapılanma, aynı zamanda suçlanma sebebidir, saldırganlık ve katliamın gerekçesidir. Dönemin kayıtlarında dikkat edilmesi gereken bir husus da Bedreddin'in değil, Börklüce'nin "*nebi*" olarak kabul edilmesi vurgusudur. Bu da eylemin öncülüğünü, Börklüce'nin eylem içindeki yerini, etkisini anlama ve açıklama bakımından son derece önemli bir olgudur.

---

74 Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıki, **Tevârih-i Âl-i Osman**, (Osmanlı Tarihleri I içinde), Sayfa 153.; **Âşıkpaşazâde Tarihi (1285-1502)**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Sayfa 123.; Âşıkpaşazade, **Hâzâ Menâkıb u Tevârîh-i Âl-i Osman**, (Osmanoğulları'nın Tarihi), (Çeviri: Kemal Yavuz - M. A. Yekta Saraç), Sayfa 426. Ayrıca bkz. **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Hasan Ayhan), Sayfa 39.

Daha önce de değindiğimiz gibi, İdris-i Bitlisi ise konuyla ilgili kayıtlarını son derece olumsuz bir bakış üzerinden aktarıyor. Bununla birlikte kayıt, Börklüce'nin toplumsal alandaki etkisini belirlemeyi kolaylaştırıyor. Bu aktarıma göre Bedreddin "Mustafa nâm müridini icâzet verüb (izin verip) Aydın ili cânibine (tarafına) irsal eylemişdi (göndermişti). Mezbûr dahi varub ol etrâfda telbis-i İblisi ve riyâ ile vâfir kimesneyi teshir ve cühelâ ve sâdedillerden bir cem-i kesiri giriftâr-ı dâm-ı tezvir eyledi. (Adı geçen kişi gidip o taraflarda çok şeytanlıklar yapıp ve doğru olmayan sözlerle cahil ve saf birçok kimsenin aklını çelmişti.) Mezkûr Mustafa helâvat ve nihân-hâne-i ilhâdında müridlerine irtikâb-ı menhiyyât ve muharremâta ruhsat verüb dalâlet-i şeytâniyye ile müddet-i kalilede on bin kadar mürid-i muhlis dâm-ı tezvirine üftâde olmuşlar idi (Adı geçen Mustafa kendi yolundan giden müridlerine önceleri gizliden, sonraları açıktan haramı helâl saydırmaya başladı. Şeytanın yol göstermesiyle çok kısa zamanda çevresine on bin kadar itaâtten şaşmayan taraftar toplandı)."[75]

Osmanlı tarihçilerinden Hadidi tarafından düşülen bir başka kayıtta ise Börklüce Mustafa'nın Şeyh Bedreddin'le olan ilişkisi ve eylemi bütünüyle olumsuzlama temelinde "Simâvûn mezhebi" olarak tanımlanmaktadır:

Simâvûn-zâde'nün bir hâsekişi
Halîfe Mustafa nâm âdemisi
Kara-burun'da varup kalmışidi
Ol ile şûr u fitne salmışidi
Simâvûn mezhebin itdi âşikâr ol
Ol ilün câhilin itdi şikâr ol
Kılur hîleyle anda hakkı telbîs
İder ol halkı gendü gibi İblîs."[76]

---

75 İdris-i Bitlisi, **Heşt Bihişt - II. Cilt**, (Yayına hazırlayanlar: Mehmet Karataş - Selim Kaya - Yaşar Baş), Sayfa 276.; Ayrıca bkz. **Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz**, (Hazırlayan: Şaban Er), Sayfa 402.

76 Hadidi, **Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Yayını, İstanbul 1991, Sayfa 151.

Olgunun tanımı, elbette yaklaşım ve yönelimler bu olunca "*Ol ili fitneden pak eylemek*" sistemin -muktedir olanların- görevi haline geliyor doğallıkla.

Aktardığımız bu veriler sistem kalıpları içinde elbette anlaşılabilir söylemler. Resmi tarih yazıcılığının ya da resmi tarih tezinin, sistemi bütünüyle "günâh"ın dışında tutmak, muktedir olanı olumlamak, sistem dışı kalanı, itiraz edeni ve direneni olumsuzlamak temeline oturan bir işlevi vardır. Dolayısıyla sistem dışı kalan kendi tabirleriyle "fitne"dir, "fesat"tır, "mülhid"dir.. Kimi zaman farkında olunmadan yürünür o kıyılarda. Fakat bu kayıtların sahipleri nerde durduğunun farkında, bu çok belirgin.

"Sûfî derviş" Börklüce Mustafa ve yoldaşlarının Karaburun ve çevresindeki yoğun etkinliğine "*Müridi Kara-burun'ı bürümüş / Muhâlif şer'a çok işler idermiş*" diyerek, duruşu muktedirden yana olmasına karşın -belki de farkında olmadan- önemli gerçeğe vurgu yapar 15. yüzyıl tarihçilerinden Kemal. Devamında "katledilen dört binden artuk derviş" olduğunu belirterek, içinde son derece önemli ayrıntıları saklayan "Selâtinname"de verdiği kayıtlar, durduğu yerin bu farkındalığıyla ilgili ilginç örneklerden biridir.

Otururken şehinşâh gönli sâfi
Anılur anda bir mülhid-i sûfî
Didiler şâha kim bir sûfî derviş
Müridi Kara-burun'ı bürümüş
Muhâlif şer'a çok işler idermiş
Yanınca hayli sûfi ile gidermiş
Ol illeri idinmiş özine yâr
Sorarsan bir bulunmaz ana agyâr
Çü sult'an-ı cihân işitdi anı
Gazabdan ol arada kaçdı kânı
.....
İderler idi dün gün zikru'llah
Dimezlerdi Muhammed Resûle'llah

O yiri virmişidi ol *fesâda*
Burakmamışıdı *fitne* ol ziyâde
.....
Kırılan dört bin artuk ola sûfî
Giyerdi her biri başına kûfî
.....
Sekiz yüz on sekizde varup ol han
Sınuban sûfileri kıldı peyman[77]

Dört bin sayısı Ruhi Çelebi tarafından yazılan "Tevârih-i 'Al-i Osman"da da geçmektedir. "Ol gün dört binden ziyâde melâhide kılıcdan geçüb, halâs olanlar dahı tecdid-i imân idüb tevbe ve istiğfâr itdiler."[78] Söylemin birinci bölümü gerçeği yansıtıyor olabilir. Kapsamlı bir kıyım yapıldığı bütün kaynaklar tarafından onaylanmaktadır. Fakat olayların yakın tanığı Doukas'ın tarihiyle karşılaştırması yapıldığında, *"tevbe ve istiğfâr itdiler"* diye aktarılan ikinci bölümün ise gerçekliği yansıtmadığı, muktedir olana yaranma hevesiyle yazıldığı anlaşılıyor. Doukas, sonuna değin direndiklerini, baş eğmediklerini açıkça belirtiyor.

Saldırganlığın yolunu açan olumsuzlamayı başka kayıtlarda da izlemek mümkün. Bu kayıtlarda göze çarpan önemli hususlardan biri de Bedreddin'in Ağaçdenizi'ne varmasından sonra çatışma ve mücadelenin devam ediyor olmasıdır. "Börklüce Mustafa Aydın-İli'ne vardı. Andan göçüp Karaburuna vardı. Ol vilâyeti ve ol vilâyetlerde hayli hırâsetlikler eyledi. Aydın ili vilâyetin kendüye döndürdi her nev'a tertip kodu, hâşâ kendüye peygamber dedi. Bunun gibi hayli herzeler söyledi ve bu taraftan Şeyh Bedreddin bunu işidicek 'Mustafa terakkîdedür' deyü

77 **XV. Yüzyıl Tarihçilerinden Kemal, Selâtîn - Nâme (1299-1490)**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2001, Sayfa 126-127.

78 **Rûhî Târîhi**, (Hazırlayanlar: Yaşar Yücel - Halil E. Cengiz), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1992, Sayfa 434.

kendü dahi İznik'den kaçub İsfendiyâr-oğluna vardı. Yanında durarken bir gemiye binip Eflâk-ili'ne, andan gelüb Agaç denizine girdi ve ammâ Börklüce Mustafa ger(ü) vardı, ânı Sultan Memed işidüb Bâyezid Paşa ve oğlı Sultan Murâd'ı askerle Karaburuna gönderdi. Zirâ Börklüce Mustafa ol vilâyetlerde hayli şevket tutub baş kaldırmışdı, iki-üç bin âdem olmuşdu. Pes, Bâyezid Pâşâ ve Sultan Murad varub Karaburun'da Börklüce ile buluşub hayli ceng etdiler. Çok âdem kırıldı. Âkıbet, Börklüce Mustafa'yı anda pârelediler. Ol halkı kırub, ili, vilâyeti zabt etdiler. Ol vilâyeti beğ kullarına timâr verdiler. Andan Bâyezid Paşa Mağnisa'ya geldi, Torlak Hû Kemâl'i[79] anda buldu. Ol dahı iki bin torlaklarla, ceng çağânıyla illeri azdurub yürürlerdi, gelüb anları dağıtdılar. Tor Hû Kemâl'i birkaç müridiyle ile asakodılar."[80]

Kayıtlarda görülen belirgin olgu, galip gelenlerin sürekli olumlanması, yenik düşenlerin ise sürekli olumsuzlanmasıdır. Bu sebeple kimi aynı önemli ayrıntılar sürekli atlanır. Atlanan ayrıntılardan biri de Ege Bölgesinde Osmanlı güçleri eliyle gerçekleştiren büyük boyutlu katliamdır. Bunların bir bölümü Bizans tarihçisi Doukas tarafından aktarılmaktadır. Karşılaştırmalı çözümlemeler için bu aktarımlar büyük önem taşıyor. Aslında bu ayrıntılar görmezden gelinerek ya da yüzeysel biçimde geçiştirilerek önemsizleştirilmeye ya da sıradan bir olgu görüntüsü verilmeye çalışılıyor.

Osmanlı kayıtlarıyla bir arada değerlendirilmesi gereken bir bölüm ayrıntılar şöyledir: Bölgede "beylik vazifesi ile idare eden Susmano'nun oğlu, asker toplayarak bu "Dede Sultan" aleyhine hareket etti ise de Stilarion'un[81] dar geçitlerinden geçmeye

79 Muhyiddin Cemâli tarafından yazılan **Tevârih-i Âl-i Osman'da** "Torlak Yahudi Kemâl". Kaynaklar bölümüne bakınız. 20. 4. Muhyiddin Cemâli - Tevârih-i Âl-i Osman'da Börklüce Eylemi.

80 **Kitâb-ı Tevârih-i Âl-i Osmân - Anonim**, (Hazırlayan: Vehbi Günay), Ege Üniversitesi Yayını, Bornova 2011, Sayfa 45-47.

81 **Stilarion**: Karaburun'daki Bozdağlar silsilesi.

muvaffak olamadı. Altı binden fazla olan Stilarion'daki tarikatçılar da bir mahalde toplandılar ve geçilmesi zor geçitlerin önünde durarak taaruz eden Susmano'nun bütün adamlarını kılıçtan geçirdiler."[82] Osmanlı güçlerinin bu ilk saldırısındaki başarısızlık ve ağır yenilgi sonrası Saruhan Valisi Ali Bey'e haber gönderen Mehmed Çelebi, bölgede bulunan "bütün askeri kuvvetler ile harekete geçip Stilarion'dakiler aleyhine yürümesini emretti. Stilarion'dakiler ise yine geçitlerin ağızlarını tuttular ve düşmanlarından dar geçitlere girenlerin hepsini öldürdüler. Ali Bey pek az asker ile kurtulabildi."

Gelişmelerden tedirgin olan Mehmet Çelebi'nin yönlendirdiği Vezir Bayezid ve Şehzade Murad "büyük kuvvetler ile düşmanların o dar geçitlerine gitti ve *yolda rast geldiği ihtiyar veya çocukları, erkek veya kadınları, yaş ve cins farkın gözetmeksizin merhametsizce kılıçtan geçiriyordu.* Nihayet tek gömleklilerin sığındıkları dağa vardılar ve muharebeye tutuştular. Sonunda tek gömlekliler, başlarındaki sahte peygamberleri ile beraber mağlup ve teslim oldular. Bu muharebede Murad çok asker kaybetti. Murad, bu tarikatçıları da alarak Ephesos'a getirdi.[83] Ephesos'da sahte peygamberi sorguya çekti; ama kendisine büyük işkenceler

82 Dukas, **İstanbul'un Fethi - Dukas Kroniği 1341-1462**, (Çevirmen: V. Mirmiroğlu), Sayfa 85.

83 Diğer adları, Ayasuluk, günümüzde Selçuk. Yer adı olarak, Doukas, Ephesos söylemini kullanmaktadır. Ephesos yaklaşık 1404 - 1425 yılları arasında İzmiroğlu Cüneyt Bey'in yönetiminde kalmıştır. "Aydın Beyinin idaresinde bulunan Ionia eyaletinde Karasubaşı adında bir zatın oğlu olup yiğit ve harp işlerinde mahir olan Cüneyd adında birisi vardı. Cüneyd, Ephesos'da oturmakta iken Aydınoğulları aleyhine isyan etti. Smyrna'nın (İzmir'in) civar köylerinden beş yüz kadar Smyrnalı toplayarak Ephesos ovasına indi ve orada bulunan halkın mallarını yağma etti. Oralardan da az zaman zarfında beş yüzden fazla asker toplayarak Ephesos'a geldi ve şehrin civarında karargâh kurdu. Bunun üzerine Aydın'ın oğlu, bir kaç gün sonra Ephesos'u terk ederek kaçtı ve Cüneyd oranın sahibi oldu." Dukas, , **İstanbul'un Fethi - Dukas Kroniği 1341-1462**, (Çevirmen: V. Mirmiroğlu), Sayfa 66. Ayrıca bkz. Himmet Akın, **Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma**, Ankara Üniversitesi DTCF Yayını, Ankara 1968, Sayfa 79.

yaptığı halde fikirlerinde ve itikadında sabit olduğunu ve değişmeyeceğini anlayınca onu astırdı... Mürşitlerinin itikat ve fikirlerini inkâr etmemiş olan müritlerini de gözleri önünde boğazladılar. Bu müritler can çekişirken "*Dede Sultan eriş*"ten başka bir şey söylemiyorlardı."[84] Burada "*tek gömlekliler*" olarak kastedilenler, Karaburun'nun Bozdağ gibi sarp dağlık bölgelerinde yaşam alanlarını savunmak üzere Börklüce Mustafa öncülüğünde direnişe geçenler, belli ki birbirine son derece bağlı, kendi deyimleriyle "*özü ve sözü birlemiş*", düşünsel donanımları yüksek, coşkun, aşkın ve taşkın dervişler / yoldaşlar topluluğudur.

Burada bir ayrıntıyı göz önünde tutmakta yarar var. Toplumsal savrulma ve saldırganlıklar, dingin toplumsal düzen ve sığınak arayışını yoğunlaştırır. Belli ki kesintisiz çatışmalardan, saldırı ve talandan yorulan bölgede yoğun bir arayış vardır ve "Abdalan" geleneğinin oluşturduğu, "*toplumsal irşad*"ın merkezi olan dergahlar bu noktada önemli sığınaktır. Anadolu coğrafyasında kurulan ve "Rıza Şehri" yapılanmasının örneği olan neredeyse bütün büyük dergahların bu bölgede bulunması da dikkatle irdelenmesi gereken bir başka boyuttur. Bunlardan bazıları Seydi Gazi, Taptuk Emre, Hacım Sultan, Geyikli Baba, Abdal Musa gibi dergahlardır.

Karaburun bölgesinde başlayan ve giderek yayılan, büyük bir direnişle birlikte önerilen karşı sistem, her türden kulluğu, sömürüyü, katmanlı yapıyı onaylamayan, baştan reddeden bir konumlanmadır. Aynı zamanda eşitlikçi, paylaşımcı, özgürlükçü temele dayalı bir yapılanmadır ve batıni gelenekte bu "Rıza Şehri" olarak tanımlanır. Rıza Şehri'nin kurallarına uyumluluk toplumsal alanda belirleyici öneme sahiptir. Uyumlu olamayanın bu alana katılımı olanaklı değildir. Eylem alanı ve katılımlardan belli ki, Alevi dergahlarında, tekkelerinde hayat bulan, soluk bulan

84 Doukas tanıklığı olan bu kayıtlar için bakınız: Dukas, , **İstanbul'un Fethi - Dukas Kroniği 1341-1462**, (Çevirmen: V. Mirmiroğlu), Sayfa 86. Ayrıca bizim verdiğimiz çeviri için "Doukas / Dukas Tarihinde Börklüce Eylemi" bölümüne bakılabilir.

"Rıza Şehri"ni Börklüce Mustafa ve Torlak Kemâl geniş coğrafi alanlara, geniş toplumsal kesimlere taşımaya, dergah ve tekke sınırlarının dışına çıkarmaya çalışıyor. Bu düzlem, bir bilinç oluşumudur ve bu bilinç aynı zamanda benlik değerleridir. Esasında ikirciksiz direnişin arkasında da tarihsel, toplumsal boyutlu böyle bir bilinç yatmaktadır.

Börklüce Mustafa ve Torlak Kemâl aynı zamanda "Rıza Şehri"nin içinden gelmektedir, bu yapılanmanın mensubu ve kendi coğrafyalarında bir bakıma sözcüsü durumunda olan insanlardır. Diğer yandan toplumun bilinç oluşumuna katkı sunan kişiliklerdir. Vardıkları yerde kendi deyimleriyle "irşad / aydınlanma" faaliyetine başlamaları da bunu gösteriyor. Burada, savundukları ve geniş toplumsal alanlarda gerçekleştirmeyi amaçladıkları değerlerle bir özdeşlik var. Bunlar o çevrelerde kurulu dergahların mensupları olarak da düşünülebilir. Fakat hangi dergahlarda, hangi zamanlarda, nasıl faaliyet yürüttüler, bunları kesin boyutlarıyla bilemiyoruz. Bununla birlikte şurası açık ki, Osmanlı işgaline kadar bölge, böyle bir bilinç oluşumunun yoğun yaşandığı coğrafyalardan biridir.

Ayrıca Şeyh Bedreddin, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemâl gibi toplumun önüne düşenler, uçan kuşun kanadından, akan suyun dalgasından, seherin esen yelinden, karanlık gecede karıncanın izinden haberi olan öncülerdir. Kendi deyimleriyle "hikmetinden sual olunmayan bu öncü erenler"in, bu yapının kurulduğu Ege bölgesinde -bir bakıma yanı başlarında- bulunan ve Anadolu coğrafyasını derinden etkilediği bilinen Seydi Gazi dergahından, Tapduk Emre, Hacım Sultan dergahlarından, Orta Anadolu'da bulunan Hacı Bektaş, Teke yöresinde bulunan Abdal Musa gibi dergahlardan habersiz olmaları düşünülebilir mi?[85] Peki bu dergahların / tekkelerin yapılanmasından, buralardaki çok yoğun

85 Dergahlarların yapılanmasıyla ilgili olarak ayrıca şu çalışmalara bakılabilir: Georg Jakob, **Beiträge zur Kenntnis de Derwisch-Ordens der Bektaschis**, Berlin 1908.; Suraiya Faroqhi, **Der Bektaschi-Orden in Anatolien**, Verlag des Institutes für Orientalistik der Universität Wien, A-Wien 1981.

göze çarpan eşitlikçi, paylaşımcı temelde yürütülen iktisadi faaliyetten, yine kendi deyimleriyle "*ateşi hiç sönmeyen ocak*"tan ve "*ortak kazan*"dan habersiz olmaları mümkün müdür? Bu olası mı? Somut duruma ve toplumsal ilişkilere baktığımızda bu durum pek olası görünmüyor.

Yaygın olarak söylenildiği gibi, insanın içinden geldiği iklime benzemesi doğaldır. Börklüce Mustafa, Torlak Kemâl ve kayıtlara göre katılımcıların büyük çoğunluğu bu yapılanmanın içinden geliyor, bu belli. Belli ki Şeyh Bedreddin de buraları görmüş, incelemiş. Yönelimi bunu gösteriyor. Mısır dönemindeki arayışı, Mısır dönüşü geçtiği geçitler, uğradığı yerler, vardığı duraklar önemli. Bütünüyle Alevi coğrafyası bu geçitler. Karamanoğulları, Germiyanoğuları, Aydınoğulları Beylikleri Alevi toplulukların en yoğun yaşadığı ve değindiğimiz dergahların bulunduğu bölgeler. Dergahlarda kendine özgü yapılanma olan "Rıza Şehri"nin yanı sıra, bu yapılanmada "düşkünlük" olarak tanımlanan ve yüzde yüz rızalıkla karar alınan / belirlenen karar aşamasında oybirliği gerekensağlam bir hukuk sistemi var. Posta oturan "Pir" dahi posta oturma aşamasında belli bir denetimden, bir süreçten geçiyor. Bütün toplumu kapsayan "rızalık" temeline dayalı bu denetim süreklidir.

Bedreddin'in ise "Rıza Şehri"nin içinden gelmediği bilinen bir gerçek. Büyük bir olasılıkla eşitlikçi, paylaşımcı yapılanmayı öngören bu sistemi, belki de bu yapıyla karşılaşması ve incelemeleri sonucu öğreniyor. Kuramını bunun üzerine kurma çabasına giriyor. Hatta ilk karşılaşma, Mısır'da bulunduğu dönemde büyük bir dergah olan Kaygusuz Dergahı'nda da olabilir, Anadolu coğrafyasında ya da Balkanlarda bulunan tekke ve dergahlarda da olabilir. Buraların tamamı eşitlikçi, paylaşımcı, birlikte üretim temelinde yapılanan kurumlardır. Bunun belki elimizde kesin bir kaydı yok ama, o dönemde Mısır'da bulunup da, "*Abdalan*" geleneğinin öncülerinden ve adı, kendi deyimleriyle "*erenler katı*"nda bilinen , "*Pes ışk eri oldur ki aklı mîzan ide, ışkı delîl ide, nefsi zelîl ide, özini bile, ârif ola, Hakk'ı kendi vücudunda bula.*"[86]

86 Kaygusuz Abdal'ın "Dilgûşa" adlı eserinden.

diyen Kaygusuz Abdal gibi önemli bir düşünür ve şairden, yine onun tarafından kurulmuş olan "*Kaygusuz Dergahı*"ndan habersiz olması düşünülebilir mi? Açık ki, bu da zayıf bir olasılık. Üstelik Kaygusuz Dergahı "*kollektif yaşam alanı*"dır, yani birlikte üretmenin, paylaşımcılığın esas olduğu bir alan.

Arayışı ve düşünce dünyası bir arada değerlendirildiğinde, Bedreddin gibi önemli bir düşünürün, kendi döneminin önde gelen düşünürlerinden -hele de Kaygusuz Abdal gibi bir öncüdenhabersiz olmasına kanımızca pek ihtimâl verilemez. Anadolu'ya gelmeden önce Azerbaycan - Tebriz bölgesine giderek dönemin âlimleriye görüşmesi ve Erdebil Dergahı mensuplarıyla tanışma, görüşme çabası da kanımızca bu bağlamda değerlendirilmesi gereken bir tutumdur.[87] Bu yolculuğun Batı Anadolu'ya gelmeden önceki uğradığı önemli güzergâhlardan biri ve zâhirden bâtına, arayış amaçlı bir yolculuk olduğu da aşikârdır.

87 Gelibolu'lu Mustafa Âli, **Künhü'l-Ahbâr**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2009, Sayfa 54a.; Bu yolculukla ilgili olarak ayrıca bkz. Michel Balivet, **Şeyh Bedreddin - Tasavvuf ve İsyan**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, Sayfa 49-51.; Ernst Werner, **Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006, Sayfa 50-51.

8. Yollarda bir "Gezgin" - Timur Han'la Karşılaşma - Anadolu'ya Dönüş ve Güzergâhlar

"Seyyah oldum şu alemi gezerim"

.....

"Çığrışır Tebriz'de gezerim deyu
Gördüm iki turna güzel turnalar"
Pir Sultan Abdal (16. Yüzyıl).

"*Kendine yolculuk*", temel yoludur gerçeğin demine varmanın. Hakikat kapısına varan Bedreddin, yollarda gezgindir artık, kendini arayan, durduğu demi, devranı sorgulayan, "*hakikat deminin gezgini...*" Anadolu coğrafyasına geçmeden önce Tebriz - Erdebil yöresine gider. Sıradan bir seçim olabilir mi bu yönelim? Olmadığı gelişmelerden anlaşılıyor. Bu seyahatı sırasında, Tebriz'de, Türkmen Beyliklerinin topraklarını kendilerine ya da dönemin tabiriyle "illüye ilini" teslim ederek -bir bakıma Beyliklerin kuruluşunu yeniden sağlayarak- Anadolu seferinden geriye dönen Timur'la da karşılaşır. Timur Han'ın huzurunda dönemin önde gelen âlimleriyle görüşür. Uzun ve derin ilmi sohbetler yapılır bu görüşmede. Dönemin tabiriyle ortaya konulan zor "müşkiller", âlimlerin mutabık olamadığı bir takım anlaşmazlık ve karşıtlıklar ilim yoluyla çözüme kavuşturulur. Menakıpnamedeki kayda göre, sohbete katılan âlimler derinden etkilenir kendisinden. İlmi karşısında büyük bir saygı gösterilir. Yine Bedreddin'in ilmi derinliğinden etkilenen biri daha vardır bu sohbetlerde: Timur Han. Yanında kalmasını talep eder ve şeyhülislâmlık önerisinde bulunur Bedreddin'e. Bu karşılaşma şöyle aktarılır menâkıpnamede:

Âlemi geşt eyleyüben Şeyh dahı
Tebriz içinde olurdu ey ahı
Timûr'un oglu ölüsi ol zaman
Rûm'dan Tebriz'e geldi iy cüvan

Nâgehan Şeyhi bilür birkaç Acem
Gördiler Şeyhi şehirde iy dedem
Cezeri Rûm'da olurken iy acep
Bunlara yoldaş oluban rûz u şeb
.....
İşüdüben Şeyhün evsâfını ol
Ol Acemlerden oglıyla fuhûl
Da'vet itdi Şeyhi ol günde heman
Hân Muhammed tâbûtuna iy cüvan
Oldı mihmân ol gice kâm-gâr
Sohbet-i ilm eylediler bîşümâr
.....
Gelüben Tebriz'e itdiler karar
Tâ gelince anda Leng-i Şehriyâr
Şeyhi toğrı otağa götürdüler
Otag önünde biraz oturdular
.....
Cezeri Şeyhi göricek iy cüvan
Didi Hâna ki eyâ Sâhip-kıran
Hidmetünde andugım derviş budur
Rûmiler içinde perveriş budur
Da'vet olundı gelüb oturdı ol
Girü bahsolundu söz bitirdi ol
Şeyhe Şâh idüb kemâl-i izzeti
Şeyh içün tahsis itdi sohbeti
.....
Şeyhülislâm ide anı Pâd-şâh
Müfti-i İslâm ola ol bedr-i mâh[88]

88 Olayın geniş anlatımı için bkz. Halîl bin İsmâîl bin Şeyh Bedrüddîn Mahmûd, **Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı**, (Hazırlayanlar: Abdülbâki Gölpınarlı - İsmet Sungurbey), Eti Yayınevi, İstanbul 1967, Sayfa 57-62.; **Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz**, (Hazırlayan: Şaban Er), Sayfa 147-151.

Menâkıpnamede son derece ayrıntılı anlatılır bu olaylar. Belli ki, Şeyh Bedreddin bunları, torunu Hafız Halil'e yanında kaldığı dönemlerde doğrudan kendisi aktarmıştır / anlatmıştır ya da kendi yakınında bulunan çevreler tarafından aktarılmıştır. Tanıklık ve gözlem gerektiren bu kadar ayrıntıya başka türlü vakıf olunması pek mümkün değildir.

Ankara Savaşı sonrası Timur'un Anadolu içindeki aylarca süren sefer ve konaklamaları da dikkate alınacak olursa bu görüşmenin büyük bir olasılıkla 1403 yılının yaz aylarında gerçekleştiği söylenebilir. Bu yolculuğun bir rastlantı olmadığı, doğrudan bir arayış ve bilinçli bir yönelimle ilgili olduğu da açık.

Timur - Şeyh Bedreddin ilişkisinin yeterince anlaşılabilmesi için konuyu bu noktada sanırım biraz açmak yararlı olacaktır. Ankara Savaşında yenilgiye uğrayan Yıldırım Bayezid kayıtlara göre, "On dört yıl pâdişâhlık idüb hicretün sekiz yüz beşinci muharreminün on üçinci güninde (13 Ağutos 1402'de) giriftâr oldı (tutsak düştü). Etrâf ve cevânibden yigirmi sancaklık il feth idüb ilhâk itmiş idi."[89]

Beklemedikleri bu yenilgi Osmanlı yönetimine ağır darbe oldu. Dağılmayla birlikte uzun bir "fetret" dönemi ve saltanat doğrultusunda üstünlüğü ele geçirme mücadelesinin de başlangıcı olacaktır bu durum. Osmanlı tarafından işgal edilerek ilhâk edilen Türkmen Beylikleri bu arada yeniden kuruldu. "Âkıbet Timür Han kim vardur, her memleketi beglü begine üleşdürdi... Yıldırım Han gâyet gönüllüydü. Tîz-nefs idi. Evvelden dahı tîzliği ucından kendüden ulular sözini dutmadugı ucından ötürü bu hâle ugradı. Dili ucından kişi başına çok hâller gelür, bilmezliginden ötürü. Dil nice kim dek tura baş sag olur / Debrenicek dil yürek bir tag olur... Timür Han sâhib-kerem kişiydi. Kendünün başına çok iş gelmiş idi. Çok hâdiseler görmişdi. Çok rüzgâr görmüş ehl-i sahâydı... Âkıbet Timür Han Kırşehr'ini ve Sivrihisâr'ı

89 **Rûhî Târîhi**, (Hazırlayanlar: Yaşar Yücel - Halil E. Cengiz), Sayfa 399.

ve Beg-Bâzârı'nı Karamanoglı'na virdi. Ve Kastamonu'yı ve Kangırı'yı ve Kalacug'ı ve Sinob'ı İsfendiyâr'a virdi. Ve ol yıl Timür Han Rûm vilâyetinde kışlayub leşkerini her tarafa tagıtdı... Sultan Bâyezid'in Bursa'da olan mâlını, hazînesini bulup cem idüp aldı. Çün Timür Han kışı kışlayup girü yaz oldugı vakt kendü vilâyetine gitdi. Yıldırım Han'ı bile alup gitmege kasd itdi."[90] Bununla örtüşen bir başka kayıt ise şöyledir: "Ol kışı Aydın-ili'nde kışladı ve ba'zı beğ-zâdeler kim; Timur Hân'ın yanına cem olmışlar idi. Anlara girü memleketlerin virüp, bahş eyledi. Aydın ve Menteşe ve Saruhânoğulları illü iline gitdiler."[91]

Kemalpaşazâde'nin kayıtlarında beyliklerin yeniden oluşumu biraz daha ayrıntılıdır. "Ma'mûre-i mezburede olan memâliki (denetiminde bulunan memleketi) kadim mâliklerine (sahiplerine) teslim idüb ol ekâlimi (diyarları) taksim idivirdi... Karamânoglı Muhammed Beg'i -ki Burusa hisârında mahbûsdu- câh-ı zilletden çıkarub gene câh-ı izzete irgürdi (hâkirlik makamından ululuk makamına yükseltti). Beg-bâzârı'nı ve Sivri-hisâr'ı ve Kır-şehr'i ve Kayseriyye'yi iklimi kadimine zamime idüb (eski yurduna ekleyip) mezkûr makhûra (adı geçen aşağılığa) ihsân eyledi. Karamân'un uyandırdı çerâgın / Söyünmüşken gene yaktı ocagın... Kastamoni ve Kankırı ve Kalacığ'ı ve sâyir kılâ u bikâ'ı (diğer kale ve yerleri) İsfendiyâr'a mukarrer eyleyüb (kararlaştırıp)... Germiyân-ili'ni Germiyân-oglı'na ve Menteşe-ili'ni Menteşe-oglı'na ve Aydın-ili'ni Aydın-oglı'na ve sâyir vilâyetleri dahı hizmetinde hâzır ve himmetinde nâzır bulunan tâlib-i sâhiblerine ülişdirdi... Vardı Aydın-ili'nde kışladı. Ol iklimde mukîm olupdururdı (ikâmet etti)... Zamân-ı zemistân geçüb yaz olıcak, ezhâr-ı bahârla yazılar tolıcak göçüb Germiyân vilâyeti nâhiyetinden yana gitdi. Sultân Yıldırım Hân'a hummâ-yı muhrika arız olub (ateşli hummadan kaynaklı) hastalanmış... Ak-şehr'e gelicek mezkûr sultân-ı magfûrun nehr-i zindegânisi (hayat

90 **Oruç Beğ Tarihi**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Çamlıca Yayını, İstanbul 2007, Sayfa 40-42.

91 **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Ahmet Akgün), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1988, Sayfa 19.

pınarı) tâb-ı âfâtla kuruyub mâ-yı aynü'l-hayâtı (su gibi akan hayatı) germâ-yı memâtla (ölüm sıcağıyla) soğuldı."[92]

Bu kayıtlardan da anlaşılıyor ki toprakların eski sahiplerine iadesi ve beyliklerin yeniden yapılanması sonrası bahar döneminde Aydın elinden Akşehir'e gelinmiştir.[93] Gelişmelerden, büyük rahatsızlık yaşayan Yıldırım'ın, kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla ölümü burada gerçekleşir.[94] Anadolu coğrafyasında ortaya çıkan bu yeni koşullar, Börklüce önderliğinde Karaburun'da gerçekleşen yapılanma sürecini de doğrudan etkileyen önemli olaylardan biri olarak ayrıca değerlendirilebilir.

Yine kayıtlardan belli ki, Amasya'da bulunan Mehmed Çelebi de bu arada hem tedirgin, hem de faaliyet içindedir. "Rum tarafına gitmek tedârükinde iken Temür askerine göndürilen câsus gelüb sultâna du'â idüb ayıtdı ki: Atân Yıldırım Hân'ı gördüm selâmet-dür ve lâkin cehd idüb yanına varımadum. Temür, Rûm vilâyetini tamâm zabt idüb bu yıl Aydın ilinde kışlar, didi."[95] Yezdi'nin ve Semerkandi'nin kayıtlarına göre Timur'un elinde tutsak olan Yıldırım Bayezid 14 Şaban 805 tarihinde (1403 yılında 8 Mart'ı 9 Mart'a bağlayan gece) Akşehir'de öldü.[96] Bunun teyidi Kemalpaşa-zâde kayıtlarında da görülüyor. "Sâbıkâ merkûm olan âm-ı musibet-encâmun Şa'bânınun on dördinde eyyâm-ı zindegânisi tamâm olub öldi."[97] "Yıldırım Han'a bu vâkı'a hicretün

92 İbn Kemal (Kemalpaşazâde), **Tevârih-i Âl-i Osman IV. Defter**, (Hazırlayan: Koji Imazawa), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2000, Sayfa 449-457.

93 Konuyla ilgili ayrıca bakınız: Mikhaèl Doukas, **Tarih - Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, (Çeviren: Bilge Umar), Sayfa 70.; Dukas, **İstanbul'un Fethi - Dukas Kroniği 1341-1462**, (Çevirmen: V. Mirmiroğlu), Sayfa 66.

94 Kimi kayıtlara göre Yıldırım Bayezid zehir içerek kendini katletmiştir.

95 **Rûhî Târîhi**, (Hazırlayanlar: Yaşar Yücel - Halil E. Cengiz), Sayfa 401.

96 Mükrimin Halil Yınanç, **Bayezid I, İslam Ansiklopedisi, 2. Cilt**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1979, Sayfa 388.; Ayrıca bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi, Cilt I**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1988, Sayfa 320.

97 İbn Kemal (Kemalpaşazâde), **Tevârih-i Âl-i Osman IV. Defter**, (Hazırlayan: Koji Imazawa), Sayfa 457.

sekiz yüz beşinci yılında idi... Temür, Yıldırım Hân'ı Akşehir'de koyub, Germiyanoglı Ya'kûb Beg'e ısmarladı ki: Eger Muhammed bunda gelüb atasın ve karındaşın taleb idecek olursa, Yıldırım'ı ve oğlı Mûsâ Çelebi'yi viresiz. Zira Yıldırım eyle vasiyyet itmişdür, diyüb; askeriyle kalkub, Tatar'a çıkub, Tatar'ı dahi garet idüb, andan sonra karâr itmeyüb yine vilâyetine azm itdi."[98]

Konuyla ilgili neredeyse bütün kayıtlar birbiriyle örtüşmektedir. Verdiğimiz bu kayıtlarla örtüşen yine konuyla ilgili bir başka kayıt ise şöyledir: "Her vilâyeti ki Timur feth itdi yine kadimi beglerine virdi. Meselâ Kastamunı'yı ve Kankarı ve kal'a-i Cevgi İsfendiyâr'a virüp ve vilâyet-i Karaman yine Karamanoglına virdi ve Menteşe'yi ve Germiyânı girü ve sahiplerine virüp ammâ Tatar tâifesin diyâr-ı Acem'e sürdi. Timur ol kış Aydın ilinde kışladı evvel baharda Bâyezid Hânun hazinesin ve mâl u menâlin almak içün Bursa'ya adam gönderüp"[99] ülkesine dönüş için harekete geçti. "Bir gün Timur Yıldırım Han'a eydür: 'Hey Han, gam yime. Ben seni Semerkand'a iletürem, andan seni gine memleketine göndürürem' didi. Çünkim Yıldırım Han bu cevabı işitdi, gayet melûl oldı ve hem gayret itdi, Timur'un iline varmasına hemandem kendü kaydın gördi... (Anda varmasına âr u gayret çeküp kendi kaydın görüp vefât itdi.) Andan sonra Timur Han kendü vilâyetine gitdi, Tatar leşkerin bile aldı gitdi. Kırşehri'ni ve Sivrihisarı ve Beğpazarı'nı Karamanoglı'na virdi. Kastamonu'yı ve Kangırı'yı ve Kalacug'ı İsfendiyâr'a virdi. Kendi çıkdı vilâyetine gitdi."[100] Kayıtlardan belli ki Timur Han'ın Anadolu'dan dönüşü

98 **Rûhî Târîhi**, (Hazırlayanlar: Yaşar Yücel - Halil E. Cengiz), Sayfa 411-412.; Timur için ayrıca bkz. Chalkondyles - Thomas Artus, **Histoire Generale des Turcs Contenant L'Histoire de Chalcondyle**, Paris M.DC.XII (1612), Sayfa 61-95.

99 Nişâncı Mehmed Paşa, **Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Mehmet Yastı), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2005, Sayfa 92.

100 **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman** -Giese Neşri-, (Hazırlayan: Nihat Azamat), Marmara Üniversitesi Yayını, İstanbul 1992, Sayfa 49-50.; **Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Türk Dünyası Araştır-maları Vakfı, İstanbul 2000, Sayfa 54-55.; **Anonim Zikr-i Müluk-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Meral Pekmezci), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü, İstanbul 1988, Sayfa 55-56.

1403 tarihindedir.[101] Dönüş kararının 1403 yılının Mart ayında Sultan Bayezid'in aniden ölümü sonrası verildiği anlaşılıyor.[102] Timur'un ölümü ise 7 Şaban 807 (8 Şubat 1405) yılındadır.[103] Kayıtlara göre Çin tarafına sefer hazırlığı içindeydi. Verilerden anlaşıldığı kadarıyla baharın başlangıç döneminde dönüşe karar vererek yola düşen Timur Han, büyük bir olasılıkla yaz aylarında Tebriz civarı-na vararak, orada konaklamış olmalıdır. Bu durumda Bedreddin'in Timur Han ile olan görüşmeleri de 1403 (Hicri 805 / 806) yılının yaz aylarına rastlamaktadır. Bedreddin'in Güney Azerbaycan'dan Kahire'ye kısa süreliğine yeniden dönüşü Ahlat ve Bitlis güzergâhı üzerinden gerçekleşir. Hafız Halil'in, Bedreddin'in anlatımlarına dayalı kayıtlarından öğreniyoruz bunu.

Şehr-i Ahlat'a iricek yolları
Görünügeldi o dem dost illeri
Diyerek bir post bir dost iy dedem
İrtesi Bidlîs'e bastılar kadem[104]

Dönüşünde 806 yılının Recep ayında (14 Ocak - 12 Şubat 1404) ilk "erbe'în"e girer. "Yedi gün iftâr ile bir erbe'în / Çekdirip bunlara Ol Şeyh-i güzîn / Evvel-i mâh-ı Recep idi girdiler / Âlem-i

101 Mehmed Neşri, **Kitâb-ı Cihan - Nümâ - Neşri Tarihi, Cilt 1**, (Hazırlayan: Faik Reşit Unat - Mehmet A. Köymen), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1949, Sayfa 419. Konuyla ilgili ayrıca bkz. Par Monsieur Le Beau, **Histoire du Bas-Empire**, Tome XXVI (Cilt 26), Paris M.DCCC.VII (1807), Sayfa 362-371.

102 Ayrıca bkz. Herbert Adams Gibbons, **The Foundation of the Ottoman Empire (1300-1403)**, New York, The Century Co. 1916, Sayfa 260.

103 Osman Turan, **İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1984, Sayfa 83.

104 Halîl bin İsmâîl bin Şeyh Bedrüddîn Mahmûd, **Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı**, (Hazırlayanlar: Abdülbâki Gölpınarlı - İsmet Sungurbey), Sayfa 64.; **Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz**, (Hazırlayan: Şaban Er), Sayfa 153.

ulvîde cevlân urdılar."[105] Dördüncü "erbe'în" Rebî'u'l-evvel 807 tarihinde tamamlanır. Bedreddin'in şeyhi Hüseyin Ahlati, yine "Menâkıpname"deki kayıtlara göre, yaklaşık hesapla 13 Rebî'u'l-evvel 807 (19 Eylül 1404) Cuma günü vasiyetini yaptıktan sonra vefat etmiştir.[106] Bedreddin'in Edirne'ye dönüşü bu vefat olayı üzerinden yapılacak bir hesaplamayla kesinliğe yakın bir tahminle belirlenebilir. Kayıtlara göre, Ahlati'nin vefatından sonra altı ay kadar dergah postunda oturan Bedreddin, dergahtaki çekişmeler üzerine postu bırakarak Anadolu'ya yönelmiştir.

Altı ay oturdu Mîr'in sadrına
Her kişi irişdi îd ü kadrına
Her kişi serkeşlik itdi ol zeman
Gözlerine şeyh olup rimh-ı sinân
Gördi sadr içün bularda var hevâ
Didi kim gitmek bize oldı revâ[107]

1404 yılının Eylül ayından itibaren altı ay sonrası hesaplanacak olursa, bu da yaklaşık bir tahminle 1405 yılının Mart sonu ya da Nisan başına denk gelir. Bu dönem de iklim şartları nedeniyle uzun yolculuklar için uygun bir zamanlamadır. Mısır'dan Anadolu'ya dönüş için ise, kayıtlara göre Halep, -ara hatta ise büyük bir olasılıkla Hatay - Adana hattı izlenerek- Konya üzerinden gelen güzergâhı seçecektir. Yolculuğu sırasında uğrayarak konakladığı ve görüşmeler yaptığı önemli merkezlerden

105 Halîl bin İsmâîl bin Şeyh Bedrüddîn Mahmûd, **Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı**, Sayfa 70.; **Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz**, Sayfa 158.

106 Konuyla ilgili ayrıca bakınız: **Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz**, Sayfa 293.

107 Halîl bin İsmâîl bin Şeyh Bedrüddîn Mahmûd, **Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı**, Sayfa 83.; **Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz**, Sayfa 168.

biridir Halep şehri. Halep'te büyük bir coşkuyla karşılanır Bedreddin. "İşidüben Şeyh'i Türkmân-ı Halep / Bin kişi vardı karşı çıktı hep." Daha sonraki süreçte derisi yüzülerek öldürülecek olan ünlü Hurûfi şair ve düşünür Seyyid Nesimi de o dönemde Halep'te bulunmaktadır. Belli ki burası bilerek seçilmiştir. Bu bakımdan Tebriz seyahatı ve görüşmeleriyle bir arada düşünülecek olursa, önemli bir anlam ifade eder Halep güzergâhı. İşin ilginç yanı karşılayanlar arasında daha sonra Nesimi'nin idamına fetva verecek kişilerden biri de vardır. "Birisin dirler iradet getüren / Nesimi'nin salbine fetvâ viren."[108]

Bir soru sormak gerekmektedir burada. Kendi iç dünyasında yoğun bir yolculuk halinde olan Bedreddin'in Halep'e kadar gelip de Nesimi'yi görmeden geçmiş olması düşünülebilir mi? Bu konuda açık bir kayıt yok, fakat benzeri düşünce dairesi ve arayış içerisinde olup da, Seyyid Nesimi'yle görüşmemiş olması kanımızca uzak bir ihtimâl olarak değerlendirilebilir. Bu sebeple Bedreddin'in Halep'teki konaklama sırasında ve o bölgedeki görüşmelerinde Seyyid Nesimi ile de görüştüğü güçlü bir olasılık olarak düşünülebilir. Ne garip bir rastlantı ki deyişleri dilden dile dolaşan Seyyid Nesimi de, Bedreddin'in idam edildiği dönemde -yaklaşık aynı tarihte- Halep'te derisi yüzülerek idam edilecektir.[109]

Hurûfilik, insanı harfler üzerinden açıklayan bir düşünce sistemidir. Hurûfilere göre, "Bütün varlık sesten zuhûra gelir. Ses, kemâlini söz de bulur. Söz ise ancak insanda olur. Sözler harflerle belirtilen seslerden, ses birimlerinden oluşur. Öyle ise sözün

108 Bkz. Halîl bin İsmâîl bin Şeyh Bedrüddîn Mahmûd, **Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı**, (Hazırlayanlar: Abdülbâki Gölpınarlı - İsmet Sungurbey), Sayfa 85.; **Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz**, (Hazırlayan: Şaban Er), Sayfa 170.

109 Dönemin kaynaklarına dayanarak Seyyid Nesimi'nin 1417-18 yıllarında idam edildiği tahmin edilmektedir. Konuyla ilgili bakınız: Kemâl Edib Kürkçüoğlu, **Seyyid Nesîmî Dîvânı'ndan Seçmeler**, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayını, İstanbul 1973, Sayfa XVII-XVIII.

aslı harftir. İnsanın yüzü 'Hakk'ın aynası'dır. Oradan görülür ve bundan dolayı oraya yönelip, 'Hakk'a secde edilir. Görünen Fazl'dır." Fazl, yücelik, iyilik, erdem demektir. Bu düşünce düzleminde bulunan Nesimi, bu yorum üzerinden "Enelhak" dediği için saldırıya uğrayacaktır. Burada önemli bir ayrıntıyı göz önünde tutmakta yarar var. Nesimi'yle Bedreddin'in söylemi birbiriyle çok örtüşen söylemler. Bunu nasıl yorumlamak gerekir? Bunun bir rastlantı olduğu söylenebilir mi? Peki aynı söylemde buluşanlar birbiriyle görüşmemiş olabilir mi ya da düşünsel dünyasında derin dönüşüm yaşayan bir âlimin, yolu üzerinde bulunan bir düşünür ve şairle görüşmemesi için mantıklı bir açıklama yapılabilir mi?

Bedreddin'in Vâridâtta söylediklerini izlemek gerekiyor bu noktada: "Varlıklar asıllarında belirirler. Hakk'ın suretini insan üzerine aldı. Âdem, onun suretinde yaratıldı. Onun sureti, tümün suretidir. Bu da insanda vardır. Kul, Hakk'ın varlığı dışında bir irade, bir eylem, bir varlık bulunduğunu sanır. Eğer Hakk'ı ve kendinin Hakk olduğunu bilerek iradeyi ve eylemi kendine mâl ederse çirkinlik ortadan kalkar. Çünkü özel bir eylem, özel bir suretten doğar. Salt varlık, bütün eylemlerin kendisinden doğması ve bütün erdemlerle donatılmış bulunması bakımından 'Tanrı' adını aldı. Eylemler, sıfatlar, olaylar ve erdemler ancak üzerlerinde belirdikleri varlıklarda görünürler. Gerçekte bütün varlıklar birdir."[110] Bunları söyleyen Bedreddin'in, dikkatle irdelendiğinde arayış içerisinde olduğu görülür.

110 Bkz. Şeyh Bedreddin, **Vâridât**, (Çeviri: Cemil Yener), Elif Yayınları, İstanbul 1970, Sayfa 64-65., 67, 69, 77.

9. Bedreddin'in Yolculuğunda Bir Durak ve Torlakların Sorusu: Yolun Kânden (Nerden) Gelür?

Erenler der ki, yoldaş olmadan yola varılmaz, yoldaş olan yolda yorulmaz. Nice durağa varsa da, sonsuz bir yoldur, insanın kendine yaptığı yolculuk. Her adım yeni bir düzlemdir, yürünmesi gereken ve yürüdükçe bitmeyen. Dağlara varılır, deryalara varılır. Bilinir ki, sular nice derin olsa da, bir geçilecek yer vardır, dağlar nice sarp olsa da, üstünden aşan yol vardır.

Yolculuğunu sürdüren Şeyh Bedreddin, Karamanoğulları, Germiyanoğulları, Aydınoğulları coğrafyası üzerinden devam edecektir güzergâhına. Görüşmelerini de sürdürerek önemli bir durağa gelir: Yapılanmasıyla / özellikleriyle çeşitlilik ve çekicilik arz eden bir durak: Burası Ege'dir, yerleşik tarım topluluklarıyla, yaylaklar - kışlaklar arasında sürüleriyle üretim yapan konargöçerlerin harman olduğu bir coğrafya. Bu özellik önemli, çünkü Karaburun yapılanmasında bir kez daha çıkacaktır karşımıza.

Ilgın'a kadar Karamanoğlu yolcular, Germiyan coğrafyasında ise anasıyla birlikte yayan olarak Germiyanoğlu karşılar kendisini.

Anda girü Şahdan itdi vedâ
Germiyân'a tutdı yol o hayr-i dâ
Germiyanoglı irişdi ey ahî
Nevcüvân idi henüz ol dem dahı
Şeyh'e karşu geldi ol dür danesi
Dahı yanınca piyâde ânesi
Tâib oldu ikisi Şeyh'den bile
Oradan düşdi cihâne gulgule[111]

111 Halîl bin İsmâîl bin Şeyh Bedrüddîn Mahmûd, **Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı**, (Hazırlayanlar: Abdülbâki Gölpınarlı - İsmet

Tire, İzmir ve Sakız'a uğradıktan sonra, Kütahya - Domaniç yolu üzerinde (Domaniç Beli'nde) bir köyde kendisini yine batıni topluluklardan Torlaklar karşılayacak ve yol üstünde bulunan Sürme[112] köyüne de uğrayarak Bursa'ya kadar olan yolculuğunda kendisine eşlik / yoldaşlık edeceklerdir.[113] Torlakların, bu karşılaşmada Şeyh Bedreddin'e soruları ve aldıkları yanıtlar son derece ilginçtir. Sorarlar, "yolun kândan (nerden) gelür?" Bedreddin yanıtlar, "yolum o cânandan gelür." Sorarlar yine, "yolun girü kanda (nereye) gider?" "Yolum giri anda (canana) gider" biçimindedir aldıkları yanıt.

Daha sonraki ilişkilere ve Karaburun merkezli gelişmelere bakılacak olursa Bedreddin'le birlikte yolculuk yapanlar arasında büyük bir olasılıkla Torlak Kemâl'de vardı. Bedreddin'in izlediği güzergâh Halep'ten, Karaman üstünden başlayarak Btinya (Alt Marmara) / Bursa bölgesine kadar konargöçer toplulukların yanı sıra, Abdalan, Hurufi, Haydari, Işıklar, Torlaklar, Kalenderi, Taptuklu gibi adlarla anılan ve "*kul hakkı yemek esası üzerine kurulan sistemle uzlaşamayan taifeler*"in yoğun yaşadığı bölgeler. Anlaşıldığı kadarıyla bu yönelimin bilinçli bir seçim olduğu tahmin edilebilir. Yine kayıtlardan anlaşılıyor ki, 15. yüzyılda Hacı Hacı Bektaş süreğini izleyen dervişler için de "*Torlak*", "*Işık*" gibi tabirler kullanılmaktadır.

Âşıkpaşaoğlu kaydı ilginç bir örnektir bu konuda. Kızını Mısırlı Özbek Bey'in oğluna veren Dulkadirli beyi "Alâüddevle bir oğlunu Mısır'a göndürdi. Türkman beğleri eyitdiler: 'Bir oğlunu göndürdün, hele kızını dahi niçün göndürürsün?' Alâüddevle eyitdi: 'Kız yanulukdur' dedi. *Bir torlak ışıka ikrar etdüm ki*

Sungurbey), Sayfa 88.; **Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz**, (Hazırlayan: Şaban Er), Sayfa 172.

112 Ne yazık ki bütün çabamıza karşın Sürme köyünün yeni adını tespit edemedik.

113 Bkz. Ernst Werner, **Die Geburt Einen Großmacht, Die Osmanen (1300-1481)**, Hermann Böhlaus Nachfolger Weimar 1985, Sayfa 218-219.

ana Hacı Bektaş oğlu derler. Biri dahi Hacı Özbek oğluna olsun' dedi."[114] Bu söylemden belli ki "*Torlak*", "*Işık*" tabirleri o dönemde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bunlar kendi deyimleriyle, "Gördüm anda şehrimi bazara minnet kalmadı / Yâr ile yâr olmuşum ağyâra minnet kalmadı", "Yeryüzünün halifesi hünkâra minnet eylemem" diyen, "Hakk'ı kalpte mihman, Hakk'ın bin bir ismini bir can, gam elinden arşı seyran eyleyenler"dir.

Bedreddin'in bu yönelimi rastlantı olabilir mi? Rastlantı değilse neden bu güzergâh? Yoksa Anadolu içinde takip edilebilecek başka güzergâhlarda var. Üstelik yolculuk, arada bir başka yönlere de -söz gelimi Ege adalarına kadar- sapar. Yani dümdüz takip edilen bir yolculuk değil. Belli ki, varılması hedeflenen yerler, görüşülmesi düşünülen kişiler, muhabbet edilmesi gereken çevreler, konuşulması gerekli konular, söylenecek sözler var. Sorular bir yana, güzergâhı menâkıpnameden takip edelim.

Ol aradan dahı Şeyh girdi ile
Edrene'ye gelüben ide sıla
Şol zamânıdı ki Rûm'un begleri
Birbiri üzre çekmişdi çeri
Tîre olmuşdı Saruhan illeri
Kimleri dahı tutubdı yolları
Azm-i Kütahiyye itdi Şeyh yine
Aşdı o yoldan Tomaniç biline
Nâgehan bir karye içre geldiler
Bir alay Torlagı anda buldılar
Çeng ü çegâne kudüm debrettiler
Çaluban Şeyh'in yoluna durdılar

114 **Âşıkpaşazâde Tarihi (1285-1502)**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Sayfa 315. Zamanlama açısından düşünüldüğünde bahsi geçen Hacı Bektaş oğlunun, Şah Kalender olması mümkündür. 1527 eyleminde Dulkadirliler bölgesine güvenle yöneliminin bir nedeni de bu durum olabilir.

Maksudı buyıdı bunlarun meger
Şeyh'i mâ'rifetle ilzâm edeler
Şeyh bulara gelicek virdi selâm
Ve aleyküm deyüb açdılar kelâm
Didiler yolun şehâ kândan gelür
Şeyh didi yolum o cânandan gelür
Didiler yolun girü kanda gider
Şeyh didi yolum giri anda gider
Sözü Şeyh'ün bunlara iy hoş-edeb
İtdi tesir bunlara hep key aceb
Evveli *Sürme* köyinde oldı Şeyh
İrtesi Bursa'ya girüb geldi Şeyh
Şiddet-i ilm ile Torlaklar bile
Şehre Şeyh-i koydılar tâ'zim ile
Şehr-i Muharrem idi Şeyh geldügi
Bursa'nın içine cezbe saldığı
Bursa halkı Şeyh'e akdı nice gün
Görmediler fazlını gayrıda çün[115]

Bu etkiyle birlikte Bursa ve Aydın çevresinden tekrar davete geleceklerdir Bedreddin'i.

Hasılı sılada oldı ol sene
Bursa'dan da'vete geldiler yine
Bursa'ya Aydın iline bir dahı

115 Halîl bin İsmâîl bin Şeyh Bedrüddîn Mahmûd, **Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı**, (Hazırlayanlar: Abdülbâki Gölpınarlı - İsmet Sungurbey), Sayfa 93-94.; **Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz**, (Hazırlayan: Şaban Er), Sayfa 177-178.

Geçdi derler Şeyh'i iy ahı[116]

Bedreddin'in bu kayda göre Bursa ve Aydın yöresine tekrar geçtiği görülüyor. Bu duruma ilişkin diğer kaynaklarda bir kayda rastlanmıyor, fakat geçmiş olabilir. Ne amaçla yeniden bölgeye geçti? Kimler kendini çağırdı? Bunlar bilinmiyor. Belki de Torlak Kemâl ve Börklüce Mustafa ile görüşmek için bölgeye geçti. Gelişmelerin seyrine bakarak bu bir ihtimâl elbette. Daha sonra Rumeli'de Musa Çelebi olayı ortaya çıkacaktır ve Musa Çelebi'nin kazâskeri olacaktır.

Bu uzun yolculukları ve görüşmelerinden anlaşılıyor ki, zâhirde ünlü bir âlim olan Bedreddin, iç dünyasında yalnız ve arayış içerisindedir. Vardığı düşünce sistematiği henüz eyleme dönüşmemiştir. Evrim sürecinde geçişin son halkası devrimdir. Olgu, olgunlaşarak devrim aşamasına ulaşır. Belli ki, Bedreddin kendi iç dünyasına yaptığı yolculukta, iç evrimini yaşayarak benliğinde devrim aşamasına varmadan ve "Rıza Şehri" ütopyasının içselleşme süreci tamamlanmadan, bir bakıma erken Osmanlı kuşatması, çevreleyen gelişmeler ve koşullar bu süreci kesintiye uğrattı. Fakat bununla birlikte şurası belli ki, Bedreddin Rıza Şehrine giden sürecin önemli ve etkili bir yolcusuydu.

İnsanı, insan eden kemâlettir ve kerâmet, kemâlette gizlidir. Peki kemâlet nedir? Hakikât makamında insanın kendini, doğanın sırrını -sonsuz yaratıcılığını ve sonsuz cömertliğini- keşfetmesidir. Bu, karanlığa ışık düşürülen yerdir, aydınlanma ve aydınlatmadır. Vermek, almak, eksiği tamamlamak, hep birlikte çoğalmak eylemidir. 13. yüzyılın öncü erenlerinden Hacı Bektaş'ın dediği gibi, "Dert bizde, derman elimizdedir. Ararsan bulursun, verirsen alırsın." İnsanın hırsından ve nefsinden kendini arındırmasıdır bu düzlem aynı zamanda. Gerçeğin demine varıldığında görülür ki, düşünen, sorgulayan, anlayan ve anlamlandıran bir varlık olarak çok kerâmet vardır insanda. Yeter ki kendinin

116 Halîl bin İsmâîl bin Şeyh Bedrüddîn Mahmûd, **Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı**, Sayfa 95.

farkına varsın. "Rıza Şehri"ne varmak kemâlettir aynı zamanda, kendini anlamaktır.

Eyleminden ve söyleminden anlaşılıyor ki, bu farkındalığa varanlardan biri de bütün Karaburun coğrafyasında "Rıza Şehri"ni kurmaya yönelen Börklüce Mustafa'dır. Bedreddin'in söylediği gibi, "Bütün varlıklar öz bakımından birlik içindedir, her nesne, her nesnede vardır." "İyilik de, kötülük de insandadır." Demek ki insan çok boyutlu düşünsel gelişimiyle birlikte, vardığı derinliği içselleştirdiğinde, kendini bulduğunda / bildiğinde ve yeteneğinin farkına vardığında olumsuzlukları yenebilir. Nedensellik ilişkilerini anlamlandırabilir, bulunduğu yeri ve yaşadığı düzeni değiştirebilir. Kendine yeni bir dünya kurabilir. Doğasıyla uyumlu insanın özgürleşmesi yönündeki güzelliğe, bolluk ve bereket, dostluk ve barış iklimine dönüştürebilir. Ezilen, örselenen toplumlarda bu kadar etkili yankı bulan, zorbalığı hüküm haline getiren Osmanlı yönetimini ise bu denli ürküten, tedirgin eden Börklüce / Karaburun eyleminin temel dinamiği budur aslında.

Döneme ilişkin kayıt düşen tarihçiler bu durumu olumsuzlar ve bu olumsuzlama üzerinden bir kayıt sunarlar. Önemli bir tanık olan Doukas da buna dahildir. Bu durum, içinde bulundukları sistemin yapısal özelliğine uygundur. Fakat olumsuzlamanın arkasında son derece önemli tarihsel ve toplumsal boyutlu, saklı bir gerçeklik bulunuyor. Bu gerçekliği iyi süzmek, iyi okumak gerekiyor. Burada Şeyh Bedreddin'nin daha çok kuramcı, Börklüce Mustafa'nın ise eylemci / toplumsal hayata doğrudan müdahale edici ve dönüştürücü kimliğiyle öne çıktığını görüyoruz. İlişkilerden ve geliştirilen tutumlardan bunu izlemek mümkün.

Peki bu durumda, dönemin en önde gelen hukukçusu / kuramcısı kimliğiyle öne çıkan, bu bağlamda muktedirler karşısında dahi saygın ve etkili bir yeri olan Şeyh Bedreddin'in ise değiştirme / dönüştürme yoluyla görece daha "yumuşak" bir geçişi öngördüğü söylenebilir mi? İçinden geldiği sınıfsal konum ve sistemle olan geçmiş ilişkileri dikkate alarak bu boyutun sorular yoluyla dikkatle irdelenmesinde yarar olduğu gibi, burada göz

önünde tutulması gereken bir durum daha var. Bedreddin'in "düzen değişimi" kapsamında, gerek "Vâridat"ta, gerekse toplumsal ve siyasal ilişkilerinde, çöküntü ve bozukluklara işaret eden, "düzeltici", "iyileştirici" kimliğiyle belirginleştiği görülüyor.

Tarihçi Ernst Werner'in bu konuyla ilintili farklılıklar içeren yaklaşım ve yorumu ilginç. Aslında üzerinde durulması ve dikkatle değerlendirilmesi gereken yaklaşımlardan biri. Werner'e göre, "Bedreddin geniş çaplı hoşgörü düşüncesiyle Türklerin ve yerli halkların arasında bir kaynaşma ortamı oluşturmak istiyordu. Dinlerin eşit olduğu düşüncesini bu amaçla yayıyordu. Bir yönelim olarak sınıfsal egemenliğin kaldırılmasını düşünmüyordu. Buna karşılık Mustafa radikal devrim yolunu seçmişti. Mustafanın taraftarlarında din eşitliği istemi toplumsal eşitlik istemine dönüştü... Bedreddin'in düşüncesi bundan uzaktı. O, sömürünün hafifletilmesini, yoksul insanların koşullarının daha iyi bir düzleme taşınmasını hedefliyordu. Fakat bunu, devletin bütün yapılanmasını (Staatsapparates / devlet aygıtını) parçalayarak değil, yukarıdan reformlarla gerçekleştirmek gerekirdi. Onun çözümü ihtilâl (revolution) değil, yalnızca düzeltme / eksiği giderme (reformatio) ve onarma / yenileştirme (renovatio) idi."[117]

Açık ki, bu durum -hukukçulukla ve kuramcılıkla birleşen işaret edici ve düzeltici kimlik- baştan itibaren Börklüce Mustafa, Torlak Kemâl ve çevrelerinde bulunan Abdalan, Kalenderi, Haydari, Torlaklar gibi çevreleri, yani kendi tabirleriyle kimi zaman "Horasani",[118] kimi zaman Anadolu Erenleri olarak anılan, kul

117 Bu noktada Börklüce Mustafa'nın ve onunla birlikte harekete geçen Torlak Kemâl'in önermeleri ve Bedreddin'in duruş noktasıyla değerlendirme için bkz. Ernst Werner, **Die Geburt Einen Großmacht, Die Osmanen (1300-1481)**, Hermann Böhlaus Nachfolger Weimar 1985, Sayfa 230-231.

118 Sözlü gelenekten yapılan derlemeler "Horasan" tabiriyle ilgili ilginç ayrıntılar içermektedir. 1970'li yıllarda 72 yaşındaki Mustafa Saltıkoğlu'ndan bir derleme buna örnektir: "Biz Horasan'dan gelme (yiz). Horasan'dan çıkmışlar da buraya konmuşlar. Bedreddin Sultan geçerken koymuş bu-

hakkı yemeyi insanlık suçu sayan toplulukları oldukça etkileyen, onlara çekici, sarmalayıcı gelen, düşünce dünyalarıyla doğrudan örtüşen bir unsurdur.

İrdelenmesi gereken kimi sorular karşımıza çıkmaktadır bu noktada. Söz gelimi, eylemler başlamadan önce Börklüce Mustafa ve Torlak Kemâl tarafından Bedreddin'in görüş ve düşünceleri alınmış mıdır? Yani bir danışma gerçekleşmiş midir? Eylemlerde bir iradesi var mıdır? Bununla ilgili herhangi bir kayıt ya da belirtiye rastlanmıyor. Gelişmelerden ve olası sonuçlardan haberi var mı, haberi varsa tedbiri nedir? Bu da belli değil. Kadim sözdür, bilinir ki, "tedbir takdiri bozar." Böyle bir tedbir olmazsa ortaya çıkacak muhtemel sonuç ve yaşanacak âkıbet -muktedirlerin olası tutumu- yeterince bilinmiyor mu? Bedreddin bunları tahmin edebilecek konumda biridir. Ayrıca Bedreddin'in, Börklüce'nin yönelimine, eylemlerin gelişim biçimine, yapılanması öngörülen sisteme bütünüyle onayı var mıdır? Bu boyutlar açık değil. Bu sistem, kendi öğretilerinde çok açık biçimde tanımlanan, Alevi dergahı ve tekkelerinde hayat bulduğu bilinen, hep birlikte üretme, hep birlikte tüketme -ortak anbar, ortak kazan- esasına dayanan, özel mülkiyetin bulunmadığı, bütün üretim araçlarının ortaklaşa kullanıldığı, eşitlikçi, paylaşımcı, özgürlükçü bir yapılanma olan, kendi deyimleriyle "Rıza Şehri" olarak karşımıza çıkmaktadır.[119]

---

rasının adını. Yeni Şârda Hasan Baba Tekkesi var. Biz Sultan Baba derdik. O da Horasan'dan gelmiş. Torunları biziz. Bedreddin Sultan'ın kopması Anadolu'dan. Bedreddin Serez'de kaldı. Biz Bedreddin Sultan'ın evlatlarıyız." Bkz. Mefküre Mollava, **Balkanlarda Merkez Bölgede Gakçı Ağızlar**, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Cilt 6/7, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul 1978, Sayfa 264-265.

119 Bu noktada Börklüce Mustafa'nın ve onunla birlikte harekete geçen Torlak Kemâl'in önermeleri için bkz. Ducas, **Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae**, (Consilio, B. G. Niebuhrii C. F.), Bonnae Impensis E D. Weberi MDCCCXXXIV (1834), Sayfa 111-115.; Franz Babinger, **Schejch Bedr ed-dīn, der Sohn des Richters von Simāw**, Der Islam - Zeitschrift für Geschichte und Kultur des Islamischen Orients, Band 11, Heft 1, Berlin und Leipzig 1921, Sayfa 52-55.; Ayrıca bkz. Mikhaèl Doukas, **Tarih - Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, (Çeviren: Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, Sayfa 98-102.; Dukas, **İstanbul'un Fethi - Dukas Kroniği**

Peki Bedreddin'in "*Rıza Şehri*" konusunda düşüncesi nedir? Bunun belirgin olduğunu söyleyebilmek zor. "Varidat"a dayalı kimi zorlayıcı yorumlar dışında, doğrudan kendi kayıtlarından ve söyleminden konuyla ilgili yaklaşımı açıkça öğrenilemiyor.

Şeyh Bedreddin'in eylem başladığında eylemin merkezi Karaburun'u tercih etme yerine, çok hızlı bir şekilde İsfendiyâr Beyliğinin başında bulunan İsfendiyar Bey'in yanına gitmesi, ondan aldığı yardımla Eflâk prensi Mircea'nın yanına geçişi ve ondan büyük yardımlar görmesi, eski Osmanlı beyleriyle ilişkiye geçişi, Musa Çelebi dönemindeki ilişkileri üzerinden görüşmelere başlaması bunun bir göstergesi sayılabilir mi? Üzerinde düşünmek gerekir.

Döneme ilişkin kayıtlardan anlaşıldığı gibi, söz gelimi Musa Çelebi döneminden Azap Bey'le (ya da beyiyle) olan ilişkileri ve onu da eyleme katmış olması nasıl yorumlanabilir? Kayıtlar bu konuda son derece açık: "Emir Süleymân yedi yıl beglik etdi.[120]

1341-1462, (Çevirmen: V. Mirmiroğlu), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2013, Sayfa 84-87.; Şerafettin Yaltkaya, **Simavne Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin**, (Hazırlayan: Hamit Er), Kitapevi Yayınları, İstanbul 1994, Sayfa 152-155.; Abdülbaki Gölpınarlı - İsmet Sungurbey, **Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin ve Manâkıbı**, Milenyum Yayınları, 2008, Sayfa 18-21.; Franz Babinger, **Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin**, (Çeviren ve Yayına hazırlayan: İlhami Yazgan), Lakitap Yayınları, Ankara 2013, Sayfa 66-71.

120 Süleyman Çelebi'nin hükümdarlık süresi burada olduğu gibi kimi kayıtlarda yedi yıl, kimilerinde yedi buçuk yıl verilirken, diğer kimi kayıtlarda ise farklı biçimlerde verilmektedir. Söz gelimi, 15. yüzyıl tarihçilerinden Kemal'de "Sekiz yüz hicretün beşinde ol han / Geçüp tahta oturdı Mir Süleyman / Sekiz yıl iki ay iç gün şehinşâh / İdüp begliği kimse kılmadı âh" şeklinde kaydedilmektedir. Bkz. **15. Yüzyıl Tarihçilerinden Kemal Selâtin-Nâme**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Sayfa 115-116. Hadidi'de ise sekiz yıl olarak aktarılmaktadır. "Sekiz yüz beş idi târîh-i hicrân / Ki sultân oldı Rûm'a Mîr Süleymân / Sekiz yıl şâhı oldı bu cihânun / Sekiz yıl hutbesi okundı anun." Hadidi, **Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Sayfa 135, 138. Ruhi ve Neşri, "Emîr Süleyman hicretün sekiz yüz beşinci yılında Osmân tahtına cülûs idüp, sekiz yıl ve on ay ve on yedi gün bundan evvel beyân olınan üzere beglik itdi" derken, bakınız, **Rûhî Târîhi**, (Hazırlayanlar: Yaşar Yücel - Halil E. Cengiz), Sayfa 427;

Andan Mûsa Çelebi Beğ oldu... Azap Beg'i emir-i alem idindi."[121] "Bir kişi var idi Şeyh'in dikmesi / *Kim Azeb Beg dirleridi ol kese* / Hıdmetine geldi Şeyh'ün ol girü / Nitekim olmuşıdı bundan ilerü / Birbirinle ittifâk itdi bular / Girü Hân'ın hıdmetine geleler." İdris-i Bitlisi'ye göre, "Mustafa'nın ilhâdından dolayı kendisinin mesul tutulucağını ve saldırıya uğrayacağını düşünerek İznik'ten firar, İsfendiyâr Bege varub anda karar etmeyüb sefineye süvâr ve Karadeniz'den güzâr ve Eflâk Vilâyetini ihtiyâr eyledi."[122] Bu kayıttan anlaşıldığı kadarıyla, eylemle ilgili bir tedirginliği olduğu, bundan dolayı muhtemel bir saldırıya uğrayabileceği kuşkusunu yaşadığı düşünülebilir.

Mevlânâ Mehmed Neşri, **Cihânnümâ**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Sayfa 227.; Oruç Beğ ise, "Emir Süleymân merhûm yedi buçuk yıl beglik itdi" demektedir. Bkz. **Oruç Beğ Tarihi**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Sayfa 44. Neşri'den ya da Ruhi'den alındığı belli olan diğer bir kayda göre, "Hicretün sekiz yüz beşinci yılında cülûs itmişdi. Sekiz yıl on ay ve on yedi gün beyân olduğı üzere beğlik idüp hicretün sekiz yüz on dördinde vefât eyledi" denilmektedir. Bkz. Matrakçı Nasuh, **Târîh-i Âl-i Osmân**, (Hazırlayan: Göker İnan), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayını, İstanbul 2019, Sayfa 203. Farklılık içeren bu süre belirlenirken hangi tarih esas alınmaktadır? Yıldırım Bayezid'in esir düştüğü tarih mi? Öldüğü tarih mi ya da iktidarın ele geçirildiği tarih mi? Yıldırımın öldüğü tarih 14 Şaban 805 (9 Mart 1403), Süleyman Çelebi'nin öldüğü tarih Hicri 13 Muharrem 813 (18 Mayıs 1410) tarihidir. Yıldırım'ın ölümünden itibaren Süleyman Çelebi'nin hükümdarlığı kabul edilse bile bu yaklaşık Hicri yedi buçuk yıl (yedi yıl beş ay) Miladi yedi yıl iki ay on gün yapar. Bu durumda Kemal'in, Hadidi'nin, Ruhi'nin ve Neşri'nin belirttiği uzunlukta bir saltanat süresi mümkün değil. Büyük bir olasılıkla ilk önce yazılan nüsha olması dolayısıyla bu kaydın ilk kaynağı Ruhi olabilir. Bundan yola çıkarak Ruhi'nin verdiği tarih ve onlardan yapılan diğer aktarımların hatalı olduğunu söylemek mümkündür.

121 **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman** -Giese Neşri-, (Hazırlayan: Nihat Azamat), Sayfa 53-54.; **Muhyiddin Cemâli'nin Tevârih-i Âl-i Osman'ı**, (Hazırlayan: Hasan Hüseyin Adalıoğlu), Sayfa 49-50. **Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Sayfa 59.

122 İdris-i Bitlisi, **Heşt Bihişt - II. Cilt**, (Yayına hazırlayanlar: Mehmet Karataş - Selim Kaya - Yaşar Baş), Betav Yayını, Ankara 2008, Sayfa 277.

"Tevârih-i Al-i Osman"larda görülen konuyla ilgili kayıtlar dışında, Şeyh Bedreddin'in torunu ve olayların yakın tanığı, Börklüce Mustafa'yı doğrudan tanıyan Hafız Halil tarafından yazılan menâkıpnamedeki kayıtlar da oldukça açık ve ayrıntılı. Verilen bu bilgiler önemli ölçüde diğer kayıtlarla da örtüşmektedir.

Gelelim söze girü ey pehlevan
Şeyh'e nitdi fitne-i âhir zaman
Göṛ neler kılur kula perverd-gâr
Kaldı Şeyh sâhilde sergerdan ü zâr
Gelüben küffâr Şeyh'i buldılar
Hissile şân-ı şerifin bildiler
Çok gulüvv eylediler teslim ile
Şeyh'i şehre ilettiler ta'zim ile
Bir kişi var idi Şeyh'in dikmesi
Oldı Şeyh'ün bulunub dest-i resi
Han Muhammed Mûsa'ya buldukda yol
Yol buluban Eflag'a kaçmışdı ol
Kim Azeb Beg dirleridi ol kese
Dest-gir olmuşıdı ol her kese
Hıdmetine geldi Şeyh'ün ol girü
Nitekim olmuşıdı bundan ilerü
Birbirinle ittifâk itdi bular
Girü Hân'ın hıdmetine geleler
Zire Hân'a gitmege aslâ mecâl
Kalmadı kim gide ol sâhib-kemâl
Mirci kâfir big idi ol dem meger
Yollar olubdurdı gaayetle hatar
Kara Bugdan'ıla Mirci ol zaman
İt dişi hınzır derisiydi heman
Ol hevâdan dahı pes itdi ferag
Sılasına varmaga kıldı yarag

Hem bulışa yârına ashâbına
Dura tâ Sultan gelince câyına[123]

Belki de Bedreddin'in sistemin içinden geliyor oluşu, değişik toplumsal katmanlarla ilişkileri de bunda bir etkendir. Söz gelimi Musa Çelebi döneminde kazasker oluşu, akıncı beyleri, azap beyleriyle, Rumeli'deki prensliklerle yoğun ilişkileri bunda tayin edici bir unsur olabilir. Bu durum;

1. Bedreddin'in muhalif duruşunu,
2. Bozuklukların farkında olan ve düzeltmeyi arzulayan, dünyaya ve insana farklı pencerelerden bakan, insanların eşit, ayrımcılığın anlamsız olduğunu ortaya koyan söylemini,
3. Düzen değişimini, değişimde insanın temel olmasını talep edici kimliğini, yani değişimi ve dönüştürücü yapılanmayı öngören niteliğini ortadan kaldırır mı ya da bu kimliğe gölge düşürür mü? Bu noktada sanırım yanıt rahat verilebilir. Bu ilişkilerin, bu niteliğini ortadan kaldırdığı elbette söylenemez. Yalnızca Börklüce ve Bedreddin'in kullandıkları ya da kullanmayı amaçladıkları yol ve yöntemin farklılığına işaret eder. Belki de bu, içinden geldikleri sınıfsal konum ve toplumsal ilişkilerle ilgili olmalıdır.

Konuyu sorular yoluyla çok boyutlu irdelemekte yarar var. Söz gelimi, Börklüce'nin eylemi olmasa Bedreddin'in kuramı anlam bulur ya da bu boyutta etkili, bu denli derin olur muydu? Yankısı bu kadar geniş alana yayılır mıydı? Bu kurama güç kazandıran, anlam bulmasını, bu kadar yankılanmasını sağlayan olgu nedir?

---

123 Halîl bin İsmâîl bin Şeyh Bedrüddîn Mahmûd, **Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı**, (Hazırlayanlar: Abdülbâki Gölpınarlı - İsmet Sungurbey), Eti Yayınevi, İstanbul 1967, Sayfa 109-110.; **Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz**, (Hazırlayan: Şaban Er), Sayfa 190-191. Şerafettin Yaltkaya, **Simavne Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin**, (Hazırlayan: Hamit Er), Kitapevi Yayınları, İstanbul 1994, Sayfa 201.

Verilerden hareketle bir olguyu çok açık söylemek gerekiyor, böylesine bir arka plan olmasa bu kuram bu kadar yankılı olamazdı. Eylemsel ve toplumsal alanda karşılığını bulamazdı. Bu kuramda Börklüce ve eylemi, önerdiği "Rıza Şehri" çok önemli bir etken / etmen, bu belli, çünkü doğrudan toplumsal yaşamı etkileyen bir olgu. Olaya bütünsel temelde bakıldığında gelişmelerde bu boyut başat bir yer tutuyor. Ayrıca Börklüce'nin bâtın ilminde büyük bir derinliğinin olduğu aşikâr. Önerme ve yönelimi bunu yalın bir biçimde yansıtıyor. Eyleme gelince, eylemin biçimi, hangi temelde hareket edilmesi gerektiği, yapılanmanın ne olacağı bütün boyutlarıyla Bedreddin'in kafasında kesinleşmiş değil. Bedreddin'in duruşuna dayanak yapılan "*Varidât*"ta gördüğümüz kayıtlar dikkatle irdelendiğinde, ayrıca yöneliminden ve tercihlerinden, yaşadığı tedirginlik, tutum ve davranışlarından bu durum açıkça anlaşılıyor. Oysa bu olgu Börklüce Mustafa'nın zihin dünyasında netleşmiş durumdadır. Düşünsel düzleminden, yöneliminden, konumlanmasından, toplumsal ilişkilerinden ve saldırılar karşısındaki, kayıtlara yansıyan ödünsüz tutumundan bunu anlamak oldukça kolay. Dergah çevrelerinden gelen, oradaki yapılanmayı bilen biri olarak bu da anlaşılabilir bir boyuttur. Bu hareket içinde Börklüce'nin kimliği bu açıdan son derece belirgin ve önemli.

Döneme ilişkin kaynaklar tarafından açıkça belirtildiği gibi bu noktada sistem içinde, zâhir zihin dünyası düzleminde önemli bir bilgin olan *Bedreddin, Börklüce'nin eylemiyle özdeş bir kişilik, Börklüce ise son derece donanımlı olmasına karşın, Bedreddin'in saygın ve etkin ilim insanı (dönemin tabiriyle bir ulu danişmend) kimliği karşısında büyük ölçüde gölgede kalmış ve ıskalanmış bir kimlik* denilebilir mi? Dönemin kayıtlarına göre Bedredddin, "*yüksek ilmi kişiliği zamanın bütün âlimleri tarafından kabûl ve teslim edilen biri*"dir. Eserleri bir bakıma zâhir zihin dünyasının sorularına etkili açıklamalarla birlikte önem taşıyan yanıtlar vermektedir. Konuyu bu bağlamda ayrıca değerlendirmek gerekmez mi? Yüzeysel bir yaklaşımla geçilemeyecek bu önemli boyutun üzerinde düşünmekte büyük yarar görüyoruz. Değerlendirmelerin

nesnelliği açısından bu nokta görmezden gelinecek bir olgu değildir.

Ayrıca belirtilmesi gereken bir boyut daha var bu noktada. Karaburun eyleminde doğrudan Bedreddin'in anılmayışının yanı sıra, daha sonraki süreçte Ege bölgesinde Börklüce'den -ve yoldaşlarından- birçok "*iz*" olmasına karşın, "*Bedreddinili*" topluluklardan hiçbir "*iz*"e rastlanmıyor. Bu durum hangi gerçekliği ifade eder ya da rastlantı olabilir mi? Buna karşılık, Balkanlarda, değişik bölgelerde, hem Bedreddin'in adının yaygın olduğu, hem de "*Bedreddinliler*"in geniş topluluklar halinde bulunduğu görülüyor. Olayın ilginç yanı burada da Börklüce'den bir "*iz*" görülmüyor. Meselenin bu yanı nasıl açıklanabilir? Söz gelimi, bu olgu, buraların farklı önerme ve yönelime sahip eylem alanları olmasından kaynaklanabilir mi? Börklüce'nin önermesi ve eylemiyle, Bedreddin ilişkisinin bu bağlamda ayrıca değerlendirilmesi gerekmez mi?

Dönemin yakın tanığı ve kaynaklarından Doukas'ta ne yazık ki Bedreddin'le ilgili hiçbir kayıt yok. Bölgeye gelmesine, yalnızca bölge halkını değil, Sakız Adası'na geçmesine, Hristiyan keşişleri, manastırları da ziyaret etmesine ve döneminde çok ünlü bir âlim olmasına, farklı inançtan toplulukları çok yoğun etkilemesine karşın yine de yok. Neden yok? Bunu bilemiyoruz. Oysaki Börklüce ile ilgili kayıtlar son derece ayrıntılı, hatta Osmanlı kayıtlarını bütünüyle düzeltici ve tamamlayıcı nitelikte. Bu durumun bir açıklaması olmalı. Buna sebep ne olabilir? Gerekçe nedir ya da hangi gerçekliğe işaret eder? Değerlendirmekte yarar var. Menâkıpnameye göre, diğer bölgelerde olduğu gibi, Ege'de de, geçtiği yerlerde büyük saygı görmüş, hatta Sakız Adası tekfuru kendisini dönüşünde İzmir'e kadar yolcu etmiştir. Dokas'ın bunlardan söz etmeyişi gerçekten ilginç bir durum.

Gerek Karaburun'daki yapılanma, savunma ve direnişlerinden, gerekse değişik aşamalardaki tutumlarından görülüyor ki, Börklüce ve yoldaşları deyim yerindeyse birbirine "*musahip kavli*" ile bağlı, "*aynı menzilde ikirciksiz yol alan, üstüne yol uğrasa*

da, ayrılmayıp duran, yolun sırrını yol oğluna yol diliyle soran, özünü birlemiş yoldaşlar topluluğu"dur. Bu olgu, ancak dönülmez ve "*derin ikrar*"la açıklanabilir bir bağlılıktır. Olayın bu boyutu kayıtlarda açık. Konunun yeterince ayrımında olmayanlar için söyleyelim, "*musahip kavli*" önemlidir durdukları dârda, gördükleri didârda. Yola, aşk ile verilen yoldaşlık sözüdür, "*gönüllerin birlenmesi*"dir. Bir başka deyimle "*öz birliği, söz birliği*"dir musahip kavli.

Erenler geleneği olarak da tanımlanan Abdalan geleneğinde "*musahip kavli*"nin geri dönüşü olmaz. En küçük bir tereddüt varsa böyle bir "kavil" asla verilmez. Direnişin bütün safhalarında görülen ve Osmanlı yöneticilerini şaşırtan, "*iriş Dede Sultan iriş*"[124] söyleminin arkasındaki belirleyici olgulardan biri de işte bu derin bağlılık, gönül birliği ve yola olan ikrardır. Kendi deyimleriyle, "*meydana aşk ile gelene, zincir ile dâr, kâr eylemez.*" Özünde bir adanmışlık halidir bu durum. Şurası açık ki, gönüllerin birlenmediği yerde bütünlüğün, dirlik ve direnişin olması mümkün değildir. Doukas'ın kayıtlarına göre, Börklüce ve yoldaşlarının onca zora ve zülme, kuşatmalara ve zincirlere karşın direnmesini, muktedirleri şaşkınlığa uğratan bir biçimde, ikirciksiz ölümün üstüne yürümesini başka türlü anlamak ve açıklamak zordur.

124 Bu tabir kimi Batılı kaynaklar tarafından da "Dede Sultan" biçiminde özgün söylenişiyle verilmiştir. Fransız tarihçi Lavallée tarafından ise özgün hali verilirken Fransız diline de "père et seigneur" (baba ve senyör / efendi) şeklinde çevrilmiştir ki, bu da tabirin anlam dünyasının kavranmadığını gösteren ilginç bir örnektir. Bkz. Théophile Lavallée, **Histoire de L'Empire Ottoman**, Paris 1855, Sayfa 161.

10. Balkan Toplulukları ve Bedreddin - Musa Çelebi İlişkisi

"Çığrışa çığrışa aştık Balkanı /
Güzelsin Serez'in Şahı güzelsin /
Pirimin hesapsız yanar çerağı /
Güzelsin Serez'in Şahı güzelsin."
Dedemoğlu, 17. yüzyıl.

Börklüce Mustafa ve Bedreddin eylemindeki boyutları derinlemesine anlayabilmek için olayların gelişiminde önemli bir etkisi olan Musa Çelebi - Şeyh Bedreddin ilişkisini de dikkatle değerlendirmek önem taşımaktadır. Musa Çelebi'nin Balkanlarda kaybetmesi, Mehmet Çelebi'nin Anadolu'daki eylemlerini kuşkusuz kolaylaştıran unsurlardan biridir. Ankara savaşı sonrası büyük ölçüde sarsılan sistemi yeniden yapılandırırken Rumeli coğrafyasına ilişkin çekincesi kalmayacaktır Osmanlı yönetiminin. Hareket alanı rahatlayacaktır. Bu olay, yalnızca Musa Çelebi'nin kaybetmesinden öte, sistemin hızlı bir şekilde yeniden yapılanmasını, sistemle uzlaşamayanların ortadan kaldırılmasını da içeren bir özellik taşımaktadır.

Yalnız burada önem taşıyan bir olguyu özellikle belirtmeyi gerekli görüyoruz: Toplumsal koşullar oluşunca / olgunlaşınca doğal olarak öncüsünü de yaratır. Börklüce eyleminde "öncülük" meselesinin yeterince anlaşılabilmesi kimi soruların sorulması bir zorunluluk haline gelmektedir. Bu kapsamda öncelikle soralım: Bedreddin'in, hareket alanı olan Balkanlarda eşitlikçi, paylaşımcı toplumu amaçlayan bir girişim ya da yöneliminden söz edilebilir mi? Börklüce Mustafa'nın girişimi ve eylemi olmasa Şeyh Bedreddin içinde bulunduğu toplumsal koşullarda değiştirmeyi, dönüştürmeyi hedefleyen eşitlikçi toplum düzeni kuramcısı olarak algılanır mıydı? Dolayısıyla bu konumda / bu düzlemde değerlendirilerek sistemi değiştirmeyi amaçlayan bir "lider"

olarak anılır mıydı? Eylemler başladığında bölgeyi hızla terkedişi -bir bakıma kaçışı da denilebilir- ve Musa döneminde ilişkide bulunduğu eski egemen / yönetici ya da bir bakıma sistemle ilişkili çevrelerle, -söz gelimi timar sahipleriyle, sipâhilerle ya da bölge egemenleriyle- ilişkiye geçişi hangi kapsamda değerlendirilebilir? Daha ötesi, belli ölçülerde de olsa sınıf ilişkilerinin Balkanlarda kopmamış olması hangi zeminde, nasıl açıklanabilir? Söz gelimi, Eflâk'a geçtiğinde yanına gelen eski ordu komutanlarıyla, mansıp ve timar dağıttığı çevrelerle, beyler ve prenslerle ilişkileri hangi çerçeve içinde ve ne şekilde yorumlanabilir? Bunun bir açıklamasının olması gerekmez mi? Burada elbette çevreleyen koşulları, kuşatmaları, toplumsal sürecin itelemesini, tercihten öte kimi zorunlulukları da dikkate almak gerekir.

Kayıtlardan ve gelişmelerden anlaşıldığı kadarıyla Bedreddin Balkanlara geçtikten sonra ilişkide bulunduğu kesimler kısaca şu çevreler olarak değerlendirilebilir:

1. Fetih yoluyla toprakları ve varlıkları büyük ölçüde gaspedilen bölgenin yerli toprak sahipleri ve köylüleri.
2. Osmanlı merkezi yönetimiyle çok uyumlu olmayan, sistemden hoşnutsuz Hristiyan kökenli sipahiler.
3. Menâkıpnameye göre Hacı Bektaş halifesi olduğu söylenen, on üçüncü yüzyılın ortalarında bölgeye gelen Babailer geleneğinden Sarı Saltık Baba'nın ardılları.
4. Peçenekler, Gökoğuzlar, Kumanlar, Kıpçaklar gibi, Bizans döneminde Karadeniz'in kuzeyinden bölgeye gelen, uzun dönem Bizans yönetimi altında, Balkan topluluklarıyla iç içe yaşamış, büyük ölçüde Hristiyanlığı benimseyen Türki temelli topluluklar.
5. Çeşitli dönemlerde Anadolu'dan göçürülen ya da sürgüne gönderilen Alevi kökenli Türkmen toplulukları.
6. Osmanlı yönetimi tarafından ağır baskılarla haraçgüzâr yapılan Balkan topluluklarına mensup Hristiyan kökenli yöneticiler.

7. İç çatışmalar sebebiyle Selçuklular döneminde bölgeye gelen topluluklar.

8. Öğretileriyle Balkan halkları arasında köklü bir etkisi bulunan heterodoks akımlardan Bogomillerin eşitlikçi, paylaşımcı önermesinden, Bedreddin'in barışçı, eşitlik ve adaleti temel alan kuramından etkilenen topluluklar.[125]

9. Yerel anlatılara göre, ayrıca 14. yüzyılın sonlarına doğru, Yıldırım Bayezid döneminden itibaren Anadolu'dan Balkanlara sürgüne gönderilen yörük toplulukları hem Musa Çelebi'ye, hem de Bedreddin'e destek vermişlerdir.[126] Bu da dönemin toplumsal dokusu ve döneme ilişkin kayıtlarla uyumlu bir durumdur. Dolayısıyla bu anlatıdan yola çıkarak, konargöçer toplulukların, Ege bölgesinde Börklüce eyleminde olduğu gibi, Balkanlarda da Bedreddin'in yanında yer aldığı söylenebilir.

Balkanlarda geniş topluluklar halinde, çadırları ve koyun sürüleriyle konargöçer yaşam biçimini sürdüren Yörüklerin yaylak ve kışlak olarak kullandıkları alanlar, Güney Tuna ve Makedonya'dan, Dobruca, Selanik ve Serez'e kadar geniş bir alana yayılıyordu. Konargöçer olmalarından dolayı bu toplulukların inançları, değerler sitemi, egemen kesimin inançları ve değerleriyle hiç bir benzerlik göstermiyordu. "Bunlar Heterodoks bir öğretiye bağlıydılar. Kısa sürede Heretiker (Rafizi), Kızılbaş ve bunlarla aynı anlamı taşıyan adlar ile anılmaya başlandılar."[127] Bu tespitler sürgüne gönderilen toplulukların, vardıkları

125 Konuyla ilgili ayrıca bakınız: Michel Balivet, Şeyh Bedreddin - Tasavvuf ve İsyan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, Sayfa 103.

126 Gülçınar İlhami Emin belgeselinden. Bu belgeseli bize gönderen değerli dostum belgesel yapımcısı İsmet Arasan'a teşekkür ediyorum.

127 Konuyla ilgili bakınız: Ernst Werner, **Die Geburt Einen Großmacht, Die Osmanen (1300-1481)**, Hermann Böhlaus Nachfolger Weimar 1985, Sayfa 209. Werner'in bu çalışmasının doğrudan bu konuyu irdeleyen "Yörükler ve Walahlar" bölümüne özellikle bakmakta yarar var, sayfa 207-217.

coğrafyada kendi değerler sistemini yaşadıklarına ilişkin vurgudur.

Birinci Murat döneminde, Hicri 787 yılında (M. 1385-86) Saruhan bölgesinde başlayan kimi sürgünler Yıldırım Bayezid döneminde de devam etmiştir. Kayıtlardan ilk bölüklerin Serez yöresine gönderildiği de anlaşılıyor. "Evrenüz Gümilcineyi uc ediniben oturur idi. Büreyi, İsketeyeyi, Marulyayı bunları feth etmiş idi. Haracını Murad Hana göndürür idi. Ve dahı gayrı iklime segirdürler idi. Delü Balabanı Serüzün üzerine komışlar idi. Hisar edüb oturur idi. Şahın ki vardı, Kavalayı, Dıramayı ve Zıhnayı, Serüzi ve bu vilayetleri ferden ferden ahd ilen aldılar. Ve ol kim kanun-ı padişahlık neyise etdiler aldukları yerlere. Hana göndürmelüsini göndürdiler. Gazilere vermelüsin verdiler. Andan sonra yüridiler. Karaferyeye vardılar. Ol dahı cemi'i nevâhisiyile feth olındı. Vilâyetlerini tımar erlerine üleşdürdiler. Kafirlerine harac tayin etdiler. Andan devlet ilen gene hana geldiler... Evvel göndürdiler kim Saru Han İlinde göçer il var idi, anları sürdi. Serüz vilayetine geçürdi."[128] Konuyla ilgili diğer kayıtlarda yine aynı doğrultudadır: "Sarhan ilinde göçer il varidi, anları sürdüler. Siroz tarafına getürdiler."[129] "Lalası Şahin vardı. Kavala'yı ve Dırama'yı ve Zihne'yi feth itdi. Anatolı'da Saruhan vilâyetinde göçer evlüler var idi, şakiler olduğı çün Siroz tarafına sürdüler."[130] "Siroz'ı feth itdiler. Ol göçer evleri sürdiler Siroz tarafına, Vardar üstine götürüp kondurdular. Andan Sırp Manâsturı feth itdiler ve Selânik vilâyetin dahı aldılar. Ve

128 Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıki, **Tevârih-i Âl-i Osman**, (Osmanlı Tarihleri I içinde), (Düzenliyen: Çiftçioğlu N. Atsız), Sayfa 132-133.; **Âşıkpaşazâde Tarihi (1285-1502)**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Sayfa 83-84.; Âşıkpaşazade, **Hâzâ Menâkıb u Tevârîh-i Âl-i Osman**, (Osmanoğulları'nın Tarihi), (Çeviri: Kemal Yavuz - M. A. Yekta Saraç), Sayfa 390-391.

129 **XVI. Yüzyıla Ait Bir Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Şamil Çan), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2006, Sayfa 67.

130 **Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Kayhan Atik), Sayfa 161.

bu fethi bu tarihde itdiler hicretün yidi yüz seksen yılında vâki oldı."[131]

Hicri 792 (M. 1389-90) yılında "Yıldırım Han Saruhan vilâyetine vardı, feth itdi."[132] Başta Saruhan Beyliği olmak üzere Germiyanoğlu, Aydınoğlu ve Menteşeoğlu'nun kendi deyimleriyle "*ata ve dede yerleri*"ni / yurtlarını elllerinden aldı, dönemin tabiriyle "Yıldırım Han bu illeri kendünün eyledi."[133] Ege bölgesi işgal edildiğinde Osmanlı yönetimini kaygılandırdığı anlaşılan Saruhan Yörükleri, Hicri 798 (M. 1395-96) tarihinde yine yurtlarından çıkarılarak obalar, oymaklar halinde bu kez Filipe yöresine sürgün edildi. "Saru Han İlinün göçer halkı var idi. Menemen ovasında kışlarlar idi. Ol iklimde duz yasağı var idi. Anlar ol yasağı kabul etmezler idi. Bayazıd Hana bildirdüler. Han dahı oğlı Er Dunrıla habar göndürdi kim: "O göçer evleri ne kadar kim vardur, öget zabt edesin. Yarar kullaruna ısmarlayasın. Filibe yöresine göndüresin" dedi. Er Dunrıl dahı atasınun sözini kabul etdi. Şöyle kim ne buyurmış idi, dahı ziyade etdi, ol göçer evleri göndürdi. Geldi, Filibe yöresine kondurdılar. Şimdiki demde Saru Han Beglü kim derler Rum Elinde, anlardurlar. Kanundur padişahlar sürgün ede / Ki ya'ni bir dahı il ma'mur ede / Ve gerçe halk incinür ol seferde / Bu Tanrı takdiridür dahı nede."[134]

---

131 **Anonim Hikâye-i Âl-i Osmân**, (Hazırlayan: Lilien Buzaş), Sayfa 26. Bu gelişmelerle ilgili olarak Âşıkpaşaoğlu ve Lütfi Paşa 787 yılını vermesine karşın, Hicri 876 (Miladi 1471-72) tarihinde yazılan ve bir erken dönem nüshası olan Anonim Tevârih-i Âl-i Osman 780 (Miladi 1378-79) tarihini ver-mektedir. Aradaki farklılığın kaynağını tespit edemedik. Yine bir diğer kayıt, "Anatoli'da göçer evler var idi. Anları sürdiler Vardar Ovasına getürdiler. Andan varup Manastırr'ı feth itdiler. Ve Selânik vilâyetini aldılar. Kavala eli-ne varınca bu fethi 787 yılında itdiler." şeklinde verilmektedir. Bkz. **Anonim Zikr-i Müluk-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Meral Pekmezci), Sayfa 31.

132 **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Hasan Ayhan), Sayfa 16.

133 **Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Kayhan Atik), Sayfa 165.

134 Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıki, **Tevârih-i Âl-i Osman**, (**Osmanlı Tarihleri I**), Sayfa 141.; **Âşıkpaşazâde Tarihi (1285-1502)**, Sayfa 100.; Âşıkpaşazade, **Hâzâ Menâkıb u Tevârîh-i Âl-i Osman**, Sayfa 406.

Kayıtlardan anlaşılıyor ki, Balkanlara sürgün ve iskânlar erken dönemde -yaklaşık 14. yüzyılın son çeyreğinde- başlamış-tır. Bu da Osmanlının yoğun bir şekilde Balkanlara yayılmaya başladığı döneme denk gelmektedir. Fakat burada sorulması gereken kimi sorular bulunmaktadır. Bu sürgünlerle amaçlanan öncelikle ne idi? Beyliklerin ilhâk edilmesiyle birlikte ortaya çıkması muhtemel bölgesel direnişin kırılması mıydı? Kendi deyimleriyle Balkanların "*şenlenme*"si miydi? Yoksa Âşıkpaşa-oğlu'nun söylediği gibi "*Tanrı takdiri*" miydi? Belli ki, ortodoks zihin dünyası doğrultusunda şekillenen ve merkezi yapılanmaya hızla evrilen Osmanlı sisteminde direniş ihtimâli yönetimin öncelikli sorunudur.

Sürgün edilen bu konargöçerlerin önemli bir kesimi ise, "1390'da büyük topluluklar halinde Güneybatı Makedonya'ya ulaştı. Bundan sonra yerleşik Türkmenler Türk, konargöçerler ise Yörük adıyla anıldı."[135] Koşulların değişimiyle birlikte farklı adlandırmaların ortaya çıkması ilginç bir olgu. Buna Anadolu coğrafyasında da rastlanmaktadır. Diğer yandan, "Yörükler kendi konumlarında yalnız değildi. Balkanlarda kendilerinin benzeri bir halkla daha karşılaşmışlardı. Yaşamlarını, kendi yaşam biçimlerine benzer şekilde sürdüren Walahlar (Eflaklı konargöçerler)."[136] Üzerinde çok fazla durulmayan -belki de toplumsal dayanışmanın önemli etkenlerinden biri olan- bu durum ilginç bir ayrıntı olarak değerlendirilebilir. Bölgedeki yerel topluluklar ise Osmanlı güçlerinin giderek artan saldırıları ve baskıları karşısında tedirgindi ve "ulaşımda yoğun kullanılan güzergâhları ve tehlikeli alanları terkederek, verimsiz ve zorluk içinde de olsa, daha güvenli ve koyunculuk yaparak yaşayabilecekleri

135 Ernst Werner, **Die Geburt Einen Großmacht**, Sayfa 208. On dördüncü yüzyılda Slav toplulukları arasında konargöçerler bulunduğuna, dair kayıt İbni Haldun'da da görülmektedir. Bunların hayvancılıkla uğraştığı ve "koyun, sığır yetiştirenler" anlamında kendilerine "koyunlular" denildiği yine kayıtlarda belirtilmektedir. Bkz. İbni Haldun, **Mukadime 1**, (Çeviren: Turan Dursun), Onur Yayınları, Ankara 1977, Sayfa 296.

136 Ernst Werner, **Die Geburt Einen Großmacht**, Sayfa 210.

dağlık bölgelere çekilmeye başladılar." Yerel güç odaklarından kimi karşıtlıklar bulunmasına karşın, Walahların "büyük çoğunluğu Türk(men) konargöçerleri 'özgürlükçüler' olarak karşılıyordu... Yörükler ise, konargöçer Walahlarla birlikte hareket ediyorlardı."[137] Oysaki Osmanlı yönetimi, I. Murat döneminden başlayarak konargöçerlerin yerel egemenlerle birlikte hareketini sağlamak için girişimlerde bulunmuş ve bölgede "*Voynuklar*" adı altında yardımcı yedek askeri birlikler oluşturmuştu. Voynuklar, savaş zamanları yardıma çağrılan ve üçer kişilik kümeler halinde örgütlenen küçük askeri birimlerdi. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki bölgedeki hassas dengeler üzerine kurulu toplumsal yapılanma, ciddi bir direniş potansiyelini de içinde taşıyordu.

Şurası açık ki, muktedirlerin eylemleri ve yönelimleri, çok yönlü kuşatmalar ve dayatmalar benzer yaşam koşullarına sahip toplulukların "yazgı"sını doğal olarak ortaklaştırır. Dolayısıyla bu toplulukların gelişmeler karşısında benzeri tepkiler içinde olmaları yadırganacak bir durum değildir. Konuyla ilgili olarak, bölgedeki toplulukların bu konumunu, sistemle olan ilişkileri ve iktisadi faaliyetleri bağlamında ayrıca değerlendirmek yararlı olacaktır. Şu açık: Denetimsiz bir coğrafyadan denetimli -hatta çoğunlukla merkezi yapıya bağımlı sıkı denetimin olduğu- bir coğrafyaya, yani özgür bir alandan bağımlı bir alana geçiş, konargöçerlerin yaşam biçimi ve üretim faaliyetleri açısından her zaman sıkıntılıdır. İtaatı öncelleyen merkezi yapı / yerleşiklik - konargöçer ilişkisi bundan dolayı kırılgan bir ilişkidir. Bu sebeple direnişlere kolayca destek verebilirler.

Özetle Balkanlarda Bedreddin'in çevresine kümelenenlerin, kazaskerlik döneminde çeşitli vesilelerle iyi ilişki kurduğu ve mansıp dağıttığı çevreler olduğu kayıtlardan anlaşılıyor. Bu kesimlerin aynı zamanda sistemden hoşnutsuz olduğu, daha güvenli bir yapılanma arayışı içerisinde bulunduğu da açıktır. Buna sistemle barışık olmayan, çoğunluğu sürgün toplulukları da

137 Ernst Werner, **Die Geburt Einen Großmacht**, Sayfa 214-215.

ayrıca eklemek gerekir. Bölgenin, gerilimli uç bölge olduğu gerçeğini de yine ayrıca göz önünde bulundurmak gerekiyor. Uç bölgeler genellikle saldırıya açık ve korumasızdır. Bu nokta, o dönemde dengeler açısından hassasiyet gerektiren bir durumdur. Olayın bu yönüne karşın yöneticilerin Bedreddin'e karşı tutumlarıyla, Börklüce ve Torlak Kemâl'e karşı olan tutumlarının oldukça farklı olduğu görülüyor. Kanımızca bunun bazı önemli sebepleri olmalıdır.

Söz gelimi, Börklüce Mustafa'nın, Efes'te (Ayasluğ'da) taraftarlarının / yoldaşlarının gözü önünde, deve üstünde çarmıha gerilip ağır işkenceler sonrası idam edilmesi, yoldaşlarının başının birer birer vurulması ne anlama gelir? Deliorman'da / Ağaçdenizi'nde ele geçirilip Serez'e getirildikten sonra Bedreddin için böyle bir işkence sözkonusu değil. Burada Osmanlı yöneticilerinin farklı bir algılama ve yaklaşım içerisinde olduğu açık. Uygulamalar bunu açıkça göstermektedir. Bu durum, Osmanlı yönetimi tarafından Börklüce'nin eylemin öncüsü, "rafz ve ilhâdı şer'le sâbit ve zâhir (inançsızlığı, sapkınlığı şeriata göre açık ve kesin)", "menşe-i fitne, menba-ı fesat (karışıklığın kaynağı, bozgunculuğun temeli)", "ihlâl ve ihtilâl (yıkıcılık, dağıtıcılık) üzre bulunan" ("zümre-i tugat / azgınlar topluluğu)" olarak kabul edilmesinden dolayı gerçekleşmiş olabilir mi? Bütün işkencelere karşın Börklüce'nin olağanüstü direnişi karşısında yoldaşları acaba hangi psikolojiyi yaşadılar? "İriş Dede Sultan iriş!" demeleri, o koşullar içinde Börklüce'nin manevi gücünden medet ummaları ne ile açıklanabilir?[138] Belli ki, Baba İlyas eyleminde olduğu gibi, bu topluluklar için Börklüce Mustafa yüzyıllar boyunca toplumu derinden etkileyen, "irşâd"ı düstur edinen, öncülük ederek yol gösteren "*Babalar*", "*Dedeler*" konumunda biridir. Görülüyor ki, Osmanlı yöneticilerinin zihin dünyasında da Börklüce Mustafa önemli ve ayrıca belli ki sistem için tehlikeli bir öncü olarak

138 Konuyla ilgili yaklaşım için ayrıca bkz. Karl Wädekin, **Der Aufstand des Bürklüdsche Mustafa - Ein Beitrag zur Geschichte der Klassenkämpfe in Kleinasien im 15. Jahrh.**, -Doktora Tezi-, Sayfa 43-44.

kabul ediliyor. Ortaya koydukları tutumla da bir anlamda onun toplum üzerindeki manevi gücünü kırmaya, dolayısıyla etkinliğini ortadan kaldırmaya çalıştıkları söylenebilir.

Konuyla ilgili Alman tarihçi Ernst Werner'in yaklaşım ve değerlendirmesini bu noktada özellikle anmak gerekiyor. Ernst Werner bu alanla ilintili bir değerlendirmesinde, içinde tartışılacak kimi boyutlar bulunmasına karşın, ilginç ve bir o kadar da önemsenmesi ve analiz edilmesi gereken bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Söyleşisinde üzerinde durduğu temel noktalar şunlar: "Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa isyanını, tüm Türkiye tarihinin en önemli olayı olarak görüyorum. Şeyh Bedreddin'in dünya tarihinin en önemli kişilerinden biri olduğu görüşündeyim. O, yakın zamana kadar büyük ölçüde karanlıkta kalmıştır. Bir üniversite öğrencisine, örneğin bizim burada Doğu Almanya'da,[139] 'Şeyh Bedreddin kimdir?' diye soracak olsanız, kim olduğunu bilemez. Sanır ki, dünyada bir tek Thomas Münzer[140] yaşadı!"

139 Bu söyleşi 1978 yılında iki Almanya'nın birleşmesinden önce yapılmıştır.

140 Thomas Münzer / Müntzer (1478-1525), Alman köylü devrimcisidir. Eşitlik, özgürlük ve ortak mülkiyet temeline dayalı düzen doğrultusunda 1524-25 yılları arasında, Bedreddin - Börklüce eyleminden yaklaşık 110 yıl sonra isyan etmiştir. İngiliz ütopyacı Thomas More (1478-1535) ile aynı dönemde yaşamış olması da ilginç bir rastlantıdır. Münzer'in söylemi özetle şudur: "Mülkün sahibi Tanrı'dır. Cennet her türlü özel mülkiyet ve sınıf ayrımının ortadan kalktığı, devlet iktidarının bulunmadığı yerdir. Tanrı'nın sınıfsız düzeni yer-yüzünde kılıç zoruyla kurulacaktır." Böklüce'nin söylemi ise özetle, "Mülk hepimizindir. Hepimiz ortaklaşa kullanmalı, ürettiğimizi eşitçe paylaşmalıyız" biçimindedir ve bunu, her türden toplumsal ayrımcılığı ortadan kaldırarak "rızalık" üzre gerçekleştirmeye yönelir. Thomas Münzer ve Thomas More Batılı tarihçi ve düşünürler tarafından büyük önemsemelerle değerlendirilirken, onlardan çok önce yaşayan, kuramı ve eylemiyle kendi koşullarında daha ileri bir önerme içinde olduğu görülen Börklüce Mustafa'dan habersiz davranılması da ilginç bir olgu olarak çıkmaktadır karşımıza. Elimizdeki verilerden, Thomas More ve Thomas Münzer önermeleri karşısında, Karaburun'da Börklüce'nin önermesi olan Rıza Şehri kuramının kuşatmalara karşın çok daha gelişkin bir düzen yapılanması öngördüğü, "nefsinden arınmak" biçiminde insanın dönüşümünü merkeze aldığı açıkça anlaşılmaktadır. Bu yapılanmanın, Batıdaki önermelerden çok önceleri ortaya çıktığı, tekke

"Şeyh Bedreddin'i Börklüce Mustafa'dan biraz farklı görüyorum. Bunu kitabımın üçüncü baskısında daha geniş olarak açıkladım.[141] Şeyh Bedreddin'i bir ıslahatçı (reformcu) ve siyasetçi olarak görüyorum. O, Börklüce Mustafa gibi sınıf düzenini yıkmaya yönelmemişti. Osmanlı Hanedanı'nı saf dışı ederek devlet düzeninde ıslahat (reform) yapmayı amaçlıyordu. Ona göre Osmanlı Hanedanı ortadan kalkmalıydı. Balkanlardaki Slavlarla da anlayış ve hoşgörü içinde geçinilmeliydi. Yani bir bakıma o toprakları fethedenlerle o topraklarda eskiden beri yaşayanlar birleşmeliydi. Fakat bu, Mevlevilerde olduğu gibi yukarı kademede birbirlerine hoşgörü göstererek olmamalı, tam tersine aşağıdan olmalıydı. Yani Balkan Slavları siyasi eylemlere çekilmeliydi. Böylece aynı zamanda Avrupa'nın yeni yeni başlayan sömürge düzeninin karşısına bir Güneydoğu Avrupa bloğu çıkmış olacaktı. Tabii bu, belli ölçüde bir çeşit yeni bir din olacaktı. Ve bu dinin temelleri, İslam ile Ortodoks Hristiyanlıkta yatacaktı. Katolik dininin hâkim olduğu ülkelerin karşısına dikilecekti. Bu durumu Şeyh Bedreddin'in sahip olduğu büyük bir görev olarak ve o zamanın koşulları içinde gerçek tarihi bir alternatif olarak görüyorum. Bu, Börklüce Mustafa'nın övdüğü sınıfsız toplum gibi bir ütopya, bir hayal değildi. Börklüce Mustafa'nınki başarısızlığa mahkûm bir davranıştı. Fakat Şeyh Bedreddin'in istediği düzeni olanak dahilinde görüyorum. Bu bakımdan onun yenilmiş olması gerçekten çok acıdır. Eğer Şeyh Bedreddin kazanmış olsaydı,

ve dergahlarda yüzyıllar boyunca hayat bulduğu, gerçeklik kazandığı düşünülürse, "Rıza Şehri" kuramının bu önermeler karşısındaki anlamı ve önemi sanırım daha iyi anlaşılır. Daha sonraki süreçte ortaya çıkan, eşitlikçi, paylaşımcı, özgürlükçü düzen kuramını savunanların bu boyuttan habersiz olmaları da bu bağlamda bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Bu kuramı ortaya koyanların önce insanı "ıslah" ve "irşad" etmek üzere yola çıktıkları gerçeğini de göz önünde bulundurmak gerekiyor. Şurası belli ki, gelişmemiş, kemâlete varmamış, hırs, ihtirâs ve nefis gibi temel güdülerinden arınamamış insanın böyle bir yapılanmayı içselleştirmesi olanaklı değildir.

141 Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 4. baskısı yayınlanmıştır. İlgili basım için bkz. Ernst Werner, **Die Geburt Einen Großmacht, Die Osmanen (1300-1481)**, Hermann Böhlaus Nachfolger Weimar 1985.

Balkan halkları, aynı zamanda Türk halkı, daha sonraki yıllarda çekmiş olduklarını çekmemiş olacaklardı. Türkiye halkının tarihi yeniden yazılmalıdır."[142]

Ernst Werner'in bu yaklaşımına göre, eylemcilerin yenilgisi bir bakıma tarihin seyrininin farklı bir mecraya kaymasına yol açmıştır. Sebep - sonuç ilişkisi bağlamında düşünüldüğünde bu yaklaşım bir gerçeğe işaret eder. Peki Börklüce Mustafa ve Şeyh Bedreddin kazansaydı ne olurdu? Eylem dışında kalan toplumları ne ölçüde etkilerdi? Toplumsal tarih hangi yöne evrilir, hangi yönde seyrederdi? Sanırım, buna kesin bir yanıt vermek zor. Bunun yanıtı ancak varsayımla açıklanabilir. Burada, yalnızca Werner'e ait olmayan bir başka açmaz ya da sorunlu yaklaşım da, temelde "*yaşam alanı savunması*" olan eylemin / direnişin "*isyan*" olarak tanımlanmasıdır. Olayın gerçekliğini örten ve anlaşılmasını zorlaştıran bu yaklaşım tarzı, konunun bu yanıyla ilgili ön kabul ve tek boyutlu bakıştan oluşan, muktedirlerin tanımı ve yaklaşımıyla uyumlu bir değerlendirmeyi yansıtmaktadır. Bununla birlikte Werner'in, Şeyh Bedreddin'in Balkanlardaki çalışmaları ve ilişkilerine ilişkin değerlendirmeleri ve kimi yaklaşımları üzerinde düşünülmesi ve dikkatle değerlendirilmesi gereken önemli savlar içermektedir. Dönemin kayıtları üzerinden geliştirilen bu savlara göre, "Bedreddin, 1413 yılında yaşanan deneyimlerden hareketle sipahilerin desteği olmaksızın, iktidarı ele geçirmeyi bir yana bırakın, iktidar üzerinde hakkı olduğunu bile ileri sürmenin olanaksız olduğunu anlamış olmalıdır. Musa (Çelebi) yalnızca müsellim[143] ve akıncılara dayandığından başarılı olamamıştı. Bunun dışında ayrıca ödün vermeden sürdürdüğü gazi siyaseti sebebiyle (Balkanlarda) bütün yerli halkın yanı sıra, Slav aristokrasisinin karşıt tutumunu da ciddi sorun olarak karşısına çıkarmıştı. Buna karşın Bedreddin, dinlerin uzlaşması

142 Ernst Werner, **Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006, Sayfa 22-23.

143 **Müsellim**: Osmanlı eyalet sisteminde sancak yönetimini elinde bulunuduran kişiler için kullanılan tabir.

yönündeki düşüncesiyle bu çevreleri bağlaşıklık temelinde kendi yanına çekmeye çalışıyordu. Onun Eflâk'ta ortaya çıkmış olması, bu durumu güçlendiren bir göstergedir. O, kaynaklarla da açıkça kanıtlanabileceği gibi, 1413 yılından başlayarak pek çok Hristiyan Bulgar sipahisini de kendi tarafına çekebilmek için gayret içinde olmuştu."[144]

Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Werner'in de değindiği bu karşıtlığın oluşmasında en başta Sırp ve Bulgar Prenslerinin "itaât" altına alınma -bir bakıma iktidar alanını genişletme- girişimi bulunmaktadır. Bu sebeple, Musa Çelebi'nin karşıtı etkin Rumeli bölgesinin etkin beylerinden Evrenos Bey'in girişimiyle, Sırp Prensi Stefan Lazarevic ile Mehmet Çelebi'nin müttefikliği çok kolay gerçekleşti. Ayrıca yine dönemin kaynaklarına göre "sert" davrandığından dolayı "Sultân Muhammed Edirne'ye geldi. Rum- ili begleri kim vardur Musa katından kaçdılar. Sultân Muhammed'e geldiler. Musa katında heman akıncı kaldı."[145] Kesintisiz sürecektir bu kaçışlar.

Bir diğer kayıt ise Musa Çelebi'nin girişiminin görece başarıya ulaşmasıyla birlikte yapılanmada ortaya çıkan tercihleri aktarmaktadır. "Mûsa Çelebi Beğ oldu... Kör Şahmelik'i vezir idindi. Ve Mihaloglı Mehmed Beg'i beğlerbeği idindi. Ve Simavna kadısı oglı Bedreddin'i kâdıasker idindi. Azap Beg'i emir-i alem idindi. Rûmili Beğlerin mansıbdan düşürdi, bildi kim kendüden dahi dönüp hâyin olurlar. Rûmili'nün evvelden âhire âdetleri budur ve kangı beğde kim şüphesi vardı, kasd itdi, kim cümlesin helâk ide ve kimin hapis ide. Ve bu hâli bilüp Rûm beğleri çekilüp

144 İlginç yaklaşımlar içeren bu çalışmanın tümü için bkz. Ernst Werner, **Häresie, Klassenkampf und religiöse Toleranz in einer islamisch-christlichen Kontaktzone. Bedr ad-dîn und Bürklüce Mustafa**, (Zum XII. Internationale Historikerkongreß), ZfG Zeitschrift für Geschichtswissen-schaft, Sonderheft, Band 12, Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin 1964, Sayfa 255-276.

145 **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Alper İğci), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011, Sayfa 22.

oturdılar."[146] Bir diğer kayıt yine bu "anonim" kayıtla bütünüyle örtüşmektedir. "Çün Çelebi kendü kullarına menâsıb virüp ilerü çekdi. Rûm-ili beglerin mansıbdan düşerdi. Gördü karundaşından nice dönüp hâyin oldılar. Bildi kim gendüden dahı dönüp hâyin olurlar. Zîrâ kim Rûm-ilinün evvelden âhıra âdetleridür. Ve kangı begden kim şüphesi var idi, kasd itdi kim helâk ide ve kimini haps ide. Bu hâli bilüp Rûm-ili begleri çıkup oturup devlet rüzgârını gözlediler kim ne göstere."[147] Kayıtlardan açık biçimde anlaşılan, önde gelen Rumeli beylerinin, tedirginliğin yanı sıra, gergin bir bekleyiş ve arayış içerisinde olduklarıdır.

"Musa Çelebi hemân ol sa'at Emir Süleyman'ı gönderüb, kendüsi yüriyüb, tamam Rumili'n zabt ve hıfz idüb Rumili beglerinden be-nâm begleri helâk itmege başladı. Şol sebebden ki Emir Süleyman'a ne vechile sadâkat itdiler, kendüye dahı nice idecekleri ma'lûmdur. Ve etrafda olan beglere ilçiler gönderüb ba'zısından harâc taleb idüb ba'zısından dahı âna benzer dürlü dürlü nesneler taleb idüb İstanbul tekürinden harâc taleb itmege atasınun veziri âkıl ve dânâ, fâzıl ve tüvânâ İbrahim Paşa'yı gönderdi. Paşayı mezkûr İstanbul'a vardugı gibi fı'l-hâl sultana haber gönderüb Musa Çelebi'nün ef'âl-i şeni'asın i'lâm idüb beglerin andan nefret itdügin bildirdi."[148]

Kayıtlarda, tercihlerinden ötürü, Musa Çelebi'nin giderek yalnızlaştığı ve güvenebileceği çok sınırlı çevresiyle birlikte kaldığı görülüyor. Bundan anlaşılan, önerme ve yönelimlerin mevcut dengeleri sarstığı ve saflaşmanın giderek kaçınılmaz hale geldiğidir. Fakat bu yönelim ve ayrışmalarda, etkin bir konumda bulunan kazasker Şeyh Bedreddin ne kadar etkilidir? Karar /

---

146 **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman** -Giese Neşri-, (Hazırlayan: Nihat Azamat), Marmara Üniversitesi Yayını, İstanbul 1992, Sayfa 53-54.

147 **Muhyiddin Cemâli'nin Tevârih-i Âl-i Osman'ı**, (Hazırlayan: Hasan Hüseyin Adalıoğlu), Sayfa 52.

148 **Rûhî Târîhi**, (Hazırlayanlar: Yaşar Yücel - Halil E. Cengiz), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1992, Sayfa 427.

irade oluşumunda oldukça etkin olan bir makamda görev yapan Bedreddin'in, siyasi dengeleri ciddi biçimde etkileyen bu önemli olay ve gelişmelerden habersiz olması ya da uygulamaların dışında kalması söz konusu olabilir mi? Görülüyor ki burada hegemonyanın kırılmasına, belirleyici güç odaklarının dağıtılmasına dönük bir uygulama / girişim var. Bunun üzerinde özellikle durmak gerekiyor. Dirlik / mansıp / timar gibi iktisadi kaynak dağıtımında Bedreddin'in etkisi dönemin kayıtlarından da biliniyor. Sonuç şu ki, iktidar alanlarının sarsılması sonucu Musa Çelebi saflarını terkeden ve kendilerine yeni bir kapı aralama, dirliklerini / egemenlik alanlarını koruma mücadelesinde olan bu "Rûmili'nün beğleri gelüp Sultân Muhammed'e hizmet itdiler."[149]

149 **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Ahmet Akgün), Sayfa 22.

11. Balkanlarda Bir Güç Odağı: Timar Erleri ve Tovıcalar

Bağlantılı düşünme, sorma ve sorgulama, olay ve olguları anlamada / algılamada ve anlamlandırmada, yorumlamada ve çözümlemede son derece önemlidir. Bu boyut, gerçeği nesnelliği içinde kavramayı sağlayan temel unsurlardan biridir.

Döneme ilişkin verilere bakıldığında, güçler dengesinin sistem içi hegemonya çekişmesinde ve Balkanlarda iktidar alanının / odaklarının oluşumunda timar erleri ve tovıcaların önemli bir etken olduğu anlaşılıyor. Bu çelişkiye yine sistem içinde etkili olan devşirme kökenli umerâ / kapıkulu takımıyla, yerel güç odakları arasındaki örtülü ya da açık çekişmeyi de eklemek gerekir. Musa Çelebi olayı buna tipik bir örnektir.

Kaynaklarda konumlarına ilişkin fazla açıklık getirilmeyen *tovıcalar*, Rumeli'de kendilerine toprak verilerek dirlik / timar sahibi yapılan ve iştigal alanı akıncılık olduğu anlaşılan çevrelerdir. Konumlarından yola çıkarak değerlendirme yapılacak olursa, tovıcaların akıncı birliklerine asker toplamakla yükümlü bir nevi küçük rütbeli askerler / öncüler olarak tanımlanması mümkündür. Bunların gönüllülük temelinde akınlara katıldığı da söylenebilir. Fakat işlevsel olarak akıncılardan farkı nedir, bu tabir neden ve hangi kökenden ortaya çıkmıştır? Bu nokta kayıtlarda açık değil. Kurumsal bir yapı olarak tovıcaların ne zaman ve nasıl oluştuğuna ilişkin de elimizde kesin bir kayıt bulunmuyor. Fakat bununla birlikte Osmanlı sisteminde bu oluşumun 14. yüzyılın ortalarına doğru çıktığı tahmin edilebilir.

Bir konuya açıklık getirmekte yarar var. Kuruluş dönemi kayıtlarında bir yapılanma unsuru olarak "tovıca" tabirine rastlanmıyor. Sonraki dönemde Anadolu coğrafyasında da bu tabire rastlanmadığına göre, muhtemel ki Balkanlara yayılmayla

birlikte Osmanlı sisteminin Balkan topluluklarından devraldığı bir tabir -ve aynı zamanda bir yapılanma da- olabilir. Gereksinim duyulduğu dönemlerde akıncı beyinin çağrısıyla akınlara katılmak üzere *akıncı askerler*in toplanması aynı zamanda bu tovıcaların sorumluluk alanındaydı. Fakat konumsal olarak bunların akıncılardan ayrı bir topluluk olduğu da kayıtlardaki sürekli sınıflayan vurgulamalardan açıkça anlaşılıyor.

Timar erleri ve tovıcaların etken bir unsur olarak ortaya çıkışı ise, özellikle Musa Çelebi'nin, Süleyman Çelebi'yle Balkanlardaki iktidar çekişmesinde belirgin bir şekilde görülmektedir. Bununla bağlantılı olarak üzerinde durmamızın sebebi şudur: Olay yalnızca sıradan -basit / pasif- bir kavram olarak kalmıyor. Bu bağlamda değerlendiğinde arkasında dönemin gelişmeleriyle ilgili önemli bir geri plan olduğu belirgin bir şekilde fark ediliyor. Musa Çelebi için tovıcalar son derece önemli bir dayanaktır. Verilerden yola çıkarak, bunları temelde akıncılığa destek sağlayan, kimi zaman akıncı eylemlerine doğrudan katılan, fakat akıncılardan ayrı konumlanan -belki de gönüllülük temelinde oluşan- "bir çeşit yerel milis güçleri" olarak tanımlamak mümkün olabilir mi? Tovucaların işlevsel olarak akıncılardan farkı nedir? Adlandırma bağlamında neden farklı tanımlanır? Üzerinde düşünmek gerek. Bu kavramın, kimi kayıtlarda "tavic", "tavice" şeklinde tabir edildiği de görülüyor.[150]

Ta'vic kavramı, "eğme, eğilme, eğriltilme, eğriltme" anlamlarına gelmektedir.[151] Bundan yola çıkarak akıncılık eylemiyle ilgili, akınlara yardım eden / katılan, akıncılara yardımcılık yapan, Osmanlının egemenlik altına aldığı ya da Balkanların işgal edilmesiyle birlikte "zorunlu gönüllülük" temelinde Osmanlı hizmetine giren / girmek zorunda kalan, dönme, devşirme topluluklar olarak da değerlendirmek mümkün olabilir mi? Bunlar bir

150 "Timâr-ı tavic Uzun Yusuf ez tahvil-i Sûfi İbrahim." Bkz. Katerina Venedikova, **Bedreddin Simavi'nin Devri ve Taraftarlarıyla İlgili Bazı Kaynaklar ve İncelemeleri**, Uluslararası Börklüce Mustafa Sempozyumu - 2016, İzmir Belediyesi Akdeniz Akademisi Yayını, İzmir 2017, Sayfa 377.

151 Bkz. Ferit Develioğlu, **Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Sözlük**, Aydın Kitapevi Yayını, Ankara 1999, Sayfa 1041.

bakıma yanıtı verilmemiş ucu açık sorular. Şu gerçeği göz önünde bulundurmakta yarar var: Ele geçirdiği yerlerde hükmü keskin kılıca benzer Osmanlının. Yaptırımı ağırdır. Kayıtlardan çok açık biçimde anlaşılıyor ki, "gönüllü" görülen kimi ilişkiler çoğunlukla koşulların / kuşatmaların dayattığı zorunluluk olarak çıkabilir karşımıza. Söz gelimi, Sırp despotu Stephan Lazarević'in, Eflâk beyi Mircea'nın ilişkileri buna ilginç birer örnektir.

Deliorman yöresinde tovıcalıların adlarıyla anılan yerleşim birimlerine rastlanmaktadır.[152] Aziz Mahmud Hüdâyi'ye göre Bedreddinliler, "Docalar (Dûceler / Dovcalar / Dovıcalar / Dovucalar)[153] dimek ile maruf olan köylerde ve her daim fesad kasdından hâli (bozgunculuk tutumundan uzak) değillerdir. Ve Kızılbaş ile birdir." "Fesad ve fitne ehli"dir. Bu söylemden bariz bir şekilde anlaşılan 16. yüzyılda bunların yerleşik olduğu köylerin sistem ile barışık olmadığıdır. Buradaki temel sorun, düşünsel tutum ve tercihe ilişkin farklılık mıdır, yoksa başka sebepler de var mıdır? Söz gelimi bunlar, Karadeniz'in kuzeyinden gelen ya da Selçuklular döneminde baskılar sonucu Anadolu'dan giden bölgedeki eski yerleşik halkların kalıntıları olabilir mi? Konum değiştiren Slav kökenli topluluklar olduğu söylenebilir mi? Bu konular çok açık değil. Olayın bu boyutu, bunların kendine özgü ayrı bir topluluk olduğunun kanıtı olarak değerlendirilebilir. Fakat ne zaman ve hangi gerekçe ya da dayanaktan dolayı bu adlandırma gerçekleşti? Kaynağı nedir? Konuyla ilgili yüzeysel kayıtların haricinde elimizde fazlaca veri yok, dolayısıyla konuyu kesin boyutlarıyla açıklığa kavuşturmak çok kolay değil. Bununla birlikte adlandırmanın yaptıkları işle / işlevleriyle ilgili olduğu da bir olasılık olarak tahmin edilebilir.

Mehmet Çelebi'nin hücumundan kaçan Süleyman Çelebi'nin oğlu Orhan'ın yanına gelen tovıcalılarla ilgili kayıtlarda da yine sınıflayıcı vurgulamaya rastlanmaktadır. "Pes İstanbul'dan oğlan

152 Bkz. Katerina Venedikova, **adı geçen yazı**, Sayfa 377-378.

153 Burada verdiğimiz gibi, bu tabirin değişik kayıtlarda farklı yazılış ve söyleyişlerine rastlanmaktadır.

çıkdı gitdi / Varup Yanbolı yakınına yetdi / Murâdı bu kim İflak'a geçeydi / Pes andan Rûm-eli'ne yol açaydı / *Akıncı Tovuca hayli gelürler* / Anun yanına varup cem olurlar."[154] Bir başka vurgu ise şöyledir: "Ali Beg'i kıgırdup didi hünkâr / Leh iklîmini yağma it yüri var / Kızın oğlın u mâlın eyle tâlân / Yıkup yakup it ol iklîmi vîrân / Ali Beg eyleyüp emre itâ'at / *Tovucalara âdem saldı o sâ'at*."[155] Benzeri ayrı sınıflama "Mühimme" kayıtlarında da görülüyor: "Silistre begi Mehmed Beg'e bir hüküm ki, sen dahi ol vechle redârik idüb ol yerlerin *taviçeleri* ve tatar tâifesi ve gayri her kim ise hafiyetten öte cânibe geçüb el altından evvelden ide geldikleri üzere ideler."[156] "Sirem sancagı begi Mehmed Beg'e bir hüküm ki, *koyun erleri* olub celeb yazılmağla arzeylediğün üzere... südde-i sa'âdetime irsâl eyleyesin ki celep defterinden evvel ta'yin olanları çıkarılub yerelerine anlar kaydoluna ammâ sefere eşer *sipâhi tâifesinden* ve *akıncıdan* ve *taviçeden* ve bi'l-cümle sefer eşer tâifeden yazılmayub bu bâbda tamâm hakk üzere olub..."[157] Bütün bunlardan açıkça anlaşılan tovıcaların ayrı bir kategoriye sahip topluluk olduğudur.

Osmanlıda sistemin iktisadi ve askeri yapılanmasının temel boyutunu "timar" olarak adlandırılan sistem oluşturuyordu.[158] Timarlar, "*kılıç hakkı*" namına verilen ve genelde yıllık üç bin ile yirmi bin akçe arasında gelir getiren yerlerdir. Timarın temelinde, kulluk / bağımlılık bağlamında bir yapılanma oluşturmak amacıyla mülkiyeti devlete ait toprakların / üretim birimlerinin,

---

154 Hadidi, **Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Sayfa 144.

155 Hadidi, **Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)**, Sayfa 347-348.

156 Bkz. **Mühimme Defteri, Topkapı Sarayı Arşivi H. 951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı**, (Yayına Hazırlayan: Halil Sahillioğlu), IRCICA Yayını, İstanbul 2002, Sayfa 3-4.

157 Bkz. **Mühimme Defteri, Topkapı Sarayı Arşivi H. 951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı**, Sayfa 251-252.

158 Timar sistemiyle ilgili doğrudan tahrir kayıtları üzerinden yapılan şu çalışmaya bakılabilir: Nicoară Beldiceanu, **Le timar dans l'État Ottoman (début XIVe-début XVIe siècle)**, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1980.

gelir getiren yerlerin yine devlete hizmet eden çevrelere dirlik / geçimlik adıyla tahsis edilmesi yatmaktadır. Timarların ağırlıkla iktisadi, askeri ve idari belli yükümlülükler karşılığında askeri görevli olan sipahilere ya da sistemin tabiriyle "gazâ" yürüten beylere / yöneticilere verildiği biliniyor. Buna karşın yer yer diğer devlet görevlileri ve hizmet erlerine de verildiğine ilişkin kayıtlara rastlanmaktadır. Söz gelimi imamlara, kilise çevrelerine, yol üstü güvenlikten sorumlu kişilere, at ve deve yetiştiricilerine, hatta doğancılara da[159] timar verildiği görülüyor.[160]

Osmanlı sisteminde, bir bölge işgal edilerek ele geçirildiğinde, bölgenin "*il yazıcıları*" eliyle "*tahrir*"i yapılarak tarlalar, bağlar, bahçeler, bostanlar, zeytinlikler, çayırlar, çeltik ekim alanları, değirmenler ve benzeri değişik üretim birimleri ve işliklerin tamamı timar haline getirilirdi. Ege bölgesi ele geçirildiğinde bu uygulama geniş kıyımlarla birlikte orada da gerçekleşir. "*Ol halkı kırup ol vilâyeti zabt itdiler, beğ kullarına timar virdiler.*"[161] Söz gelimi Saruhan'da, Aydın'da, İzmir'de, Karaburun'da ve diğer yerleşim yerlerinde iktisadi işlevi olan alanların işgalle birlikte bu uygulama doğrultusunda "*saraya hizmette kusur etmeyen kullar*"a timar olarak dağıtıldığı, döneme ilişkin kayıtlardan biliniyor. Bu durum "*kapıdan timar yimek*" olarak tanımlanıyor dönemin kayıtlarında.

Doğrudan merkezi yapıya bağımlı birer görevli olan timar sahipleri, bu sebeple merkezi yönetimin bütün istek ve buyruklarına itirazsız uymak, verilen görevleri yerine getirmek zorundaydı. Görevini yeri getirmeyenlerin, söz gelimi sefer sırasında sebepsiz sefere katılmayanların ya da lojistik destek sağlamayanların timarları ellerinden alınırdı. Dirlik sahibi bu toprakların işletmesini yılda belli bir vergi miktarını karşılamak koşuluyla

159 **Doğancılar**: Sultan için av kuşu yetiştiricileri ve bakıcıları.

160 Bkz. Nicoară Beldiceanu, **adı geçen eser**, Sayfa 42-46.

161 **Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Sayfa 64. "*Ol halkı kırup ili vilâyeti zabt itdiler, ol vilâyeti beğ kullarına timar virdiler.*" **(Anonim) Tarih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Ömer S. Kurmuş), Bursa İl Özel İdaresi Yayını, Bursa 2012, Sayfa 46-47.

kendi denetiminde bulunan köylülere de bırakabiliyordu. "Mal ve hizmet üretmekle yükümlü" bu çevreler, yaygın olarak "kullar", "ırgatlar, "yarıcı", "ortakçı" gibi tabirlerle anılıyordu. Reayanın[162] timar çevrelerine hizmeti ise "angarya" sistemi adı altında genel bir yükümlülüktü. Uygulamanın genel denetimi / gözetimi ise bölge kadılarının sorumluluk alanındaydı.[163]

Şehzadeler arasındaki iktidar çekişmesi Yıldırım Bayezid'in ölümüyle birlikte 1403 yılından itibaren başlamıştı. Önce İsa Çelebi, sonra Süleyman Çelebi tasfiye edildi. Ankara Savaşında tutsak düşen ve daha sonra iktidar çekişmesinde "Düzmece" olarak adlandırılan Mustafa ise henüz kayıptı. Meydanda Musa ve Mehmed Çelebi kalmıştı. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla cenahlar arasında derin bir çelişki ve kimi zaman açık, kimi zaman örtülü içten içe süren yoğun bir çatışma var. Ayrıca bölgelerde güç sahibi ve etkinliği bulunan beyler, sipahiler, diğer timar sahipleri ve voynuklar da[164] çok hızlı değişim yaşanan süreçte mevcut durumu, gelişme ve dengeleri dikkatle takip etmektedir.

Yine kayıtlardan anlaşılıyor ki, Musa Çelebi'nin Emir Süleyman karşısında Rumeli'de iktidarı ele geçirmesinde "*tovıcalar*" ve "*timar erleri*" belirleyici bir etkendir. Bundan anlaşıldığı kadarıyla iktidarın kazanılmasında ve kaybedilmesinde bu odaklar etkili bir konuma sahiptir. Yeterince vurgulanmasa da, bu durum, Rumeli coğrafyasında bu yapılanmanın önemli bir ağırlığı olduğunu göstermektedir. "Rûmili'nün begleri dahı işidüp bildi kim Mûsî İflag'a geldi, habar göndürdiler: "Tiz gel kim karındaşunun beglikden safası yoktur." Çünkim Mûsî bu habarı işidicek sürdi

162 Osmanlı sisteminde "kullar" olarak tanımlanan "reaya" tabirinin tam karşılığı "sürü" demektir.

163 Bkz. Nicoară Beldiceanu, **adı geçen eser**, Sayfa 56-58, 95.

164 **Voynuklar**: Rumeli'de küçük toprak sahibi olan Balkan kökenli gayr-i müslim asiller. Voynukların başında atamayla göreve getirilen voynuk sancak beyi bulunurdu. Voynuklar için ayrıca bkz. **370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyeti Rûm-İli Defteri (937 / 1530) II**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2002, Sayfa 7-8.

Sillisürim'e geldi. Andan Rûmili'ne. *Rûmili'nün dahı tovıcaları ve tîmâr erleri cemî'i Mûsî'ye vardılar.* Ol dahı togrı Edrene'ye sürdi geldi. Çünkim Mûsî Rûmili'nde tahta geçdi oturdı, bunun târîhi sekiz yüz on üçinde idi."[165] "Mirce Kâfır Eflâk'da beğ idi. Musa'yı Rum-ili'ne geçürdü. Edirne'ye teveccüh etdi. Rum-ili davicele-ri (dovıcaları) yanına geldi ve timar erleri cem olub Musa'yla Edirne'ye geldiler. Emîr Süleyman'a haber geldi kim karındaşın Musa Rum-ili'ni aldı."[166] "Çün Mûsâ Çelebi irüşdi Rûm-İllüler hod ana uymuşlardı."[167] Bir diğer kayıt yine bu kayıtlarla uyum içindedir. "Rum İli dovucaları katına geldiler ve timar erleri cem olub Mûsâ ile Edirne'ye geldiler."[168] "Rûm-ili'nde Mûsâ dahi bu ahvâli işidüp, Kürd Şah Melik dirler bir nâm-dârı varidi. Anı vezîr idindi. Semâvuna kâdısınun oğlı Şeyh Bedre'd-dîn'i kâdı-asker idindi. Ve Arap beğine mîr-i âlemlik virdi. Ve sâyir sancakları dahi hep kendi kullarına virdi."[169]

"Ve kalan sancakları kendü kullarına üleşdirdi. Çünkim Sultân Musa kendü kulların ilerü çekdi ve kadime-i Rum-ili beğ-lerin mansıbından düşürdi... Ve dahi Sultân Musa'nın her kankı beğde kim şüphesi varsa kasd itdi kim anın gibiyi helâk eyleye ve kimin haps eyleye. Andan bu beğler Sultân Musa'nın bu fi'ilin görüp Rum beğleri Sultân Musa'dan el çeküp her birisi bir köşeyi ihtiyar idüp oturup, devlet rüzgârın gözlediler kim ne yüz göstere diyü."[170] Musa Çelebi'nin kimi "Rûmili beglerinden be-nâm beg-leri helâk itmege" başlaması, kimilerinden "harâc ve ba'zısından

165 Âşıkpaşazade, **Hâzâ Menâkıb u Tevârîh-i Âl-i Osman**, (Osmanoğul-ları'nın Tarihi), (Çeviri: Kemal Yavuz - M. A. Yekta Saraç), Sayfa 415.

166 **Kitâb-ı Tevârih-i Âl-i Osmân - Anonim**, (Hazırlayan: Vehbi Günay), Sayfa 37.

167 **Muhyiddin Cemâli'nin Tevârih-i Âl-i Osman'ı**, (Hazırlayan: Hasan Hüseyin Adalıoğlu), Sayfa 49.

168 **(Anonim) Tarih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Ömer S. Kurmuş), Sayfa 43.

169 **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Ahmet Akgün), Sayfa 21.

170 **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Hasan Ayhan), Sayfa 34.

dahı ana benzer dürlü dürlü nesneler taleb" etmesi belli ki tasfiye amaçlıdır. Bu eylemle birlikte yoğunlaşan gerilim ve fitili ateşlenen örtülü çekişmenin giderek derinleştiği anlaşılıyor. Yine diğer yandan anlaşılan o ki, tasfiye edilen Emir Süleyman olayın görünen -fakat ilgisiz- bahanesidir. Oysaki kayda göre, çatışma sonrası Süleyman Çelebi'yi Düğünci ili denilen yerde ele geçiren Musa Çelebi, "şâd olub Koyun Mûsâsı'n viribidi; var anun tiz işin bitür, didi."[171] Timar sahibi beylik çevrelerle düşük yoğunluklu çekişmenin yansıması olan bu tutum ve tercihler, sonraki dönemlerin belirgin ve giderek keskinleşen çatışma sebebi haline gelecektir.

Âşıkpaşaoğlu ve Oruç Beğ kayıtlarında da yine benzer ayrıntılara rastlanır: "Rûm-eli begleri dahı bildiler kim, Emîr Süleymân sohbete işrete meşgûl oldı. Memleket andan yüz dönderdi. Baştan devlet gitmişdi. Begler dahı andan hep yüz dönderdiler. Mûsâ Çelebi'ye Rûm ili tovcaları / tovûcaları haber gönderdiler. Mûsâ Çelebi Zagra'ya geldi. *Tovcalar* karşu vardılar. Mûsâ'yı togru Edirne'ye götürdiler. Zîrâ evvelden tovcalar bunu isterlerdi. Anun çünkim, babası Yıldırım Bâyezîd Han zamanında Mûsâ Çelebi akıncı başı(y)dı. Tovcalarla akına bile eşerdi. Ol sebepten hep tovcalar onun katına geldiler. Emîr Süleymân'a haber oldu kim, Mûsâ Çelebi Rûm-eli'ni aldı didiler."[172] "Sancak begleri ve tımar erleri tamam bîkusur gelüb ita'at etdiler. Nevâhıdağı kâfir begleri gene âsi oldular. İmdi bu yana Rum Elinde Musayı görelim neyler: Kör Şah Meliki vezir edindi. Mıhaoğlı Mehmed Begi Rum Eli begler begisi etdi. Sımavna Kadısı oğlını kadı-asker edindi. Kendünün kulı Azab Begi emîr-i alem etdi. Ve her sancağı kendü-nün bir kulına verdi."[173] "Çün Çelebi kendü kullarına menâsıb virüp ilerü çekdi. Rûm-ili beglerin mansıbdan düşürdi."[174]

---

171 Bkz. **Rûhî Târîhi**, (Hazırlayanlar: Yaşar Yücel - Halil E. Cengiz), Sayfa 426.

172 **Oruç Beğ Tarihi**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Sayfa 43-44.

173 Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıki, **Tevârih-i Âl-i Osman**, (Osmanlı Tarihleri I içinde), (Düzenliyen: Çiftçioğlu N. Atsız), Sayfa 147.

174 **Muhyiddin Cemâli'nin Tevârih-i Âl-i Osman'ı**, (Hazırlayan: Hasan Hüseyin Adalıoğlu), Sayfa 50.

Kayıtlarda görüldüğü gibi, uygulamada belli bir kesim açık biçimde kollanırken ve etkinlik alanı oluşturulurken, diğer bir kesim tasfiye edilmektedir. Burada bazı sorular kaçınılmaz hale gelmektedir. Konumuzla ilintisi sebebiyle bu noktada sorulması gereken öncelikli sorular şunlar olmalıdır: Daha önce de kısaca belirttiğimiz gibi, Bedreddin'in giderek keskinleşen bu çekişmeler içerisindeki yeri nedir? Bu tasfiyelerden Musa Çelebi'nin en yakınında bulunan biri olarak kazasker Şeyh Bedreddin'in habersiz olması mümkün olabilir mi? Habersiz değilse, tasfiyelerde Bedreddin'in ne gibi etkisi vardır? Yeni yapılanmadaki eğilim, önerme ve yönelimlerin çekişmeleri tetikleyici etkin unsurlardan biri haline geldiği söylenebilir mi? Kayıtlar açık, Bedreddin, "Ol Mûsa Çelebi kâdıaskeri iken mansıplar alıp virürdi. Nice kişiler kendüye tâbi'ler olmuşlar idi."[175] Sürgün yeri İznik'i terkedip Deliorman'a geldiğinde ise bunların çoğu yeni konumlar elde etmek amacıyla ,"cümle yanına geldiler, cem oldılar."

Bir diğer kayıt daha belirgindir ve Musa Çelebi'nin çekindiği kişilerden biri de önde gelen beylerden etkinlik alanı bir hayli geniş olan Evrenos beydir: "Ve Azap Beg dirler ana emîr-i alemlik virdi, emîr-i alem dikdi. Ve ne kadar sancaklar varısa sâhiplerinden aldı. Ve her sancağı kendi kullarına verdi. Ve Mûsâ Beg Evrenos Beg'den gâyet havf iderdi. İki üç bin yarar kulları vardı, kılıç erleri. Gümülcine'yi, İskete'yi, Marulya'yı ve Siroz ve Selenik (Selanik) tarafın ol feth itmişdi. Kuvvetlü kişiydi. Mûsâ Beg andan havf idüp Evrenos Beg'i kapuya okudı. Evrenos Beg dahı niçe iş görmiş kişiydi. Bildi, fikr idüp anladı. Kendüye kapuya varınca ana bir elem irgürürler."[176] Musa Çelebi'den uzak duran, sessiz, derin ve tedbirli hareket etmeyi yeğleyen Evrenos Bey, gelişmelerin seyri içinde mektub yazacaktır Mehmet Çelebi'ye. "Sultan, lutf ve kerem idüb, Mûsâ Beg'e buluşmayub, ol ne yire varursa tecessüs idüb, andan ırağ olub, gidüb Lâz iline girüb, derbendde durub Barak Beg'i ve Paşa Yiğid'i ve Tırhala Begi Sinân Beg'i ki bunlar alay begleridür

175 **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman** -Giese Neşri-, (Hazırlayan: Nihat Azamat), Marmara Üniversitesi Yayını, İstanbul 1992, Sayfa 59.

176 **Oruç Beğ Tarihi**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Sayfa 44-45.

bunları kendünüze rabt itmek ardınca olasız, Mûsâ Çelebi birle bulışıcak kulunuzı dahi hidmette bilesiz."[177]

Gerçekten de, başka beylerin yanı sıra, adı geçen ileri düzeydeki beyler Evrenos Bey'le birlikte Mehmet Çelebi saflarına katılacaktır. "Ol arada beglerün hıyânetleyüb Tamacı-oğlın ve Savcı-oğlı'n katına okuyub bağlatdı. Kalan beğler anı görüb nefret idüb, baş baş begler bölük bölük firâr idüb, gelüb Sultân'un elin öpüb, hizmete bil bağladılar."[178] Bütün bu gelişmelerden anlaşılan nedir? Anlaşılan açık, merkezde yaşanan derin çatlakla birlikte egemen kesim ya da "yüksek Osmanlı tabakası kendine artık yeni bir efendi aramaktaydı."[179] Hatta Balkanlar başta olmak üzere Avrupa'daki yüksek katmanların da benzeri bir arayış içerisinde olduğu anlaşılıyor. Söz gelimi, 1413 yılında Musa'nın kendilerinden yüksek miktarda haraç istemesinden dolayı, Venedikliler yönünü -belki de daha uygun zeminde anlaşabilecekleri düşüncesiyle- Mehmed Çelebi'ye dönmüştü. Yine, Sırp despotu Stephan Lazarević de bir hayli deneyimli olan zırhlı süvarilerini Mehmed Çelebi'nin buyruğuna verdi.[180] Gelişmelerin bu seyrinden anlaşılan ne anlaşılabilir? Aslında olay açık, temkinli hareket etseler de bölgelerinde iktidar sahibi güçlerin Musa'yı tasfiye konusunda kararlı oldukları görülüyor.

Yönelim ve uygulamalardan açıkça anlaşıldığı gibi Rumeli'de egemenlik alanlarının yeniden şekillenmesi söz konusu. Çekişmelerin öte yüzünde duran saklı unsur budur aslında. Bu girişim sarsıntıların da ilk adımıdır. Kayıtlarda da görüldüğü gibi, Musa Çelebi'nin çevresinde bulunanları kollama konusunda öncelikli ve ısrarlı bir tutumu var. Değindiğimiz gibi, belli ki iktidarın ele geçirilmesinde ve elde tutulmasında, hatta iktidarın kaybedilmesinde timar erleri ve tovıcalar önemli bir etken. Kırılgan bir an

177 **Rûhî Târîhi**, (Hazırlayanlar: Yaşar Yücel - Halil E. Cengiz), Sayfa 431.

178 **Rûhî Târîhi**, Sayfa 432.

179 Bkz. Ernst Werner, **Die Geburt Einen Großmacht, Die Osmanen (1300-1481)**, Sayfa 204.

180 Bkz. Werner, aynı yer.

olan çatışma dönemlerinde ise belirleyici bir güce sahip oldukları da söylenebilir. Destekledikleri taraf etkin hale gelmektedir. Aynı durum bu olayda da görülüyor. Bu olgular, sistem içinde bu çevrelerin ciddi ağırlığını yansıtan unsurlardır. Daha sonraki süreçte tovıcalar ve kimi timar sahipleri, Börklüce ve yoldaşlarına Karaburun'da Osmanlı güçlerinin saldırdığı duyumu üzerine hızla Deliorman bölgesine geçen Bedreddin'in yanına gelecektir bu kez. "Ağaçdenizi'nde durarak hadem ve haşem hayli şevket hâsıl etdi. Anuniçün kim sancaklar ve subaşılıklar adadı. Ve hayli *tovucalar* dahi yanına cem oldu. Ve tımar erleri kim Mûsâ yanında kadı-askeriken Simavuna kadısı oğlı tımar alıverdügi adamlar dahi yanına geldiler. Ammâ varan halk gördiler kim bunun işinde hayır yok, heman Simavuna kadısı oğlını dutdılar."[181]

Başka kayıtlarda yine aynı doğrultudadır. "Çün Şeyh Bedrüddin Ağaç Denizi'nden çıkdı hayli hışm bed-baht *sûfiler ve tovucalar yanında cem oldular ki Mûsâ zamânında kâdı'asker iken tımar virdügi tovucalardır anlar katına cem oldılar.* Sonra gördiler ki bunun işinde hayr yok hep vaz gelüp girü tagıldılar."[182] "Hayli hadem ve haşem, bedbaht sofiler ve *tovıcalar* yanına cem olup evvel Musa Çelebi'nün yanında kadı-asker iken nice kişilere mansıb alıvirmiş idi. Nice kendüye tâbi ve muhipleri var idi. Cümle yanına geldiler."[183] "Ağaç Denizinde durarak hadem ve haşem haylı şevket hâsıl etdi. Anun içün kim sancaklar ve subaşılıklar adadı. *Ve haylı duvıcalar dahı yanına vardı.* Ve tımar erleri kim Musa yanında Sımavuna Kadısı Oğlı kadıasker iken tımar alı verdügi adamlar dahı yanına geldiler. Amma varan halk gördiler kim bunun işinde hayır yok, heman Sımavuna Kadısı Oğlını dutdılar."[184] Başına bu toplananları son derece olumsuzlayarak aktarır / anımsatır torunu Hafız Halil.

---

181 **Âşıkpaşazâde Tarihi**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Sayfa 124.

182 **(Anonim) Tarih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Ömer S. Kurmuş), Sayfa 47.

183 **Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Sayfa 65.

184 Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıki, **Tevârih-i Âl-i Osman**, (Osmanlı Tarihleri I içinde), Sayfa 154.

Düşdi Ağaçdenizi'ne merhale
Üşdi andan başına çok hargele
Zagra illerine düşüpdi yolu
Gör ki n'olısar sonunda iy velî
Duvicalar dirilüben geldiler
Şeyh içün herbiri tuhfe sundular
Kâdıasker oldugunda iy emîn
Cümlesi görmüşleridi eyligin
.....
Anda birkaç gün nasîhat aldılar
Yirlü yirine girü tagıldılar[185]

Bu katılımlar yine Hadidi tarafından da teyit edilmektedir.
Dimişdük kim Simâvûn-zâde irdi
Gelüp Ağaç-denizi içre girdi
Salup hayli âdemi sûfîlerinden
Ki halkı azduralar dinlerinden
Demiş ma'zûl tîmâr erlerine
Dahi subaşı sancak beglerine
Gelün sancag u tîmâr isteyenler
Subaşılık ya kâdılık diyenler
Gelüp cem oldılar bir nice bed-baht
Velîdür bu bunundur didiler taht[186]

185 Halîl bin İsmâîl bin Şeyh Bedrüddîn Mahmûd, **Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı**, (Hazırlayanlar: Abdülbâki Gölpınarlı - İsmet Sungurbey), Eti Yayınevi, İstanbul 1967, Sayfa 111.; **Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz**, (Hazırlayan: Şaban Er), Sayfa 192.

186 Hadidi, **Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Sayfa Sayfa 152.

İnce ve keskin dengeler üzerine oturduğu belirgin olan bu ilişkilerin, Bedreddin'in tutum ve davranışındaki payı / etkisi nedir? Gelişmeleri bütünsellik ve bağlantılar içinde değerlendirmek varılacak sonucu ne ölçüde etkiler? Sanırım nesnel yaklaşım ve çözümlemeler için olayları çok yönlü ve derinlikli bir boyut içinde irdelemek büyük önem taşımaktadır.

Sonraki dönemlerde -16. yüzyılda- yazılan kimi raporlardan / kayıtlardan anlaşılıyor ki, -belki de Musa Çelebi döneminde ortaya çıkan yapılanmanın etkisiyle- timar sahibi kimi çevreleri de içine alan Bedreddin'in düşünce dünyasıyla uyumlu -ya da eğilimli- önemli bir topluluk bulunmaktadır Balkanlarda. Bu topluluğun etkinliği, sistem çevresinde kümelenen kesimleri endişeye düşürecek kadar geniş olmalı. Hatta bunlar, Kızılbaş çevrelere saldırı yönelimi ortaya çıktığında timardan vazgeçerek böyle bir tutumun karşında açıkça yer almaktan kaçınmamışlardır. Raporlarda vurgulandığı gibi, Bedreddinililerin yoğun yaşadığı bölgelerde bulunan sipahiler, Kızılbaşlara dönük sefer olduğunda, "anlara emir oldukda kimisi timardan feragat itmişdir (timardan vazgeçmiştir) ve kimisi kılıncı mühürleyüb (kılıcını kullanmamak üzere kınına koyarak) gitmişlerdir, "*timar hatırı için ere kılınc çekmeyuz*" deyu. Asla içlerinde şeriat ve sünnet eseri yoktur."[187] Davranışları doğrudan etkilediği görülen bu düşünce ve tutumun ortaya çıkışı rastlantı olabilir mi? Ortada somut bir durum var. Bu bakımdan Aziz Mahmud Hüdâyi'nin yakınması yalnızca tepkisel bir tutum değil, sistemin sarsılmasına dönük bir endişenin dile getirilmesi aynı zamanda. Bir direniş yöntemi olarak ortaya çıkıyor bu davranış biçimi. Dolayısıyla böylesi bir tutum içerisinde bulunanların sistemin zihniyet dünyasıyla uyumlu olmadıkları çok açık, çünkü muktedirlerin deyimiyle "*içlerinde şeriat ve sünnet eseri yok*"tur. Anlaşılan o ki, sistemin yandaşı çevreleri endişeye düşürecek kadar önemli bir konumlanma var ortada. Bundan dolayı, bu topluluklara karşıt

187 Tezâkir-i Hüdâyi, Azîz Mahmûd Hüdâyi Efendi (1541-1628), (Süleymaniye Kütüphanesi, nr. 2572). Raporun tamamı için ayrıca ekler bölümüne bakınız.

olan ve tutumlarını tedirginlikle takip eden bir kesim olduğu, eldeki verilerden kolaylıkla tahmin edilebilir.

Kayıtlardan açıkça görülen şudur: Geçim kapısı olan timardan vazgeçmeyi sağlayacak kadar derin bir etki bırakıyor Bedreddin ve izleyicileri / ardılları. Bu çevrelere karşı derin bir nefret ve olumsuz koşullanma içerisinde olduğu görülen Sofyalı Bâli Efendi'nin[188] tabiriyle bunlar, "Şeyh Bedreddin Simâvi'nin neslinden, serdâr-ı mülâhide (mülhidlerin başı), çeşme-i zenâdıka (zındîkların reisi), Şer'-i Şerîf'in sağlam ipini kesmeye çalışan, ehl-i bağı ve tuğyan (bozgunculuğun ve isyanın öncüsü) Çelebi Halife"ye uyanlardır. "Vilâyet-i Dobruca ve Dĕlî Orman ahalisinin tamamı şeyh-i mezburdan dest-i inâyet getirip emrine itaat ve imtisâl ile ikrâr verip bağlanarak müridi olmuş, bâtın yoluna girerek cân u gönülden fermanına istikbâl gösterip hizmette bulunmuşlardır."[189] Olumsuzlama bir yana bırakılacak olursa bu kayıtlar, kaygılar ve saldırılar neyi gösterir? Bunlardan anlaşılan, muktedirlerin bütün baskı ve kıyımlarına karşın Bedreddin'in ve onun ardıllarının bölgede derin ve yaygın bir etkisinin olduğudur.

Kayıtlardan çok açık görülüyor ki, gerek Musa Çelebi'nin, gerekse Şeyh Bedreddin'in Eflak'la son derece yakın ilişkileri var. Kayıtlara göre Musa Çelebi'yi Eflak'a geçiren ya da çağıran "*katı bahadır*"[190] olduğu özellikle belirtilen Eflak beyi Mircea'dır.[191] Hatta Mircea'nın Musa Çelebi'ye kızını verdiği de yine kayıtlarda belirtilmektedir. Bundan anlaşılan, aralarında yakın ve uyumlu bir ilişki olduğudur. "Rumeli'nde Eflâk kâfiri, İsfendiyar'a mektup yazıp, âdem gönderip, Musa Çelebi'yi andan talep edip, yanına getirip, ana kendi kızını verip, Eflâk ili'ne anı Bey eyliye. Çün

188 Bâli Efendi'nin ölüm tarihi Hicri 25 Safer 960 / Miladi 10 Şubat 1553'tür.

189 Bkz. Şerafettin Yaltkaya, **Simavne Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin**, (Hazırlayan: Hamit Er), Sayfa 164.; **Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz**, (Hazırlayan: Şaban Er), Sayfa 538.

190 **Katı bahadır**: Yiğit kişi.

191 **Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Sayfa 57.

elçi İsfendiyar'a yetişti, ol dahi bunları Karaman oğlu'nun yanına gönderdi. Elçi gelip, Karaman oğlu'nun yanında Musa Çelebi ile buluşup, Eflâk Beyi nâmede ne demiş ise, Musa Çelebi bir bir anı malûm edinip, tamam ferah olup, eyitti-ki, "asıl mahsûd dahi buydu" deyip, heman ol yerden kalkıp, yine İsfendiyar'a geldiler. Andan gemiler aldılar, Eflâk ili'ne geçtiler. Eflâk Beyi işidip, gaayet ferah olup, kapısı halkıyle karşı gelip, izâz ve ikrâm birle götürüp, kondurup, ziyâfetler edip, enva bahşişler etti. Andan kızını dahi ana verip, memlekete anı hâkim kıldı. Çün Musa Çelebi, Eflâk'da Bey oldu, az zaman içinde zuhur edip, Eflâk askerini cem edip, yürüyüp, tamam Rumeli'ni zapt edip, Rumeli'ne dahi Bey oldu."[192] Bir diğer "Anonim" kaydı yine bu durumla örtüşmektedir: "İsfendiyâr, Musa Çelebi'yi Sinop'dan gemiye koydı, Eflak ili'ne göndürdi. Ol vakit Mirçe kâfir beğiyidi, katı bahadır kâfir idi. Musâ'yı Mîrçe yanına aldı, Andan Rûmili'ne geçürdi. Bâ'zılar Silistre'ye geçürdi dirler. Anadan Mûsa teveccüh itdi. Tavcılar[193] cümle yanına geldiler. Ve umar erleri dahi katına geldiler. Cem olup (cumhûr olup) Edrene'ye yürüdiler."[194] Edirne yürüyüşünün saltanatı ele geçirmek ve yeni bir yönetim oluşturmak amaçlı olduğu açık.

Balkanlarda belli bir güç odağı haline gelmiş beylere ve timar sahiplerine karşı Musa Çelebi'nin güvensiz bir tutum içinde

192 Mehmed Neşri, **Kitâb-ı Cihân-nümâ - Neşri Tarihi, II. Cilt**, (Yayınlayanlar: Faik Reşit Unat - Mehmed A. Köymen), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1957, Sayfa 477-479.; Mevlânâ Mehmed Neşri, **Cihânnümâ**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Sayfa 222-223. "Eflak Beği işidicek, gâyet ferahla kalkup, Mûsâ Çelebi'yi karşulayup i'zâz u ikrâmla götürüp kondurdı ve envâ-ı ziyâfetler idüp mübâlağâ nesneler bağışladı. Ve andan kızını dahi virüp, memlekete anı hâkim eyledi. Çünki Musa Çelebi, Eflak'da beğ oldu, az zaman içinde tamam Rûmili'ne hâkim oldı." Matrakçı Nasuh, **Târîh-i Âl-i Osmân**, (Hazırlayan: Göker İnan), Sayfa 201.; Ayrıca bakınız: **Rûhî Târîhi**, (Hazırlayanlar: Yaşar Yücel - Halil E. Cengiz), Sayfa 425.

193 Diğer metinler, "tovcılar", "dovuycalar".

194 **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman** -Giese Neşri-, (Hazırlayan: Nihat Azamat), Sayfa 52.; ayrıca bkz. **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Ahmet Akgün), Sayfa 21.; **Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Sayfa 57.

olduğu ve tasfiye çabası içine girdiği yine döneme ilişkin kayıtlarda açıkça görülebiliyor. "Pes Emîr Seleyman dahı yidi yıl Rûm tahtına pâdişâh oldı. Âkıbet ecel ana dest urup zehr-i kâtili içürüp tahtı ve tâcı karındaşı Mûsâ'ya koyup gitdi. Pes ol zamânda il, vilâyet bu beglerün kovuşmasından ve zahmet çekmekden incinmişlerdi. Ya'ni fursat ele girdi sandılar, 'belâdan kurtulalum' didiler. Habarları yok kim dahı belâya ugradılar."[195]

Timarlar, Osmanlı yönetimi tarafından aynı zamanda "*kılıç hakkı*" olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla merkezi yönetime bağımlı timar sahiplerinin askeri güç ya da lojistik destek sağlayıcılar olduğunu, merkezi yönetim talep ettiğinde doğrudan askeri destek sundukları gerçeğini bu bağlamda göz önünde bulundurmak gerekiyor. Timar sahipleriyle ilişkiler iktisadi, askeri ve siyasi dengeler açısından büyük önem taşımaktadır.

"Mûsa Çelebi gâyet yavuz idi. Hem Rûmililüyi sevmez idi. Ve illâ kendü kulların severdi. Hem gâyet cömerd idi. Sonra *Sultan Mehmed gelicek cümle girü Rûmililüler hâyin oldılar.* Sultan Mehmed'e vardılar. Heman kendi kullarıyile yeniçeri kaldı. Cümle il Sultan Mehmed'e tapdılar. Çün iki sultan beraber oldılar, gördüler kim hem yeniçeri kaldı. Yeniçeri eyitdi: 'Gel seni alalum bir yana gidelüm' didiler. Uymadı. Tâ hattâ yeniçerinün agası dahi Sultan Mehmed'e kaçdı vardı. Şöyle rivâyet iderler kim çünkim agamız kaçdı, anda agamızın bir çuhadarı kaldı. Ol dahi tururken gâfilin Mûsa Çelebi omuzına çaldı. Bir kolunu tutmaz eyledi. Ol dahi kaçdı gitdi. Çün Mûsa Çelebi kendüyi ol halde gördi, o dahi içimizden çıkdı gitti. Atı çamura çökdi. Bir kolı tutmaz oldı. Atını yinemedi ve hem kendi dahi yol bilmezdi, gâyet yavuz çamurlu yirdi. Anda yerlisi acizdi."[196]

---

195 **Anonim Hikâye-i Âl-i Osmân**, (Hazırlayan: Lilien Buzaş), Sayfa 63. Ayrıca bakınız. **Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Sayfa 57. "Zirâ kim halk ve beğler beğler birbirin konup kendülere zahmet çekmekden incinmişlerdi, ya'ni bunlardan kurtulalum sandılar, dahı ziyâde belâya ugradılar."

196 **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman** -Giese Neşri-, (Hazırlayan: Nihat Azamat), Sayfa 54-55.; **Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000, Sayfa 60.

Sistemin kendi dengeleri içinde yapılanması, mevzilerin oluşumu ve şekillenmesi açısından önemlidir. Bölgede ortaya çıkan çelişkilerin, çekişme ve savrulmaların temelinde timarların dağıtımıyla ilgili Yıldırım Bayezid döneminden itibaren timar sahibi olan çevreleri rahatsız eden sorunlu bir durum olmalı. Sonuçta buralar gelir ve geçim kaynağıdır. Sistemin dengelerine göre yapılanan timar düzeninin çatışma / çekişme ortamında sarsıldığı söylenebilir. Timar düzeninin bozulması, yakın ya da güvenilir dayanak olduğu düşünülen çevreler üzerinden yeni bir yapılanmanın ortaya çıkması, doğal olarak yerel iktidar odaklarının saflaşması, tarafların yeni bir düzlemde konumlanması anlamına gelir.

Görülüyor ki, ilişkiler kaygan düzlemde yürümektedir. Yoğun kargaşa ve belirsizlik ortamının yaşandığı sorunlu durumlarda dengeler büyük bir hızla değişmekte, sistem içindeki etkili çevrelerde olası yapılanmaya dönük yeni konumlanmalar ortaya çıkmaktadır. Söz gelimi, Musa'nın "etrafda olan beglere ilçiler gönderüb ba'zısından harâc, ba'zısından dahı âna benzer dürlü dürlü nesneler taleb itme"siyle birlikte "atasınun veziri âkıl ve dânâ, fâzıl ve tüvânâ İbrahim Paşa" saf değiştirmeyi yeğleyecektir. Bu yönelim, ciddi bir kopuşla birlikte dayanakların dağılmasının önemli bir örneğidir aynı zamanda. Kopuşlar bununla da sınırlı kalmayacaktır. Veziri Kör Şah Melik, Rumeli bölgesinin etkin beylerinden Evrenos Bey, Yeniçeri Ağası kendini terk ederek, Mehmet Çelebi safına geçecektir. İbrahim Paşa, kayıtta görüldüğü üzre "İstanbul'a vardığı gibi beglerin andan (Musa'dan) nefret itdügi" haberini iletir iktidar mücadelesinin diğer ucu Mehmet Çelebi'ye. "Sultan çün bu haberi istima itdi, mektûb ve hil'at gönderüb envâ'-ı tazim (büyük bir saygıyla) birle anı da'vet itdi. İbrahim Paşa dahı da'vetine icâbet idüb heman sultân tarafına müteveccih oldı."[197]

197 **Rûhî Târîhi**, (Hazırlayanlar: Yaşar Yücel - Halil E. Cengiz), Sayfa 427.; Ayrıca bkz. Matrakçı Nasuh, **Târîh-i Âl-i Osmân**, (Hazırlayan: Göker İnan), Sayfa 204.

En güvendiği ve en üst düzeyde görevlendirdiği beyler hızla Musa Çelebi saflarını terketmektedir. "Şah Melek kaçdı. İstanbul'a girdi. Mûsân bundan hile tuyup havf eyledi. Andan dönüp göçdi Edirne'ye geldi. "Görelim çarh ne gösterür" didi... Ol vakde Kör Şah Melek dahi İstanbul'dan çıkup Sultan Mehmed'e gelmiş idi. Sultan Mehmed dahi gelüp İncügez'e kondı. Evrenosoglı Ali Beg kim vardur kaçup Sultan Mehmed'e geldi. İncügez'den göçdüler. Evvel Mihâl bin Yahşi Beg geldi. Mihal çün beglerbegi idi. Oglın kendüsi gönderdi. El-hâsıl Sultan Mehmed Edirne'ye geldi. Rûmili begleri kim vardur kaçup Sultan Mehmed'e geldiler."[198] Bu arada belirtelim ki, Mehmed Çelebi ordusunun büyük çoğunluğunu Anadolu'dan geçirmiştir. Bu durum güçlü bir orduya sahip olma çabası yanında, Rumeli'den toplanacak askere güvensizlik olarak da değerlendirilebilir.

Gelişmelerin seyri saflaşmanın / kümelenmelerin hangi düzeyde ve hızda gerçekleştiğinin görüntüsüdür bir anlamda. Tevârih-i Âli Osmanlarda da vurgulandığı gibi dönemde Bedreddin'in yanına gelenlere timar dağıtılması da bu duruma işaret olabilir. Çıkar ilişkisine uygun olarak gerçekleşen bu ayrışma ve yönelimler sonucunda, Mehmed Çelebi "Edrene'ye varınca cemî'i begler yanına geldiler. Samakov'da ograş oldı. Mûsî sınup kaçdı."[199] Farklı kaynaklarda bulunan elimizdeki diğer kayıtlarda bu aktarımla uyum içindedir: "Rum-ili begleri her kim var ise Musa'dan kaçub Sultan Mehmed'e geldiler. Hattâ yeniçeriler agası, Musa Çelebi'nün yanından gidüb heman akıncıları kaldı."[200] "Cemî begler Musâ'dan yüz dönderdiler, kaçdılar." "Musa Çelebi begleri-nin bölük bölük olub varıb Sultan'a gittiklerini görüb yüreği yanıb eyitdi: Devlet benden yüz çevirdi. Can acısından

198 **(Anonim) Tarih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Ömer S. Kurmuş), Sayfa 47.

199 Âşıkpaşazade, **Hâzâ Menâkıb u Tevârîh-i Âl-i Osman**, (Osmanoğulları'nın Tarihi), (Hazırlayanlar: Kemal Yavuz - M. A. Yekta Saraç), Sayfa 417-418.

200 **Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Kayhan Atik), Sayfa 173.

kendini meydana attı."[201] "El-hâsıl Rûm-ili begleri her kim varsa kaçdı. Sultân Mu-hammed katına geldiler."[202] Bu gelişmelerle birlikte güçler dengesi bütünüyle değişti, saflar yeniden yapılandı. "Öyle ki, artık "Kapı-kulından dahi çare kalmıyacak"tır. Kayıtlara göre tutunacak dalı kalmayan Musa Çelebi umarsızlık içinde, "Ben giderem diyüp atın sıçradup kaçdı".[203]

Bu konudaki neredeyse bütün kayıtlar birbiriyle örtüşmektedir. Hadidi'nin aktarımına göre, "Bu yanadan sürüp Sultân Muhammed / Gelüp Edrene tahtun itdi mesned / Birez gün turdı anda şâh u leşger / Mübârek-bâdâ geldi cümle begler / Mufassal bu ki Mûsâ leşgerinde / Biri kalmadı sancak beglerinde / Hemân Mûsâ'yile akıncı kaldı / Sipâhi hep Muhammed Hân'a geldi / Akıncı tagılup Mûsâ tutuldı / Çog oynadı velî bunda utuldu."[204] Yenilginin adım adım geldiğini gören "Sultân Musa ol arada sınup kaçdı. Sultân Musa kaçarken atı ayağı bir çamura batdı."[205] "Mûsâ sınup kaçarken, atı sürçüp balçığa düşüp, Mûsâ'nun bir kulı varidi; Sarıca dirlerdi. Mûsâ'nun atın sinirledi.[206] Mûsâ atından düşüp Sarıca dahi irişüp, Mûsâ'yı tutup, Sultân Muhammed'e getürdi. Gice çadırda kaydın gördiler."[207]

---

201 Bkz. Mehmed Neşri, **Kitâb-ı Cihân-nümâ - Neşri Tarihi, II. Cilt**, (Yayınlayanlar: Faik Reşit Unat - Mehmed A. Köymen), Sayfa 515.; Mevlânâ Mehmed Neşri, **Cihânnümâ**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Çamlıca Yayını, İstanbul 2008, Sayfa 239-240.; **Oruç Beğ Tarihi**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Sayfa 47.

202 **Anonim Zikr-i Müluk-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Meral Pekmezci), Sayfa 63.

203 **Kitâb-ı Cihân-nümâ - Neşri Tarihi, II. Cilt**, (Yayınlayanlar: Faik Reşit Unat - Mehmed A. Köymen), Sayfa 515.

204 Hadidi, **Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Sayfa 142.

205 **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Hasan Ayhan), Sayfa 36.

206 **Sinirlemek**: Atı hareket edemez hale getirebilmek için ayak sinilerini kesmek.

207 **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Ahmet Akgün), Sayfa 22.

Bir diğer anonim kayıt yine bu doğrultudadır: "Sultan Mehmed Edrene'den göçdü. Sofya'ya vardı. Mûsayile buluşup uğraşdılar. Mûsa sındı kaçdı. Kaçarken atı çamura çökdi. Mûsa Düşdü. Mûsa'nun bir kulı vardı, Derzi Saruca dirlerdi. Saruca Mûsa'yı tutup Sultan Mehmed'e getirdi."[208] Bir bakıma kolay şekilde ele geçen Musa, Mehmed Çelebi'nin emriyle boğularak katledilecektir.

Kayıtlara göre Musa'nın yanında önde gelen beylerden Mihâloğlu Mehmet Bey ile Timurtaşoğlu Umur Bey'den başka kimse kalmamıştı. Fakat Mihaloğlu Mehmet Bey'in oğlı Yahşı Bey'i gizlice Mehmet Çelebi'nin yanına göndердiği yine kayıtlardan anlaşılmaktadır. Belli ki güç dengelerine göre tavır geliştirmek üzere ikili bir tutum izliyor. "Sultân Muhammed dahı varup İncügez'e[209] kondı. Evrenezoglı Ali Beg anda karşu geldi. Andan kaldılar yörüdiler. Giderken yolda Mihaloglı Yahşu karşu geldi. Bu Mihal hôd ol vakt Mûsî'nün beglerbegisiydi. Oglını kendü göndürmiş idi."[210]

Değindiğimiz gibi, gelişmelerden anlaşılıyor ki bu denli derin ayrılık ve çatışmalarda çıkar ilişkileri etkili olmuş, bir bakıma gittikçe yoğunlaşan örtülü gerilimi tetiklemiştir. Bunlar özetle, 1. Bölgede bulunan uç beylerinin bir anlamda dolaylı ya da doğrudan denetim altına alınması, 2. Yüklenen ağır "tekâlif"[211] ve dönemin tabiriyle "*segirdim*"lerinin[212] ya da diğer bir deyişle önemli

208 **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman** -Giese Neşri-, (Hazırlayan: Nihat Azamat), Sayfa 56.

209 Bugün Çatalca'ya bağlı İnceğiz köyü.

210 Âşıkpaşazade, **Hâzâ Menâkıb u Tevârîh-i Âl-i Osman**, (**Osmanoğulları'nın Tarihi**), Sayfa 417.

211 **Tekâlif**: Vergiler, salmalar.

212 **Segirdim**: Yağmalamak, talan etmek, akın etmek, hücum etmek. "Hündkar buyurdı kim: "Laz Elini urun. Ve kalalarını yıkun. Ve halkını esire edün" dedi. Destur olduğı gibi heman segirdim etdiler. Urdılar. Yıkdılar Lazun Elini. Gaziler şöyle doyum geldi kim dört yaşar oğlan Üskübde yigirmi

geçim kaynaklarından sayılabilecek saldırı ve talana dönük eylemlerinin ve kendilerine güç kazandıran çevre ilişkilerinin kısıtlanma girişimi. Bu ilişkiler, iktidarın başka adayları bulunması sebebiyle Musa Çelebi'yi ciddi biçimde kaygılandırdığı belli olan olgulardır. Gerçekten de sonraki süreçte, Musa Çelebi'nin tedirginlik yaşadığı bu durum gerçekliğe dönüşecek, yalnızca iktidarını değil, başını da yitirecektir. 3. Güvensizlik sebebiyle konumlarının sarsılması -ki rüzgârın esişine göre yön değişmektedir- bu olayda belirleyici unsurlardan biri olarak değerlendirilebilir.

Yönlerini nereye döneceği belirgin olmayan beylerin ağırlıkla kendi başına yürüttükleri, aynı zamanda güçlenmelerinin de yolunu açan ve Musa'da güvensizlik yaratan eylemlerinin, konumlarının / güçlerinin denetimi Musa'nın iktidarı açısından önemliydi. Bu tutumda dönemin önemli bir âlimi olan, sistemin içinde bulunan aile çevresi sebebiyle dengeleri ve devlet adâbını gayet iyi bilen kazasker Şeyh Bedreddin'in bir etkisi olabilir mi? Bunu, sistemin dengeleri ve çelişkilerinin farkında olan ve toplumsal dayanaklar oluşturmaya çalışan Bedreddin'in duruşu ve yönelimiyle bir arada değerlendirmek gerekiyor. Burada şu ayrıntıyı da önemle göz önünde tutmak yararlı olacaktır: Kimi zaman Musa'nın tutumunda da görülen "*gazi*"liğe yönelim, Bedreddin'in duruşu ve düşündüğü toplum düzeniyle pek uyumlu değildi. Peki "*gazi*"liği yaşam biçimi haline getiren "*begler*"in ve "*toyumluk*" bekleyeyenlerin bu duruma yaklaşımı ne olabilir?

Gelişmelerin seyrinden çok açık görülüyor ki, koşulların nisbeten değişmesiyle, sistemin doğasına uygun olarak yağmadan beslenen, yağmayı bir yaşam biçimi olarak seçen ve Mehmet Çelebi safına geçen bu "*devletlu begler*", sipâhiler, tovıcalar, timar sahipleri, "umerâ" ve "ulemâ" takımı belli ki Musa Çelebi'nin kaybetmesinde büyük rol oynamıştır. Osmanlı geleneğinde başka

---

akcaya satıldı." Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıki, **Tevârih-i Âl-i Osman, Osmanlı Tarihleri I** içinde, (Düzenleyen: Nihal Atsız Çiftçioğlu), Sayfa 179. Ayrıca bkz, **Tarama Sözlüğü, Cilt 5**, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 1971, Sayfa 3361-3363. "Firenk üzerine seğirdim saldı, çok atlar ve yundlar ve sığırlar ve koyunlar ganimet aldı."

toplulukları yağmalamak yönelimi ya da kendi deyimleriyle "*segirdim*" -konargöçer toplulukların tabiriyle "*algın*"- olarak tanımlanan eylemler bir "*türe*"dir ve aynı zamanda sistemin de beslenme kaynağıdır. Bu eylemlerde bulunan "*alp*"lara, beylere, akınlara katılan akıncı erlerine kendi deyimleriyle "*toyumluk*" verilirdi.[213]

"*Toyumlug*"un kesilmesi ya da "*toyumlug*"a el atılması "*begler katı*"nda saf değiştirmek için önemli bir sebeptir. Kim ki herhangi bir sebeple bu eylemlerin karşısına çıkarsa, doğal olarak onun karşısına da "*türe*" çıkar. "Türe" / "töre" olarak tanımlanan / yansıtılan olgu temelinde bir çıkar ilişkisi / çıkarlar dengesidir. Bunun üzerinden konumlar belirlenir. Toplumsal düzenlemeler yapılır. Çıkar ilişkisi kaygan, kaypak ve iki yüzlü bir zemindir. Son derece oynaktır. Eğilip bükülmeler, yön değiştirmeler yadırganmaz ve "neden" sorusu sorulmaz. Dün Musa'nın yanında olanlar, ertesi gün kolaylıkla Mehmet Çelebi'nin yanında yer alabilir. Tuhaf karşılanmaz bu durum. Hatta Musa Çelebi örneğinde görüldüğü gibi gerektiğinde iktidar sahiplerinin başını da alır bu ilişkiler.

Tercihlerin öne çıktığı ya da belirleyici olduğu durumlarda iktidar, çıkar ya da etkinlik alanlarını korumaya dönük ayrışmalar ve karşıtlıklar kaçınılmaz hale gelmektedir. Ortak paydaların olmadığı, birlikte hareket motivasyonunun yaratılamadığı çevrelerde yerel odakların merkezle olan ilişkileri temelde çıkar ilişkisidir. Çıkarlarının sarsıldığı yerde konumlarını

213 Toyumluk / Doyumluk tabiri kayıtlarda şöyle geçmektedir: "Gaziler mal-i ganimete gark oldılar. Ve esirler aldılar. Acayıb doyumluklar oldı." "Ve hündkâr eyitdi kim: "Var, akıncılarumı doyum eyle" dedi. "Hak Ta'ala avn ede inşallah" İsa Beg dahı yüridi Arnavudun künc Ellerine girdi. Andan sonra akın koyı verdi. Segirdim olındı. Meger küffâr duymış imiş. Hazır olmış. Heman yolları bağladılar... Ve andan sonra kendüleri dahı küffâra şol kadar gazâ etdiler kim okları dükendi. Ve kılıcları çönkeldi. Ve ekseri niyyet-i gazâ deyü şehid oldılar." Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıki, **Tevârih-i Âl-i Osman, Osmanlı Tarihleri I** içinde, (Düzenleyen: Nihal Atsız Çiftçioğlu), Sayfa 173, 178. 16 Şaban 972 (19 Mart 1565) tarihli bir hükümde ise "toyumluk" tabiri şöyle geçer: "Zikr olunan akıncı kullaruma gereği gibi istimâlet veresin ki, kefere vilâyetine akın salınup *toyumluklar* alunmağa niyyet olunmışdur." Bkz. **6 Numaralı Mühimme Defteri, Cilt 2**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1995, Sayfa 6, Hüküm No: 816.

koruyacakları ya da konum elde edecekleri odaklara yönelmeleri ve işbirliği yapmaları bu nedenle anlaşılabilir bir tutumdur. Belli ki Musa Çelebi ve yanındakiler, karşıt gördükleri odakları tasfiyeye yönelirken -belki de koşulların zorlamasıyla ya da aşırı güvenle- güçler dengesini yeterince dikkate almamıştır. Koşulların yeterince hesaplanamayan bu seyri ve sertleşen çatışmalar, diğer bir iktidar odağı Mehmet Çelebi karşısında mevzi kaybetmenin işaretidir bir bakıma.

Koşullara göre yön değiştiren çıkar ilişkilerinde gücün nereye savrulacağını, ne yana evrileceğini, nasıl bir konum oluşacağını baştan bütün boyutlarıyla belirlemek oldukça zordur. Çelişkilerin derinleşmesi, gerilimin yoğunlaşması sonucu yönelim ve dengeler değişti. Saflar yeniden oluşmaya başladı. Dengelerin değişimiyle "*devletü döndü*" Musa'nın. "*Anda heman atın tepdi ol / Atın degil devletin tepdi ol.*" "Devleti depince" ayakta "*devşiriklü*"[214] kalması olanaklı değildi.[215] Hâl bu deme varınca dönemin deyimiyle, "*Gör ki kim kimin atın yıkar / Üşüşür kim üstüne çokar.*" Bu arada şunu belirtelim ki, Musa Çelebi'nin yenilgisi ve tasfiyesi sonraki süreç ve gelişen olaylar açısından büyük önem taşıyor. Peki neden önemli? Çünkü Rumeli'de saltanatı açısından işini sağlama alan Mehmet Çelebi yönünü Anadolu'ya rahatlıkla dönecektir. Yeni iktidar oluşumu ve yapılanmanın yanı sıra, başta Karaburun olmak üzere Anadolu'da gerçekleşecek kapsamlı çatışma ve kıyımların adımıdır bu yönelim.

214 **Devşiriklü**: Dağılmadan, yıkılmadan, düzgünce.

215 Musa Çelebi için ayrıca bkz. Chalkondyles - Thomas Artus: Histoire Generale des Turcs Contenant L'Histoire de Chalcondyle, Paris M.DC.XII (1612), Sayfa 101-104.

12. Börklüce Eyleminde Bir Topluluk: Konargöçerler

Eski ırmak değildir,
Yatağı değişen ırmak.
Su bulandı, çürüdü ağaç.
Zaman bozuldu,
İnsan yozuldu.

Börklüce Mustafa eylemindeki toplumsal dokunun genel hatlarıyla anlaşılabilmesi için bazı olguların üzerini açmak gerekli bir durum. Yerleşik toplumlar -Rumlar, Ermeniler, Yahudiler- haricinde, eylemlerde yoğun biçimde yer aldığı görülen konargöçer toplulukları -Ege özgülünde, buraya çok yoğun biçimde yöneldiği görülen Çepnileri ve Tahtacıları / dönemin tabiriyle Ağaç Erileri- irdelemenin ve kimi boyutlara açıklık getirmek bakımından önemini de ayrıca belirtelim. Bu arada yeri gelmişken Börklüce Mustafa için kullanılan "Dede Sultan" tabirinin Tahtacı toplulukları arasında söylenen dua ve gülbanklarda halen geçtiğini de vurgulamakta yarar var.[216] Yüzyıllar boyunca bu tabirin unutulmamış olması ilginç bir olgu olduğu gibi, tarihsel belleğin kuşaktan kuşağa aktarımı açısından da önemli bir örnek.

Bu eylemde en geniş biçimde yer alan, mevsimlere göre yaylaklar ve kışlaklar arasında, doğaya ve doğal koşullara bağımlı yaşayan topluluklardan biridir konargöçerler. Anadolu coğrafyası henüz "beylikler" sürecini yaşadığı için, konargöçer gelenekten gelen ve adım adım yerleşiklik eğilimi içinde olan beylikler bünyesinde konargöçer topluluklara dönük herhangi bir kalkışma söz konusu değildir.

Konargöçer topluluklar - Osmanlı ilişkisini bu bağlamda neden irdeliyoruz? Bu neden gereklidir? Bu sorunun yanıtı önemli,

216 Tahtacılar arasında söylenen gülbanklardan bir örnek: "Dağlar, taşlar, ulu kuşlar, akan çaylar, gölgesi yeğin kab'ağaçlar, arılık, duruluk ola, ağrımız, acımız son bula, Dede Sultan yardımcımız ola."

çünkü Osmanlı yönetimiyle, konargöçer topluluklar arasında sistemin yapılanmasından kaynaklı derin çelişkiler ve neredeyse her dönemde yaşanan yoğun bir çatışma ortamı var. Kesintisiz saldırıyla karşılaşan, kapsamlı kıyımlara ve talana maruz kalan konargöçer topluluklar Osmanlı düzeniyle barışık değil bu nedenle. Bütün kuşatmalara karşın boyun eğmiyor Osmanlı sisteminin taleplerine. Kuşatma ve saldırganlıklar karşısında sık sık direniş odakları ve tepkiler oluşuyor doğal olarak. Konargöçer toplulukların Bedreddin - Börklüce eylemine katılım ve direnişleri de yaşanan gerilimin -ve yönetimin saldırganlığının- sonuçlarından biridir. Tevârih-i Âl-i Osmanlarda bulunmayan, fakat Şeyh Bedreddin Menâkıpnamesinde bulunan kayıtlardan biri bu açıdan ilginç ve önemlidir.

Bir dahî Börklüce Mustafa'yıdı
Getirib ahbâb ile şeydâyıdı
Şeyh'e dahî andan irişdi sikâm
İtdiler anın da vücûdın adem
.....
Bir dahî kopmışdı Torlâk Hû Kemâl
İtmiş idi halka ol çok mekr ü âl
Tutuben anı dahî salb itdiler
Döndiler girü gelüben gitdiler
Bundan esbak Aygıloglı varıdı
Dağda vü ovada göçmel er idi
Saltanat hevâsı düşdi gönline
Cem idüben halkı o da beglene
Ceng idübdür Kazovası'nda gelüb
Ceng içinde düşdi başı kesilüb[217]

217 Halîl bin İsmâîl bin Şeyh Bedrüddîn Mahmûd, **Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı**, (Hazırlayanlar: Abdülbâki Gölpınarlı - İsmet Sungurbey), Sayfa 117.; **Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz**, (Hazırlayan: Şaban Er), Sayfa 197.; Şerafettin Yaltkaya, **Simavne Kadısıoğlu**

Bu Kazova, İzmir ilinin Tire ve Beydağ ilçeleri arasında bulunan bir yerdir.[218] Hatta çevresinde döneme ilişkin çatışmaların hatırası olduğu belirtilen "Kanlı Dere" olarak adlandırılan yerler mevcuttur.[219] Menâkıpnamede bu çatışmayla ilgili düşülen kayıt son derece açık. Konargöçer topluluklara mensup olduğu anlaşılan bu Aygıloğlu'ndan, direnişe katılımı, sürdürdüğü mücadeleden, Tire yöresindeki -Tire ile Beydağ arasında gerçekleşen- bu Kazova savaşından döneme ilişkin kayıt düşen diğer kaynaklardan hiçbirinde bahsedilmiyor. Neden bahsedilmez? Bilinmiyor. Bu ilginç bir durum. Hafız Halil'in menâkıpnamede verdiği bu ayrıntı, toplumsal bellekten silinmiş tarihin karanlık bir sayfasının gün ışığına çıkması bakımından da ayrıca önem taşımaktadır.

Konargöçer topluluklar bu yaşam biçimini -konup göçme eylemini- bir keyfiyet olarak değil, iktisadi faaliyetin bir parçası olarak sürdürüyor. Dolayısıyla bu iktisadi faaliyet kolayına vazgeçilecek bir olgu değildir. Ayrıca bu yaşam biçiminin oluşturduğu değerler sistemi var. Başka bir aşamaya, yeni bir düzleme taşımayı amaçlayan geçişler, bu sebeple toplumlarda uzun evrimi gerektiren bir süreçlerdir.

Mevcut koşullar içinde geçim olanakları daraldıkça ve gereksinim arttıkça, üretimin daha yüksek, daha geniş alanda gerçekleştiği durumda yerleşiklik / yerleşikliğe geçiş eğilimi çoğalır. İktisadi olanakların, "artık değer"in, "pazar için üretim"in yoğunlaştığı yerde yerleşiklik bir bakıma zorunluluk olarak kendisini dayatan bir olgudur. Çevre koşullar ve pazar / kâr ilişkileri,

---

Şeyh Bedreddin, (Hazırlayan: Hamit Er), Kitapevi Yayınları, İstanbul 1994, Sayfa 20.

218 O dönemde Ege'deki Kazova adlı bu yer dışında, çatışmalarda önemli bir tutuğu görülen Tokat yöresinde de Kazova adlı bir yer bulunmaktadır. Yeşilırmak boyunda olan bu Tokat - Kazova bölgesi de değişik dönemlerde Alevi direnişlerinin merkezi konumunda olmuştur.

219 Bkz. A. Munis Armağan, **Yeni Belgelerle Şeyh Bedreddin II**, Ödemiş 2013, Sayfa 12.

üretimin esas olarak pazara yoğunlaşması, üretimin ve tüketimin boyutlarının değişimi, iktisadi yapılanmada ve yaşam biçiminde "artık üretim"in belirleyici etmen haline gelmesi bu noktada zorlayıcı bir unsurdur.

Toplumsal değişim ve dönüşümün yoğun yaşandığı alanlarda yönünü yerleşikliğe dönüş, giderek artan bir biçimde baskın unsur haline gelir, yerleşikliğe geçişler hızlanır. Bu dönem artık geçiş süreci ve "başkalaşım"ın başlamasıdır. Mevcut iktisadi olanakların yettiği, siyasi, iktisadi, toplumsal zorlayıcılığın olmadığı yerde yerleşiklik zorunluluk olmaktan çıkar. Bu bağlamda, -sistemin kuşatma ve zorlamaları haricinde- konargöçerlikten yerleşikliğe evrilmenin yolunu açan sebepleri de dikkatle değerlendirmek gerekir. Bu sebeple bir boyutuyla konargöçerlikten yerleşikliğe geçiş zorunluluğun ve zorlamanın kaçınılmaz sonucu olarak da değerlendirilebilir.

Egemenliğin, hegemonyanın, eşitsizliğin, baskının, sömürünün bulunduğu, çeşitli biçim ve boyutlarda kulluk ve biat üzerine yapılanan sınıflı toplumlarda sistem karşıtlık üzerine oturur. Çatışmaların kaynağı olan bu karşıtlık, tercihten öte sistemin doğasıdır ve en belirgin yapısal özelliğidir. Bu yapı içinde karşıtlar birbirinin tamamlayıcısıdır. Bir başka deyişle biri diğerinin varlık sebebidir. Yine bir başka deyişle, bir olgu karşıtıyla birlikte vardır, biri olmadan diğeri olmaz. Bir yapı içerisinde çevreler, sınıf ve katmanlar kendi doğasına / dünyasına ve kendini çevreleyen koşullara göre davranış sergiler. Bu durum karşıtlık zemininde oluşan yapılanmaları da kapsar. Eylemin niteliğini belirleyen karşıtlar arasındaki ilişki ve çelişkinin boyutlarıdır.

Sınıflı toplumlarda çatışmaların kaynağı olan katmanlar arasındaki çelişme, karşıtlık ve çekişme aynı zamanda uzlaşmazlık zemini üzerine oturan bir çelişkidir. Bu karşıtlardan birinin niteliğinin farklılaşması, ortadan kalkması, değişimi, dönüşümü ise diğerinin de değişimi ve ortadan kalkma sebebidir. Karşıtlar arasındaki gerilim ve mücadele, kimi zaman düşük yoğunluklu,

kimi zaman yüksek yoğunluklu, kimi zaman örtülü, kimi zaman açıktan yürüyen, fakat kesintisiz süren bir mücadeledir.

Karşıtlar çatışmasında gücünün farkında olarak hareket etmek, gücünü çoğaltma çabası, gücünü dengeli kullanmak önem taşıyan bir olgu olduğu gibi, karşı tarafın güç alanlarını ve dayanak noktalarını sarsmak, zayıflatmak, parçalamak bir o kadar önem taşıyan bir olgudur. Bu tutum güçlenmenin ve mevzi kazanmanın yolunu açar. Bu noktada Babailerden başlayarak, Bedreddin -Börklüce'den Şah Kalender'e kadar gelişen süreçte eylemcilerin, sistemin zaaflarını, çıkmazlarını, saldırganlık ve kıyımın arka boyutlarını tespit ederek girişim ve eylem içerisinde olduğu, öğretilerini bu bağlamda geliştirdikleri anlaşılıyor. Çünkü direniş, savunma ve çatışmada karşı tarafın gücünü ve zaaflarını bilmek, karşı perspektif geliştirmenin, motive olmanın, başarıya varmanın en temel boyutlarından biridir.

Zâhir kalıplar üzerine şekillenen birçok öğreti ve sistem, karşıtları yok etme üzerine koşullanmasına ya da bu temelde bir tutum geliştirmesine karşın, sürekli saldırı tehdidiyle karşılaşan "Abdalan geleneği" esas olarak karşıtı ortadan kaldırmayı, yani yok etmeyi hedeflemez. Tutumu, değiştirmeyi, dönüştürmeyi esas alma, olumsuzlukları törpülemeyi, ortadan kaldırmaya yönelmeyi önerme biçimindedir. Burada temel yönelim ya da hedef "insan-ı kâmil"dir. Eğitim ve kemâlet temelinde toplumun kötülüklerden, zaaflardan, nefsinden, hırsından, ihtirâslarından arındırılmasıdır. Bunun da, insanın kesintisiz gelişimi, aydınlanma / irşad yoluyla gerçekleşeceğini belirtir. Bu bağlamda "üç rızalık", "özünü dâra çekmek" ve toplumun olumsuzluklardan arınması önemlidir. Bundan dolayı "yol"nun merkezinde, insan ve doğayla birlikte, ötelemeyi, acıtmayı, incitmeyi suç sayan saygılı bir ilişki vardır. Şiddete yönelmez, savaşçı değil, barışçıldır. Saldırgan değildir, saygılıdır, hoşgörülüdür. Hak ve özgülük temelinde direniş ve yaşam alanlarını zorunlu savunma refleksi bu kapsamın dışındadır ve saldırı temelini içermez. Karşıtlık ilişkisi içerisinde ortodoks zihin dünyası ise son derece katı ve kesindir. Değişmez kalıp ve

kuralları vardır. Öngördüğü sistem ve kendi zihin dünyasıyla uyumlu olmayanları ortadan kaldırmayı temel alır. Bu bakımdan ortodoks zihin dünyasında saldırganlık yapısal bir özellik olarak çıkar karşımıza.

Baskın olan taraf, başat ve belirleyici unsur olarak kuşatma ve denetim altına aldığı toplulukları dönüştürmenin, yeniden kalıplandırmanın, yeniden kimliklendirmenin yol ve yöntemini geliştirir. Bir bakıma nefes aldırmaz. Farklı sesleri, aykırı sesleri sisteme "biat" etmiş biçimde değiştirmenin ya da bu olanaklı değilse ortadan kaldırmanın yollarını arar. Oluşturduğu ortam, geliştirdiği yol ve yöntem üzerinden kendi zemininde gerçekleştirdiği eylemi, ortaya koyduğu tutum ve yönelimi meşrulaştırmanın koşullarını yaratır aynı zamanda. Çünkü "biat etmiş toplumlar"da güçlü olanın, egemen olanın meşruiyeti sorgulanmaz. Oysa meşruiyet üretim ve paylaşımdaki adalettedir. Bu durum güçlü olmanın, yapıyı denetim altında tutmanın, toplumları yönlendirmenin, yönetmenin, zihin dünyalarını şekillendirmenin önemli boyut ve araçlarından biridir.

Karşıtlık ilişkisi içinde savrulma ve çekişme -ya da çeşitli yoğunluklarda çatışmalar- başladıktan sonra bunun nerede ve nasıl biteceği, insanı / toplumları nasıl bir yörüngeye sokacağı bilinemez. Bunun ortadan kalkması, denge ve barış ikliminin oluşabilmesi için öncelikle "ben", "biz" ve "ötekiler" algısının değişmesi, bunun gerçekleşebilmesi için ise bulundukları düzlemin, algıyı yaratan unsurların, çevreleyen koşulların değişmiş olması, ilişkilerin ve bilincin başka bir düzleme taşınması gerekir. Bu toplumsal dönüşüm ve farkındalıkla olanaklıdır. Bireyin ve toplulukların "kendini bilme"sinden geçer. Kendini bilmek, birey ve toplulukların "insanlaşma"sını, kendisiyle, insanla ve doğayla barışmasını sağlar. Doğa, gelenler ve gidenler üzerine kuruludur. Bu, sonsuz değişimi ve dönüşümü ifade eder. Kalanlar ise gelene ve gidene tanıklık yapanlardır. Gelişen yaşam, değişen koşullar, gelişen ve değişen insan - doğa ilşkileri kaçınılmaz olarak oluşmuş yapı ve dengeleri de değiştirir. Toplumların inanç dünyalarını, düşünce dünyalarını, davranış biçimlerini, değerler

oluşumunu, düşüncenin ve davranışın şeklini değiştirir. Konargöçerliğin evrilmesi de doğal olarak bütün bu yapısal özellikleri bünyesinde barındırır.

Konargöçer kavramının karşılığı ve bu yaşam biçiminin tanımı olarak belge ve kayıtlarda "göçer-evli", konar-göçer", "göçer", "göçgün", "göçerler", "göçebe", "göçer il", "göçer halk", "göçer evler" gibi kavramlar kullanılmaktadır. Biz, bunlara karşılık olarak "konargöçer" kavramını tercih ediyoruz. Kayıtlara -özellikle de tahrir kayıtlarına- baktığımızda Osmanlı toplumunda Kürtler, Türkmenler, Araplar gibi değişik kökenlere mensup konargöçer topluluklara yaygın biçimde rastlanmaktadır. Fakat belge ve kayıtlarda kimi tabirler karşımıza çıkıyor ki, bunların açıklanması önem arz eden bir konudur. Bunlar başta "Ekrâd-ı Türkmen", ya da "Türkmen Ekrâdı" taifesi gibi üzerinde çok fazla durulmayan kavramlar. Bu kavramlar, "Türkmen Kürtleri" ya da "Kürt Türkmenleri" anlamına geliyor. Kayıtlarda sık kullanılmasına karşın bu kavramlar ne anlama geliyor? Hangi gerçekliği ifade ediyor? Bunlar kayıtlarda açıkça belirtilmiyor. Fakat belli ki bununla ifade edilen, iç içe geçen ve Osmanlı kayıt görevlilerince birbirinden ayırt edilemeyen aşiretler, oymaklar, obalar, cemaatler. İçiçe geçmenin sebebi ise açık. Bunlar benzeri değerleri üreten ve paylaşan topluluklar, yani ***türdeş topluluk***. Aynı iktisadi yaşam biçimini, aynı üretim ilişkilerini sürdürmekle birlikte, bulundukları düzlem, düşünsel ve kültürel boyutta benzeri değerler sistemidir. Bu bağlamda doğal olarak dayanışma içinde olan, birbirini sürekli koruyan ve kollayan, iç içe geçen topluluklardır. Yine belgelerden görülüyor ki, bu sebeple de sık sık aynı saldırı ve cezalandırmalara maruz kalmaktadırlar. 19. yüzyıl ozanlarından Dadaloğlu'nun söyleminde olduğu gibi. "Ne yaman hayf oldu Avşarlar Kürtler / Yürekten çıkar mı bu acı dertler."

Osmanlı yönetimince denetim altına alınamayan, kendi tabirleriyle "serkeşlik eden", "isyan ve tuğyan ocağı olan", "fitne çıkaran", "bozgunculuk eden" topluluklara karşı katliamların yanı sıra, sürgün ve iskân uygulamaları da yaygın bir yöntem. Bu sürgün ve iskânlar özellikle de konargöçer toplulukların yaşam

tarzına ve üretim ilişkilerine elverişli olmayan çöl bölgelerine ya da yeterince hareket edemeyecekleri coğrafi alanlara dönük gerçekleştiriliyor. Bu uygulamalara maruz kalan topluluklar ise bulundukları alanı bir bakıma zorunlu olarak terk ederek başka aşiretlerin içine girmekte ve birlikte bir korunma mevzisi oluşturmaya çalışmaktadır. Yoksa bulundukları koşullar içinde kırılmaları, ağır kayıp ve sıkıntı yaşamaları kaçınılmaz bir durum haline geliyor. Ya yok olmakla karşı karşıya kalacaklar, ya da bulundukları alanda Osmanlı yöneticilerine baş kaldırarak başka yaşam tarzlarına uygun başka alanlara geçecekler. Osmanlı belgeleri içinde yaşanan bu olaylarla ilgili çok fazla kayıt bulunmaktadır.[220] Kuşatma ve saldırganlık karşısında bir dönem sonra ise aşiretler arasında kalıcılığa dönen bir iç içelik gerçekleşiyor.

Bu arada belirtelim ki, kimi yörelerde kullanılan ve Osmanlı kayıtlarında görülen "Yörük" ya da "Yürük" gibi deyimler de genel olarak konargöçerliği işaret eder. "Yörük / Yürük" kavramının kökeni "yürümek" fiiline dayanır. Sürekli yürüyen, yer değiştiren anlamında üretildiği açıkça belli olan bir kavramdır. Gerek kayıtlardan gerekse kendi beyanlarından Yörük tabiriyle anılan kesimlerin tamamının konargöçer Türkmen toplulukları olduğu anlaşılıyor. Bu durum yerleşikliğin kayıtlarında da "Anadolu'nun haymenişin (çadırda oturan) gayr-ı meskûn (yerleşik olmayan) göçebe halkı Yörükler, Türkmendirler."[221] şeklinde tanımlanır.

Yerleşikliğe geçen yörük toplulukları için, yerleşikler arasında "*yörüklükten çıktı*" tabiri kullanılır.[222] Yörükler arasında ise konargöçerliğin değişime ve dönüşüme uğraması yine kendi söylemleriyle "yörükçülüğün bitmesi"dir. Böyle olmakla birlikte kendi

220 Bunlardan bazıları için bkz. Ahmed Refik, **Anadolu'da Türk Aşiretleri (966 - 1200)**, Devlet Matbaası, İstanbul 1930.

221 Ali Aksüt, **Göçer Kültürün Son Temsilcileri Yürükler**, Kaktüs, Sayı 48, Temmuz 2014, Sayfa 63.

222 Bkz. Sait Doğan, **Tarihsel Gelişim Sürecinde Yörükler**, (**Anadolu'da Yörükler - Tarihsel ve Sosyolojik İncelemeler** içinde), Phoenix Yayınları, Ankara 2008, Sayfa 135.

aralarındaki ilişkiler bağlamında "yörükçülük, yörük kimliği hem konargöçer hem de köy yaşamında güçlüdür."[223] Bu durum kapalı toplulukların dayanışma, birbirini koruma ve kollama refleksi olarak değerlendirilebilir. Bundan da açıkça görüldüğü gibi, bir tanımlamanın yansıması olan bu deyimler, birbirinin yerine eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Osmanlı kanunnamelerine göre, "Yürük lâmekândır, tayini toprak olmaz. Her kande dilerse gezerler." Osmanlı yöneticilerince "yörük" söyleminin kimi zaman bir topluluk adından çok hukuki boyutlu bir konumlama kavramı olarak kullanıldığı da anlaşılmaktadır. Fakat ağırlıkla karşımıza çıkan boyut topluluk adı olarak kullanılmasıdır.

"Yörük" kavramının, elimizde bulunan en eski kayıtlarda da açıkladığımız biçimde kullanıldığı görülüyor. "Tevârih-i Âl-i Selçuk"taki kayıtlar buna bir örnektir. Oradaki kayıtlara göre yaylakta ve kışlakta yaşayan "Ebulca Han sahra-nişin ve göçgün idi, yani yaban yurtlu ve yürük idi... Merhum Kara Osman (Kara Yülük Osman) dahı dayim bu öğüdi oglanlarına virür imiş: "Olmasun ki oturak olasız ki beglik Türkmanlık ve yürüklik idenlerde kalur" der imiş."[224] Yine aynı şekilde Osmanlı kanunnamelerinde bulunan kayıtlar bu durumu onaylamaktadır. "Ve yörükler dahi evvelden yürüye geldükleri yerlerde ve yaylada ve kışlada yürüyüp havlu yapa geldükleri yerlerde havlu yapub ve döllerin alı geldükleri yerlerde döllerin alup kimesne mâni olmaya... Yörüğün bir yerde ikâmeti ve karârı olmayub dâim hareket üzere olmağın... Yörük konar göçer taifedir, karyede ikâmetleri yokdur... Yörük tâifesi göçer halkdır."[225] Görüldüğü gibi kayıtlar çok açık.

223 Erdal Aksoy, **Konar-Göçer Yörük Alt-Kültüründe Kadın Kimliği**, (Osmanlıdan Cumhuriyete Yörükler ve Türkmenler içinde) Phoenix Yayınları, Ankara 2008, Sayfa 16.

224 Bkz. Yazıcızâde Ali, **Tevârih-i Âl-i Selçuk (Selçuklu Tarihi)**, (Hazırlayan: Abdullah Bakır), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009, Sayfa 11, 31.

225 Bkz. Ahmed Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, 7. Kitap, (Celâl-Zâde Kanunnâmesi)**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1994, Sayfa 228-229.

Yani tanımlar belirgindir ve özetle aynı olguya / gerçekliğe işaret etmektedir.

Kayıtlardan da anlaşıldığı üzere Osmanlı sisteminde kırsal toplulukları iki bölüm halinde sınıflanmaktadır. Bunlar;

1. Köylüler, 2. Konargöçer yörük/yürükler.

Yörüklük bir sınıflamadır, yaşam biçimine, üretim ilişkileri, iktisadi ve toplumsal yapılanma ve değerler sistemine denk düşer. Yörüklüğü bırakarak vergi defterlerine "köylü" olarak kaydedilenler, yörük ya da konargöçerlikten çıkmıştır, Osmanlı yöneticilerinin deyimiyle artık "göçer evlü" değildir.[226] "Yerli" ya da "yerleşik" -konargöçer deyimimiyle "yatuk", "oturak"- olmaları nedeniyle "reaya" ya da "tebâ"dır. Bir başka deyişle bunlar artık "kul"dur ya da kullaşmıştır. Yöneticilerin kayıtlara yansıyan tutum ve davranışlarından çok açık anlaşılmaktadır ki, Osmanlı sisteminin konargöçer - yönetim çekişmesindeki en ısrarlı istemlerinden biri bu kesimlerin "kul" haline getirilmesidir. Anlaşılıyor ki, "kul" haline getirmek yönetimi de, yönlendirmeyi de büyük ölçüde kolaylaştıran bir unsur olmaktadır.

Geçiş dönemlerinde ve bu dönemin topluluklarında hayatı karşılamayan, hayatı kavrayamayan sözcük, kavram ve uygulamalar soyutlaşır. Yeni koşullara ilişkin söz, deyim ve kavramlar yaratılır. Bunlar, yaşamın ve söz dağarcığının temel kullanım aracı haline gelir. Bu anlamda dilin soluğu, sözcük ve kavramların canı, toplumsal hayatta bir karşılığı vardır. Dil, toplumların çok boyutlu saklı ve derin gerçekliğini kucaklar. Kendiliğinden ortaya çıkmaz kavramlar, geniş anlamda tarihsel ve toplumsal gerçekliği, yaklaşım biçimini, düşünce ve eylem dünyasını, açık ya da saklı bir anlamı, anlamlandırmayı kapsar. Kalıplamayı ve taşınan düzlemle iç içe olan adlandırmayı, konuyla yoğun ilintisi sebebiyle bu bağlamda kısaca irdelemekte yarar görüyoruz. Yeniden kimlikleme olarak tanımlayabileceğimiz adlandırma

226 Bu tabir için bkz. **Tarama Sözlüğü, Cilt 3**, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 1967, Sayfa 1717-1718.

denilince aklımıza ne gelir? Öncelikle olgunun tanımı, yapısal özelliklerinin belirlenmesi ve niteliğinin yansımasıdır doğal olarak zihin dünyamızda oluşan. Şurası açık, kimlik, kişilik ve niteliksel özellikler bakımından yeniden kimlikleme olgusu son derece önemlidir ve bu eylemi gerçekleştirenin duruşunu, kavrayışını ve anlayışını yansıtır.

Kimlik işlevsel bir özelliğe sahiptir, dolayısıyla kimliğin ilk adımı olan adlandırma denilen olgu, amaçsız, kendiliğinden, gelişigüzel ortaya çıkan bir unsur değildir. Yani bir başka deyişle gereksinim duyulan bir durum, toplumsal yaşam ve ilişkilerde bir karşılığı yoksa, bir anlamı karşılamıyor, bir gereksinim ya da gerçeklikle örtüşmüyorsa adlandırma yapılmaz. Böyle bir tutumun toplumsal hayata denk düşen işlevsel nitelikte bir karşılığı da bulunmaz. Adlandırmalar, bir olgunun, bir durumun tanımı, bir şeklin, özelliğin anlatımıdır özetle. Bu temeldeki belirleme ve anlatım, öngörülen kalıplama yeniden biçimlemeyi de içerir.

Adlandırma, bu eylemi yapanın kavrayışını, düşünüşünü, duruşunu, olguyu / varlığı konumlamak istediği yeri de yansıtır. Arkasında "saklı gerçek" olarak tanımlanabilecek mutlaka önemli bir "gizlenmiş ya da örtülü gerçeklik" bulunur. Bir unsura ad verilirken kimliği, niteliği, özellikleri, yapısının oluşumu, yönelimi de belirlenir. Tanısı konulur. Bir kalıp, bir çerçeve oluşturulur bu bağlamda. Bir olgunun / unsurun adı değiştirilirken, yeni bir ad verilirken ya da adlandırma yapılırken doğal olarak kimliği de değiştirilir. Benlik buna göre şekillendirilir ve "ad" bir dönem sonra yapının ya da olgunun tanımı -anlatım biçimi-, özelliğini yansıtan boyut haline gelir. Söz gelimi, Anadolu coğrafyasında "Türkmen"in adının "Türk"e çevrilmesi gibi...

Öyle ya, adlandırmanın ilginç bir örneği olarak karşımıza çıkan bu değişimde -bu olgu ya da değiştirmede- Türkmen'in adı kim tarafından ve neden değiştirildi? Bu değiştirmeye ne zaman ve hangi koşullarda gereksinim duyuldu? Hangi amacı içeriyordu? Bu durum çok boyutlu bir kuşatma mıydı, zoraki benimseme mi, yoksa gönüllü bir kabullenme miydi? Bu toplumun

giderek baskın hale gelen İslâm inancını kabul etmeden önceki inanç dünyaları, geleneksel yapıları, töre ve törenleri ne idi, yaşam biçimleri, toplumsal ilişkileri neye göre şekilleniyordu? Oğuz boyları hangi kültürel kuşatma içine düştüler ki, adlarını değiştirme, yeniden kimliklenme gereksinimi hasıl oldu? Bazıları neden inancından dönme, kendini başka bir düzlemde tanımlama gereğini duyumsadı? Bunların "adlandırma"ya etkisi ne oldu? Değiştirmenin sonucu nereye vardı? Dönüştürmede, hangi etken rol oynadı? Bu durumlarda amaç ve sonuç ilişkisini anlamak neden önemlidir? Sorduğumuz bu ve benzeri sorular çoğaltılabilir. Fakat belli ki, dokunulan her alan bir dikenli tarladır. Her soru, yeni bir sorunsalın ve tartışmanın kapısını aralayacak boyuttadır. Oysaki bu ve benzeri sorular geçmişle yüzleşmek adına büyük önem taşımaktadır. Neden? Çünkü geçmişle "soğukkanlı yüzleşme"yi beceremeyen toplumlar değerlerini, konumlanmasını sağlam bir zemine oturtamaz ve dengeli bir gelecek kuramaz.

Burada bir eğilimi, bir yönelimi irdelemekte yarar var, bunlardan biri "eşiği geçenler"in durumudur. Bu bağlamda eşiği geçerek yeniden biçimlenenlerin "ötekiler ya da kendinden olamayanlar" karşısındaki tutum ve davranışları dikkatle değerlendirilmeli. Yerleşikliğe geçen ve zihniyet dünyası egemenlik kalıplarıyla bütünleşenler ya da değerler sistemi egemen yapının zihniyet dünyasına göre şekillenenler için, yerleşikliğe geçmeyenler, egemen düzenin dayatması ve zihniyet dünyasının kuşatması karşısında direnenler ya eşkıyadır, ya sapkın, ya kâfir. Fakat her halûkârda "katli vacip"tir. Bunu birçok belge ve kayıtta açık biçimde görmek olanaklı. Söz gelimi yaşam biçiminin tehdit edilmesi ve üretiminin büyük ölçüde yağmalanmasından dolayı takatten düşünceye kadar direniş sergileyen Türkmen toplulukları, Osmanlı tarih yazıcıları / kaynakları tarafından "***imanı zayıf Türkmen***" olarak tanımlanmaktadır.[227] İşin ilginç yanı yüzyıllar

227 Bkz. Solak-Zâde Mehmed Hemdemi Çelebi, **Solak-Zâde Tarihi, Cilt I**, (Hazırlayan: Vahit Çubuk), Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1989, Sayfa 112.

boyunca bütün çabasına, onca kesintisiz kıyıma karşın Osmanlı, Türkmenin imanını bir türlü bütünleyemedi, "*eksik iman*"ı tam edemedi. Türkmenin adını değiştirdi, "*yol*"unu, yerini, koşullarını değiştirdi, her türden kuşatma içine aldı, yine de değiştiremedi.

Ortaya çıkan olay ve olgulardan açık biçimde anlaşıldığı kadarıyla bu kesimler Osmanlı sistemiyle yoğun bir uyuşmazlık içindedir. Çelişkiler, çekişmeler ve koşulların gelişimine göre çeşitli yoğunlukta çatışmalar yaşamaktadırlar.[228] Farklılıkları sistem için temel sorun haline gelen, sürekli gerilim ve güvensizlik içerisinde bulunan, bundan dolayı sisteme mesafeli duran topluluklardır. Bu bağlamda belge ve Osmanlı kaynaklarında sıklıkla karşımıza çıkan "*ömri piyâdelükle geçmiş ağaç ayaklu etrâk-i nâpâk*"[229] deyimi, "temiz olmayan Türkmen" anlamına gelen bir deyimdir. Türkmen aşiretlerine karşı benzer şekilde "*nadân Türk*", "*hilekâr Türk*", "*Türk-ü sütürk*", "*etrâk-i bi-idrâk*", "*ağaç ayaklu*", "*Türk-ü bedlikâ*" gibi hakaret ve aşağılamaya yönelik deyimler de, yine egemen olanların bakış açısını yansıtmakta ve Osmanlı kaynaklarında sık sık kullanılmaktadır. Elbet egemen kesimin bakış açısı bu olunca, doğal olarak herhangi bir olay, tutum ve gelişme karşısında sergilenen yaklaşım, tutum ve davranış, ortaya çıkan uygulama ve eylemler de doğal olarak zihniyet dünyasına uyumlu biçimde ortaya çıkmaktadır.

Konargöçer Türkmen toplulukları döneme ilişkin kayıtlarda "*kızıl börklü, çaruklu, kara kilimlü*" olarak geçer.[230] Selçuklu ve Osmanlı kaynaklarında direniş eylemlerinden söz edildiğinde

228 Benzeri yoğun çelişki ve çatışmaların yansımalarını Osmanlı belgelerinde ve kayıtlarında da sıklıkla görmek olanaklı. Bunlardan bir bölümü Ahmet Refik tarafından 1930 yılında "Anadolu'da Türk Aşiretleri" adıyla yayınlanmıştı.

229 Ahmet Uğur, **The Reign of Sultan Selim I In The Light of The Selim-nâme Literature**, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1985, Sayfa 45.

230 Bkz. Yazıcızâde Ali, **Tevârih-i Âl-i Selçuk (Selçuklu Tarihi)**, (Hazırlayan: Abdullah Bakır), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009, Sayfa 823, 827.

de yine sık sık "*ayağı çarıklı, kızıl börklü Türkmenler*"in bahsi geçmektedir. Diğer yandan döneme ilişkin verilere baktığımızda bu "**kızıl börk**"ün zamanla kimliği/aidiyeti yansıtıcı önemli bir toplumsal simge haline geldiği görülüyor. Bundan dolayı belli bir duruş içerisinde bulunan ve bu simgeyi sahiplenen topluluklar, süreç içerisinde, özellikle de yaygın olarak 14. yüzyıl sonlarından itibaren başlarına on iki dilimli kızıl başlık sarmaları sebebiyle "**Kızılbaş**" diye anılacaktır. Bir "aidiyet belirtisi" olarak "**Kızıl börk**" giyenler ve "**Kızılbaş**" olarak tanımlanan bu topluluklar korkunç ağır saldırı ve kıyımlara uğrayacaktır bu sebeple. Bu noktada bir konuyu dikkatle açmak gerekir. Peki yönetimi elinde tutanların hükmüyle en başta bu "*Kızıl börklü Türkmenler*" olmak üzere "*Kızıl börk*" giyenler neden saldırıya uğradı? Osmanlı yönetiminin bu topluluklarla alıp veremediği ne idi? Yansıtmalar haricinde bu tutumun arkasındaki belirleyici unsur ne olabilir? Bunlar, yanıtı önem taşıyan sorular. Demek ki, sis perdesini biraz araladığımızda işler bir hayli karışmaktadır.

Börk önemli bir simgedir o dönemde. Unutmayalım ki, börk giyenler en başta babalar, dedeler ve abdallardır ve "kızıl börklü" olarak tanımlanacaklardır kayıtlarda. Osmanlı döneminde de "devletlü" yapıya geçildiğinde ilk önce börklerin rengi değişecektir. Hatta Orhan Bey'in kardeşi Alâaddin Paşa'nın[231] söylemiyle, "*İmdi etrafdagı beglerün börkleri kızıldur.* Senün kullarının börkleri ag olsun." denilecektir. Peşinden Âşıkpaşaoğlu ekliyor: "Orhan Gazi geydi. Ve cemî'i tevâbi'i bile geydiler."[232]

231 Oruç Beğ Tarihinde Ali Paşa'dır. Bkz. **Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi 1288-1502)**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2007, Sayfa 13.; Edirneli Oruç Beğ, **Oruç Beğ Tarihi**, (Baskıya hazırlayan: Atsız), Tercüman Yayını, İstanbul 1972, Sayfa 29.

232 Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıki, **Tevarih-i Al-i Osman**, (Osmanlı Tarihleri, Düzenleyen: Çiftçioğlu N. Atsız), Sayfa 117.; **Âşıkpaşazâde Tarihi**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Sayfa 55.

13. Osmanlıda Alevi - Bedreddini Kıyımı ve Sürgünler

Kalktık Horasan'dan sökün eyledik
Düşürdüler bizi tozlu yollara
Ne yaman dertlere giriftar olduk
Bakmaz mısın badı saba yellere
Dedemoğlu - 17. yüzyıl.

.....

Devlet hakkımızda vermiş fermanı
Ferman padişahın dağlar bizimdir
Dadaloğlu - 19. yüzyıl.

On dördüncü yüzyılın sonlarına doğru, özellikle de Yıldırım Bayezit döneminden itibaren Osmanlı sisteminin ortodoks yapılanma yönünde çok hızlı bir şekilde evrildiği görülmektedir. Zihin dünyasını ve toplumsal ilişkileri de doğrudan etkileyen bu evrilme, sistemle toplum arasındaki gerilimin yoğunlaşmasına ve giderek çatışmaya dönüşmesine yol açmıştır. Bu evrilme, özellikle konargöçer toplulukların yapısal özelliklerine uygun olmadığı gibi, bu toplulukları karşısına alan ve sisteme "biat"a / kulluğa zorlayan bir yapılanmadır. Bu toplulukların batıni düşünce zemini üzerine bulunmaları ve iktisadi faaliyetleri de dikkate alınacak olursa, çelişkinin derinliği daha kolay anlaşılabilir.

Her olgu karşıtıyla birlikte vardır. Bu, karşıtların birliğidir ve karşıtlardan biri diğerinin varlık sebebidir. Bu boyut içinde karşıtların çekişmesi olarak tanımlanabilir tarih. Aynı zamanda insanın gelişim ve değişim sürecinde yaşadığı "sonsuz macera"nın sebep - sonuç ilişkisi temelinde tanımı ve anlatımıdır. İnsanı bilmeden, insanın "macera"sını, gizlenen dünyasını, sırlanan gerçeğini anlamadan, çözmeden tarih anlaşılamaz. Bu bağlamda Alevi kıyımlarının boyutunu anlamak için, karşıtlık ilişkisi ve çelişkisini çok boyutlu ve derinlemesine irdelemek / çözmek büyük anlam ve önem taşır.

Karşıtlığın temel boyutu olan ezen ve ezilen ikileminde çeşitli yoğunluklarda çekişmelerin ve çatışmaların ortaya çıkması kaçınılmaz bir durumdur. Bu çatışma, çelişkinin ve egemenin doğasından kaynaklanır. Bu duruma koşut olarak çeşitli tutum, davranış ve uygulamaların ortaya çıkması da çelişkinin boyutlarından biridir. Bu bağlamda eylemi ve söylemiyle öne çıkan, sistemin zihniyet dünyasıyla uyumsuz olan / uzlaşamayan topluluklara, kişilere ve çevresine karşı kapsamlı ve kesintisiz katliamların yanı sıra, sürgün ve iskân uygulamalarının da, Osmanlı yönetiminin sürekli başvurduğu ve geleneksel uygulamalardan olduğu döneme ilişkin uygulama ve kayıtlardan açıkça anlaşılıyor. Muktedirlerin sık başvurduğu bir bastırma yöntemi olan sürgün ve iskânlar bir yanıyla kendiden koparmanın girişimidir. Kimliksel değerlerinden, bağlantılar kurulamayacak biçimde kopmayı sağlayabilmek için yoğunlaşan saldırılar olarak tanımlanabilir bu bağlamda. Fakat bu eylemle karşılaşan topluluklar direnişlerini uzun bir zaman sürdürmeyi başarmışlardır.

Osmanlı devletinin kuruluş sürecinin hemen sonrasından -"devletlü" yapıya geçiş sürecinin tamamlanmasından- yıkılışına değin, bu uygulamaların kişilerle birlikte, kimi zaman bütün aşiret, oymak ve obalar gibi geniş topluluklara karşı da yaygın olarak uygulandığı görülmektedir. Bu bakımdan, Osmanlı kaynakları ve belgeleri içerisinde "sindirme, baskılama ve bir denetim yöntemi" olarak uygulanan bu sürgün ve "mecburi iskân"larla ilgili pek çok belge, bilgi ve kayda rastlamak olanaklıdır. Osmanlı tarafından, Ankara savaşı sonrası Batı Anadolu ve Aydınoğulları Beyliğine karşı 15. yüzyılın başlarında -Mehmet Çelebi döneminden itibaren- yeniden işgal süreci başlatıldığında ve bu girişim ilhâka dönüştüğünde bölgede yaşayan konargöçer toplulukların önemli bir bölümü Balkanlar ve Bozok coğrafyası başta olmak üzere çeşitli bölgelere ya sürgüne gönderilir ya da bir nevi "*kaçgunluk*" dönemi başlar. Anlaşılıyor ki, göç yoluyla yer değiştirmeler, kıyımlar karşısında bir bakıma tutunma / korunma tepkisidir.

Döneme ilişkin belgelere ve kayıtlara bakıldığında Alevi-Kızılbaş toplulukların uğradığı akıbete -saldırganlık ve kıyıma-

Bedreddinlilerin de uğradıkları görülmektedir. Bu sebeple çeşitli dönemlerde sık sık Balkanlarda bulunan ve saldırıya uğrayan Bedreddinlilerin özellikle Orta Anadolu'da (dönemin yapılanması içinde Rum eyaletinde) yaşayan Kızılbaşların arasına, Anadolu'da yaşayan Kızılbaşların da aynı şekilde saldırıya maruz kaldıklarında Balkanlarda yaşayan Bedreddinlilerin arasına sığındıkları dönemin kayıtlarından anlaşılıyor. Belli ki, bir bakıma karşılıklı koruma, kollama söz konusu. Bu durum, ağır kuşatmalar ve kıyımlar karşısında zorunlu bir tutum olarak da değerlendirilebilir. Bu noktada göze çarpan önemli bir olgu da, sistemin içinde yer alanların neredeyse tamamının yaklaşım ve söylemlerinin, bu topluluklara yönelik girişimlerde, uygulamaları olumlama, uygulamaya maruz kalanı olumsuzlama düzleminde bulunmasıdır.

Aşağıda sunduğumuz hükümler Bedreddinlilerin de yoğun yaşadığı Varna bölgesinin kadısına gönderilmiştir. Hükümlerde, önceki verilen buyruklarda da belirtildiği gibi, bölgede bulunan tekkelere, Işıkların / Abdalan taifesinin girmesinin engellenmesi, haklarında soruşturma ve inceleme yapılması, peşinden verilen emre uygun biçimde gerekenlerin uygulanması istenmektedir. Yalnızca "Işık taifesi" olarak tanımlanan kesim değil, doğrudan "*Sımavnevi*" tabiri kullanılarak Bedreddinliler için de "*şer'le lâzım gelen*" aynı "cezalandırma" ve uygulamaların gerçekleştirilmesi buyrulmaktadır.

1.

Yazıldı.

Za'im Mehmed Çelebî'nün-oğlı Mustafa virildi.

Fi 10 Safer sene 967 (11 Kasım 1559).

Varna kâdîsına hüküm ki:

Kasaba-i Balçık nâ'ibinün imzâsıyla Südde-i sa'âdet'üme sûret-i sicil sunılup taht-ı kazâna tâbi Keligra nâm hisârda vâ-kı olan Sarı Saltuk zâviyesinde **Işık** tâ'ifesinden Mehmed nâm kimesne Şer-i Şerîfe ve din-i İslâm'a muhâlif ba'zı kelimât it-düğin bildürmiş. İmdi, bundan akdem Memâlik-i mahrûse'me hükm-i şerifüm gönderilüp anun gibi zâviyelerde Şer'i Şerife mugâyir ehl-i bid'at olan **Işık** ta'ifesin komayasın diyü buyurılmışdı. Eyle olsa buyurdum ki:

Varıcak bu huusûsa mukayyed olup göresin; mezkûr ışığun arz olınduğı üzre Şer'a muhâlif kelimât itdüği vâki' midür ne makûle kimesnedür? Andan gayrı zikr olınan zâviyede sâkin olanlar ehl-i bid'at **Işık** ta'ifesi midür, yoksa Ehl-i Sünnet cemâ'at kendü hallerinde midür, nicedür? Yazup bildiresiz.[233]

2.

Yazıldı.

Za'im Mehmed'ün âdemi Mustafa virildi.

Fi 10 Safer sene 967 (11 Kasım 1559).

Varna kâdîsına ve ze'âmet tasarruf iden Nâzır-ı Emvâl olan Mehmed'e hüküm ki:

Hâliyâ taht-ı kazânda olan tekyelerde ba'zı eh-i bid'at **Işıklar** cem'iyyet üzre olup dalâlet ile fesâd ü şenâ'atden hâli olmadukları istimâ olındı. İmdi, bundan akdem Memâlik-i mahrûse'mde Ehl-i Sünnet ve Cemâ'at şi'ârı üzre olmayup bid'at ü dalâlet üzre olan **Işıkların** men'i için ahkâm-ı şerife irsâl olınmışdı. İmdi, ol emr-i hümâyûnum kemâkân mukarrerdür. Buyurdum ki:

Vardukda, bu hususa dikkat - ihtimâm ile mukayyed olup kazâ-i mezbûrda onun gibi tekyelerde Ehl-i Sünnet ve Cemâ'at mezhebi üzre olmayup bid'at ü dalâlet ve hilâf-ı Şer vaz üzre olan **Işıkları** men u def eyleyesin. Hilâf-ı Şer kimesneye iş itdürmeyesin. Memnû olmayanları ismi ve resmi ile yazup arz idesin. Sonra anlar hakkında emr-i celilü'l-kadrüm ne vechile sâdır olursa mûcebi ile amel idesin. Ammâ bu bahâne ile kendü hâlinde salâh üzre olan kimesnelere hilâf-ı Şer dahl ü tecâvüz olınmakdan ve kimesneden bu bahâne ile ahz ü celb olmakdan ziyâde hazer idüp tamâm hakk üzre olasın.[234]

---

233 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968 / 1558-1559), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1993, Sayfa 188, Hüküm No: 418.

234 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968 / 1558-1559), Sayfa 212, Hüküm No: 473.

3.

Yazıldı.

Mezbûr Mehmed Çelebî'ye virildi.

Fi Rebî'u'l-evvel sene 968 (20 Kasım 1560).

Varna kâdîsına hüküm ki:

Hâliyâ Za'im Mehmed ile mektûb gönderüp Varna kazâsına tâbi Sebve nâm mevzı'da Akyazılu Baba Tekyesinde sâkin olan eşkıyâlarun ahvâli emr-i şerif mûcebince teftîş olındukda zikr olınan kimesneye karîb olan kurâ ahâlisinden nice Müslimânlar tekye-i mezbûreye serhad begleri hıdmet içün vâfir kullar gönderüp zikr olınan kullar tekyenün etfâfında bağlar diküp ve üzüm sıkup hamr idüp fısk ve fücûrdan hâlî olmaduklarından gayrı gelen levendâta hamr diyüp satup nice fesâda sebep olur diyü haber virdüklerinden mâ'adâ tekye-i mezbûrede Ehl-i Sünnet ve cemâ'at vaz'ı üzre olan dervişler dahı vech-i meşrûh üzre haber virüp ale'l-husûs içlerinden Karaca Ali nâm Işık harâm-zâde olup cem'î-i zamânda fesâddan hâli olmayup ehl-i fesâd olmağın te'dip olınup birkaç günden sonra Pervâne ve birkaç Işık ile tekyenün şeyhi kul tâ'ifesinden olmak gerek diyü fâcir kullar ile ittifâk idüp

Ahâlî-i tekye-i mezbûrede emr-i riyaseti mezbûra bıragup küllî fesâda bâ'is olmışdur diyü arz itdüği ecilden buyurdum ki:

Mezbûrları yarar âdemlere koşup Südde-i Sa'âdet'üme gönderesin.[235]

Gemi yapımı ve kürek mahkumluğuyla ilgili olarak Ahyolı ve Varna kadılarına gönderilen burada verdiğimiz hükümlerde Işık taifesine benzer biçimde Bedreddinlilerin de sürekli kavuşturulduğuna, "hırsızlık ve haramilik etdiler" gibi çeşitli uydurma suçlar yüklendiğine ve bu vesileyle kürek mahkumu yapıldığına dair önemli bir kayıtlara rastlanmaktadır. Aslında kendi

235 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968 / 1558-1559), Sayfa 712, Hüküm No: 1644.

söylemlerinde yansıdığı gibi temel sebep "*şer'e muhâlif fesâdları zâhir ve sâbit olmağın*", "*şer-i şerife mugâyir*" ve bütün kuşatma ve kıyımlara karşın muktedirleri rahatsız eden bir biçimde "*hılâf-ı şer'-i şerif*" tutum ve davranış içerisinde olmalarıdır. Esasında kayıtlarda görüldüğü gibi şarap dahi yapmanın "suç" haline getirildiği yerde, suça ilişkin gerekçe aramanın anlamı da kalmıyor. Yine kayıtlardaki sürekli yinelenen vurgulamalardan anlaşılan o ki, bölgede kalabalık bir "*Sımavnevi*" topluluk yaşamaktadır.

4.

Yazıldı.

Mezbûra virildi. Fi'l-târihi'l-mezbûr Fî 7 C., sene 975 (9 Aralık 1567)

Ahyolı kâdîsına hüküm ki:

Hâliyâ "ba'zı Işıklar olup müslimânları idlâl idüp zarar-ı âmm oldukları" arz olunmış, teftîş içün bundan akdem Dergâh-ı Mu'allâ çavuşlarından İbrâhim'e hükm-i şerif gönderilmiş idi. Ol zamanda ele gelmeyüp hâliyâ girü gelüp halkı idlâlde oldukları istimâ olunmağın buyurdum ki:

Hükm-i şerifümle müşârün-ileyh vardukda mezkûrları ele getürüp emr-i sâbık üzre ahvâllerin göresin.[236]

5.

İsâ Çavuş'a virildi. Fî 17 Ramazan, Sene: 978 (12 Şubat 1571)

Ahyolı kâdîsına hüküm ki:

Ahyolı'da binâ olunan gemiler dahı bi'l-fi'l ne hâl üzre olup itmâma irmiş midür, kaç kıt'a tamâm olup ne kadar gemi kalmışdur ve kalan gemiler ne zamânda tamâm olur, nicedür; ma'lûm olmak lâzîm olmağın buyurdum ki:...Varna kâdîsına dahı hükm-i hümâyûnum yazılup kazâ-i mezbûrda olan **Semâvenlü** ve sâyir ehl-i fesâd ü şenâ'ati ele getürüp fesâdları sâbit olduktan sonra

236 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569) Cilt I, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1998, Sayfa 220, Hüküm No: 443.

tutup kayd ü bend ile sana gönderüp küreğe komak emrüm olmışdur. Anun gibi geldüklerinde gemilere koşup bile gönderesin.[237]

6.

Mehmed Çavuş'a virildi.

Fi 24 N., sene 978 (19 Şubat 1571).

Varna kâdîsına hüküm ki:

Mektûb gönderüp "Varna İskelesinde binâ olunan beş kıt'a kadırga itmâma irişüp yelken ve sâyir levâzım ve suya indürmeğe gemi lâzımdur ve kürekçi içün Silistre sancağına mü'ekked hüküm gerekdür. Ekseri **Samâvi** vü hırsuzdur ve şe'âyir-i İslâmdan birin icrâ itmezler, ıslâha kâbil değildür ve gemilere hıdmete ta'yin olınan Na'ldöken yörükleri eşkıncilerinün kifâyet mikdârı alıkonılup fazlasınun harclıkları alınup gemilere sarfolmak münâsibdür ve bu gemilere yüz kıt'a kürek Tersâneden virilürse olmak mukarrerdür ve gemilere mübâşir olan Mahmûd Çavuş kereste getürmeğe gelen arabalardan küllî akça alup tezkire virüp kereste gelmeyüp arabacılara te'addi idüp akçaların talep eyledüklerinde ba'zın virüp ve ba'zın döğüp nasîhât-pezir olmayup kereste karz tarîkıyla sarfolunmışdur" diyü arzeylemişsin. İmdi, mezkûr Mehmed Çavuş ta'yin olunup ve **Samâvi** tâyifesinden olana ele getürilmek emridüp buyurdum ki:

Vardukda, mezkûr Mehmed Çavuş'u teftiş idüp ne mikdâr kimseden akça alup te'addi eylemişdür, görüp alınan akçayı ashâbına alıvirüp ve akçayı kimden alınmışdur ve ne kadar akça almışdur ve yirli yirine sarfolunduğına defter idüp defteri mühürleyüp çavuşumla Der-i Devletüne gönderesün ve **Samavi** tâyifesinden olup fesâd ü şenâ'at üzre olanları hüsn-i tedârükle ele getürüp lâzım olan kazıyyelerin çavuşum mübâşeretiyle görüp şer'-i şerife muhâlif evzâ u etvârı zâhir olanları teftiş idüp ammâ bu bahâne ile suçı ve günâhı olmayanlara dahl ü ta'arruz olunmaya ve ol bâbda reâyâ tâyifesine teşevvüş gelmek husûsından

237 **12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979 / 1570-1572) Cilt I**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1996, Sayfa 53, Hüküm No: 25.

hazer üzre olasın. *Ol tâyife-i habîsenün ahvâli hüsn-i tedârükle görüle. Anun gibi hılâf-ı şer'-i şerif zuhûr iden ef'âl ü evzâ'ların sâbit ve zâhir olduğı üzre yazup kendülerin kayd ü bend ile anda olan gemilere muhkem kadunaya urdurasın.*[238]

7.

Mehmed Çavuş'a virildi.

Fi 18 Ramazân, sene 978 (13 Şubat 1571).

Varna kâdîsına hüküm ki:

Hâlâ kazânda ba'zı **Sımavnalu** ve hırsız u harâmi ve ehl-i fesâd olup anun gibileri teftiş eyleyüp sahih Sımavnalu olup *şer'-i şerife muhâlif olanları* ve hırsuz u harâmîlıkları ve sâyir fesâdları zâhir olanları cem eyleyüp Ahyolı'da binâ olunan gemilere kayd ü bend ile küreğe gönderilmesin emridüp buyurdum ki:

Vardukda te'hir eylemeyüp taht-ı kazânda onun gibi **Sımavnalu** olup şer'i şerife muhâlif vaz'ları olduğı şer'le sâbit olanları ve sâyir fesâd ü şenâ'at üzre olup hırsuzlukları ve harâmîlıkları sâbit olanları üzerlerine sübût bulan cerîmelerin mufassal ü meşrûh yazup ve suret-i sicillerin Südde-i Sa'âdetüme gönderüp dahı ol asıl ehl-i fesâdı kayd ü bend ile Ahyolı'da binâ olunan gemilere gönderesin ki, küreğe konıla. Ammâ bu bâbda mukayyed olup kendü hâllerinde olanlara dahlolunmakdan ve ehl-i fesâda hımâyet olunmakdan hazer idüp hakk-ı sarîha tâbi olasın.[239]

Bedreddinli - Kızılbaş toplulukları arasındaki ilişkilere, döneme ilişkin yazılan "tevârih" kayıtları arasında da rastlanmaktadır. Âşıkpaşaoğu tarafından yazılan "Tevârih-i Âl-i Osman" bunlardan biridir. Bu kayıta göre II. Murat döneminde Karamanlılar toprağında bulunan Şah İsmail Hatayi'nin dedesi Şeyh Cüneyd "Konyadan çıkdı, gitdi, vilâyet-i Varsağa girdi. Şeyh Abdüllatif, Karamanoğlı İbrahim Bege habar göndürdi. Mektup yazdı kim:

---

238 **12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979 / 1570-1572) Cilt I**, Sayfa 66, Hüküm No: 48.

239 **12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979 / 1570-1572) Cilt II**, Sayfa 45, Hüküm No: 784.

"Bu Şeyh Cüneydün murâdı sofuluk degüldür. Şeri'at bozub kendü emaret taleb eder" dedi. Öyle olsa, Karamanoğlı dahı Varsak beglerine "Şeyh Cüneydi dutun" deyü habar göndürdi. Varsakdan bir nice Varsak uydurub çıkdı, kaçdı. Haleb Elinde Ersüz Dağına vardı. Ersüz Dağında bir ıssuz kâfiri kala var idi, anı Bilâloğlından istedi. Tamir edüb mesken edindi. Anda bir nice gün oturdı. *Rum Elinden Sımavna Kadısı-Oğlı ve dahı gayrıdan yanına nice cimri*[240] *cem oldı.* Halebde Mevlânâ Ahmed-i Bekri ve dahı Abdülkerim Halife, Şeyh Zeyneddin-i Hâfi müridlerinden idi. Mısır Sultanı Çakmağa habar göndürdiler kim: "Senün vilâyetünde Deccal zâhir oldı" deyü. Mısır sultanı dahı Haleb nâibine habar göndürdi kim: "Var, onı Haleb çerisiyile dut" deyü. Haleb nâibi hasta bulındı. Halebün ulu hâcibini baş koşdılar. Şeyh Cüneydün üzerine vardılar. Cüneydün yetmiş kadar adamın helâk etdiler. *Yigirmi beşi Sımavna Kadısı-Oğlı adamlarından idi.* Kendi kaçdı. Canige gitdi."[241] Bu kayıtta da görüldüğü gibi Bedreddin sonrası Kızılbaşlarla Bedreddiniler arasındaki ilişkilerin büyük ölçüde iç içe geçtiği ve birlikte mücadele ettikleri görülmektedir. Bu rastlantı olabilir mi ya da bunu düşünsel yakınlaşmanın yansıması bir durum olarak değerlendirebilir miyiz?

Rastlantı olmayan bu durum karşısında "Kızılbaşın katli vaciptir" fetvasını veren Şeyhülislâm Ebu Suûd'un Bedreddinliler için de benzeri fetvalar vermesi ve akla gelmeyecek iftiralar atılması, 16. yüzyıl başlarından itibaren yöneticilerin bu olaylara bakış açısını, zihniyet dünyasını ve yönelimini anlamak açısından önemli örneklerden biridir. Ebu Suûd'un, Bedreddin ve Bedreddinlilerle ilgili fetvaları şöyledir:

Mesele: Bedreddin ehibbasından bir taife avretleri ve oğlanları ile bir yere cem olup şurb'i hamr idüb şeyhleri adına olan cahil-i

240 1277 yılında Selçuklu sultanına karşı "Cimri" tarafından gerçekleştirilen büyük isyana atıf yapılmaktadır.

241 Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıki, **Tevârih-i Âl-i Osman**, (Osmanlı Tarihleri I içinde), (Düzenliyen: Çiftçioğlu N. Atsız), Türkiye Yayınevi, İstanbul 1947, Sayfa 250.; **Âşıkpaşazâde Tarihi (1285-1502)**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Bilge Kültür Sanat Yayını, İstanbul 2013, Sayfa 331.

mezbûr şeyhin türbesi için 'Kâbe budur' diyüb 'okumak yazmak nedür ilim bizim bâtın ilmimizdür' diyüb mezbûrlar dahi tasdik edib bu makûle şer'-i şerife muhalif nice ahvâl ve ahvâlleri olub yanlarında olan Sünniler akv'al ve ahvâllerinden kemâl-i mertebede müteezzi olsalar zeyde ve mezbûrlara ne lâzım olur?

Elcevap: İlhâdları izhâr olunub katlolunurlar.

Mesele: Şeyh Bedreddin Simâvi ki Vâridât sahibidir, "tekfir itmeyip lan'et etmeyen kâfirlerdir" diyen Zeyde şer'an ne lâzım olur?

Elcevap: "Anın müridlerinden olan kâfirlerdir" dimek lâzımdır. Sâir kefer gibi ammâ adın anmayıp la'net etmeyip kendi halinde olan müslüman kâfir olmaz.

Mesele: Semâvetlü tâifesinden bir tâife şurb-i hamr etdiklerinde biri birinin avretlerin icazetleri ile tasarruf eyleseler şer'an mezbûrlara ne lâzım olur?

Elcevap: Katl lâzımdır.

Mesele: Zeyd-i nâibin "ehl-i sünnet ve cemâ'atten olan, Şeyh Bedreddin dervişlerini evine kondurup konuk edinirse ta'zir edip cerime hükm edin" dese şer'an dürüst olur mu?

Elcevap: Bedünâmlık ile meşhur olan Simâvneli tâifesinden ise anlara meşrudur. Amma konağı ta'zir olunup cerime alınmak meşrû değildir.[242]

Sanırım bu fetvalar konuyu anlamayı kolaylaştıracaktır. Bu birlikte hareket, dayanışma ve direnişlerden dolayı da kıyımların yanı sıra sık sık sürgün ve iskânlar gündeme gelecektir. Osmanlı yönetiminin Bedreddinliler, Alevi - Bektaşi - Kızılbaş olarak tanımlanan topluluklara karşı, kıyımlarla birlikte yürüttüğü kapsamlı

242 M. Şerefeddin, **Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddine Dair Bir Kitap**, Türkiyat Mecmuası, Cilt III, Türkiyat Enstitüsü Yayını, İstanbul 1935, Sayfa 233-234.; M. Ertuğrul Düzdağ, **Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları**, Endurun Kitapevi Yayını, İstanbul 1983, Sayfa 193.; M. Şerafeddin Yaltkaya, **Simavne Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin**, Kitapevi Yayınları, İstanbul 1994, Sayfa 174.; Abdülbaki Gölpınarlı - İsmet Sungurbey, **Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin ve Manâkıbı**, Sayfa 128.

sürgün ve iskân uygulamaları, 19. yüzyıl sonuna değin kesintisiz sürmüştür. Özellikle Türkmen aşiretleri içerisinde yetişen birçok âşığın söylediği, günümüze kadar gelen "iskân türküleri / deyişleri" bu durumun / uygulamaların sözlü gelenekte yaşayan bir başka önemli tanıklığıdır.[243] Bu sürgünler sırasında yaşanan yoğun acıların yansımasını, izlerini bu türkülerde / deyişlerde yalın ve çarpıcı bir şekilde görmek / izlemek olanaklı. Bundan dolayı büyük bir "kaç - göç" dalgası yaşanmış, Alevi - Bektaşi - Kızılbaş toplumu baskı, kıyım ve sürgünlerden kurtulabilmek için sürekli ulaşılması zor, savunması ve direnmesi kolay sarp, dağlık ve ormanlık bölgelere kaçmak, saklanmak zorunda kalmıştır. Sistemle ilişkilerini en aza indirgeyerek ya da olanak varsa, koşullar elveriyorsa bütünüyle koparak yöneticilerin denetiminden, ulaşım alanından uzaklaşma ve bu yolla kendini gizleyerek yaşam alanları yaratmaya dönük bu gerçekliğin kalıntı ve izlerine günümüzde bile bariz bir şekilde rastlamak şaşırtıcı değildir.

Konargöçer topluluklar açısından sürgünlerde öne çıkan temel boyut özetle şudur:

1. Yöneticiler, konargöçer ve yarı göçer aşiretleri daha kolay denetim altında tutabilmek, gereksinim duyduğunda kolayca sonu gelmeyen seferlere sürmek ve vergileri daha kolay alabilmek için iskân, sürgün, kimi zaman kıyım ve pazarlık yoluyla sürekli olarak öngördüğü yaşam biçimine zorlamakta, bu nedenle ısrarla kayıt altına almaya çalışmaktadır.

2. Yukarıdaki duruma ek olarak yine Osmanlı yöneticilerinin, konargöçer toplulukların geçmişten taşıyageldikleri, sistemle uyuşmayan kültürel değerlerini, geleneklerini ve kimliklerini yok etmeye ya da en azından dönüştürmeye ve sistemin bir parçası haline getirmeye yönelik mücadelesi kesintisiz bir yönelimdir. Bu duruma karşıt olarak, bu toplulukların ise töre ve törenlerini alışkanlık ve değerlerini ısrarla koruma çabası ve bu doğrultuda eylemliliği

243 Dadaloğlu'nun söylediği "Kalktı göç eyledi Avşar illeri / Ağır ağır giden iller bizimdir" diye başlayan ve "Sultan hakkımızda vermiş fermanı / Ferman padişahın dağlar bizimdir" diye devam eden ünlü deyiş bunlardan biridir.

sürekli kılarak, merkezi Osmanlı yönetiminin bütün bu yönelim ve uygulamalarına karşı inatla direnmeleri, bu bağlamda her türlü bedeli göze almaları belirgin bir boyut olarak karşımıza çıkmaktadır.

Söz gelimi, Börklüce Mustafa eyleminde direniş içerisinde yer aldığı görülen ve dönemin deyimiyle "kullukta karar itmeyen" konargöçer topluluklardan bir bölümü Serez ele geçirildiğinde Saruhan ilinden Serez'e sürgün edilecektir. 2. Murat "Veziri Hayreddin Paşaya emr etdi: "Varun, Evrenüz ile ol vilayetleri feth edün" dedi. Evrenüz Gümilcineyi uc ediniben oturur idi. Büreyi, İsketeyeyi, Marulyayı bunları feth etmiş idi. Haracını Murad Hana göndürür idi. Ve dahı gayrı iklime segirdürler idi. Delü Balabanı Serüzün üzerine komışlar idi. hisar edüb oturur idi. Şahın ki vardı, Kavalayı, Dıramayı ve Zıhnayı, Serüzi ve bu vilayetleri ferden ferden ahd ilen aldılar. Ve ol kim kanun-ı padişahlık neyise etdiler aldukları yerlere. Hana göndürmelüsini göndürdüler. Gazilere vermelüsin verdiler. Andan sonra yüridiler. Karaferyeye vardılar. Ol dahı cemi nevahisiyile feth olındı. Vilayetlerini tımar erlerine üleşdürdiler. Kafirlerine harac tayin etdiler. Andan devlet ilen gene hana geldiler. Evrenüz Gaziye Serüzi uc verdiler... Evvel göndürdiler kim Saruhan Elinde göçer El var idi, anları sürdi, Serüz vilayetine geçürdi."[244]

Sürgün ve "mecburi iskân"larla ilgili belgelerde uygulamalara dönük çok ilginç ayrıntılara da rastlanmaktadır. Bunlardan biri de, birçok kıyım yöntemiyle birlikte "ihrâk-ı binnâr"[245] ile "iğrak ederek"[246] katletme yöntemidir. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla özellikle Sivas bölgesine gönderilen hükümlerde, sürgün, "mecburi iskân" ve diğer yöntemlerle birlikte, bir uygulama olarak "Kızılırmak'ta iğrak ederek" katletme yönteminin de sık bir

244 Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıki, **Tevârih-i Âl-i Osman**, (Osmanlı Tarihleri I içinde), (Düzenliyen: Çiftçioğlu N. Atsız), Türkiye Yayınevi, İstanbul 1947, Sayfa 132-133.

245 İnsanı diri diri ateşe atıp yakma.

246 Suda boğarak katletme.

biçimde istendiği ve uygulandığı görülüyor. Büyük bir olasılıkla Balkanlarda, Tuna boylarında da Sivas bölgesine benzer uygulamalar sıkça hayata geçirilmiş olmalıdır. Bunu nerden anlıyoruz? Kaynak belli. Bu noktada karşımıza yine sözlü gelenekteki son derece önemli ayrıntı ve değinmelerden biri çıkmaktadır. Pir Sultan'ın kimi deyişlerinde rastladığımız "Kanlı Tuna" söyleminin kaynağı da sanıyorum bu türden uygulamalar olmalı ki, bu durum deyişlerde söz konusu ediliyor. "Aşayım gideyim kanlı Tuna'dan / Bugün de kısmetim verdi Yaradan." "Pir Sultan'ım aydur bu dünya fani / Akar bozbulanık Tuna'nın seli."

Bu söylemde görüldüğü gibi, bu yansımanın kaynağı güçlü bir olasılıkla bu türden uygulama ve saldırganlıklar olmalıdır. Bu arada özellikle Osmanlı yöneticilerinin deyimiyle "*daima ihlâl ve idlâl üzerine ve isyan ve tuğyan içinde bulunan*", "*Kızılbaş ehibbâsı oldukları sâbit ve zâhir olan*", "*Türkman olmağla*" sistem açısından sürekli sıkıntı yaratan Alevi - Bektaşi - Kızılbaş aşiret ve topluluklarının "*inadının ve serkeşliğinin kırılabilmesi için*" bu bölgelere yoğun olarak sürgüne gönderildiğini, buralarda çeşitli biçimlerde, yaygın ve ağır "cezai" uygulamalara tabi tutulduğunu bilmekte fayda var.[247]

Değindiğimiz bu duruma ilişkin kayıtlar Aşıkpaşaoğlu'nda da görülmektedir. Aşıkpaşaoğlu'nun aktarımlarına göre "Haydarun[248] bir oğlu dahı zâhir oldu İsmail adlu. Müridleri ana tâbi oldular. Şol kadar oldılar kim cemi memleketde olan müridleri (bir)birine buluşıcak 'selâmün aleyküm' deyecek yerde 'şah' derler idi. Hastalarını görmeğe varıcak du'â yerinde 'şah' derler idi... Namaz dahı kılmazlar idi. Ve oruc dahı tutmazlar idi. Ve dahı rafza müt'allik kelimâtı çok ederler idi. Velhâsıl rafzı aşıkâre eder

247 Osmanlı kayıtlarındaki deyimle bazı toplulukların baskı, kıyım ve kuşatmalar karşısında "Türkmanlıktan çıkub" sisteme eklemlendiği tahmin edilebilir. Bu tabir için şu çalışmamıza bakılabilir: Ali Haydar Avcı, **Osmanlı Gizli Tarihinde Pir Sultan Abdal ve Bütün Deyişleri**, Genişletilmiş 5. Baskı, Lakitap Yayınları, Ankara 2016, Sayfa 58-59.

248 Şah İsmail Hatayi'nin babası, Erdebil tekkesi şeyhi Haydar.

oldılar. Memleket-i Rûmda olan sofılarun hülefâsını ve Erdebile varan sofıları Sultan Bayazıd tahkir edüb Rum Eline sürdü."[249]

Burada Şah İsmail'in babası Şah Haydar'ın sufilerinden / halifelerinden Pire Sinan'ın, Şah Kulu'nun babası Hasan Halife'nin[250] Teke iline gelişi için söylediği sözün bir benzeri sanırım Şah İsmail için söylenebilir: Toplumsal dalgalanma ve eylemlerden çok açık bir şekilde anlaşılmaktadır ki, "Şah İsmail Anadolu'ya geldi gelmesine ama yakıcı bir ateşi de birlikte getirdi." Aslında bu noktada sürekli ezilen, horlanan, iskân ve sürgünlerle bunaltılan bir toplumsal kesimin kendilerine bir "baş", bir "yol gösteren" bulduklarında bir anda coşkunluğa kapılmalarını, umutların yeşermesini ve kendilerini adayarak direnişe geçmelerini, can-baş pahasına da olsa eyleme girişmelerini yadırgamamak gerekir. Bu türden davranış biçimleri, ezilen, horlanan, baskı altında tutulan toplumların doğal tepkileridir. Kişilik ve kimliğe dönük çeşitli boyutlardaki saldırı ve kuşatmalar, aşağılanma ve "hiçlenme" duygusu insan benliğinde ağır sarsıntılar yaratır. Bu durum, bir bakıma karşıtın,

249 Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıki, **Tevârih-i Âl-i Osman, Osmanlı Tarihleri I** içinde, (Düzenleyen: Nihal Atsız Çiftçioğlu), Türkiye Yayınevi, İstanbul 1947, Sayfa 251.

250 1460 tarihinde doğan ve 1470 tarihinde Erdebil dergahı postuna oturan (Bkz. Ali Asgar Hamnei, **Akkoyunlu - Kara Koyunlu İlişkileri ve Safevi Hükümetinin Kuruluşu**, Ankara Üni. İlahiyat Fakültesi -Doktora Tezi-, Ankara 1974, Sayfa 126.) Şeyh Cüneyt oğlu Şeyh Haydar'ın halifesi olduğuna göre, yaklaşık bir tahminle 1430 ya da 40'lı yıllarda doğduğunu söyleyebileceğimiz Tekeli Hasan Halife, kaynaklardaki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Erdebil dergahının en önemli halifelerinden biridir. Şeyh Haydar'ın yanındayken Erdebil dergahı çilehanesinde "kırk" kişiyle birlikte "çile" doldurduğu yönünde bilgiler vardır. Hatta döneme ilişkin kaynaklara göre "Çilehane"ye çile doldurmaya girerken kırk günlük yiyecek ve içecek olarak kendisine verilen bir testi su ve bir parça ekmeği çile bitiminde geri getirmiştir. Hasan Halife, tahminen 1480'li yıllarda Şeyh Haydar (ölümü: 1488) tarafından Teke iline halife olarak gönderilmiştir. Şeyh Haydar'ın bir başka halifesi Pire Sinan, Hasan Halife'nin bu gelişiyle ilgili yapılan toplantıda "Hasan Halife geldi, fakat Teke iline de yakıcı bir ateş getirdi" demiştir. Bkz. Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevarih**, Oriental Institute, Baroda 1931.; Türkçe Çeviri: Rumlu Hasan, **Ahsenü't-Tevarih - Şah İsmail Tarihi**, (Çeviren: Cevat Cevan), Ardıç Yayınları, Ankara 2004, Sayfa 157.; Faruk Sümer, **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, Ankara 1976, Sayfa 130.

kuşatanın, kuşatılan insanın dünyasını sürekli altüst etmesidir. Bu altüst oluş, ister istemez karşı tepkileri -varoluş tepkilerini- ortaya çıkarır. Osmanlı sistemi karşısındaki Kızılbaş direnişi de bu tepkinin bir parçası olarak tanımlanabilir. Bu tür kişiliği / kimliği yok etmeye dönük tutumlar ise, Osmanlı sisteminin farklılıklar / ötekiler karşısındaki genel tutumunun bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. Ayrıca bu boyların bütünüyle deneyimsiz olmadığını, çeşitli dönemlerde "devlet geleneği" yaşamış, ciddi birikime sahip topluluklar olduğunu da bilmekte yarar var.[251]

Döneme ilişkin kayıt ve belgeler dikkatle incelendiğinde, uygulamaların yalnızca toplumun önde gelenlerini sürgün ve kıyıma tabi tutmayla sınırlı kalmadığı görülür. Gerek Balkanlara, gerekse Kıbrıs ve Budun'a (Budin'e) büyük topluluklar halinde sürgüne gönderme ya da yerleşime tabi tutma uygulamalarının sistemli, yaygın ve sürekli uygulamalardan biri olduğu belgelerden çok açık anlaşılıyor.[252] Bu türden kesintisiz süren dönüştürme girişimleri, baskı ve kıyımlar, Alevi-Bektaşi toplumunun kendisini Osmanlı düzeninden dışlamasına / soyutlamasına ve her dönemde yönetime kuşkuyla bakmasına ve koşullar -zaman ve zemin- elverişli olduğunda direnişe geçmesine yol açan olaylardan bazılarıdır.

Bu etkinlik karşısında şaşkınlığını gizleyemediği görülen Kanuni'nin divân kâtibi Celâl-zâde Mustafa ise durumu, "Merhum Sultan Selim Hân padişah olmasa milk-i Rum[253] elden gitmiş idi." şeklinde aktarmaktadır.[254] Dolayısıyla bu bağlamda

251 Bu bağlamda Türkmen boylarının en çok devlet kuran topluluklardan biri olduğu unutulmamalıdır.

252 Konuyla ilgili belgeler için bkz. **6 Numaralı Mühimme Defteri, Cilt 2**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1995, Sayfa 247-248, Hüküm No: 1261.; BOA, **Mühimme Defteri - 19**, Sayfa 236, Hüküm No: 484.; **Mühimme Defteri - 29**, Sayfa 210, Hüküm No: 490, (Aktaran: Saim Savaş, **XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik**, Sayfa 201, 209.)

253 Mülk-i Rum=Rum yurdu, toprağı.

254 Bkz. Celâl-zâde Mustafa, **Selim-nâme**, (Hazırlayanlar: Ahmet Uğur - Mustafa Çuhadar), Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1990, Sayfa 157.

Alevi-Kızılbaş toplumuna karşı kin ve düşmanlığı en üst boyuta taşıyan Yavuz Sultan Selim'in de padişah olur olmaz ilk yaptığı işlerden birinin vakanüvislerin deyimiyle "milk-i Rum'u kurtarmak ve korumak adına" kırk binden fazla Aleviyi defter ettirerek öldürtmek olduğunu,[255] öldürülmeyenlerin ise en azından sürgüne gönderildiğini göz önünde tutmakta yarar var.[256] Taraflı bir duruş sergileyen Osmanlı kaynaklarında bile Alevi-Kızılbaş toplumuna yönelik bu hareket, "fartı (aşırı) gayretle fazlasıyla icra" edilmiş olabileceği, "ricat hattını korumak için dahi olsa mazur görülemeyeceği" belirtilerek "kanlı icraat" ve "korkunç bir katliam" olarak değerlendirilmektedir.[257]

Alevi - Bektaşi - Kızılbaş toplumuna yöneltilen aşağıda sıraladığımız yoğun suçlamalar dikkate alındığında, saldırıların, sürgün ve mecburi iskânların nedenleri kendiliğinden büyük ölçüde ortaya çıkar. Çünkü görüldüğü kadarıyla sindirmeye, baskılamaya yönelik bu suçlamalar doğrudan Alevi - Bektaşi - Kızılbaş toplumunun düşünsel iklimi, söylemi, yaşamı ve toplumsal ilişkileriyle ilgilidir. Kayıtlardan görüldüğü kadarıyla bu suçlamalar büyük ölçüde Bedreddinli topluluklara da yöneltilmektedir. Her iki topluma da yöneltilen suçlamaları bu bakımdan karşılaştırmakta ve aradaki örtüşmeyi dikkatle değerlendirmekte yarar var.

---

255 Lamartine tarafından bu durum şöyle anlatılmaktadır: "Sultan Selim Anadolu ve Rumeli'de bulunan bütün Ali taraftarlarını yok etmeye başladı... Özellikle Türkmenler ve Karamanlılar arasında Ali taraftarları çoğalmıştı. Sultan Selim casusları aracılığı ile Anadolu ve Rumeli'nin bütün köy, kasaba ve aşiretlerinde yaşayan Alevilerin listelerini hazırlattı. Bu listelerede yedi yaşından ihtiyarlara kadar kırk bin kişinin adı yazılmıştı... Verilen bir işaret üzerine bu kırk bin kurban acımasızca boğazlandı." Bkz. Alphonse de Lamartine, **Osmanlı Tarihi**, (Çeviren: Serhat Bayram), Toker Yayınları, İstanbul 1991, Sayfa 370.

256 Bkz. **Solak-zâde Tarihi, Cilt II**, (Hazırlayan: Vahit Çubuk), Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1989, Sayfa 16.; Hoca Sadettin Efendi, **Tacü't - Tevarih, Cilt IV**, (Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu), Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1992, Sayfa 176.; Müneccim-başı Ahmet Dede, **Sahaif-ül-ahbar fi Vekayi-ül-a'sâr, Cilt 2**, (Türkçeleştiren: İsmail Erünsal), Tercüman Yayını, İstanbul (yty), Sayfa 457.

257 Zuhuri Danışman, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt 5**, Yeni Matbaa, İstanbul 1965, Sayfa 168.

Belgelerden tespit ettiğimiz kadarıyla özet olarak yöneltilen suçlamalar şunlardır:

1. Dinsiz olmak, namaz kılmamak, Ramazan orucu tutmamak. "*Bizim tanrımız Ali'dir ve namaz ve oruc Yezid'e gelmişdir ve namazımız kılınmışdır ve orucumuz tutulmuşdur ve bizim ka'bemiz İmam Hüseyin'in merkadidir deyu bu makûle nâ-meşrû kelimât idüb ve bu i'tikâdda olmak.*"[258]
2. Şeriâta aykırı söz söylemek ve buna uygun davranışlar sergilemek.
3. Müslümanlara "Yezit" demek ve şarap içmek.
4. Ku'ran ve İslam peygamberi hakkında uygun olmayan sözler söylemek.
5. İslamiyetin ilk üç halifesine sebb ve şetm etmek (sövmek saymak), çocuklarına Ebubekir, Ömer ve Osman isimlerini ıtlak etmemek (takmamak).
6. İslam peygamberinin kadınlarından Ayşe'ye hakaret etmek.
7. Kızılbaş/Safevi taraftarı olmak.
8. Cem ayini gibi gizli toplantılar yapmak.
9. Rafizi kitaplar bulundurmak, bunları okumak ve dağıtmak.
10. Saz ve çalgı çalmak, oyun oynamak (samah dönmek).
11. Törenlerde ve tören dışı yaşamda "*hilâf-ı şer'-i şerif*" kaçgöç olmaksızın kadın-erkek bir arada bulunmak, hükümlerdeki deyimle bir yerde cem olup gece ve gündüz sohbet etmek.
12. "*Mehdi-i Zaman gelecek*" demek.[259]

---

258 **69 Numaralı Mühimme Defteri**, Sayfa 59, Hüküm No: 115. (Aktaran: Saim Savaş, **XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik**, Sayfa 227.)

259 Çoğunlukla "**Mühimme Defterleri**"nden alınan bu belgeler için ayrıca bkz: Ahmet Refik, **On altıncı asırda Rafizîlik ve Bektaşilik**, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul 1932.; İbrahim Aslanoğlu, **Pir Sultan Abdallar**,

Alevi-Kızılbaş toplumunun namaz kılmadığı, Ramazan orucu tutmadığı, yaşam tarzlarının şeriatın öngörüleriyle bütünüyle çeliştiği, ilk üç İslam halifesi olan Bekir, Ömer ve Osman'dan, Muhammed'in kadınlarından Bekir kızı Ayşe'den, Ali ve evlâdına haksızlık ettikleri gerekçesiyle hoşlanmadıkları, Ali ve evlâtlarını ise tapınma derecesinde sevdikleri gerçeği dikkate alınacak olursa, bu suçlamaların ne anlama geldiği anlaşılır. Ayrıca Cem törenleri, kurduğu etkili denetim ağıyla Alevi-Kızılbaş toplumunun yaşamını şekillendiren, bireylerin öz denetimini sağlayan en temel kurumlardan biridir. Yine bu törenlerde saz / bağlama çalmak, söz / deyiş / nefes söylemek, samah dönmek, törenlerin ve törene bağlı uygulamaların temeli olan / zorunlu ritüellerdir. Hele kadının ikinci sınıf bir varlık gibi geriye itilmesi, kapatılması, kaç-göç olayı, toplumsal yaşamdan silinmesi, düşünülmesi bile mümkün olmayan davranış biçimleridir. Çünkü Alevi öğretisinde cümle canlar eşit birer candır. "Can"ın cinsiyeti olmaz. Hiçbir can, hiçbir şekilde diğerinden farklı değildir. Kısaca bunlar Alevi toplumunu var eden, farklı kılan temel unsurlardır ve bunlar olmaksızın cem törenleri düşünülemeyeceğine göre saldırının hangi yapıyı içerdiği kuşkusuz çok açık anlaşılmaktadır.

Alevi toplumunun kendi aralarında "Kızıldeli" olarak adlandırdıkları şaraba ve "Akyazılı" olarak adlandırdıkları rakıya yaklaşımları, hatta tören ve muhabbetlerinde "dolu" dedikleri bu içkileri "Bu dolu bizlere Ali'den geldi / Bir sen iç sevdiğim bir de bana ver" diyerek her zaman aldıkları bilinen bir gerçektir. "Şah" dedikleri "Mehdi-i Zaman" ile ilgili algılamaları ise öğretilerinde önemli bir boyuttur. Bu durumda suçlamaların Alevi-Kızılbaş toplumunun doğrudan temel değerlerine yöneldiği açıktır. Aynı zamanda bunların -Aleviliğin temel değerleriyle ilgili boyutların, yani söz gelimi saz / söz ve cem ayini gibi törenlerin- bu

---

Erman Yayınevi, İstanbul 1984, Sayfa 48-49.; Baki Öz, **Alevilik İle İlgili Osmanlı Belgeleri**, Can Yayınları, İstanbul 1995.; Saim Savaş, **XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik**, Vadi Yayınları, Ankara 2002.; Cemal Şener, **Osmanlı Belgeleri'nde Aleviler-Bektaşiler**, Karacaahmet Sultan Derneği Yayınları, İstanbul 2002.; Ahmet Hezarfen - Cemal Şener, **Osmanlı Arşivi'nde Mühimme ve İrâde Defterleri'nde Aleviler Bektaşiler**, Karacaahmet Sultan Derneği Yayınları, İstanbul 2002.

toplumun yaşamından, değerler dünyasından çıkması mümkün değildir. Kısacası Alevi-Bektaşi-Kızılbaş toplumu bu "suçlar"ın hangisini işlemiyor ki? Bu arada bu "suçlar"ı işlemeye günümüzde de devam ettiğini söyleyelim.

Bu "*suçlar*"ı işleyenler Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren -Kanuni döneminde genişleyerek- kesintisiz bir süreç içinde sistemli bir şekilde yüzyıllar boyunca defter edilmiş;[260] işin ilginç yanı hükümlerde ek olarak "haramilik ve hırsızlık ettiler, yol kestiler, adam soydular, ev bastılar" gibi gerçekle ilgisi olmayan ayrıca düzmece/uydurma suçlamalar yüklenmesi de özellikle istenmiştir.[261] Bu "uydurma" ve "suç"ların / suçlamaların düzenle uyuşamayanlar / uzlaşamayanlar için üretildiği çok açık bir şekilde bellidir. Yine belgelerden anlaşıldığına göre, defter edilenler -suçlananlar- için uygulanan cezalar ise genellikle şunlardır:

1. Kızılırmak'ta ya da Tuna Nehri'nde iğrak edilmek (boğularak öldürülmek).
2. İhrâk-ı binnâr edilmek (ateşe atılmak, yakılarak öldürülmek).
3. Recmedilmek (taşlanarak öldürülmek).
4. Gemilerde ömür boyu kürek mahkumluğu cezasına çarptırılmak.
5. Başları vurularak (başları baltayla kesilerek) katledilmek.
6. Siyaset (idam) edilerek katledilmek.
7. En azından yaşam boyu zindana atılmak.

---

260 Bu türden suçlamalar ve bu sözde "suç"ları işleyenler hakkında alınan önlem ve uygulamalara ilişkin ayrıca bakınız: Yusuf Küçükdağ, **Şah İsmail'in Anadolu'yu Şiileştirme Çalışmaları ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Önlemler**, Folklor/Edebiyat - Alevilik Özel Sayısı - I, Sayı 29, 2000/1, Ankara, Sayfa 283-287.; Saim Savaş, **XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik**, Sayfa 68-129. Günümüzde de kullanılan "**Defterini dürmek**" deyimi, kökeni Osmanlı yönetiminin bu tür uygulamalarından kaynaklanan ve 16. yüzyıldan günümüze kalan bir deyimdir.

261 Halk arasında yaygın olan ve günümüzde bile yer yer kullanılan, "Osmanlı'da oyun çok", "Osmanlı'ya güven olmaz" deyimleri bu türden "düzen ve dolap"larla dolu davranış ve dönemlerin ürünü olsa gerektir.

8. Uç kalelere sürgüne gönderilmek. Özellikle Balkanlara yapılan sürgün ve iskânlar bunun tipik örneğidir.[262]
9. Mallarına el konulmak (yöneticilerin deyimiyle, mallarının müsadere edilmesi).

Döneme ilişkin kayıtlardan anlaşılacağı gibi hem suçlamaların, hem de uydurdukları bu suçlar için cezalandırma yöntemi olarak öngördükleri uygulamaların ne denli ağır saldırganlık içerdiği yalın bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada önemli bir ayrıntı daha göze çarpıyor. Belge ve kayıtlarda görüldüğü gibi "defter etme"lerin Yavuz Sultan Selim dönemiyle birlikte son bulmadığı, her dönem muhbirler kullanılarak sürekli şekilde defter edilenlerin, fırsat buldukça ele geçirilerek, kimi zaman açıktan, kimi zaman ise gizlice katledildiği anlaşılmaktadır. Hükümlerde, "hüsn-i tedârükle ele getürüb", çoğunlukla kimseye duyurulmadan birer suç uydurularak katledilmesi özellikle buyrulmaktadır.[263]

Katliamlarda, Kızılırmak ve Tuna boylarında boğmaktan, ateşte yakmaya, boyun vurmadan, siyaset etmeye kadar değişik yöntemler kullanılmıştır. İdris-i Bitlisi'nin ve Ebu-l Fadl Mehmet Efendi'nin konuyla ilgili kayıtları ilginç birer örnektir. Bu kayıtlarda defter tutmak üzere memleketin her tarafına katipler gönderildiği açıkça belirtilmektedir. Kızılbaşlara ilişkin hazırlanan defterlerin birer sureti ise sürekli merkezi yönetim tarafından beylerbeyi, sancak beyleri ve diğer yerel yöneticilere gönderilmiştir. "Sultan, memleketin her tarafına bilgin kâtipler gönderdi; yedi yaşından yetmiş yaşına kadar olanların defteri divâna getirilmek üzere emredildi; getirilen defterlere nazaran, ihtiyar genç *kırk bin kişi* yazılmıştı; ondan sonra memleketin hâkimlerine memurlar defterler getirdiler; bunların gittikleri yerlerde kılıç kullanılarak, bu memleketlerdeki *maktüllerin adedi kırk bini* geçti."[264]

---

262 Hapsedilme ve sürgün diğerleri yanında yine en hafif cezalardır.

263 Bu hükümler için şu çalışmamıza bakılabilir. Ali Haydar Avcı, **Osmanlı Gizli Tarihinde Pir Sultan Abdal ve Bütün Deyişleri**, Genişletilmiş 5. Baskı, Lakitap Yayınları, Ankara 2016, Sayfa 283-294.

264 Bkz. Şehabeddin Tekindağ, **Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz**

Bir diğer kayıt şöyledir: "Bilgin tabiatlı Sultan, her yöreye bilgili katipler gönderdi. Yediden yetmişe herkesin adının yüce makamlı divana getirilmesini istedi. Yazıcılar isimleri deftere kaydedince yaşlı ve gençlerden oluşan kayıtlıların sayısı kırk bin oldu. Ulaklar yazılan defterleri her yörenin hâkimine ulaştırdıktan sonra her yörede keskin kılıç adım adım yazılanlara yöneldi. Bu öldürülenlerin sayısı hesaplanan kırk bini de aştı."[265]

Hükümlerde karşılaşılan kayıtlar ise son derece açık ve çarpıcı. Kızılbaşlığı tespit edilenlerin ya da defterlerde kayıtlı bulunanların durumlarının araştırılarak mümkün olduğunca "kimseneye ifşa olunmadan (hiç kimse duymadan)", gizlice ele geçirilmeleri, kutta-i tarik (yol kesicilik), haramilik ve hırsızlık yapmak, adam öldürmek gibi iftiralar atılması[266] ve "şikayetçileri vardır" denilerek, özellikle başkaldırı, direniş ve savunmaya fırsat vermeksizin "haklarından gelinmesi", "*Kızılbaş oldukları husûsı udûl-i müslimin şahadetleriyle (adil Müslümanların tanıklıklarıyla) sabit*"[267] görülenlerin "*Südde-i Sa'âdet*"e[268] gönderilmesi istenmiştir. Bu gönderilenlerin ise genellikle çeşitli şekillerde topluca

---

Sultan Selim'in İran Seferi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Tarih Dergisi, Cilt 17, Sayı 22, Mart 1967, Sayfa 56.

265 İdrîs-i Bidlîsî, **Selim Şahnâme**, (Hazırlayan: Hicabi Kırlangıç), Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 2001, Sayfa 136. Katliamın boyutları dönemin kayıtlarında bu denli açık iken, günümüzde, resmiyetle uyumlu kimi tarih tezi üreticileri tarafından bu boyutların küçültülmeye çalışıldığı görülmektedir.

266 Burada verdiğimiz ve elimizdeki birçok belgede de görüldüğü gibi bu durum, "Yol basup âdemler katleyleyüp hırsuzluk u harâmilik eylediler, diyü ad eyleyüp (düzmece suç ve iftiralar atıp) keyfiyyet-i ahvâllerine kimesne vâkıf olmadan (durumlarını kimseler öğrenmeden, bilmeden) haklarından gelüp cezâların viresin." şeklinde 10 Safer 976 (4 Ağustos 1568) tarihinde Divriği Sancak Beyi Mehmet Bey'e gönderilen bir başka hükümde de açıkça yansımaktadır. Bkz. **7 Numaralı Mühimme Defteri, Cilt 3**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1999, Sayfa 7, Hüküm No: 1988. Söze ve yoruma gerek bırakmayan böyle bir durum karşısında ne denilir, bilemiyoruz.

267 Günümüz diliyle "adil müslümanların tanıklıklarıyla Kızılbaşlığı kesin olan."

268 "*Südde-i Sa'âdet*", sözlük anlamıyla "mutluluk eşiği", buradaki anlamıyla "devlet kapısı".

katledildikleri bilinmektedir. Bunlara uygulanan en hafif ceza ise ömür boyu kürek mahkumluğu ya da uç bölgelere ömür boyu sürgündür. Aslında Türkmen aşiretlerine karşı uygulanan ağır baskılar, sürgün ve kırımlar yalnızca bu dönemle sınırlı değildir. Bu baskıların Yıldırım Bayezid'in Anadolu coğrafyasına yönelmesiyle ve Türkmen Beyliklerini ilhâk etmesiyle birlikte kesintisiz bir şekilde artarak sürdüğü bilinmektedir.

Bu arada bir durumu bilmekte yarar var: Özellikle II. Beyazıt döneminden başlayarak, Çorum, Sivas, Tokat, Amasya, Bozok yöresi Alevilerinin bir bölümünün Rumeli'ne / Trakya bölgesine sürgüne ve iskâna tabi tutularak, Balkanlara zorla yerleştirildiği ve çoğunlukla "*Bedreddini*"lerle karıştığı görülen bu kesimden insanların, zaman zaman Bedredinilerle birlikte yine eski yurtlarına geldikleri, bu gelişlerin önlenmesi ve gelenlerin izlenmesi -ve de gerektiği gibi cezalandırılması- için şiddetli buyruklar verildiği bilinmektedir. Söz gelimi Aziz Mahmud Hüdâyi tarafından hazırlanan *Tezakir-i Hüdâyi*'de[269] ve Sofyalı Bâli Efendi'nin[270] raporunda bulunan bu ilişkilere ve Bedreddinilerle ilgili çarpıcı değerlendirme ve saldırganlığa temel edilen yaklaşım ve saptırmalar da bu bağlamda tesadüf değildir. Sistemin yapısal özellikleri ve ideolojik zeminiyle örtüşen bir zihin dünyasının yansımasıdır. İşin ilginç yanı, söylemler, Osmanlı sisteminden kendini soyutlamış Alevilere dönük saldırılarla birebir örtüşmektedir.

Konu ettiğimiz belge ve kayıtlardan yukarıdan aşağıya sıralandığında karşımıza çıkan saldırganlık ve öteleme temeline dayalı zihniyet özetle şudur:

1. Docalar (Dovıcalar) dimek ile maruf olan köylerde her dönemde bozgunculuk yapmaktan uzak değillerdir ve Kızılbaş ile birlikte hareket ederler.

269 Bu önemli belgenin tamamının çevirisini ek belgeler bölümünde ayrıca verdik.

270 Bu raporun bütünü için bkz. Şerafettin Yaltkaya, **Simavne Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin**, (Hazırlayan: Hamit Er), Kitapevi Yayınları, İstanbul 1994, Sayfa 164-166.; **Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz**, (Hazırlayan: Şaban Er), Sayfa 537-539.

2. Birbirlerine karşılıklı ikrârları vardır. Hatta orada olan sipahiler **Kızılbaş seferi** olduğunda (Yavuz ve Kanuni dönemleri) anlara emir oldukda kimisi timardan vazgeçmiştir ve kimisi "**timar hatırı için ere kılıç çekmeyüz**" deyu kılıncı mühürleyüb gitmişlerdir.

3. Asla içlerinde şeriat ve sünnet eseri yoktur (Şeriata uymazlar). Müslümanlardan bir kişiyi öldürmeyi kâfir öldürmeye benzer biçimde gazâ bilürler, inançsız kimselerdir.

4. Menba-ı fesad (bozgunculuğun kaynağı) ve menşe-i fitnedirler (karışıklığın temelidirler).

5. Kalabalık topluluktur, içlerinde yer yer şeyhleri namında şeytanları vardır.

6. Daima hoşnutsuzluk ve bozgunculuk üzerinedirler. Yer yer Işık zâviyeleri vardır. Anlar dahi harâbdır. Ve ol taifeye **Simavni** (Bedreddinli) dirler.

7. Aşikâre ve alâniyyeten erbabı Çiharyâre tan iderler. Ve Işık taifesi ve anların habasiyyeti vasıf olunmaz. (Halifelere açıktan hakaret ederler. Işık taifesinin suçları tarif edilemez.)

8. Her daim Kızılbaşın zuhur ve intişarın (başarılı ve etkili olmasını) temenni iderler idi. Tersi olmasına karşın halâ "hak ancalar olmaz, gene fırsat Şah'ındır" dirler imiş. Bu makule revafızdır ve melâhide ve zenadıkadır (bunlar inançsız topluluklardır), fırsat esirleridir.[271]

9. Sohbetlerinde ve meclislerinde bulunan can dostları, yoldaşları, kadınlar, erkekler, genç oğlanlar ve genç kızlar

271 **Tezâkir-i Hüdâyi**, Azîz Mahmûd Hüdâyi Efendi (1541-1628), (Süleymaniye Kütüphanesi, nr. 2572). (Raporun tamamı, özgün metni ve günümüz diline aktarımı için çalışmamızın belgeler bölümüne bakılabilir.) Ayrıca bkz. Ahmet Refik, **On altıncı asırda Rafızîlik ve Bektaşilik**, Sayfa 5. Bedreddinlilerle Kızılbaşlar ilişkisi için ayrıca şu çalışmaya bakılabilir: Ahmet Uğur, **Yavuz Sultan Selim'in Siyasi ve Askeri Hayatı**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 2001, Sayfa 56.

hepsi bir arada olmak üzere harâm olan şarabı helâl sayarak içerler.

10. "Cennet dedikleri Hakk'ın sofrası olan bu dünyadır, bütün nimetler buradadır, öteki dünya dedikleri yalandır" diyerek küfürler sarfederler.

11. Sohbetlerinde, "Her kim insanı bilirse Hakk'ı bilir." "Enelhak" dediğinde ise o doğru yoldan sapan kimselerin tamamı "el-hak" derler.

12. Şeyh Bedreddin-i Simâvi'nin neslinden Çelebi Halife diye bilinen sapık, mülhidlerin başı, zındıkların reisi, fitne ve tuğyan ehli, yoldan saptıran, Şer-i Şerif'e uymayan biridir. Dobruca ve Deliorman halkının tamamı kendisine intisâp etmiştir. Müridi olup, sapkın yola girerek can u gönülden hizmette bulunmuşlardır.

13. Sultanın emriyle bunların bulunduğu yerde yaptırılan camiye kimse gelmiyor, farz-ı ayn olan beş vakit namazı ve Cuma namazını kılmıyorlar. (Görülüyor ki, namaz kılmamak her dönemde başta gelen suçlamalardan biridir.)

14. Bu yolunu şaşıranların halifeleri her yerde bulunmaktadır. Kudretli sultanımızın görevi, Şer-i Şerif'e uyarak karışıklığa, bozgunculuğa, dalâlete, fitne ve fesada sebep olanların haklarından gelinmesi için ferman çıkarmaktır.[272]

Bedreddinliler için bu bağlamda fermanlar çıkarıldığı, benzeri suçlamalara maruz kalarak Alevi toplumunun da Anadolu ve Balkanlar coğrafyasında kesintisiz bir şekilde süren büyük kıyım ve saldırganlıklar yaşadığı bilinen bir gerçek. Suçlama ve kıyıma temel yapılan boyutlar her açıdan bütünüyle örtüşmektedir. Baştan sona kadar sistem için "tehlikeli" olduklarına dair tanımlama ve olumsuzlama, özeti bu. Suçlamaya gerekçe yapılan bu boyutlar üzerinden Alevilere benzer biçimde ne türden uygulamalara,

272 Şerafettin Yaltkaya, **Simavne Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin**, (Hazırlayan: Hamit Er), Sayfa 164-165.

"cezalandırma"lara gidildiği tahmin edilebilir. Bunların tamamı, Bedreddinilerle, Aleviler arasında yakınlaşmayı ve giderek bütünleşmeyi sağlayan unsurlar olarak da değerlendirilebilir.

15. yüzyıldan itibaren saldırıların ve kıyımların yoğunlaştığı dönemlerde direniş halindeki Torlaklar ve Kalenderi toplulukların Balkanlara geçmiş olması mümkün mü? Elimizde bu durumu teyit eden çeşitli veriler bulunmaktadır. Ayrıca böyle bir durumun gerçekleşmiş olması da dönemin toplumsal / siyasal gerçekliğine aykırı değil. Balkanlarda Osmanlının hüküm sürdüğü dönemde Deliorman bölgesinde, Razgard yöresinde "Torlaklar" adıyla anılan topluluklar ve bunların oluşturduğu köyler görülmektedir. Olayın ilginç yanı bu toplulukların Osmanlı yönetimine seferler sırasında asker vermediği, vergi vermeyi reddettiği, bu nedenle de yönetim tarafından kendilerine iyi gözle bakılmadığı günümüze kadar sözlü gelenekten gelen bilgiler arasında aktarılmaktadır.[273] Bunların Bedreddin - Börklüce eylemiyle ya da dönemin toplumsal gelişmeleriyle bir ilintisi / bağlantısı var mıdır? Katliama uğrayan toplulukların sık sık yer değiştirdikleri, saklanacak / gizlenecek, kolaylıkla direnebilecek coğrafyalara geçtikleri bilinmektedir. Bu gerçeklik dikkate alındığında bunlar dönemin "kaçgunlar"ı ya da sürgünleri olabilir mi? Toplumsal direnişler hangi coğrafyalara, ne ölçüde yayılmıştır? Dönemsel gerçekliğin bu yanını görmek / anlamak açısından irdelemekte fayda var.[274]

Simgesel bir boyut taşıması nedeniyle bu arada özellikle belirtmekte yarar görüyoruz. Deyişlerinden anlaşıldığı kadarıyla, Orta Anadolu'da yoğun biçimde ve aralıksız devam eden bu kıyımlardan kurtulabilmek amacıyla en azından belli bir süre için

273 Bkz. Refik Engin, **Şeyh Bedreddin'in Alevi-Bektaşi Toplumu Üzerine Etkileri**, II. Uluslararası Tarihten Bugüne Alevilik Sempozyumu, Horasan Yayınları, Ankara 2012, Sayfa 82.

274 On beşinci yüzyılda Tuna boylarındaki nüfus hareketliliğiyle ilgili şu çalışmaya bakılabilir: **Ayşe Kayapınar, XV.-XVI. Yüzyılda Kuzeybatı Bulgaristan Coğrafyasında (Vidin-Niğbolu Sancakları) Nüfus Hareketliliği: Sebepler ve Sonuçlar**, Uluslararası Börklüce Mustafa Sempozyumu - 2016, İzmir Belediyesi Akdeniz Akademisi Yayını, İzmir 2017, Sayfa 383-394.

Pir Sultan'ın da Sivas bölgesinden Balkanlara "zorunlu sürgün"e gittiği ya da bir başka deyişle "kaçgunluk dönemi" yaşadığı anlaşılıyor. Bu dönemin izini sürdüğümüzde belli bir kesitinin, başta Kızıl Deli Dergahı olmak üzere Balkanlardaki dergahlarda geçtiğini deyişlerindeki kayıtlardan anlamak olası. Hatta siyaset edilmesi de büyük bir olasılıkla Balkanlardan dönüşü sonrası gerçekleşmiştir. Bu durumu, kendi deyişlerinden olduğu gibi, sözlü gelenekteki yerel anlatılardan da anlamak olanaklıdır.[275] Hatta Pir Sultan Abdal'ın siyaset edilmesi sonrası, soyundan gelenlerin Çorum, Tokat, Dersim gibi değişik yörelere göç ettiği ya da sürgün gönderildiği de sözlü anlatılarda söylenmektedir.[276] Alandaki araştırma ve incelemelerimiz de bu durumu teyit etmektedir. Günümüzde bile bu uygulamaların izine rastlamak olasıdır. Anlaşılıyor ki, o günlerin çelişkili, gergin ve çekişmeli / çatışmalı ortamında bu türden uygulamalar yönetimin sık sık başvurduğu, bir bakıma yadırganmayan, hatta sistemin zihniyet dünyasıyla hareket edenlerce içselleştirilen bir bakıma "geleneksel Osmanlı uygulamaları"ndan bazılarıdır.

Börklüce eyleminde ise yoğun katliamın gerçekleştiği görülüyor. Bunun sebeplerinden biri de, eylemin yanı sıra bu toplulukların varlığının uzun vadede sistem için tehlike oluşturduğu algısı olabilir. Osmanlı yönetiminin yalnızca Ege'de değil, farklı bölgelerde de -özellikle Orta Anadolu'da- benzeri eylemlere giriştiği görülmektedir.

---

275 Konuyla ayrıntılı bilgiler için şu çalışmamıza bakılabilir. Ali Haydar Avcı, **Osmanlı Gizli Tarihinde Pir Sultan Abdal ve Bütün Deyişleri**, Genişletilmiş 5. Baskı, Lakitap Yayınları, Ankara 2016.

276 Ziya Doğan, **Pir Sultan Gerçeği** (3), Kızılırmak Dergisi, Sayı 7, Şubat-Mart 1998, Ankara, Sayfa 43.; Ali Yıldırım, **İnanç Önderi Olarak Pir Sultan Abdal**, Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi Bildirileri, Türksev Yayınları Ankara 2002, Sayfa 944.; Aynı yazı, Yol Dergisi, Sayı 16, Mart - Nisan 2002, Sayfa 12-13.

14. Börklüce - Bedreddin Olayında Asıl Özne: Eylem

Çelişkiler içinde karşıtlar birbirini tetikler, birbirini harekete geçirir. Bu yasa karşıtlığın doğasında vardır. Bu devinim kaçınılmaz olarak karşıtlık olduğu sürece yaşanacaktır. Başka bir deyişle boyutları ve yoğunluğu değişken olsa da çelişmenin seyri değişinceye ya da biri diğerine dönüşünceye kadar sürer bu çekişme / çatışma. Bu bakımdan karşıtlık, aynı zamanda birbirini var eden unsurdur, yüklendiği anlam ve birbirinin varlık sebebidir. Buna, karşıtın varlığında kendini var etme ya da karşıtlık içinde önermesi ve eylemiyle özdeşleşme de denilebilir. Diğer yandan bu durum, karşıtın varlığında anlam bulmadır. Gerçekliğin yansıması olan olgunun kendisi yalnızca bir duruş / bir eylem değil, düzlemdir aynı zamanda. Eylem ise önermeyle örtüşmedir. Bu seyir içinde karşıtların çekişmesidir tarih. Çekişme / çatışma koşullara göre kimi zaman düşük yoğunluklu, kimi zaman yüksek yoğunluklu seyreder. "Nesnel tarih" ise insanın gelişiminin ve yaşadığı "sonsuz macera"nın sebep - sonuç ilişkisi temelinde anlatımıdır. Bütünselliği içeren bağ son derece önemlidir, olay ve olguların arasında doğal olarak koparılamaz zorunlu bir ilişki vardır. İnsanı anlamadan, bilmeden, insanın sonsuz "macera"sını çözmeden tarih anlaşılamaz. Selçuklu tarihindeki en önemli eylemlerden biri olan Babailer, Osmanlı dönemindeki Şeyh Bedreddin / Börklüce, Şah Kalender gibi birbirinin izdüşümü olan hareketlerde, açık ki ancak bu boyut içerisinde anlaşılabilir, anlam bulabilir. Eylem, sistemin yapılanmasının zorunlu bir sonucudur. Sistemle eylem arasındaki zorunlu ve doğal ilişkiyi bilmeden, algı dünyası ve zahir boyut üzerinden ya da yansıyan ve yansıtılan üzerinden tarihi, nesnel gerçekliği içinde anlamak ve anlamlandırmak olası değildir.

Olayları bütünlüğü içinde değerlendirmek önemlidir nesnel çözümler için. Bütünlük bağlamında bakıldığında, Börklüce Mustafa / Torlak Kemâl / Şeyh Bedreddin eyleminde asıl özne, eylemin kendisi ve hedefidir. Nesnel boyutu bildiren olgudur bu

yönelim. Öznenin özgünlüğü ise yansıyan değerler sistemi ve yüklenen anlamdadır. Eylemlerde önemli etmenlerden biridir koşullar. Eylemin ve söylemin üslubu ise kimliksel yansımalardan biridir. Bu nokta önemlidir, çünkü eylemin niteliği ve yapısal özellikleri yerine soyut ve yan boyutlar öne çıkarılır genellikle. Bu ayrıntının üzerinde önemle durulması gerekmektedir bu nedenle. Fakat bununla birlikte burada bir noktayı daha vurgulamakta yarar var. Görünür boyuttan bakıldığında Börklüce Mustafa - Şeyh Bedreddin ilişkisi bir bakıma, Babailer eyleminin öncüleri Baba İlyas - Baba İshak ilişkisine benzemektedir. Biri düşünsel boyutta öne çıkan kimliktir, -bu Baba İlyas'tır-, diğeri eylemsel boyutta öne çıkan kimliktir, -bu Baba İshak'tır-. Fakat bu yaklaşımda Börklüce'nin kimliğinin ve eylem içindeki yerinin yeterince irdelenmediği ve yüzeysellik üzerinden bir değerlendirme oluşturulduğu da söylenebilir.

Özne - eylemci, eylem - egemen ilişkisi, kendi nesnelliği içinde derinlikli ve dikkatle değerlendirilmesi gereken konuların başında gelmektedir. Vurguladığımız gibi, görünen o ki, Karaburun yapılanmasında olayın öznesi kişilerden öte, olgunun kendisidir. Çünkü Karaburun yapılanması biçimsel değişim değil, egemenleri endişeye düşürecek boyutta derinlikli toplumsal dönüşümdür. Hegemonyayı elinde tutanların yoğun saldırganlığına yol açan "ürküntü"sünün sebebi de bu durum olmalıdır. Dışa vurulmasa da, "öte yüz okuması"ndan olayın bu yanı anlaşılıyor. Peki, eylemcide ve egemende eylemin tanısını biçimlendiren olgu nedir? Bu açık, eylemcide kulluk kalıbının kırılmasını sağlayan bilinç oluşumu, egemende tahakkümün sarsıntısıyla birlikte oluşan derin kaygıdır. Burada karşımıza çıkan ve taraflarda bütünselliği sağlayan boyut ise, tarafların kendi amaçları doğrultusunda harekete geçmesidir.

Toplumsal hareketlerin oluşumunda, insanların sorgulama tekniği, düş gücü ve umudun yönünü nereye çevirdikleri büyük önem taşır. Bu, bireyleri eyleme götüren, kitlelerin bastırılmış dinamiğini / devingenliğini harekete geçiren temel boyutlardan biridir. Bu noktada Börklüce Mustafa'nın oluşturduğu, toplumsal

gerçeklerle örtüşen önermeyle kitlelerin gizil gücünü açığa çıkarttığını, bu gücü son derece kararlı ve bilinçli bir biçimde eyleme yönelttiğini görüyoruz.

İnsan yaptıkları ve yarattıklarıyla bir bütündür. Bedreddin'i yorumlarken yalnızca "Varidât" üzerinden değerlendirmek, diğer çalışmalarını görmezden gelmek bir yaklaşım tarzı olarak isabetli bir yaklaşım değildir. Börklüce, örgütlemenin, direnişin, yüksek yoğunluklu çatışmaya dönüşen eylemin fiili önderi olmasına karşın, düşünsel liderlikte genellikle Şeyh Bedreddin adı öne çıkmaktadır. Fakat hep birlikte üretme, hep birlikte tüketme esasına dayanan, bütün üretim araçlarının toplumsal kullanım aracı haline getirildiği, "eşitlikçi / paylaşımcı / özgürlükçü düzen" kuramını Bedreddin ne ölçüde geliştirmiştir? Bu açık değil. Varidât'da kimi yansımalar bulunmasına karşın, bunu kesin boyutlarıyla bilemiyoruz / belirleyemiyoruz. Hatta 1415 yılının Eylül ayında (Hicri 818'de) -büyük katliamlara varan olayların başlamasından kısa süre önce- bitirdiği "Et-Teshil" adlı kitabının mukaddemesinde ortodoks zihin dünyasıyla kesin hesaplaşmasını bitirememiş, batıni düşünce sistemini zihninde bütün boyutlarıyla netleştirememiş bir Bedreddin'le karşılaşıyoruz.[277] Zahiri kalıp ve yaklaşımlardan bağlarını bütünüyle, kesin biçimde koparmadığı ya da koparamadığı bundan belli. Bu çalışması, sistemin yapısal özelliklerinden kaynaklanan sorunlara, sistemin sınırları dahilinde önerdiği çözümleri içeriyor.

Bedreddin'in sistem içi sorunlarda çözüm üretmeyi, yol göstermeyi amaçlayan gerek "Et Teshil", gerekse hanefi fıkıhına ilişkin diğer çalışmalarında, Börklüce Mustafa'nın Karaburun ve çevresinde fiilen kurmaya çalıştığı, yukarıda değindiğimiz birlikte üretmek, birlikte tüketmek esasına dayalı, eşitliği, özgürlüğü, paylaşımı temel alan yapılanmayla ilgili en küçük bir ibareye rastlanmıyor. Üstelik "Et Teshil"in Börklüce direnişinin ortaya çıkmasından çok kısa bir süre önce bitirilmiş olmasına karşın. Olayın bu yönü nasıl yorumlanabilir? Konunun irdelenmesinde yarar

277 Şeyh Bedreddin, Et Teshil Şerhu Letâ'ifü'l İşârât. Belgeler bölümüne bakınız, Belgeler - 19.2.

var. Fakat bu durum sistemdeki bozukluk ve çıkmazlara, çözüm üretmekte zorlanılan boyutlara işaret edici muhalif kimliğini / duruşunu da ortadan kaldırmaz. Bu konu açık. Belli ki Bedreddin, bozuklukların, şekilsel kalıplar üzerine oturmuş zihin dünyasının farkında ve ikilem içindedir. Oysa Börklüce Mustafa'da açık olan eşitlikçi, paylaşımcı kuram, onun tarafından başta Karaburun olmak üzere, Ege Bölgesinde -İç Ege'de- ısrarla hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Kayıtlardan belli ki, bu konuda önde gelen yoldaşı ise eylemin öncülerinden Torlak Kemâl'dir. Bölgede yaşayan ve olayın tanıklarından olan, -gözlemlerini, görüşmelerini tarihinde aktaran- Doukas'ın konuyla ilgili kayıtları son derece açık olduğu gibi, "Abdalan / Erenler" geleneğini bilmek, konuyu anlamayı önemli ölçüde kolaylaştırmaktadır.

Her eylemin kendine özgü olduğunu vurgulayan "Ben de hâlümce Bedreddinem" sözü, (Hicri 885 / M. 1480/81) yılında yazılmış bir atalar sözü mecmuasında geçer.[278] "*Atasözü*" haline gelmiş bu söz, önde gelen bir âlim olarak Bedreddin'in, o dönemde toplum üzerindeki etkisinin önemli göstergelerinden biri sayılabilir. Şeyh Bedreddin Menâkıpnamesine eklenen bir deyişinde ise Hakıyri / Hakıri adında, "Bedreddinli" olduğu söyleminden anlaşılan bir şair, Bedreddin'i derin bir saygıyla şöyle anıyor: "Olup Mansur bu yolda verdi başın / Hudâ aşkına hiç çatmadı kaşın / Münâfıklar atarlar ta'nâ taşın / Bizüm mürşidimüz Şeyh Bedreddin'dür // Bunun silsilesine iregör sen / Yoluna varlugını viregör sen / Bu yolda sıdk u ışkla turagör sen / Bizüm mürşidimüz Şeyh Bedreddin'dür // İki cihanı terkit sal önünden / Başın vir ışkıla dönme yolundan / Bunun ilmüne uy geç sen bilün-den / Bizüm mürşidimüz Şeyh Bedreddin'dür // Hakıri miskinün sözün kabûl it / Hudâ yolunda varlıgun sebil it / Getür sultanuma kendüni kul it / Bizüm mürşidimüz Şeyh Bedreddin'dür."[279]

---

278 Bkz. Velet İzbudak, **Atalar Sözü**, T. D. K. Yayını, İstanbul 1936, Sayfa 36.

279 Hakıri'nin asıl adı Süleyman'dır. Elmalılı Ümmi Sinan'ın oğludur. Babasının yerine dergahın postuna oturmuş ve H. 1128 / M. 1716 tarihinde vefat etmiştir. Konuyla ilgili bakınız: Cahit Öztelli, **Şeyh Süleyman Hakırî**, Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, Cilt 11, Sayı 226, Mayıs 1968, Sayfa 4740-41.

Eldeki verilerden on yedinci yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı anlaşılan Çorum bölgesinden Âşık Dedemoğlu da Bedreddin'i yine derin bir saygı ve bağlılıkla anmaktadır. "Şahların içinde Serez şahısın / İsmin Şah Bedreddin ilim varısın / Müminler kâbesi dostun nurusun / Güzelsin Serez'in şahı güzelsin / Güzelsin pirimin nuru güzelsin // Dedemoğlu eydur çerağı yanar / Kara Nine eşiğine yüz sürer / Derviş Cemal Baba'm murada erer / Güzelsin Serez'in şahı güzelsin / Güzelsin pirimin nuru güzelsin."

Aşağıdaki deyişin ise, Orta Anadolu'da yaşamış, 19. yüzyılın önde gelen Alevi aşıklarından Âşık Veli tarafından Börklüce üzerine söylendiği anlaşılıyor: "Akdeniz yakası Aydın illeri / Kuşlar gider bizim Dede Sultan'a / Cemalin görünce yürüdü dağlar / Taşlar gider bizim Dede Sultan'a // Veli'm aydur dört kitaptan evveli / Şeyhoğlu Bedreddin Bektaş-ı Veli / Hüseyin aşkına didemin seli / Yaşlar gider bizim Dede Sultan'a." Bu veriler, Şeyh Bedreddin'in Balkanlardan Anadolu'ya, geniş bir alanda, çeşitli topluluklar üzerinde derin bir etkisinin olduğunu açıkça gösteriyor.

Değişik dönemlerde, Balkanlarda baskı ve kıyıma uğrayan Bedreddinlilerin Anadolu'ya, Alevi - Kızılbaş toplulukları arasına, Anadolu'da baskı ve kıyıma uğrayan Alevilerin de Balkanlara geçtiklerine ve Bedreddinliler arasına karıştıklarına, bu toplulukların birbirini koruduklarına, kolladıklarına dair elimizde birçok belge bulunmaktadır. Sözlü tarih ve kültür geleneğinin ürünü olan deyişler de bu durumu açıkça onaylamaktadır. Söz gelimi Sivas Sancağına gönderilen şu hüküm onlardan biridir:

> Sivas sancağında vâki olan kadılara hüküm ki
>
> Taht-ı kazânuzda **Sımavnî tâifesinden** bazı kimesneler ilhâd ve dalâlet üzere oldukları eclden hilâf-ı şeriât nice ef'âl-i kâbîhaları olmağıla **Kızılbaş tâcın** idinüb **'Şâh muhipleriyüz'** dahı nice mecalisde tefâhür ile börk geyüb nice müsülmanların dahı ıdlâllerine dahı bâis ve bâdi oldukları mesâmi'-i aliyyeme ilkaa olmağın şer' ile görülüb icrâ-yı hakk olunmak fermânım olmışdur.
>
> Buyurdum ki;

Vusûl buldıkda vech-i meşrû' üzere meşhur ve müteâref olanlar kimler ise meclis-i şer'-i şerîfe ihzâr idüb onat vech ile hakk üzere teftiş idüb göresin; fîl vâkı' Ehl-i Sünnet ve cemaatden olmayub ilhâd ve dalâlet üzere olmağıla **Şâh tâcın** geyüb tarıyk-i şerîatdan berî olub müsülmanları ıdlâl idüb zararları olduğu muhakkak ise muhtâc-ı arz olanları ism ü resmleri yazub arzeyleyesin; olmayanların şer' ile haklarında lâzım geleni icrâ eyleyesiz ammâ bu bahâne ile kendü hâllerinde olanı hilâf-ı şer' rencîde itdürmekden ihtirâz eyleyesiz. 18 zâ (Zilhicce) 1022 (29 Ocak 1614)[280]

Günümüz diliyle:

Sivas Sancağındaki kadılara hüküm ki:

Hükmünüz altında bulunan yerlerde **Simavnalı topluluğundan** bazı kimselerin dinsizlik ve sapkınlık içinde oldukları, şeriata aykırı olarak nice çirkin tutumlar / eylemler içinde bulundukları, **Kızılbaş başlığı** edinerek "**Şah muhipleriyiz**" dedikleri ve nice meclislerde övünçle bu börkü giyip nice Müslümanların yoldan çıkmasına sebep oldukları yüksek makamıma bildirildiğinden şeriata göre yargılanarak gerekli olanın uygulanması fermanım olmuştur.

Buyurdum ki,

Emrim size geldiğinde bu söylenenleri yapanların meşhur ve tanınmışları kimler ise şeriata uygun biçimde yargılama meclisine getirtip gereken biçimde inceleyip soruşturasın. Gerçekten **ehl-i sünnet ve cemaattan** olmayıp yoldan sapuklarından dolayı **Şah tacı giyip şeriat yolundan uzaklaşarak**, Müslümanları yoldan saptırarak zararlı işler yapukları kesin ise konu edilenleri adları ve sanları ile yazıp bildiresin fakat bu gerekçe ile kendi halinde olanı şeriata aykırı olarak incitmekten sakınasın.[281] Hicri 18 zâ (Zilhicce) 1022 (Milâdi 29 Ocak 1614)

---

280 BOA Genel Müdürlüğü, **Mühimme Defteri - No: 80**, Sayfa 19, Hüküm No: 49. (Aktaran: Abdülbaki Gölpınarlı - İsmet Sungurbey, **Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin ve Manâkıbı**, Milenyum Yayınları, 2008, Sayfa 129.)

281 Ayrıca bkz. Cahit Öztelli, **Pir Sultan Abdal**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1978, Sayfa XLV-XLVI.

Bedredinliler ve Kızılbaşlar, Balkanlar, Ön Asya, Kafkaslar, Mezopotamya coğrafyasının kadim direnişçi topluluklarıdır. Bu direnişin temeli, yalnızca kuşatma, baskı ve saldırganlıklarla ilintili değil, aynı zamanda öğreti kaynaklıdır. Hep beraber üretilen, hep beraber tüketilen, eşitlikçi, paylaşımcı toplum ütopyasıdır. Üstelik öğreti düşünsel düzlemde kalmamış, yapılanmaya dönük bir önermeye dönüşmüştür. Öyle ki, yirminci yüzyılın başında bile Osmanlı jandarmasına göre bu düşünce düzleminde bulunan köylüler, "dünyanın en inatçı, en vergi vermez, en dik kafalı köylüleri"dir. "Bunlar, ne müslüman, ne gâvurdular. Belki kızılbaştılar. Ama, tam da kızılbaş değil."[282] Esasında bu tanıklık önemli gerçeği ifade ediyor, Kızılbaşlarla iç içe geçtiği görülen "Bedreddini"ler gerçeğini...

Bedreddinliler, Sofyalı Bâli Efendi'nin arzındaki kayıtlarda da olumsuzlamanın çarpıcı bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.[283] Arz özetle şöyledir: Bedreddinlilerin başlarında bulunan, "Asılmış ve Allahü Taâlânın gazabına uğramış Şeyh Bedreddin Simâvi'nin neslinden Çelebi Halife diye bilinen meşhur sapık ve yoldan çıkarıcı, mülhidlerin başı, zındîkların re'isi, Şer'-i Şerîf'in sağlam ipini kesmeye çalışan, fitne ve isyan ehlinin serdârı bu kimseye Dobruca ve Deli Orman halkının tamamı şeyh-i mezburdan dest-i inâyet getirip emrine itaat ederek müridi olmuş, itaat ve imtizâl (ayrılmamak üzere ikrâr vererek) ile bâtın yoluna girerek cân u dilden fermanına istikbâl gösterip hizmette bulunmuşlardır. Bir yere gelip cemiyet ve sohbet kıldıklarında meclislerinde şarap, erbab-ı ihvan ve ahbab-ı pir ve cevan ve zenan ve gılman hâzırun olup (kadınlar, erkekler, genç oğlanlar ve genç kızlar hepsi bir arada olmak üzere) harâm olan içkiyi içerler. Ve mest-i kadeh derdest-i nush ve pende âğaz ettikde serefrazlık edip

282 Bkz. Nazım Hikmet, Ahmedin Hikayesi, **Bütün Eserleri, Üçüncü Cilt**, Narodna Prosveta, Sofya 1967, Sayfa 242.

283 Doğum tarihi kesin bilinmeyen Bâli Efendi'nin ölüm tarihi 1553'tür. Ölüm tarihinden yola çıkarak arzın 16. yüzyılın ilk yarısında gönderildiği tahmin edilebilir.

cennette şarap dedikleri şarap, bu şarap gamzda ve ferh-i bâhşadır (Cennet dedikleri Hakk'ın sofrası olan bu dünyadır) Ve kevser-i dünyadır ki leb-i dilber ve şeyhin kemâlâtı tabîbesi ve enfas-ı kutsiyesidir. Ve huri dedikleri iş bu dünyadır ki sofra-i hakdır cemi niam-ı (bütün nimetler) bundadır. Umûr-u âhiret ûlema-i rûsum fehm ettikleri gibi değildi, durûb-u emsal idiğunden gafillerdir deyu nice hezeliyât ve mühmelât ve küfriyât söylerler. Her kim insanı bildi, Hakk'ı bildi. Enelhak dediğinde ol fark-ı dalle müfsidin ve mürîdin cümlesi (o bozguncu dalâlet ehli kimselerin tamamı) el-hak derler. Şeyh-i bî sedâda sûcud edip pîr-i men ve Hüdâ men derviş-i dervişâne deyip şemalara püf derler."[284]

Balkanlarla ilgili ayrıntılı ihbâr ve Bedreddinilerle ilgili derin husumet içeren bu arz 16. yüzyılın ilk yarısında Kanuni Sultan Süleyman'a gönderilmiştir. Dolayısıyla kayıtlardan bu dönemde dahi Şeyh Bedreddin taraftarlarının Balkanlar coğrafyasında, özellikle de Dobruca ve Deliorman yörelerinde kalabalık ve son derece etkili oldukları anlaşılmaktadır.

Günümüzde Rumeli'de "Bedreddini" geleneğinden gelenlere "**Amucalar**" denilmektedir. Fakat bunların bir bölüğünün süreç içinde değişime uğradığı da anlaşılıyor. Yerel incelemelere göre, "Bu kabîle, en çok Kırklareli vilâyetinde kesâfet hâlinde olduklarından, bu vilâyet halkı, bu **Amucaları** derhal tanırlar ve onlara "**Kızılbaş**" derler. Halbuki bu isim bir cihetten doğru, fakat diğer cihetten yanlıştır. Bunlar iptida "**Bedreddini**" imişler. Onlara âyin telkin etmek üzere Bulgaristandaki "Yeni Şar" kazâsından ulular gelirmiş. Bu mezhep ululara "kalfa" derlermiş. O zaman bu kalfaların en ulusu ve en nüfuzlusu "Ulu Ahmed Abdal Baba" isminde bir zat imiş. Bütün bu kabile bu zattan enabe alır olmuşlar. Doksan üç Rus harbinde İstanbul'a vaki olan umumî hicrette bu Ahmed Abdâl Baba da İstanbula giderek Rumelihisarındaki Bektaşi tekkesine misafir olmuş. Münevver bir zat olduğu söylenilen bu

284 Bkz. Şerafettin Yaltkaya, **Simavne Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin**, (Hazırlayan: Hamit Er), Sayfa 164-166.; **Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz**, (Hazırlayan: Şaban Er), Sayfa 538.

Ahmed Abdâl Baba, Tekke Şeyhi "Nafi Baba" ve diğer tekkeye gelen mürşidlerle olan temâslarında Bektaşiliğin akla, mantığa daha yakın ve uygun bir tarik olduğunda kanaat hasıl ederek Nafi Babaya intisâb etmiş ve ondan babalık icazeti almıştır. Harbin sonunda halk tekrar memleketlerine döndükleri zaman Ahmed Abdâl Baba da kendisine en sadık müridlerinden başlayarak böylece Amuca kabilesinin ileri gelenlerini Bektaşiliğe sokmuştur... Kabilede, eski **Bedreddin** tarikatında kalanlar olduğu gibi, her iki tarikatta da durmayarak hariç kalanlar varsa da bunlar da yine kabile türelerini takip etmekten vazgeçmemişlerdir. Fakat ne olursa olsun, halk bunların hepsine birden "**Kızılbaş**" adını vermiştir."[285]

Şeyh Aziz Mahmud Hüdayi Efendi tarafından yazılarak, 1603 yılında tahta çıkan Osmanlı padişahı I. Ahmed'e sunulan "takrir"de de (raporda) bu ilişkilere ilişkin açık ve ilginç kayıtlara rastlanmaktadır. Her ne kadar saldırı amaçlı, karalama ve olumsuzlama temelinde yazılmışsa da bu kayıtlar içindeki ayrıntılar büyük önem taşımaktadır. Özellikle ayrıntıların geri planını irdelemek ve çözümlemek son derece önemli. Bu sebeple yukarıda da değindiğimiz ilgili raporun bir bölümünü aktarmakta yarar görüyoruz. Bu takrire / rapora göre; "Docalar dimek ile maruf olan köylerde ve her daim fesad kasdından hâli değillerdir. Ve Kızılbaş ile birdir. Matekaddemden mabeyinlerinde muamele ve muahedeleri vardır. Hatta orada olan sipahiler Kızılbaş seferi oldukda anlara emir oldukda kimisi timardan feragat itmişdir ve kimisi kılıncı mühürleyüb gitmişlerdir, 'timar hatırı için ere Müslümanlardan bir âdem öldürmek, kâfir öldürmek kadarınca gazâ bilürler rafizilerdir. Menbâ-ı fesâd ve menşe-i fitnedirler. Çokluk taifedir. Ve içlerinde yer yer şeyhleri namında şeytanları vardır. Daima ihlâl ve idlâl üzerinedir. Ve yer yer Işık zâviyeleri vardır. Anlar dahi harabdır. Ve ol taifeye Simavni derler. Zira ol mahalde şeyhlerine de Simavi derler imiş. Âşikâre ve alâniyetten erbabı Çiharyâre t'an iderler. Ve Işık taifesi ve anların habasiyyeti vasıf olunmaz. Her

285 Bkz. Vâhid Lütfi Salcı, **Trakyada Türk Kabileleri, I, Amuca Kabilesi**, Türk Amacı Dergisi, Yıl 2, Sayı 7, II. Kânun - 1943, Bürhanedddin Matbaası, İstanbul, Sayfa 312-313.

daim Kızılbaşın zuhur ve intişarın temenni iderler idi. Elhamdülillah aksi oldu ve hâlâ 'gene fırsat Şah'ındır' dirler imiş. Bu makule revafızdır ve melâhide ve zenadıkadır. Fırsat esirleridir... Her köye bir sünni imam nasboluna. Talim-i ilmi sıbyan ve nisvan ve zekeran eyliye ve ışık tekyeleri de yoklana teftiş oluna."[286]

Raporda görüldüğü gibi Batıni / heterodoks toplulukların tamamı aynı kapsamda değerlendirilmekte ve bunların ilişki ve iç içeliğine yoğun vurgu yapılmaktadır. Bunlara dönük eyleme geçilmesi, başka coğrafyalarda olduğu gibi Balkan coğrafyasında da bu düşünce sahibi toplulukların ortadan kaldırılması için "suç unsurları" sayılıp dökülmektedir. Elimizde bulunan çeşitli dönemlerde verilmiş hüküm ve fermanlarda da bu yönde açık belirleme ve değiniler görülmektedir. Bu açıdan, bu boyutun üzerinde ayrıca durmakta yarar var.

Toplumsal düzlemde yansımaları günümüze kadar gelen Bedreddin - Börklüce eylemi, Anadolu halk hareketleri içerisinde kendine özgü özellikleriyle son derece önemli bir olaydır, bu açık. Öneminin başında, siyasal bir sistem / toplumsal yapılanma hedeflemesi ve bu sistemin iktisadi yapısının, üretim araçlarının ortaklığı, "ortaklaşa üretim" ve "hep birlikte tüketim" esasını içermesi gelmektedir. Üretim araçlarının aidiyeti bireysel bağlamda hiç kimsenin, toplumsal bağlamda herkesindir. Burada din, dil, ırk, cins ayrımı yoktur. Bütün insanlar eşittir ve yeryüzü tüm insanlara aittir. Bu sebeple kimsenin özel mülkü olamaz. Bu düzende sömürü yoktur. Herkes emeğini ortaya koymalı, bütün üretenler gibi üretime katılmalıdır. Rızasız lokma yemek haramdır, başkasının hakkını yemek, acıtmak, incitmek, herhangi bir sebeple ötelemek, canı candan ayırt etmek büyük kötülüktür bu yapıda. Özetle bu temele dayanan önerme, Bedreddin'in söyleminde -Vâridat'ta- yansımalar halinde, Börklüce'de söylem ve eylem olarak

286 Bu önemli belgenin özgün metninin bütünü elimizde bulunmaktadır. Ek belgeler bölümüne bakınız. Konuyla ilgili ayrıca bkz. Ahmet Refik, **On altıncı asırda Rafizîlik ve Bektaşilik**, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul 1932, Sayfa 5.; Şerafettin Yaltkaya, **Simavne Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin**, (Hazırlayan: Hamit Er), Kitapevi Sayfa 166-169.

belirgin / somut bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu olgu, esas olarak buyruklarda açık tanımı yapılan "Rıza Kenti"nin dile getirilmesidir. Öğretinin bu boyutunun hangi damardan / kaynaktan beslendiğinin belirlenmesi açısından da bu durum önemli. Zahiren bakıldığında önerme ütopik gibi görünebilir, fakat bu önerme Osmanlı saldırısına kadar Karaburun'da can bulmuş, hayata geçmiştir. Yani yalnızca "bir düş"ten ibaret değildir. Ayrıca görülüyor ki, önerme ve eylem bir geleneğin süreğidir. Fakat dar alanlarda -dergahlarda, tekkelerde- hayata geçen bu önerme, burada (yani Ege / Karaburun coğrafyasında) düşünsel düzeyde kalmamış, geniş alanlarda gerçekleşmesi için eyleme geçilmiştir. Osmanlı yöneticilerinin çok yoğun bir şekilde rahatsız olması ve saldırıya girişmesinin asıl nedenlerinden biri de işte bu temel boyuttur.

Görünümde, yani zâhir boyutta, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemâl'i düşünsel bağlamda derinden etkileyen bir kişilik olarak eylemin bir anlamda düşünsel liderinin kendi döneminin önde gelen bilginlerinden olan Şeyh Bedreddin olduğu söylenebilir. En azından görüntü ve algı bu yöndedir. Bu etkiyi ilişkilerden de bir parça sezinlemek mümkün. Fakat burada bir ayraç açmak ve dikkatli bir irdeleme yapmak gerekiyor. Kayıtlardan kesin belli ki, pratik eylemdeki önderlik / öncülük aynı zamanda "kethûda"sı olan Börklüce Mustafa ve Torlak Hû Kemal adında Şeyh Bedreddin'in iki önde gelen halifesi -ki kayıtlarda böyle belirtiliyor- tarafından Aydın ili, Karaburun civarı ve Manisa çevresinde yürütülmüştür. Yine kayıtlardan belli ki, yapılanmanın eylemi gibi, -dönemin yakın tanıkları Doukas ve Şükrullah tarafından çeşitli biçimlerde belirtilen- söylemi de, başta Börklüce olmak üzere bu öncüler tarafından geliştirilmiştir. Bu noktada ayrıca şu da söylenebilir, belki de Bedreddin bu ilişki ve etkiyle birlikte, olayın / gelişmelerin sonucunun nereye varabileceğini, kendi konumunu nasıl ve ne şekilde etkileyebileceğini bütün boyutlarıyla baştan kestiremedi. Bunda, Musa Çelebi'nin Rumeli'de yenilgisinden sonra İznik'te gözaltında tutulması ve iletişimin büyük ölçüde kesintiye uğrama-sının etkili olduğu da önem taşıyan bir boyut olarak düşünülebilir. Verilerden hareketle görünürde olayı kısaca bu şekilde özetlemek mümkün, fakat bununla birlikte, olayın derinliğine

inmek, çok yönlü ve ayrıntılı çözümlemeler açısından bu konuda bazı sorular sormakta büyük yarar görüyoruz.

Olumlama ya da olumsuzlama düzleminde yansıtılan boyutlar, görünüm ve algılamalar bir yana bırakılırsa, olayın iç gerçekliği ya da nesnel durum nedir? Konuyu çok yönlü açılım sağlayacak sorularla irdelemekte yarar var. Gerçeklik, yansıyan mıdır ya da saklı kalan boyut var mıdır? Söz gelimi, Börklüce'yi öncülüğe taşıyan olgu ne olabilir? Belli ki, Börklüce'nin bölgeyle ve çevredeki topluluklarla ilişkileri eylemin çok öncesine dayanmaktadır. Bunu, Bedreddin'in 1405 yılındaki Mısır dönüşü bölgeye ve Sakız Adası'na olan ziyaretinden de anlamak mümkün. Börklüce'nin Sakız Adası başta olmak üzere, bölgedeki topluluklarla yoğun ilişkilerinin bulunduğu eylem döneminde de görülüyor. Verilerden -ve verilerin çözümünden- yola çıkarak Bedreddin'in hangi ölçülerde gelişmeleri etkilediği söylenebilir? Ayrıca Karaburun bölgesindeki yapılanmaya ilişkin tutumu nedir? Bu konuyla ilgili sorunun yanıtının hiçbir kayıtta açık olmadığı görülüyor. Başları vurulan Karaburun eylemcileri son soluklarında dahi Börklüce'ye dönük, -onun manevi gücünden yardım umarak- "İriş Dede Sultan" diye çağırırlar da, neden "İriş Şeyhim Bedreddin" diye bir söylem içinde bulunmazlar? Bedreddin'i bilmedikleri söylenebilir mi? Bu ihtimâl söz konusu bile edilemez, Çünkü Bedreddin, İzmir'e, Tire'ye, Karaburun'a, Sakız'a kadar gelen, bölgede uzun görüşmeler yapan, geniş etki alanı olan biri. Bu durumda bundan ne anlaşılabilir? Anlaşılan şu: Demek ki başları vurulanlar için öncü kişi tartışmasız Börklüce'dir.

Yine sorularla devam edelim. Börklüce'nin yanında bulunanlar sonuna kadar direnirler, gönüllerine en küçük biçimde ikircik düşürmezler de, Balkanlarda Bedreddin'in yanına kümelenenler neden kolayca ihanete yönelmekten çekinmezler? Bu rastlantı mı? Hangi saikler bu zemini hazırlamıştır? Ayrıca Bedreddin'in sistemle olan bağımlılık ilişkisini bütünüyle kopardığı söylenebilir mi? Söz gelimi, insanı temel alan, sistemin bozukluklarına işaret ve itiraz eden, bağnazlığa karşı düşünmeyi salık veren duruşu öne çıkmasına karşın, sistemin zihin dünyasının kalıplarından

bütünüyle kopabilmiş midir? Düşünsel duruşu ve itirazı sistemde köklü dönüşüm önermesini kapsar mı? Ya da çelişkileri derinleştiren, toplumu gerilime ve çatışmaya sürükleyen kimi bozuklukların düzeltilmesini mi içerir? Söz gelimi kulluk yapılanmasına ilişkin somutlaşan bir önermesi var mıdır? Gerek Musa Çelebi, gerekse Mehmed Çelebi döneminde yazdığı -1411-15 yılları arasında, Karaburun yapılanmasının ortaya çıktığı dönemde yazılan- hukuk alanında Hanefi fıkıhına ilişkin çözümlemelerini ve önermelerini içeren "**Letâ'ifü'l İşârât**", "**Câmi'u'l-Fusûleyn**", "**Et Teshil**"[287] gibi çalışmaları -dönemine göre konuya ileri düzeyde bakmasına karşın- hangi kapsamda değerlendirilebilir? Bunlar, sonuçta hukukçu kimliğine uygun biçimde, fakat sistemin sınırları dahilinde, "*ehl-i sünnet*" hukuku kapsamında yapılan çözümleme, uyarlama ve önermeler. Deliorman bölgesinde timar dağıttığı çevrelerle ve Balkanlarda bulunan yerel güç sahibi beylerle olan ilişkileri, birlikte eylem yönelimi ya da eyleme geçme girişimi içinde olmaları nasıl yorumlanabilir? Bunun ortaya çıkarabileceği muhtemel sonuç ne olabilir? Bedreddin'in zihin dünyasında bu ilişkilerin ve sistemin düzenlemelerinin yeri nedir? Bunlar belirgin değil. Oysa Börklüce Mustafa ve Torlak Kemâl'in tutum ve davranışlarına bakıldığında, duruş noktaları bu türden sorulara yer bırakmıyor. Sistem karşısında uzlaşmanın mümkün olmadığı farklı bir bilinç düzleminde durdukları, kulluğu temel alan düzenle her türlü ilişkilerini bütünüyle kopardıkları, "*rızalık*" temeline dayanan yeni bir toplumsal yapılanma önermesiyle ortaya çıktıkları, yönelimlerinden ve eylemlerinden kuşkusuz kolaylıkla anlaşılıyor. Konuyla ilgili sorular çoğaltılabilir. Bu sorular Bedreddin'in kimliğine gölge düşürecek olgular değil elbet, fakat ayrıntılı ve nesnel çözümlemeler için önemli ve gerekli. Sanırım olaya çok yönlü bakmakta yarar var.

Kimi kayıtlara göre, "Şeyhimiz hurûc itdi, biz dahi ideriz" diyerek eyleme geçtiği söylenen Börklüce'nin, etkilediği çevreler ve eylemciler arasındaki bir adı da "*Dede Sultan*"dır. Bu tabir

287 Adı geçen kitaplar için bkz. **Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz**, (Hazırlayan: Şaban Er), Sayfa 349-366.

dönemin tanıklarından Doukas'ın tarihinde Türkçe olarak aynen bu şekilde geçer ve bu söylem eski Yunan diline "*Kutsal Peder*" olarak çevrilmiştir. Bu tabir önemlidir, çünkü Alevi öğretisiyle doğrudan ilintilidir.

Kayıtlardan görüldüğü kadarıyla Bedreddin - Börklüce Mustafa ilişkisi, derin saygı, bağlılık ve güven temelinde yürüyen bir ilişkidir. Belki de bu ilişki Bedreddin'in Mısır dönüşü bölgeye gelişinde kuruldu ve giderek derinleşti. Bu güven ilişkisi içerisinde Bedreddin'in oğlu İsmail Beg Mısır'a dönüşe niyet ettiğinde, çocuklarıyla birlikte Börklüce Mustafa'nın yanına, Tire civarında olduğu tahmin edilen Menderes Nehri kenarındaki Nizâr köyüne gelir.[288] Rahatsızlanarak Hicri 813 (Miladi 1410-11) yılında burada vefat eder. Çocuklar ise Bedreddin'in isteği üzerine Börklüce Mustafa tarafından İznik'e Şeyh Bedreddin'in yanına iletilir. Bedreddin'in torunu Hafız Halil tarafından yazılan menâkıpnamede bu durum şöyle anlatılmaktadır:[289]

Vardı Börklü Mustafanın yanuna
Ya'ni anda irişe evtânına

288 Nizâr'ın, Tire'ye bağlı Eğridere köyü olduğu şeklindeki bir değerlendirme için bkz. A. Munis Armağan, **Yeni Belgelerle Şeyh Bedreddin II**, Ödemiş 2013, Sayfa 89-92. 2013 yılında ziyaret ettiğimiz Eğridere köyü, ormanla kaplı bir dağlık bölgede, bir dağ yamacında, dar bir vadi içinde sarp kayalık bir alan üzerine kuruludur. Balivet ise bu köyün, yörede Eskihisar olarak adlandırılan "Nysa" olabileceğini belirtmektedir. Bkz. Michel Balivet, **Şeyh Bedreddin - Tasavvuf ve İsyan**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, Sayfa 56-57. Fakat bu olasılıkların üzerinde düşünmek gerekir. Coğrafi özellikleri incelendiğinde her iki yerleşim yerinin de menakıpnamede belirtildiği gibi Menderes kıyısında / katında olmadığı, hatta Eğridere'nin Küçük Menderes'e, Eskihisar'ın Büyük Menderes'e epeyce mesafeli olduğu görülmektedir. Bkz. Hürriyet Türkiye Atlası 2001-2002, Ölçek 1 : 400.000, İki Nokta Yayını, İstanbul, Pafta 128.

289 Bkz. Halîl bin İsmâîl bin Şeyh Bedrüddîn Mahmûd, **Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı**, (Hazırlayanlar: Abdülbâki Gölpınarlı - İsmet Sungurbey), Eti Yayınevi, İstanbul 1967, Sayfa 142-144.; **Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz**, (Hazırlayan: Şaban Er), Sayfa 217-218.

Çün sekiz yüz ü hem on üç Hicrete
İrişince irdi rûhı rahmete
Vefât itdi Şeyhün ogulı dahı
İsmail Beg dirler ana iy sahî
Künyesin Seyyid Beşe dirler anun
Atamdur ben fakıyr Hâfız Halilün
Menderez Suyı katındadır mezâr
Karye içinde ki ismidür Nizâr
Defnidüb anı Nizârun hazreti
Börklü Mustafâya gönderdi biti
Gelüben bizi aluben gitdiler
Girü Börklü Mustafâya iletdiler
İki kız kardaş ile olduk yetim
Gurbet evinde kalub olduk leim
Ol arada olmuş iken derbeder
Hazret-i Şeyh Iznıka kıldı güzer
Anda gelince bizi kıldı taleb
İtdi duâmız kabûl anda Çalab
Duruban kılduk sefer hoş yümnile
Yanumuzca Börklü Mustafâ bile
İledince bizi Börklü Mustafâ
Gördügi demde heman itdi bükâ
.....
Ol meveddedle eyâ pî ü cüvan
Halvet-i hâssına biz olduk revan
Ol zaman idi ki irişdi şirâr
Bizi terk idübeni itdi firâr
.....
Bir haber geldi ki Şeyh oldı temâm
Gönlümüz iklîmini tutdı gamâm

Nereden kaynaklandığını tespit edemiyoruz, fakat Hafiz Halil tarafından verilen bu tarihte bir yanılma olmalıdır.[290] Şöyle ki, Şeyh Bedreddin, Musa Çelebi'nin Rumeli'deki taht mücadelesinde öldürülmesinden sonra İznik'e sürgüne gönderilir. Musa Çelebi Rebiülâhir 816 / 1413 yılının Temmuz ayında, Sofya'ya yakın Samakov beldesinde gerçekleşen savaş sonrası öldürülmüştür. Bu durum kayıtlardan bilinmektedir.

Âşıkpaşaoğlu'nun konuyla ilgili kayıtları bir hayli ayrıntılıdır. "Terzi Saruca derler idi. Musanun atınun sinirin çaldı. Musayı dutdı. Sultan Mehmede getürdi. Ahşamın çadırda maslahatı neyise gördiler. Ol gece gene Bursaya dedesi yanına göndürdiler. Mıhalı dutdılar. Tokada, Bidevi çardağa göndürdiler. Sultan Mehmed ayda bin akça ulufe etdi. Ve Sımavna kadısı oğlın dahı oğlı, kızıyilen İznike göndürdiler. Sultan Mehmed ana dahı ayda bin akça ulufe etdi. Musanun kulı Azab Beg kaçdı. Eflaka gitdi."[291] "Et-Teshil" adlı çalışmasındaki kayıt dikkate alındığında Bedreddin'in 1414 yılının Ocak ayında ya da hemen sonrasında sürgün yeri İznik'e gönderildiği de tahmin edilebilir.

Nitekim kendi kaydına göre "**Et Teshil Şerhu Letâ'ifü'l İşârât**" adlı çalışmasına 8 Şevvâl 816 / 1 Ocak 1414 tarihinde Edine'de başlar, Hicri 27 Cemâzi'l-Âhir 818 Salı günü (3 Eylül 1415) İznik'de bitirir. Dolayısıyla Hicri 813 (Miladi 1410) tarihinde Bedreddin'in İznik'te bulunmasının olanağı yoktur. Ayrıca, Bedreddin "**Câmi'u'l-Fusûleyn**" adlı kitabını Hicri 813 senesinin Cemâzi'l-Evvel ayında (Eylül 1410) yazmaya başladığını, 28 Safer 814 Cumartesi günü (20 Haziran 1411) tamamladığını bildirir. Kendi deyimiyle kitabı, "*sıkışık hâllerde, ihtiyaç anlarında işini*

290 Konuyla ilgili ayrıca bakınız: **Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz**, (Hazırlayan: Şaban Er), Sayfa 304.

291 Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıki, **Tevârih-i Âl-i Osman**, (Osmanlı Tarihleri I içinde), (Düzenliyen: Çiftçioğlu N. Atsız), Sayfa 148.; Ayrıca bkz. **Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Ahmet Akgün), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1988, Sayfa 22.; **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Ali Birbiçer), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1989.

kolaylaştırması için hemen istifade edebileceği, her faslı, birçok aslı ve fer'i ve bunların delillerini ve senedlerini ihtivâ eden kırk fasl"dan oluşan bir çalışmadır. Bundan anlaşılan nedir? Demek ki görevi sırasında böyle bir "*fetva*" kitabına ihtiyaç duyulmuştur. Bu dönemde kazasker olarak Edirne'de bulunduğuna göre, kitabının yazımına da bu görevi sırasında, "*elinde hazır başvuru kaynağı bulunması için*" başladığı anlaşılıyor. Kitabı yazma gerekçesinde de bunu açıklamaktadır.

Öncelikle bir olgu kayıtlarda da son derece açıktır. Muharrem 813 (Mayıs 1410) tarihi Musa Çelebi'nin Rumeli'de kardeşi Süleyman Çelebi'yi tasfiye ederek iktidarı ele geçirdiği ve Musa Çelebi'nin talebi üzerine Şeyh Bedreddin'in kazaskerlik görevini kabul ettiği yıldır. "Tevârih-i Âl-i Osman"a göre bölgeyi denetim altına almayı başaran Musa Çelebi "Rum Elinde tahta geçdi. Tarihi hicretün sekiz yüz on üçindeyidi."[292] Diğer kayıtlarda yine bu durumu bütünüyle teyit etmektedir. "Andan Mûsa Çelebi geldi, Edrene'de tahta geçdi, Pâdişah oldı, hicretün 813 yılında vâki oldı... Ve Simava kâdısı oglı Bedreddin'i kâdıasker idindi."[293] "Mûsa Çelebi Edrene'de tahta geçüp karâr eyledi. Hicretün sene 813 yılında vâki oldı... Simavuna kadısı-oğlı Bedre'ddîn'i kâdı-asker idindi."[294] Bu gerçeklik karşısında şunlar söylenebilir: Bir olasılıkla İsmail Beg / Seyyid Beşe belki bu tarihte Edirne'de bulunan Bedreddin'den izinle hacca gitmek üzere yola çıkmış ve Tire'ye bu vesileyle uğramış olabilir. Ölümünden sonra burada kalan ve bakımı yapılan çocuklar ise sürgün sonrası Börklüce tarafından İznik'e Bedreddin'in yanına götürülmüş

---

292 Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıki, **Tevârih-i Âl-i Osman**, (Düzenliyen: Çiftçioğlu N. Atsız), Sayfa 147.

293 **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman** -Giese Neşri-, (Hazırlayan: Nihat Azamat), Marmara Üniversitesi Yayını, İstanbul 1992, Sayfa 53-54.

294 **Anonim Zikr-i Müluk-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Meral Pekmezci), Sayfa 60-61.; **XVI. Yüzyıla Ait Bir Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Şamil Çan), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2006, Sayfa 75.

olabilir. "Rüzgârın muhalif esmesi"yle birlikte Şeyh Bedreddin'in Serez'de siyaset edildiği döneme kadar da orada kalacaklardır. Eğer ki, Edirne'den İznik'e Bedreddin'in yanına gelinmiş ve oradan Tire'ye geçilmiş ise, bu da en yakın ihtimâlle ancak 816 tarihinde olabilir.[295]

İsmail'in atası Bedredin'le görüşmesinin İznik'te gerçekleşmiş olabileceğine ilişkin bir başka kanıt yine menâkıp-namedeki ayrıntılarda görülmektedir. Kayıtlara göre, Bedreddin'in "*şerer / kıvılcımlar*" ve "*kahır*" içine düşürüleceğini anlayan İsmail, hacca gitmek niyetiyle izin istemek üzere yanına gelir.

Çün irişdi Hazret-i Şeyh'e şerer
Ol şererden atamız itdi hazer
İbtilâsın anlayıncak Şeyh'ün ol
Girü karyeden katına geldi ol
.....
Öpdi Şeyh'ün elin ol ehl-i harem
Didi atasına hacca giderem
.....
İzn alub karyede ayruk durmadı
Karyenün kahrını ayruk görmedi[296]

Yukarıda değindiğimiz gibi, Bedreddin Hicri 813 tarihinde, Edirne'de kazaskerlik makamında bulunduğuna göre konu edilen bu ayrıntılar Edirne'deki yaşamıyla uyumlu değildir. Olayın

295 Hicri 816 yılı, Miladi "4 Nisan 1413 - 22 Mart 1414" tarihleri arasına denk gelmektedir.

296 Halîl bin İsmâîl bin Şeyh Bedrüddîn Mahmûd, **Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı**, (Hazırlayanlar: Abdülbâki Gölpınarlı - İsmet Sungurbey), Sayfa 142.; **Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz**, (Hazırlayan: Şaban Er), Sayfa 217.

bu yanı dikkate alınırsa, ziyaret ve izin dileğinin büyük bir olasılıkla İznik'deki *"kahır ve ateşler içinde geçen sıkıntılı ortam"*da gerçekleştiği söylenebilir. Bu da ancak 1413 yılının Temmuz ayı sonrasında -Musa Çelebi'nin tasfiye edilmesinden sonra- gerçekleşen sürgün döneminde olabilir.

Döneme ilişkin kayıtlarda Bedreddin'in siyaset edilmesini meşrulaştırmak için yöneltilen suçlamalardan biri de Börklüce Mustafa ve Torlak Kemâl ile olan ilişkileridir. Muktedirlerin zihin dünyasının yansıması olan bu suçlamalar şöyledir: "Hurûc eyleyen (isyan eden) Mustafa ve Kemâl Torlak bizim tarafımızdan halifemiz ve dâ'ilerimizdir (temsilcimiz ve davetçilerimizdir). Halkı hidâyete (doğru yola) dâvet içün göndermişizdir. Ve işârât-ı gaybiyye ile (görünmeyen âlemin işaretiyle) mülk-i âlemde zuhûr ve hurûcı müridân (bu alemde müritlerimizle ortaya çıkıp) ve mu'temedân ile hâlâ der-miyân etmişizdir (güvenilir kişilerle anlatmışızdır). Ve memleketi irâdet ve i'tikâd edenlere (dileyenlere ve inananlara) taksim eylemek ve kuvvet-i ilm ve hakikât-ı sırr-ı tevhid ile (Hakk'ın sırlarının hakikâtı ve ilmin kuvvetiyle) ehl-i taklidin kavânin-i (taklid ehlinin kanunlarını) millet ve mezheblerin ibtâl ve ba'zı muharremâtı vüs'ât-i meşrep ile istihlâl eylemek (haram sayılanlardan bazılarını helal eylemek) murâdımızdır."[297] Doukas'ın tanıklığına göre Börklüce'nin söylemleriyle büyük ölçüde uyum içinde olan bu söylemler, Osmanlı zihniyet dünyasının önde gelen sözcülerinden İdris-i Bitlis-i tarafından Bedreddin'i suçlama ve siyâset edilmesine gerekçe mahiyetinde aktarılmaktadır. Fakat başta "Tevârih-i Âli Osman" kayıtları olmak üzere diğer kaynakların ve Doukas'ın, ayrıca Bedreddin'in o dönemde yazdığı kendi çalışmalarının teyit etmediği bu suçlamaya dönük söylemlerin, bütünüyle kurgulamaya dayanan gerekçeler olduğu da belli olmaktadır. Görüldüğü kadarıyla, Doukas tarafından aktarılan Börklüce'nin söylemlerinin, olumsuzlama ve idamı meşrulaştırma amacıyla, kimi değiştirme ve eklemelerle büyük bir olasılıkla Bedreddin'e yakıştırıldığı anlaşılıyor.

297 Bkz. İdris-i Bitlisi, **Heşt Bihişt - II. Cilt**, (Yayına hazırlayanlar: Mehmet Karataş - Selim Kaya - Yaşar Baş), Sayfa 277.

Daha önce de değindiğimiz gibi söylemleriyle Karaburun bölgesinde önemli bir etkinlik alanı oluşturan Börklüce Mustafa, kaynaklarda, "*ol vilayetde haylı murâyılık etdi, Aydın ili vilâyetin kendüye döndürdi*", "*her nev'i kanunlar kodı*", "*velâyet davasını edip halkı ibâhat mezhebine davet etti, illerde meşhur oldı*", "*bütün malın / mülkün ortak hale getirilmesini savunuyordu, başı açık ve ayakları yalın sırtında yalnızca bir gömlekle dolaşıyordu*" gibi nitelemelerle anılmaktadır. Bunlar, muktedirlerin algı dünyasında "*ol yiri fesâda viren, şer'â muhâlif nice işler*"dir. Fakat yoğun saldırılarla "*sûfileri kılıçdan geçürdiler ol vilâyeti zabt itdiler beglik kullara timâr üleşdirdiler.*"[298] Anlaşılıyor ki, böylelikle "*şer'â uygun işler*" gerçekleşmiş oldu. Esasında olayın özeti de budur. Kendi deyimleriyle "*beğlik kullar*"a timar olmazsa, bütün önermeler, -özcesi birlikte üretmek ve birlikte tüketmek, her türden ayrımcılığın ve kulluğun ortadan kalkması, eşitlik ve özgürlük- "*düzeni bozan*", "*fitne ü fesad*"a yol açan işlerdir ve "*Şeytân-ı la'inin azdurması*"dır. Yine muktedirlerin deyimiyle, "*itâ'atden çıkmış ise kul tâ'ifesi nasihât ile zaptolunmaz. Benî-âdem kahr ile zaptolunur, hilm*[299] *ile olmaz.*" Burada da kahrın[300] ve kıyımın en yoğun şekilde gerçekleştiği görülüyor. Aslında muktedirlerin geliştirdiği bu türden söylemler kendi eğilim ve yönelimlerini gizlemenin, eylemlerinin sorgulanmasını engellemenin de yoludur.

298 **Oruç Beğ Tarihi**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Sayfa 50.

299 **Hilm**: Yavaşlık, yumuşaklık, hoş görme.

300 **Kahr**: Zor, şiddet, zorbalık.

15. "Düş" ve Eylem Arasında Bir Hedef: Rıza Kenti

İktisadi düzenin dengesizliği, sömürü ve talanın egemenliği, kaçınılmaz olarak toplumsal ilişkilerin bozulmasına, katmanlar arası çelişkilerin derinleşmesine, düşlerin çoğalmasına, yeni yapılanmaların ortaya çıkmasına yol açar.

İnsan oluşturduğu bilinciyle, yüküne koyduğu özlemiyle, umuduyla, istemi ve beklentisiyle özdeştir, bir bütündür. Bu durum Anadolu coğrafyasında "insan yükünde olanı satar" biçiminde dile getirilir. Bu bağlamda bir toplumun söylemi ve eylemi, niteliğiyle örtüşen bir özelliğe sahiptir. Bedreddin / Börklüce öğretisinde de bu bütünlük görülür.

Abdalan geleneği de doğayla bütünleşen bir gelenektir aynı zamanda. Bilgelikleri doğayla bütünleşen bir düzlemdir. Kendi deyimleriyle doğadan öğrenirlerdi kerâmeti, cübbeleri yoktu, sarıkları, saltanatları, sarayları, devletleri, timarları yoktu, fakat sazları, sözleri vardı, Hak aşkına yanan özleri vardı. "Erenlerin hikmetinden sual olunmaz"dı. Gerçek "malûm" olurdu onlara. Dünya sultanlığını yıkmak, gönüller sultanlığını kurmak onlar için esastı. Dostun gül yüzlü cemalinde "Hakk"ı görürlerdi. Ol sebepten, "Hâl çağında hal çağında / Hak gönül alçağında / Bin Kâbe'den yeğrektir / Bir gönül al çağında" derlerdi. Toprağı, güneşi, ağacı, suyu, ateşi kutsal bilirlerdi. Niyaz ederlerdi doğan güne, ulu ağaçlara, ulu dağlara, akan sulara. Kaşgarlı Mahmud'un deyimiyle "*Tengrigen*" derlerdi.

Bu konuda son derece katı, sert, keskin, olumsuzlayıcı bir tutum içinde Kaşgarlı. "Yere batası kâfirler göğe "Tengri"[301] derler. Yine bu adamlar büyük bir dağ, büyük bir ağaç gibi gözlerine ulu

301 **Tengri**: Tanrı, yaratıcı varlık.

görünen her şeye "Tengri" derler.[302] Bu yüzden bu gibi şeylere yükünürler / tapınırlar.[303] Yine bunlar bilgin kimseye "Tengrigen" derler. Bunların sapıklıklarından Tanrı'ya sığınırız."[304] Kaşgarlının "kâfirler" diye anlattığı / tanımladığı, başta Oğuz Türkmenleri olmak üzere Ortodoks İslami düşünce ve değerler sisteminin dayatmalarına direnen topluluklardır. Bu toplulukların arasından çıkan genel olarak "erenler" olarak anılan, Abdallar, Torlaklar, Kalenderiler, Haydariler gibi çeşitli alt kimliklerle tanımlanan öncüler, Börklüce Mustafa girişimi ve eyleminde başat bir yer tutacak, eşitlikçi, paylaşımcı toplum düzeninin gerçekleşmesi için mücadelelerini sonuna dek sürdüreceklerdir. Bunlardan Osmanlı güçleri tarafından ele geçirilenlerin tamamının katledildiği bilinmektedir.

Yaratmayan, üretmeyen toplumlar saldırganlık ve talan eğilimi içinde olur. Bu zihniyet dünyasında yaratan ve üreten toplumların üretimine, emeğine yönelim ve eylem doğal / gerekli bir tutum algılanır ve algı üzerinden anlamlandırılır. Yağmacı, yıkıcı, yayılmacı bir temelde yapılanan bu sistemler kullaştırmayı, talandan yaşamayı amaç haline getirir. Bundan dolayı sürekli saldırgan, kıyımcı, baskı altına alıcı bir tutum içindedir. Bu saldırganlığı kimi zaman kutsallık yüklediği belli temeller, kalıplar, inançsal olgular üzerine oturtur. Söz gelimi "küffâr üstüne gazâ" gibi... Eylemi meşrulaştırma refleksidir bu yansıtma biçimi.

Bir tahakküm aygıtı olan bu sistemler, ayrıca düşüncenin, düşünce üretiminin, sorgulamanın, değiştirmenin kesin ve katı bir biçimde karşısındadır. Çünkü sistemin oturduğu ideolojik düzlemin temelini "biat" oluşturur, "kulluk" oluşturur, yani sorgusuz, düşünsüz kabullenme ve öngörülen doğrultuda eyleme

---

302 Ön Asya coğrafyasındaki neredeyse Alevi toplulukların, dağları, ağaçları halen kutsadıkları düşünülürse, bu yaklaşımın neyi ifade ettiği anlaşılır.

303 **Yükünmek**: Önünde eğilmek, niyaz etmek.

304 Bkz. (Kaşgarlı Mahmut), **Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi, Cilt III**, (Çeviren: Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 1941, Sayfa 377-378.

geçme biçimi. Açıkça ifade edilmese ya da dışavurum olmasa da "biat"ın, kulluğun dışına çıkanlar sistem açısından son derece teklikeli kabul edilir ve ortadan kaldırmanın yollarına bakılır. Ayrıştırma, itelemek ve ötelemek bu noktada kullanılan araçlardan biridir. Kulluk, sistem için "mal ve hizmet üretimi" açısından son derece önemlidir. Çünkü kullar, mal ve hizmet üretmek için vardır.

Oysa eşitlikçi ve paylaşımcı sistem ya da "Rıza Kenti" hayatı anlamlı, insanı önemli kılan, bu temele odaklanan bir öğretidir. Bu yapı, herkesin üretime katıldığı, otoritenin, egemenin, sömürüye dönük bir yapılanmanın olmadığı bir düzendir.

Börklüce Mustafa - Torlak Kemal - Bedreddin eylemcilerinin kurgulamak istediği, mücadelesini verdiği düzenin anlaşılabilmesi için Alevi-Kızılbaş öğretisinde karşımıza çıkan "Rıza Kenti" ve "Şah" tasarımının da iyi kavranması gerekiyor. Çünkü bu düşünce dünyasının arka planında bu öğreti ve önermeler bulunuyor. Dikkatli bir irdelemeyle bunu anlamak zor değil. Ayrıca Börklüce - Bedreddin öğretisindeki önermeler yüzlerce yıl boyunca Alevi - Bektaşi düşünce dünyasında anlam bulmuş, dergahlarda, tekkelerde gerçekleşmiştir. Öğretiye göre, soluk olarak zuhur edecek "Şah"ın zamanı, mekânı ve nişanı belli değildir. Kendi söylemleriyle "Şah"ın yolunda nişansız, mekansız zamandan geçilir. "Rıza Kenti" ve "Şah" tasarımının Bedreddin eylemcilerinin geniş toplumsal kesimleri kucaklayan hedefi haline geldiği görülüyor. Bu noktada, söylemde ve eylemde hem tutarlılık, hem de bütünlük gözlemlenebiliyor. Bu durum egemen zihniyet dünyasının saldırı temellerinden biridir.

Rıza Kenti, Şah ve onların kuracakları adaletli, ayrımsız, eşitlikçi, paylaşımcı düzen olgusu, "cümle canlara aynı nazarla bakış" Bedreddin / Börklüce öğretisinde yankısını bulmuş mudur? Buna, "evet, bulmuştur" yanıtı rahatlıkla verilebilir. Konuyla ilgili doğrudan gözlemci ve tanıklardan Dokuas'ın kayıtları açık. Ne yapıyordu Börklüce? "Senin ibadet ettiğin gibi ben de ibadet ediyorum" diyerek toplumlar arasında kardeşliği, barış içinde

birlikte yaşama kültürünü yaymaya çalışıyordu. Ayrıca eylemin önde gelen liderlerinden "Torlak Kemal"in Yahudi kökenli oluşu da bunun açık kanıtlarından biridir. "Tevârih-i Âl-i Osman"da geçen kayda göre, "Bâyezid Pâşâ girü Manisaya geldi Torlak Yahudi Kemâli dahı anda buldılar ol dahı bir iki bin torlag ile ceng ü çegâne ile iller azdurub yürürler idi gelüb anları dahı tagıtdılar Torlak Yahudiyi bir müridiyle ile asakodılar."[305] Yine bir başka kayıt: "Ve Magnisa kurbunda Torlak Yahudi Kemal ol dahi bir iki bin Torlak ile ceng ü çegane ile illeri azdurub yürürdi. Anları tagıdub Torlak Yahudi Kemal'i tutub asa kodılar."[306] Anadolu coğrafyasında toplumlar arası barışçıl anlayış ve ilişkilerin tarihi bir hayli eski. Bu ilişkilerin bir başka yansımasına Babailerin lideri Baba İlyas Menâkıpnamesinde de / 'Menâkıbu'l-Kutsiyye'de rastlanmaktadır. Menakıbın kayıtları açık: "Ermeni vü cuhûd u nasrânî / Zârı kılur ki şeyhümüz kanı" (Yahudi Hristiyan ve Ermeni / Ağlarlar idi ki şeyhimiz hani).[307] "Yetmiş iki milleti bir

---

305 **Tevârih-i Âl-i Osman**, Muhyiddin Cemâli, Staatsbibliothek zu Berlin / Königlichen Bibliothek zu Berlin (Berlin Devlet Kütüphanesi) Nr. 207 ve İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Fotokopi Arşiv Bölümü Nr. 378. Varak 41a.; Ayrıca bkz. **Muhyiddin Cemâli'nin Tevârih-i Âl-i Osman'ı**, (Hazırlayan: Hasan Hüseyin Adalıoğlu), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990, Sayfa 54. Kimi incelemelerde Torlak Kemâl'in gerçek adının "Samuel" olduğu söylenirse de, (bkz. Burhan Oğuz, **Türk Halk Düşüncesi ve Hareketlerinin İdeolojik Kökenleri - Cilt III**, Simurg Yayını, İstanbul 1997, Sayfa 205.) biz incelediğimiz belge ve kayıtlar içinde böyle bir kayda rastlamadık.

306 **Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Kayhan Atik), Sayfa 173.; ayrıca bkz. Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, (Çeviren: Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2006, Sayfa 148.; Həsən Bəy Rumlu, əhsənüt-təvarix, (tərcümə və şərhlər: Oqtay Əfendiyev - Namiq Musalı), Kastamonu 2017, Sayfa 105.

307 Bkz. Elvan Çelebi, **Menâkıbu'l-Kudsiyye Fi Menâsıbi'l-Ünsiyye - Baba İlyas-ı Horasânî ve Sülâlesinin Menkıbevî Tarihi**, (Hazırlayanlar: İsmail E. Erünsal - Ahmet Yaşar Ocak), Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1995, Sayfa 133.; Mertol Tulum, **Tarihî Metin Çalışmalarında Usul - Menâkıbu'l-Kudsiyye Üzerinde Bir Deneme**, Deniz Kitapevi Yayınları, İstanbul 2000, Sayfa 537.

görmek", "cümle canlara aynı nazarla bakmak" ve "canı candan ayırt etmemek" biçiminde öğretide yerini bulan bu anlayışa, "Rıza Kenti"nin nüveleri sayılabilecek Alevi-Bektaşi dergahlarında tekkelerinde de yüzyıllar boyunca doğrudan rastlandığını söylemek, bir bakıma "ütopya" gibi algılanan bu düşünce ve önermenin bu alanlarda hayat bulduğunu görmek rahatlıkla olanaklı.

Bedreddinlilerin ve beslendiği geleneğin / damarın düşünce dünyasına göre, her türden din ve insan ayrımcılığı ve ötelemeler anlamsızdır. Bu unsurlar sistemlerin gereği / gereksinimi olarak uydurulan, benimsetilen, zihinlere yerleştirilendir. Ayrımcılık ve ötekileştirme üzerinden egemenlerin yönetme, yönlendirme, kimliklendirme, kalıplama işi kolaylaşır, egemenliği pekişir her zaman. Baskı, sömürü, talan düzeni sağlamlaşır, geniş yaşam / etkinlik alanları bulmasının yolu açılır. Oysaki temelde insanın insandan hiçbir farkı yoktur. Farklılaştıran, kısım kısım, damar damar ayıran, insana yapılan yüklemeler, kalıplama ve ayrıştırmalardır, içinde bulunduğu iktisadi yapılanma ve değerler sistemidir. Sistemin yapısal özellikleriyle doğrudan ilintilidir bu konumlanma. Dolayısıyla değiştirilmesi gereklidir. Eylem bu bağlamda, değiştirmeye dönük davranış ve yönelimin ifadesidir. Alevi-Bektaşi öğretisinin temel boyutu olan bu düşünce ve tutum, hem Babailer, hem de Bedreddin eylemcilerinin dünyasında başat bir yer tutar. Bu bakımdan, bu öğreti ve eylem aynı zamanda her türden ayrımcılığı, ötekileştirmeyi ortadan kaldırmaya dönük tutumun yansımasıdır. Bu eylemsel tutumda gerçek boyutlarıyla devrimci bir duruş ve yansımayı görmek, izlemek olanaklı.

Osmanlı - halk çatışması bağlamında Bedreddin - Börklüce direnişi, izleri günümüze yansıyan / taşan, belleklerden, toplumun bilincinden silinemeyen, birçok alanda etkisi gözlemlenebilen önemli kırılma noktalarından biridir. Öncelikle şunu tespit etmek gerekir: Bu direnişler toplumun edilgen konumdan etken konuma geçişidir. Toplumsal / iktisadi düzenlemelerde varlığını / benliğini ortaya koyma savaşımıdır. Bu açıdan itelenmiş /

örselenmiş / ötekileştirilmiş toplumsal kesimler açısından umudun bildirgesi, "güzel günler" özleminin / beklentisinin simgelendiği adreslerdir bu direnişler.

Umudun bilinçten beslenmesi, elden ele, gönülden gönüle aktarımı önemlidir. Bu, insanın varoluşunu sağlayan ve geleceğe taşıyan özelliktir. Umut biterse insan biter. Umarsızlık başlar. Umarsızlık yorar insanı. Bitkin düşürür, yozulmanın, bozulmanın yolunu açar. Yozulan insan kıyıdan kıyıya savrulur, bozulan insan içten içe çürür.

Anadolu coğrafyasında acının ve umudun adresidir Abdalan / Erenler geleneği ve direnişi. Torlaklar, Kalenderiler, Abdallar, cümle Horasan / Anadolu Erenleri çarmıha gerilerek, kızgın demirle bedenleri dağlanarak, kor ateşlerde yanarak, boyunları vurularak ödediler bunun bedelini. Şimdi gülün, ekmeğin, emeğin, gülümsemenin demini kurmaya geldi sıra. Direnişleri ne kadar umutsa, kıyımlar da o denli unutulmayan, "saklı acılar"ıdır Alevi toplumunun. Bilinçaltına yerleşen, kaybolmayan, bastırılan, oysa hep "kanayan acılar". Yaralanmanın, örselenenmenin, kıyımın, umarsız kalmanın yansımasıdır bunlar.

Günümüze taşınan bu acıları çözmenin yolu, bu acıları bilince taşımaktan, paylaşmaktan, bölüşerek azaltmaktan geçer. Geçmişi bilince çıkarmakla, tarihsel ve toplumsal zemini kendi nesnelliği içinde okumakla, geçmiş-gelecek bağlamında bilinç oluşturmak ve geçmişten gelecek adına ders çıkarmakla azaltılır acılar. Bu duruş üzerinden "gül demi"nin, "güzel günler"in iklimi kurgulanır. Bu sebeple bu toplum "bitmeyen acımız bu kadar olsun", "bu acıyla kalalım" bağlamında "acısı kadim olsun", "acı acıya, su sancıya" der kendi ikliminde, kendi bilincinde.

Bu iklim, geleceğin bilinci, düşleri, umudu, özlemidir aynı zamanda. Umut ve gelecek düşleri, acılardan büyük olmazsa acılar taşınamaz, umut olmadan acıları yenmek olanaklı değildir. Bu, insan bilincinin yüksek bir düzleme taşınmasıdır. Çünkü acılar düşlerle, umutlarla, güzel günlerin özlemi, dostluk ve barış ikliminin sevinciyle yenilir. Özlemler adına direnmektir umut.

Gelecek düşlerini, "gül demi"nin, sevincin, yeryüzünü "kardeş sofrası" yapmanın düşlerini saklı tutmak, bu düşleri korumak, geleceğe taşımaktır. Umut, "bun demi"nden, bitimsiz yinelenen acılardan, katmanlı kuşatmalardan kurtulmanın yoludur diğer yandan.

İnsanın incinmediği, kul hakkının, rızasız lokmanın yenmediği, birlikte üretmenin, paylaşmanın, dostluk ve barış sofrasının kadim olduğu "Rıza Kenti" için her dem serini meydana koyanların acısıdır bu "bun demi". Acıların, örselenmenin, yaralanmanın öteki adıdır.

16. Bir Yapılanma Olarak Rıza Şehri ve Börklüce'nin Önerdiği Toplum Düzeni

Muhabbet bağında, erenler deminde
göz görenin, yol varanındır. Yolca giden yorulmaz,
yolca varana yol sorulmaz. Rızalık olmadan
menzile varılmaz. Ol sebepten denir ki,
"Muhabbeti küfür sayan gelmesin. Yol oğluna yol
diliyle / Yolun sırrın soran gelsin."[308]

"Yolsuza yoldaş, hâlsıza hâldaş olma. Can ile canda ol, yol eriyle yolda ol" der Abdalan geleneği. Kurdukları bu yolda, kendi deyimleriyle, "El ele, el Hakk'a varmak, Hak ile Hak olmak bir aynadır. Özünü dâra çekmek, kendi aynasında kendini görmek gerektir. Kim ki rızasız lokmaya el sunsa, kim ki gönül kırsa, incitse, koğ, gıybet etse, yıktığını yapmasa, döktüğünü doldurmasa, kul hakkına yelse, yeltense düşkündür. Kim ki rızasız lokma yese, yedirse, yol uğrusudur, lokması çiğdir, yenmez, haramdır. Kim ki çiğ lokma yedi, yoldan ıraktır, yüzü karadır. Canı cana, malı mala katmak rızadır. Rıza kişinin özünde olur. Kim ki rıza şehrinden kovulmuş olsa, derdine derman yoktur."[309] Kimliklerinin ve toplumsal önermelerinin belirleyicisi olan bu tanımlama son derece önemlidir ve bir bilinç oluşumunun yansımasıdır. Diğer yandan toplumsal ilişkilerinin de çerçevesini oluşturan bu önerme, aynı zamanda duruşlarına da yön veren unsurdur.

Dergahlarda oluşan eşitlikçi, paylaşımcı, özgürlükçü, hep birlikte üretilen, gereksinime göre hep birlikte tüketilen yapıyı anlayabilmek için aşağıda verdiğimiz "Buyruk"ta geçen anlatı, "Rıza

308 Bu dizeler Pir Sultan Abdal'a ait.

309 Elimizde bulunan 19. yüzyıl ortalarında yazıldığını tahmin ettiğimiz yayınlanmamış "**Buyruk**" nüshasından.

Şehri"nin boyutlarının anlaşılması için sanırım yeterli. Bu olgu her ne kadar öykü gibi anlatılsa, özlem yüklü bir düş dünyası, bir ütopya, tarihsel temeli yeterince açıklanmayan bir tasarım gibi algılansa da aslında yüz yıllar boyunca Alevi dergahlarında / tekkelerinde hayat bulan, can bulan, soluk bulan bir yapıdır. Aynı zamanda bu bir sistem önermesidir. "Kul hakkı yemek esası" üzerine kurulan sistemin başında bulunanların hoşuna gitmeyen ve hatta oldukça yüksek yoğunluklu saldırganlığına sebep olan da işte tam budur.

Rıza Şehri'nin esasını "*rızalık*" temelinde "*gönülleri birlemek*" oluşturur. Börklüce Mustafa gibi bilinç derinliğine varmış öncüler bilir ki, asıl olan gönülleri birlemektir. Gönüllerin ayrı gezdiği yerde birlik olmaz. Hangi önerme sunulursa sunulsun birliğin olmadığı yerde dirlik olmaz.

"Rıza Şehri" önermesi -dergahlardaki yapıya benzer biçimde- eşitlikçi, paylaşımcı, özgürlükçü, birlikte üretime ve gereksinim oranında tüketime dayalı bir yapılanmayı içerir. Özü budur. Sözlü gelenek haricinde "Buyruk"larda bu durumun öyküsel anlatı tekniğiyle ayrıntılı olarak tanımı / anlatımı yapılmaktadır ve bu durumu rastlantısal bir olgu olarak tanımlamak olanaklı değildir.

Dikkatle irdelendiğinde görülüyor ki, "Rıza Şehri", gerek iktisadi ve toplumsal ilişkileri, gerekse eğitsel yöntemleriyle Alevi dergahları, tekkeleri ve zaviyelerinde ortaya çıkan bilinçli bir yapılanmadır. Burada sunduğumuz, "Buyruk"lardaki anlatı, ortaya çıkan bu somut yapılanmayla doğrudan ilintilidir. Bir başka deyişle dergahlarda ortaya çıkan yapılanmayla anlatının birebir örtüştüğü görülmektedir.

Şimdi gelelim anlatıya:[310]

310 Anlatı için bkz. **Buyruk**, (Hazırlayan: Fuat Bozkurt), İstanbul 1982, Sayfa 97-104.; **İmam Cafer-i Sadık Buyruğu**, (Hazırlayan: Adil Ali Atalay) Can Yayınları, İstanbul 1998, Sayfa 92-96.

Bir zamanlar bir sofu dünyayı gezmeye çıktı. Bir gün yolu bir şehre düştü. Bu şehir şimdiye dek gördüğü şehirlere benzemiyordu. Sabah saatinde herkes işine gücüne gidiyor, sessizlik içinde yaşam sürüyordu. Şehrin alışılmamış bir düzeni vardı. Sofu şehrin bu düzenini görünce şaşakaldı. Öyle ki birisine yaklaşıp bir şey sormaya cesaret edemedi.

Karnı acıkmıştı. Şehri gezerken bir fırın gördü. Ekmek almak için içeri girdi. Fırıncıya para uzatarak ekmek istedi. Ama fırıncı hayretle paraya baktı:

"Bu ne bu? Biz bunu kaldırmak için yıllarca uğraştık, büyük savaşlar verdik. Anlaşılan sen Rıza Şehrinden değilsin, dünyalı olmalısın" dedi.

Sofu; "Evet bu şehirden değilim" diye cevap verdi.

Fırıncı; "Halinden belli oluyor. Dur, öyleyse seni görevlilere teslim edeyim. Onlar seninle ilgilenirler. Bizim şehrimizde para pul geçmez" dedi.

Fırıncı bu sofuyu görevlilere teslim etti. Görevliler önce kendi aralarında bu sofuyu ne yapacaklarını tartıştılar.

İçlerinden biri: "Meclise götürelim, ulular karar versin" dedi. Öbürleri de bu görüşe katıldılar.

Bunun üzerine tümü meclisin yolunu tuttu. Yol boyu sofu düşünüyordu. İçinden, "Paranın geçmediği bir şehir. Görevliler, ulular meclisi, şimdi de ne büyük, ne görkemli yerdir gör ulular meclisi" diye kurdu. Neyse bir süre yürüdükten sonra divana vardılar. Ama sofu bu kez de şaşakaldı. Çünkü divan denen bu meclis hiç de düşündüğü gibi büyük ve göz kamaştırıcı değildi. Düşündüğünün tam karşıtıydı. Bir sessiz köşede küçük bir yapı idi. Yerlere basit kilimler serilmişti. Ak sakallı ulular bağdaş kurmuş, kentin sorunlarını görüşüyorlardı.

Görevliler ululara selamladıktan sonra: "Bu dünyalı şehrimize girmiş. Acıkmış, ekmek almak için bir fırına girmiş. Fırıncıya

para vermeye kalkmış. Bunun üzerine fırıncı farkına varıp bize teslim etti. Ne yapalım?" diye sordular.

Ulular; "Neden buraya getirdiniz? Törelerimizi biliyorsunuz. O konakta bir odaya yerleştirin, aşevine götürün, gerekeni yapın" diye buyurdular.

Bunun üzerine görevliler sofu ile birlikte geri döndüler. Önce bir aşevine götürdüler. Karnını doyurdular. Sonra kentin konukları için yapılmış konağa götürdüler. Bir odaya yerleştirdiler. Sofuya kentte ne yapması, nasıl yaşaması gerektiğini anlattılar.

"Burada para pul geçmez. Burası Rıza şehridir. Rızalıkla her istediğini alır, her istediğini yaparsın" dediler. "Yeter ki, rızalık olsun. Bunu unutma." diye uyardılar.

Sofu konağa yerleşti, gezip dolaştı. Rahatı yerindeydi. İstediği yerde yiyip içiyordu. Hiç kimse "Ne arıyorsun?" diye sormuyordu. Birkaç gün sonra eşyalarını topladı. Şehirden ayrılıp yola koyulmak istedi. Ama görevlileri karşısında buldu.

Görevliler, "gidemezsin!" dediler. "Bu şehir Rıza şehridir, adı üstünde. Sen buraya rızan ile geldin. Biz de sana yiyecek verdik, yatacak yer sağladık. Bu şehirde kaldığın sürece bizden razı kaldın mı?"

Sofu; "Kuşkusuz razı kaldım, sağ olun" diye karşılık verdi.

Görevliler; "Şimdi bizim de senden razı kalmamız gerek. Bu yiyip, içip yattığın günler için çalışmalısın."

Sofu; "Mademki töreniz, o halde çalışayım" diyerek kabul etti.

Görevliler sofuya yapabileceği bir iş verdiler. Konakladığı odadan alıp daha büyük bir eve yerleştirdiler. Artık o da Rıza şehrinden bir adam olmuştu. Her sabah işine gidiyor, akşama dek çalışıp evine dönüyordu. Yavaş yavaş dost, arkadaş edinme çabasına girişti. Ama her kiminle konuşmaya başlasa ilk sorulan "Sen dünyalı mısın?" oluyordu. Bu şehrin insanları kavga, çekememezlik, kendini beğenmişlik gibi tüm kötülüklerden

arınmışlardı. Böylece gün geçti, ay geçti. Sofu şehri iyiden iyiye sever oldu. Dünyayı gezme düşüncesinden vazgeçti. Bu şehirde kalmaya karar verdi. Ama hâlâ yalnızdı.

Bir gün yakın bulduğu bir arkadaşına açıldı: "Sizin bu şehirde nasıl evlenilir, ne yapılır?" diye sordu.

Arkadaşı; "Şehrin ortasındaki bahçe var ya, işte orada her cuma günü tanışmak, dost edinmek isteyenler toplanır. Gençler gelirler. Herkes orada beğendiği anlaştığı biri ile evlenme yolunu arar. Orda tanışırlar. Anlaşırlarsa evlenirler" dedi.

Sofu cuma günü söylenilen bahçeye gitti. Kocaman bahçe tıklım tıklım doluydu. Türlü giysiler içinde genç kızlar kelebek gibi dolaşıyorlardı. Genç kızlar, oğlanlar sohbet ediyorlardı. Birbirini beğenip anlaşanlar uzaklaşıyorlardı. Anlaşmayanlar ayrılıp başkasına yaklaşıyorlardı.

Sofu olup bitenleri bir süre hayranlıkla izledi. Sonra kanının kaynadığı bir kıza yaklaştı. Ama o bacının ilk sorusu; "Sen dünyalı mısın?" oldu. Sofu aylardan beri hep bu sözü duymaktan iyiden iyiye bıkmıştı.

"Evet, dünyalıyım ne olacak?" diye karşılık verdi. Bacı: "Davranışlarından hemen belli oluyor. Ama alınma, zararı yok. O ki beni kendine eş seçmek istiyorsun, bu konuda bende sana yardımcı olurum, davranışlarını düzeltirsin" dedi.

Bacı ile sofu anlaşmaya niyet ettiler. İşten artan boş zamanlarında buluşup konuşuyorlardı.

Sofu bir keresinde bacı ile buluşmaya giderken yolun kıyısında kocaman bir nar bahçesi gördü. Bahçenin ne duvarı, ne bekçisi, ne korucusu vardı. Hemen bahçeye daldı. Kimse görmeden bahçeden birkaç nar kopardı. Yakalanırım korkusu ile ivedi davranıp ağacın birkaç dalını kırdı. Ama ne kimse geldi, ne de sordu. Sofu narları toplayıp bacı ile buluşacakları yere gitti. Henüz bacı gelmemişti. Narları bir tabağa koydu. Masanın üzerine yerleştirdi. Bacının gelmesini bekledi. Nitekim bir süre sonra bacı geldi.

Ne var ki narları görmesine karşın hiç ilgilenmedi. Oysa sofu, bacının narları görüp ilgilenmesini, sevinmesini bekliyordu. Bacı her zamanki gibi yerine oturdu. O zaman sofu dayanamadı. Bacıya narları gösterdi.

Bacı; "Bunları nerden aldın?" diye sordu. Sofu narları nerden kopardığını söyledi.

Bunun üzerine bacı; "Beni düşündüğün için sağol. Ama o bahçenin yerini, varlığını ben de biliyorum. Canım isteseydi, gidip ben de alabilirdim. Şimdi benim canım istemiyor. Bu narlar burada boşuna çürüyecek. Başkalarının hakkını boşuna çürütmüş olacağız. Gelirken öğrendim. Narları koparırken bahçeye de bir sürü zarar vermişsin. Oysa daha dikkatli davranıp bahçeye zarar vermeyebilirdin. Burda kimse senden bir şey kaçırmıyor ki. Bunca süredir Rıza şehrinde yaşıyorsun. Bu şehirde rızalıkla her şeyin serbest olduğunu bilmeliydin. Şimdi anlıyorum, sen bu şehre ayak uyduramayacaksın."

Bunları söyledikten sonra bacı sofuyu bırakıp gitti. Görevlilere söylemiş olacak ki, görevliler sofunun yapuklarını divana bildirdiler. Divan sofunun durumunu tartıştı. Sonunda sofunun Rıza şehrine uyamayacağına karar verildi. Bunun üzerine görevliler dünyalı sofuyu şehirden attılar."

Buyruğa göre rıza üç türlüdür. Birincisi kişinin özünü dâra çekerek kendi ile rızasıdır. Bu, kimsenin yakınması, hoşnutsuzluğu, kimsenin tanıklığı olmadan kendi kendini yargılama, kendi özüyle yüzleşmedir. Kişinin tuttuğu aynada yüzünü değil özünü, kendi eksiğini, kendi kusurunu kendi gözü ile görmesidir. Eksiğini tamamlama eylemidir. İkincisi, dâra durarak toplum ile rızasıdır. Meydanda, pir huzurunda toplum ile rızalık alınması, rızalık verilmesidir. Üçüncüsü, hiçbir zorlama olmadan bir "can" olarak girilen yolda, gerçeğin demine "hû" diyerek yol ile olan rızasıdır. Çünkü yolda rızasız lokma yiyenin derdine derman bulunmaz. Kendi deyimleriyle, "Yolda rıza olursa, toplumda rıza olur. Toplumda rıza olursa, kişinin özünde rıza olur. Böylelikle üç rıza birleşir, el ele, el Hakk'a ulaşır."

Dostluk, barış ve paylaşım ikliminin oluşumu için sevgi ve güven üretimi oldukça önemlidir. Rıza şehrinin önemli boyutlarından biri de sevgi ve güvendir. Hırsa, ihtirâsa, nefse galip gelmek ve "üç rızalık" belirleyici boyuttur bu düzlemde. Bu sebeple denir ki, "Sizi sizden aldık, size teslim eyledik, açın gözünüzü, uyarın canınızı. Yolca giden yorulmaz, yolca gidene yol sorulmaz, yol bilmeden menzile varılmaz. Gözlüye gizli yoktur, görmeye göz gerek. Durduğun Mansur dârı, gördüğün Hak didârı. Bu meydan sırrın sır edildiği sır meydanıdır, canların görüldüğü dâr meydanıdır. Özünü dâra çekip, andan beri gelesin. Meydana dizinle değil, özünle gelesin." Hak ile Hak olmak, kemâlet makamına varmak bu noktaya varabilmenin temel unsurudur. Bu aynı zamanda, iki ayağı üzerine dikilen, düşünce, araç / gereç üretimine yönelik yetenekleriyle diğer canlılardan ayrılan varlığın beşerlikten "insan" olmasına varan aşamadır. Ol sebepten Kaygusuz Abdal'ın söylemi büyük önem taşır öğretide: "Bu âdem dedikleri / El ayakla baş değil / Âdem manâya derler / Suret ile kaş değil."

Börklüce Mustafa'nın önermesiyle, "Buyruk"larda ayrıntılı biçimde tanımı yapılan eşitlikçi, paylaşımcı, özgürlükçü, birlikte üretim ve birlikte tüketim temeline dayalı "Rıza Şehri" önermesi bütün boyutlarıyla doğrudan örtüşmektedir. Bu noktada Börklüce Mustafa'nın bu yapılanmayı eylemi ve söylemiyle dergah sınırları içinden çıkararak geniş coğrafi ve toplumsal alanlara yaymaya çalıştığı görülüyor. Olay ve olgular karşısındaki tutum ve davranışına, oluşturmak istediği -kayıtlara da geçen- toplumsal ilişkilerine bakıldığında Börklüce Mustafa'nın bu durumu derinden içselleştirdiği rahatlıkla söylenebilir. Derinlikli bir özümseme, çok yönlü ve bağlantılı ve derinlemesine bir bilinç oluşumu gerçekleşmeden böyle bir eyleme öncülük etmek, buna uygun söylem geliştirmek olası değildir. Kendi söylemleriyle "canı, başı Hak yoluna koymak" kolay bir iş değildir.

Toplumsal temelli olay ve olgularda tanımlama önemlidir ve bir toplumsal gerçekliğe denk düşer. Bir olgunun / olayın tanısı yapıldığında, kimliği, niteliği, özelliği, düzlemi, şekli, yapısı da

belirlenir. Olgunun tanısı, aynı zamanda oturduğu -ya da oturtulan- kalıbı ve yapısal özelliklerini de yansıtır. Bu durum, özellikle toplumları değiştirme / dönüştürme girişim ve eylemlerini anlamak açısından büyük önem taşır. Toplumların, toplumsal olayların, eylemlerin adını koymak, tanısını yapmak, aynı zamanda sistemlerin -muktedir olanın-, birey ve toplulukların bakış açısı ve yaklaşımının yansımalarını da içerir. Börklüce Mustafa'nın da, sistemin oturduğu zemini ve girişimlerini son derece ayrıntılı biçimde kavradığı, olay ve olguların sorgulama temelinde tanısını yaparak, bu temel üzerinden karşı duruş ve önerme geliştirmeye çalıştığı gelişen süreçten açıkça anlaşılıyor. Sorgulama temelli bilginin ortaya çıkışı, iletişimi, yoğunlaşması ve dağılımı egemen olanı ürkütür. Doğal olarak sorgulamanın ortaya çıkışı ve bilgiye dönüşümü muktedirlerin hoşlanmayacağı bir durumdur.

Raiyyet ya da bir başka deyişle mal ve hizmet üreten kulluk sisteminin zihniyet dünyasında her türlü saldırganlık ve tahakküm eylemi meşrudur, doğaldır, çünkü kendi dışında kalan ötekidir. Bu anlayış içinde sistem için bir "tehlike" olan "öteki", ortadan kaldırılması ya da en azından sistemin bir parçası haline getirilmesi gerekendir. Osmanlı sisteminin yapısı da bu anlamda saldırıyı, tabi kılma, kıyımcılık ve kullaştırma temelinde hareketi esas alan bir konumdadır. Sistem, özetle "çok boyutlu talan" ve "raiyyet esası" üzerine kuruludur. Bunu kimsenin sorgulamasına izin verilmez. Sistemin haricinde kalanların yaşam alanı bulması bu nedenle çok zordur, hatta olanaklı değildir. Eylemcilerin bu gerçeği son derece iyi kavradığı görülüyor. Sistemden kendini soyutlama, kendi koşulları içinde yapılanma ve tedbir geliştirme tutumu bunun açık bir yansımasıdır.

Bereket, bolluk ve barış içinde bir arada yaşamanın koşulu, herkesin yeteneği oranında üretime katılımından, adaletli tutum ve paylaşım, eşitlik ve saygıyı temel alan bir duruştan geçer. Kara-burun yapılanmasında yönelimin böyle bir hedef olduğu görülür. Bu konuda dönemin ve olayların doğrudan tanığı Doukas'ın anlatımı son ederece açık. "Tevârih-i Âl-i Osman"lardaki kayıtlar ise yeterince deşelendiğinde / irdelendiğinde ve olumsuzlamanın

arkasına bakıldığında bu gerçeği görmek zor değil. Özetle, eldeki verilere göre Börklüce Mustafa'nın önerdiği ve hayata geçirmeye çalıştığı sistemin -önerdiği kuramın- bütünüyle "Rıza Şehri"ne denk düştüğü görülmektedir. Kendi deyimleriyle "dünyalılıktan arınmış", katmanlı yapının bulunmadığı, canın candan ayırt edilmediği, ötelemenin, incitmenin suç sayıldığı, cümle canların eşit olduğu, ayırmanın / kayırmanın olmadığı, rızalığın temel alındığı, özgürlükçü, üretimde ve tüketimde eşitlikçi ve paylaşımcı yapılanmayı esas alan bir düzlemdir bu. Böyle bir yapılanmanın düzeni de bellidir.

Börklüce'nin önermesi elbette birdenbire ortaya çıkmış değil. Bu olgunun her dönemde bedeli en ağır biçimde -ağrılarla, acılarla- ödenerek savunması yapılan derinlikli bir tarihsel ve toplumsal arka planı var. Kuşkusuz bu durum egemen olanları, talan üzerinden saray ve saltanat kuranları oldukça ürküten, endişeye düşüren ve hatta kendi deyimleriyle gazabına sebep olan bir önerme... Çünkü bu düşünsel düzlemin yaygınlaşmasının, söylemsel düzlemde yankı, eylemsel düzlemde soluk bulmasının, insanın kullaşması ve emeğin yağması üzerinden yapılanan kendi sistemleri için büyük bir tehlike oluşturduğunu sistem sahipleri de elbette iyi bilir. Aslında kırılma noktası tam da bu tedirginliğe yol açan boyuttur.

17. Börklüce Eyleminde Kadının Konumu

İnsan, doğasını kaptırdığı gün kaybetti. Kaybedilen, yalnızca kendini "kendi" eden, kendini var eden doğa değil, özgürlüğüdür aynı zamanda. Çitler çekildi, kalıplar oluştu, sınırlar belirlendi, söylendi "kim" olduğu, adlar verildi. Kendi de dahil olmak üzere egemenliği altında kaldı muktedirin. Biat etti, boyun eğdi. Bağımlıdır artık. İhtiyaca karşılık kullanım aracıdır. Kadının konumu da, tutsaklık çerçevesini belirleyen bu yapılanmanın dışında değildir.

.....

Kadının özgür ve eşit olmadığı yer, suyu çekilen göle, kuruyan ırmağa, susuzluktan kavrulan çöle benzer.

Burada "*Rıza Şehri*" vesilesiyle yeri gelmişken Börklüce ve yoldaşlarının önerdiği yapılanmada kadınların yeri meselesine de kısaca değinmek yararlı olacaktır. Börklüce olayına yaklaşımda, birçok noktada olduğu gibi, nesnel gerçeklikle örtüşmeyen sorunlu boyutlar karşımıza çıkmaktadır. Bir toplumsal önerme olarak Karaburun'da ortaya çıkan yapılanma üzerine söz söylenirken, gördüğümüz sorunlu boyutlardan biri de, kadın olgusunu sistemin sınırları ve zihin dünyası içinde zâhiri boyutta kavrayan, öğretinin özünü anlamakta ve anlamlandırmakta zorluk çeken ve bir bakıma eril zihniyet dünyasının yansıması olan işte bu bakış açısıdır. Bu yaklaşımda, farkında olmadan ya da yeterince sorgulaması yapıl-madan benliğimize / belleğimize yerleştirilen algı ve kalıplamanın boyutlarını yoğun biçimde görmek olasıdır.

Doukas kaynaklı nerdeyse bütün yorumlarda, Börklüce ve yoldaşlarının mal paylaşımını esas aldığını, kadının ise bu durumun dışında tutulduğunu vurgulayan yaklaşım ve değerlendirmelere rastlanıyor. Bunun da, duruş noktasına göre olumlama ya da olumsuzlama üzerinden değerlendirilmesi yapılıyor.

Doukas'a göre Börklüce'nin önermesi şudur: "*Kadınlar dışında bütün yiyecekler, giyecekler, sürüler, topraklar / ekilmiş tarlalar, kağnılar / arabalar, çiftçilikle ilgili bütün araç ve gereçler ortak mal olmalıydı. Söyleminde diyordu ki, ben senin evini (üretim ve kullanım araçlarını) kendi evim gibi tasarruf edebilmeliyim, sen de benim evimi kendi evin gibi tasarruf edebilmelisin.*"[311] Bundan ne anlaşılır? Açık ya da kapalı, özetle bu aktarımdan karşımıza çıkan sonuç şudur: *Mal ve hizmet üreten bir varlık olarak kadının kendisi de toplumsal hayatta irade ve söz hakkı bulunmayan, bir bakıma 'kullanım aracı', 'mal' ya da 'meta' konumunda olan bir varlıktır. Buna karşın kurulan düzendeki mal ortaklığının ve paylaşımının dışındadır.* Doukas'ın kayıtlarından özetle anlaşılan budur. Karşımıza çıkan önemli bir gerçek var burada, sömürü ve tahakküm üzerine yapılanan sistemlerde konumsal olarak kadın "*mal ve hizmet üreten kullanım aracı*"dır. Bunun ötesinde bir konum belirlenmesi de sistemin doğasıyla uyumlu değildir. Bu anlayış dolaylı biçimde de olsa Osmanlı tarihçisi Şükrüllah'da da görülür. Baştan sona çarpıklık ve saptırmalar içeren bu yaklaşım, farkında olunsa da, olunmasa da Osmanlı kulluk / reayalık düzeninin zihniyet dünyasıyla da uyum içindedir. Sonraki süreçte ortaya çıkan yorumlar da bu yansıtma ve aktarımlardan çıkarılır.

Bir konuya özellikle açıklık getirmekte yarar var bu noktada. Kendi hegemonyasını kuran diğerini kullanılacak araç olarak algılar ve konumlanmasını buna göre kurgular. Toplumsal alanda kadının konumunu belirleyen unsur, kendisine yüklenen işlevle birlikte, belli davranış kalıplarına uyumlu beklenti ve isteklerdir. Kısım kısım bölünen / ayrıştırılan eril boyutlu kulluk düzeninde kadının "*mal*" olarak algılanması bu bakımdan şaşılacak bir durum değildir. Hegemonyanın yapısıyla örtüşür.

"Analık hukukunun yıkılışı, kadın cinsinin büyük tarihi yenilgisi oldu."[312] Adı konulmasa da, görülüyor ki, eril toplumun

311 Doukas metninin tamamı için 'Belge ve Kaynaklar' bölümüne bakınız.

312 Friedrich Engels, **Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, (Çeviren: Kenan Somer), Sol Yayınları, Ankara 1967, Sayfa 84.

bir çeşit "*mülk*"üdür kadın. Her ne kadar "*bereketin tanrıçası*", tarihsel evrimin önemli dinamiklerinden biri olsa da... Dönemin deyimiyle "*odalık*"tır, kuldur, "*karavaş*"dır.[313] ve "*ere hizmet için*" vardır. Alınıp - satılan bir varlıktır kulluk düzeninde. Evlendiğinde "*karı hakkı*", "*resm-i arûsiyye*", "*gerdek değüri*" alınacaktır bu sebeple. "Ve gerdek değüri, a'lâsı altmış, avsat'ül-hâl olursa kırk ya otuz akçe, fakir olsa yiğirmi ya on akçe alına." denilecektir Fatih dönemine ilişkin kanunnamede.[314]

Toplumsal yapıyı oluşturan, toplumsal alandaki ilişkilerin bütünüdür. Kadının toplumsal alandaki konumunun bilinmesi için, toplumsal yapının ne olduğunu bilmek önemlidir bu bakımdan. "*Anaerkil*" toplumdan "*ataerkil*" topluma geçişle birlikte kadın "*aşağı varlık*" sayılmış ve "*meta*" haline getirilmiştir. İnsanbilimci Evelyn Reed'in, elde edilen veriler üzerinden konuyla ilgili belirlemeleri son derece ilginçtir ve konumuz açısından da önemli tespitler içermektedir. Bu belirlemelere göre, "Eşitlikçi anaerkil toplumun en belirgin özelliklerinden biri, erkeklerin dişi cinse karşı saygılı oluşuydu... Erkeklerin sonunda avlanmaya bağımlı olmaktan kurtulmaları ve daha üst düzeyde emek etkinliklerinde bulunmaya başlaması, kadınların yaptığı teknolojik ilerlemeler sayesinde olmuştur. Toprağın işlenmesi alanında, bahçe ekip biçmekten daha geniş topraklarda tarım yapımına geçildiğinde, hayvanların evcilleştirilmesi etkinliğinin sonucu olarak sürüler beslenmeye başlandığında, erkekler çiftçilik ve çobanlık yapmaya başlamışlardır... Toplumsal emek, insanları hayvanlardan ayıran en büyük özelliktir. Başlangıçta bu,

313 **Karavaş**: Cariye, kadın köle.

314 Bkz. Ahmed Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri, 1. Kitap**, Fey Vakfı Yayını, İstanbul 1990, Sayfa 350. "*Gerdek değeri*" vergisinin kimi zaman ve durumlarda değiştiği, kimi bölgelerde -söz gelimi Mora'da- yüz yirmi akçeye, Bozok bölgesinde ise iki yüz akçeye kadar çıktığı görülmektedir. Bkz. Ömer Lütfi Barkan, **XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları - Birinci Cilt - Kanunlar**, İstanbul Üni. Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul 1943, Sayfa 129, 329.

kadınların elindeydi... Kadının çalışması 'sıkıcı ve ağır' olmak bir yana, son derece yaratıcıydı; onun yaptığı iş en azından insan türünü yarattı...[315] Cinsel eşitsizlik, özel mülkiyet ve toplumun sınıflara ayrılması olgusuyla sıkı sıkıya bağlı olan baskı, sömürü ve cins ayrımının çeşitli belirtilerinden biridir."[316]

Eşitsizliğin ve baskılamanın toplumsal alanda yarattığı dengesiz sonuçlara karşın, toplumların gelişiminde Reed'in deyimiyle "*anasal işlevler*"in son derece önemli bir yeri vardır. Araştırma ve incelemelerden elde edilen bulgular da bunu teyit etmektedir. Kimi araştırmacıların, gözlem ve incelemelerine göre, "bazı ilkel dillerde '*ana*' sözcüğü, '*üretici-yaratıcı*' anlamına gelmektedir."[317] Sonsuz bereketin simgesi toprak, "*bir varlık yarattı kendine eşit.*"[318] Bu kadındır. Burada asıl ilginç ve önemli olan kadının, "*yaratıcılığın, üreticiliğin temel unsuru olan toprak*"la simgelenmesidir. Bundan ne anlaşılabilir? Anlaşılan, kadının üretim faaliyetinde etkin bir konumda oluşudur. Kadının üretimdeki başat konumunun ilginç ve önemli bir örneği de konargöçer gelenektir. Konargöçer toplumda da kadın üretimin her aşamasında ve dolayısıyla toplumsal hayatta oldukça etkilidir. Söz ve karar sahibidir. Üretim faaliyetinde etkin olan kadının konumu ötelenerek, toplumsal hayatta ve karar merkezinde geri itelenmesi olası değildir.

İnsanın gelişiminde, üretimde toprağın kullanımında ve üretim araçlarının evriminde kadın emeği son derece önemli bir etken olmasına, "*bolluğun ve bereketin simgesi*" "*Ana Kıbele*", "*Umay Ana*" gibi tanrıçalar yaratmasına karşın, toplumsal gelişmelerde karşımıza çıkan olgu, eşitlikçi toplumdan eril topluma evrilmedir. Halbuki, "Kadınların toprağı işleyen kişiler olarak ne büyük

315 Bu tespit, Abdalan geleneğinin önde gelen temsilcilerinden Neşet Ertaş'ın bir deyişinde, "Kadınlar insandır biz insan oğlu" biçiminde ifade edilir.

316 Evelyn Reed, **Kadının Evrimi - I**, (Çeviren: Şemsa Yeğin), Payel Yayınları, İstanbul 1982, Sayfa 147, 176-178.

317 Evelyn Reed, **age.**, Sayfa 177.

318 Antik çağ düşünülerinden Hesiodos'un dizesi.

önem taşıdığı, "tanrıça"ları yüceltmelerinden olduğu kadar, dişi cinsin çeşitli edimlerle öncülük ettiği ve denetlediği bereket törenlerinden de anlaşılmaktadır."[319]

Tahakkümün esas olduğu eril topluma geçişle birlikte toplum ilişkilerinde, "*kahr ile dehre hükmeden*", "*savaşçı ve saldırgan güç*", belirleyici unsur olarak kendi hegemonyasını oluşturdu. Toplumsal alanda etkinliğini yitirmesiyle birlikte, gündelik hayatta ötelenen kadının, zihinsel algıda farklı bir yerde konumlanması elbette düşünülemez. Baskılama ve denetimin esas olduğu eril yapılanmanın, kendi denetimi dışına çıkan, kurduğu sistemi sarsıcı / bozucu nitelikte böyle bir algıya izin vermesi de mümkün değildir.

Olguya yaklaşım ve sunma yöntemi bir tutumdur. Yapılanmayla uyumlu tutum, yanılsamayı kapsar mı? Konumlanmaya göre şekillenen bir eylem biçimi olarak yanılsamayı kapsadığı söylenemez elbet, fakat yansıtmayı kapsar. Yansıyan, yapılanmanın tanımlamasıdır bir bakıma. Katmanlara ayrılmış toplumda söylemin belirleyici etmeni, sistemin yapısal özelliklerinin yansıması olan sınırları / kalıplarıdır. Algılamanın düzlemi, anlam ve söylemin biçimini ve yansıtma şeklini de belirler doğal olarak. Aktarım, algılamanın yansıyan biçimidir.

Zaman, mekan ve olaylar arasındaki ilişkilerin bütünüdür gerçeklik. Kurguyu ve niyeti değil, nesnelliği içerir. Buradaki temel sorun, olgunun nesnel aktarımı değil, algısal yansıtmadır. Osmanlı zihniyet dünyasının yansıtmaları bu bakımdan kolaylıkla anlaşılabilir. Oysaki Böklüce ve yoldaşlarının önerdiği ve insanın "*cins*" olarak bölümlenmediği "*Rıza Şehri*" yapılanmasında bir "*can*" olarak kadın, "*mal*" değil, "*insan*"dır. Bir başka söyleyişle "*canlar*"dan oluşan "*Rıza Şehri*" düzleminde cinsiyetin öncelliği ya da belirleyiciliği yoktur. Bu ne anlama gelir? Bunun anlamı şudur: "*Rızalık üzre bir araya gelen ve yola ikrar veren topluluğun eşit bireyi*"dir kadın. "*Yâr*" olarak yanındaki yoldaşıyla aynı

319 Evelyn Reed, age., Sayfa 179.

menzilde yan yana yürüyen yolcudur / yoldaştır. Kiminle "yoldaş" olacağına, kiminle "yâr" olacağına özgür iradesiyle kendisi karar verir. Bir zorlayıcılık söz konusu olamaz.

Olayın anlatımını içeren yansıtma, bir iletişimdir kuşkusuz. Aktaran ile algılayan arasındaki iletişim. Yaklaşımı ve farkında olmayı belirleyen unsur bilinçtir bu noktada. Bilincin oluşmadığı yerde koşullanma başlar, bu kaçınılmazdır. Dolayısıyla hayatı yorumlamada belirleyici bir duruştur farkındalık. "*Yordam*"a varmak için "*yolu bilmek*" önemlidir. Bilenler bilir, bilmeyenlerin bilmesinde yarar var bu bağlamda. "*Arınmak*" esastır bu "*yolak*"ta ve "*can*" tabiri de cinsiyetsizliği ifade eder. "*Yol*"un kendi deyimiyle, "*eril*", "*dişil*" fark yaratan olgu değildir. Hepsi de, konumu eşit bir "*can*"dır meydanlarında. Tabirin kendisi de eşitsizliği ortadan kaldırmanın, "*insan konumu*"nda kendini tanımanın / tanımlamanın söylemidir. Eksiklik kendi özündedir insanın. Bu sebeple "*arınan arıtır*" derler. "*Beşer*"likten "*insan olmaya giden yol*"dur bu konumlanma. Bunun ayrıca tarifi gerekir mi? Zihin dünyası muktedirler tarafından kalıplanmayanlar için elbette gerekmez. Simgesel boyutlu anlatım gibi görünse de, bunlar bu demde, bu düzlemde yer alan çevreler tarafından içselleştirilmiş bir olgudur.

Bu sebeple birçok tekkenin, dergahın ve zaviyenin postunda "*Kadın Ana*"ların oturması yadırganacak bir durum değildir batıni gelenek açısından.[320] Bunu, katmanlı yapı ve sömürü üzerinden zihin dünyası oluşturan, düzenini de buna göre kuran ve "*değişmez yazgılar*"ı benimseten sistem sahiplerinin anlaması beklenebilir mi? Elbette beklenemez. Burası açık. Bu yönüyle

320 Bkz. Ömer Lütfi Barkan, **İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler, Vakıflar Dergisi**, Sayı 2, Yıl 1942, Sayfa 302-303, 313, 320, 322-323. Söz gelimi, 16. yüzyıl ortalarında Menteşe bölgesinde "**Ahî Fatma, Ahî Ana** zâviyesini ihyâ ve tamir idüb dahi vakfa ilhâk eylemiş"tir. Hicri 926 (1520-21) tarihli bir kayda göre Manisa'da bir zâviyenin adı "**Kızbacı Dede zâviyesi**"dir. Yine Kütahya'da bir başka zâviyenin adı "**Hacı Fatma zâviyesi**", Saruhan'da bir zâviyenin adı ise "**Sâğrı Hatun zâviyesi**"dir. Konuyla ilgili ayrıca bkz. Irène Mélikoff, **Uyur İdik Uyardılar, Alevîlik - Bektaşîlik Araştırmaları**, (Türkçesi: Turan Alptekin), Cem Yayınevi, İstanbul 1994, Sayfa 218.

kendi algısını yansıtması da anlaşılabilir bir durumdur. Bu da doğal. Burada katmanlı düzenin temeli olan kulluk zihniyetinin karşısında konumlandığını söyleyenlerin yaklaşımının söylemsel düzlemde dahi olsa, yukarıdaki zihniyetle örtüştüğünü görmek, doğallıkla açıklık getirilmesi gereken sorunlu bir durum olarak çıkmaktadır karşımıza. Sistemin zihinsel dünyasının, düşünsel kalıplar, söz ve kavramlar yoluyla algı dünyasına ve düşünsel yönlenmeye ne denli yoğun dokunduğunu, tahakküm ettiğini de gösteren ilginç bir örnektir bu durum aynı zamanda.

"*Ana kültü*"nün son derece yoğun olduğu bir yerde kadının ötelenmesi ya da geriye itelenmesi söz konusu edilemez. Öncelikle sormakta yarar var, kadının Rıza Şehri'ndeki eşit can konumuyla, kadını "*kullanım aracı*" ya da "*meta*" derecesine indirgeyen, kulluğu öngören yapının zihin dünyasıyla koşut geliştiği görülen bu söylem örtüşüyor mu? Yoksa birbirine tartışmasız karşıt mı? Buradaki söylemin temelinin kadının mal haline getirilmesine tekabül ettiğini baştan görmek gerekiyor öncelikle. Yine bu noktada şu sorunun sorulması sanırım gerekli, "*mal paylaşımı*" denilince neden akla hemen kadın figürü gelmektedir? Yaklaşımda daha baştan sıkıntılı, sorunlu bir durum yok mu? Yukarıda da değindiğimiz gibi, biliniyor ki, sömürü ve kulluğu esas alan egemen zihniyet, doğasına uygun olarak kadını "*mal*" konumunda algılar. Oysaki Rıza Şehrinde kadını iten / öteleyen böyle bir konumlanmadan asla söz edilemez. Böyle bir yaklaşım ya da ayrımcılık Rıza Şehri'nde dışarıya çıkarılmanın / atılmanın ya da kendi deyimleriyle "*düşkün olma*"nın sebebidir.

Kadın, toplumsal düzenlemede kendi özgür iradesiyle vardır, "*canlar içinde eşit bir can*" olan bu yapılanmada. Üretim içerisinde etkin ve saygın konumuyla ayrımcılığa maruz kalmayan kadının, ötelenmesine yol açacak bir tutumun gelişimi kayıtsız şartsız "*düşkünlük*" suçu sayılır bu bakımdan. Doukas'ın aktardığı söylem açık ki, tahakkümle örtüşen eril bir söylemdir. Kulluğu temel alan yapılanmanın zihniyet dünyasını temsil eder ve yansıtır. Doukas anlaşılabilir bu konuda, çünkü sonuçta egemen zihniyet dünyasının sözcüsüdür. Fakat bir nokta baştan bilinmeli ki, "Rıza

Şehri"ni oluşturan düşünce dünyası cinsiyetçi değildir. Bunu, geleneğin hayat bulduğu bütün alanlarda, on üçüncü yüzyıldan itibaren kayıtlar üzerinden doğrudan izlemek mümkündür.

Bu yapılanma içinde ortaya çıkan ve temsiliyeti "*Kadıncık Ana*" üzerinden yürüyen "*Bacıyan-ı Rum*" oluşumu da tesadüf değildir bu nedenle. Bu sebeple olsa gerek, geçmişte "*dedelik postu*"nun yanına bir de "*analık postu*" serilirdi. Analara "*niyâz*" edilmeden, "*Ana*"ların rızası alınmadan "*görgü / sorgu*" yapılamazdı, şimdilik her ne kadar yeterince bilinmiyor ya da belleğin örselenmiş / unutulmuş sayfalarında kalmış olsa da.

Baba İlyas'ın dördüncü kuşak torunu olan Âşıkpaşaoğlu'nun kayıtları bu noktada açık ve önemli bir ipucu vermektedir bize. "Ve hem dahı bu Rumda dört tayfa vardur kim anılur müsafirler içinde ve seyyahlar arasında (*anılur*): Biri Gaziyan-ı Rum ve biri Ahiyan-ı Rum ve biri Abdalan-ı Rum ve biri Bacıyan-ı Rum. İmdi Hacı Bekdaş Sultan (Hazreti) bunlarun içinde Bacıyan-ı Rumı ihtiyar etdi *kim o Hatun Ana*dur kim ana Hatun Ana derler idi, geldi, anı kız edindi. Hatun Anaya ısmarladı nesi var ise. Keşt ü kerâmetini ana gösterdi. Teslim etdi. Abdal Musa derler idi, bir derviş var idi, Hatun Ananun muhibbi idi."[321]

Velâyetname kayıtlarına göre, Hacı Bektaş'ın Horasan diyarından Suluca Karaöyük'e gelişinde Anadolu erenleriyle aynı mecliste muhabbettedir Fatıma Bacı ya da nam-ı diğer Kadıncık Ana. Özetle bu kayıtlardan ne anlaşılır? Anlaşılan şudur: Hacı Bektaş, Kadıncık Ana'ya el vererek pirlik postunu / irşad makamını ona teslim etmiştir. Bir karışıklığı önlemek için önemli bir konuyu belirtelim bu arada. "*Kadıncık*" adıyla anılan iki "*Kadın Ana*" vardır Hacı Bektaş Velâyetnamesinde, kimlikleri oldukça açıktır. Bunlardan biri, Rum Erenlerinin gözcüsü Karaca Ahmed Sultan'ın piri Seyyid Nureddin'in kızı "*Fatıma Bacı*", diğeri İdris

321 Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıki, **Tevârih-i Âl-i Osman**, (Düzenleyen: Çiftçioğlu N. Atsız), **Osmanlı Tarihleri I** içinde, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1949, Sayfa 237.; **Âşıkpaşazâde Tarihi** (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Bilge Kültür Sanat Yayınları; İstanbul 2013, Sayfa 307-308.

Hoca'nın eşi Çepni boyundan "*Kutlu Melek Hatun*"dur. "Hünkâr Ululığı selâm virdügi Fâtıma Bacıya mâlum oldu ki Sivrihisâr diyârında Seyyid Nûre'd-dîn kızıdur ol meclisdeki erenlerün ta'âmları kaydın iderlerdi... İdris atası gibi âlim fâzıl ehl-i ilim kişiydi. İdrisün bir ulusı kızlarından bir sâliha gâyet eyülerden âhiret hâtunlarından bir hâtunu vardı Kutlu Melek dirlerdi ta'zim idüb Kadıncık diyü ad virdiler."[322]

Sonraki süreçte ise, "Rıza Şehri"nin yüzyıllar boyunca hayat bulduğu, en büyük dergahlardan birinin kurucusu olan Abdal Musa Sultan, kayıtlara göre, erenler katında, "*muhabbet meclisi*"nde bulunan Kadıncık Ana'nın talibi olacak, Kadıncık Ana tarafından irşad edilecektir. Daha sonra da başka toplulukları irşad etmek üzere Teke yöresine geçtiği görülür Abdal Musa'nın. Elmalı'da bugün adı "Tekke Köyü" olan yerleşim biriminde, "Rıza Şehri"nin hayat bulduğu, dönemin en büyük dergahlarından biri yapılanacaktır. Önde gelen bir âşık ve düşünür olan Kaygusuz Abdal işte bu dergahta yetişen erenlerden biridir. Hacı Bektaş'ın kerâmetini "*Hatun Ana*"ya ısmarlaması ve Hatun Ana'ın yürüttüğü "irşad" son derece önemlidir bu bakımdan.

Rızalık meydanına gelince, adı üstünde "*rızalık*" üstüne kurulur. Haksızlık eden, öteleyen, iteleyen, acıtan, inciten, canı candan ayırt eden -yani ayrımcılık yapan- yer alamaz bu meydanda. Herkesin, herkesten razı olması gerekir. Eşikten beri bu meydana adım atılırken öncelikle dışarıda bırakılan hırs, ihtiras, nefis ve cinsiyetle birlikte, makam, mertebe ve unvandır. Kendi deyimleriyle bu yola gelen diziyle değil, özüyle gelir. Yolca gidene yol sorulmaz bu meydanda, rızalık olmadan menzile varılmaz. Ol

322 Bkz. **Vilâyetmame-i Hacı Bektaş Veli, -Birinci Kitap-**, (Hazırlayan: Sefer Aytekin), Emek Basım - Yayımevi, Ankara 1955, Sayfa 59, 75.; **Vilâyetnâme - Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli**, (Hazırlayan: Abdülbâki Gölpınarlı), İnkilâp Kitapevi, İstanbul 1958, Sayfa 18, 26.; **Velâyetnâme - Hacı Bektaş-ı Veli**, (Hazırlayan: Hamiye Duran), Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara 2007, Sayfa 174, 210.; **Hünkâr Hacı Bektaş Veli Velâyetnâmesi**, (Hazırlayan: Hamiye Duran - Dursun Gümüşoğlu), Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2010, Sayfa 201-203, 259.

sebepten "*aldığın varsa bildir, ağlattığın varsa güldür, döktüğün varsa doldur, yıktığın varsa kaldır*" denilir en başta. Rızalık meydanında "*dert bizde, derman elimizdedir*" denilerek cümle canlar kendine teslim edilir.

Daha önce de değindiğimiz gibi, öğretide cinsiyetsizliği ifade eder "can" tabiri. "Ey canlar aşk ola, sizi sizden aldık, size teslim eyledik. Bu meydan, yok meydanı değil, var meydanıdır. Kör meydanı değil, gör meydanıdır. Sırrın sır edildiği, gönüllerin bir edildiği, canların görüldüğü dâr meydanıdır. Durduğun Mansur dârı, gördüğün Hâk didârı. Görmeye göz verildi, tutmaya el verildi, söylemeye dil verildi. Ne gördün, ne işittin?" Yanıt: "Can gördüm, can işittim, erenler meydanına rızalık almaya geldim." Bunlardan anlaşılan nedir? Bu çok açık. Söylemlerden belli ki, yalnızca "can" olarak gelinir bu meydana, başka türlüsü olanaklı değil. Ayrımın ya da mertebenin yansıması olan özel bir konum söz konusu dahi edilemez. Kimsenin kimseden üstünlüğü, eksikliği yoktur. Her türlü hükümranlık ve tahakküm ortadan kaldırılmıştır. Aktarımını yaptığımız bu meydandaki "*kadın*" algısının farkında olunmadan "*can*" konumundan çıkarılarak, "*mal*" düzlemine taşınması ve bu algılama üzerinden yorum yapılması dolayısıyla inanılmaz çelişkili ve karmaşık bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Açıklık getirilmesi de bir bakıma zorunluluk olmaktadır bu bağlamda.

"*Rızalık*" öğretisinde bilinir ki, aşkın yelinde savrulmayınca, gönüller birlenmeyince, göz göze değmeyince, söz söze değmez. Bu olgu, gönülden gönüle yol akmazsa, cana, can gözüyle bakılmazsa, gönüller aynı gül ikliminde bir olmazsa aynı sulara varılamaz demektir. Bir başka deyişle "*rızalık meydanı*" aynı sulara varmanın, o sularda yunmanın, muhabbet deminde arınmanın da yoludur. Bireyin özünün değişimi, belli bir süreç kapsamında olgunlaşarak gerçeğin demine taşınması ve "*kendi olma*"sı, kendi deyimleriyle aynı zamanda "*özünü doğrultma*" eylemidir. Yine yol deyimince bilinir ki, özü doğru olmayanın sözü de doğru olmaz. Kulluk kalıplarına bağımlılığın kırılmadığı, düşünsel dönüşümün gerçekleşmediği, özün ve sözün birlenmediği yerde, eşitlikçi, özgürlükçü, barışçıl ve bütüncül topluma varılması da olanaklı

değildir. Bu da eşitsizliğin ve ötekilemenin ortadan kaldırılmasını zorunlu kılar. Karaburun yapılanmasının temelini de bu düzlem oluşturmaktadır. Peki bütün bunlardan anlaşılması gereken boyut nedir? Aslında bu durum açık, toplumsal alan gerçekliğini göz önünde bulundurmak, olayların, olguların ve ilişkilerin nesnel boyutunun anlaşılmasına doğal olarak önemli katkılar sunar.

Verilerden yola çıkarak şu rahatlıkla söylenebilir: Börklüce ve yoldaşlarının öğretisinde, önerdikleri ve hayata geçirdikleri "*Rıza Şehri*" yapılanmasında kadın yalnızca mal ve hizmet üreten, benliği olmayan, iradesi bulunmayan, kulluk konumunda bir varlık değildir, özgür ve saygın bireydir. Önermelerinde kesinlikle kulluk düzeni yoktur. Bunun baştan reddederler. Bilinçsel boyut bireysel dönüşümün de yolunu açar. Dolayısıyla katmanlı yapıyı öngören kulluk zihniyetinin bu önermede egemen kılınması, hayat bulması olanaklı değildir. Toplulukları, bütünsellik düzleminde "*canlar*"dan oluşan "*eşitlerin topluluğu*"dur. Bu yapılanmaya koşut olarak bütün tutum, karar ve davranışlarında, toplumsal düzenlemelerinde bu düzlemde yer alan "*canlar*"ın özgür ve ortak iradesi belirleyicidir, bu durum "*rızalık*" olarak adlandırılır ve bütün toplumun rızası olmadan lokma dahi yenilemez. Bu düşünce dünyasına soluk üflenen yer de "*rızalık meydanı*"dır.

Sıkça vurguladığımız gibi, gönüllerin ayrı gezdiği değil birlendiği bu meydanda makam, mertebe, unvan, cinsiyet farkı olmaksızın yer alınır. Her türlü ayrımcılık ortadan kaldırılmış, kısa çöpün uzun çöpten hakkı alınmıştır. Böyle bir yapılanma doğal olarak en başta her türden ayrımcılığın ve eşitsizliğin ortadan kaldırılmasını zorunlu ve gerekli kılar.

Burada sormak gerekir, kendi benliğiyle var olan, kendi iradesini kullanan ve "*eşit canlar topluluğu*"ndan oluşan bir yapılanmada kadını öteki sayan / iteleyen eril bir zihniyetin hayat bulması mümkün müdür? Bunun mümkün olamayacağı açık. Somut durumun bu gerçeklik temelinde şekillenmesine karşın, peki muktedirin zihniyet dünyası üzerinden, kayıtsız şartsız eşitler düzleminde bulunan "can"ın niteliği üzerine, kişiliğini ve konumunu yaralayıcı / örseleyici yaklaşım sunulmasın sebebi ne olabilir?

Ayrımcılığın ve ötelemenin tipik bir yansıması olan bu yaklaşım tarzı hangi düzlemde değerlendirilebilir? "*Cinsiyetçi*"liğin olmadığı eşitlikçi toplumun olumsuzlanmasının, egemenliğe dayalı eril toplumun olumlanmasının yansımalarından biri olabilir mi?

Özetle karşımıza çıkan, "*kullaştırmak*" esası üzerine kurulan egemen dünyanın zihniyetiyle uyum içinde olan bir tanımlamadır. Dolayısıyla mal ortaklığından, birlikte üretimden ve üretimin eşit paylaşımından, üretim araçlarının ortak kullanımından bahsedilirken, "*kadından başka*", "*kadın bunun dışında*" tabirleri de farkında olunmadan sistemin zihin dünyasının kalıplarıyla uyumlu ve kadını "*mal*" ya da "*hizmet üreten kullanım aracı*" konumuna taşıyan algılamanın yansımasıdır. Şurası açık ki, konuya zâhiren bakan Doukas'ın "Rıza Şehri"ni kavraması ve anlamlandırması elbette olanaklı değildir. Dolayısıyla sunduğu tanımlamayı ve aktarımı bu bakış açısı içerisinde değerlendirmek isabetli bir yaklaşım olacaktır.

Olguları, nesnel boyutuyla anlamak için soru sormanın öneminin yanı sıra, sorunun nasıl sorulduğu da önemlidir. Sonuç olarak bu bağlamda şunları sormak gerekir: Yukarıda izahını yaptığımız eşitlikçi, paylaşımcı düzlemde konumlanan kesimlerin, kadını "*kul / karavaş*" ya da "*hizmet üreten kullanım aracı*" olarak algılaması mümkün olabilir mi? Bu noktada temel sorulardan biri bu olmalıdır. Değilse -söylem bazında dahi olsa- mal paylaşımı söz konusu edilirken kadının konumu da bir bakıma neden "*mal*" niyetine dile getirilmektedir? Bu söylem bireysel boyutlu mudur, yoksa toplumsal yapılanmayla, hegemonyanın özellikleriyle uyumlu mudur? Böyle bir anlam yüklemesi hangi gerekçelerle yapılır? Konuya bu yönüyle bakıldığında bu söylemin manuklı bir izahı var mıdır? Dolayısıyla bu yaklaşımın çözümlemesi yapıldığında karşımıza çıkan, belki üzerinde yeterince düşünülmeden söylenen, fakat kadının kişiliğini, özgür iradesini, kimliğini hiçe sayan, cinsiyetçi ve eril yapıyla örtüşerek benliğini yaralayan, özünde varlığının yalnızca mal ve hizmet üretmek üzerine konumlandığını vurgulayan gizil bir söylemdir. Buna, bir bakıma farkında olmadan, doğrudan katmanlı yapıyı temel alan egemen zihniyet dünyasının aktarımı da denilebilir.

18. Şah Olgusundan Rıza Kenti'ne: Bir Tasarımın Boyutları

Eğer göğeriben bostan olursam
Şu halkın diline destan olursam
Kara toprak senden üstün olursam
Ben de bu yayladan Şah'a giderim

....

Dost elinden dolu içmiş deliyim
Üstü kan köpüklü meşe seliyim
Ben bir yol oğluyum yol sefiliyim
Ben de bu yayladan Şah'a giderim
Pir Sultan Abdal / 16. yüzyıl.

Burada konuya girerken temel bir soruyla başlamakta yarar var. "Şah" olarak tanımlanan olgudan "Rıza Kenti"ne varan, Abdalan geleneğini derinden etkileyen ve düşünce dünyalarına yön veren tasarımın boyutları nedir? Şah olgusunu tanımlamadan önce de bu noktada önemli bir boyutu açıkça vurgulamak gerekiyor. Toplumların / bireyin niteliği hayata kattığı anlamla özdeştir. Tutum, davranış ve kavrayışlar toplumların kimliğinin, kişiliğinin, niteliğinin yansımasıdır. Gerçeğin kavranışındaki boyutlara göre ortaya çıkan tutum ve davranış biçimleri, aynı zamanda niteliklerden, yapısal özelliklerden, benlik değerlerinden, varılan düzlem ve önermelerden ayrı düşünülemez. Bu bağlamda Şah olgusundan Rıza Kenti'ne belli değerler sisteminin kavramsal ve anlamsal çözümlemesi önemli bir gereklilik olarak karşımızda duruyor.

Toplumların duruş noktasıyla doğrudan ilintili, işlevsel bir özelliğe sahip olan söz ve kavramlar toplumların kimliğinin, kişiliğinin özelliğinin, niteliklerinin dışa yansımasıdır. Çoğunlukla simgesel boyutu bulunan kavramlarda, saklı, gizil / sırlanmış

gerçekliğin ifade biçimini yakalamak olanaklıdır. Toplumlar duruşlarını ve düşünce sistemlerini kavramlarla betimler, kavramlarla söyleme dönüştürür.

Anlamı temel alan, kendini batında -öz içinde, anlam içinde- somutlayan, tanımlayan toplumların düşünce dünyası, gerçekliği, değerler sistemi de söz ve kavramlarda dile gelir, can bulur bu bağlamda. Kavramların yapılanması bütünüyle işlevseldir ve toplumların iç gerçeğine işaret eder. Bir başka boyutla, bir tanımlama tarzı olarak kavramlar ve söz dizgesi, kimliğin / aidiyetin yansıması, zihin dünyası ve eylemsel tutumun adıdır. Kavramlar bu açıdan, toplumların çok boyutlu saklı ve derin gerçekliğini, "sır" ettiğini, kavrayıcı, kucaklayıcı, tanımlayıcı bir özelliğe sahiptir. Diğer bir söyleyişle, saklı anlam ya da gizil dünyanın, simgelerin, düşüncenin, öğretinin çeşitli boyutlarda yansımasıdır söz ve kavramlar, söylemsel dünyada aynasıdır.

Her topluluk olguyu adlandırırken, kendi değerler sistemi içinde anlam yüklemesi de yapar. Bu durum, aynı zamanda eylemsel bir boyut taşır kendi içinde. Bu bağlamda Alevi / Bektaşi öğretisinde sık sık karşımıza çıkan "Şah'a gitme" söylemi de, bütünüyle hak ve adalet arayışıyla ilgili bir söylemdir. Aynı zamanda bu deyim, Alevi-Bektaşi dünyasında bütünüyle "rıza"lığın, hak ve adaletin egemen olduğu, hiçbir haksızlığın yapılmadığı, eşitsizliğin olmadığı, kulluğun ortadan kalktığı, sömürüsüz, baskısız, özgür ve adil bir dünyaya bitmek bilmeyen bir yolculuğun, bir yürüyüşün simgesel anlatımıdır ya da bu algının simgesel boyutlu vurgusudur. Çünkü Alevi düşünce sistemi içerisinde "**Şah**" kavramı iyiliği, doğruluğu, güzelliği, hak ve adaleti, insanı, doğayı, emeği kutsayan anlayışı, insanlığın karanlıktan ve kötülükten kurtuluşunu, aydınlığa çıkışını simgeleyen bir kavramdır.

Bu noktada simgeleme olgusu önem taşımaktadır. Simgelere bakıldığında iki temel üzerinde ele alınabilir:

1. Soyut simgeleme,

2. Somut simgeleme.

Simgeleme, anlam yüklenen bilgiyi, algıyı gizleyen, yoğunlaşmayı, boyut değiştirmeyi, farklı biçimler üzerinden yansıma ve algılamayı sağlayan bir imgeleme, bir tanımlamadır aynı zamanda. Koşulların değişimiyle birlikte soyuttan somuta kimi zaman geçişler olabilir, bir dönüşüm gerçekleşebilir. Söz gelimi Alevi öğretisinde karşılaştığımız "Şah tasarımı", "Şah'a gitme" olayı, tasarım / kavram boyutlu, kurgusal görünüm yansıtan soyut bir simgeleme, soyut bir algı iken, eylemsel dönüşümle kavramsal bir unsur olmaktan çıkarak bir "öncü"de somutlaşabilir, olgu haline gelebilir. Temsiliyeti üzerinde taşıyan simgesel gerçekliğe dönüşebilir. Fakat tarihsel devinime bakıldığında hiçbir öncünün simge olmak için yola çıkmadığı da kolaylıkla görülebilir. Amaçlanan bu boyut değildir. Şartlar simge haline getirir onları. Açık ki, Börklüce, Şah Kalender, Pir Sultan da simge haline gelmek için yola çıkmadı. Buna karşılık çevreleyen koşullar ve eylemleri onları bir gerçekliğin simgesi yaptı.

Bu ilişki içinde Alevi düşünce dünyası / kimliği / öğretisi açısından son derece önemli böylesi bir kavrama ayrıntılı açıklık getirmek sanırım yararlı olacaktır. Toplumlarda baskılar çoğaldıkça, insanlar soluksuz, "güzel yollar" sefil kaldıkça, nefes almak zorlaştıkça beklentiler ve kurtarıcı özlemi yoğunlaşır. Alevi-Kızılbaş toplumunda bu kurtarıcı "ala gözlü, gül yüzlü Şah"tır, "mağripten maşrıka yürüyüp gelen Mehdi"dir, tüm zamanların sahibi "Sahib-i Zaman"dır. Cümle insanlığa nazar edendir. Bun deminde yetişendir. Darda, yolda kalana erişen, ulaşan, saklayan, bekleyendir. Bu kurtarıcının mutlaka bir gün geleceğine inanılır.

Bu inanç / düşünce / öğreti dünyasında "Şah" beden olarak değil, söz, ses, nefes olarak zuhur edecektir. Çünkü o "yitik" değildir, benliğimizde saklıdır. Fakat ne zaman, nasıl, nerede, kimin donunda zuhur eder, bu bilinmez, ama mutlak geleceğine inanılır. Geldiğinde ise, "yetmiş iki millet"in birbirinden ayrı görülmediği / tutulmadığı "Rıza Kenti" kurulacaktır. Eşitlikçi, paylaşımcı, herkesin yeteneğine göre üretime katıldığı, gereksinimi kadar tükettiği, "kara kazan"ın her daim kaynadığı, saygının,

barışın, hoşgörünün esas olduğu, tahakkümün, yoksulluğun, yalıncaklığın olmadığı, herkesin doyunduğu bir düzendir bu. Rıza kenti tasarımında rızasız lokma yemek, rızasız iş görmek, kul hakkı yemek, ağrıtmak, acıtmak, incitmek, örselemek, ötelemek, itelemek, canı candan ayırt etmek, özünü ayrıksı tutmak büyük suçtur.[323] Düşkünlük sebebidir. Bunun için lokma duası verilirken meydanlarında, "Arta eksilmeye, taşa dökülmeye, pişirenin, taşıranın, kotarıp getirenin elleri dert, gönlü keder görmeye, niyazlarınız gerçek erenler dergahına kayıt ola. Yüzünüz ak, özünüz pak, sözünü hak ola. Niyazınız nur ola, Şah zuhur ola. Hak saklaya, Hızır bekleye" denilir.

Kul hakkı yiyenin, "benlik" taşıyanın, cümle canları aynı nazarla görmeyenin derdine derman yoktur "canlar cemi", "muhabbet demi" olarak tanımlanan bu "Rıza Kenti"nde. Kendi deyimleriyle, gülümsemenin eksik olmadığı, her canın her cana içtenlikle gülümsediği, "çiğlerin pişüği" -âşıklar buna "*çiğleri özünde pişirmek*" der-, "*ölmeden evvel ölünen*", "*dört can bir kalıp*" olunan / gelinen, hakikat makamına varılan, hak ile hak olunan, "eksiklik kendi özümde" denilen "*canlar meydanı*"dır burası. "Gönül gözü" uyarılır "üryan ve büryan" girilen bu meydanda, küskün, kırgın, dargın, eksikli, kusurlu olmaz / kalmaz burada. "*Kem bizden, kerem sizden*" denilir. Kendi deyimleriyle, yargının, sorgunun yapıldığı "*Hak meydanı*"dır burası. Yine kendi söylemleriyle bu yol, eksiği tamamlama, birbirini çoğaltma, sorgudan, görgüden geçme, rızalık alma, rızalık verme, acıyı ve sevinci aynı biçimde duyumsama / paylaşma yoludur. Ol sebepten Abdalan söyleminde, "yol varup da menzile ermez, gönülden gönüle yol olmayınca, muhabbet yerinde can biter mi, sohbet hoş, söz bal olmayınca, çöl kımıldar mı hiç yel olmayınca." Söylemleri son

323 "**Rızalık**" ve "**Rıza Kenti**" tanımlaması için bkz. **Buyruk**, (Hazırlayan: Fuat Bozkurt), (Yayınevi yok), İstanbul 1982, Sayfa 97-104.; **İmam Cafer-i Sadık Buyruğu**, (Hazırlayan: Adil Ali Atalay), Sayfa 92-98.; **İmam Cafer Buyruğu**, Şah Kulu Sultan Külliyesi Vakfı Yayını, İstanbul 1995, Sayfa 26-30.; **Buyruk (Menâkıb ül-Esrâr Behcet ül-Ahrâr)**, (Çeviren: Mehmet Yaman), Manheim Alevi Kültür Merkezi Yayını, D-Manheim 2000, Sayfa 146.

derece açıktır: "Muhabbet deminde gönülleri bir itdügimiz bize kifâyet ider" derler kendileri için.

Bundan dolayı cem olduklarında, dem kurduklarında, "Aşk ola ey talip" denir, "göz görenin, yol varanındır. Yolca giden yorulmaz. Yolca varana yol sorulmaz. Rızalık olmadan menzile varılmaz. Hak diyen Hak'tan ayrılmaz. Aldığın varsa bildir, ağlattığın varsa güldür, döktüğün varsa doldur, yıktığın varsa kaldır... Bu meydan erenler meydanıdır, Hak yolunu sürenler meydanıdır, doğru gel, doğru söyle." Bugün için bir ütopya, düşsel bir dünya, kurgusal bir yapılanma gibi algılansa da, bu tasarım, büyük savrulma, yozulma / bozulma, derin toplumsal kırılmaların yaşandığı dağılma ve dönüşüm dönemlerine kadar Anadolu coğrafyasında tekkelerde, dergahlarda neredeyse bin yıl hayat bulmuştur, can bulmuştur.

Bu yapı dikkatle irdelendiğinde görülüyor ki, iktisadi yapılanma ve üretim araçlarının mülkiyetine ilişkin açık bir önerme vardır. Üretim araçlarındaki ortaklık, üretim sürecine katılımdaki eşitlik, paylaşımdaki eşitsizliği ortadan kaldıran, katmansal / sınıfsal oluşumu önleyen bir durumdur. Belli bir odak tarafından artık üretime / değere el konularak egemenlik alanı yaratan, üstünlük sağlayıcı, doğal olarak ayrıksı değerler sisteminin temelini oluşturan yapının yolunu açan sermaye ve güce dönüştürülmesi söz konusu değildir.

Açık ki, soluk üflendiğinde can bulur ütopyalar. İmgeler ise can bulduğunda somutlanır. Bu ütopya özetle, kadim insanlık tarihinde eşitlikçi, paylaşımcı, birlikte üretim ve birlikte tüketimde anlamını bulan, sınıfsız, katmansız, cümle canları aynı nazarla gören bir toplum düzenidir. Bundan dolayı baskısız, sömürüsüz, eşitlikçi, özgürlükçü bir toplum düzeniyle, mücadelesiyle örtüşen / bütünleşen bu tasarım, insanlığın, bilince taşınan ya da taşınmayan istemler, özlemler, beklentiler dünyasıdır aynı zamanda. Bilinen kadim tarihinden beri de hep olagelmiştir. Her türlü ayrımcılığı / ötekiliği iptal eden / ortadan kaldıran bir duruştur bu. Eylemsel / düşünsel karşığını bütünüyle "Mehdi"ci / "Sahib-i

Zaman"cı eylemlerde bulmaktadır. Görülüyor ki, bu olgu diğer temelinde "kul hakkı yeme esası" üzerine sistem kuran ezenle, hakkı yenilen, emeği, üretimi yağmalanan, kendi kul sayılan ezilen arasındaki uzlaşmaz karşıtlığın ve çekişmenin yansımasıdır.

Osmanlı yönetiminin yüzyıllar boyunca Alevi-Bektaşi toplumuna karşı yönelim ve saldırganlığının, hedef haline getirmesi ve kıyıcılığının arka planında da -Alevi düşüncesine dönük karşıtlığın temelinde-, genellikle açıkça ortaya konulmasa da esasında sistemin oturduğu düzlem açısından tehlike / sıkıntı / sorun ya da kaygı olarak görülen bu önemli gerçeklik bulunmaktadır. Bu sebeple Osmanlı sisteminin temsilcileri / güçleri Alevi-Bektaşi toplumu arasına girdiğinde deyim yerindeyse "taş üstünde taş, omuz üstünde baş" bırakmamıştır. Sonuçları yüzlerce yıla yayılan ve yansıyan bir kırımdır bu tutum. Osmanlı yöneticileri ve divan kâtiplerinin deyimiyle önce defterleri tutulmuş, sonra da kılıç kullanılarak defterleri dürülmüştür.[324]

Alevi-Bektaşi toplumunun kırsal alanlara, kuş uçmaz, kervan geçmez sarp yerlere savrulmasının, saklanması, direnmesi kolay dağlara, derelere, vadilere yerleşiminin, yüzyıllarca süren -ve toplumda etkileri halen belirgin olan- "*kaçgunlug*"un, "*göçgünlüg*"ün, egemen sistemden kendini soyutlaması ve kapalı toplum haline gelmesinin temel sebeplerinden biri de budur. Bu, adaletli düzen kuracak "Şah"ı beklemenin, karşıt sistem ve farklı seçenek önermenin sonucudur. Zaten bu "soyutlama" sonucu da kendine özgü, bu temel değerleri kapsayan kuralları son derece açık ve sağlam, belli bir ilişki ağına, denetim işleyişine / düzeneğine sahip bir iç düzen / kapalı düzen ya da kurumsal yapı oluşturulmuştur. Bu yüzden denilebilir ki, bu ütopyaları yaratan ve yaşatan toplumlara karşı belki sefer gerçekleşir, fakat zafer olmaz, çünkü toplumların özlemleri, umutları -kimi zaman sarsıntıya uğrasa da- tükenmez.

---

324 Günümüzde de kullanılan defterini tutmak ve dürmek tabiri de bu eylemden gelir.

Belki de bu sebeple olsa gerek, böyle bir "ideal"i kapsayan ve dönemin tipik sınıf savaşı kimliğini / özelliklerini yansıtan Baba İlyas ve Baba İshak'ın öncülüğünü yaptığı Babailer eylemi de Selçuklu egemenleri tarafından bastırılır, küçük çocuklar haricinde canlı hiçbir kimse bırakılmaz, tamamı katledilir. Fakat bu durum, Alman tarihçi Ernst Werner'in söylemiyle, "Sultanlığın egemen sınıfına bir zafer değil, yalnızca nefes alacak bir zaman kazandırır."[325] Bunlardan da belli ki, çevreleyen koşullar doğal olarak olguyu farklı biçimlendirir. Bu bağlamda sınıf savaşları ve toplumsal çekişmelerde, tarihin her döneminde koşulların farklılaşmasından dolayı mücadele ve eylemin aynı biçimlerde, aynı özellikleri koruyarak ortaya çıkmaz / çıkamaz. Bu olanaklı da değildir. Yapısal / niteliksel özelliklerini korumasına karşın, eylemin biçimini koşullar belirler. Yani çevreleyen unsurlar, bu noktada belirleyici olgudur. Bu düzlemde toplumların konumlanması ve toplumsal dengelerin oluşumu doğrudan etken bir unsur olarak karşımıza çıkar.

Bir çatışma biçimi olarak egemen olana başkaldırı / huruç / isyan yoğunlaşan çelişkinin ve direnişin en keskinleşmiş halidir. Çelişki ve gerilimde, düşük yoğunluklu çatışmanın / eylemin giderek yüksek yoğunluklu düzleme evrilmesi, belli bir aşama sonrası kaçınılmazdır. Bu durum, suyun kaynama düzlemine erişmesiyle oluşan yüksek buhar yoğunluğunun kapağı fırlatmasına benzer. Sistemin kesintisiz baskısı, emek yağmacılığı, yaşam alanlarının yoğun biçimde kuşatılması, egemen olanın iradesi doğrultusunda kimliklenme dayatması, sorgulama ve itirazın suç haline getirilmesi, kullaştırmanın / tebalığın sistemin esası olması, bir savunma biçimlenmesi olan böyle bir direnişi zorunlu kılmaktadır. Osmanlı toplum düzeninde "kulluk" sistemi "reaya"lık olarak tanımlanmaktadır. Kavramın tam karşılığı "sürü" demektir. Sistem içerisinde, egemen olana -saray ve saltanat düzenine- "mal ve hizmet üreten kullar" anlamına gelir.

325 Ernst Werner, **Die Geburt einer Großmacht - Die Osmanen**, Hermann Böhlaus Nachfolger Weimar 1985, Sayfa 78.

Bir bakıma Babailer eyleminin izdüşümü biçiminde ortaya çıkan Börklüce Mustafa eylemi -vak'a-nüvislerin tanımlamasında hurûcu- sonrası, hegemonyanın bu zihin dünyasını taşıyan ve Batı Anadolu'yu boydan boya geçen Bayezid Paşa da, Bizanslı tarihçi Doukas'ın doğrudan tanıklığı ve aktarımına göre, "Yoksulluk içinde, neleri varsa paylaşarak yaşayan bütün Türkmen dervişlere[326] acı ölüm şerbetini içirdi."[327] Paşa'ya göre de, kullar "kulluk düzeni"nin dışına çıkmıştı. Bunlar, çarmıha gerilerek öldürülen Börklüce Mustafa'ya "Dede Sultan iriş" diyen, eşitlikçi, paylaşımcı bir düzen taraftarı Abdalan / Torlaklar / Işıklar taifesidir. "Anonim Tevârih-i Âl-i Osman"ın kayıtlarına göre, "Ol halkı kırub ol vilâyeti zabt itdiler. Ol vilâyeti beğ kullarına timar virdiler."[328] Böylesine yoğun ve kesintisiz süren bir saldırganlık ve kıyım karşısında "Kurtarıcı" imgesi / umudu elbette hep diri kalacaktır. Bu, ezilen toplulukların doğal tepkisidir.

Bu algı içerisinde ortaya çıkan boyutlardan biri olan "Şah Ali", "Haydar-ı Kerrâr" imgesi, Alevi / Kızılbaş / Bektaşi âşıkların söylem ve tanımlamasında "nur-u Rahman"dır. "Yağandır, yağdırandır, yaratılandır, yaratandır, şimşek gibi balkıyandır. Hem yazandır, hem bozandır. Cümle dertlere derman, car diyene fermandır. Yaraların merhemidir." "Düşmüşlerin elin alıcı, doğru sözün yol kılıcı"dır. Susuzların kandığı, ululardan ulu, arşa kürse doludur. Aşikâr edilmeyen bir sırdır bu. Bu bağlamda cümle eksiklik ve kusurlarından arındırılmış, yedi iklim dört köşede, her demde, zamanda ve mekanda erişen, ulaşan, saklayan, bekleyen, zalimin karşında, mazlumun yanında, yoksulu, kimsesizleri koruyan, adalet dağıtan, "kul hakkı"nı savunan "kurtarıcı güç"

326 Bu dervişler aynı zamanda "Abdalan-ı Rum" olarak anılmaktadır.

327 Mikhaèl Doukas, **Tarih - Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, (Çeviren: Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, Sayfa 102.; Dukas, **İstanbul'un Fethi - Dukas Kroniği 1341-1462**, (Çevirmen: V. Mirmiroğlu), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2013, Sayfa 87.

328 **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman** -Giese Neşri-, (Hazırlayan: Nihat Azamat), Sayfa 58.

simgesidir. Bu sebeple yolun sahipleri kendi benliklerinde diriltir Ali'yi, "Aynayı tuttum yüzüme / Ali göründü gözüme" der. Pir Sultan ise bunu "Pir Sultan'ım şu dünyaya / Dolu geldim dolu benim / Bilmeyenler bilsin beni / Ben Ali'yim Ali benim" şeklinde betimler.

Pir Sultan Abdal'ın, Koyun Abdal'ın ve diğer Alevi-Bektaşi ozanlarının deyişlerinde sık sık geçen "Şah" kavramı, bu algı temelinde özetlenecek olursa Aleviler tarafından haksızlığı, yoksulluğu, zorbalığı, zulmü ortadan kaldıracağına, hak ve adalet dağıtacağına, "kısa çöp"ün hakkını "uzun çöp"ten alacağına, "sefiller"i şad edip güldüreceğine inanılan bir kurtarıcı güçtür. Yani iyiliğin, doğruluğun, güzelliğin, baş eğmezliğin Hakk'ın ve adaletin simgesidir. Bu kurtarıcı "Şah", kimi zaman Ali'dir, kimi zaman Hüseyin, kimi zaman Baba İlyas, kimi zaman güvercin donunda, yani dostluk ve barış donunda Anadolu'ya gelen Hacı Bektaş, kimi zaman Şeyh Bedreddin, kimi zaman boynu vurulan Şah Kalender, Kimi zaman Orta Anadolu'da yaygın söylenen "Dâra düşenlerin elinden tutan / Yetiş imdadıma ya Haydar Sultan." söyleminde olduğu gibi Haydar-ı Sultan'dır. Kimi zaman ise bir başkası... Kısacası bu "Şah" nerede, ne zaman, ne şekilde, hangi donda, hangi kimlikte ortaya çıkar, bunu kimse bilemez. Fakat Alevi düşünce ve değerler sistemi içinde böylesine köklü bir inanç vardır.

"Seni Şah'a gider derler", "Şah dolusundan içelim / Kalkıp meydana geçelim", "Karlı dağdan akan sular / Aktı gider Şah'a doğru // Kervanımız yola düştü / Kalktı gider Şah'a doğru" diyen Koyun Abdal yanı sıra, Alevi toplumunun yetiştirdiği en büyük ozanlardan biri olan Pir Sultan da Osmanlının Hızır Paşa'sı tarafından Sivas'ta siyaset edileceği sırada "Ben de bu yayladan Şah'a giderim", "Açılın kapılar Şah'a gidelim", "Kâtip arzuhalim Şah'a böyle yaz" demez mi?.. Kimileri bunu bilinçli ya da bilinçsiz yanlış ya da eksik biçimde yorumlayarak yalnızca Safevi / Erdebil ya da İran Şahları olarak anlama, değerlendirme eğilimi içindedir. Oysaki Alevi toplumunca olayın algılanma biçimi, çok boyutlu ve derinlemesine bakıldığında, arka plan -buna gölgenin

arkasındaki gerçeklik de denilebilir- çözümlemesi yapıldığında yukarıda değindiğimiz biçimde karşımıza çıkmaktadır.

"Şah", "Mehdi" ve benzeri kavramlarla tanımlanan tasarımlar, her dönemde ezilen toplumların özlemini yansıtan "Hak ve adaletin egemen olduğu düzen" kurgulamasından beslenir. Bu olgu Anadolu'da Alevi-Bektaşi toplumu tarafından da derinden benimsenen bir tasarımdır. "Güzel günlerin habercisi olan Şah" tasarımı ve Şah'ın kuracağı "baskısız ve sömürüsüz dünya" özlemi, anlaşıldığı kadarıyla insanlığın var oluşundan bu yana ezilen toplumların içlerinde taşıyageldiği, bitmek bilmeyen yakıcı bir özlem olmuştur. Belki de bastırılan ve susturulan, umutları kuşatılmış insanların içinde bulundukları umarsızlık ve bunalım derinleştikçe, bu tür düşsel boyutlu tasarımlara daha çok gereksinim duyulmuştur. Dolayısıyla bu özlem ve umut "Buyruk"larda karşımıza çıkan "Rıza Şehri" tanımlamasında / kurgulamasında yansımasını / karşılığını bulmuştur.

Yer ve zaman değişimi olsa da, her dönemde bu tasarım ve düşünce yapısına uygun olarak şekillenen "Şah", Alevi-Bektaşi toplumu tarafından insanları kötülükten kurtaracak, bolluğun ve bereketin hâkim olduğu, baskı ve zulmün ortadan kaldırıldığı, mutluluğun, adaletin ve eşitliğin hüküm sürdüğü bir düzene kavuşturacak, insanlar arasında ayrımcılığı giderecek "*kurtarıcı kişi*", "*insanlığı aydınlık ve mutluluğa taşıyacak öncü*" olarak algılandığını söylemiştik. Bu bağlamda ortaya çıkan beklentinin, insanlığın "*uzun yürüyüş tarihi*" boyunca benliğinde sakladığı derin bir özlemin, sonu gelmeyen arayışın, "insanın kendiyle ve doğayla barış içinde bir arada yaşadığı bir düşsel dünya"nın yansıması olduğunu söylemek olanaklı. Bu nedenle Şah olarak tanımlanan / tasarlanan öncü kişilik de, yerine, zamanına ve koşullara göre değişkenlik gösterebilir. Fakat bu değişkenlik durumu ne olursa olsun, "Şah" kavramıyla algılanan ve sunulan tanımın içeriğini, yapısını, özelliğini, niteliğini değiştirmez.

Bu bağlamda Alevi - Bektaşi - Kızılbaş toplumu dualarına başlarken çoğunlukla "Bism-i Şah" diye başlar. Pir Sultan'ın

irdelediğimiz deyişlerindeki "Şah" algılaması da bu söylediklerimizle örtüşen bir algılamadır. Kısacası, bu noktada "Gözleyi gözleyi gözüm dört oldu / Ne yatarsın Şah'ım günlerin geldi", "Benim Şah'ım meydanlarda gazâda / Umarım Hak yardım eder bize de" denilerek derin bir sabır ve özlemle beklenen "Şah" imgelemesi nasıl söylenirse söylensin, "ala gözlü, gül yüzlü güzel Şah"ı yaratan, simge haline getiren düşünce dünyası, özlem ve arayışlar büyük önem taşımaktadır.[329]

Alevi-Bektaşi toplumunun algısına göre, bu "Kurtarıcı Şah"ın savaşımı, darda, zorda kalanları kurtarma mücadelesi insanlığın var oluşundan beri sürmektedir. Söz gelimi bu söyleme yansıyan algıda, "Hazreti Şahın avazı / Turna derler bir kuştadır / Asası Nil deryasında / Hırkası bir derviştedir // Nerde Pir Sultan'ım nerde / Özümüz asılı dârda / Yemen'den öte bir yerde / Dahi Düldül savaştadır." Aslında bu kısaca betimlenecek olursa, doğanın temelinde bulunan, çeşitli yoğunluklarda süren bitimsiz karşıtlar çelişkisinin anlatımı ve yansımasıdır. Çünkü bu karşıtlık içinde ezilenin hak arayışı sonsuza dek sürecektir. Kendi deyimleriye "Şah yolunda giden" âşıkların söylemi açık ve kesindir: Haktan özge yâr bilmezler, aşk ile meydana gelince, zincir ile dâr bilmezler, gönüllere aşk düşünce, sabr-u karar bilmezler.

Doğruya nazar eyleriz
Biz eğri nazar bilmeyiz
Nakd ile pazar eyleriz
Veresi pazar bilmeyiz

Haktır sevdiğimiz bizim
Boyun eğdiğimiz bizim

329 Hatta öyle ki, "1960'lardan sonra Mehdi Dede'nin hakça ve halkça düzeni bir düş olmaktan çıkıp, Türk halkının gerçek özlemleri ile birleşince, Pir Sultan yeni bir yorum için gerekli ortamı bulmuştur. O, artık yeni bir toplumcu düzeni savunanların bayraklarından sözcülerinden biri halinde görülmeye başlanmıştır." İlhan Başgöz, **Pir Sultan Abdal Yorumları**, Özgür İnsan Dergisi, Cilt 5, Sayı 40, Şubat 1977, Ankara, Sayfa 56-59.; (Aynı yazı, **Folklor Yazıları**, Adam Yayınları, İstanbul 1986 içinde), Sayfa 205.

Haktır övdüğümüz bizim
Haktan özge yâr bilmeyiz

Sazımızı ele aldık
Koşmamızı çalageldik
Namusu deryaya saldık
Biz âşıkız ar bilmeyiz

Biz bu mülke gelüpdürüz
Ölmeden ön ölüpdürüz
Yâr ile yâr olupduruz
Arada ağyâr[330] bilmeyiz

Pervaneyiz yana geldik
Nazara divana geldik
Aşk ile meydana geldik
Zincir ile dâr bilmeyiz

Evvel ahir yâr kuluyuz
Haydar-ı Kerrâr kuluyuz
Ezel ikrârın yoluyuz
Âşıkız inkâr bilmeyiz

Muhyiddin Abdal coşunca
Çiğler özünde pişince
Gönlümüze aşk düşünce
Hiç sabr-u karar bilmeyiz[331]

330 Ağyâr: Yad, yabancı, başkası, rakipler.

331 Çeşitli kaynaklarda çeşitlenmelerine rastlanılan deyişi elimizdeki mecmualardan aldık.

Beklenti, özlem ve eğilimler insanların somut koşullarıyla, kendini çevreleyen unsurlarla ilgilidir. Yoğun baskılar altında ezildikçe ve umarsızlıktan bunaldıkça, sıkıntıya, bun demine düştükçe "ala gözlü Şah" ya da "gül yüzlü Mehdi Dede" beklentisi ya da benzeri şekilde tanımlanan bir "kurtarıcı", "çağrılan yerde hazır ve nâzır" ve "imdada yetici", Alevi-Bektaşi düşünce dünyası ve âşıkların deyişlerinde her zaman baskın bir eğilim olarak sürekli dile getirilmiştir. Bunu olağan karşılamak gerekir; çünkü haksızlıklar karşısında gücü yetmediğinde ya da Pir Ali'nin söylemiyle,[332] "Osmanlı oğluna gücümüz yetmez / Bize ettiklerin Yezitler etmez / Gözümden obamın hayali gitmez / Gönül yarasını yoktur bir sağlar" çığlığı yükseldikçe, insanlar kaçınılmaz olarak kendilerine "*sığınak ve dayanak merkezleri*", "*tutunma alanları*", "*kurtarıcı odaklar*" yaratır. Sonuçta bu beklenti de bunlardan biridir.[333]

Verilerden anlaşılıyor ki, ister bun deminden kurtaran Şah, ister yeni dünya / yeni toplum düzeni olsun bunlar aynı zamanda bir boyutuyla toplumların gereksinim duyduğunda yarattığı dayanak ve psikolojik direnç noktalarıdır. Bu dayanaklar özetle, umuttur, kurtarıcıdır, Mehdi'dir bir yandan, her zaman özlemle beklenen adalet sağlayıcı / dağıtıcı varlıktır.

Açık ki, insan, çaresiz ve çözümsüz kaldığı, bilincinin, güç ve donanımının, sahip olduğu olanakların içinde koşulları değiştirmeye yetmediği noktalarda dayanma ve sığınak merkezleri yaratır. Söz gelimi bu bağlamda, "Şah" olarak algılanan ve bir bakıma ezilmişliğin, örselenmişliğin beklentisi olarak ortaya çıkan, çok boyutlu anlam yüklenen "Ali" motifinin belki önem taşıyan bir boyutu da bu anlamı taşımaktadır. "İdealize" edilerek, bütün

332 Deyişlerindeki ipuçlarından Pir Ali'nin 16. yüzyılda yaşadığını tahmin ediyoruz. Bu dörtlükte geçen "sağlar" sözcüğü, "sağaltır", "iyi eder", "ondurur" anlamında kullanılan bir sözcüktür. Bu deyiş dışında elimizde Pir Ali'nin dört deyişi daha bulunmaktadır.

333 Ezilen toplumlarda her dönem ortaya çıkan bir beklentidir bu. Toplumların yakın dönem tarihine bakıldığında da bu görülebilir.

eksikliklerinden, zaaflarından doğal olarak arındırılan, kendi tarihsel gerçekliğinden, hatta insani özelliklerinden soyutlanan "Ali"nin, olağanüstü yetenek ve özelliklerle donatılmış, "erişen, ulaşan, saklayan, bekleyen, dara düşüldüğünde her zamanda ve mekânda yetişen, bun deminde bırakmayan" insanüstü bir varlık haline getirildiği görülüyor. Bundan anlaşılıyor ki, toplumlar özlemlerine, beklentilerine denk düşen "yiğit"leri, "kahraman"ları, bütün kusurlarından, eksiklerinden, hatta doğal insani özelliklerinden arındırarak, "yetiş" diye çağrıldığında her yere yetişen, sıkıntıları çözücü, insanüstü, sonsuz güç sahibi, mazlumların, ezilenlerin hak ve adalet dileğini yerine getirici olağanüstü yeteneklerle donanmış / donatılmış kurtarıcı bir varlık haline getirir.

"Şah" imgesinin en yoğunlaştığı âşıklardan biridir Pir Sultan Abdal. "Şah'a giden ben bir bezirgan gördüm / Ayrılmam katardan ben şimden geri / Hemen tutmuş hakikatın yolunu / Ayrılmam katardan ben şimden geri // Davran ey sevdiğim yokuşa davran / Kalktı Şah'a doğru gidiyor kervan / Erenlerden böyle kaldı bu devran / Ayrılmam katardan ben şimden geri" diye başlayan deyişinde bu "Şah" bir bakıma somutlaşmış ve geniş bir kitle katılımıyla birlikte yürüyüşe geçmiştir. Dikkatle çözümleme yapıldığında bunu görmek zor değildir.

Zamanın ve zeminin değişken koşullarına göre değişebilen Şah algısı, kimi zaman Şah Hüseyin, kimi zaman Baba İlyas, kimi zaman Şeyh Bedreddin, Börklüce Mustafa, kimi Şah İsmail Hatai olabilmektedir. Dönemin kayıt ve anlatılarından görülüyor ki, bu "Şah", Pir Sultan'ın yaşadığı dönemde bütün Alevilerin en büyük piri olan "*Mürşit Ocağı Postnişini*" Şah Kalender Çelebi'dir.[334] Kalender Çelebi'nin o dönemde Alevi-Bektaşi toplulukları arasında aktif tutumundan olsa gerek "*Şah Kalender*", "*Kalender Şah*" "*Sahib-i Zaman*" ve "*Mehdi-i Zaman*"[335] olarak anıldığı âşıkların

334 Osmanlı kaynaklarında Şah Kalender, Hacı Bektaş oğlu olarak da geçmektedir.

335 **Mehdi-i Zaman**: Kurtarıcı. Beklenmedik bir zamanda ortaya çıkıp insanları kötülükten ve zulümden kurtaracağına inanılan kişi.

deyişlerindeki söylemlerinden ve sözlü geleneğin aktarımlarından da açıkça bilinmektedir.

Döneme ilişkin Osmanlı belgeleri ve kaynaklarındaki kayıtlara da bu tanımlama / nitelemeyle geçtiği görülüyor.[336] Hatta Şah Kalender'in bizzat kendisinin "*Zamanın Mehdisi'yim*" diyerek kendini halkın diline düşürdüğünü, böylece "bazı divâne meşreplerin iğvâsıyla başına toplanan pek çok fesat ehliyle birlikte *sancaklar kaldırarak* tabllar[337] ve nefirler[338] çaldırdığını", bozgunculuk yaptığını yine dönemin Osmanlı kaynakları -vak'anüvisler- özellikle yoğun bir biçimdeki ötelemeyle, "olumsuz bir imaj" sunma gayreti içinde bildirmektedir.[339] Sanırım bu

336 Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi, Cilt 1**, (Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal), Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1992, Sayfa 92.; Ahmet Refik, **On altıncı asırda Rafızîlik ve Bektaşilik**, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul 1932, Sayfa 11.; M. Tayyib Gökbilgin, **Süleyman I., İslâm Ansiklopedisi, Cilt 11**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1979, Sayfa 109.; Suraiya Faroqhi, **Der Bektaschi-Orden in Anatolien**, Verlag des Institutes für Orientalistik der Universität Wien, A-Wien 1981, Sayfa 41.; İsmail Hâmi Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt 2**, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971, Sayfa 123.; Yaşar Yücel - Ali Sevim, **Klasik Dönemin Üç Hükümdarı Fatih - Yavuz - Kanuni**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1991, Sayfa 175.; Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik: Kalenderiler**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1992, Sayfa 134, 186.

337 **Tabl**: Davul.

338 **Nefir**: Boynuzdan yapılan ve yüksek düzeyde, çok sert ses çıkaran boruya denilmektedir. Alevi-Bektaşi dervişler arasında özellikle haberleşmek amacıyla kullanılmıştır. Cenge başlanacağı zamanda nefir vurulurdu.

339 Solak-Zâde Mehmed Hemdemi Çelebi, **Solak-Zâde Tarihi, Cilt II**, Sayfa 153.; Celâlzâde Mustafa, **Tabakâtu'l-memâlik ve Derecâtu'l-mesâlik**, (Türkçeleştiren: Sadettin Tokdemir), Askeri Matbaa, (107 Sayılı Askeri Mecmua Lahikâsıdır.), İstanbul 1937, Sayfa 86.; Petra Kappert, **Geschichte Sultan Süleymân Kânûnîs von 1520 bis 1557**, - Celâlzâde Mustafâ, **Tabakât ül-Memâlik ve Derecât ül-Mesâlik**, Franz Steiner Verlag Gmbh, Wiesbaden 1981, Sayfa 65-66, 165a-167b. (Celâlzâde Mustafa'nın kitabının adındaki yayınlardan kaynaklanan farklı yazılışlar olduğu gibi korunmuştur.)

açıklamalardan sonra bu bağlamdaki deyişlerde geçen ipuçlarını değerlendirerek konuyu belli bir çerçeve içine oturtmak zor olmayacaktır.

Sabahtan Şah'ıma vardım
Daha da Şah'ım uykuda
Yüzümü yüzüne de sürdüm
Ela da gözler uykuda

Ak gülünen kırmızı gül
İkisi de bir bahçede
Açılmışlar hara da karşı
Cümle de kuşlar uykuda

Sordum duduya kumruya
Siz ne vakit ötersiniz
Biz ol vakit öteriz ki
Şah uyana da uykuda

Şah Hatayi'm Haydar oğlu
Nazar eyle de ol kula
Ben kimim ki nazar edem
Nazar eden de uykuda

19. Rıza Kentine Soluk Üflenen Yer: Alevi Dergahlarında Yapılanma

Ey can aşk ola, üryân ve büryân girilir bu yola.
Eşiğin ötesinde bırakılır hırs, ihtirâs, nefs,
Benliğinden sıyrılır cümle canlar,
Gönlüne aşk ateşi düşen gelir.
Seni senden aldık, sana teslim eyledik. Bu meydan kör meydanı değil, gör meydanıdır. Demeye dil verildi, görmeye göz verildi, ne gördün, ne işittin?

"Biz şol abdalız bıraktık eğnimizden şalımız
Varlığından soyunup üryan olan anlar bizi

.....

Ey zahit ayık dururken anlamazsın sen bizi
Cürâ-i saki içip mest olanlar anlar bizi

.....

Niyazi'm aydur katremiz deryaya daldık bugün
Katre nice anlasın umman olan anlar bizi..."
(Niyazi - 17. yüzyıl.)[340]

19. 1. Giriş:

Alevi toplumunun değerler dünyasında -yaşam biçiminde, öğretisinde, yapılanmasında- ilişkilerinde, töre ve törenlerinde Anadolu erenlerinin, dergahların ve tekkelerin önemli bir yeri vardır. Günümüzde de yansımaları görülen bu yer, son derece etkili ve işlevsel bir özelliğe sahiptir.

340 Âşık Niyazi'nin yayınlanmamış bu deyişini elimizde bulunan 1852 tarihli bir mecmuadan aldık.

Kendine özgü iktisadi yapılanması olan dergahlar Alevi toplumunun yaşam biçiminde soyut bir olgu olarak yer almaz, etkili biçimde doğrudan toplumsal hayatın içindedir. Üretimin yapılanması ve paylaşımı, "birlikte üretim, birlikte tüketim" esasına tekabül eder. Kendi bünyesindeki kurumsal yapılar vasıtasıyla gündelik ilişkilere, tutum ve davranışlara etki edici özelliğe sahiptir. Bu yapılanma ve ilişkileri çok boyutlu ve derinlemesine açıklığa kavuşturmadan konuyu yeterince anlamak neredeyse olanaksızdır. Bu boyut atlanarak ya da görmezden gelinerek yapılacak değerlendirme ve yaklaşımlar ise doğal olarak son derece yanlı ve yüzeysel kalacaktır.

Üretimin yapısı, iktisadi düzenlemeler ve toplumsal alana yansımaları, aynı zamanda toplumsal ilişki ve yapılanmaları da ortaya çıkaran olgudur. Davranış ve kavrayış biçimlerine de doğrudan etkendir. Üretim ilişkilerinin ve iktisadi düzenlemenin oturduğu düzlemi bilmeden tarihsel dönüşümün, toplumsal devinim ve yapılanmaların anlamını çözmek olanaklı değildir. Bu boyut, hangi koşulların sonraki süreç ve ilişkileri yarattığını anlamak, yönelimin nereye evrileceğini bilmek bakımından da oldukça önemlidir. Toplumsal olaylar bütünlük içinde düşünüldüğünde bu durum, geçmiş - gelecek bağlantısının ve öngörülen yapılanmanın anlam anahtarıdır ve bilinç oluşumuna doğrudan etkendir.

Belli ki, Karaburun merkezli Börklüce eyleminde de öngörülen iktisadi yapılanma, ortak değerler sistemi olarak tanımladığımız, toplumsal alanda belli bir davranış kalıbının ve zihinsel oluşumun yolunu da açmıştır. İktisadi yapılanma, emeğin üretime katılımı ve üretimin paylaşımı gelişigüzel bir süreç değildir. Bu süreç toplumsal boyutlu ilişki ve tüketim yapılanmasının yeniden düzenlenmesini getirir. Börklüce'nin önerdiği sistem doğrudan bu boyutu içeren özelliğe sahiptir. Olaylar bu bağlam içinde değerlendirilirse, muktedir olanlar, sistemini talan ve kulluk üzerine kuranlar neden endişelidir, öfke içindedir, kendi deyimleriyle neden "**kakıyup**" saldırıya geçer? Esasında bu kolaylıkla anlaşılabilir. Abdalan taifesinin söylemiyle, "Gözlüye gizli yoktur, görmeye göz ola."

Öncelikle konunun hem öneminden dolayı, hem de bazı olgu ve ilişkileri daha ayrıntılı değerlendirebilmek için Börklüce eyleminin çok öncesinde Horasan Erenleri ya da Abdalan-ı Rum olarak tabir edilen çevrelerce kurulan Alevi - Bektaşi dergah, tekke ve zaviyelerinin oluşumu, yapısal özellikleri, toplumsal yapılanmadaki yeri, işlevi hakkında bazı açıklamalar getirmek sanırım yararlı olacaktır.[341] Bu arada bir durumu özellikle belirtmek gerekir. O da şu: Dergah, tekke ve zaviye yapılanmalarında topluluk bağlılığının son derece yüksek olduğu görülmektedir.[342] Bu durum, benzeri değerleri üreten ve paylaşan toplulukların doğal davranış biçimi olarak değerlendirilebileceği gibi, bu toplulukların aynı zamanda dışarıya -öteki sayılana- karşı kendi benliğini ve kimliğini oluşturma, koruma ve geleceğe taşıma, kendi içinde dayanışma refleksini de içerir.

Bu noktada bir gerçekliği vurgulamak gerekir. Sistemden kendini soyutlayan kapalı topluluklarda, sistem tarafından kuşatılmışlıktan dolayı kendini korumanın, birlikte değer üretmenin, paylaşmanın ve geleceğe taşımanın olanakları oldukça sınırlıdır. Bu tür yapılanmalar karşısında genel hatlarıyla sistemin tutumu, öncelikle bu yapıyı ortadan kaldırmak, dönüştürmek, bunun yeterince olanağı yoksa en azından yoğun biçimde denetim altına almak esası üzerine koşullanmıştır.

Topluluk bağlılığının yüksek olduğu toplumlarda kaçınılmaz olarak uyulması gereken birtakım kurallar yığını ve zamanla gelenekselleşen uygulama, törensel yapılanma ve ritüeller ortaya çıkmaktadır. Açık ki, bir yapının ayakta kalabilmesi için ilişkilerdeki tüm halkaların sağlam olması ve oluşturulan sistemin

341 Alevi - Bektaşi zaviyeleri hakkındaki belirlemelerimiz doğrudan konuyla ilgili belge ve incelemelerimize dayanmaktadır. Osmanlının ilk dönemlerinde kurulan zaviyeler ve etkinlikleri için şu çalışmaya bakılabilir: Ömer Lütfi Barkan, **İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler, Vakıflar Dergisi**, Sayı 2, Yıl 1942, Sayfa 279-386.

342 Alevi-Bektaşi toplumunun Orta Çağ'daki yapılanması buna önemli bir örnektir.

aksamadan yürümesi gerekir. Bu anlamda ortaya çıkan ve zorunlu uyumu gerektiren kuralların, ilişkileri sağlamlaştırıcı bir işleve sahip olduğu söylenebilir. Aynı zamanda bu topluluklar, içsel ve dışsal nedenlerle etkileşim içinde olan ve aynı amaçlar doğrultusunda hareket eden kapalı ve bütüncül topluluklardır. Dolayısıyla ortaya çıkan yapılanma, toplumsal, düşünsel, inançsal ve psikolojik boyutlu ilişki ve gereksinimleri karşılayan -gereksinime denk düşen- bir yapı olarak da tanımlanabilir. Alevi-Bektaşi toplumu için de geçerli sayabileceğimiz bu değerlendirme ve tanılar, bütünüyle Alevi-Bektaşi toplumu içindeki yakın gözlem ve tanıklıklarımıza dayanmaktadır.

Genel hatlarıyla baktığımızda, Anadolu'da, Osmanlının kuruluş dönemine denk düşen batını / heterodoks tekke, dergah ve zaviyelerin oluşumu, uzun bir sürece yayılan konargöçer topluluktan tarım toplumuna geçiş döneminin ürünü sayılabilir. Yani bir diğer deyişle, bir toplumsal yapıdan diğerine evrilmeyle birlikte yeni dönem ve koşulların ortaya çıkardığı, toplumsal gereksinimlerle doğrudan örtüşen kurumlar olarak değerlendirmek olanaklı. Dikkatle bakılırsa, bağlandıkları belli bir alan bulunmayan ve gezgin bir topluluk olan konargöçerler içinde bu türden sabit yapılanmaları oluşturmak, geniş etkinlik alanları yaratmak ve yaşatmak oldukça zor görünmektedir. Bu sebeple, bu döneme gelinceye kadar, bu inançsal yapının konargöçer topluluklar içinde onlarla birlikte konup göçen temsilciler -babalar, dedeler- vasıtasıyla temsil edildiğini söylemek mümkündür.

Bu arada yeri gelmişken "heterodoks / hétérodoxe" kavramının açılımını aktarmakta yarar var. Bu kavramla tanımlanan resmi / egemen yapının -sistemin / düşüncenin- benimseyerek sisteme, kulluğu temel alan kurulu düzene, ideolojik temeline dayanak yapığı ortodoks inanç ve öğretinin dışında kalan ve ona karşı bir duruş ve tutum içinde olan "öteki / karşıt / aykırı / farklı" düşünce / inanç sistemidir. Olguda, sorgulamayı, anlamı, özü esas alır. Kavramın kaynağı Yunanca "heteros" sözcüğüdür

ki; 'başka, öbür, farklı' anlamlarına gelmektedir.[343] Değişmeyen, yerine yenisi konulamayan kalıp ve dogmaları karşılayan / kapsayan ortodoks kavramının karşıtıdır. Ortodoks ise şekilselliği, zâhir olanı, değişmez kalıbı esas alır. Sorgulamayı ve değişimi "*imansızlık*" kabul eder.

On birinci yüzyıldan, on altıncı yüzyılın ikinci yarısına kadar, Anadolu'da, ağırlıkla Alevi-Bektaşi-Kızılbaş olarak tanımlanan heterodoks toplulukların yaşam düzenine baktığımızda, bunlardan yerleşiklerin, özellikle Anadolu coğrafyasının, ulaşımın ve denetimin zor olduğu, kendi deyimleriyle "kuş uçmaz, kervan geçmez" sarp ve dağlık bölgelerinde, göçebe ve yarı göçebelerin, kışları, yerleşimin henüz gerçekleşmediği "kışlak" olarak kullanılan ıssız ovalarda, yazları ise, "yaylak" olarak kullanılan otun ve suyun bol olduğu yüksek yaylalarda yaşayan topluluklar olduğu görülüyor.

Sisteme oldukça mesafeli, hatta sistemle çatışmalı, bu yerleşme ve yaşam düzeni içerisinde bulunan bir toplumdan, sistemle bütünleşmiş yerleşik yapıya özgü bir yaşam biçimi ve belli kalıplar üzerine oturmuş, dengeli bir toplum - devlet ilişkisi beklenemeyeceği açıktır. Bu noktada devletin, egemen olanın tutumu, anlayışı ve davranışı, sistemin oturduğu kalıpsal yapı ve biçimlendiği özellikler belirleyicidir. Bu, koşullara göre olumlu ya da olumsuz temelde gelişen ilişki ve oluşan yapıya inanç sistemi de dahildir. Bu nedenle, "Horasan Erenleri", "Anadolu Erenleri" ya da "Rum Abdalları=Abdalan-ı Rum"[344] denilen dervişler, babalar,

---

343 Kavram için ayrıca bkz. Pars Tuğlacı, **Okyanus Ansiklopedik Sözlük, Cilt III**, Pars Yayınları, İstanbul 1972, Sayfa 1062-1063. Kavrama Türkçe sözlüklerde, "1. Kabul edilmiş din kurallarına aykırı, 2. Aykırı düşüncelere veya ilkelere saplanmış" biçiminde bir anlam yüklenmiştir. Bkz. **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayını, (10. Baskı), Ankara 2005, Sayfa 881. Bu yüklemenin kavramı bütünüyle açıklamadığı ve anlaşılmasını sağlamadığı açıktır.

344 Konuyla ilgili bkz. **Menakıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli "Vilâyet-nâme"**, Hazırlayan: (Abdülbâki Gölpınarlı), İnkılâp Kitapevi, İstanbul 1958, Sayfa 18-19.; **Vilâyetmame-i Hacı Bektaş Veli, -Birinci Kitap-**, (Hazırlayan: Sefer Aytekin), Emek Basım - Yayımevi, Ankara 1955, Sayfa 58-63.; **Hacı Bektaş-ı Veli Manzum Vilâyetnamesi**, (Yayına hazırlayan: Bedri Noyan), Can Yayınları, İstanbul 1996, Sayfa 168-173.

dedeler, abdallar gibi inanç önderlerinin öncülüğünde, egemen olan ortodoks İslami yapıdan her yönüyle farklı, namaza, oruca aldırmayan, şeriatın kurallarına bütünüyle aykırı ve bu yapıya karşı olanca gücüyle direnen yeni bir inançsal / düşünsel ağırlıklı yapılanmanın ortaya çıktığı görülmektedir.[345]

Bu yapılanmanın başını ise, özellikle bu, baba, dede, abdal gibi adlarla anılan öncülerin oluşturduğu dergah, zaviye ve ocaklar çekmektedir. Bu bakımdan, genellikle yerleşikliğin olmadığı boş, ıssız ve sarp yerlerde kurulan dergah ve zaviyelerin, otorite boşluğunun yaşandığı koşullarda bir bakıma toplumsal gereksinim sonucu ortaya çıktığı, sistemden kopuk yaşayan ya da kendisini egemen yapıdan dışlayan topluluklar arasında belirli bir toplumsal düzen ve dengenin oluşumunu sağladığı, kurulduğu yerlerin yerleşim birimi haline gelmesinde, şenlenmesinde ve tarım düzenine geçişte önemli etkileri olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Horasan Erenleri ve Rum Abdalları olarak tanımlanan topluluklar Alevi-Bektaşi öğretisi ve eylemliliği içerisinde ortaklaşa yer alırlar. Fakat bu arada bir ayrıntıya dikkat etmek gerekir. Acaba Horasan Erenleri ve Rum Abdalları arasında bir farklılık -bu konumsal, düşünsel, kökensel ya da başka türlü olabilir- ve bu farklılıktan kaynaklanan bir çelişme ve çekişme var mıdır? Yoksa bu kavramlar gelişigüzel ortaya çıkan kavramlar mıdır?

---

345 Ortaya çıkan bu yapıyla ilgili Halil İnalcık, "İlk Osmanlı beyleriyle yakın ilişkileri olan, genellikle, baba, abdal, kalender ya da ahî adı verilen uçlardaki şeyh ve dervişler Türkmen kabilelerinin göç dalgasıyla 11. yüzyıldan beri Anadolu'ya gelmekteydiler. Bunlar Türkmen aşiretleri için, Türk-Moğol şamanları gibi, toplumsal ve dini hayatın odak noktalarıydı... Anadolu dağlık bölgelerinde yüksek yaylalarda, özellikle uç bölgelerinde yaşayan yarı göçebe Türkmenlerden, yerleşik hayatın, Müslüman yaşam ve ibadetinin sünnî biçimleri beklenemezdi. Horasan Erenleri veya Abdalan-ı Rum (Anadolu) adıyla bilinen bu abdal ve babalar, şamanist inançlardan türeme ve aşiretin toplumsal yapısına uygun "rafızî", heterodoks bir İslâmı temsil etmekte idiler... Türkmenler kendi toplum ve kültür biçimlerini temsil eden babalara bağnazca bağlıydılar." demektedir. Kimi isabetli tespitlere karşın bu belirlemede epeyce tartışılması gereken boyut bulunmaktadır. Bkz. Halil İnalcık, Osmanlı İmparotorluğu Klâsik Çağ (1300-1600), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, Sayfa 194-195.

Biz bunun gelişigüzel olmadığını, bu tanımlamada birtakım tarihsel kökenlerin bulunduğunu söylemek istiyoruz. "Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi" de dikkatle taranırsa satır aralarında böyle bir farklılıktan kaynaklanan bir çekişmeden söz edilebilir. Söz gelimi, Hacı Bektaş, Horasan'dan "güvercin donu"nda gelirken, onun gelişini gören ve Rum ülkesine girişini istemeyen Rum Abdallarının isteğiyle Hacı Doğrul'un onu "doğan donu"nda karşılaması ve saldırgan bir tutum içerisinde olması buna ilginç bir örnektir. Hatta bu saldırgan tutum karşısında bir bakıma şaşkınlık yaşayan Hacı Bektaş, Hacı Doğrul'a, "Er erin üstüne böyle mi gelür, eğer güvercinden daha mazlum bir yaratık bulsaydık onun donunda gelirdük" gibi bu davranışı ne denli yadırgadığını yansıtan bir ifade kullanır.[346] Bu durum, derin farklılıklardan kaynaklanan bir çelişme olabileceği gibi, belki de yaşam alanlarını koruma düşüncesiyle ortaya çıkan bir "karşı duruş", bir davranış biçimi olarak da algılanabilir.

19. 2. Dergahlarda İktisadi Yapılanma:

Değindiğimiz gibi, on üçüncü yüzyıldan itibaren oluşumunu bildiğimiz Alevi-Bektaşi dergahlarının, verilerden hareketle incelemesi yapıldığında çok önemli bir gerçeklik karşımıza çıkmaktadır. Bu oluşumlar, belli bir topluluk ve yapılanma çerçevesinde hep birlikte üretimin, hep birlikte tüketimin yapıldığı, herkesin yeteneğine göre üretime katıldığı, gereksinimi kadar tüketim

346 Bkz. **Vilâyetname-i Hacı Bektaş Veli - Birinci Kitap**, (Hazırlayan: Sefer Aytekin), Emek Basım - Yayımevi, Ankara 1955, Sayfa 58-62.; **Vilâyetnâme - Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli**, (Hazırlayan: Abdülbâki Gölpınarlı), İnkilâp Kitapevi, İstanbul 1958, Sayfa 18-19.; **Hacı Bektaş-ı Veli Manzum Vilâyetnamesi**, (Yayına hazırlayan: Bedri Noyan), Sayfa 168-173.; **Velâyetnâme - Hacı Bektaş-ı Veli**, (Yayına hazırlayan: Hamiye Duran), Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara 2007, Sayfa 174-182.; **Hünkâr Hacı Bektaş Veli Vilâyetnâmesi**, Yayına hazırlayanlar: (Hamiye Duran - Dursun Gümüşoğlu), Gazi Üni. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2010, Sayfa 201-213.; **Vilayetname-i Kolu Açık Hacim Sultan**, Ayyıldız Yayınları, Ankara 2012, Sayfa 21-23.

yaptığı, düşünsel birikimini derinleştirdiği, benliğini, yeteneğini geliştirdiği, değerlerini paylaştığı, dayanışmanın temel alındığı, eşitlikçi, paylaşımcı bir tasarımı içeren, toplumun düşünsel dünyası ve özlemleriyle örtüşen bir yapılanmadır. Bu yapılanmanın, rızalığı temel alan, kendi tanımlamalarıyla bir "*Rıza Şehri*" yapılanması olduğu ve bu sistemin, özetle "hep birlikte üretim, hep birlikte tüketim", "*ortak kazan / ortak lokma*" esasına dayalı, özel mülkiyetin bulunmadığı, "*ortak yaşam biçimi ve paylaşımı öngören temelde düzenlenen bir yapı*"ya denk düştüğü anlaşılmaktadır. Özenle incelendiğinde yapılanmanın bu boyutları açıkça görülebilir. Aleviliğin yol kurallarını ve düşünsel boyutlarını içeren "*Buyruk*"taki kayıtlar değindiğimiz yapılanmayı bu şekliyle sunmaktadır.

Yola girenlerin arasındaki ilişkiler, dergah içinde özel mülkiyetin bulunmayışı ve üretimdeki ortaklık, gerek görev dağılımı, yine kendi deyimleriyle yollara revan olanların, gidenlerin, kalanların lokmasından pay aldığı "*kara kazan*" olgusu, lokma bölüşümü -kendi aralarındaki paylaşımcı tutum ya da bir lokmayı kırka bölmek- ve rızalık motifleri, gerekse "bir lokma, bir hırka" anlayışı / algısı / düşünce yapısı bunun çok açık göstergeleridir. Özetle, karşılaştırıldığında görülecektir ki, dergahlarda ortaya çıkan bu yapılanma, "Buyruk"larda tanımı yapılan "Rıza Şehri" kuramıyla doğrudan örtüşmektedir.

Dergahların en önemli özelliklerinden biri de kendi deyimleriyle "irşâd etmek"tir. Bu olgu, karanlığa ışık düşürme, aydınlanma, aydınlatmadır. Bu düzlem, insanın "kendini bilme"si ve belli aşamalar kapsamında olgunlaşmayı temel alan bir öğretinin yansıması olarak tanımlanabilir.

Yine kendi deyimleriyle bu yapılanma, "gönülleri birleme"yi, "tahta kılıçla gönüller fethetme"yi, "Ölmeden evvel öl de, andan beri gel" diyerek nefis öldürmeyi temel alan bir yapılanmadır dergahlar. Bu bakımdan temelde şiddet ve çatışmayı reddeden konumlanmayı esas alır. Saldırgan, yıkıcı ve yağmalayıcı değildir. Acıtmayı, incitmeyi, ötelemeyi, itelemeyi, ayrımcılığı ve kul

hakkı yemeyi "insanlık suçu" sayar. Yol için düşkünlük sebebidir bu eylemler. Yaptırımı vardır. Kayıtlardan görülüyor ki, -bir bakıma gözlerden ırak- öğretinin öngördüğü biçimde yapılanmasını gerçekleştiren ve sistem / muktedir olanlar müdahale etmediği / saldırmadığı sürece, kendi düzenini kendi yapılanması içerisinde sürdüren bir anlayışla hareket etmiştir.[347]

Oluşturdukları bu yapıyı kendi geleneklerinde "*Rıza Şehri*" olarak tanımlar Alevi-Bektaşi toplumu. "*Rıza Şehri*"nde cümle nesneler ortak üretilir, ortak tüketilir. Herkes emeğini, yeteneğini ortaya koyarak üretime katılır. Gereksinimi ne kadarsa tüketimi de o kadardır. Ast - üst ilişkisi ve tahakküm yoktur. Makam, mertebe, unvan, cinsiyet gözetilmez. Cümlesi "bir can" olmuştur. Herkes "canlar içinde bir can"dır. Yol hizmeti, karşılıklı saygı esası, paylaşım ve nefis terbiyesine dayanan yol kuralları vardır. Hırs, ihtirâs, katmanlı yapı ortadan kalkmıştır burada. Ağrıtmak, acıtmak, incitmek, eliyle koymadığını almak, kul hakkı yemek, kendi deyimleriyle kısa çöpün uzun çöpten hakkını gözetmemek, üretmediğini, emek vermediğini, alın terinin karışmadığını yemek, ötelemek, itelemek en büyük suçlardandır bu düşünce ve değerler dünyasında.

Alevi-Bektaşi öğretisindeki yol kurallarının toplandığı, düşünsel dünyalarının yansıdığı "*Buyruk*"larda söylence gibi anlatılsa da, bu bir sistem önermesidir aslında.[348] Dergah, tekke ve zaviyelerde bunun pratiğinin yüzyıllar boyunca son derece başarılı bir şekilde yaşandığı görülmektedir. Bu öğretinin -ütopyanın-

347 Söz gelimi, Osmanlı saldırmadığı sürece eylemlere girişmemiştir. Bu rastlantı mıdır? Elbette değil. Belli ki, bu tutum, insanı eğiterek, nefisten arınmayı sağlayarak barışçıl temelde belli aşamalara taşımayı amaçlayan düşüncenin yansımasıdır.

348 Bkz. **Buyruk**, (Hazırlayan: Fuat Bozkurt), (Yayınevi yok), İstanbul 1982, Sayfa 97-104.; **İmam Cafer-i Sadık Buyruğu**, (Hazırlayan: Adil Ali Atalay), Can Yayınları, İstanbul 1998, Sayfa 92-98.; **İmam Cafer Buyruğu**, Şah Kulu Sultan Külliyesi Vakfı Yayını, İstanbul 1995, Sayfa 26-30.; **Buyruk (Menâkıb ül-Esrâr Behcet ül-Ahrâr)**, (Çeviren: Mehmet Yaman), Manheim Alevi Kültür Merkezi Yayını, D-Manheim 2000, Sayfa 146.

hayata geçmesi kendi içlerindeki yapılanma, eğitim sistemi ve toplumsal dönüşümleriyle de ilgilidir aynı zamanda. Bu sebeple, meydanlarında hep birlikte eşitçe pay ederler lokmalarını, "rızalık" verildikten sonra da sofraları için, "Artsın eksilmesin, taşsın dökülmesin. Pişirenin, taşıranın, kotarıp getirenin elleri dert görmesin. Yedirene delil, yiyene nur-u iman olsun" "Sofra-mız nimet-i nur, içilen tahur, ocaklar mamur, gönüller pür-nur ola" denir gülbenklerinde.

Bu yapılanma özetle, özel mülkiyetin olmadığı, paylaşımı ve eşitliği kapsayan, hep birlikte üretmek, hep birlikte tüketmek esasına dayalı, kendi deyimleriyle "yunmuş, arınmış, nefsini öldürmüş", -ölmeden evvel ölen, benliği öldüren- kâmil insanlar topluluğu tarafından oluşturulmuş, her türden baskı ve sömürüyü bütünüyle ortadan kaldıran, herkesin birbirinden "razı" olduğu, "rızalık" aldığı bir yapılanmadır.

"Can"ı "can"dan ayırt eden, nefis kavgasına, benlik davasına düşen, özünü her candan ayrıksı tutan, cümle canları aynı nazarla görmeyen "yol düşkünü"dür bu öğreti ve yol kuralları içerisinde. Bu sebeple "hırstan, ihtirâstan, nefsinden arınmak, benliğe lanet okumak", "kul hakkı" gözetmek temel bir boyut, önde gelen bir erdemdir bu öğretide. Bundan dolayı cemlerinde, demlerinde "ölmeden evvel öl de, andan beri gel" denilir. Yine bu yapılanma içinde rızasız lokma yemek, acıtmak, incitmek, rızasız iş görmek suçtur ve "düşkünlük" sebebidir. Her zamanda ve mekânda lokmaları pay ederken, söyleşirken, dolu dağıtırken, muhabbet ederken sorulur o sebeple, "meydana geldi Hakk'ın niyazı, elimizde yok tartı terazi, herkes oldu mu birbirinden / hakkına razı" diye...

Burada, "sermaye üreten sermaye", "pazara dönük" ya da en azından bir bölümü "pazar için üretim" bağlamında toplumsal farklılık ve katmanlar oluşumunu sağlayacak, "artık değer" yaratacak bir iktisadi yapılanma söz konusu değildir. Ayrıca emek ücretli olmadığı gibi, bu yapı içinde bulunanların üretime katılımı öne çıkan, önemsenen bir boyuttur. Topluluk bünyesindeki

bütün bireyler yeteneğine göre üretime katılır, gereksinimi oranında tüketir. Yapıkları üretim bütünüyle kendi gereksinimlerinin karşılığıdır. Kendi gereksinimleri haricindeki üretim ise, -fazla ya da artık üretim- yolculara, yoksullara, düşkünlere, gereksinimi olanlara pay etmek -dağıtılmak- üzere bir kenara konulan ve kullanılan üretimdir. Bu dağıtım ücretsizdir ve öğretilerinde, "üryan ve büryan" girilen meydanda "Hak için hizmet" olarak algılanır. Çünkü açları doyurmak, yalıncakları giydirmek bir görev olarak tanımlanır bu düşünce dünyasında. Paylaşımın, "ortak lokma"nın yansıması olan "Kara Kazan" motifi bu durumu simgeleyen önemli bir örnektir.

Söz gelimi kayıtlara göre, "Hünkar, Sulucaöyük'te nice hanlar açup, nice kazanlar kurup, nice sofralar yayup, açları duyurdı. Nice dertlilere derman olup, ağlayanı güldürdi. Nice ayıpları örttü, açıkları kim giydirdü."[349] Bu durum Kızıl Deli'den Abdal Musa'ya, Şücaattin Baba'dan, Kaygusuz Abdal'a kadar az bilinen ya da çok bilinen bütün dergahlarda böyledir.

Bu anlayışın fiili yansıması, Anadolu coğrafyasında öne çıkan eylem örnekleri olarak 1239 yılında Babailer ve 1413 yılından itibaren Şeyh Bedreddin'in halifeleri Börklüce Mustafa / Torlak Kemâl tarafından geniş alanlarda somut olarak gerçekleştirilen eylem ve yapılanmalarda vücut bulur.[350]

349 Bkz. Baki Yaşa Altınok, Hacı Bektaş Veli Hakkında Yazılmış Bir Menakıpnâme ve Bu Menakıpnâmede Belirtilen Anadolu'daki Alevi Ocakları, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı 27, Güz - 2003, Gazi Üni. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, Sayfa 183-184.

350 Babailer ve Börklüce Mustafa eylemleri için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, **Babailer İsyanı - Aleviliğin Tarihsel Alt Yapısı**, Dergah Yayınları, İstanbul 1996.; Mikhaèl Doukas, **Tarih - Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, (Çeviren: Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, Sayfa 98-100.; Dukas, **İstanbul'un Fethi - Dukas Kroniği, 1341-1462**, (Çeviren: V. Mirmiroğlu), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2013, Sayfa 84-87.; Ernst Werner, **Die Geburt Einen Großmacht, Die Osmanen**, Hermann Böhlaus Nachfolger Weimar 1985, Sayfa 217-233.

19. 3. Dergahların Kurulma Alanları:

Dönemin önde gelen dergahlarından Hacı Bektaş, Abdal Musa, Geyikli Baba, Kumral Abdal, Kızıl Deli, Seyyit Gazi, Hüseyin Gazi gibi Alevi-Bektaşi dergahları bunlar içerisinde bu değerlerin yaşandığı çok bilinen örneklerden bazılarıdır. Osmanlı döneminde genellikle kırsal alanda kurulan zaviyeler ise, dergahlardan daha küçük olan tekkelerdir. Böyle olmakla birlikte hacim dışında, işlevsel olarak farklılıkları yoktur. Zaviyelerin kurucusu dedeler, babalar, derviş ve şeyhler ise toplumu eğiten ve yönlendiren, kendi deyimleriyle irşad eden öncüler, yol gösterici kişilerdir.

Zaviyelerini çoğunlukla kolayca erişilemeyen ıssız ve sarp yerlere kuran, dağ başlarını, konalga ve geçitleri yurt tutan, bağbahçe işiyle uğraşan, ekin eken, bostan yetiştiren kısacası kendi emeğiyle geçimini sağlayan derviş ve babaların, göçebe, yarı göçebe ve köylüler arasında yönlendirme ve öğütleri, davranış biçimleri ve yaşam tarzlarıyla oldukça etkin oldukları görülüyor. Bu ıssız yerlerde kurulan zaviyelerde her türlü üretimin yapıldığı, geçimlerini kendi ürettikleriyle sağladıkları Osmanlının ilk dönemlerinde değişik yerlerde kurulan örneklerden de anlaşılmaktadır. Hatta kimi zaviyelerde Hristiyan kökenli dervişler de bulunmaktadır. Bunlar bütünüyle "Abdalan-ı Rum" olarak tanımlanan heterodoks derviş ve abdallar zümresidir.[351]

Bu oluşumların aynı zamanda yüzyıllar boyunca üretimin birlikte yapıldığı, aynı kazanda pişirilerek hakça paylaşımın ve eşitliğin sağlandığı, yani ortaklaşa üretim ve ortaklaşa tüketim sisteminin yaşandığı merkezler durumunda olduğunu da ayrıca belirtmekte yarar var. En azından, henüz çözülme, yozlaşma ve dönüşüm sürecinin yaşanmadığı 16. yüzyıl sonlarına -büyük soykırımların yaşandığı döneme- kadar böyle bir belirleme rahatlıkla yapılabilir.

---

351 Konuyla ilgili bkz. Raif Kaplanoğlu, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, Avrasya Etnografya Yayınları, İstaanbul 2000, Sayfa 149, 154.

Zaviyelerin kurucuları ve kendisine bağlananların[352] başlarda genellikle aynı aşiret çevrelerine mensup oldukları göze çarpmaktadır. Doğal olarak değerleri, düşünce dünyaları, önermeleri, bu toplulukların yaşam biçimi ve değerler dünyasıyla bütünüyle örtüşmektedir. Zaten böyle bir yapılanma öncesi aynı düzlemde bulunan, koşulları birbirinden farklılık içermeyen, benimsedikleri, kendilerini uymakla yükümlü saydıkları değer ve kurallar aynı olan bu toplulukların birbirine bağlılık düzeyi son derece yüksektir. Bu nedenle yapılanma sürecinde kolayca tutunan ve giderek toplumsal yaşamda etkin bir yer edinen tekke ve zaviyeler süreç içerisinde kuruldukları çevrelerde bir anlamda adım adım birer etkili "eğitim, dayanışma ve kültür merkezleri" haline gelmiştir. Bu etkinlikleri, toplumsal ilişki ve eylemlerde de açıkça ortaya çıkmaktadır. Yayıldıkları coğrafya dikkate alınacak olursa bu etkinlik çemberinin zamanla genişlediği ve yakın çevre dışında kalan çevreleri de kapsadığı anlaşılmaktadır.

Kuruluş aşamasında genellikle birkaç taliple / muhiple kurulan ve bir çeşit sığınak ve eğitim merkezi durumunda olan, yoksullara yardım edilen, yolcuların konakladığı, inançsal değerlerin yaşandığı, töre ve törenlerin yürütüldüğü bu zaviyelerin süreç içinde önemli bir etki alanı yarattıkları, giderek bulundukları bölgede çevrelerinin yerleşim birimi haline geldiği, etkinliklerinin yavaş yavaş geniş bir alana yayıldığı ve inanç dairesi içinde buralara bağlanan toplulukların önemli bir yekûn oluşturduğu görülmektedir. Elimizdeki örnekler bu konuda kanıtlayıcı bir özelliğe sahiptir.

Ayrıca buralarda yaşayan derviş ve babaların genel olarak üretimle uğraşan, elinden iş gelir, yetenekli, tarımcılıktan anlayan, bulundukları yerleri yurt tutmaya çalışan, yerleşik düzen eğilimli ve örgütçülük yeteneği yüksek insanlar oldukları görülüyor.[353]

---

352 Bu çevrelere Alevi-Bektaşi söyleminde çoğunlukla "talip", "muhip" tabiri kullanılır. Fakat bu tabirler yanında yaygın olmasa da zaman zaman "mürit" denildiği de görülüyor.

353 İncelediğimiz bütün dede ve babalarda görülen bu durumun, adı yaygın olarak bilinen en tipik uç örneği Hacı Bektaş Veli'dir. Vilayetname incelendiğinde bu özellikler yalın bir şekilde görülebilir.

Bu ilişkiler içerisinde üretim ilişkileri ve yerleşikliğe yönelik eğilimiyle zaviyelerin, göçebe aşiretler arasında düzenli yerleşime geçişte bir çeşit özendirici rol oynadığı da söylenebilir.[354]

Bu yerleşiklik aynı zamanda çözülmeyi ve evrilmeyi -bir bakıma konargöçerlikten köylülüğe dönüşümü-, eskiden kopuşu ve yeni bir yaşama düzenine geçişi içerir. Bu geçişin içerisinde yeni üretim ilişkileri, yeni değerler dünyası ve buna bağlı olarak yeni dengeler oluşturma istemleri bulunduğu gibi ve bu oluşum / dönüşüm süreci içinde sistemle gerginlik ve çekişmeler, gerilimin artmasıyla birlikte düşük ya da yüksek yoğunluklu çatışmalar bir boyut olarak öne çıkabilir. Nitekim Osmanlı düzeni - Alevi toplumu ilişkilerinde bu durumu dolayısız bir şekilde görmek ve izlemek olanaklıdır. Bu yapılanmanın getirdiği yaşam biçimi ve düşünce sisteminin tüm ayrıntıları ve içinde bulunulan koşulların yansımaları, ayrıca yaşanılan yerin doğası, özlemi ve acıları, Alevi-Bektaşi âşıkların deyişlerinde doğrudan, çoğunlukla çarpıcı ve yalın bir biçimde yansımaktadır.

19. 4. Alevi Âşıkların Deyişlerinde Dergahlar ve Erenler:

"Derya ne kadar büyük olursa olsun, herkes kendi kabınca alır" der Anadolu Erenleri. Alevi geleneğinde "âşıklık" başat bir yer tutar. Âşıklık, bir bakıma, tarihin, geleneğin, öğretinin, insan - doğa ilişkilerinin söz yoluyla elden ele, dilden dile, telden tele aktarılması, taşınmasıdır. Hatta durumu bir bakıma görev edinen "etkin ve yetkin" kişilerin varlığına da her dönemde rastlamak olanaklıdır.

Bu olgu Alevi geleneğinde "el vermek" olarak da tanımlanır. Bu, bir bakıma sesi alıp sese katmak, söze soluk vermek, can

354 Zaviye, dergah ve tekkelerin çevresinde zamanla yerleşim birimlerinin oluşumu bunun örneğidir. Söz gelimi yaygın olarak bilinen dergah ve zaviyelerden Kırıkkale'ye bağlı Koçu Baba ve Hasan Dede, Eskişehir'deki Şücaaddin Baba, Tokat-Turhal'daki Hubyâr Baba çevresinde oluşan köyler bu duruma açık birer örnektir.

vermek, sözü yeniden üflemek eylemidir aynı zamanda. Bu bakımdan âşıkların söylemleri, aktarımları, sözlü geleneğin kayıta geçirilmesi, belleklere yerleştirilmesi bakımından büyük önem taşır. Çünkü âşık deyişleri/nefesler sürekli söylem yoluyla yinelenmesi, çoğunlukla ezgilenmiş ölçülü ve uyaklı sözler olması sebebiyle aynı zamanda belleklerde taşıma kolaylığı sağlayan bir boyuta, bir özelliğe sahiptir. Bu bakımdan toplumsal bellekte düz anlatılara oranla daha yüksek düzeyde taşıma kolaylığına sahip olduğu söylenebilir.

Birçok Alevi âşığın söylediği deyişlerde kimi zaman yöresel, kimi zaman geniş coğrafi alanlara yayılan dergahların, tekkelerin ve erenlerin ayrıntılı dökümü yapılmaktadır ki, bu alandaki çalışmalar için bunlar son derece önemli veri ve kayıtlar içermektedir. Açık ki, bu deyişlerde belirtilen birçok ayrıntıyı yazılı kaynaklarda bulmak olanaklı değil. Bu açıdan tespit bağlamında da önemli katkılar sunuyor bu türden deyişler. Ayrıca dergah ve tekke kurucularının yaşamı ve ilişkileriyle, toplumsal alandaki etkinliğiyle ilgili bilgiler verilmektedir ki, bu bilgilerin içerdiği ayrıntıları da başka yerlerde bulmak ya da rastlamak zor.

Bütün bu olgular dikkate alındığında âşıkların dergah ve tekkelerle ilgili söylediği deyişlerin / nefeslerin dikkatle taranması gerekliliği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu tür deyişler dergah, tekke ve yatırların, kimi tarihsel ve toplumsal olayların, erenler arasındaki ilişkilerin tespiti ve değerlendirilmesi açısından ayrıca önem taşımaktadır. Aşağıda sunduğmuz örneklerden ilki 19. Yüzyıl âşıklarından Seyit Süleyman'a, ikincisi Sefil Ahmed'e aittir.

1.

Gökyüzünde bölük bölük dönersin
Kızıl Deli Şah'a varın turnalar
Otman Baba dergahına inersen
Ak Yazılı piri sorun turnalar

Geyikli Baba'ya varalım dem'e[355]
Uğra Seyyit Sultan[356] büyük dedeme
Yad ellere sakın sırrını deme
Hüseyin Gazi'de durun turnalar

Garkından kalkınca Emirler yakın
İnallu karışık uğraman sakın
Hacı Turabi'ye niyaza dökün
Geygel soyulcandır konun turnalar

Koçu Baba dergahından geçersen
Malya'nın çölüne doğru uçarsan
Balım Sultan dolusundan içersen
Anda erenleri anın turnalar

Koyun Abdal Hak aşkına dağlandı
Çıplak Ali Hak yoluna bağlandı
Çok âşıklar dergahında eğlendi

355 **Dem**: Muhabbet.

356 **Seydi Gazi / Seyyit Gazi Sultan**: Ünlü Anadolu "**alp-eren**"lerinden Seyyit Battal Gazi, sekizinci yüzyılda yaşadığı tahmin edilen ve hakkında çeşitli inanışlar bulunan öncü konumunda bir Anadolu erenidir. Babası Hüseyin Gazi'dir. Hakkında birçok söylenceler mevcuttur. Bu söylenceleri de içeren "Battalname" adıyla bir de kitap yazılmıştır. Eskişehir-Seyitgazi'de bulunan tekkesi ve türbesi, gerek Osmanlı döneminde, gerekse günümüzde önemli Alevi-Bektaşi merkezlerinden biri olma özelliğini her zaman korumuştur. Elimizde bulunan kayıtlara göre, dergahı, "Abdalan-ı Rum"un önde gelen dergahlarından biridir. Bir bakıma "Serçeşme" olduğu da söylenebilir. Yine eldeki verilerden 13. yüzyıldan ve 15. yüzyıla kadar -belki öncesi de vardır- "Abdalan" topluluklarının bu dergaha "hac" niyetine ziyarete geldiği, belli dönemlerde muhabbet demi kurdukları, cem törenleri yaptıkları bilinmektedir. Eskişehir, Manisa, Ankara, Çorum, Amasya, Tokat, Sivas yöreleri ve Balkanlarda bu ocağa ikrâr vermiş Alevi toplulukları vardır.

Hünkâr'ın yurduna inin turnalar
Haydar Sultan cümle dertlere derman
Ergülü Baba'da kuruldu harman
Mehemmet Dede'den olursa ferman
Varıp tekkesini görün turnalar

Hamitoğlu vardır yolun üstünde
Hasan Dede'm kadim olsun postunda
Çok er vardır Hubuyâr'ın destinde
Sağdan sola selam verin turnalar

Sultan Dede Garkın belli sözünden
Şah İbrahim hizmet eder özünden
Sakın yad avcılar gelir izinden
Ağuçan Sultan'da kalın turnalar

319. Seydi Dede'm tekkeyi bekler
Oturmuş erenler eksiği yoklar
Divriği'de Garip Musa'yı saklar
Hıdır Abdal Şah'a gelin turnalar

Abdal Musa Sultan Teke ilinde
Bülbül öter dost bağının gülünde
Muhabbet kurulmuş Avlan gölünde
Kaygusuz'dan himmet alın turnalar

Seyit Süleyman'ım böyle haliniz
Dertli dertli figan eder diliniz
Kerbelâ'ya düşer ise yolunuz
Ziyaret yeridir bilin turnalar

2.

Erkulu Baba'dan ihsân olursa
İneyim gurbetin yolu güzeldir
Gönül Cingeyli'de dostu bulursa
O zaman aşığın hâli güzeldir

Leylâ'm vardır sırra kadem basıyor
Dem olur ganîdir gâhi küsüyor
Seher vakti ılgıt ılgıt esiyor
Ol Koçu Baba'nın yeli güzeldir

Kara Donlu vardır yolun üstünde
Münkir gezer Alioğlu kastında
Hasan Dede'm Kur'an okur postunda
Giyinmiş hırkası şalı güzeldir

Cıba Ali'm çöküvermiş oturur
Kulu Dede'm hizmetini yetirir
Hasan Dede'm tomurcuk gül bitirir
Zemheride açan gülü güzeldir

Elifi taç giymiş yâd'a bilinmez
Mahitâb yüzünde hergiz dolunmaz
Gezdim dört köşeyi misli bulunmaz
Hünkâr Hacı Bektaş Veli güzeldir

.....

Sefil Ahmed eydur bir dolu içtim
Sermayem Hak'tandır bir dükkân açtım
Mehemmed Dede'nin toruna düştüm
Orda Hak Muhammed Ali güzeldir

Deyişlerde sayılan yerlerin tamamı Anadolu ve Balkanlar coğrafyasında bulunan dergah ve tekkelerdir. Bu durum yüzyıllar boyunca "Rıza Şehri" düşünce ve pratiğinin yaygınlık alanını gösteren önemli bir veridir.

20. On Yedinci Yüzyıl Ortalarında Önemli Bir Örnek ve Tanıklık: Abdal Musa Dergahı

20. 1. Ziyareti mahremi esrâr ve mukaddemi ebrâr fukaray-ı âli abâ hazreti Abdal Musa Baba

Abdal Musa Babanın evsafın beyan ider. Bir kerre gûhu bâlânın dameninde yüz evli bir camili ve bağ ve bahçeli ve cümle tahta örtülü evlerdir ve muaf ve müsellem Sultanı fukara Abdal Musa evkafıdır ol âsitanenin tamir termimine ve mekûlât meşrubatının ve âyende ve revendegânların hizmetine memurlardır ve bu kariyenin kıblesi tarafında kal'a misal kerpiç divarlı ve cürmü dört bin adım bir bağı iremin ortasında âsitanei kadim bina merkadi Abdal Musa Baba bir ulu kubbe-i nühtak içinde medfunlardır ve kâ(r)gir kubbesi üstü çam tahtası örtülü bir sivri kubbei âlidir zirvei âlâsında altun alemin beş saat yerden şulesi nümayandur ve merkadi pürenvari müşk anberi ham ile muattardır ve sandukai şerifin canibi erbaasında kıt'a kıt'a hüsnü hattı giranbeha kelâmı izzetler ile bezenmişdir ve gûnagûn altun misal çırag ve mücevher gümüş ve altun kanadîler ile ve bîhad musanna âvizeler ile arâste kılınmışdır ve seri saadetlerinde tacı bozdoğanî ki beş terkdir masavayi terk tecrid alâmetidir ol kisbet üzre yeşil imameleri vardır ki ırk-ı tahirden olub Horasan erenlerinden Hacı Bektaşi Veli fukarasıdır ve kubbei münevveri içi gûnagûn kıt'alar ile herbirin birer erbabı maarif âsâr idüb tahrir etmişler ve Rum ve Arab ve Acem ve Hind ve Sindden ve Belh ve Buhara ve Semerkand ve Horasan seyyahları gelüb alâmetlerimiz olsun deyu palhenk ve zertdeste ve nefir ve keşkül ve sapanı davudîler asmışlar Hakir babı muallâsı üzre celi hat ile bu beyti tahrir etdim

Pişvâyi târikî âli abâ

Merkâdi pâk tekye-i Musa Baba

Ve kubbenin canibi erbaası başka bir çevirme divarlı bir gül gülistanlı ve sünbül reyhanlı bağı iremdir andan taşrası mezkûr kal'a içre müteaddid müsafirhane ve meydanları ve kilar ve mat-

bahı keykâvüs ve fukara meydanları ve mesaciddir ve cabeca âbı revanlar üzre çemenzar sofalar ve kasrı lâtifler ile müzeyyendir ve her bir kûşesi uşşakî haliçeleri ile mesbutdur ve âlâtı a'avanın hisabın Huda bilür ve meydanlarında nice yüz altun misal alemler ve cırag ve def ve kudüm nefir ve nakkareler ile pirastedir ve üçyüzden mütecaviz pabürehne ve serbürehne ve çardarb ârifi billah terk tecrid canlardır kim her biri aklı Aristodur Şeb ruz ilme ve marifetullaha meşgullerdir ve gâyet ehli sünnet velcemaat fukaralardır ve matbahı keykâvüsünde kırk tane talâtin tennurekeş huddamları var kim her biri rahatülervah taamlar tabh idüb âzende ve revendeye sofra-i bîimtinanda hanı beyazı mezbuldür Subhûşam âyetin tilâvet idüb ya Rezzak ismine mazhardırlar ve fukara meydanı önünde bir çemenzar meydanda cereyan iden aynın iki canibinde gûnagûn beyti (bîdi) sernigûn ve çınar ve kavak ile bir müzeyyen bir çemenzar mekânı dervişandır ve anda bir namazgâh köşkü var Tahta örtülü sivri kubbedir ve altında abı hayat bir kaynak suyu vardır Musa Babanın nazargâhıdır biemrillâh hasta içse şifa bulurve bu meydanın bir tarafında yirmi anbardır içi gûnagûn mahsulât ile lebberlebdir ve bu meydandan taşra başka bir müsafihanei azîm var canibi erbaası divardır ve bu divanhane fevkanîdir altı iki yüz at alur ahurdur ve bu meydana hizmet iden mihmandarlardır zirdest canlardır ve şeb ruz âyende ve revendenin atlu piyâdesi eksik değildir iki müsafir gelse filhâl mâhazar Baba çorbası mukarrerdir ve öyle hikâyet iderler kim Musa Baba bu âsitanei inşa ideli matbahında ateş söyünmemişdir ve Huda söyündürmeyüb inkırâzüddevran müebbed ola acaib hanei bîminnetdir ve âzim evkafdır ve (on) binden mütecaviz koyunu ve bin camusu ve on katar katırı ve binden mütecaviz sığırı ve yedi yüz kulunlı (taylı) kısrağı ve yedi değirmeni ve bu kadar bağ ve bahçe ve tarlası ve dağlarında kuyusu var ve her biri sahibi hayratın ihsanıdır zira bu Anadolu vilâyeti halkı bu sultana gayet mutekidlerdir yirmi otuz konak yerden berrü bahirden nezerat gelür gayet ulu Sultandır nice bin kerâmatı zâhir ve bâhir olmuşdur cümleden biri tekyesi önü gayet batak ve çamurlu yer imiş bir nice fukaraları 'canım Sultanum şu âsitane önü gayet çamurludur gelen yârân züvvârân hayli taab ve ızdırâb çekerler himmetiniz ile bir kaldırım etseniz' deyu reca

ederler nola güllerim deyüb ol gice çırag ve meş'aller yakub def ve kudümlerin döğüb sur tabılların çalub hâlâ âsitanesine havale olan taşlı dağa tevhidi erre ile varub 'Selâmün aleyküm iy Allahın dagı' deyüb iki rik'at nemaz kılub ya cibâl biemrillâh senden recam budur ki 'bir müsafirhane yapdım gönüller kâ'besi yapmak içün anın kaldırımı yokdur ecdadı izâmımız seyyidülkevneyn aşkına on iki bin taş isterim ki her biri at ve katır gövdesi gibi ola gelüb tarikî Muhammedî üzre selâma duralar' deyu bir gülbangi Muhammedî çeküb ve cümle huzzarı abdalan Allah deyüb el yüze sürülünce ol an bir saika ve ra'd ve berk kopar kim bazı fukaraların zehresi çak olub cümle çerağlar sönüb bir reyhi sarsar zemini sarsub taşı ve toprağı savurub Musa Baba cümle fukaraların birbirin elele virüb 'güzeller duanız kabul oldı gelün tarikî Muhammede girün görün nice kaldırım döşenmişdür deyüb alessabah âsitaneden taşra çıkub görseler kim muradı şerifleri olan mahalde hâlâ üç bin adım tuli sun'u Huda bir kaldırımdır kim im'anı nazâr ile nigerân eylesen çeşmi ibret hayrelenir makduru beşer değildir öyle hemvare taşlardur kim her biri üstâdı hakkâk elinde inhikâk olunmuş musaykal ve mücellâ taşlardır ve öyle terkib ile dizilüb zeyn olmuşdur kim gûya bir radei hattâddır gören seyyahana hâfi değildür bunun emsali nice kerâmatları tevârihatlarda ve menâkıblarda masturdur himmetleri hazır ola andan kıbliye altı saat taşlıklı yerler ile ubur iderek Karye-i Sevündik Dede, Abdal Musa hazretlerinin halifelerinden bir sultan anda medfundur birkaç fukaraları vardur.[357]

Özgün metnini verdiğimiz bu önemli anlatı ve tanıklığın çevirisi özetle şudur:

20. 2. Abdal Musa Ziyareti

"Abdal Musa Babanın niteliğini beyan eder. Bir yüksek dağın yamacında yüz evli, bağlı, bahçeli, bağımlılığı olmadığı herkesçe

357 **Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (Dokuzuncu Cilt)**, Maarif Vekâleti Yayını, İstanbul 1935, Sayfa 273-275.

bilinen Abdal Musa dervişlerinin vakfıdır. Dervişler o tekkenin tamir, bakım, yiyecek ve içeceklerinden sorumludurlar. Ayrıca gelen geçen yolcuların hizmetiyle ilgili görevlidirler. İrem bağı güzelliğindeki bir yer ortasında bir ulu kubbe içinde bulunan Abdal Musa'nın türbesi eski bir yapıdır. Horasan erenlerinden Hacı Bektaş-ı Veli fukarasıdır / dervişidir. Kubbenin dört tarafı başka bir çevirme duvarlı bir gül gülistanlı ve sünbül reyhanlı İrem bağı gibidir.

Ondan başka bu kaleye benzer yer içinde pek çok misafirhane ve meydanlar, kiler, mutfak, fukara meydanları ve mescitler[358] vardır. Yer yer akar sular üzerinde çimenlikli sofalar ve hoş köşklerle süslenmiştir. Her köşesi uşak halılarla döşenmiştir. Kap kaçak araç gereçlerin hesabını Allah bilir. Meydanları nice yüz altın benzeri alemler, çerağ, def, kudüm, nefir ve nakkarelerle donanmıştır. Üç yüzden fazla yalın ayak, başı kabak (saçı sakalı kazınmış), candan baştan vazgeçmiş (dünya varlığını terk etmiş) canları var ki her biri Aristo akıllıdır. Gece gündüz ilimle ve marifetle uğraşırlar.

Mutfaklarında kırk kişiden oluşan işlemeli önlük giyinmiş hizmet edenleri var ki her biri çok güzel yemekler pişirip her dem gelen geçen yolculara, yoksula, azâdlılara ikram ederler. Minnetsiz sofralarında beyaz ekmekleri boldur. Fukara meydanı önü çimenlik bir meydandır. Bu meydanda akan suyun iki yanı çeşit çeşit salkımsöğütler, çınar ve kavaklarla çevrili çimenlik bir dervişler mekanıdır... Bu meydanın bir tarafında yirmi ambar vardır. İçi çeşit çeşit ürünlerle doludur. Bu meydandan taşra başka büyük bir misafirhane bulunmaktadır, dört tarafı başka duvardır. Burada divanhane üst kattır, altı iki yüz baş at alır ahırdır. Bu meydana canla başla sürekli hizmet eden mihmandarlar vardır. Gece gündüz konuklar eksik değildir. İki konuk gelse hazır baba çorbasından hemen verirler.

358 Burada kastedilen büyük bir olasılıkla muhabbetlerin yapıldığı meydan evi. Belli ki, Evliya Çelebi meydan eviyle mescidi biribirine karıştırmış olmalı. Alevi dergahında mescit olmayacağını herkes bilir.

Öyle anlatırlar ki Musa Baba bu tekkeyi inşa edeli mutfağında ateş hiç sönmemiştir. Allah söndürmeyip kıyamete kadar devam ede. Acayip teklifsiz yerdir ve büyük bir vakıfur. On binden fazla koyunu, bin camızı, on katar devesi, yedi katar katırı, binden fazla sığırı, yedi yüz taylı kısrağı, yedi değirmeni, bir bu kadar bağı, bahçesi, tarlası ve dağlarında korusu vardır. Her biri bir hayır sahibinin bağışıdır. Zira bu Anadolu vilâyeti halkı bu sultana oldukça inanırlar. Yirmi otuz konak yerden, karadan, denizden adaklar gelir, gayet ulu sultandır. Nice bin kerametleri görülmüştür. Nice kerametleri tarihlerde ve menkıbe kitaplarında kayıtlıdır. Himmetleri hazır ola."

Beğlerimiz Avlan Göl'ün üstüne
Ağlar gelür Pirim Abdal Musa'ya
Urum Abdalları postu eğnine
Bağlar gelür Pirim Abdal Musa'ya

Urum Abdalları gelür dost deyu[359]
Giydikleri aba ile post deyu
Hastaları gelür derman isteyü
Sağlar gelür Pirim Abdal Musa'ya

Talib olan gelir nefsini haklar
Pir olan libi hatadan saklar
Döğülür kudümler yürür sancaklar
Tuğlar gelür Pirim Abdal Musa'ya

Er olanın ikrarıdır yuları
Muhanedi çeksen gelmez ileri

359 Çeşitlenme: "Abdalları semah döner dost deyu."

Ak Pınar'ın Yeşil Göl'ün suları
Çağlar gelür Pirim Abdal Musa'ya

Bezirgânlar Hind'den gelür yayınur
Lokması çekilür açlar doyunur
Hakk'a âşık olan canlar soyunur
Beğler gelür Pirim Abdal Musa'ya

Ali'm Zülfikâr'ı aldı destine
Bâtın saldı münkirlerin kastına
Tümen tümen Genceli'nin üstüne
Dağlar gelür Pirim Abdal Musa'ya

Aşur aylarında yaşlar dökerler
Uyaruben hak çerâğun yakarlar
Demine "Hû' deyup gülbeng çekerler
Erler gelür Pirim Abdal Musa'ya

Bir niyazım vardır Gâni Kerim'den
Münkir bilmez evliyanın sırrından
Kaygusuz'um ayrı düştüm pirimden
Onlar gelür Pirim Abdal Musa'ya

Deyişte geçen "Avlan Göl" Abdal Musa dergahının bulunduğu Elmalı - Tekke Köyü yakınında bulunan bir göldür ve günümüzde kurutulmuştur. Bölge coğrafyası bilinmediği için deyişin bu dizesi "elvan gül" olarak okunmaktadır. Ak Pınar ve Yeşil Göl yine bölgedeki bir başka göl ve pınardır.

21. Börklüce Eyleminin Soluk Bulduğu Alan

Derin bir uğultudur "sessizliğin sesi". Kılıçlarının kanı kurumadan Karaburun coğrafyasına girdiğinde uzun süre ses duyamadı, kimseyi göremedi Osmanlı ordusu. Issızlıkta yürüdü. Issızlık ürperticidir. Havanın nemi, dağların rüzgârı eksik olmaz Karaburun'da ve seher yeli nergis kokusuyla eser. Sabahlar nemliydi. Dağlar uyandı, derya dalgalandı, arı uğuldadı gömecinde. Gökyüzünde bir karakuş dolanıyordu, bir güvercin ürktü yol üstünde, kuytulara kanat çırptı. Dağların salında bir turna katarı, gizlenmiş siperlerde sessiz bir bekleyiş, ürperten derin bir uğultu vardı ormanlarda. Doruklarda, koyaklarda incecik belirsiz bir sis... Belli etmese de tedirgindi, ıssızlığa destursuz dalan Osmanlı askeri. Savaş alanlarından deneyimli Bayezid Paşa kararlıydı, çıkmıştı kılıçlar kınından, vuruşmadan dönüş olmayacaktı. Gözlerde derin bir öfke, havada kan kokusu vardı.

Derin yaralanmaların izi kalır. Geçmez acılar, çok derindedir sızısı, kanar usul usul... Kan nasıl akıyorsa incecik, ılgıt ılgıt, öyle işte... Üstü örtülür kimi zaman... Anımsandıkça sızlar derinden ve yeniden. El değdikçe kanayan yaralardır örtülen, dile gelen, dile gelmeyen...

Döneme ilişkin belge ve kayıtlara göre eylem ve direnişin alanı neredeyse bütün Ege bölgesini kapsamaktadır. Fakat Karaburun, eylemin ve eylemcilerin merkez üssü durumundadır. Börklüce'nin bulunduğu ve faaliyetlerini sürdürdüğü yer burasıdır. En çetin direnişler bu bölgede sergilenmiştir. Ağır çatışmaların yaşandığı, Osmanlı ordularının yenilgiye uğrayarak ağır

kayıplar verdiği ilk yerler Karaburun'un sarp dağları, dar boğazları, derin vadileri olmuştur. Doukas'ın kayıtlarına göre, Börklüce Mustafa ve yoldaşları altı bin -kimi kayıtlarda on bin- yoldaşıyla birlikte dağların boğazlarında geçit vermez yerlere, ulaşılması zor, savunması kolay bölgelere siperlenmişlerdi. Bu sebeple birinci ve ikinci saldırılarında son derece başarısız oldu Osmanlı birlikleri.

Aydın ili sancak beyliğine atanan İskender Beyin yürüttüğü birinci saldırıda Osmanlı ordusundan kurtulan olmadı, ikincisinde ise Saruhan sancak beyi Ali Bey ancak çok az sayıdaki askerle birlikte kurtulmayı başarabildi. Bu sebeple üçüncü kez derin bir hırsla ve öç alıcılık refleksi güdülenmiş olarak saldırıya geçen Şehzade Murad ve vezir Bayezid Paşa, birlikte getirdikleri askerin yanı sıra, Bithynia, Phrygia, Lydia ve Ionia'dan kalabalık askeri birlikler topladı. Bölgede büyük kitlesel kıyımlara girişmekten sonra en çetin saldırılarda bile geçit vermeyen bu derin boğazlara, dar geçitlere yöneldiler. Yollarının üstünde rastladıkları tüm insanları ayrımsız katlederek, bir anlamda direnişçilerin merkez savunma hattı olarak tanımlanabilecek bölgenin en yüksek dağları olan, dolayısıyla direnmeyi kolaylaştıran Bozdağ ve Akdağ civarına geldiler. Bu dağlar, antik çağ döneminde "Rüzgarlı Mimas" olarak adlandırılıyordu. Sonuca bakıldığında, Osmanlı güçlerinin, "Karaburun Erenleri"nin savunma hattını kırabilmek için yoğun bir şekilde saldırdığı, kalabalık olmanın sağladığı güç üstünlüğünü kullanarak kuşatma zemini oluşturmaya çalıştığı, buralarda çok şiddetli ve büyük kıyımlara varan çatışmaların yaşandığı elimizde bulunan verilerden anlaşılmaktadır.[360]

Tevârih-i Âli Osmanlardaki olumsuzlama amaçlı düşülen kayıtlara göre Börklüce Mustafa, "Aydın ilinde Karaburun'a varub ol yerin halkına hayli muzâyaka virdi. Hattâ hâşâ kendüye Peygamber budur dahi buna benzer nice nâ-ma'kul fiiller idüb

360 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Mikhaèl Doukas, **Tarih - Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, (Çeviren: Bilge Umar), Sayfa 100-101.; **Dukas, İstanbul'un Fethi - Dukas Kroniği 1341-1462**, (Çevirmen: V. Mirmiroğlu), Sayfa 85-86.

ol vilâyetde hayli şevket tutub başkaldırmışdı."[361] "Aydın elinde deniz kıyısında Kara Burun adlı bir yer vardı, orada bir ibâhacı kişi ortaya çıktı. Kendine sofu adını verdi."[362] Bunlardan anlaşılıyor ki, yaşam alanının kurulduğu yer, aynı zamanda savunma ve direniş hattıdır.

Kayıtlardan, Börklüce'nin toplumsal alanda geniş bir etkisinin bulunduğu ve toplulukları harekete geçirebilecek durumda olduğu da çok açık anlaşılmaktadır. "Börklüce Mustafa'nın katında hayli sûfiler cem olmuşıdı... Her biri div-sûret, ankâ sıfat, ifrît-sîret, eli tesbihlü, kolı âsâlu, egni hırkalu, başı şemlelü, tâcı misvâlu, beli Kays kuşaklu, ayagı agaç na'lınlu, ensesi taylasanlu üç binden ziyâde cem olup başka bir leşker bigi olmuşıdı." Bunlardan anlaşılıyor ki, Osmanlı yöneticileri durumu izleyip, olumsuzlayıcı nitelemelerle betimlenen sufilere karşı saldırıya geçmiştir. "Sultan Murad Han Bâyezid Paşayla Rûm leşkeri Kara-burunda buluşup azîm cenk itdiler. Arada hayli âdem helâk oldı. Âkıbet Börklüce Mustafayı sıdılar. Kendüyi arada cenk arasında yaraladılar ol uyan sûfileri kılıçdan geçürdiler ol vilâyeti zabt itdiler beglik kullara timâr üleşdirdiler... Girü bu tarafdan bir kudret-i semâ'i dahı ol zamânda Torlak Hû Kemâl dirlerdi. Ol durumışdı ol dahı yol dutmışdı şer-i şerife muhâlif çok işler işlerdi. Anun dahı çok müridi muhibbi vardı. Ol tâifeye Kemâliler dirlerdi. Başları tazlak torlaklar. Anlar dahı iki binden ziyâde, leşker bigi cenk çegâne, ol dahı dürlü dürlü fesâd müridleri hayli murâyılıklar ider oldılar mülhidâne. Aydın ilinde ol tarafı azdurdılar. Sultan Mehemmede anı dahı didiler. Ana dahı leşker gönderdi. Varup Torlak Hû Kemâli dahı dutdılar berdâr itdiler. Müridlerini muhiblerini tagıtdılar. Ol fesâd dahı aradan gitdi."[363]

---

361 **Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Kayhan Atik), Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 2001, Sayfa 173.

362 Şükrüllah, **Behçetüttevârîh**, (Osmanlı Tarihleri I içinde), Sayfa 60.

363 **Oruç Beğ Tarihi**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Çamlıca Yayını, İstanbul 2007, Sayfa 51-52.; Edirneli Oruç Beğ, **Oruç Beğ Tarihi**, (Baskıya Hazırlayan: Atsız), Tercüman Yayını, İstanbul 1972, Sayfa 74-76.

Farklı ayrıntılar aktarsa da, kayıtların tamamı birbirini büyük ölçüde bütünlemektedir. "Bayezid paşa Magnisa'ya geldi. Torlak Hû Kemâl'i anda buldı. Ol dahi iki bin Torlaklarla çenk-i çigâne İli illerün azdırup yürürler idi. Gelüp anları tagıtdılar. Torlak Hû Kemâl'i birkaç müridiyle dutup berdâr itdiler."[364]

Diğer kayıtlarda yine Börklüce ve yoldaşlarını olumsuzlama temelinde devam etmektedir. "Bâyezid Paşa Mağnisa cânibinde zuhûr iden Torlak Hut nâm müfsidin dahi üzerine varub kendüyi berdâr (astı) ve tevâbi'in tîğ-i âteşbâr eyledi (yoldaşlarını keskin kılıçla katletti)."[365] Torlak Kemâl bir başka kayıtta şöyle anlatılmaktadır: "Ol zamanda Torlak Hu Kemal derlerdi âyin ve erkân-ı bâtılınca bir erkân tutmuştu; şer'a muhalif çok işler işlerdi. Anun dahi yanında (çok müridi muhibbi) vardı. Ol taifeye *Kemâliler* derlerdi. Çıplak dazlaklar idi, iki binden ziyade idi; alem, deblek nayle il üzerine gezerlerdi, illeri aldadup, çiftten, çubuktan ayardup kendulere benzedirlerdi. Anlar dahi türlü türlü fesada başlayıp haylı mülhidlikler ve mürailikler ederlerdi. Aydın ilinde bu suretler ile durdukları yerleri harab etmişlerdi."[366] Yukarıda aktardığımız Oruç Beğ metniyle bu metin bütünüyle örtüşmektedir. Bu kayıtlarda görüldüğü gibi, Torlak Kemâl'in yoldaşlarına aynı zamanda "*Kemâliler*" denildiğinin belirtilmesi ilginç bir vurgu. Demek ki toplumsal alanda böyle bir adlandırma var. "Tevârih-i Âl-i Osman"lar dışında böyle bir kayda başka yerde rastlanmıyor.

Kaynaklarda, Börklüce eylemine katılan direnişçilerin sayısının genellikle birbirini tutmadığı, farklı kayıtlarda farklı katılımcı sayısı verildiği görülüyor. Bununla birlikte bu sayı üç bin civarından

364 **(Anonim) Tarih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Ömer S. Kurmuş), Sayfa 47.

365 Mehmed B. Mehmed Er-Rûmî (Edirneli)'nin **Nuhbetü't-Tevârih Ve'l-Ahbâr'ı ve Târih-i Âl-i Osman'ı**, (Hazırlayan: Abdurrahman Sağırlı), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000, Sayfa 66.

366 Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi, Cilt I**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1988, Sayfa 363.

başlayarak on bine kadar yükselmektedir. Buradaki kayıtta verilen üç bin civarındaki sayı, İdris-i Bitlisi tarafından düşülen kayıtta on bine yakın,[367] Anonim Tevârih-i Âl-i Osman'da üç - dört bin,[368] Şükrüllah tarafından verilen kayıtlarda ise "dört binden artık" şeklinde verilmektedir.[369] Yine bir başka "Anonim" kaydında ise, "Karaburun nâm mahalde Börklüce Mustafa'nun on bine kârib askeri ile harb u kitâle iştigâl olundı." denilmektedir.[370]

Doukas tarafından katılımcıların altı bin civarında olduğu ifade edilmektedir. Genellikle iki - üç bin civarındaki sayı ise Torlak Kemâl'in çevresine toplanan direnişçilerin oranı olarak verilirken, bu noktada kayıtların genellikle birbiriyle örtüştüğü görülüyor. Müneccimbaşı'nın aktarımı ise İdris-i Bitlisi'nin söylemiyle uyum içindedir. Buna göre, "Börklüce Mustafa'nın etrafına atlı ve yaya olmak üzere on bin savaşçı toplanmıştı. Halifesi Kemaloğlu Torlak Hud'un da üç bin adamı vardı."[371] Hoca Saddettin Efendi de İdris-i Bitlisi'nin aktardığı sayıyı olduğu gibi yineler.[372] Verilerden anlaşılan Börklüce ve Torlak Kemâl çevresine toplanan fiili direnişçi sayısının aşağı yukarı on bin civarında olduğudur. Aygıloğlu direnişini de buna eklersek on binin üzerinde yüksek bir katılımın ortaya çıkacağı açıktır. Mücadelenin seyri katılımı etkiler. Bu tür kitlesel mevzilenme ve savunmaların direniş safhasında katılımcı sayısı koşullara göre her zaman artabilir,

---

367 İdris-i Bitlisi, **Heşt Bihişt - II. Cilt**, (Yayına hazırlayanlar: Mehmet Karataş - Selim Kaya - Yaşar Baş), Sayfa 277.

368 **XVI. Yüzyıla Ait Bir Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Şamil Çan), Sayfa 78.

369 Şükrüllah, **Behçetüttevârih**, (Osmanlı Tarihleri I içinde), Sayfa 60.

370 **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Cihan Çimen), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006, Sayfa 64.

371 Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, **Camiü'd-düvel**, (Yayına hazırlayan: Ahmet Ağırakça), İnsan Yayınları, İstanbul 1995, Sayfa 180-181.

372 Hoca Sadettin Efendi, **Tâcüt-Tevârih, Cilt II**, (Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu), Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1992, Sayfa 111.

eksilebilir. Katılımı yoğunlaştıran dalgalanma ve sebepler ortaya çıkabilir. Olayın bu yönü, savunma hattının somut durumuyla / gereksinimiyle ilgilidir. Şurası açık ki, tekdir elbet takdiri bozar, fakat buna karşın gelişme-nin bütün boyutlarını baştan belirlemek çok fazla olası değildir.

Yine Löwenklau tarafından Almanca yayınlanan "*anonim kronik*"e göre Börklüce'nin üç bin, Torlak Kemâl'in iki bin yoldaşı eylemlere katılmıştır.[373] Olaylara ilişkin kayıt ve aktarımlarda Börklüce önderliğinde yürütülen bu direnişe katılan eylemcilerin sayısının birbirini tutmadığı, farklı oranlarda telaffuz edildiği görülse de, her halükârda katılımcıların sayısının beş binden fazla olduğunu söylemek mümkündür.[374] Yine kimi kayıtlarda, Torlak Kemâl ve Aygıloğlu direnişçileri haricinde yalnızca Karaburun savunmasında dört bin civarında direnişçinin katledildiği belirtilmektedir. Kayıtlarını verdiğimiz "Börklüce Mustafayı sıdılar (yendiler). Kendüyi arada cenk arasında yaraladılar, ol uyan sûfileri kılıçdan geçürdiler." "Kim bir sûfi derviş / Mürîdi Karaburun'ı bürümiş / Yanınca hayli sûfile gidermiş / Kırılan dört bin artuk ola sûfî / Giyerdi her biri başına kûfî " söylemleri de açıkça bunu kanıtlar niteliktedir.

Sonuç olarak bu verilerden ne anlaşılabilir? Bunlardan anlaşılan, bölge halkının neredeyse bir bütünlük içinde doğrudan

373 **Neuwe Chronika Türckischer nation, von Türcken selbs beschrieben**, Franckfurt am Mayn 1590, Sayfa 18-19. (Bu çalışmanın, Muhiddin Mehmed tarafından yazılan 1550 tarihli Tarih-i Âl-i Osman nüshasının, Johannes Leunclavius (1533? - 1593) tarafından yapılan Almanca çevirisi olduğu tahmin edilmektedir. Her ihtimalde 16. yüzyılda yazıldığı bilinen bir Tarih-i Âl-i Osman nüshasından yapılmış bu çevirinin 2. baskısı 1595 yılında yapılmıştır. Kitap adının Almanca yazımında dönemin özgün yazımına bağlı kalındı.)

374 Bkz. Franz Babinger, **Schejch Bedr ed-dîn, der Sohn des Richters von Simâw**, Der Islam - Zeitschrift für Geschichte und Kultur des Islamischen Orients, Band 11, Heft 1, Berlin und Leipzig 1921, Sayfa 55.; **Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin**, (Çeviren ve Yayına hazırlayan: İlhami Yazgan), Lakitap Yayınları, Ankara 2013, Sayfa 75.

direnişe katıldığı ya da çeşitli şekillerde geniş bir kesim halinde eyleme destek verdiğidir. Eylemciler üzerine harekete geçildiğinde, Bayezid Paşa tarafından Ege bölgesinde -çocuk, yetişkin, kadın, erkek- ayrım gözetmeksizin büyük bir kıyıma girişilmesi de -bu toplulukların sistemle olan açık uyuşmazlığının yanı sıra- bir bakıma bunu kanıtıdır. Görülüyor ki, kayıtlar üzerinden kesin bir sayı belirlenemese de eyleme katılımın oldukça yüksek bir orana ulaştığı belli. Belki de muktedirleri endişeye sevk eden en önemli noktalardan biri de bu yapılanmaya desteğin yüksek oluşudur.

"Abdalan" geleneğinin başını çeken, dönemin tabiriyle bu "erenler / sufîler taifesi", doğanın devinimini derinden kavrayan, doğa-insan ikileminde bütüncül, bencillikten arınmış, toplumsal ilişkilerinde barışçıl, hoşgörülü, insancıl, toplumların değerlerini kaynaştırıcı öncüler oldular. Hep birlikte üretmek, hep birlikte tüketmek, "*ortak kazan - ortak lokma*" iklimini temel alan duruşlarıyla, çok boyutlu kuşatmalara ve "*katli vâcip*" hükmüne karşın kendi düzlemlerinden karanlığa ışık taşıdılar. Hem Hafız Halil'in, hem Doukas'ın tanıklığı bu konuda kuşkusuz çok açık. Börklüce'ye atfedilen nitelikler, bir yanda "sufî" karakter, diğer yandan eylemciliğe ve direnişçiliğe ilişkin özellikler yansıtmaktadır. Gerçi "sufîler"de bu türden eylemci özellikler görülmeyen bir durum değildir.[375] Erdebil Sufîleri de, siyasallaşan sufî geleneğine bu bağlamda önemli bir örnektir. Onların da direniş ve eylemleriyle toplumsal alana önermeler sunan etkili siyasal bir gelenek oluşturduğu görülüyor. "*Resmi tarih tezi*" üretenler ya da söylemini sistemin zihin dünyası ya da karşıtlık üzerinden kuranlar elbette bunları bütünüyle olumsuzlamaktadır.

Dönemin Osmanlı kayıtlarına göre, Aydın ili Karaburun mevkiinde büyük bir savaş sonrası Börklüce Mustafa ve yoldaşları ele geçirildi. "*Kayd u bend*" ile Ayasluğ'a (Efes'e) getirildiler. Eylemcilerin direncini kırabilmek amacıyla "*demleri heder*" denilerek,

375 Sufi geleneğindeki bu boyutla ilgili yorum için bkz. Arif Aslan, **Scheich Bedreddin - Aufklärung und Aufstand**, Universität Wien - Masterarbeit, Wien 2011, Sayfa 28.

dönemin deyimiyle "*sair ehl-i fesada mûcib-i ibret*" olması için "aman ve mecâl virilmeyüb" gösterilere dönüşen son derece ağır ve uzun işkenceler yapıldı. Yine "Anonim" ve İdris-i Bitlisi'nin kayıtlarına göre direnişe fiilen katılan on bin civarındaki "*mülhid ve müfsid*"den büyük çoğunluğuysa savaş meydanında kalmıştı. Doukas'ın tanıklığına ve kayıtlarına göre de, Börklüce'nin yoldaşlarını, onunla birlikte hareket eden direnişçileri "onun gözleri önünde kıyımdan geçirdiler. Hiç pişmanlık göstermeyen bu "müritler" (yoldaşları) '*Dede Sultan iriş*'ten başka bir şey söylemiyorlardı."[376] Bu durum hangi gerçeklikle açıklanabilir? Şu açık; bütün işkencelere ve sıra üstü başlarının vurulmasına karşın son sözlerinin "*iriş Dede Sultan*" olması, bu "*yoldaşlar topluluğu*"nun nasıl bir bilinçle donanımlı olduklarını, "*meyl ü muhabbet*"ten ısrarla vazgelmediklerini, bu bağlamda "*ezel ikrârın yolculuğu*"nda vardıkları kemâle, verdikleri "*ikrâr*"a serini vermek pahasına bağlı kaldıklarını göstermektedir. Bu bilinç dünyasında ikrârdan dönmek "*ar*"dır. Bu durumda şu sorulabilir; yenilgi yitirmek midir? Çünkü yitirmek, fiziki çatışmanın yitirilmesi değil, umudun yitmesiyle eş anlamlıdır. Sarsıntısız direnişten ve çekilen onca "*mihnet-ü belâ*"dan anlaşılan o ki, "*bir ulu kervan*"dır barış iklimine giden, bu menzilde bütün yolcular birbirine "*musâhib*"tir ve yenilenler umudunu ikirciksiz korumaktadır. Abdalan geleneğinde bilinir ki, "*Muhabbet ehline cevr-ü cefa, derd ile belâ, 'Kalû-belâ'dan beridir.*"[377]

"*Dede Sultan*" tabirinden belli ki bir öncü olarak Börklüce Mustafa, bir sevdasal bilinci ince ince dokuyandır, Börklüce'nin yoldaşları o sevdasal bilinci tutkuyla okuyandır. Yani belirgin bir bilinç ve Abdalan söylemiyle, "*gül deminde gönülleri birleyen bir sevda*" paylaşılmadan böyle bir direnç olanaksızdır. Her sonucu göze alarak ortaya çıkan bu ödünsüz ve ikirciksiz tutum, yüksek

376 Özgün metinde türkçe olarak bu şekilde -özgün biçimiyle- verilen söylem, Latince ve Grekçeye tercüme edilmiştir. Belgeler bölümüne bkz.

377 **Kalû-belâ:** Dünya kurulalıdan bu yana. Çok eski zaman. 1669-1738 yılları arasında Rumeli bölgesinde yaşayan Hasan Sezai Gülşeni'de de, Abdalan geleneğinde yaygın olan bu tabire benzer bir dizeye rastlanıyor.

düzeyli açık bir "*kimlik bilinci*" olarak da tanımlanabilir bu açıdan. Rızalık, karar vericilik ve irade kullanımı ise, aynı zamanda bilincin ve benlik değerlerinin hangi düzlemde oluştuğunun, hangi derinliğe varıldığının açık göstergesidir. Bu donanıma ulaşan Börklüce'nin yoldaşları, Osmanlıya göre, "*isyan ve tuğyan içinde olmağın*", "*zümre-i tugat ve menşe-i bugat*"tır. Kulluğa odaklanan, olumsuzlama bağlamlı zihin dünyasıyla uyumludur bu yaklaşım. "*Gül iklimi*"ni ilmek ilmek dokumak, eşitliğin ve paylaşımın sofrasını kurmak, "*asi*"liğe yeltenip karanlığa ışık sızdırmak bundan dolayı ağır bir "*cürüm*"dür tahakküm düzeninde. Bunun yanı sıra "*resmiyet*"te üstü örtülen gerçekliğin toplumsal alanda "*ifşa olup dahi gaflet ile def'aten bir fitnenin hurûcuna bâ'is*" olabileceği olasılığı yine tedirginliğin ve katliamların arkasında bulunan önemli sebeplerden biridir.

Kolay iş değildir "*muktedire mukavemet*". Bedeli vardır. Peki burada muktedirin kıyımından kurtulmanın karşılığı nedir? Vazgeçtiğini beyan eylemek. Fakat bu olmadı. "*Psikolojik yenilgi*"yi sağlamak ve bunu teşhir etmek amacıyla Börklüce'yi bir devenin üstünde tahta çarmıha gerdi Osmanlı yöneticileri. Olayların yakın tanığı Bizans tarihçisi Doukas'ın kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, son derece ağır işkenceler yaptılar, kendi deyimleriyle "ibret-i âlem" olması için Osmanlı düzeni karşıtlarına. Bütün işkencelere karşın en küçük pişmanlık belirtisi göstermedi Börklüce Mustafa. İşkence aşamasını Efes'te, şehir içinde gezdirerek bütün halka izlettiler. Her türlü eziyet ve kıyıma karşın direnci kırılamadı. Peşinden asarak katlettiler. Daha sonra yoldaşlarından Torlak Kemal Manisa yöresinde Osmanlı güçleri tarafından aynı şekilde yenilgiye uğratıldı. Yoldaşlarının çoğu savaş meydanında katledildi.[378] Sağ olarak ele geçirilen

---

378 Konuyla ilgili bkz. DV Verdier, **Abrege De L'Histoire Des Tvrcs, Tome Premier** (Birinci Cilt), Paris M.DC.LXXII. (1662), Sayfa 167-168.; **Anecdotes ou Histoire Secrette de la Maison Ottomane, Tome Premier**, (Birinci cilt), Amsterdam M.DCCXXII (1722), Sayfa 86-87.; Théophile Lavallée, **Histoire L'Empire Ottoman**, Paris 1855, Sayfa 161-162.; Ch. Barthélemy, **Histoire de Turquie**, Tours MDCCCLVI (1856), Sayfa 95-97.; Gustav Friedrich Hertzberg, **Geschichte der Byzantiner und des Osmanischen Reiches**, Berlin 1883, Sayfa 541.

Torlak Kemal ve yoldaşları da aynı şekilde Manisa'da siyaset edilerek katledildi.[379]

Hammer'in kayıtlarına göre, "Muhammed,[380] bu fesaddan haberdâr olunca Saruhan Valisi Sisman'a bunların üzerine yürümelerini buyurdu. Atalarının dinini terkedip Müslüman olan Sisman, Müslümanlıktan çıkmış bu topluluğun darbeleriyle, altı bin kişi tarafından savunulan Stylarios Dağı'nın dar geçitlerinde askerleriyle birlikte öldürüldü... Herkesin eşit olduğu düşüncesini yayan bu topluluk, başı açık, tek parça kumaştan oluşan elbiseyle geziyorlardı... Muhammed, yeniden oğlu Murad'ı ve güvendiği veziri Bayezid Paşa'yı, Avrupa ve Asya Eyaletlerinin kuvvetlerinden oluşan ordusuyla, isyan edenleri yok etmeye gönderdi. Kuvvetler dar geçitlerden geçerek, güzergâhlarında erkek, kadın, çocuk, yaşlı kime rastladılarsa tamamını katlettiler. Sonunda Karaburun'da direnişin merkez karargâhının bulunduğu Stylarios Dağı'na geldiler. Börklüce Mustafa ve yanında bulunanlar burada çok çetin bir savunma yaptı. Kılıçtan kurtulanlar tutsak edildi ve Ephesus'a (Efes'e) getirildi. Mustafa'yı İslâmiyete döndürmek için en şiddetli işkenceler yapılmasına karşın öğretilerine daha sıkı sarıldı. Bir tahta çarmıha gerilerek ellerinden ve ayaklarından çivilendi. Çarmıha gerili bir şekilde, deve üstünde şehir içinde dolaştırıldı. Öğretisine bağlı kalan taraftarları topluca katledildi. Bunlar, "*Dede Sultan iriş*" diyerek, kılıçların önüne dirençle atılıp, çarmıhta can veren üstâda (Mustafa'ya)

379 Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ducas, **Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae**, (Consilio, B. G. Niebuhrii C. F.), Bonnae Impensis E D. Weberi MDCCCXXXIV (1834), Sayfa 112-115.; Franz Babinger, **Schejch Bedr eddīn, der Sohn des Richters von Simāw**, Der Islam - Zeitschrift für Geschichte und Kultur des Islamischen Orients, Band 11, Heft 1, Berlin und Leipzig 1921, Sayfa 52-55.; Ayrıca bkz. Mikhaèl Doukas, **Tarih - Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, (Çeviren: Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, Sayfa 98-102.; Dukas, **İstanbul'un Fethi - Dukas Kroniği 1341-1462**, (Çevirmen: V. Mirmiroğlu), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2013, Sayfa 84-87.

380 Musa Çelebi'yi Rumeli'de yenilgiye uğratarak, hükümdarlığı tek başına ele geçiren Mehmet Çelebi.

bağlılıklarını, onun gözleri önünde canlarını vererek gösteriyorlardı. Mustafa'nın ölümü kendisine bağlı olanların gücünü kırmakla birlikte, geride kalanlar onun öldüğüne inanmıyordu."[381]

Bugün Ege coğrafyasının değişik yörelerinde "*Kesikbaşlar*" adıyla anılan eski mezarlıklara rastlanmaktadır.[382] Bunların büyük bir olasılıkla -en azından bir bölümünün- Börklüce'nin yoldaşları olduğu tahmin edilebilir.

Yüksek bilincin oluşmadığı yerde, sağlam bir direniş hattının oluşması olanaklı değildir. Börklüce Mustafa'nın ve Torlak Kemâl'in bir mücadeleye bütünüyle adanmışlığını ve inanmışlığını yansıtan ödünsüz direnişini kayıtlardan çok açık bir biçimde izlemek olanaklı. Hatta bu direniş, Börklüce'nin yoldaşlarıyla, yakın çevresiyle görüşmeler yapmış olan ve konuyla ilgili bilgiler toplayan Doukas'ı da oldukça şaşırtmışa benziyor. Anlaşıldığı kadarıyla, Börklüce ve yoldaşları olası sonucu önceden görmüş ve göze almış olmalılar. Görülüyor ki, son derece ağır işkencelere karşın duruşlarında, fiziksel direncin yanı sıra, asla eğilip bükülmeyen en üst düzeyde bir psikolojik direnç ve yine yüksek düzey bir bilinç sözkonusu. Bundan olsa gerek, her türlü girişime, baskı ve kıyıma karşın, muktedirlerin deyimiyle eylemcilerin maneviyatı sonuna dek bir türlü kırılamıyor.

Dönemin kayıtlarının dikkatle çözümlemesi yapıldığında bir gerçek çıkıyor karşımıza, o da şudur: Kuşkusuz üst düzeyde bir kimlik bilinciyle birlikte olağanüstü bir adanmışlıktır Börklüce'nin bu ikirciksiz duruşu ve direnişi. Açık ki, üst düzey bilinçle birlikte derin bir inanmışlık ve adanmışlık olmasa, en küçük bir biçimde ödün vermeden, vazgeçme belirtisi göstermeden

---

381 Joseph von Hammer, **Geschichte des Osmanischen Reiches, Erster Band** (Cilt 1), Pest 1827, Sayfa 376-378.; 2. Baskı, **Erster Band** (Cilt 1), Pesth 1834, Sayfa 294-295. Ayrıca bkz. J. De Hammer, **Histoire de L'Empire Ottoman**, Tome (cilt) II, Paris M DCCC XXXV (1835), Sayfa 181-183.

382 Kırsal alanda bulunan bu mezarlıklardan bazılarını doğrudan görme, inceleme fırsatımız oldu. Konuyla ilgili ayrıca bkz. Etem Oruç, **Ege'de Börklüce ve Bedreddin**, Berfin Yayınları, İstanbul 2017, Sayfa 114-118.

ölümü böylesine dirençli bir duruşla karşılayabilmek kolay bir tutum değildir. Olumsuzlamak amaçlı yazılmış olsa bile dikkatle bakıldığında bu gerçeklik kayıtlarda açık bir şekilde görülebiliyor. Bu sebeple olsa gerek, eylemlerin bastırılması sonrası birlikte yol yürüyenler, yoldaşları, taraftarları Börklüce'nin ölmediğini, sır olduğunu, kayıplara karıştığını söyler. Hatta kimileri Samos (Sisam) Adası'na çekildiğini, yeniden direniş için zamanı beklediğini belirtiyordu. Doukas'ın bu konuda söyledikleri oldukça açıktır: "Uzun bir süre kendisine son derece sadık olan dervişleri onun öldüğüne de inanmadılar. Kendisiyle görüştüğüm dünyadan elini eteğini çekerek yaşamını sürdüren Giritli keşiş de aynı inancı taşıyordu. Keşişle konuşup bu olaylar için düşündüğünü sorduğumda, bana verdiği cevap şöyleydi: 'O (Dede) ölmedi. Samos / Sisam Adası'nda yaşamına bıraktığı yerden eskisi gibi devam ediyor' dedi." Görüngüyle, sırlanan her zaman değişkendir. Zahir bakışla bu anlam dünyasını çözümlemek elbette zor. "*Arka plan*"ında bulunan gerçekliğin anlaşılabilmesi için bu duruşun derinlikli ve çok yönlü değerlendirilmesinin yapılmasında fayda var.[383]

Doukas'ın bu duruma şaşırmasına karşın -bu şaşırmışlık kayıtlarından belli-, aslında anlaşılabilir bir olgu Keşiş'in ortaya koyduğu bu tutum. Yalnızca bu eyleme özgü olmayan buna benzer söylemler "Abdalan geleneği"nde şaşırtıcı olmadığı gibi, hatta alışılagelmiş bir söylemdir. Kadim gelenekte kurtarıcı olarak algılanan, haksızlık ve kötülükleri ortadan kaldıracak, adalet ve eşitliğe dayalı bir düzen kuracak olan "*Mehdi*", "*Şah*" ya da "*Sahib-i Zaman*" bekletisinin bir yansımasıdır, saklıda kalan

383 İç yapılanması doğrultusunda bir eylem biçimi olarak savunma refleksiyle ortya çıkan bu direnişin bir başka algı ve yorumu için bkz. "Börklüce Mustafa'nın birçok işkenceye uğramasına rağmen düşüncelerinden dönmemesi ve yoldaşlarının da aynı tavrı göstermesi, Spartaküs ve yoldaşları gibi kahramanca bir isyan ve feda geleneği bırakmaları, Börklüce'nin İsa gibi çarmıha gerilmesi dinsel ve mitsel olanın bitiştiği bir destan bırakır ardında. Yenilmiş isyan hareketinin geride kalanları Börklüce'nin öldüğüne inanmazlar. Mesih İsa gibi geri döneceğine inanırlar." **Tarih - Ütopya - İsyan, Şeyh Bedreddin**, (Hazırlayan: Barış Çoban), Su Yayınevi, İstanbul 2007, Sayfa 197.

umudun korunmasıdır. Çünkü bu düşünce dünyasında her zamanın bir sahibi olduğu gibi, bununla birlikte ayrıca her zamanın ve mekânın bir mazlumu, bir de zalimi vardır. Kendi deyimleriyle, o zalimler ki, saray ve saltanat düzeni kuranlar, kul hakkı yiyenler, mazlumlar ise, kul hakkı yemeyi insanlık suçu sayanlar, zalimin önünde serini meydana koyup direnenlerdir. Buradaki algılamada da bu yansıma açık bir biçimde görülmektedir.

22. Bedreddin'in Güzergâhı: İznik'ten Balkanlara Uzanan Yolculuk ve Deliormanlar

Muhaddisân-ı rûzîgâr söylerler kim:
El erenler elidir, yol sürenler yoludur.
Erenler yardımcımız, tuttuğumuz kolay ola.
Bereketimiz bol, yüce dağlar yol ola...

Hızla gelişen bu olaylar sırasında sürgün olarak İznik'te bulunan Şeyh Bedreddin, buradan Kastamonu ve çevresinin hakimi İsfendiyâr Bey'in bulunduğu Sinop bölgesine gitti. Fakat Anadolu'da barınamayacağını anlayan Bedreddin'in, buradan da bir gemiye binerek sistemle barışık olmayan Alevi / heterodoks toplulukların yoğun olarak yaşadığı Balkanlara, Deliormanlar yöresine geçtiği görülüyor. Dobruca çevresinden Deliormanlar'a kadar olan bölge, eylemlerin yaşandığı dönemde -ve sonrasında- önemli oranda batıni / heterodoks toplulukları barındırıyordu.

Anılan coğrafya, Kuzeydoğu Bulgaristan bölgesinde, Tuna'nın güneyinden başlayarak, Romanya sınırı yakınında, Tuna ile doğu Balkanlar arasında akarsularla parçalanmış derin vadilerden oluşan geniş bir alandır. Varna, Rusçuk, Balçık, Kavarna, Razgrad, Provadi, Balbunar, Kemanlar, Şumnu, Akkadınlar, Kurtbunar, Tutrakan, Silistre ve Dobriç gibi yerleşim birimleri bu bölgenin kapsamındadır. Kuzeydoğu tarafı Dobruca ile çevrilidir. Buralar, yörede "Aşağı Tuna Ovası" olarak da tanımlanır. Osmanlı döneminde burası "Ağaç Denizi" ya da "Deliormanlar" adıyla anılıyordu. Bunun nedeni, bölgenin oldukça sık ve geçit vermez, ağırlıkla meşe, kızıl çam, kara çam, sedir, çınar, dişbudak, gürgen, kayın, köknar, kestane, ıhlamur, ardıç, karaağaç, ladin, kızılcık ve benzeri ağaçlardan oluşan, ormanlarla kaplı geniş bir alan olmasından kaynaklanmaktadır. Geçitleri, kuytuluk alanları ve gizlenme yerleri herkes tarafından bilinmeyen bu sarp ve son derece sık ormanlık bölgede Bedreddin taraftarlarının

kendilerini bu ormanlar içinde gizlediği kayıtlardan bilinmektedir. Yine kayıtlara göre, Osmanlı yönetimi bu bölgede Bedreddin'in hareketini takip etmek amacıyla çevresine taraftarı görünümünde "mubir kişiler" yerleştirmiş ve Osmanlı güçleri de Bedreddin taraftarlarına müdahele edebilmek için bu ormanlık alandan çıkmasını beklemiştir.

Bölgeye ilk gelen Türk / Türkmen topluluğunun, Karadeniz'in kuzeyinden bu bölgeye inen, bugün önemli bir bölümü Hristiyan olan ve "Gagavuz" adıyla anılan Türk kökenli boylardan Peçenek, Kıpçak, Kumanlar, Uzlar ve kimi Oğuz boyları olduğu biliniyor.[384] Daha sonra bölgeye, Velâyetnameye göre Hacı Bektaş halifelerinden olan Sarı Saltuk, Babailere dönük katliamdan kurtulan Çepni topluluklarıyla birlikte gelmiş, buradaki Kıpçak, Uzlar, Peçenek, Kuman toplulukları ve Oğuz Türkmenleriyle karışarak önemli bir miktara ulaşan Alevi - Kızılbaş nüfusu oluşturmuşlardır.[385] Çepni oymakları, Babailer isyanına katılımda önde gelen topluluklardan biridir. Bu oymakların bir bölümünün isyanın bastırılması sonrası 1260'lı yıllarda Balkanlara göç ettiği, özellikle Dobruca bölgesine yerleştiği biliniyor.

Bu konargöçer topluluklarla ilgili kimi bilgilere Yazıcızâde tarafından verilen kayıtlar arasında da rastlanmaktadır. "Bir gün

---

384 Gagauzlar için bkz. Osman Nuri Peremeci, **Tuna Boyu Tarihi**, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1942, Sayfa 76-79.; Atanas Manov, **Gagauzlar (Hıristiyan Türkler)**, (Bulgarcadan çeviren: M. Türker Acaroğlu), Varlık Neşriyatı, Ankara 1939, Sayfa 7-16, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2001, Sayfa 3-14.

385 Bölgeye, Yavuz'un Çaldıran seferi döneminde de Orta Anadolu'dan önemli oranda Alevi - Kızılbaş topluluğun sürgün edildiği ya da kaçtığı biliniyor. Bir başka dalganın gelişi ise Şah Kalender eyleminin bastırılması sonrası gerçekleşmiştir. Torlak, Abdallar, Işıklar, Sofular gibi köy adlarından bölgeye gelenlerin niteliğini anlamak olasıdır. Otman Baba ve Demir Baba dergahları da, Bedreddin eylemi sonrası bu bölgede kurulan dergahlardandır. Deliormanlar için ayrıca bkz. T. Kowalski, **Deli-Orman, İslâm Ansiklopedisi, 3. Cilt**, MEB Yayını, İstanbul 1988, Sayfa 517-518.; Machiel Kiel, **Deliorman**, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 9, TDV - İSAM Yayını, İstanbul 1994, Sayfa 141-144.; Ayrıca bkz. Michel Balivet, **Şeyh Bedreddin - Tasavvuf ve İsyan**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, Sayfa 103.

Sultan İzzeddin ve Ali Bahadur, Fasilyus'a eyitdiler "Biz Türk tâyifesiyüz, dayim şehirde durımazuz, daşrada bize yir ve yurt olsa Anadolı'dan bize taalluk (bizimle ilişkili) Türk obaların getürüp anda yaylasavuz ve kışlasavuz" didiler. Fasilyus Dobruca ilini ki eyü tavar yücerek tendürüst (iyi davar gütmeye uygun) ve âb (suyu) ve hevâsı hôb (hoş, iyi) av yirleridür, anlara yir yurt virdi. Anadolı'dagı kendülere taalluk Türk obalarına el altından haber itdiler, kışlak bahanesine İznik'e inüp az müddetde Üsküdâr'dan çok Türk evi göçdi... Saru Saltuk anlarunıla bile geçdi... Bürke Han anları kadim yir ü yurdlarına göndermek ümidiyle eglerdi. Bir vaktin biz denizden geçerüz giderüz diyü elbete destur dilediler. Ve bile varan göçer ilün koyunlu ve tavarlularını merhum Saru Saltuk Bürke Han hükmiyle göçürüb kurudan girü yurdlarına Dobruca iline getürdi...[386] Bunun üzerine hayli zaman geçdi ve Dobruca ilinde Saru Saltuk ile kaldılar."[387] Şeyh Bedreddin'in Balkanlarda faaliyet yürüttüğü dönemde Dobruca - Babadağ'da büyük bir Sarı Saltık zâviyesi vardı.[388] Buradaki dervişler / erenler Osmanlı divan kayıtlarında "*Işıklar*" ya da "*Âşıklar*" olarak adlandırılmaktadır.[389] Bu arada belirtelim ki, Sarı Saltık'un Balkanlara Sinop üzerinden gelişi de, Bedreddin'in izlediği güzergâhla örtüşen bir başka ilginç ayrıntıdır.

Şeyh Bedreddin Balkanlara vardığında yanına gelenlerin önemli bir bölümü belli ki, çıkar amaçlı çevresini saranlar, belli beklentiler içinde olanlardı. Birbiriyle örtüşen neredeyse bütün tevârih kayıtları bu noktada çok açık. Çevresine toplanan

386 Adı geçen Bürke Han, Altınordu hanıdır.

387 Yazıcızâde Ali, **Tevârih-i Âl-i Selçuk**, (Hazırlayan Abdullah Bakır), Çamlıca Yayını, İstanbul 2009, Sayfa 772, 853, 855.

388 Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, **Sarı Saltık**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2002, Sayfa 100-102.

389 Bkz. **3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968 / 1558-1560)**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1993, Sayfa 188, 212, Hüküm no: 418, 473.

"Sufi"lerin dışında, "Kâdıasker iken mansıplar alıvirüp dururken nice kendü tâbileri ve muhibleri vardı cümle yanına geldiler sonra gördüler kim onun işinden hayır gelmez tagıldılar."[390] "Timar erleri kim Musa yanında Sımavuna Kadısı Oğlı kadı-asker iken timar alı verdügi adamlar dahı yanına geldiler. Amma varan halk gördiler kim bunun işinde hayır yok, heman Sımavuna Kadısı Oğlını dutdılar. Serüzde Sultan Mehmede getürdiler."[391]

Anlaşılan o ki, Bedreddin'in yanına gelenlerin önemli bir bölümü çıkarına uygun düşmediği yerde, kolayca dönüş yapacak, anında ihanet sarmalında yer alabilecek nitelikte çevreler. Nitekim kendisini adım adım takip eden Osmanlı güçleri tarafından -büyük bir olasılıkla ihbar sonucu- Deliormanlar yöresinde ani bir baskın sonrası ele geçirildi. Kimi kayıtlara göre "pek güvenilen bazı kimseler biat için yanına gönderilerek onlar eliyle yakalanması sağlanmıştır."[392] Anlaşılıyor ki, Balkanlarda kuşatma çemberini kırmaya çalışan Bedreddin'in çevresine muhbirler yerleştirilmiş, bunlar vasıtasıyla hareket tarzı sürekli haber alınmıştır. Uygun bir zamanlamayla, Kapıcıbaşı Elvan Ağa iki yüz askerle birlikte gönderilerek Bedreddin bir bakıma kolayca ele geçirilmiştir. Kayıtlara göre, "Kim anun işinden hayır yok, hep tagıldılar. Sultan Mehmed işitdi, hayli adam göndürdi."[393] Bir

---

390 **Tevârih-i Âl-i Osman**, Muhyiddin Cemâli, Staatsbibliothek zu Berlin / Königlichen Bibliothek zu Berlin, Nr. 207.; İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Fotokopi Arşiv Bölümü Nr. 378. Varak 41b.; Ayrıca bkz. **Muhyiddin Cemâli'nin Tevârih-i Âl-i Osman'ı**, (Hazırlayan: Hasan Hüseyin Adalıoğlu), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990, Sayfa 55.

391 Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıki, **Tevârih-i Âl-i Osman**, (Osmanlı Tarihleri I içinde), (Düzenliyen: Çiftçioğlu N. Atsız), Türkiye Yayınevi, İstanbul 1947, Sayfa 154.; **Âşıkpaşazâde Tarihi (1285-1502)**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Bilge Kültür Sanat Yayını, İstanbul 2013, Sayfa 124.; Âşıkpaşazade, **Hâzâ Menâkıb u Tevârîh-i Âl-i Osman**, (Osmanoğulları'nın Tarihi), (Çeviri: Kemal Yavuz - M. A. Yekta Saraç), Sayfa 427-428.

392 Bkz. Solak-Zâde Mehmed Hemdemi Çelebi, **Solak-Zâde Tarihi, Cilt I**, (Hazırlayan: Vahit Çubuk), Sayfa 184.

393 **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman** -Giese Neşri-, (Hazırlayan: Nihat Azamat), Marmara Üniversitesi Yayını, İstanbul 1992, Sayfa 59.

diğer kayıt bu bilgiyi tamamlamaktadır: "Sultân Mehemmed kapucı-başı Elvân Beg dirler. İki yüz kişi mikdârı âdem gönderdiler. Gelüp Zagra'da Şeyh Bedreddin'i tutdılar."[394]

Yakalanan Bedreddin, Osmanlı görevlileri eşliğinde Serez'de bulunan Sultan Mehmet Çelebi'nin yanına götürüldü. Mehmet Çelebi, "Bunun gibi iş edenün şer'an hâli nicedür. Bu dahi asılda bir dânişmend (âlim) kişidür."[395] "Bunu nice idelüm? Bunca fesâd itdi, acep bunu öldürmek günâhı var mı?" diye sordu.[396] "Mevlânâ Haydar derler idi, bir dânişmend var idi. Ana sordılar kim: "Bunun ahvâli nicedür ve bunun hakkında ne dirsin? Bu bir dânişmend kişidür" didiler. Mevlânâ Haydar eyitdi: "Kanı helâldür amma mâlı harâmdur" didi."[397] Dönemin olaylarını aktarırken bir yandan da muktedirlerin tutumunu bariz bir şekilde olumlama çabası görülüyor dönemin tarih yazıcılarında. "Ol zamanun padişâhları şöyle müsülman idi kim şuncılayın fesâd idüp âsi olanları öldürmek câiz mi diyü suâl iderler idi. Mevlânâ Haydar dirler bir danişmend var idi. Ol fetva virdi kim kanı helâl malı haramdur dedi. Anın destûrıyla Siroz içinde bir çarşuda bir dükkân önünde berdâr itdiler."[398] Oysaki usülen sorulsa da karar belliydi. Yenilenin, yenenler karşısında sözünün bir hükmü olmaz. Gerisi tarihin akışına uydurulacaktır. Değil mi ki, tarih

394 **Oruç Beğ Tarihi**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Çamlıca Yayını, İstanbul 2007, Sayfa 52.

395 **Kitâb-ı Cihân-nümâ - Neşri Tarihi, II. Cilt**, (Yayınlayanlar: Faik Reşit Unat - Mehmed A. Köymen), Sayfa 547.

396 **Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Kayhan Atik), Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 2001, Sayfa 173.; **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman** -Giese Neşri-, (Hazırlayan: Nihat Azamat), Sayfa 59.

397 Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıki, **Tevârih-i Âl-i Osman**, (**Osmanlı Tarihleri I** içinde), (Düzenliyen: Çiftçioğlu N. Atsız), Sayfa 154.; Âşıkpaşazade, **Hâzâ Menâkıb u Tevârîh-i Âl-i Osman**, (**Osmanoğulları'nın Tarihi**), (Çeviri: Kemal Yavuz - M. A. Yekta Saraç), Sayfa 428.

398 **Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Sayfa 65.

egemenden yana aktı, egemenliğin sarsılmasına ve tahakkümün sorgulanmasına asla tahammülü olamazdı muktedir olanın, karar verildi. Şeyh Bedreddin kaçınılmaz siyâset edilecekti.[399]

"Südde-i Sa'âdet"e[400] muhâlif kelimât itmek ve kullukta kusur eylemek "siyâseten katl"e sebeptir. Yoğun mücadelelerle saltanatın sahibi olan Mehmet Çelebi, "Nâmûs-ı şer-î şerîfi parçaladığından Sultanın düşmanlarına ibret-i âlem olması içün ber-dâr edilmesini ferman eyledi."[401] Bunu da zamana not düştü "Tevârih-i Âli Osman" sahipleri / yazıcıları. "Zagrada tutdılar, Serezde pâdişâha getürüp Çârşudâ salb itdiler."[402]

Torunu Hafız Halil bu durumu şöyle dile getirir:

Bildiler Şâh'ın muradını bular
Şeyh'i nâ-hakk yire katl etmek diler
Şâh muradın anlayıb mîr ü vezir
Her birisi didi 'saddak yâ Emîr'
Didiler 'elbette gitmekdir sezâ
Katli bunun örf ile oldu gazâ'
Girü hasm olan kamu diridiler
Her biri Müftî-i Mâçîn oldılar.[403]

---

399 Konuyla ilgili ayrıntılı anlatım için ayrıca bkz. Johann Wilhelm Zinkeisen, **Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa, Erster Theil** (1. Kısım), Hamburg 1840, Sayfa 475-481.

400 Saray, saltanat düzeni. Mutluluk eşiği.

401 İdris-i Bitlisi, **Heşt Bihişt - II. Cilt**, (Yayına hazırlayanlar: Mehmet Karataş - Selim Kaya - Yaşar Baş), Betav Yayını, Ankara 2008, Sayfa 279.

402 **XVI. Yüzyıla Ait Anonim Osmanlı Tarihi**, (Hazırlayan: Uğur Gürsu), Sayfa 141.

403 Halîl bin İsmâîl bin Şeyh Bedrüddîn Mahmûd, **Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı**, (Hazırlayanlar: Abdülbâki Gölpınarlı - İsmet Sungurbey), Sayfa 88-89.; **Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz**, (Hazırlayan: Şaban Er), Sayfa 201.

Âşıkpaşazâde ise şöyle yansıtacaktır bu durumu:

Danışmend beglik ister gör asıldı
Çürük ok atdı hem yayı yasıldı
Heva-yı nefs anı başdan çıkardı
Uzun sanuları kırdı kısıldı
Dilerdi ceng edeydi padişahlan
Dahı uğraşmadın sındı basıldı
İki oğlın kodı İznikde gitdi
Yanında çok sofî başı kesildi

Böylesi durumlarda muktedirler için gerekçe tereddütsüz hazırdır: "Simavna oglı Bedre'd-din kendünin müridi olan Börklüce Mustafa cem'iyyet itdügin işidicek bunın dahi dimagı fesada varup semâ ve safâyı azdırup halk cem olmak içün ba'z-ı nâ-meşrû va'z itmegin..."[404] Özetle, "*dimağı fesada varmak ve halkı azdırmak...*" Önde gelen bir dânişmend kimliğiyle sistem için aykırı bir duruş içinde olmak, muktedirleri rahatsız eden bir tutumdur, burası belli. Bu gerekçe, egemenliğini kulluk ve biat üzerine kuranlar zihniyet dünyasında çok ağır bir suçtur elbette. Üstelik Bedreddin itirâzını söylemde bırakmayan, eyleme dönüştüren biridir. Tedirginliğin yolunu açan bu duruşun bir karşılığı olacaktır muktedirler nezdinde, bu kaçınılmazdır.

"Tanrı, insanı kendi örneğinde yarattı, onun görünüş biçimi Tanrı'yı yansıtır." "Her kim ki insanı bildi, Hakk'ı bildi", "Enelhak", "Fitil öylesine yandı ki, gönül ışık oldu... Ey gerçek yolcusu umutsuzlanma, bu korkulu yerlerden aşar, bu ışığı elde edersin." diyen Bedreddin, kendi çağının önde gelen bilginlerinden biriydi. Sistem içinde etkili bir çevreden geliyordu. Göstermelik bile olsa, gerekçe üretilerek hakkında hüküm vermek kolay değildi. Bedreddin'e göre, "Eylemler, sıfatlar, olaylar ve erdemler ancak

404 XVI. Yüzyıla Ait Anonim Osmanlı Tarihi, (Hazırlayan: Uğur Gürsu), Boğaziçi Universtiy, (İstanbul) 2005, Sayfa 140.

üzerinde belirdikleri varlıklarda görünürler. İsimler, sıfatlar, eylemler yatkınlıklara bağlıdır."[405] Bedreddin'in, söylemine uygun biçimde davrandığı da görülüyor. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla yöneticilerin yoğun baskılarına, ısrarlı boyun eğdirme çabalarına hiçbir şekilde ödün vermedi. Eğilmedi, son aşamaya kadar direndi Bedreddin. Boyun eğdirilemeyeceği, bir başka deyişle biat ettirilemeyeceği anlaşılınca "*Şer'an katli -kanı- helâl, malı harâmdır*" denildi. Bir yanı hasete, bir yanı fesata dayanan uydurma bir yargıyla yargılanarak, hakkında düzeni bozmasından dolayı "*örf ile*" siyâset edilmesine dair fetva verildi ve Serez çarşısında idam edildi.

Boyun eğdirme çabası, direniş ve savunma eylemlerinde geride kalanlar, benzeri düşünce dünyası üzerinde bulunanlar için psikolojik kırılma noktasıdır aynı zamanda. Öyle ki, Bedreddin için Osmanlı ulemasından idamına fetva verecek bir yetkili dahi bulamadılar. Bu, Şeyh Bedreddin'in ilimdeki düzeyini ve etkinlik alanını gösteren önemli bir olgudur. Kayıtlardaki söylemlerden bu durum açıkça anlaşılıyor. Tevârih-i Âli Osman yazarları bunu, muktedirleri olumlamak ve eylemlerini meşrulaştırmak adına, "Ol zamanun pâdişahları şöyle müslüman idi kim şunculayın fesâd idüb âsî olanları öldürmeğe kıyamazlardı" biçimindeki gerekçe ile yansıtmaktadır ki, bu nesnel gerçekliği ifade edn bir durum değildir. Saltanat düzeninde muhâliflik olamazdı, sistemin taşıyıcı unsuru olan saltanat asla sorgulanamazdı, idamı gerekliydi. Verdiğimiz diğer kayıtlarında teyit ettiği gibi, Mehmed Çelebi'nin yanında ulemâdan Herevi diye de anılan, "ol zamanda Mevlâna Haydar dirlerdi, bir ulu danişmend vardı, Acemden gelmişdi, Ol fetva virdi. Anun söziyle Siroz içinde bir çarşuda bir dükkân önünde berdâr itdiler. Mezârın anda kazdılar."[406] Bir

405 Şeyh Bedreddin, **Vâridât**, (Çeviri: Cemil Yener), Elif Yayınları, İstanbul 1970, Sayfa 77, 94.; İsmet Zeki Eyuboğlu, **Şeyh Bedreddin ve Vâridât**, Der Yayınları, İstanbul 1980, Sayfa 303.

406 **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman** -Giese Neşri-, (Hazırlayan: Nihat Azamat, Sayfa 59.

gün, bir gece dârda kaldıktan sonra, Hafız Halil'in aktarımına göre sırrına vakıf olan Mecnun adındaki bir müridi / izleyeni kuşluğa doğru cansız bedenini dârdan aldı, yuyarak sırladı.

Şeyh'i dâra çekdiler pes ey cevân
Dâr-ı Mansûr'a kıyâs eyle hemân
Salb olunmış anda bir gün bir gece
Ertesi kuşluga degin ey hace
Dimiş idi Mecnûn'a sen yuyasın
Filân yere kabrüm kazıp koyasın[407]

Yukarıda da değindiğimiz gibi, tevarih yazarlarına göre; "Mevlânâ Haydar 'Şer'an bunun katli helâldır' dedi. Ve kendi dahi öyle fetva verdi. Andan Simavne Kadısıoğlunu pazara iledip, bir dükkan önünde ber-dâr (idam) ettiler."[408] Taşköprülüzâde tarafından yazılan "Şakaayik-i Nûmâniye"de ise, "Ecellden emr-ü padişahî ile ahz-olunup (padişahın yüksek buyruğu kabul olunarak), Mevlâna Haydar Acemi'nin iftasıyla (fetvasıyla) Siroz'da asıldı" denilmektedir.[409]

Uryan asıldığı söyleniyorsa da dönemle ilişkin kaynaklarda bununla ilgili açık bir kayıt yok. Böyle bir bilgi yalnızca İbn-i Arapşah'ın kayıtlarında geçmektedir. Konu edilen kayıtta, "Bilumûm (bütün) halkın kendisiyle birleşmesine ramak kalmış

407 Halîl bin İsmâîl bin Şeyh Bedrüddîn Mahmûd, **Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı**, (Hazırlayanlar: Abdülbâki Gölpınarlı - İsmet Sungurbey), Sayfa 88-89.; **Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz**, (Hazırlayan: Şaban Er), Sayfa 210-211.

408 **Kitâb-ı Cihân-nümâ - Neşri Tarihi, II. Cilt**, (Yayınlayanlar: Faik Reşit Unat - Mehmed A. Köymen), Sayfa 547.; Mevlânâ Mehmed Neşri, **Cihânnümâ**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Çamlıca Yayını, İstanbul 2008, Sayfa 253.

409 Taşköprülüzâde Ahmed Efendi: **Şakaayik-i Nûmâniye**, (Aktaran: Necdet Kurdakul, **Bütün Yönleriyle Bedreddîn**, Döler Reklam Yayınları, İstanbul 1977, Sayfa 46.)

idi. Sultan Mehmed bunu sıkıştırıp mağlûp etti ve kendisini derdest ile kendi hakkında kendisinden istiftâ etti (fetva aldı). Bâgî (isyancı) olmasıyla mâli masûn (bağlantılı) olmak üzere kanı mübâh olduğu hakkında fetva verdi. Kendi fetvasıyla kendisi 820 şühûrunda (tarihinde) uryân olarak asıldı." denilmektedir.[410] Üryân olarak idam edildiğine dair söylem dışında burada bir başka sorun daha var. Hicri 820 tarihi, Miladi 18 Şubat 1417 - 8 Şubat 1418 tarihleri arasına denk gelmektedir. Burada Hicri yılın başı olan Şubat bile esas alınsa, yine de diğer kayıtlarla çelişen bir boyut da bu tarihtir.[411]

Değindiğimiz gibi, bu bilgiye -uryan olarak siyâset edilmesine ilişkin- ulaşabildiğimiz -İbn-i Arapşah dışında- hiçbir kaynakta rastlamadık. İbn-i Arapşah'ın kaynağı nedir? Bu açık değil. Dolayısıyla döneme ilişkin diğer Osmanlı kaynaklarıyla da bu kayıt teyit edilemiyor. Özellikle de "Tevârih-i Âl-i Osman"lar da böyle bir kayıtın bulunmuyor olması ilginç. Böyle bir ayrıntı neden atlanmıştır, yanıtını vermek de zor. Oysaki olumsuzlama bağlamında önemli bir ayrıntı. Osmanlı vakanüvislerinin döneme ilişkin aktardığı bilgilere göre, "şimdi ol diyarlarda müridleri vardır." Gerçektende, bu "Bedreddinli" toplulukların bölgede uzun süre etkili oldukları, sonraki dönem Osmanlı divan kayıtlarından da bilinmektedir. Çelişkili idam tarihine gelince bu konuda Hafız Halil kendi tanıklığıyla birlikte, dedesinin sadık izleyicileri olan "Bedreddiniler"in doğrudan tanıklıklarını aktarmaktadır. Bu sebeple güvenilebilir. Aktarımlarında yanılma payının düşük olacağı tahmin edilebilir. Hatta idam tarihinin yanı sıra hangi güne denk geldiğini dahi belirttiği bir kayıtta yanılma olabileceği de pek düşünülemez. Çünkü bu kayıt son derece ayrıntılı.

---

410 Bkz. Şerafettin Yaltkaya, **Simavne Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin**, (Hazırlayan: Hamit Er), Sayfa 135.; Abdülbâki Gölpınarlı - İsmet Sungurbey, **Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı**, Eti Yayınevi, İstanbul 1967, Sayfa 18.

411 Bedreddin'in idam edildiği tarih menakıpnamenin aktarımına göre Hicri 27 Şevvâl 819 / Miladi 18 Aralık 1416'dır.

Darağacında uzunca süre asılı kalan Şeyh'in cansız bedeni talipleri tarafından bir gece gizlice kaçırılarak sırlandı. Asılmaya götürülürken Osmanlı padişahı Çelebi Mehmet, "Neden benzin sararmış, yoksa hummaya mı tutuldun" diye sorar. Bedreddin'in yanıtı ise çarpıcıdır: "Güneş de batarken sararır. Yolcuyu yılan sokarsa yılanın zehri benzini sarartır." Çelebi Mehmet, "Neden buyruk ıssı olanların buyruklarına karşı geldin, aykırı iş ettin?" diye yeniden sorduğunda ise, "Zulüm olan yerden göçmek gerek" diye fütûrsuzca yanıtlar.[412]

Döneme ilişkin kayıtlardan anladığımız kadarıyla Bedreddin'in de, halifeleri olduğu söylenen Börklüce ve Torlak Kemâl'in de benliklerinde hiçbir şekilde ikircik, korku ve pişmanlık belirmez. Yine söylencelere göre, bütün işkencelere karşın bir kez bile, acısını yüzünde yansıtmaz Börklüce, 'gönlüne ikircik düştü' sanılmasın diye. Kendi deyimleriyle onca zulüm ve işkence, zincir ile dâr, göğ ekin biçer gibi sıra sıra başları vuran kanlı kılıç kâr eylemez. Birlikte yola vardığı, yol yürüdüğü yoldaşları arasında efsaneye dönüşür direnişi, ölmediği söylenir. Doukas kayıtlarına geçirir. Aslında direnen toplumların algısında söylenen ölümsüzleştiğidir. Doukas bunu "yaşamını kaldığı yerden sürdürdüğü" biçiminde bir söylem olarak aktarır. Buradaki psikolojik ifadenin / "Mehdi inancı"nın anlamı kavranamaz. Bedreddin de yine dönemin kayıtlarına göre aynı şekilde fütursuzca yürür darağacına. Tutumundan anlaşıldığı kadarıyla bunca fitnekâr ve "eshâb-ı nifâk" kuşatmasında böyle bir âkıbeti de beklemektedir. Hafız Halil'in deyimiyle, "Geldiler Divân'a eshâb-ı nifâk / Katl içün etdiler anda ittifâk."

Bu noktada bir olguyu yeniden irdelemek gereklilik olarak çıkıyor karşımıza. Osmanlı yöneticilerine göre Bedreddin "*bir danişmend kişi*"dir. Bundan dolayı olsa gerek, Bedreddin'in

412 Halîl bin İsmâîl bin Şeyh Bedrüddîn Mahmûd, **Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı**, (Hazırlayanlar: Abdülbâki Gölpınarlı - İsmet Sungurbey), Eti Yayınevi, İstanbul 1967, Sayfa119-120.; **Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz**, (Hazırlayan: Şaban Er), Sayfa 199.

idamı bir bakıma sessizce, topluma duyurmadan gerçekleştirilir. Oysa aynı çevrelere göre Börklüce Mustafa "*menba-i fesat, menşe-i bugat*"tır. Yani düzeni bozan, hurucu akla düşüren kişidir. Sisteme itiraz edilmesine, sistemin sorgulamasına dayanamaz Osmanlı. Kendisi ve yoldaşları gösterilerle, ağır işkenceler yapılarak katledilir. "*İbret-i âlem*" havası içinde gerçekleşir idamlar, gösterilerle, çarmıha gerilerek, elleri ve ayakları çivilenmiş vaziyette deve üstünde şehirde gezdirilerek. Bütün yoldaşlarının başı gözü önünde vurulur. Uygulama, topluma gözdağı veren bir yöntem. Peki bu şekilde katledilmesinin sebebi "fesadın başı" algısı ve kabul edilmesiyle ilgili olabilir mi? Başka bir deyişle bu tutum, yöneticilerin zihin dünyasında Börklüce'nin özel bir yere konulmasından kaynaklanabilir mi?

Burada, Bedreddin'in yargılanma sürecinde, dönemin ulemâsıyla tartışmaları ve bunun sonucunda ulemâ takımının ikiye bölünmesi, bir bölümünün Bedreddin'in tutumu ve savunması karşısında suskun kalması, bir bölümünün karşısında yer alması değerlendirilmesi gereken bir durumdur. Genel olarak Osmanlıda, özel olarak bu olaylar içindeki öteki eylemciler, söz gelimi Börklüce Mustafa ve Torlak Kemâl için böyle bir ihtimâl sözkonusu bile edilemez. Onların doğrudan yargısız, sorgusuz, savunmasız "*katl-i vâcip*"tir.

Bedreddin'le ilgili olan bu yargılama ve tartışma süreci günlerce sürer. Bu durum büyük bir olasılıkla aynı zamanda Şeyh Bedreddin'in kimliğiyle ilgili olmalıdır. Sonuçta Bedreddin, seçkinler sınıfından / aristokrasiden gelen, yakın çevresi "gâzilik" geleneğiyle ilintili bir âlimdir. Dedesi Abdülaziz, dedesinin kardeşi Abdülmü'min ile babası Gazi İsrâil, Rumeli'nin ele geçirilmesi sürecine katılan dönemin tabiriyle "gazâ yürüten gâziler" çevresine mensuptur. "Yidi kimse idi bunlar iy cevân ./. Şâh Süleyman ile yidi kişiler / Keştî ile Rum iline geçtiler."[413] Hatta

413 Tevârih-i Âli Osman ve menâkıpname kayıtlarından anlaşılıyor ki, dedesi, dedesinin kardeşi ve babası "Yediler" olarak anılan ve Süleyman Beşe ile birlikte Trakya bölgesinin fetih hareketine öncülük eden "Yediler"e ya da "Alaca Atlular"a mensuptur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu "Öncü Yediler"

kayıtlara göre bu aile Selçuklu soyundan gelmedir.

Torunu Hâfız Halil tarafından yazılan menâkıpnamede bu durum şöyle belirtilir:

Nesli idi Sultan Alâ'eddin'e bil
Şüphe yoktur bu söze ey zinde-dil
Gâzi idi fî sebîli'llâh ol
Câhid idi nefsi ile li'llâh ol

Hatta dedesi Abdülaziz ile Abdülmü'min Dimetoka yöresini yine birlikte ele geçirmiştir.

Abdülmü'min ile hem Abdülaziz
Dimetoka kapusun yapdı tîz
Bir nice günler seğirdim kıldılar
Dimetoka'nın yöresin aldılar

Daha sonra Osmanlının uç savaşçılarından Hacı İlbeği "katliam yapılmaması karşılığı" "ahd ü peymân" ile Dimetoka'yı ele geçirmiştir. Kalenin Tekfuru -daha sonra Şeyh Bedreddin'in dedesi olacaktır- "Didi katli istemezsenüz eğer / Kal'ayı ben size teslim eyleyem / Hem sizi ni'metler ile toylayam." Fakat belli ki yağma yapılır. Paylaşılan ganimetten Şeyh Bedreddin'in babası Gazi İsrâil'in payına da Tekfur'un kızı düşecektir.

şunlar olmalıdır: Gazi Fazıl, Hacı İlbeği, Ece Bey, Dül-bendlü İlyas, Gazi Abdülaziz, Gazi Abdülmü'min, Gazi İsrâil. Bkz. Halîl bin İsmâîl bin Şeyh Bedrüddîn Mahmûd, **Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı**, (Hazırlayanlar: Abdülbâki Gölpınarlı - İsmet Sungurbey), Sayfa 7-9.; **Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz**, (Hazırlayan: Şaban Er), Sayfa 106-108.

Ahd ü peymân ile Dimetoka'yı
Aluben zabtitdi Hacı İlbegi
Pes Tekur giricegiz ol dem ele
Gazi İsrâil dahı girdi yola

.....

Ardlarına girüben irişdiler
Su geçerken Yani'yle buluşdılar
Dökdi emvâlini evlâdını hem
Yani kızı ol alındı iy dedem

.....

İçlerinde Gazi İsrâil ki var
Ol asırda âlim idi iy yâr
Taksîm itdi cümleye çoğun azın
Kendüçün alıkodı Bân'ın kızın
Virdi adını Melek kaazi'l-kuzât
Toğdı Mahmûd nâm oğıl melek-sıfât[414]
Yidi yüz altmışda toğmışdı tamâm
Olmamışken Edrene Dârü's-selâm[415]

---

414 Burada yeri gelmişken soralım, kayıtlardan belli ki, bu bölge ele geçirildiğinde, daha sonra Bedreddin'in dedesi olacak tekfurun bütün varlığı yağmalanıyor, yaşam alanı ortadan kaldırılıyor, kızı tutsak edilerek Gazi İsrâil tarafından alıkonuyor ve eş yapılıyor. Daha sonra bu kadından Bedreddin doğacaktır. Peki bu kadının (yani anasının) yaşadığı travma -üstü örtülemeyen derin acılar- Bedreddin'i düşünce dünyasına, hayata bakışına yansır mı, yansımaz mı? Bu durum, kendi gözlemleriyle birlikte anasının anlatı ve aktarımları Bedreddin'in Hristiyan topluluklarla ilişkilerinde, tutumunda, duruşunda, davranışında, eğiliminde, yöneliminde etkili olur mu, olmaz mı? Bedreddin'in hayatında önemli bir yer tutan toplumsal uzlaşma ve barış perspektifine bir de bu yönden bakmakta sanırım yarar var.

415 Bkz. Halîl bin İsmâîl bin Şeyh Bedrüddîn Mahmûd, **Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı**, (Hazırlayanlar: Abdülbâki Gölpınarlı - İsmet Sungurbey), Sayfa 8-13.; **Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz**, (Hazırlayan: Şaban Er), Sayfa 107-110. Ayrıca bkz. Ernst Werner, **Die Geburt Einen Großmacht, Die Osmanen (1300-1481)**, Hermann Böhlaus Nachfolger Weimar 1985, Sayfa 217-218.; Michel Balivet, **Şeyh Bedreddin - Tasavvuf ve İsyan**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, Sayfa 99.

Şeyh Bedreddin'in annesi, Dimetoka kalesi ele geçirildiğinde Tekfurun işte tutsak edilen bu kızıdır. Sonradan adı değiştirilerek "Melek" yapılmıştır. Torunu Hâfız Halil tarafından verilen bu bilgiler menâkıpnamede son derece ayrıntılı. Dönemin koşulları içinde bir takım örtülü boyutlar ve atlamalar bulunabilir, fakat bu bilgilerde bir yanıltma olabileceği söylenebilir mi? Bize kalırsa bu zor, çünkü Hafız Halil tarafından verilen bu aktarımlar, dedesinin sağlığında kolayca erişebileceği bilgiler. Büyük bir olasılıkla da, başkalarının kolayca ulaşamayacağı bir yanı acı ve yaralanmalarla yüklü bu anlatımları -ya da bir başka deyişle hüzünlü öyküleri- dinleyerek büyüdü. Bu bakımdan güvenilebilir. Burada bu gerçeği özellikle vurgulamak gerekir. Ayrıca menâkıpnamede de bilgi kaynağını açık belirtmekte ve aktarımını da öncelikle dedesinden naklettiğini bildirmektedir, bu da anlaşılabilir bir durumdur. Dedesinin hatıralarını ve sözlü geleneğin konumuz açısından ilginç bir ürünü olan anlatımlarını, ayrıca çevresinde bulunanların ve eylemlere katılanların gelişmelerle ilgili anılarını, tanıklıklarını dinleyerek belleğine kaydetmesi, bir takım temelsiz anlatı ve yaklaşımlar karşısında da, bir dönem sonra yazıya geçirerek aktarım gereksinimini duyumsaması son derece doğaldır. Söz gelimi bir tanıklığı şöyle belirtmektedir:

İşbu ahvâli ki ben nakleyledim
Bile Şeyhile olandan söyledim
Ca'fer adlu anda Şeyh'ün bir kulı
Dirdi Hazretinle kıldım iy ulı
Ne kim ağzundan anun söz geldi hoş
Nazma getirüb kitâba yazdum uş[416]

416 Halîl bin İsmâîl bin Şeyh Bedrüddîn Mahmûd, **Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı**, (Hazırlayanlar: Abdülbâki Gölpınarlı - İsmet Sungur bey), Sayfa 107. Bu arada Halk Edebiyatı bilgini Cahit Öztelli, yayınlanan bir yazısında, Vahit Lütfi Salcı tarafından görülen, "Mümin Baba" adlı birinin yazdığı bir menâkıbnameyi haber vermektedir ki, farklı ayrıntılar içerdiği belli olan bu menâkıpname halen gün ışığına çıkmış değildir.

Bu bakımdan, bu veriler dikkate alındığında sözlü geleneğin önemli bir aktarımı olan menâkıpname birinci el tanıklık ve aktarım olarak değerlendirilebilir.

Bu menâkıp içre ne kim söyledüm
Şeyhden işidileni nakl eyledüm
Olur olmaz sözi nakl eylemedüm
Olmaya tâ vizr ile meftûn o dem
(Günâha sebep olmak istemedim)
.....
Bunda nakl olanı gör sen ahî
Gayri nakle tutma gûşun bir dahî
(Burda aktardığımı dinle
Başka sözlere kulak verme)[417]

Oysaki Börklüce Mustafa ve Torlak Kemâl, Osmanlıya göre dönemin deyimiyle, "*avâm-ı nâsdan gelen*" ve "*avâm-ı nâsa yol gösteren*" "*ehl-i fitne ü fesât*", "*ehl-i bagi ve tuğyan*" öncülerdir. Devlet-i

---

Cahit Öztelli, Vahit Lütfi Salcı'nın konuyla ilgili notlarından şu bilgiyi aktarmaktadır: "Onu tedip ve tenkile giden ve vazifesini ifa eden **Seydi Paşa** diyor ki: Sultan, ele geçirildikten sonra, ulema huzurunda kendisinden kendi aleyhinde istiftâ vaki olduğu yalandır. Ulema ona, birtakım avâm-ı nâsı ile sünen-i seniyeden istignâ ve ahaliyi hükümet ve nizam aleyhine ne için kıyam ettirdiği filhakika sorulmuş ise de, Sultan'ın sözleri müsbet olmayıp menfidir. O demiştir ki "Avâm-ı nâs kimlerdir? Kadı Celâleddin ve Safiyeddin ve Emirüddin ve Ece Ahmet Sultan ve emsali fukahâ ve ulemâyi kiram mıdır? Sizin tuttuğunuz yol şeriat-ı garrâ ile ne derece uygundur? Bütün harekâtınız kâzip, bütün icraatınız ahkâm-ı şeriat-i salibdir." Bu aktarım bize yeni ve ilginç bilgiler sunmaktadır. Bkz. Cahit Öztelli, **Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedrettin ve Yeni Buluşlar**, Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, Cilt 11, Sayı 228, Temmuz 1968, Sayfa 4999-5000.

417 Halîl bin İsmâîl bin Şeyh Bedrüddîn Mahmûd, **Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı**, Sayfa 76.; **Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz**, (Hazırlayan: Şaban Er), Sayfa 162-163.

Aliyye'nin düzenini "*herc ü merc* (darmadağınık) *iden*", "*tuğyan kılıcın kuşanmağa alışan, ol lezzet dimağında yerleşip itâat itmeyen kul tâ'ifesi*"dir. "*Raiyyet olmaktan çıkan, tekrâr raiyyet olmaz, kulluğa da yaramaz, fitne ü fesada sebep olur.*" Hâl böyle olunca, saltanat sahiplerinin ya da muktedir olanların tabiriyle, "nizâm-ı âlem"in selâmeti namına ve de "nâmûs-ı şer-î şerîf"i kurtarmak adına "*ehl-i sünnet üzre olmayup, şer-î şerîfe mugâyir zümre-i tugat, menbâ-i bugat*" olan "avâm" karşısında muktedirlerin yaklaşım ve uygulaması da doğal olarak son derece saldırgan, kanlı ve kıyıcı olabiliyor.

23. Eylemlerin Başlama ve Bitme Tarihi

Karşıtlık ilişkisi ve çekişmesinde uçlardan birinin görece baskın görünmesi, kendi adına "zafer" ilan etmesi çatışmayı kazandığı ve sürecin bittiği anlamına gelmez. Karşıtlık ve çelişme var olduğu ya da çelişmenin seyri değişmediği sürece çekişmenin seyri de doğallığı içinde kesintisiz sürecektir. Çelişki kaynayan kazan gibidir. Yoğunluğu değişse de çelişme ve çekişmenin boyut değiştirmediği yerde sürecin bitmesinden söz etmenin olanağı yoktur.

Koşulları yeterince olgunlaşmayan yapılanma ve eylemin niteliği ve hedefi değişmese de, seyri değiştiği için doğal olarak sonucu da değişir. Açık ki, doğal evresinde yetkinleşmeyen olgunun etkin bir unsur olarak niteliksel özellikleriyle ortaya çıkması ve etken / belirleyici olması olası değildir. Gerek Karaburun, gerekse Balkanlarda ortaya çıkan Börklüce Mustafa ve Şeyh Bedreddin eyleminde de olgunlaşmayan koşullardan dolayı yapılanmanın sonucunun değiştiği görülmektedir. Osmanlı güçleriyle çatışmada kimi geçici başarılar kazanılmasına karşın, somut durumdan yola çıkarak Börklüce eylemi; 1. Saldırılar karşısında hazırlığının, iletişim ve örgütlenme sürecinin yeterince tamamlanamadığı, 2. Toplumsal temeli ve iktisadi koşulları yeterince olgunlaşmayan, 3. Yeterli direnme gücüne sahip olmayan, özetle zamansız açığa çıkarılan ya da "yeterli olgunluğa ulaşmadan bitirilen bir eylem" olarak değerlendirilebilir. Osmanlı yöneticilerinin erken davranarak yoğun bir şekilde saldırıya geçmesiyle birlikte, direnişin -karşı eylemin- bir bakıma zorunlu ortaya çıkması, bu fiili durum karşısında Bedreddin'in kaygıyla yer değiştirme gereksinimi duyması ve -bir bakıma kaçar gibi- hızla Balkanlara geçişi de bunun kanıtlarından biri olarak değerlendirilebilir.

"Börklüce Mustafa dahi Aydın eline vardı. Andan geçdi, Karaburuna vardı. Aydın ili vilâyetin kendüye dönderdi. Ve her nev'i tertibler kodı... Bu tarafda Samavuna kadısı oglı Şeyh Bedre'ddin dahi bunu işidicek Börklüce Mustafa içün nûr kandadur, dedi. Bu dahi İznikden Isfendiyâra vardı. Isfendiyâr yanında tururken bir gün gemiye bindi Iflak eline geçdi. Iflak elinden gelüp Agaç Denizine girdi."[418] Yine bir başka kayıtta Bedreddin'in İznik'te gelişmeleri öğrendiği, bunun üzerine bölgeyi terkettiği belirtilmektedir. "Börklüce Mustafa nâm bir şakî Şeyhün halifesi olmagı vesile idüb Aydın-ili'nde bir nice eşkıyâyı başına cem itdügi Şeyhin mesmû'ı olıcak (duyulunca)... Mûşâ Çelebi takrîbi ile Eflâk hâkiminün âşinası oldugından İsfendiyâr vilâyetinden bir gemiye binüp Eflâk diyârına vardı."[419] Bir zorunluluk gibi görünen bu tercihte Şeyh Bedreddin'in Balkanlarda daha önce -Musa Çelebi döneminde- yaptığı çalışmalar ve belli bir yer edinmişliği de etkili bir unsur, hatta bir güvence biçiminde değerlendirilmiş olabilir. Bu arada Bedreddin'in, Musa Çelebi döneminde saltanat düzeninin en üst düzeyde görevlerinden biri olan kazaskerlik görevinde bulunması da dikkate alınması gereken bir durum. Fakat bu noktada gelişmelerden haberdar olan ve mevcut yapılanmayı sistem için son derece tehlikeli gören Osmanlı güçlerinin çok hızlı başlayan ve aralıksız sürdürülen saldırılarını da göz önünde tutmak gerekir.

Kimi Osmanlı kayıtları ve araştırmacılara göre Bedreddin'in idam edilerek katledilme tarihi 1420 olarak verilmektedir. Kimi kayıtlar ve belirlemelere göre ise 27 Şevval (18 Aralık) 1416'dır.[420]

---

418 **XVI. Yüzyıla Ait Bir Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Şamil Çan), Sayfa 77-78.

419 **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Cihan Çimen), Sayfa 64.

420 Dönemin kaynak ve kayıtlarına dayanarak bizim belirlemeler de bu doğrultudadır. Bu belirlemeye ışık tutacak noktalardan biri de Selânik'in kuşatılma tarihidir. Çünkü Bedreddin'in girişimindeki gelişme sebebiyle bu kuşatma kaldırılarak hızla Serez'e geçilir ve olaya müdahele edilir. 1420 tarihi ağırlıkla geç dönem (17. yüzyıl ortalarından itibaren) yazılan kaynaklarda verilmektedir.

Her iki belirlemenin farklı kaynak ve verilere dayanması sebebiyle farklı sonuçların ortaya çıktığı görülüyor. Fakat bu noktada önemli bir kaynak olan Bedreddin'in torunu Hafız Halil tarafından yazılan "*Şeyh Bedreddin Menâkıpnamesi*" üzerinden yapılan hesaplamalara göre Bedreddin'in siyaset edilme tarihi de 18 Aralık 1416 olarak verilmektedir.[421] Zaten kayıtlar ve kayıtlardan çıkan sonuçlar da ağırlıkla bu dönemi 1416 sonu,1417 yılı başlarını işaret etmektedir.

Yine kimi değerlendirmelere göre Börklüce Mustafa ve Torlak Kemâl'in eylem ve katledilme tarihi ise bu tarihlerden yaklaşık üç yıl öncesine tekabül ediyor. Bunun isabetli olduğu söylenemez. Kayıtlardan da anlaşıldığı gibi Börklüce direnişi, Bedreddin Ağaçdenizi'ne (Deliorman yöresine) geçtiğinde bastırılır. Bununla birlikte kimi kayıtlardan görüldüğü kadarıyla -saldırıya uğrama ihtimaline karşı- hazırlık ve eylemlerin 1413-16 yılları arasında yoğun bir şekilde sürdüğü anlaşılıyor. Hazırlık evresinden çatışma ve direnişlere uzanan süreç bir arada düşünüldüğünde bu kayıt -en az üç yıla yayılan hazırlık süreci- mantıklı bir belirleme olarak değerlendirilebilir. Çünkü böylesine kapsamlı ve örgütlü bir eylemin hazırlık aşamasının kısa sürede gerçekleşmeyeceği açıktır. Ayrıca günlük hayatın, toplumsal ilişkilerin değişimi ve yeniden oluşumu anlık olabilecek işler değildir. Uzun bir süreye yayılır. Bu sebeple 1413 tarihi büyük bir olasılıkla savunmaya hazırlık ve eylemlerin başlama ya da yapılanmanın yaygınlaşmaya başladığı tarih olarak da düşünülebilir. Zaten Börklüce Mustafa da, Musa Çelebi'nin Hicri 816 yılında[422] öldürülmesi üzerine, Rumeli bölgesinden önce Aydın iline, sonra Karaburun'a gelmiştir. Fakat Börklüce'nin daha önce, Bedreddin'in ziyareti sırasında da bu bölgede bulunduğunu ve buralarda çalışmalar yaptığını göz

421 Balivet'in tespitleri de bu yöndedir. Bkz. Michel Balivet, **Şeyh Bedreddin - Tasavvuf ve İsyan**, Sayfa 88, 92.

422 "Mûsâ Çelebi Rûm-ili'ne iki yıl ve yedi ay ve yigirmi gün pâdişahlık idüp hicretün sekiz yüz on altıncı yılında şehid olup dâr-ı fenâdan dâr-ı bekâya rıhlet itdi." **Oruç Beğ Tarihi**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Sayfa 240. Hicri 816 tarihi, Miladi 3 Nisan 1413 - 22 Mart 1414 tarihleri arasına denk gelmektedir.

önünde bulundurmak gerekiyor. Yani Börklüce bölgenin yabancısı değil, bölgeye âşina, toplumun içinden gelen, çevreyi tanıyan, bulunduğu coğrafyayı bilen biridir.

Dolayısıyla belli ki, Börklüce'nin bölgedeki girişim ve örgütlenmesi, Osmanlının bölgeyi işgal etmesinden çok önce başlayan bir örgütlenmedir. Demek ki, Osmanlı yönetiminin bölgeyi ele geçirmesiyle birlikte büyük bir olasılıkla oluşumundan haberli olduğu ve ciddi bir tedirginlik duyduğu bu yapılanmaya yöneldiği açık. Yine kayıtlardan biliyoruz ki, bu eylem ve direnişler birdenbire ortaya çıkmış, bir anda da -ilk Osmanlı saldırıyla birlikte- bitirilmiş değildir. Osmanlı orduları eylemciler karşısında iki kez çok ağır yenilgiye uğruyor. Başta da vurguladığımız gibi, merkezi sistem açısından bu olay, zihinsel algılamada sisteme atılan tehlikeli bir çentik. Bu sebeple gelişmeler sonrası yöneticilerde tedirginliğin büyüdüğü açık.

Hiçbir olgu koşullarından soyutlanamaz ya da çevreleyen, yaratan, etkileyen unsurlardan bağımsız düşünülemez. İçinde bulunduğu koşullar, insandaki ve doğadaki sonsuz değişim ve dönüşüm doğal olarak olgunun farklı biçimlenmesinin yolunu açar. Bundan dolayı -her tarihsel süreçte koşulların değişime / dönüşüme uğraması sebebiyle- sınıfsal boyutlu mücadeleler, toplumsal çatışma ve çekişmelerde karşıtların ilişkileri ve duruşları aynı biçimlerde ortaya çıkmaz. Bu olanaklı da değildir. Temelde niteliksel özelliklerini korumasına karşın, eylemin biçimini, kendisini çevreleyen koşullar belirler. İktisadi yapının, üretim ilişkilerinin, üretimin özelliklerinin değişimi, üretimde doğayla ilişkilerin farklılaşması ve bu boyutların toplumsal alana yansımaları ise önemli bir etkendir biçimsel ve niteliksel değişimde. Sistemin oturduğu bu düzlem toplumsal ilişki ve reflekslere kaçınılmaz olarak yansır. Yeterli denetim sağlanamıyor ve sistemi besleyen damarlar işlevini yitiriyorsa, muktedir olanlar, sistemi koruma güdüsü ve derin bir endişeyle saldırganlaşır.

Yapısal özellikleri bakımından bir anlamda Babailer eyleminin izdüşümü durumunda olan Börklüce Mustafa eylemi

sonrasında Ege bölgesini boydan boya geçen Osmanlı veziri Bayezid Paşa ve yanındakiler, sistemin yapısal özelliğine uygun olarak katliam zihniyetini değişmez bir boyut / bir eylem biçimi olarak hayata geçirdiler. Tutum, davranış ve uygulamalarından bu durum açıkça anlaşılıyor. Bir olgu olarak tutum, ansızın gelişen -gelişigüzel- bir özellik değil, bir kişilik yansımasıdır aynı zamanda. Dolayısıyla saldırganlık zihniyetini davranışlarının temel refleksi -bir alışkanlık- haline getiren bu yöneticiler, yoksulluk içinde yaşayan, buna karşın neleri varsa paylaşan bütün Türkmen dervişlerine / Abdalan taifesine[423] dönemin tabiriyle ölümün acı şerbetini içirdi.[424] Kuzeyden başlayarak güneye kadar neredeyse Ege bölgesinin tamamı katliamdan geçirildi. Olayların yaşandığı dönemde bölgede bulunan Bizanslı tarihçi Doukas'ın doğrudan tanıklığı ve aktarımıdır bu gerçeklik. Bunlar, çarmıha gerilerek öldürülen Börklüce Mustafa'ya "İriş Dede Sultan" diyenler ya da onların taraftarıydı. Başka bir deyişle savunmasız toplulukların yanı sıra, toplumsal desteği kırmak ve bir bakıma "öç almak" amaçlı bu katledilenler, eşitlikçi, paylaşımcı, özgürlükçü bir düzen taraftarı olan, ayrımcılığın son bulmasını hedefleyen, dostluk ve barış iklimini savunan Abdalan, Kalenderi, Torlaklar, Işıklar, Âşıklar gibi adlarla anılan ve kulluk düzeninden hoşnut olmayan erenler topluluğuydu.[425]

Değindiğimiz bu kıyımlar Tevârih-i Âl-i Osmanlarda övünçle anlatılır. Görüyoruz ki buradaki temel boyut, farklı yapılanmaları öngören ve uzlaşmaları mümkün olmayan farklı dünyaların

423 Bu dervişler aynı zamanda "Abdalan-ı Rum" olarak anılmaktadır.

424 Mikhaèl Doukas, **Tarih - Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, (Çeviren: Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, Sayfa 102.; Dukas, **İstanbul'un Fethi - Dukas Kroniği 1341-1462**, (Çevirmen: V. Mirmiroğlu), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2013, Sayfa 87.

425 Konuyla ilgili ayrıntılı anlatım ve değerlendirme için ayrıca bkz. Levnclavıı (Löwenklau), **Historiae Mvsvlmanae Tvrcorvm de Monvmentis Ipsorvm**, Francofvrti MDXCI (1591), Sayfa 464-468.; Johann Wilhelm Zinkeisen, **Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa, Erster Theil** (1. Kısım), Hamburg 1840, Sayfa 475-481.

karşı karşıya gelmesidir. Elbette ki, gücü elinde tutanlar karşısında sağlam ve kalıcı mevziler oluşturmak, toplumsal alanda yapısal özelliklerin değişimi ve yaygınlığıyla ilintilidir.

"Anonim Tevârih-i Âl-i Osman"ın kayıtlarına göre, Osmanlı yöneticileri "Ol halkı kırub ol vilâyeti zabt itdiler. Ol vilâyeti beğ kullarına timar virdiler."[426] Bir diğer kayıtta ise farklı ayrıntılar bulunmaktadır. "Karaburun adlu yerde bir mubâhi mülhid sûfi peydâ olub envâ-ı dalâlet izhâr idüb bir âyin gösterüb ekser ehl-i İslâmı tarik-i mütakimden çıkarub dürlü dürlü şenâ'at itdügü Sultana ma'lûm oldı Sultan dahı kakıyub Bâyezid Paşaya emr eyledi ki asker ile varub ol mübâhinün def'in idüb şerrin Müslümânlar üzerinden gidere Bâyezid Paşa dahı asker cem idüb sûfiler üzerine müteveccih olıcak sûfiler dahı bunu tuyub ne denlü ehl-i ilhâd var ise cem olub Bâyezid Paşa ile mukâbil olub darb ve harb itdiler âhir feth ve nusret reh-nümûn olub Bâyezid Paşa galib olub *ol gün dört binden fazla melâhide kılıçdan geçüb* halâs olanlar dahı tecdid-i imân idüb tevbe ve istiğfar itdiler."[427] Kayıt önemli. Çatışmalarda katledilenlerin sayısının dört bin olarak verilmesi, direnişe doğrudan katılma oranının yüksekliğini gösterir.

Kayıtlarda açıkça görüldüğü gibi böylesine yoğun ve kesintisiz süren bir saldırganlık ve kıyımlar karşısında çok açık ki, "kurtarıcı" imgesi / umudu elbette her zaman diri kalacak, kendini yinelemenin yolunu yaratacaktır. Etki - tepki ilişkisi içerisinde bu olgu, bir anlamda ezilen, örselenen, acı çektirilen toplulukların umut üretimi, doğal tepkisidir.

Burada belirtilmesi gereken bir başka nokta daha var. Nesnel boyutlarda bakıldığında, 1. Börklüce'nin düşünce ve önermesinin gerçekçi bir temel üzerine oturmasına, 2. Eyleminin geniş alanlarda etkili olmasına, 3. Farklı topluluklarda yankı ve destek

426 **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman** -Giese Neşri-, (Hazırlayan: Nihat Azamat), Marmara Üniversitesi Yayını, İstanbul 1992, Sayfa 58.

427 **Rûhî Târîhi**, (Hazırlayanlar: Yaşar Yücel - Halil E. Cengiz), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1992, Sayfa 433-434.

bulmasına, 4. İki kez Osmanlı ordularını ağır biçimde yenilgiye uğratmalarına karşın eylemciler kaybettiler. Karşılarında örgütlü, donanımlı ve sürekliliği olan bir devlet gücü vardı, üstelik bu devlet büyüme eğilimliydi. Yoğun biçimde işgal ve talana yönelmişti. Bu durumda eylemciler hep kazanmak durumundaydılar. Bu gerçeklik bir zorunluluktu, çünkü yenilgileri mevcut yapılanmanın son bulması demekti. Devlet ise kaybetmesine karşın daha güçlü biçimde yeniden geldi. Olaya çok yönlü, derinlemesine ve kendi gerçekliği içinde bakılırsa Börklüce'nin bu koşullarda ve mevcut örgütlenme çerçevesi içinde kazanma olanağı / olasılığı sınırlıydı.

İzmir çevresindeki bölgenin (özellikle Aydın ve Saruhan çevresinin) 1414 yılında Osmanlı güçleri tarafından ele geçirilmesi ve İzmiroğlu Cüneyt Bey'in bölgeden soyutlanması, gelişme ve eylemlerin bastırılmasını kolaylaştıran önemli sebeplerden biri olarak değerlendirilebilir. Rumeli'de, Musa Çelebi ve Mehmet Çelebi arasındaki mücadele 1413 yılı Temmuz ayında Mehmet Çelebi lehine sonuçlanır. "Rûm-ili temâmet Sultan Mehemmed'e döndi, pâdişâh oldı; hicretün sene 816. Sultân Mehemmed tahta geçdi."[428] Bu sonuçla birlikte Osmanlı yönetiminin bölgeye yönelimi, ilk müdahalesi ve etkinliğinin artması ise, saltanatın yapılanmasındaki bu önemli gelişme sonrası, yaklaşık 1414 yılı olarak tahmin edilebilir.[429] Rumeli'deki düzenlemelerden sonra

428 **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Ali Birbiçer), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1989, Sayfa 65. Hicri 816 tarihi, farklı tarihlerde verilen kayıtlarla örtüşmektedir.

429 Musa Çelebi'nin, Sofya'nın güneyinde Samakov beldesi Çamurlu Derbendi'nde Mehmet Çelebi güçlerine yenilmesi ve bir çeltik arkında yaralı vaziyette yakalanarak boğulup öldürülmesi 10 Temmuz 1413 yılındadır. Dolayısıyla 1414 yılında bölgeye yönelim anlaşılabilir bir durumdur. Bkz. **Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000, Sayfa 62.; **Kitâb-ı Cihânnümâ - Neşri Tarihi, II. Cilt**, (Yayınlayanlar: Faik Reşit Unat - Mehmed A. Köymen), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1957, Sayfa 517.; Mevlânâ Mehmed Neşri, **Cihânnümâ**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Çamlıca Yayını, İstanbul 2008, Sayfa 240.

Osmanlı yöneticileri çok hızlı biçimde Anadolu coğrafyasına yönelmiş olmalıdır. Nitekim bu dönemde gerçekleşen Karaman seferi de 1414 yılındadır. Ayrıca iklim koşulları sebebiyle soğuk ve karlı kış günlerinde harekat yapılamayacağına göre, seferler için en yakın ihtimalle havaların ılıdığı bir dönemin bekleneceği açıktır. Bu da, yaklaşık bir tahminle baharın ilk aylarından başlayarak, baharla, havaların soğumaya yüz tuttuğu güz arası bir dönem olabilir. Bölge kısa bir sürede ele geçirilemediğine göre, doğal olarak ele geçirme sürecinin de belli bir zamana yayıldığı yine kolayca tahmin edilebilir. Kayıtlar bunu açıkça işaret etmektedir. Dolayısıyla bu somut durumun ışığında kayıt ve söylemlerin daha gerçekçi bir temelde çözümlenmesi mümkündür.

Bölgenin denetiminin büyük ölçüde Osmanlı yönetiminin eline geçmesinden sonra saldırıların yoğunlaşarak başlaması da önemli. Olayın bu yanı, Cüneyt Bey'in direniş için ciddi bir psikolojik arka destek oluşturduğunu, Osmanlı yönetimi içinse en azından güvensizlik ortamı anlamına geldiğini ve dolayısıyla kolaylıkla saldırıya girişemediklerini, somut koşulları gözettiklerini gösterir. Bundan anlaşılıyor ki, Cüneyt Bey döneminde eylemciler rahat bir örgütlenme alanı buldu. Cüneyt Bey ve çevresindeki toplulukların Bedreddin'in etkisi altında bulunduğunu ve bölgeye gelişinde de kalabalık topluluklar tarafından derin bir saygıyla karşılandığını, hareket serbestisi ve iletişim kolaylığı sağlandığını biliyoruz. Manisa üzerinden Bursa'ya doğru yürüyüşünde ise Torlak Kemâl ve yoldaşları tarafından karşılanacaktır. Bedreddin Balkanlara geçtiğinde ise, kimi beylerin yanı sıra, timar ve mansıp verdiği eski çevrelerle birlikte, kuramı çevresinde yürüyen toplulukları bir araya toparlamaya çalışır. Temel yönelim doğrudan bu olmasa bile, bu çevrelerin ilk başta Bedreddin'in yanında toplandığı görülüyor. Timar ve mansıp dağıttığı eski çevrelerin önemli bir bölüğü, mevcut koşullar içinde kendileri açısından bir çıkar elde edilemeyeceğini görünce kendisini aynı hızla da terk ederler.

Döneme ilişkin kayıtlara göre Şeyh Bedreddin, "Ağaç Denizinde durarak hadem ve haşem haylı şevket hâsıl etdi. Anun

içün kim sancaklar e subaşılıklar adadı. Ve haylı duvıcalar dahı yanına vardı. Ve timar erleri kim Musa yanında Sımavuna Kadısı Oğlı kadı-asker iken timar alı verdügi adamlar dahı yanına geldiler. Amma varan halk gördiler kim bunun işinde hayır yok, heman Sımavuna Kadısı Oğlını dutdılar."[430] "Pes Agaç Denizi içinde durarak yanına hayli hadem u haşem cem oldu. Ve bil-cümle evbâştan ve eclâftan hayli cemiyet ki tahassül etti. Ve Musa Bey yanında kazaskerken timar alıverdigi kimseler hep yanına derildiler. Amma yanına varanlar gördüler ki bunun hiçbir işinde hayır yok. Beylige kast etmege ister."[431] "Şeyh Bedreddin Agaç denizinden çıkdı hayli hadem u haşem sûfiler yanına cem oldılar (ve tovıcalar uyıp yanına geldiler)[432] ol Musa Çelebinin yanında kâdıasker iken mansıplar alıvirüp dururken nice kendü tâbileri ve muhibleri vardı cümle yanına geldiler sonra gördüler kim onun işinden hayır gelmez tagıldılar sehel kimesne kaldı."[433]

---

430 Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıki, **Tevârih-i Âl-i Osman**, (**Osmanlı Tarihleri I** içinde), (Düzenliyen: Çiftçioğlu N. Atsız), Türkiye Yayınevi, İstanbul 1947, Sayfa 154.; **Âşıkpaşazâde Tarihi (1285-1502)**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Bilge Kültür Sanat Yayını, İstanbul 2013, Sayfa 124.; Âşıkpaşazade, **Hâzâ Menâkıb u Tevârîh-i Âl-i Osman**, (**Osmanoğulları'nın Tarihi**), (Çeviri: Kemal Yavuz - M. A. Yekta Saraç), Sayfa 427-428.; Ayrıca bkz. **Die Altosmanische Chronik des ĀŠIKPAŠAZĀDE**, (Friedrich Giese), Otto Zeller Verlag, Osnabrück 1972.

431 **Kitâb-ı Cihân-nümâ - Neşri Tarihi, II. Cilt**, (Yayınlayanlar: Faik Reşit Unat - Mehmed A. Köymen), Sayfa 545-547.; Ayrıca bkz. **Ğihânnümâ - Die Altosmanische Chronik des Mevlânâ Mehemmed Neschrî, Band I** (Cilt 1), (Theodor Menzel - Franz Taeschner), Otto Harrassowitz Verlag, Leipzig 1951.; **Ğihânnümâ - Die Altosmanische Chronik des Mevlânâ Mehemmed Neschrî, Band II** (Cilt 2), (Theodor Menzel - Franz Taeschner), Otto Harrassowitz Verlag, Leipzig 1955.; Mevlânâ Mehmed Neşri, **Cihânnümâ**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Sayfa 252.

432 Giese metni ve diğer Tevârih-i Âl-i Osmandan.

433 **Tevârih-i Âl-i Osman**, Muhyiddin Cemâli, Staatsbibliothek zu Berlin / Königlichen Bibliothek zu Berlin, Nr. 207.; İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Fotokopi Arşiv Bölümü Nr. 378. Varak 41b.; Ayrıca bkz. **Muhyiddin Cemâli'nin Tevârih-i Âl-i Osman'ı**, (Hazırlayan: Hasan Hüseyin Adalıoğlu), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990, Sayfa 55.

Kayıtlardan anlaşılan, Bedreddin'in Balkanlarda etkinlik sağlayabilecek yeterli güce ulaşamadığıdır. Esasında Musa Çelebi deneyiminden yenilginin ne olduğunu, nasıl bir sonuç ortaya çıkaracağını biliyordu Bedreddin. "Fakat bahtını bir kez daha denemeye kalkıştı. Sadık yoldaşlarını Deliorman bölgesindeki sık ormanlarda topladı. Kendisine yakınlık duyanlar her taraftan koşup geldiler. Tahminimize göre bunlar akıncılar, Wlachen (Ulaklar), Hristiyan reaya idi... Bütün bunlara karşın ulema çevresinin nazarında her zaman bilgin bir sufiydi. Fakat gerek eylemiyle, gerekse söylemiyle kendi müridleri gibi tabu ve sınır tanımıyordu. Sultanlık tacını ele geçirmeye yeltenmişti, bunun için ölmesi gerekiyordu."[434] Ulemanın gözünde Bedreddin "çizgi"den çıkmıştı artık. Muktedirlerin belirleyici olduğu yerde "çizgi"den çıkanın ya da düzene muhalif olanın kendini koruması zordur, âkıbeti ya ölümdür, ya zulümdür.

"Mezkûr (adı geçen) Mustafa'nın fitne-i garibesin istiğrâb (garip fitnesinin bastırılmasından) ve ümerâ-i izâmdan (en büyük komutanlarından) Bâyezid Paşa'yı leşker-i âzime (yüksek miktarda askerle) ile Kadı Bedreddin'i bi-dinin def'ine feristâde eyledi (Kadı Bedreddin dinsizinin hakkından gelmesi için gönderdi). Kâdıüyı müşârün-ileyh istikbâl-i tâm ve cür'et-i tamâm ile asker-i sultânı mesaf ve mükâteleye ikdâm eyledi (Adı geçen Kadı tam bir istikbâl ve cesaretle Sultanın askerine karşı kendi kuvvetini mücadele nizâmına soktu). Amma çünki hemişe cânib-i hakk-ı bâtıl üzerine galibdir (Fakat Hakk, bâtıl karşısında her zaman kazanandır). Ol ser hayl-i melâhide mağlub-i mücâhidân olub (bu dinsziler topluluğu yenildiler) miyân-ı ma'rekeden girîzân ve tekrâr Deli Orman'da pinhân olub (savaş meydanından kaçmış, Deli Orman'a gizlenmiş idi) müceddeden bir mikdâr mülhid ve müfsid-i bi-imânı yanına cem ve izhâr-ı fitne içün ahd ü peymân eyledi (bir miktar dinsizi ve bozguncuyu yanına toplayıp yeniden fitne çıkarmak için anlaştı, yeminleşti). Amma Bâyezid Paşa

434 Ernst Werner, Die Geburt Einen Großmacht, Die Osmanen (1300-1481), Sayfa 231-232.

dahi tedbirât-ı hakimâne (çok yerinde tedbirler) ile ba'zı kimesneyi Bedreddin'in ahz ve kasdı (ele geçirilmesi) içün ol ormanın ba'zı yerlerinde nihân eyledi (gizledi).Ve mezbûrlar (adı geçenler) dahi vezir-i müşârün-ileyhin ta'limi üzre (yüksek rütbeli vezirin öngördüğü gibi) kâdı-yı mezkûrun silk-i mütâba'atına münselik (adı geçen Kadı'nın müridliğine dahil olarak) ve mezkûrı bir târîk (uygun bir yol) ile ormandan ihrâc ve mahbûs ve mağlûl-i giriftâr-ı selâsil ve iğlâl ve cezâ-yı kabâyih-i a'mâliye hizmet-i (orman içerisinden çıkarıp bağlayarak cezası verilmek üzere) sultâna getirdiler."[435]

Burada aktardığımız İdris-i Bitlisi'nin kaydında ilginç olan önemli ayrıntılardan biri de, Bedreddin'in yanına taraftarı kılığında kimi muhbir kişilerin sokulması ve Bedreddin'in bunlar tarafından yakalanarak Mehmet Çelebi'nin yanına getirilmesidir.

Diğer kayıtlarla örtüşen yine bir başka kayıt ise şöyledir: "Şeyh Bedreddin Agaç denizinden çıkdı. Hayli hadem, haşem ve bedbaht sofîler ve tovıcalar yanına cem oldılar. Mûsı'nın yanında kâdı-askeriken tîmâr verdügi tovıcalar katına geldiler. Sonra gördiler bunun işinde hayır yok tagıldılar. Sultân Muhammed işitdi hayli âdem gönderdi. Zagara tarafında dutdılar.[436] Siroz'a Sultân Muhammed'e iletdiler. Mevlânâ Haydar dirlerdi bir eyü dânişmend varidi. Acem'den gelmişidi. Ol fetvâ verdi kim "kanı helâl mâlı hâramdur" didi. Vardılar Siroz içinde bir çârşûda berdâr itdiler. Mezârını anda kodılar."[437]

---

435 İdris-i Bitlisi, **Heşt Bihişt - II. Cilt**, (Yayına hazırlayanlar: Mehmet Karataş - Selim Kaya - Yaşar Baş), Betav Yayını, Ankara 2008, Sayfa 278.

436 Zagara için bkz. Katerina Venedikova, **Bedreddin Simavi'nin Devri ve Taraftarlarıyla ilgili Bazı Kaynaklar ve İncelemeler**, Uluslararası Börklüce Mustafa sempozyumu, Akdeniz Akademisi Yayını, İzmir 2017, Sayfa 366-378.; Tahir Sezen, **Osmanlı Yer Adları**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2006, Sayfa 548.

437 **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Alper İğci), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011, Sayfa 24.

Konuyla ilgili bir diğer kayıtta ise yargılama süreciyle ilgili önemli bir vurgulamaya rastlanıyor. Muhtemel ki, sorgusuz sualsiz doğrudan idam edilmesi yerine ulema karşısında bu eylemin meşrulaştırılması düşünülmektedir. "Sultân Muhammed Siroz'dan vardı. Selânik üzerine düşdi. Egridirken Simavuna kâdısı-oğlı Ağaç Denizi'nden çıkdı. Birkaç bedbaht sûfîler gönderdi, Zağara Ovasına varalar, halka gelin diyeler. Uyduralar kim, "Şimden girü beglik benümdür ve taht bana virildi. Milk bana musahhardur. Sancâk açın hurûc ideyin" didi. Vardılar ol sûfîler Zağara Ovasını davet itdi. Anlar dahı geldiler, uydular. Bu cânibde Aydın elinde Börklüce Mustafa hurûc itdi. Çün Börklüce Mustafa hurûcın işitdi, dahı kendü de hurûc itdi. Ol vakt henüz Börklüce Mustafa ölmemişdi... Çün Şeyh Bedre'ddin Agaç Denizi'nden çıkdı, hayli hadem ü haşem ve bedbaht sûfîler ve tovıycalar yanına cem olup evvel Mûsa Çelebi'nün yanında kâdıasker iken nice kişilere mansıp alı virmiş idi. Nice kendüya tâbi muhibleri vardı. Cümle yanına geldiler. Sonra gördiler kim anun işinde hayır yok, tagıldılar. Sehel âdem kaldı. Sultân Muhammed işitdi. Hayli âdem gönderdi. Zağara tarafında bulup, tutup Sultân Muhammed'e iletdiler. Sultân Muhammed sordı kim "aceb bunu öldürmek günâh mıdur?" dedi. Ol zamânun padişahları şöyle müslümân idi kim şuncılayın fesâd idüp âsi olanları öldürmek câiz mi diyü sûal iderler idi."[438]

Burada vurgulanan "kendüya tâbi muhipleri" dışında, özellikle timar sahibi çevrelerle olan ilişkiler değerlendirilmesi gereken bir boyut. Osmanlı kayıtları çoğunlukla kısa ve yüzeysel olmasına karşın arka planda önemli ayrıntılar saklayan kayıtlar. Bu bakımdan söz ve kavramlara dikkatle eğilmekte ve ayrıntıları yine dikkatle analiz etmekte yarar var. Oruç Beğ tarihindeki kayıtlar ise biraz daha farklı ayrıntılar içeriyor.

"Şeyh Bedreddin dahı Agaç-denizinden çıkdı geldi dernedi. Halk kamu katına dirildiler. Kâdı-asker iken timâr verdiği

438 **Anonim Zikr-i Müluk-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Meral Pekmezci), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü, İstanbul 1988, Sayfa 67.

Türkler ve tavcılar timâr üleşdürdügi timâr erleri tovıcalar katına geldiler cem oldılar. Fikr idüb gördiler kim bunun işinde hayır yok, hazine yok. Mecmû'ı girü tagıldılar gitdiler. Siroz'a Sultan Mehemmed'e haber oldı. Sultan Mehemmed kapucı-başı Elvân Beg dirler iki yüz kişi mikdârı âdem gönderdiler. Gelüb Zagra'da Şeyh Bedreddin'i tutdılar. Siroz'a Sultan Mehemmed'e iletdiler. Mevlânâ Haydar dirlerdi. Bir ulu dânişmend vardı. Şeyh Bedreddin ile hayli suâl - cevâb oldı arada. Âkıbet Mevlânâ Haydar sözi ilerü geldi. Siroz'da bir çârşû başında berdâr itdiler. Mezarın anda itdiler. Defn olundı, hicretün sene 820."[439]

Burada görüldüğü gibi, Oruç Beğ kayıtlarına göre bu olaylar hicri 820 yılında meydana gelmiştir. Günü verilmeyen Hicri 820 tarihi, Milâdi 18 Şubat 1417 - 7 Şubat 1418 tarihleri arasına denk gelmektedir. Bu tarih İsfendiyâr Bey'in yanında Hicri 819 yılında Bedreddin'le görüşen ve uzun ilmi sohbetler yapan İbn-i Arapşah'ın ve torunu Hafız Halil'in verdiği tarihe yakındır. Hicri 819 tarihi, Miladi takvimde 1 Mart 1416 - 18 Şubat 1417 tarihine denk gelmektedir. Olayların üzerinden epeyce zaman -yaklaşık 80-90 yıl- geçmiş olmasından dolayı kimi kayıtlarda küçük yanılmalar olabileceği tahmin edilebilir. Hafiz Halil'e göre yaklaşık iki aylık bir yanılma içeren Oruç Beğ'in verdiği tarihi bu bağlamda değerlendirmekte yarar görüyoruz. Bedreddin, Hafız Halil'in ve İbn-i Arapşah'ın kayıtlarına göre Sinop'ta bulunan İsfendiyâr Bey'in yanına 14 Cemâzi'l-Evvel 819 (10 Temmuz 1416) gecesi, tam yaz ortasında varmıştır ve burada büyük bir saygıyla karşılanmıştır.[440] Bu tür seyahat ve yer değiştirmelerin dönemin ulaşım ve iklim koşulları, coğrafyanın sarp konumundan dolayı kış döneminde zor -hatta neredeyse imkânsız- olduğu düşünülürse bu zamanlama isabetli bir tarihtir. Bu durumda İbn-i Arapşah'la da bu tarihte -1416 yılının Temmuz ayı ortalarında- görüştüğü rahatlıkla tahmin edilebilir.

---

439 **Oruç Beğ Tarihi**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Çamlıca Yayını, İstanbul 2007, Sayfa 52.

440 Hafız Halil tarafından yazılan menakıpnamede bu gidişin ayı ve günü net olarak veriyor.

Şehr-i Iznık'dan çıkuban Bedr-i mâh
Milket-i İsfendiyâr'a tutdı râh
.....
İşüdib geldügini şâd oldı Şâh
Didi ol dem bu gice bedr oldı mâh
Halkı ile çıkdı istikbâle ol
Şeyh'e yakın gelicek çün sag u sol
Pes ilerden göricek Şeyh'i ayân
Atdan inüben hemen oldı yayân
Yürüdü gelince Şeyh'in yanına
Elini öpüb su sepdi canına
Şeyh'i şehre aldı geldi Şehr-yâr
Şehr Cemâzi'l-Evvel idi ey yâr
Ayın on dördü olubdı ol gece
Doğdı bir oglı çü Şâh'ın ey hâce[441]

Görüldüğü gibi Şeyh Bedredin'e ilişkin torunu Hafız Halil tarafından yazılan menâkıpnamede verdiği bilgiler son derece açık. Zamanlama olarak İbn-i Arapşah'ın verdiği tarihle örtüşen bu kayıtlar aynı zamanda tamamlayıcı niteliktedir.

441 Halîl bin İsmâîl bin Şeyh Bedrüddîn Mahmûd, **Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı**, (Hazırlayanlar: Abdülbâki Gölpınarlı - İsmet Sungurbey), Eti Yayınevi, İstanbul 1967, Sayfa 102-103.; **Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz**, (Hazırlayan: Şaban Er), Sayfa 184-185. Gölpınarlı, "Cemâzi'l-Evvel"i "Cümâd-el-ûlâ" olarak aktarmıştır ki, bu ayın diğer adıdır. Bkz. Ferit Develioğlu, **Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitapevi Yayını, Ankara 1999, Sayfa 147.

24. Yenilgiler: Süreç - Ödenen Bedel - Ertelenen Umut

Karaburun çayır çimen arası
Erenlerin muhabbettir töresi
Her dem yanar gerçeklerin çırası
Münkir üflemekle çerağ söner mi[442]

Yenilgilerle sonuçlanan süreç nasıl ve ne şekilde gelişti? Veriler eşliğinde bunu çözümlemek olası. Konuyla ilgili olarak öncelikle Hafız Halil'in ve İbn-i Arapşah'ın kayıtlarında verdiği tarihler dikkate alınacak olursa, değindiğimiz gibi büyük bir olasılıkla Osmanlı güçleri havaların ısınmaya başladığı bahar aylarında harekete geçerek, sonbahara kadar olan dönem arasında Börklüce direnişçilerine saldırıda bulunmuş olmalıdır. Bunun sebebi açıktır. Bu zaman aralığı, havaların ılımaya ve soğumaya başladığı döneme -yani baharın başlangıcından son güze- kadar olan süredir. Dolayısıyla, Beddreddin 1416 yılının yaz döneminde Balkanlara geçtiğine göre, Börklüce eylemcilerine Bayezid Paşa tarafından yürütülen son saldırının da yazla güz arasında gerçekleştiği güçlü bir olasılık olarak tahmin edilebilir.

Kayıtlara göre Bedreddin Balkanlara vardığında Börklüce henüz sağdır. Neredeyse bütün Tevârih-i Âli Osman kayıtları açıkça belirtiyor bunu: "Ol vakit henüz Börklice Mustafa dahı ölmemiş idi." Ayrıca Karaburun öncesi Ege bölgesinde gerçekleştirilen kapsamlı saldırı ve kıyımların yanı sıra, Ege'nin ve Karaburun bölgesinin kış döneminde serin ve yağışlı olan iklim şartlarını, engebeli coğrafyasını, çoğu yerlere yaya gidilmesi ve iklimsel etkilerden korunabilme zorunluluğunu göz önünde tutmak gerekir. Bunlarda, Karaburun'a yönelimin bu dönemde gerçekleşmiş olması olasılığını güçlendiren unsurlardır. Dönemin ulaşım koşullarının da bu noktada ayrıca değerlendirilmesinde yarar var.

442 Âşık Abdal. Elimizde bulunan bir mecmuadan.

İçinde bulunulan zemin dikkate alındığında, kış aylarında, yağmurun ve çamurun yoğun, hareket alanının son derece kısıtlı olduğu bir zaman diliminde taarruza geçilmeyeceği, eyleme geçen askeri birliklerin hareketinin ve korunmasının zorlaşacağı açık biçimde görülebilir. Dönemin koşulları içinde at sırtında ve yayan, soğukların etkin olduğu bir dönemde -yani bir bakıma ortalık buza kestiğinde- sefer yapılamayacağını, sefer olsa bile olumsuz iklim koşullarında "zafer"in olamayacağını, hatta ağır bedelinin olabileceğini deneyimli çevreler bilir. Seferlerde öncelikle iklimsel koşulların elverişli olması gerekir. Bu olgu, o dönemin savaş tekniğinde bilinen ve aranan bir boyuttur. Olay bu açıdan düşünüldüğünde savaş ve saldırı deneyimi bir hayli yüksek olan Osmanlı yöneticilerinin içinde buluduğu durumu dikkatle değerlendirdiğini herhalde tahmin etmek zor değildir.

Zamanın isabetli tespiti için bu konuda dikkatle değerlendirilmesi gereken bir başka önemli konu da Şeyh Bedreddin'in "**et-Teshil**" adıyla yazdığı kitabına düştüğü kayıttır. Bu kitabını Hicri 27 Cemâyizelâhir 818 (Miladi 3 Eylül 1415)[443] tarihinde bitirir Bedreddin ve kitabının "mukaddeme"sinde şunları belirtir. "**Letâ'ifü'l-İşârât** kitâbımın şerhi olarak bu şerhi te'lif etmeye Edirne'de Hicri 816 senesinin Şevval ayının sekizinde Pazartesi günü (1 Ocak 1414) başladım ve şerhi içine düştüğüm bir belâ, içinden çıkılması güç tehlike, hapis sıkıntısı, dâ'imi bir üzüntü, kalbi ızdırâb ile Hicri 27 Cemâzi'l-Âhir 818 Salı günü (3 Eylül 1415) İznik'de tamamladım. Eğer kalbim ve kâlıbım demirden olsaydı, ızdırâb ateşinden yanar, erirdi. Bu ızdırâbın eserleri günlerce sürüyor. Ey gizli lûtfları olan Allâh'ım, bizi korktuklarımızdan kurtar. Sonra tamamlanması kolay olsun ve ihtimâm edilsin diye kitâbımın adını '**et-Teshil**' koydum"[444]

---

443 Balivet bu tarihi 4 Eylül olarak vermektedir, doğrusu 3 Eylüldür. Bkz. Yücel Dağlı - Cumhure Üçer, **Tarih Çevirme Kılavuzu**, III. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1997, Sayfa 459.

444 Bedreddin'in kendi deyimiyle bu çalışma, "*mezhebde müctehid imamların ictihâd farklarını latif işâretlerle işaret etmektedir.*" **Müctehid**: Âyet ve

Kitabını tamamladığında kendi anlatımıyla, üzüntü ve sıkıntı içindedir Bedreddin. Bir bakıma yüreği yangın yeridir. Yangın sürekli büyümekte ve anlaşıldığı kadarıyla çözümsüzlük içinde kıvranmaktadır. Burada düştüğü kayıt aslında Şeyh Bedreddin'in bulunduğu koşullar içindeki psikolojisini anlamak açısından da önemlidir. Belli ki Bedreddin yalnızlık ve umarsızlık çemberine düşmüştür. Kuşatmayı kırabilmek için çözüm üretmekte zorlandığı, belirsizlikten dolayı ciddi sıkıntılar, derin kaygılar yaşadığı açık. Yöresinde bulunan dar çevreyle de kolayca çıkış yolu bulmasının zor olduğunun büyük bir olasılıkla farkında. Söylemi bir bakıma bunun onayı durumunda. Belki de Eflak gibi tanıdığı bir alana ve bildiği bir çevreye gitmesi de buna bağlı bir tercih olmalı. Bu tercihi elbet vakanüvislerin bilmesi ve kayda geçirmesi olanaksız. Bunu Bedreddin'in söyleminden ve tutumundan ancak tahmin edebiliriz.

"Samavna kadısı-oğlı Şeyh Bedreddin ki, Câmi'ü'l-fusûlîn ve Teshîl sâhibidür, Börklüce Mustafa nam halîfesi Aydın ilinde semt-i ilhâd u ifsâda düşüp yanına üç binden ziyâde süvâr ve piyâde cem idüp hurûc idüp bu haber şeyhin mesmû-ı olıcak vehme tâbi olup İsfendiyâr diyârına firâr itdi."[445] Börklüce'nin âkıbetinden -Karaburun sürecinin gelişiminden- bu kitap bittikten sonra haber alır Bedreddin. Saldırı ve eylemler bu durumda kitabın bitiminden sonra gerçekleşmiştir ve Bedreddin bulunduğu yeri değiştirme gereği duymuştur. Burada düşünmek gerek. Taarruzlarda iklim şartları son derece önemlidir. Dönemin ulaşım koşullarını -yol ve binek unsurlarını, askerin kimi zaman yaya olarak hareket etme durumunda kaldığı bir zemini- dikkate aldığımızda karşımıza hangi gerçeklik çıkar? Daha önce

---

hâdislerden şer'i hükümler çıkaran din âlimleri. Çalışma için bkz. **Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz**, (Hazırlayan: Şaban Er), Sayfa 363-366.; Ayrıca bkz. Michel Balivet, **Şeyh Bedreddin - Tasavvuf ve İsyan**, Sayfa 72.

445 Mehmed B. Mehmed Er-Rûmî (Edirneli)'nin **Nuhbetü't-Tevârih Ve'l-Ahbâr'ı ve Târih-i Âl-i Osman'ı**, (Hazırlayan: Abdurrahman Sağırlı), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000, Sayfa 65-66.

belirttiğimiz gibi, bu durumda havanın alabildiğine soğuk, her yerin ıslak, karlı, yağmurlu ve çamur olduğu bir dönemde taarruz olmayacağını / olamayacağını, bunun büyük ihtimâlle en erken baharda gerçekleştiğini, bu boyutların üzerinde düşünen herkes kolaylıkla tahmin edebilir. Dolayısıyla koşulları değerlendirirken, direnişçiler açısından da, 1. mesafeleri dikkate almak, 2. dönemin ulaşım ve iletişim olanakları içinde düşünmek gerek.

Dönemin koşulları içinde herhangi bir gelişmeyi ve sonuçlarını kısa sürede öğrenmek pek olası değil, bu açık. Büyük bir olasılıkla baharda başlayan çatışmalardan bahar sonu ya da yaz başına doğru haber alan Bedreddin, belki Haziran ortalarında, belki Haziran sonuna doğru, endişeyle İznik'i terkeder. Sinop'a İsfendiyâr Bey'in yanına gider ve orada 10 Temmuz 1416 günü ya da kısa bir süre -belki de birkaç gün- sonra İbn-i Arapşah'la karşılaşır. İznik'i terk etme zamanlamasından olayın bu yönü -karşılaşmanın zamanı- kolaylıkla anlaşılabilir ya da tahmin edilebilir.

Sonuç olarak, döneme ilişkin kayıtlardan özetle, burada sorulması gereken temel sorular şunlar olmalıdır:

1. Bedreddin Sinop'a neden ve nasıl gidiyor? Börklüce ve yoldaşlarının yoğun biçimde saldırıya uğraması ve direniş mevzilerinin oluşumundan dolayı gittiği belli. Dönemin kaynaklarında ise "Börklüce eylemi çıktı" diye gittiği kayıtlı. Bu durumda İznik'i endişeyle terkettiği açıktır. "Aydınilinde bir nice eşkıyâyı başına cem itdügi Şeyhün mesmû'ı olucak (duyulunca).,. Şeyh Bedreddin dahı bunı işitdi kim Börklice Mustafa terakkîdedür (ilerleme halindedir) bu dahı İznikden kaçdı İsfendiyâra vardı."[446] Giderken

446 **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Ali Birbiçer), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1989, Sayfa 67.; **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Ahmet Akgün), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1988, Sayfa 24.; **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Cihan Çimen), Sayfa 64.; **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Alper İğci), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011, Sayfa 23.

büyük bir olasılıkla ulaşım aracı olarak at kullanmış olabilir. Ulaşım aracı zaman tespiti açısından önemlidir. Hafız Halil'e göre kimi zaman atlı, kimi zaman yayan yapıldak İsfendiyâr ülkesine ulaşmıştır.

.....

Şehr-i İznik'den çıkuben bedr-i mâh

Milket-i İsfendiyâr'a tutdı râh

Gâh üftân gâh hizân geh süvâr

Erdi Şaha ederek terk-i diyâr.[447]

2. Ne zaman gidiyor? "Et-Teshil" adıyla yazdığı kitabının bitiminden sonra. Yazım sürecinin bitim tarihi de açık.

3. İbn-i Arapşah'la ne zaman görüşüyor? Yaz ortasında, yani Temmuz ayında.

4. Karaburun coğrafyasında gerçekleşen ilk iki saldırıda ağır hezimete uğruyor Osmanlı orduları. Peki Börklüce Mustafa, Torlak Kemâl ve Aygıloğlu direnişçilerinin yenilgiye uğratıldığı üçüncü büyük saldırı ne zaman gerçekleşiyor? Bedreddin, Deliorman yöresinde iken. Bu konuda "Tevârih-i Âl-i Osman" kayıtları tereddüte hiç yer bırakmıyor. "Ol sûfiler Zagra ovasına davet itdiler. Anlar dahı geldiler, andan uydular, andan sonra Börklice Mustafa hurûc itdi çün Börklice Mustafanın hurûcın işitdi 'ol hod benüm hidmetkârumdur' didi kendi dahı hurûc itdi." "Ol vakit henüz Mustafa sag idi." "Şeyh Bedreddin Eflakdan çıkub Silistreye andan Deliormana girüb etrâfa mektûblar perâkende itmeğle çok kimesne-i kendüye tâbi idüb zirve-i fitneye urûc kasdında oldu... bu esnâda Börklücenin maktûl olduğı haberi şeyhin mu'askerine vâsıl oldukda ekser-i

447 Halîl bin İsmâîl bin Şeyh Bedrüddîn Mahmûd, **Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı**, (Hazırlayanlar: Abdülbâki Gölpınarlı - İsmet Sungurbey), Sayfa 102.; **Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz**, (Hazırlayan: Şaban Er) Sayfa 184.

tevâbi'i kendüden olub ba'zı havâssı şeyhi bend idüb..."[448] Kayıtlardan belli ki, Börklüce'nin katledilmesiyle birlikte yöneticiler bir bakıma ummadıkları bir kolaylıkla -belki de psikolojik boyutlu bir sarsıntının etkisiyle- Bedreddin'i ele geçirirler.

5. Peki, Şeyh Bedreddin ne zaman Deliormanlar yöresinde faaliyettedir? Sinop'da uzun süre eğlenmediğine göre temmuz sonrası ya da ilk güz dönemi olarak tahmin edilebilir. Kurduğu iletişim ve yaptığı görüşmelerde bu tahminimizle örtüşme içindedir.
6. Ne zaman asılıyor? Aralık ayının son günlerinde, torunu Hafız Halil'in kayıtlarına göre, 27 Şevvâl 819 yılında, bir Cum'a günü (Milâdi 18 Aralık 1416'da).

Salb olunması mukarrar oldı çün

Girdiler divânına Şahın o gün

Geçdi yigirmi yedi gün ey hacem

Şehr-i Şevvâlden ki Cum'a gündi hem.[449]

Oruç Beğ bu tarihi yaklaşık iki ay ileri çekiyor. Fakat, büyük ölçüde olayların ortasında kalan ve gelişmelerin tanıklığını yapan, Bedreddin yoldaşlarından bütün ayrıntıları dinleyen Hafız Halil'in bu noktadaki kayıtlarının, kimi zaman -duygusal temele dayanan- yanlı tutumla yazıldığı / aktarıldığı görülse de daha güvenilir olduğunu belirtmekte yarar var. Vurguladığımız yanlı tutum, Şeyh Bedreddin'in Osmanlı yöneticilerinin gözündeki

448 Mehmed B. Mehmed Er-Rûmî (Edirneli)'nin **Nuhbetü't-Tevârih Ve'l-Ahbâr'ı ve Târih-i Âl-i Osman'ı**, (Hazırlayan: Abdurrahman Sağırlı), Sayfa 66.

449 Halîl bin İsmâîl bin Şeyh Bedrüddîn Mahmûd, **Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı**, (Hazırlayanlar: Abdülbâki Gölpınarlı - İsmet Sungurbey), Sayfa 133.; Ayrıca bkz. **Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz**, (Hazırlayan: Şaban Er), Sayfa 209-210, 333.

olumsuz görüntüsünü ya da onların bakışını "*olumluya çevirme*", bu anlamda "*suçlamalardan arındırma*" ya da "*suçsuzluğunu kanıtlama*" çabası anlamında bir yönelimdir. Hafız Halil'e göre dedesi yansıtıldığı gibi biri değildir. Balkanlara geçişi, sılaya gitmek, Sultana erişmek ve yeni yazdığı "Tefsîr"i kendisine sunmak içindir. Dedesine yönelen bütün suçlamalar asılsızdır, iftira temeline dayanmaktadır. "*Ashâb-ı nifâk*" ve hasımlar, fesat ve haset içinde olanlar bir araya toplanmıştı.

Tuna Tunca diyüben girdi yola
Kasd idübdi sıla-i rahme gele
Dura tâ Sultân gelince tahtına
Suna tefsirin dahî hem ol sene
.....
Geldiler divâna ashâb-ı nifâk
Katl içün itdiler anda ittifâk
Hasılı örf ile olmuşdır helâk
Kim helâkine son oldılar helâk
.....
Dinle neye vardı âhır bu fesâd
Fitne bâzârına irince kesâd
Kendüden fetva taleb eylediler
Gör münâfıklar neler eylediler
.....
Verdiler fetvayı örf ile ana
Sureti bilinmedi önden sona
İftirâ üzre çü fetva yazdılar
Kendüler düşmeğe kuyu kazdılar[450]

450 Halîl bin İsmâîl bin Şeyh Bedrüddîn Mahmûd, **Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı**, (Hazırlayanlar: Abdülbâki Gölpınarlı - İsmet Sungurbey), Sayfa 110, 122-123, 130.; **Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz**, (Hazırlayan: Şaban Er), Sayfa 191, 201, 207-208.

Dikkatle bakıldığında görüldüğü gibi, bu sorular Karaburun'dan Balkanlara uzanan süreçte birbirini bütünüyle tamamlayan boyutlardır. Dayandığı verilerle birlikte sorular yan yana konulduğunda pekâla bir resim -hatta ayrıntılı bir resim- oluşturmak mümkündür. Özetlenecek olursa bunlardan çıkan sonuç nedir? Esasında sonuç anlaşılabilir açıklıktadır. Demek ki, olaylar ve çatışmaların gelişim ve yoğunlaşması 1416 yılının bahar ve kış dönemleri arasındadır. Bir başka deyişle, baharla birlikte başlayan, yıl sonuna doğru, Efes ve Manisa'da Börklüce ve yoldaşlarının, Serez'de Bedreddin'in siyaset edilmesiyle[451] oldukça kanlı biten yoğun bir eylemlilik ve çatışma süreci var. Bunların hepsi de birbirinin devamı, birbirine eklemlenen kesintisiz süreçler.

İbn-i Arapşah'ın ve torunu Hafız Halil'in kayıtlarından anlaşılan -ikisi de Şeyh Bedreddin'i gelişmeler sırasında doğrudan gören, kendisiyle konuşmalar yapan insanlardır- Bedreddin'in Deliormanlar yöresindeki girişimlerinin 1416 yılının Temmuz (Cemâzi'l-Evvel) ve Aralık (Şevvâl) arası gerçekleşmiş olduğudur. Bu konuda her ikisinin kayıtları örtüştüğü gibi, aktarımlarının son derece açık ve anlaşılır olduğu, birbirini bütünlediği görülüyor. Diğer verilerin ve Bedreddin'in konu ettiğimiz, İznik'te yazdığı kitabının yazım ve bitim süresiyle ilgili kendi kayıtlarının yanı sıra, her iki kaydın kuşkuya yer bırakmayacak ölçüde, bu denli örtüşmesi tesadüf olamaz. Tevârih-i Âl-i Osman kayıtlarında da konu edilen Şeyh Bedreddin'in bölgedeki girişimleri ve görüşmeleri için sanırım bunun da yeterli bir süre olduğu rahatlıkla söylenebilir. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla bu görüşmeler eyleme dönüşmeden bastırılmıştır. Bu durum, Ege bölgesindeki gelişmelerle ilgili yaptığımız tespitlerle de örtüşmektedir.

Bu sürecin bitimiyle birlikte karşımıza çıkan gerçeklik nedir? "Abdalan taifesi" ya da "Karaburun Erenleri / direnişçileri" yenildiler. Kimi zaman eksiklik ve yetersizliğin, güç dengelerinin orantısızlığının, kimi zaman tedbirsizlik ve yanılgının

451 **Siyaset edilmek**: Osmanlı döneminde "idam" yerine kullanılan bir tabir.

kaçınılmaz sonucudur yenilgi. Burada görülüyor ki, askeri ve iktisadi açıdan yetersizlik, sınırlı lojistik destek, direniş hatlarının yeterince güçlü olamayışı ve dar bir alanda kuşatılmışlık ya da sıkışma, sistemin örgütlü ve donanımlı gücü karşısında yenilginin başlıca sebeplerinden biridir.

Cümle "tevârih"in özeti şudur bu sonuçla birlikte: Yenenlerin hükmü yenilenlerin karşısında belirleyici olur. Ol sebepten kan damladı mağlup edenin kılıcından. Bolluk, bereket düşleri kana belendi. "Cem olup dem kurma"nın düşünü kuranlar, "*koli âsâlu, egni hırkalu*" direnişçiler, "*südde-i sa'âdete muhalif kelimat eyleyüb*", "*kulluğa itiraz itme*" ve "*itâatden çıkub*" eylemde bulunmanın bedelini, sırlarını kendilerine saklayıp serlerini vererek, en ağır biçimde ödediler. Fakat ikirciksiz, sonuna dek direnerek ve gönüllerine zerrece gölge düşürmeyerek... Ertelendi umut ve özlemleri, bir başka bahara kaldı.

25. Börklüce Eyleminin Coğrafyası

Aydın illerinde Karaburun'da
Kılıç ceran olmuş oynuyor kında
Bir elim harmanda bir elim kanda
İriş Dede Sultan kavgaya iriş[452]

.....

Sökün ayıydı. Çiğdemler bitti. Katar katar giden turnaların,
avazı geliyordu gökyüzünden.

.....

Akdağ derler duman durmuş başına
Kan karıştı gözlerimin yaşına
Tor şahinler dolanıyor peşine
Gidemezsin allı turnam dön geri

Erenler Dağında erenler yatar
Özüme od düştü dumanım tüter
Gökyüzünde tutmuş turnalar katar
Gidemezsin allı turnam dön geri

Görünüyor Karaburun dağları
Viran olmuş mor sünbüllü bağları
Uğrumuzda Osmanlının beğleri
Gidemezsin telli turnam dön geri[453]

Toplumsal alandaki uyumsuzluk ve uzlaşmazlıklar, çelişki ve gerilimin derinleşmesi, "*hegemonyanın selâmeti*" namına yüksek yoğunluklu çatışmanın koşullarını da yaratır. Fakat buna karşın

452 Anonim bir deyişten. Çeşitlenme: "İriş Dede Sultan gazâya iriş."

453 Anonim bir deyişten.

Koçi Bey'in tabiriyle şu temel gerçek hiç değişmez: "*Dünya adalet üzre durur, zulm üzre durmaz.*" Osmanlı yönetiminin uygulamalarına baktığımızda karşımıza çıkan gerçeklik, adaletin olmadığı, kulların, sultanın saltanatı ve "*gazâ / gâzilik*" olarak tanımlanan sonu gelmez talan seferleri için konumlandığı bir düzlemdir. Sistemin bu yapılanması belki çeşitli şekillerde tanımlanabilir, eylemleri belli saiklerle -gerçeği gizleyen gerekçelerle- gerekçelendirilebilir, fakat bunların hiçbiri sistemin nesnel gerçekliğini değiştirmez. Söz gelimi bütün Egeyi kapsayan katliamlar dönemin tarih yazıcıları tarafından kıvanç vesilesi yapılarak aktarılır. Peki, olumsuzlanması ve saldırganlığa gerekçe üretilmesi bu yönelimin belli amaçlarla gerçekleştirilen kapsamlı bir katliam olduğu gerçeğini değiştirir mi? Değiştirmediği açık. Kayıtların irdelenmesi, bunun yanıtını bariz bir şekilde vermektedir. Diğer yandan, olay ve olguların "*öte yüzü*"nü, bölgede gerçekleşen iktisadi faaliyeti ve savunmanın / direnişin boyutlarını yeterince irdeleyebilmek için, sorular yoluyla bölge coğrafyasını belli ölçüler içinde de olsa incelemek önem taşımaktadır.

Saldırı öncesi Karaburun coğrafyasına bakıldığında şu gerçeği görmek mümkün; yarımada olan burası "*sahipsiz bölge*"dir bir bakıma. Ege Denizi'ne açılan uç olması, Ege bölgesi haricinde yalnızca adalarla ilişkisinin bulunması, yerleşimin genellikle kırsal yerleşim şeklinde gerçekleşmesi ve bir anlamda "kenar"da kalması sebebiyle, muktedirlerin dikkatini çeken ve yoğunlaşmayı gerektiren bir durum olmadı belki de. Fakat Börklüce ve yoldaşlarının öncülük ettiği yapılanmadan dolayı bölge bir anda dikkati çekti ve giderek muktedirleri tedirgin edici bir odak haline geldi. Bunları dikkate alarak önce sorularla başlayalım. Coğrafya ne anlama gelir? Toplumsal yaşamda ve üretim sürecinde herhangi ayrıntı mıdır ya da önemli bir etken midir? İnsanın ve eylemin, zaman ve zeminle ilişkisi nedir? Doğayla ilişkilerimizin hayatımıza yansımaları / katkıları nelerdir? Kimi zaman olumladığımız, kimi zaman olumsuzladığımız düzlemler üreten bir boyut mudur coğrafya? İçinde bulunduğumuz zemini hazırlayan unsur mudur? Toplumsal hayata bakıldığında bu olgular

öncelikle görmezden gelinecek unsurlar değildir. Dolayısıyla bu ayrıntıları bütünsellik içinde değerlendirmek bir gereklilik olarak çıkmaktadır karşımıza. Şurası biliniyor ki, coğrafya, iradeyi aşan ve uyumu zorunlu kılan belli koşullar içermektedir.

Coğrafi koşullar, doğaya bağımlı kır toplumlarında, üretimin ve yaşam tarzının oluşumunda belirleyici öneme sahiptir. Ege coğrafyasına baktığımızda da bu gerçeklik çıkar karşımıza. Temel bir etken olarak, toplumların içinde bulunduğu koşulların dışında bir iktisadi faaliyete yönelimi mümkün değildir. Ayrıca çevre ilişkileri de buna göre şekillenir. Doğa - insan ilişkilerinde temel etmen şudur: Doğa hangi üretimin gerçekleşmesine izin veriyorsa ya da koşullar nasıl bir üretime uygunsa ancak o gerçekleşir. Söz gelimi, serinlik ve yaylak gerektiren konargöçer üretim faaliyeti ve yaşam biçimini çöl ikliminde, ılıman iklim gerektiren üretimi soğuk iklimde sürdürmek olanaklı değildir. Üretimin çeşitliliğini, verimliliğini ya da verimsizliğini belirleyen unsurlar bu olgulardır. Dolayısıyla sistem ile olan ilişkiler de içinde bulunulan koşullar üzerinden karşılık bulur. Üretim faaliyetiyle birlikte, toplumsal ilişki ve şekillenmeler ve sistemin yapılanması da bunda belirgin bir etkendir. Karaburun eylemine baktığımızda da, bölgenin coğrafyası, toplumsal yapılanması ve ilişkileriyle doğrudan ilintili olduğu görülür. Kayıtlara göre kendisi de kırsal kökenli olan, "*nice azgunun ve bozguncu*"nun öncüsü bir "*ibâhi ve zındık*" olarak tanımlanan Börklüce'nin çevresine toplananlar, kendi emekleri ve üretimleriyle yaşayan "*avâm-ı nas* / alt tabaka" mensubu, çeşitli kesimlerden kırsal alan topluluklarıdır.

Saldırı ve kıyımlarda görünen ve görünmeyen gerçekleri ve gerekçeleri anlamak önemlidir. Karaburun coğrafyasında ortaya çıkan yapılanmaya dönük olarak Osmanlı yönetiminin yaklaşımında / tutumunda görülen en çarpıcı gerçeklik, -tahakkümü ve talanı temel alan yapısal özelliğine uygun olarak- Ege bölgesinin büyük bir kesimine yayılan zulüm, kıyım ve talandır. Peki bölgede, Osmanlı yönetimini derin endişeye sevk ettiği görülen böyle bir "*eşitlikçi*" yapılanmanın ortaya çıkması rastlantı mıdır? Değilse, "*etken unsurlar*" neler olabilir? Söz gelimi,

toplumsal alanı da kapsayan bölgesel koşulların buna etkisi nedir? Bununla ilişkili nesnel yanıt üretilmesi, bölgede yaşanan gerçekliğin çok yönlü ve derinlemesine anlaşılabilmesi için, bölgenin coğrafi yapısının yanı sıra, bununla bağlantılı olarak toplumsal dokusunun ve iktisadi yapılanmasının irdelenmesinde de yarar görüyoruz.

Börklüce eyleminin ortaya çıktığı Karaburun Yarımadası, Anadolu coğrafyasının büyük bir bölümünü oluşturan Ege Bölgesi'nin batı ucunda büyük bir çıkıntı halinde Ege Denizi'ne doğru uzanan Urla Yarımadası'nın kuzey bölümünü oluşturan geniş coğrafyadır. Büyük bir yarımada olan Karaburun, engebeli bir arazi yapısına sahiptir. Orta bölümünde kuzeyden güney yönüne doğru uzanan her dem rüzgârlı Bozdağ kütlesi,[454] 1212 metreye ulaşan yüksekliğiyle en yüksek tepe olan Akdağ Tepesi, Çatalkaya Tepesi, Karadağ, Geneli Dağı, Bölmeç Dağı, Küre Dağı, Kar Dağı, Keplen Dağı, Erendere Tepesi, Velidağ, Kocadağ, Tekekara Dağı, Kaynarca Tepesi, Palamut Dağı, Ermeğan Dağı, Eskici Dağı, Ada Tepesi, Kıran Dağı, Tepegöl Dağı, Kurugöl Tepesi, Karaca Dağ, Güneydağı Tepesi, Kızılca Dağ gibi dağlar ve tepeler yarımadanın en yüksek ve en sarp kesimini oluşturur.[455] Bozdağ'ın, geçmişte yaban hayvanları bol bulunan, yoğun ormanlarla kaplı bir alan olduğu bilinmektedir.[456]

Gördüğümüz yer isimleri arasında, özellikle "Kanlıkaya", "Erendere Tepesi", "Bölmeç Dağı", "Kıran Dağı", "Velidağ" gibi

---

454 Bozdağ, Homeros tarafından "Rüzgârlı Mimas" olarak adlandırılır.

455 Bölgenin geniş ve ayrıntılı coğrafyası için kkz. **İzmir Topoğrafya Haritası**, Ölçek 1 : 200,000, Harita Genel Müdürlüğü Yayını, 1944.; **Türkiye Coğrafya Atlası**, Ölçek 1 / 250.000, Pafta 58-59, 78-79, 80, D.R.B. Yayını, İstanbul 2004.; Hürriyet Türkiye Atlası 2001-2002, Ölçek 1 : 400.000, İki Nokta Yayını, İstanbul, Pafta 98-99, 100-101, 126-127, 128-129.; **Türkei (Karte)**, 1 : 750.000, Mairs Geographischer Verlag, Deutschland, yayın tarihi yok, tahmini 1980'li yıllarda yayınlanmış olabilir.

456 Bkz. Veli Sevin, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası - I**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2001, Sayfa 85.

yer isimleri tarihiyle bağlantılı ilginç çağrışımlar içeren adlandırmalar bulunmaktadır. Bu rastlantı mıdır ya da arkasında toplumsal bellekte yer etmeyen saklı gerçeklik olabilir mi? Sıkça vurguladığımız gibi, adlandırmalar, özellikle de yer adlandırmaları genellikle tarihsel arka plana sahiptir. Bir olayın, bir olgunun, bir gerçekliğin yansımasıdır. Güçlü bir olasılıkla, bu yer isimleri de böyle bir arka plana, bir tarihsel hatıraya sahip olabilir. Bu bağlamda üzerinde durmakta yarar görüyoruz.

Karaburun'un uç noktaları Kuzey tarafından Kömür Burnu, Kara Burnu, Kanlıkaya Burnu, Batı tarafından Sakız Adası'nın hemen karşısındaki burunlar ise Denizgiren Burnu, Azmak Burnu, Kiraz Burnu ve Tekekara Dağı'nın hemen dibinde bulunan Çolak / Teke Burnu'dur. Dönemin koşulları içinde dağlar, sarp alanlar gizlenme, savunma, korunma ve direnişler açısından ne kadar önemliyse, yoğun saldırı ve kuşatmalar karşısında koylar, kıyılar, burunlar, girintiler ve çıkıntılar da, kaçış yolları, adalarla ilişkiler ve ulaşım faaliyeti açısından o denli önemlidir.

Coğrafi yapıya bakarak, Karaburun'da savunmalara en elverişli mevziler olan özellikle, sarp ve kıyıya yakın Balıkova ve Akdağ yörelerinde çatışmaların yoğunlaştığı tahmin edilebilir. Balıkova mevkiinde, Gerence Körfezi - Dalyan Burnu arası yarımadanın en çok daraldığı bölgedir. Akdağ civarı ise bölgenin en sarp alanlarıdır. Direnişçiler, bir olasılıkla, elverişli coğrafi yapının savunmayı kolaylaştıracağını dikkate alarak çatışmaları bu bölgelerde kabullenmiş olabilir. Osmanlı kaynaklarında geçen, "Osmanlı ordusuyla, Börklüce Mustafa eylemcileri Karaburun'da buluşub mübâlâğa ceng itdiler, iki tarafdan hayli âdem kırıldu" şeklinde, özetle verdiğimiz söylem ve Doukas'ta geçen, "Bölgenin paşası (Osmanlı sancakbeyi), sahte rahibe (Börklüce'ye) karşı hareket ettiyse de Karaburun'un dar ve sarp geçitlerinden ileriye gidemedi. Karaburun yöresinin halkı altı bin kişiden oluşan bir birlik topladı. Dağlarda, boğazların sarp yerlerini denetim altına aldılar ve gelen orduyu yenilgiye uğratmayı başardılar." şeklindeki ifadeler de bu tespitlerimizi doğrulayan ifadelerdir.

Bölge genelde ormanlık, makilik, derelik, tepelik, dağlar ve yer yer sarp alanlardan oluşan bir coğrafyadır. Bu durum üretimin yapısını ve özelliklerini de doğrudan etkileyen bir olgudur. Bu dağlarda hayvancılığa elverişli birçok yaylak ve dağların arasında derin vadiler bulunmaktadır. Dağlar denize dikine iner. Dağlık alanların konumu Karaburun Yarımadası'nda yerleşimi de doğal olarak ciddi biçimde etkilemiştir. Bugün Mordoğan, Yeni Liman, Badembükü ve Denizgiren adıyla bilinen yerleşim alanlarının bir bölümü ise ovalıktır. Genel hatlarıyla bakıldığında, bölgenin coğrafi yapısına uygun bir üretim çeşitliliği görülmektedir. Gelişmeler açısından bunun anlamı nedir? Bu durumda çevreleyen koşulların, küçükbaş hayvan sürüleriyle yaylaklar ve kışlaklar arasında üretim faaliyetini sürdüren konargöçerlerle, uğraş alanı balıkçılık olan toplulukların direniş içerisindeki yerini açık biçimde öne çıkardığı söylenebilir. Savunmanın uzun süreye, direniş mevzilerinin geniş alana yayılması açısından bu olguların önemini bilmekte / belirtmekte yarar var. Belki yeterince fark edilmeyebilir, fakat çözümlemelerin nesnel zemine oturması bağlamında da bu ayrıntıların önemli olduğunu ayrıca söyleyelim.

İç Ege'den başlayarak kıyılara doğru bölgeye genelde ılıman bir iklim hakimdir. Ne kavurucu sıcaklar vardır, ne de dondurucu soğuklar. Bahar döneminden itibaren yaz ayları genelde kuru ve sıcak geçer, kış ayları ise serin ve yağışlıdır. Yükseklere doğru çıkıldıkça serinlik ve nem oranı daha da yükselir. Eylem bölgesi, Aydın, Manisa, İzmir bütünlüğü içinde düşünüldüğünde, Karaburun'a doğru açılan geniş ovalık ve dağlık bölgeler, irili ufaklı akarsuların, büyük nehirlerin verimli kıldığı bir alandır. Kuzeyde Manisa yakınlarında Gediz (Hermos) Nehri, ortada Tire, Efes yakınlarında Küçük Menderes (Kaystros) Nehri, güney tarafında, Aydın yakınlarında Büyük Menderes (Maiandros) Nehri olmak üzere, büyük akarsular ortasında kalmaktadır.[457] Ayrıca bu

457 Bölge coğrafyasıyla ilgili değerlendirme için ayrıca bakınız: Karl Eugen Wädekin, **Der Aufstand des Bürklüdsche Mustafa - Ein Beitrag zur Geschichte der Klassenkämpfe in Kleinasien im 15. Jahrh.**, Sayfa 16-17.; Élisée Reclus, **Nouvelle Géographie Universelle - (Tome) IX, L'ASIE ANTÉRIEURE**, Librairie Hachette, Paris 1884, Sayfa 485-488.

ırmakları besleyen onlarca çay ve dere bölgeyi verimli ve çekici hale getiren diğer önemli su kaynaklarıdır. Özellikle konargöçerlerin yaşam tarzı açısından böylesi sulak ve ılıman bir coğrafi konumun büyük önem taşıdığını belirtmekte yarar görüyoruz. Çeşitli hacimlerde birçok akarsu tarafından sulanan, dağlar arasında kimi yerde küçük boyutlu arazilerin, kimi yerde büyük verimli alanların / ovaların / yaylakların / kışlakların yer aldığı, yılın büyük bir bölümü üretime elverişli bu değerli havza, bölgenin iktisadi yapılanması ve üretim çeşitliliği için de önemlidir. Ayrıca bu durum muktedirlerin sürekli çekişmesinin de sebeplerinden biridir.

Karaburun'un hemen karşısı ise, bölgeyle yoğun ilişkisi olan ve Börklüce eyleminde önemli bir destek / dayanak teşkil eden, Börklüce'nin yoldaşlarının yoğun bulunduğu Sakız Adasıdır. Bu ada, Osmanlılar tarafından Hicri 973 yılının Ramazan ayında (Miladi 1566 Nisanında)[458] ele geçirilmiştir. Yani eylemin gerçekleştiği dönemde ne Karaburun, ne de Sakız Adası Osmanlıya ait bir coğrafya değildir. Konuyla ilgili değerlendirmelerde birtakım yanılgıları önlemek açısından bunu bilmek önemli. Kayıtlarda, Sakız Adası'nın, ele geçirildiği döneme kadar yönetim biçiminin "**cumhuriyet**" olduğu ve seçim yoluyla iş başına getirilen "**yedi kişilik bir kurul**" tarafından yönetildiği belirtilmektedir.[459] Bu yapının, belli denetim ve yükümlülükleri düzenlemek amacıyla

458 Zinkeisen, 1606 tarihli, Cenevizli Vincenzo Giustiniani tarafından yazılan tarihe dayanarak adanın teslim gününü 14 Nisan olarak vermektedir.

459 Bkz. Levnclavıı (Löwenklau), **Historiae Mvsvlmanae Tvrcorvm de Monvmentis Ipsorvm**, Francofvrti MDXCI (1591), Sayfa 65.; Chalkondyles - Thomas Artus - Sieur de Mezeray, **Histoire Generale des Turcs Contenant L'Histoire de Chalcondyle**, Tome Premier (Cilt 1), Paris M.DC.LXII (1662), Sayfa 617.; **Histoire Universelle, L'Histoire de L'Empire Ottoman, Tome Dix-Neuvieme** (Cilt 19), Paris 1783, Sayfa 582-583.; Johann Wilhelm Zinkeisen, **Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa, Zweiter Theil** (2. Kısım), Gotha 1854, Sayfa 901-902.; Müneccim-başı Ahmet Dede, **Müneccimbaşı Tarihi, İkinci Cilt**, (Türkçeleştiren: İsmail Erünsal), Tercüman Yayını, İstanbul (yty), Sayfa 589-590.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi, Cilt II**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1988, Sayfa 435-436.

"Rıza Şehri"nde oluşturulan "kurul"la örtüşmesi ilginç bir durum. Solakzâde ise, "**on iki kişilik bir kurul**"un yönettiğini belirtmektedir.[460] Dönemin koşulları içinde değerlendirildiğinde, adanın bu yönetim biçiminin yanı sıra, yöneticilerin göreve getirilme şekli de özellikle dikkati çekmektedir.

Sakız Adası'nın adı, adada bol miktarda yetişen Sakız ağacından gelir. Bölge iklimine özgü bir bitki türü olan Sakız ağacı, her mevsim yeşil kalan, hem meyvesinden, hem de sakızından yararlanılan bir ağaçtır. Bölgedeki iktisadi faaliyetin önemli bir parçasıdır. Bu ağacın ürünü olan sakız, değişik alanlarda kullanılan hoş kokulu güzel bir reçinedir. İlaç üretiminde, koku yapımında ve günlükte tüketimde kullanılır. "*Sakız*" olarak adlandırılan "*sızma*", sakız ağacının gövdesi ve dalları çizilerek damlama yoluyla elde edilir. Hem sakız ağacının yetiştirilmesi, hem de sakız üretimi son derece zor, yoğun emeğin yanı sıra, deneyim ve ustalık isteyen bir iştir. Elde edilen üretimin azlığı ve eziyetli olması ürünü her dönemde değerli hale getirmiştir. Bölgenin denetimi, buradaki iktisadi faaliyete ve ticari ilişkilere de etki eden bir durumdur.

Bölgeye yakın bir diğer ada ise, Karaburun'un güney tarafında bulunan, Efes, Aydın - Dilek Yarımadası ve Dilek Dağı'na son derece yakın mesafede, yüksek dağları ve ormanlık alanlarıyla çekici bir coğrafya olan Sisam / Samos Adası'dır. Samos, 1453 yılında Osmanlı yönetimine geçmiştir. Ada, korsanlar tarafından sürdürülen sürekli saldırılardan dolayı, Osmanlıların eline geçtiği dönemde, özellikle de Sakız Adası'na yönelen yoğun göçler sonucu ıssızlaşmıştı.[461] Kayıtlardan anlaşılıyor ki, Börklüce ve yoldaşlarının hem Sakız, hem de Sisam / Samos Adası'yla yoğun ilişkileri bulunmaktadır. Söz gelimi Sakız Adası'nda bulunan "Turloti" adlı manastırda yaşayan ve olayların hemen akabinde

460 Bkz. Solak-Zâde Mehmed Hemdemî Çelebî, **Solak-Zâde Tarihi**, Cilt II, (Hazırlayan: Vahit Çubuk), Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1989, Sayfa 315-316.

461 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt II, Sayfa 41.

Doukas'la konuşan bir keşiş Börklüce'nin yoldaşlarından biridir. Bu keşiş Samos Adası'ndan, Sakız Adası'na giden dervişlerden biridir. Kendi anlatımına göre, "Samos Adası'nda Tanrı yolunda inzivaya çekilmişken, kendisini ziyarete gelen Börklüce Mustafa inziva yoldaşıydı."[462] Bölgedeki bu ilişkileri hem Doukas'ın kayıtlarından, hem Şeyh Bedreddin menâkıpnamesinden izlemek mümkün.[463]

Hafız Halil'in ayrıntılı kayıtlarına göre, Sakız Adası, Bedreddin'in 1405 yılında Kahire dönüşü, Aydınoğulları Beyliği üzerinden uğradığı yerlerden biridir. Büyük bir olasılıkla bu görüşme öncesinde, o dönemde Tire'de bulunan Börklüce Mustafa ile görüştüğü tahmin edilebilir. "Hâsılı gelüb irişdi Tire'ye / Tîr'esi yok bakarısan nireye"[464] kaydı bunu açık işaret etmektedir. Bu görüşmeler sırasında, bölgeye gelişinden haberlenen Sakız Adası sâkinleri, beylerinden, Bedreddin'in davet edilmesini talep etmiş, davet edilen Bedreddin de Sakız'a gelmiştir. Buradaki görüşme son derece sıcak ve saygılı bir ortam içinde gerçekleşir. Daha sonra Rumeli'de yönetimi ele geçiren Musa Çelebi tarafından kazaskerlik görevine getirilir Bedreddin. Börklüce de, Bedreddin'in "kethüda"lık görevini üstlenir.[465] Kayıtların konuyla ilgili bildirimi açık: "Şeyh Bedreddin, Sultân Musa zamânında

462 Ducas, **Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae**, (Consilio, B. G. Niebuhrii C. F.), Sayfa 112.; Mikhaèl Doukas, **Tarih - Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, (Çeviren: Bilge Umar), Sayfa 99-100.; Dukas, **İstanbul'un Fethi - Dukas Kroniği 1341-1462**, (Çevirmen: V. Mirmiroğlu), Sayfa 85. Ayrıca ekler bölümünde verdiğimiz Doukas metnine bakınız.

463 Konuyla ilgili ayrıca bkz. Michel Balivet, **Şeyh Bedreddin - Tasavvuf ve İsyan**, Sayfa 79-82.

464 Bkz. Halîl bin İsmâîl bin Şeyh Bedrüddîn Mahmûd, **Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı**, (Hazırlayanlar: Abdülbâki Gölpınarlı - İsmet Sungurbey), Eti Yayınevi, İstanbul 1967, Sayfa 88-89.; **Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz**, (Hazırlayan: Şaban Er), Sayfa 172.

465 Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıki, **Tevârih-i Âl-i Osman**, (Osmanlı Tarihleri I içinde), (Düzenliyen: Çiftçioğlu N. Atsız), Sayfa 153.

kâdı'asker iken bunun katında bir kişi vardı. Adına Börklüce Mustafa dirlerdi ve hem Şeyh Bedreddin'in kethüdâsı idi."[466] Bu noktada bir ayrıntıya dikkat etmekte yarar var. "*Tevârih-i Âl-i Osman*"larda görülen bu kayıtlar, Börklüce Mustafa ile ilgili Doukas kaydında belirtilen "*sıradan bir köylü*" tanımlamasının / aktarımının gerçekçi olmadığını göstermektedir. Şunu bilmek gerekir ki, dengelerin son derece hassas olduğu bir zamanda "kethüda"lık gibi önemli bir göreve bilgi, beceri derinliği olmayan "*sıradan bir köylü*"nün getirilmeyeceği açıktır.

466 **Anonim Zikr-i Müluk-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Meral Pekmezci), Sayfa 66.; **Anonim Hikâye-i Âl-i Osmân**, (Hazırlayan: Lilien Buzaş), Sayfa 72.; **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Ahmet Akgün), Sayfa 23-24.; **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Hasan Ayhan), Sayfa 38.

26. Börklüce Eyleminin Toplumsal Dokusu ve Bölgedeki İktisadi Faaliyet

Toprağa bir el iner, bir çığlık yükselir gökyüzüne. "Mazlumların ahı yerde kalmaz, hânümanlar harâp eder."[467]

Yapılanmalarda ortaya çıkan olgulardan biri de, toplumsal olaylarla ilgili tanımlama ve anlatımın, gerçekliğin boyutları üzerinden değil, muktedirin zihin dünyası ve kurgulaması üzerinden gerçekleşmesidir. Karaburun eyleminde de görülen budur.

Karaburun coğrafyasının toplumsal yapısı, iktisadi faaliyeti ve üretim ilişkilerinin yanı sıra, kültürel dokunun da hangi zeminde geliştiğinin bilinmesi, konuyu ayrıntılarıyla / çok yönlü ve derinlemesine değerlendirmek açısından büyük önem taşımaktadır. Bölgesel özelliklerin ne olduğunu, yapılanmanın nasıl bir düzlemde geliştiğini anlamak için bu boyut önemli. Farklı değerler sistemi oluşturan toplulukların yaşadığı bu bölge ilginç bir özelliğe sahip. Burada, başka kültürlerle karşılaşmanın doğal ve yoğun olduğu "*kıyısal kültürel konum*"u ve bunun oluşturduğu çok boyutlu değerler yapılanmasını yok saymak olanaklı değil. Geçmişinde "Küçük Asya'nın Batı kıyıları ve yakın adalar Bizanslılar tarafından '*Karabizianer*' olarak adlandırılıyordu ve burası bir zamanlar bütün deniz savaşçılarını barındırabiliyordu."[468] Verilerden belli ki buradaki yerleşik ahalinin büyük bir kısmı

467 Koçi Bey Risalesi'den.

468 Karl Eugen Wädekin, **Der Aufstand des Bürklüdsche Mustafa - Ein Beitrag zur Geschichte der Klassenkämpfe in Kleinasien im 15. Jahrh.**, Sayfa 17.

Hristiyan kökenlidir. Ayrıca dışarıdan gelen konargöçer Türkmen toplulukların da burada kendine önemli bir yaşam alanı açtığı görülüyor. Bir bakıma doğal seyir içinde gerçekleşiyor bu ilişkiler. Türkmen toplulukların büyük ölçüde konargöçer bir yapılanma içinde olduğu kayıtlardan da anlaşılmaktadır. Doukas bunları -konargöçer tabirine aşina olmadığından olsa gerek- yaşadıkları coğrafyaya bakarak "*dağlarda yaşayan Türkler*" olarak tanımlıyor. Bilindiği gibi, konargöçerler, yaylaklar ve kışlaklar arasında mevsimine / iklim şartlarına göre konup göçmeye dayalı bir yaşam biçimini sürdürür. Üretimleri bütünüyle doğaya, doğal koşullara bağımlıdır.

Bölgedeki halkın, ürün mübadelesi ya da doğrudan satış yoluyla Adalardaki toplumlarla süren kimi ticari ilişkilerinin yanı sıra, yapılanmalarından yola çıkarak, buradaki iktisadi faaliyetin ağırlığını tarımsal ve hayvansal üretimin oluşturduğu söylenebilir. Buradaki "*mübadele*"nin amacı, üretilemeyen ürünün değişim yoluyla elde edilerek gereksinimlerin karşılanmasıdır. Mübadele değerini belirleyen unsur ise üretimin kullanım alanı ve taleptir. Ekonomik denge oluşturan bu durumun karşılıklı ilişkileri doğal olarak yoğunlaştırdığı söylenebilir.

Konumsal olarak "*İç Ege*" kavramıyla adlandırabileceğimiz bu coğrafyada özellikle tahılın yanı sıra, incir, zeytin, zeytin yağı, susam üretimi ve at yetiştiriciliği ve bunların ticareti bölgenin önemli gelir kaynaklarından birini oluşturuyordu. Osmanlı yönetimi bölgeyi işgal yoluyla ele geçirdiğinde etkinliğini güçlendirebilmek amacıyla, beyliklerin çevre ilişkilerini sınırlamak, muhtemel ki, iktisadi kuşatma yoluyla da dirençlerini kırabilmek, bölgedeki yakın adaları "itaat"a zorlamak amacıyla tahıl ve at dışsatımını yasaklama yoluna gidecektir.[469] Yerleşik toplulukta, yarımada olması sebebiyle balıkçılığın yanı sıra, çeşit tahıl ürünleri ve pirinç üretimiyle birlikte bölge iklimine uygun olarak tarımsal üretimin, ağırlıkla üzüm, incir, şarap, zeytin, zeytin yağı,

469 Konuyla ilgili bkz. Ernst Werner, **Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa**, Sayfa 89.

pekmez üretimi gibi bir çeşitliliğe dayandığı tahmin edilebilir. Kanunnamelerden anlaşıldığı kadarıyla bölgede üretilen ürünler gemilerle gelen alıcılara da satılmaktadır. Görülüyor ki, bölgeye askeri müdahalelerin yanı sıra, bir "*ekonomik darbe*" ya da sıkı bir "*denetim*" girişimi de söz konusudur. "Fakat bu tutumdan yalnızca Bizans, Venedik ve Adaların egemenleri etkilenmedi, bu yasağın olumsuz sonuçları Türklerin pazarlaması için de ekonomik sorunlar getirdi."[470]

Kayıtlara göre Aydın ovasında ise tahıl üretiminin yanı sıra çeltik, pamuk ve susam üretimi de tarımsal faaliyet içinde önemli bir yer tutuyordu. Konargöçer toplulukların ise, yapısal konumlarına uygun olarak üretim faaliyetini, at yetiştiriciliğinin yanı sıra, koyun ve keçi sürülerinden elde ettikleri ürünlerle sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Bu iktisadi faaliyetin temelini ise et gereksinimini karşılayacak küçük baş hayvan üretiminin yanı sıra, peynir, yağ, çökelek, yün, tiftik ve çeşitli türde dokumalar gibi üretim faaliyeti oluşturmaktadır. 15. yüzyılda bölgede üretilen ürünlerin ayrıntılı dökümünü gerek Aydınoğulları'nın düzenlediği, gerekse sonrasına ilişkin bölgeyle ilgili düzenlenen kanunnameler üzerinden tespit etmek mümkündür.[471] .

Bölgeyle ilintili kanunnamelerde bulunan kayıtlarda ilginç ayrıntılar görülmektedir. Söz gelimi, bunlardan susam ve susam yağı üretiminin, 15. yüzyılda İzmir ve çevresini de kapsayan Aydın ili bölgesinde üretilen değerli ürünlerden biri olduğu yine

---

470 Karl Eugen Wädekin, **Der Aufstand des Bürklüdsche Mustafa - Ein Beitrag zur Geschichte der Klassenkämpfe in Kleinasien im 15. Jahrh.**, Sayfa 25.

471 İzmir ve çevresini de içine alan "Kânûn-ı Livâ-ı Aydın" için bkz. Ömer Lütfi Barkan, **XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukikî ve Malî Esasları - Birinci Cilt - Kanunlar**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1943, Sayfa 7-18.; Himmet Akın, **Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma**, Ankara Üniversitesi DTCF Yayını, Ankara 1968, Sayfa 199-215.; Ahmed Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri, 2. Kitap**, Fey Vakfı Yayını, İstanbul 1990, Sayfa 154-161.; İlknur Gürgen, **XV.-XVI. Yüzyıllarda Güzelhisar Kazası**, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Entütüsü, Manisa 2015, Sayfa 152-166.

kanunnamelerden anlaşılmaktadır. Bu sebeple daha önceki kanun hükümlerine uygun olarak Fatih döneminde de Aydın bölgesinde onay verilmeyen kişi ve çevrelere susam satışının yasaklanması yoluna gidilmiştir. Bu yasak hükmü şöyledir:

1. Ve buyurdum ki, varub ol vilâyetlerde yüriyüb olub-gelmiş kanun üzre yasak ede ki, bundan gayrı yerlerde susam alub gitmeyeler ve güzleyüb anbara koymayalar ve kim âmilden uğurlayın anbar kurıb susam satacak olursa, mezkûr kulum bula, elinden alub beğlik ede ve kendünün gereği gibi hakkından gele.

2. Ve susam vakti olıcak, dükkânlarıma getüreler ve susamı benim âmilimden gayrı kimesneye satmayalar ve bahşiş etmeyeler. Ve gayrı yerlerde bağ getürüb satarlar imiş, getürüb satmayalar. Getürenin ve alanın, kulum gereği gibi hakkından gele.

3. Hiç kimesne yasağum arasına girmeye ve ol yerin sancağı beği ve kadıları ve subaşılarıve yerlerine duran adamlarıve nâibleri ve kethüdâları meykûr kuluma mu'âvenet edeler.[472]

İktisadi dengenin sürdürülebilmesi için, toplumsal alanda iktisadi ilişkinin korunması, üretimin yeterli olması ve kolaylaşması gerekir. Oysa Osmanlı yönetiminin uygulamalarına bakıldığında katı bir denetime girişildiği anlaşılıyor. Bunun, Osmanlı yönetiminin yayılma, gasbetme ve kullaştırma yönelimiyle uyumlu olduğu söylenebilir.

Görüldüğü kadarıyla bölgenin özelliklerinden dolayı çevredeki gerilimli ve çatışmalı ortama karşın, yerleşik Hristiyan ve konargöçer topluluklar arasında belli bir yoğunlukta süren hoşgörülü, barışçıl ve uyumlu bir toplumsal iklimin varlığından da söz edilebilir. En azından aralarındaki toplumsal uyum, gerek

472 Ahmed Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri, 1. Kitap**, Sayfa 592.

Bedreddin bölgeyi ziyaretinde ortaya koydukları tutum ve yaklaşımlar, gerekse Börklüce ile olan yakın ilişkileri bu durumu yansıtmaktadır. Konargöçer yapıdan gelen Türkmen unsurların, denizciliği ve yerleşikliklere özgü tarımsal üretimi, yerleşik halklar olan Rumlar ve Ermenilerden öğrendiği gerçeği dikkate alınacak olursa bu yakınlaşma ve kaynaşmanın sebebi daha iyi anlaşılır.

İktisadi faaliyet ve üretim için coğrafya ve iklimsel koşullar belirleyici öneme sahiptir. Her üretim, her iklimde gerçekleşmez. Söz gelimi, kışları uzun ve sert geçen karasal iklimde, ılıman iklim üretimi, aynı şekilde bahar - güz arası sıcaklık oranı yüksek iklimlerde yayla ya da serinlik gerektiren üretim yapılamaz. "O dönemde İonya / İzmir çevresi kıyıları yalnızca büyük küçük gemicilik faaliyetine değil, eski çağlardan beri ve Orta Çağda da balıkçılığa oldukça elverişli olanaklar sağlıyordu. İzmir'in alçak kıyı bölgeleri ise daha verimliydi. Bundan dolayı halk doğal olarak fazla verimli olmayan dağlık bölgelerden verimli kıyı bölgelere doğru çekiliyordu. Böylelikle üretim faaliyetinde bir denge oluşuyordu."[473] Ovalık kıyı bölgelere yönelimde özellikle ılıman iklim sonucu verimin yüksek olduğu narenciye, pamuk, incir, zeytin ve zeytinyağı, susam, meyve ve sebze üretiminin bir çekicilik oluşturduğu düşünülebilir. Üretimde, çiftçiliğin / tarımsal faaliyetin yanı sıra, hayvancılık, balıkçılık, belli kapsamlarda ticari faaliyetler bölgedeki iktisadi faaliyette belirgin bir boyut olarak öne çıkmaktadır.[474]

Kayıtlardan, özellikle susam üretimi ve ticaretinin 15. yüzyılın başlarından itibaren merkezi yönetimin müdahalesini gerektirecek kadar önem kazandığı görülüyor. Bunun sebebi de,

473 Karl Eugen Wädekin, **Der Aufstand des Bürklüdsche Mustafa - Ein Beitrag zur Geschichte der Klassenkämpfe in Kleinasien im 15. Jahrh.**, Sayfa 45.

474 Bölgedeki tarımsal faaliyet için ayrıca bkz. Hamza Sarıkaya, **T.T. 0008 Numaralı Tapu Tahrir Defteri'nin Transkripsiyonu ve Tahlili**, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2014, Sayfa 20-36.; İlknur Gürgen, **XV.-XVI. Yüzyıllarda Güzelhisar Kazası**, Sayfa 80-109.

belli iklimsel koşullarda sınırlı oranda yetişen ürün olmasından kaynaklanabilir. Susam üretimi için, killi ve taşlı olmayan verimli toprakların yanı sıra, gece ve gündüz arasındaki ısı farkının fazla yüksek olmadığı, ortalama yirmi derece altına düşmeyen, sert / kuru rüzgarın esmediği ılıman bir iklim ve dengeli bir nem oranı gerekir. Bundan dolayı susam üretimi zordur ve her iklimde yapılamaz.

Karaburun coğrafyasında değişik kesim ve kültürlerden gelen eylemcilerin ortak paydası nedir? Bunun yeterince anlaşılabilmesi için eylemlerin ortaya çıktığı dönemde Karaburun bölgesindeki toplumsal dokunun bilinmesinde yarar var. Bu bölge ağırlıkla,

1. Rum ve Ermeni köylülerin,
2. Yahudi esnafın,
3. Rum balıkçıların,
4. Yaylaklar ve kışlaklar arası, üretim faaliyetini ağırlıkla küçükbaş hayvan sürüleriyle sürdüren konargöçer toplulukların yaşadığı bir coğrafyadır.

Muktedirlerin zihin dünyasında bu toplulukların tamamı aşağı katmanlara ait kesimlerdir. Osmanlı yöneticilerinin söylemine göre, "*fitne ve fesadı eksik olmayan ayak takımı*"dır, ayrıca "*ehl-i bagilikten hâli degüller*"dir. Esasında bütünsellik düzleminden bakıldığında Anadolu coğrayasının toplumsal dokusu da yaklaşık bu yapıya uygunluk içindedir. Kıyı bölge olması sebebiyle belki bölgedeki çevre ilişkileri, üretim ve ticari faaliyetin yapısı, iç bölgelerdeki topluluklara kıyasla kimi farklılıklar gösterir. Ticari faaliyette özellikle Ceneviz ve Venediklilerin önemli bir etken olduğu söylenebilir. Venedikliler ve Cenevizliler bölgede üretilen tarımsal ürünlerin önde gelen alıcılarıydı.

Döneme ilişkin verilerden anlaşılıyor ki, eylemlerde önemli bir etkinliği görülen, bir başka deyişle ana direniş damarlarından birini oluşturan ağırlıkla Çepni ve Ağaç Eri / Tahtacı gibi Türkmen toplulukları konargöçer olarak bölgeye gelen ve

ağırlıkla yarı yerleşik ya da mevsimlere / doğanın koşullarına göre konargöçer yaşam biçimini / üretim faaliyetini sürdüren kesimlerdir.[475] Yapısal özelliklerinden dolayı bu kesimlerin ilişkilerinde '*topluluk bağlılığı*' yüksektir. Bir bölüğüne yönelik karşı tutum ve saldırı bütününe yönelik olarak algılanır. Bu durum çevreyle ve sistemle olan ilişkilerinde son derece önemlidir. Doğallıkla bu olgu birbirini sahiplenme, koruma ve birlikte korunma refleksini de ortaya çıkarır. Bu nokta Cüneyt Bey'le olan ilişkilerinde de karşımıza çıkmaktadır. Bir bölüm topluluk ise, yürüttüğü iktisadi faaliyetle uyumlu olarak bütünüyle yerleşikliğe yeni geçmiş durumdadır. Sonraki süreçte ortaya çıkan demografik yapının şekillenmesinde de bu gerçekliği görmek mümkündür.

Börklüce Mustafa tarafından önerilen yapılanmanın niteliğine doğrudan etki eden toplumsal dokunun yeterince anlaşılabilmesi için, beyliklerin oluşum sürecinde bölgeye gelen konargöçer toplulukları dikkatle irdelemek, Anadolu Selçuklu devletinin dağılmasıyla birlikte beyliklerin yapılanmasını ve yerleşik topluluklarla ilişkilerini de bu bağlamda dikkatle değerlendirmek gerekiyor. Ayrıca bölge, Rumların yoğun olarak yaşadığı Ege adalarına komşudur. Eylemin taraftar bulduğu, katılımların gerçekleştiği Sakız Adası'nın doğrudan karşısında, Sisam Adası'nın yakınındadır. Sakız Adası'nda yaşayan keşişleri, Börklüce Mustafa haricinde, 1405 yılında Karaman ve Germiyan üzerinden Ege / Aydınoğulları bölgesine gerçekleştirdiği seyahati sırasında, davet üzerine Şeyh Bedreddin de ziyaret etmiştir ve bu ziyareti sırasında büyük bir saygıyla karşılanmıştır.

Gerek Ege kıyıları ve adaları, gerekse Balkanlar ve Deliorman yöreleri Hristiyan batıni akımlardan "*Bogomiller*"in etkili olduğu

475 Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, eylemlerin yaşandığı dönemde "**Ağaç Eri**" olarak adlandırılan bu topluluklar, daha sonra "**Tahtacı**" olarak anılacaktır. Bu arada çeşitli kayıtlarda "**Tahtacı**" tabirine 15. yüzyılın ortalarından itibaren rastlandığını da belirtelim. Fatih dönemi Osmanlı kanunnamesinde, "Şehirde ve ilde bağdan onda alına, **Tahtacı** ve **Ağaççı** hâsılından yiğirmi akçeden bir akçe alına." denilmektedir. Bkz. Ahmed Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri**, 1. Kitap, Sayfa 351.

alanlardır. Anadolu coğrafyasında ortaya çıkan ve sistemle çatışan eşitlikçi topluluklardan "*Paulician*"ların, Balkanlarda bir nevi izdüşümü ve süreği olan Bogomiller, "*Abdalan*" geleneği gibi diğer batıni topluluk ve düşünce sistemleriyle yakınlığı bilinen bir gruptur. Paulicianların Balkanlara gelişleri sekizinci yüzyılın ortalarından itibaren sürgün ve iskânlar yoluyla gerçekleşmiştir. Bu olay sonraki süreçte Bogomillerin ortaya çıkışının altyapısını oluşturacaktır. Tutum ve davranışlarından anlaşılıyor ki, Bogomil toplulukların hegemonyaya aykırı düşünce sistemi Rum ve Ermeni köylüler, Rum balıkçılar ve Yahudi esnaf arasında bir hayli yankı ve taraftar bulmuştur.

Bogomillerin, muktedirler karşısındaki duruşu ve direnişi, eşitlikçi söylemi ve önermeleriyle Börklüce Mustafa'nın söylemi ve önermeleri büyük ölçüde -neredeyse bütünüyle- örtüşmektedir. Dolayısıyla bu söylemler Ege, Adalar ve Balkan topluluklarına yabancı değildir.[476] Bedreddin bu bölgeyi ziyaret ettiğinde ve Börklüce'nin ilişki yürüttüğü dönemlerde karşılarında zaten kendi düşünce sistemlerine yakın / yatkın bir topluluk bulunmaktadır. Bu durum alt yapısı elverişli bir zemin anlamına gelir. Sonraki gelişmelere bakıldığında, Doukas'ın ilişkilere ilişkin kayıtlarıyla Hafız Halil'in kayıtlarının birbirini bütünüyle tamamladığı görülüyor.

Eldeki verilere göre, o dönemde bu coğrafyada, köylerde yerleşik tarım ve hayvancılıkla uğraşan topluluklar dışında, değindiğimiz gibi etkin bir güç olarak yaylaklar ve kışlaklar arasında koyun ve keçi sürüleriyle iktisadi faaliyette bulunan, Börklüce'nin kolayca iletişim kurduğu konargöçer kesimler

476 Paulicianlar ve Bogomiller için bkz. Osman Nuri Peremeci, **Tuna Boyu Tarihi**, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1942, Sayfa 67-69.; Burhan Oğuz, **Türk Halk Düşüncesi ve Hareketlerinin İdeolojik Kökenleri - Cilt II**, Simurg Yayını, İstanbul 1997, Sayfa 11-35, 59-75. Bu hareketlerin bir bakıma süreği sayılabilecek bir başka direnişçi topluluk 12. yüzyıldan itibaren Orta ve Güney Avrupa'da "Arınmışlar" anlamına gelen "Katharlar" adıyla ortaya çıkacaktır. Özellikle Güney Fransa'daki Pirene Dağları bu akımın önemli direniş mezkezlerinden biriydi.

bulunmaktadır. Ayrıca bölge coğrafi konumu itibarıyla denize açılan bir bölgedir. Yarımada durumundadır. Doğal olarak bölgede tarımsal alan dışında, denizi bilen, geçim kaynakları denizle -özellikle balıkçılık faaliyetiyle- ilintili olan topluluklar da yoğun olarak yaşamaktadır. Özellikle bölgede ve adalarda yerleşik Rum toplulukların durumunu, iktisadi faaliyetini bu düzlemde değerlendirmek isabetli bir yaklaşım olacaktır.

Ayrıca bölgede değişik topluluklar arası yoğun bir deniz ticaretinin bulunduğu gerçeğini de göz önünde bulundurmak gerekiyor. Bu durum, değişik topluluklar, farklı kültürler ve farklı inançlarla yoğun ve sürekli karşılaşma, kaynaşma demektir. Bunlar eylemi ve eylemcileri, onların algı ve düşünce dünyalarını etkiler mi? Kanımızca doğal olarak etkiler. Değişik toplumsal kesimlerden ve inançlardan katılımın yoğunluğunun bir başka boyutu da bu durumla açıklanabilir. Eyleme katılanların yapısı incelendiğinde bölgede iktisadi faaliyette bulunan toplulukların dokusuyla uyuştuğu görülür. Bu yapılanma içinde çok belirgin olan karşılıklı saygı ortamı, sıkı bir güven ilişkisinin olduğunu da gösterir. Zaten Bedreddin de bölgeye geldiğinde aynı güvenle Sakız Adası'na gitmekte bir sakınca görmeyecektir.

Verilerden hareketle, bu bölgelere yönelik saldırılardan, iktisadi sıkıntı, kesintisiz kuşatma ve yağmalardan buradaki bütün toplulukların sanırım aynı oranda etkilendiği söylenebilir. İşgal edilen bölgelerde timar ve sipahi örgütlenmesi biçiminde geliştirilen sistem, merkezi denetimi kolaylaştırıyor, halka yönelik saldırganlık ve yağmanın yolunu açıyordu. Bir anlamda sipahiler, dönemin tabiriyle bulundukları zeminde "doyum sınırı olmayan soyguncular"dı. Talana yönelim, sistemin yapılanması ve bu yapılanmanın ortaya çıkardığı ilişkilerin doğal sonucuydu. Giderek yaygınlaşan ve ağır tepkilere yol açan bu durumla ilgili olarak sonraki dönemlerde yakınmalarla dolu bir hayli kayıta rastlanacaktır. Birçok bölgede olduğu gibi, Ege'nin bu kıyı bölgesinde de konargöçer topluluklar, köylüler, esnaf kesimi ve üreticiler içine düştükleri kuşatma ve yaşadıkları talan karşısında sıkıntılı ve çaresiz durumdaydı.

Talan ekonomisinin yoğunlaştığı yerde, farklı köken ve kültürler zemininde bulunan toplulukların dayanışmayı temel alan, eşitlikçi, paylaşımcı düşünce ve önermeye yoğun bir şekilde yönelmeleri ve benimsemeleri son derece doğaldır. Hatta çevreleyen koşullar içerisinde düşünüldüğünde bu yönelim, huzur ve güvenlik açısından olduğu gibi, koruma ve korunma zemini geliştirilmesi bakımından da önemli seçenektir. Anadolu ve Rumeli coğrafyasında emeğine, üretimine dayanarak yaşayan, sürekli işgal ve esaret tedirginliği içinde bulunan topluluklar dönemin zemini içinde zor duruma düşmüştü. Bu olgu çarpıcı bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunu döneme ilişkin kayıtlardan da yalın bir şekilde izlemek olanaklı.

Bir de Ege bölgesinde ve Adalar coğrafyasında yaşayan toplulukların merkezi sistemlerin tahakkümü, katı denetimi ve etki alanlarından her dönemde uzak kalmasını, Selçuklular, Bizans ve Beylikler döneminden 15. yüzyıl başlarına kadar kimi zaman özerk bir yapıda bulunmasını önemli etmen olarak değerlendirmek gerek. Bu durum merkez karşıtı akımların hızla taban bulmasını sağladığı gibi, değişik kökenli batını / heterodoks akımların da yayılmasını ve güç bulmasını kolaylaştıran etken olarak değerlendirilebilir. Katı denetim, kulluk benzeri belli koşulları dayatan kuşatma ve bağımlılığın olmayışı, baskı ve sömürü karşıtı düşüncelerin yankı bulması için her zaman uygun zemin yaratır.

Börklüce Mustafa'nın bu bölgede -kavimlerin, kültürlerin, iktisadi bunalımın yoğunlaştığı İç Ege coğrafyasında, Aydın illeri ve Karaburun'da- çalışmalar yürütmesi rastlantısal bir durum değildir. "Tevârih"lerin tabiriyle Börklüce, "ol vilâyetlerde hayli müzâyakalar (yokluklar / sıkıntılar) gördi." Talanın yoğunlaştığı, inanç ve kültürlerin kesişme noktalarından biridir bu bölge ve bu bakımdan nesnel durumla uyumlu bilinçli bir seçimdir. "Ana lâkabıyla Börklüce Mustafa dirlerdi. Ve Şeyh Bedreddîn'ün has mürîdi idi. Ve hem hâlifesiydi. Sonra ol Börklüce Mustafa varup Anatolu'da Kara-burun'a varup şeyh olmışıdı. Dürlü dürlü fesâd işlere başladı. Hayli murâyılıklar eyledi. Aydın-ili'ni

kendüye döndürdi. Ve her nev'a tertibler kodı. Hâşâ türlü türlü hileler ve tezvirler ile kendüyi halka gösterüp halka kendüyi 'peygâmberem' diyü i'tikâd itdürdi."[477] Çok farklı değerler düzleminden gelen topluluklara böyle bir "itikâd itdürme" ya da belli bir "önerme" doğrultusunda yönelim oluşturulması kolay bir iş midir? Börklüce'nin bölge halkını derinden etkilediği ve savunduğu öğretiye geniş bir yayılma alanı bulduğu döneme ilişkin bu kayıtlardan açıkça anlaşılıyor.[478]

Musa Çelebi'nin yenilgisi ve Rumeli'nin denetim altına alınmasıyla birlikte rahatlıkla Anadolu'ya -dolayısıyla bölgeye- yöneldi Osmanlı yönetimi. Karaburun'dan başlayarak geniş katılımlarla giderek çevreye yayılan, sisteme karşıt ve tehlikeli görülen bu yapılanmadan haberdar oldukları kayıtlardan anlaşılıyor. Bunun üzerine gelişmelerin bastırılması için İzmir Sancak Beyi

477 **Oruç Beğ Tarihi**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Sayfa 50.

478 Werner'in aktarımına göre Börklüce Mustafa, Bizans soylusu sayılabilecek Hristiyan kökenli Isabella adında bir kadınla evlidir. Isebella, İmparator V. Ioannes Paleologos'un evlilik dışı kızından olma torunudur. (Bkz. Ernst Werner, **Die Geburt Einen Großmacht, Die Osmanen (1300-1481)**, Sayfa 223.) Ne yazık ki bu ilginç bilgiyi Doukas ve "Tevârih-i Âl-i Osman" kayıtlarından teyit etmemiz mümkün olmadı. Osmanlı kaynaklarında görülmeyen bu bilgi, muhtemel ki dönemin Hristiyan kaynaklarından ya da belgelerinden alınmadır. Bu konularda bölgede bulunan görevlileri vasıtasıyla hazırlanan özellikle döneme ilişkin Ceneviz ve Venedik kayıtlarını incelemek gerekiyor. Nitekim Alman tarihçi Karl Eugen Wädekin de doktora çalışmasında, (Rudolf) Tchudi'nin böyle bir aktarımda bulunduğunu, fakat bunu neye dayandırdığını anlayamadığını söylüyor. Bkz. **Der Aufstand des Bürklüdsche Mustafa - Ein Beitrag zur Geschichte der Klassenkämpfe in Kleinasien im 15. Jahrh.**, Sayfa 10, dipnot 13.) Benzeri bilgiler Nedim Filipović tarafından da aktarılır. Bkz. Nedim Filipović, **Princ Musa i Šeyh Bedreddin**, "Svjetlost", Izdavačko Preduzeče, Sarajevo 1971, Sayfa 384-385. Musa Çelebi tarafından tasfiye edilen Süleyman Çelebi'nin ölümü sonrası Edirne'de hareminden alındığı belirtilen bu kadının -eğer bu bilgi gerçeği yansıtıyorsa, ihtiyatlı olmak kaydıyla- sürdürülen çevre ilişkilerde etkisinin olduğu düşünülebilir ya da en azından Hristiyan topluluklara bakış açısını etkilediği tahmin edilebilir. Çünkü benzeri bir durumu Bedreddin'in konumunda da görüyoruz. Bedreddin'in de anası, eşi ve gelini de Hristiyan kökenlidir. Duruşlarında bunların etkisini yok saymak mümkün olabilir mi? Ayrıca Börklüce, bu noktada Bedreddin'in konumuyla da karıştırılmış olabilir mi? Dikkatle değerlendirmekte yarar var.

Aleksandr / Sousman'ın oğlu İskender Bey (yerel dilde Şişman) görevlendirildi.[479]

Kayıtlara göre İzmir çevresi Osmanlı tarafından 1414 yılında ele geçirilir. İzmir kenti ise 1415 ya da 1416 yılında İzmiroğlu Cüneyt Bey'in elinden fethedildiğine göre bu ilk müdahale 1414 yılı sonrası -bir olasılıkla en erken 1415 yılı bahar ya da yaz aylarında- gerçekleşmiş olması gerekir.[480] Doukas'ın kayıtlarına göre bahar geldiğinde "Mehmet, Cüneyt'i Gelibolu'ya geçirdi ve Istros / Tuna Irmağı yakınında Nikopolis / Niğbolu'nun yönetimini ona bırakarak, kendisine, sınırları en sıkı biçimde korumasını ve müslümanlık adına yiğitlik göstermesini buyurdu."[481] Belli ki bu dönemde kendisinden tedirgin olunan Cüneyt Bey, bölgedeki etkinliği göz önünde bulundurularak Rumeli bölgesine geçirilir ve Niğbolu sancak beyliğine tayin edilir.[482] Fakat Börklüce'nin bölgedeki çalışmalarının kayıtlarda da görüldüğü gibi çok önceden başladığı belli. Böylesine geniş bir alana yayılan örgütlenmenin ve Adalar halkıyla kurulan ilişkilerin kısa sürede gerçekleşmeyeceği de ayrıca bilinmesi gereken bir durum.

---

479 Mikhaèl Doukas, **Tarih - Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, (Çeviren: Bilge Umar), Sayfa 100.; **Dukas, İstanbul'un Fethi - Dukas Kroniği 1341-1462**, (Çevirmen: V. Mirmiroğlu), Sayfa 85.

480 Sousman'ın oğlunun İzmir sancak beyliğine atanması -ay olarak kesin belli olmasa da- 1415-16 yılı olarak tespit edilebilir. İzmir'in fethedilmesi ve Börklüce üzerine harekâta girişilmesi bu konuda mühim bir tespit noktası oluşturabilir. Bedreddin'in 1416 yılı Temmuz ayında İznik'i terkederek İsfendiyar Bey'in yanına geçişi dikkate alınacak olursa bu tarih bir ihtimâl 1416 yılı bahar ayı da olabilir.

481 Bkz. Mikhaèl Doukas, **Tarih - Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, (Çeviren: Bilge Umar), Sayfa 98.; **Dukas, İstanbul'un Fethi - Dukas Kroniği 1341-1462**, (Çevirmen: V. Mirmiroğlu), Sayfa 84.

482 Bkz. İsmail Hami Danişmend, **İzahli Osmanlı Tarihi Kronolijisi, Cilt 1**, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971, Sayfa 174, 176.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi, Cilt I**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1988, Sayfa 350-352.; Michel Balivet, **Şeyh Bedreddin - Tasavvuf ve İsyan**, Sayfa 78.

Belge ve kayıtlarda gördüğümüz, irdelenmesi gereken temel bir ayrıntı da şudur: Osmanlı vakanüvislerinin üslubu bütünüyle Osmanlı yönetiminin saldırganlığını ve kıyımlarını olumlama ve meşrulaştırma söylemidir. Bu sebeple kayıtlarında çok fazla saptırmaları ve muktedirlerin hoşuna gidecek söylemleri görmek mümkündür. Söz gelimi, Osmanlı güçleri saldırıya geçinceye kadar herhangi çatışma ya da "Rıza Şehri" önermesini savunan direnişçiler safında şiddete yönelik herhangi bir eğilim ve eylem söz konusu değildir. Dolayısıyla, sistemin tanımladığı biçimiyle "isyancı" ya da "saldırgan" olarak tanımlamazlar.

Osmanlı güçleri saldırıya geçtiğinde ise mevcut durum, Börklüce saflarında doğal olarak savunma ve direniş mevzisi oluşturulmasıdır. Bu durum, bir bakıma vardığı yeri yangın yerine çeviren ve ölüm rüzgârı estiren Osmanlı askeri gücü karşısında yaşamını savunma temelli bir konumlanmadır. Burada şu soruyu sormak gerekir. Şiddete yönelen, Börklüce cenahının yaşam hakkını ihlâl eden ve "Rıza Şehri" mensuplarını bütün gücüyle ortadan kaldırmaya çalışan kimdir? Bu eyleme sebep nedir? Yanıt belli, sistemini tartışmasız "fetih" ve "kulluk esası", yani reayalık üzerine kuran Osmanlı yönetimidir. Önem taşıyan bir ayrıntıdır işte burası. Saldırıların ve çatışmanın boyutundaki genellikle atlanan ya da görmezden gelinen bu çarpıcı ve yalın gerçekliği özellikle vurgulamakta yarar görüyoruz. Anlaşılan o ki, Osmanlı yöneticileri bölgeye geldiklerinde karşılaştıkları -belki de beklemedikleri- yapılanmadan ve önermeden fazlaca ürkmüş olmalı.

Bölgeyi kolayca ele geçirebileceğini düşünen Sancak Beyi İskender kendisine verilen buyrukla birlikte Karaburun'daki sarp dağlar arasında bulunan derin vadilere pervasızca daldı. Muhtemel ki Börklüce Mustafa güçlerinin direneceğine ihtimâl verilmiyordu. Girişilen çatışmada, direnişçiler Sousmanoğlu İskender Bey'i ağır bir yenilgiye uğratarak, kendisiyle birlikte bütün güçlerini ortadan kaldırmayı başardı. Bu yengiyle birlikte bölge halkının Börklüce Mustafa'ya olan güveni daha da arttı ve etkinlik alanı genişledi. "*Bütün ol vilâyet halkın kendüye döndürdi*" ya da

"*Aydın ili vilâyetinün ekserin kendüye döndürdi ve hem bir nev'a tertîb ü âyin eyledi. El-hâsıl-ı kelâm şol hadde vardı kim kendüyi bile teşbîh-i nebî vü velî didürdi.*"[483] şeklindeki dönemin kayıtlarından yeni katılımlarla direnişçilerin daha da güçlendiği, eylem alanının genişlediği tahmin edilebilir.

Verdiğimiz kayıtta geçen "*âyin*" tabiri de önemli. Acaba bununla dönemin koşulları içinde "*cem*" benzeri, "*ikrâr*" ya da bir nevi "*geçiş töreni*" kastediliyor olabilir mi? Değerlendirmek gerekir. Çünkü "*can u baş*" ile girişilen bu tür eylemlerde ya da "*kadâlı kavga*"larda "*verilen söz*" anlamına gelen "*ikrâr*" oldukça önemlidir. Bilinir ki bu tür çatışmalarda varılan / girilen meydanın geri dönüşü olmaz, ya başarılır ya da baş verilir.

Anlaşılıyor ki, Osmanlı güçleri saldırıya yöneldiğinde bu bölgenin direnişçiler tarafından çatışma ve savunma alanı olarak seçilmesi tesadüf değildir. Dağlık, ormanlık, derelerle ve vadilerle kaplı, yer yer uçurumların bulunduğu bu coğrafyada, bölgeye yabancı Osmanlı güçlerinin ilerlemesinin ve mevzi tutmasının kolay bir iş olmadığı açıktır. Karşılarında ise bölgeyi son derece iyi bilen ve adanmışlık refleksiyle hareket eden direnişçi bir topluluk bulunmaktadır. Direnişçilerin siperlendiği dağların, koyakların her biri, Osmanlı güçleri açısından, gözünde kıvılcım, sarp kayalarda ulaşılmaz şahin yuvasıdır bir bakıma. Muktedirler, bu sebepten dolayı direnişçileri, kırılsa da, her türlü saldırı karşısında eğilmez düşman bellemiştir.

Girişimlerden görülüyor ki, Osmanlı orduları bu siperleri kolayca geçemeyecektir. Dolayısıyla yeterince bilinmeyen bu coğrafyada kuşatmaya düşülmesi kaçınılmazdır. Bu durumu, o coğrafyada yaşayan, gizlenmeye, savunmaya, çatışmaya ve direnmeye uygun alanları yakından bilen direnişçilerin çok iyi tespit ettiği, buna uygun mevzilendikleri, geliştirdikleri ve uyguladıkları taktik, savunma ve direniş yöntemlerinden bariz bir şekilde

483 Âşıkpaşazade, **Hâzâ Menâkıb u Tevârîh-i Âl-i Osman, (Osmanoğulları'nın Tarihi)**, (Çeviri: Kemal Yavuz - M. A. Yekta Saraç), Sayfa 426.

anlaşılıyor. Bu konumlanma aynı zamanda savaşma ya da karşı mücadele tekniğini iyi bilmeyi gerektiren bir durumdur. Anlaşılıyor ki, direnişçilerin arasında bu konuda deneyimli kişi ya da çevreler bulunmaktadır.

Olayın gelişimi ve yaşanan bu hezimet üzerine Lydia Vâlisi / Saruhan Sancak Beyi Ali Bey'e bütün birlikleriyle direnişçiler üzerine yürümesi emri verildi. Direnişçiler geçiş yollarını ve dağların geçitlerini önceden tutarak savunmaya elverişli biçimde mevzilenmişlerdi. Ali Bey ordusuyla bölgeye girdiğinde, dönemin kayıtlarında belirtildiğine göre "Börklüce Mustafa'nun katında hayli cem olan" direnişçiler çetin bir direnişle bu ikinci orduyu da ağır bir yenilgiye uğrattılar. Ali Bey'le birlikte saldırıya geçen ordudan ancak çok az sayıda asker canını kurtarabildi. Kurtulanlar da, Doukas'ın tabiriyle, "Ali Bey'le birlikte ancak Manisa'ya kaçmayı becerebildi."[484] Sistem açısından kaygı verici, belli ki boyutlarının bu noktaya varacağı da beklenmeyen gelişmelerin Osmanlı yönetiminde bir hayli tedirginlik ve sıkıntı yarattığı kayıtlardan anlaşılıyor.

Osmanlı güçlerinin, belli ki, beklenmedik bu ikinci ağır yenilgisi sonrası Sultan Mehmet Çelebi, eylemciler üzerine oğlu Şehzade Murat'la birlikte vezir Bâyezid Paşa'yı gönderdi. Mehmet Çelebi'nin güvendiği biri olan ve Ankara Savaşından (1402) beri yanında bulunan Bâyezid Paşa deneyimli komutanlarından biriydi. Devşirdikleri ordu ise, Anadolu ve Rumeli askerinden oluşturulan kalabalık ve hazırlıklı bir orduydu. Bu ordu çatışma alanına varmadan önce, "harekât"a, iç Ege'den kıyılara doğru geniş bir alanda katliâmla başladı. Bu tutum belli ki, toplumsal desteği kesmek amaçlı bir "*önlem*"di. "Sultân Mehemmed dahı veziri Bâyezid Paşa'yı Amâssiye'de oglı Sultân Murâd Han'la Rûm leşkeri ile Börklüce Mustafa üzerine gönderdi. Sultân Murâd Han varup Karaburun'da buluşdılar. *Zîra Börklüce Mustafa'nun*

484 Mikhaèl Doukas, **Tarih - Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, (Çeviren: Bilge Umar), Sayfa 101.; **Dukas, İstanbul'un Fethi - Dukas Kroniği 1341-1462**, (Çevirmen: V. Mirmiroğlu), Sayfa 86.

katında hayli sûfiler cem olmuşıdı, Hemân bir bahâne bulup hurûc itmedigi kalmışıdı. Sultân Murâd Han, Bâyezid Paşa'yla Rûm leşkeri Karaburun'da buluşup azîm cenk itdiler. Arada hayli âdem helâk oldı. Âkıbet Börklüce Mustafa'yı sıdılar. Kendüyi arada cenk arasında yaraladılar. Ol uyan sûfileri kılıçdan geçürdiler. Ol vilâyeti zabt itdiler. Beglik kullara timâr üleşdürdiler. Sultân Murâd Han, Bâyezid Paşa'yla girü Ma'nesa'ya geldiler."[485]

Diğer "Tevârih-i Âl-i Osman" kayıtları da aşağı yukarı bu kayıtlarla örtüşmektedir. Diğer kayıtlara göre de, "Sultan Memed Bâyezid Pâşâyı ve oğlı Muradı Karaburuna gönderdi. Börklüce Mustafa ol vilâyetlerde hayli şevket ve şöhret dutub baş kaldırmış idi. Üç dört bin mikdârı âdem yanına derilmiş idi. Bâyezid Pâşâ ile Sultan Murad varub Karaburunda Börklice Mustafa ile buluşub hayli ceng itdiler mübâlâğa ceng oldı iki tarafdan hayli âdem kırıldu âkıbet Börklüce Mustafayı anda yaraladılar (ele getürdiler) ol hayli halkı kırub vilâyeti zabt itdiler ve ol vilâyeti beg kullarına timâr virdiler. Bâyezid Pâşâ girü Manisaya vardı. Torlak Hû Kemâl dirler bir kişi düremiş idi. Anı dahı anda buldılar ol dahı iki bin mikdârı torlagları başına cem idüb ceng ü çegâneleri ile illeri halkı azdurub yürürler idi. Gelüb anları dahı tagıtdılar. Torlak Hû Kemâl şâkıyi dahı birkaç müridiyle ile tutub salb eylediler (asakodılar)."[486]

Bu türden güçler dengesinin orantısız olduğu çatışmalarda, saldırgan kesimler bilmedikleri coğrafyada bir kuşatma içine çekilerek, "*çevirme*"ye düşmesi sağlanır. Uygulanan karşı eylemde

---

485 **Oruç Beğ Tarihi**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Sayfa 51.

486 **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Ali Birbiçer), Sayfa 67.; **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Ahmet Akgün), Sayfa 24.; **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Cihan Çimen), Sayfa 64.; **Muhyiddin Cemâli'nin Tevârih-i Âl-i Osman'ı**, (Hazırlayan: Hasan Hüseyin Adalıoğlu), Sayfa 54.; **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman -Giese Neşri-**, (Hazırlayan: Nihat Azamat), Sayfa 58.; **Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Sayfa 64.; **XVI. Yüzyıla Ait Bir Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Şamil Çan), Sayfa 78.; **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Alper İğci), Sayfa 23.

"*kıskaç yöntemi*" ve püskürtme harekâtıyla saldıranlar karşısında kolayca başarı sağlanır. Bu durum, saldırıya uğrayan ve savunmada bulunan güçler açısından coğrafi koşulların ve eldeki sınırlı olanakların en iyi şekilde değerlendirilmesi anlamına gelir. İlk iki çatışmanın sonuçlarından anlaşılıyor ki, Börklüce direnişçileri bu yöntemi en iyi şekilde kullanmışlardır. Fakat üçüncü büyük saldırıda güçler dengesinin kapatılamayacak ölçüde orantısız ve Osmanlı güçleri lehine olması, olayın sonucunu doğal olarak değiştirmiştir. Karaburun'da yenilen Börklüce eylemcileri açısından ortaya çıkan durum tam bir felâket olmuş ve Osmanlı yöneticileri kapsamlı bir "*imha*" harekâtı başlatmıştır.

Alan araştırmaları ve sözlü gelenekten elde ettiğimiz bilgi ve anlatılara göre Börklüce ve yoldaşları, çatışmalar sırasında Osmanlı saldırıları ve kıyımından kurtulabilmek için Sakız Adası'na çekilme çabası içindeyken Azap Deresi ve Cehennem Deresi / Vadisi mevkilerinde kuşatmaya düşerler. Donanımlı Osmanlı ordusu karşısında bu bölgelerde sıkı direnişe karşın büyük kayıplar yaşar Karaburun direnişçileri. Börklüce buradaki çatışmalarda Osmanlı güçleri tarafından yaralı olarak ele geçirilir ve tutsak edilen diğer yoldaşlarıyla birlikte Efes'e (Ephesos'a) götürülür.

Osmanlı kaynaklarınca çatışma ve yaralanma safhasından bahsedilmesine karşın, Efes (Ayasluğ) safhası onlarda yoktur. Neden yok, bunu tespit etmek zor. Fakat buna karşın Bizans tarihçisi Doukas tarafından olayların Efes safhası, tanıklığa dayalı olarak son derece ayrıntılı bir biçimde aktarılır.

Gerek Bizans, gerekse Osmanlı kayıtlarına göre, Börklüce yoldaşlarının ve Torlak Kemâl direnişçilerinin çatışmalar ve yenilgi sonrası binlercesi katledildi. Deyim yerindeyse, sel misali kan aktı. Dağlar, ovalar, "kamalağın, kara ardıcın arası, ışıl ışıl güllüceler kan oldu." Bölgeyi tanıyanlar ve arazi koşullarına göre mevzilenenler bu denli ağır kayıp verdiyse, kesin sayı verilmese de Osmanlı tarafındaki kaybın da binleri bulduğu kolaylıkla tahmin edilebilir. Bilmedikleri bir coğrafyadır burası. Sarp

dağların, derin boğazların, dar vadilerin, aşılması zor sarp geçitlerin arasından başka türlü çıkmaları da olanaklı değildir. Kayıtlarda görülen, "Mübâlâğa ceng oldı, iki tarafdan hayli âdem kırıldu", "Karaburuna varıp mübâlaga ceng ettiler. Tarafeynden çok âdem hasâret oldu."[487] yine benzer şekilde geçen, "Hayli ceng itdiler, iki tarafdan mübâlağa âdem kırıldı"[488] söylemleri de, iki taraftan çok fazla kayıp olduğunu açıkça doğrulayan / kanıtlayan verilerdir. Toplumun bölgesel ölçekte direnme potansiyeli bu çatışma sonrası büyük ölçüde sekteye uğradı.

Osmanlı kaynakları bu konularda, genel hatlarıyla saldıranları ve talanı olumlama, direnenleri, kendi yaşam alanlarını savunanları olumsuzlama bağlamında yüzeysel bilgi vermektedir. Belki de bölgede bulunması, doğrudan gelişmelere tanıklık yapması, eylemler içinde bulunan kişilerle görüşmesi sebebiyle Bizans tarihçisi Doukas ise son derece ayrıntılı bilgiler veriyor. Bunlar, olayları çok yönlü anlamayı ve derinlemesine çözümlemeyi sağlayıcı bilgiler. Önemli bir ayrıntıyı daha göz önünde tutmak gerekiyor bu noktada. Gerek Şeyh Bedreddin'in Mısır dönüşü ziyaret ettiği dönemde, gerekse kısa süreli kethûda olarak Bedreddin'in yanında bulunan Börklüce'nin Rumeli dönüşü vardığı dönemde, İzmir, Karaburun, Aydın ve çevresi Aydınoğulları elindedir.[489] Saldırılar karşısında direnen gerek Aydınoğulları, gerekse Germiyanlılar, Karamanlılar, Menteşeliler, Saruhanlılar gibi çevre beylikler bütünüyle tasfiye edilememiştir. Bu durum Osmanlı kuşatmasına karşı direniş potansiyelinin yüksek olduğu anlamına gelir.

---

487 **Kitâb-ı Cihân-nümâ - Neşri Tarihi, II. Cilt**, (Yayınlayanlar: Faik Reşit Unat - Mehmed A. Köymen), Sayfa 545.

488 **Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Kayhan Atik), Sayfa 173.

489 Aydınoğullarından Cüneyt Bey, babasının ve kendisinin İzmir'e hükmetmesinden dolayı aynı zamanda "*İzmiroğlu*" olarak da anılıyor. Bkz. Himmet Akın, **Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma**, Sayfa 68-81.; Löwenklau'da 1591 yılında yazdığı Osmanlı tarihinde Aydınoğulları ailesi olarak vermektedir. Bkz. Levnclavı (Löwenklau), **Historiae Mvsvlmanae Tvrcorvm de Monvmentis Ipsorvm**, Francofvrti MDXCI (1591), Sayfa XII.

Döneme ilişkin verilerden anlaşıldığı kadarıyla, bölge halkına yoğun müdahale ve sistemle uyumlu hale getirme girişimleri, bu bölgelerin Osmanlı güçleri tarafından işgal edilmesinden hemen sonra, -fakat ilhâk süreci henüz tamamlanmadan- başlamıştır. Kendi kayıtlarına göre katliamlar işgal sonrası geniş alanlara yayılmıştır. Konuyla ilgili kayıtları dikkatle değerlendirmek gerekiyor bu noktada. Söz gelimi, "*Tevarih-i Âli Osman*" kayıtlarındaki, "*ol halkı kırup ol vilâyeti, ol illeri zapt itdiler*" söylemi hangi gerçekliğin ifadesidir? Görmezden gelinen ya da sıradan bir olay gibi yansıtılmaya çalışılan, oysaki günümüzü de anlamak bakımından büyük önem taşıyan bu durumun açıklamasının yapılması özellikle gerekmez mi? Olaylar dikkatle irdelendiğinde bunun yanıtı da açık aslında. Dolayısıyla Ankara savaşı sonrası yaşanan dağılma sebebiyle sistemi besleyen kanalları büyük ölçüde tıkanan Osmanlı yönetimi, yapılanmasını / hegemonyasını sürdürebilmek için ele geçirdiği bu bölgelerde çeşitli yöntemlerle ağır tahakkümün yanı sıra, öncelikle üretimin gaspedilmesinin -bir bakıma iktisadi kuşatmanın-, talanın ve saray çevresine timar / dirlik, "*beslenme alanı*" yaratılmasının yolunu da açmıştır. "*Tevârih-i Âl-i Osman*"larda geçen, "*ol illeri zabt itdiler*", "*ol vilâyeti beğ kullarına timar virdiler*" söylemleri de doğrudan bu gerçekliğin yansıması ya da dolayısız anlatımıdır. Oysaki bu yönelim ve uygulamalar doğal olarak kesintisiz toplumsal gerilim ve çatışmaların da habercisidir.

27. Konargöçerlikten Börklüce Eylemine: Bir Evrimin Boyutları

Asıl azmaz, yol tezikmez, Yürüyen menzil alır,
Yolcu gider, yol kalır.

.....

Katara çekilir mayanın hası
Bağrımı hun etti çanların sesi
İkindi vaktinde göçün arkası
Onlar da birbirin gözleyip gider[490]

Helen Tarihçi Ksenophon'un "Anabasis"[491] adlı çalışmasında, Ege coğrafyasında at, koyun ve keçi yetiştiriciliğine ilişkin kimi kayıtlar bulunmaktadır. Bundan yola çıkarak, bölgede eski çağlardan beri koyun ve keçiye dayalı küçük baş hayvancılığın ve at yetiştiriciliğine yönelik üretimin, iktisadi faaliyetin önemli bir bölümünü oluşturduğu tahmin edilebilir. Bundan anlaşılan nedir? Anlaşılan şu ki, bölge halkı tarımsal faaliyetin yanı sıra, konargöçer toplulukların hayvancılığa dayalı iktisadi faaliyetine de yabancı değildir. Sonraki süreçte doğudan bölgenin verimli alanlarına gelerek, iktisadi faaliyetini burada sürüleriyle, yaylaklar ve kışlaklar arasında sürdüren farklı kökenlere mensup konargöçerler toplumsal alanda önemli bir ağırlık oluşturuyordu. Bunlar Börklüce eyleminde de ikirciksiz yer almıştır. Peki neden? Bu olgunun birçok açıklaması yapılabilir. Fakat öncelikle bir gerçeği vurgulamak gerekir. Konargöçerlik, yapısı gereği eşitlikçi, herkesin değişik aşamalarda üretime katıldığı, kadının iktisadi ve toplumsal ilişkilerde etken olduğu bir yapılanmadır. Konargöçerler

490 Bir göç türküsünden.

491 Bu kaynak kimi çevirilerde "On Binlerin Dönüşü" adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Çağının tanıklığını kayıtlara geçiren Ksenophon'un yaklaşık M. Ö. 427 - 355 yılları arasında yaşadığı tahmin edilmektedir.

toplumda iktisadi yapılanmanın belli boyutlarda Rıza Şehriyle olan uyumu, toplumsal yaşamlarında görülen "*ortak kullanım alanı*" yapılanması, kuşkusuz bu eyleme kolaylıkla katılmalarını, destek vermelerini sağlayan unsur olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bu noktada şu soruyu da sormak gerekir. Bu yönelimde önemli ya da belirleyici diğer etkenler neler olabilir?

Bu sorunun çok yönlü yanıtını vermek ve Börklüce Mustafa eylemindeki boyutları derinlemesine ve ayrıntılarıyla kavrayabilmek için bu yapılanma içinde yer alan toplulukların yapısal özelliklerini ve evrimini irdelemek önem taşıyan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda konargöçerlikten yerleşikliğe toplumsal dönüşümün boyutlarını da konuyla ilintisinden dolayı belli boyutlarda değerlendirmekte yarar görüyoruz. Değerler sistemi ve kültürler çeşitli aşamalar dahilinde birbirini izleyerek devam eder. Kesintisiz biçimde değişerek, dönüşerek yeni dönemlere taşır, yeni koşullara uyumla hayata uyarlar kendini. Varlığını taşındığı yeni düzlemlerde sürdürür. Tarihin kaçınılmaz döngüsüdür bu olgu. Toplumsal dönüşüm ve ilişkiler bu bakımdan birbirine son derece bağlıdır. Etken bir unsur olarak dönüşümler, ayrıca toplumsal boyutlu ilişki ve çelişkilerde de belirleyici öneme sahiptir.

Bir varlık kendi doğasından koparıldığında kendi olmaktan çıkar. İnsan denilen varlık, koşullarının ürünüdür. Çevresiyle, sürekli birbirini etkileyen ilişkiler içindedir. Kendisini çevreleyen boyutların izlerini en derin biçimde taşır benliğinde. İnsanın kendini toplumsal alandan bütünüyle koparması ve soyut bir alana taşıması olanaklı değildir. Dolayısıyla, bu ilişkiler içinde bulunanları, olumlu ya da olumsuz etkiler, bütün bu olay ve gelişmeler. Toplumlar ve elbette bireyler koşullarına uygun biçimde davranır, fakat sürekli değişir ve dönüşür, kendi doğallığı içinde kimi zaman farkında olmasa da.

İnsanı çevresinden, koşullarından, doğayla ve üretim faaliyetiyle ilişkilerinden soyutlayarak yapılacak her türlü değerlendirme, yaklaşım ve çözümlemeler her zaman gerçeklikten uzak

kalacaktır. İnsanı belirleyen unsur, içinde bulunduğu iktisadi hayat, üretim ilişkileri ve çevreleyen koşullarla birlikte, ürettiği, yarattığı ve hayata kattığı anlam ve değerlerdir. Üst yapı olarak biçimlenen, toplumsal ilişkilere yansıyan ve yön veren boyutlar, davranış biçimleri ve koşullanmalar bu yapılanma temelinde şekillenir. İnsanın kurguladığı, önerdiği olgu ve yapılanmalar, kendini çevreleyen koşullarla birlikte düşünce, algı ve anlam dünyasının yarattığı unsurlardır.

Toplumların sorgulamasını, soru sormasını beceremediği, hayatın içinde etken bir unsur olamadığı yerde, kaçınılmaz olarak kurgular ve algılar olgunun yerine geçer. Algının, olgunun yerine geçmesiyle birlikte nesnel gerçekliğin yerine kurgusal gerçeklik çıkar karşımıza.

Toplulukların, uygarlıkların, kültürlerin iç içe geçtiği bölge ve coğrafyalarda düşünsel iklim ve değerler sistemi yeterince gelişme olanağı bulamazsa, bilinmezlikler, gölgede kalanlar, gözden ırak olanlar doğal olarak fazlalaşır. Bundan dolayı çoğunlukla nesnel gerçekliğinden uzaktır toplum. Nesnel gerçeklik olarak tanımlanan olgular muktedirlerin zihin dünyası doğrultusunda benimsetilenle, oluşturulan algıyla doğal olarak karşıttır, birbiriyle örtüşmez. Dolayısıyla bu durumda gerçekler, algı dünyasında belli kalıplar dahilinde yaşayan toplumlarda her zaman sarsıcı bir özelliğe sahiptir. Zor da olsa kendi gerçeğiyle karşılaştıkça yoğun biçimde ve derinden etkilenir toplum. Belki de bu sebeple sorgulamayı beceremeyen toplumlar genellikle gerçeklerden uzak durmayı yeğler. Kurgusal sığınma alanları, algıdan oluşan düş dünyaları yaratır kendine. Oysa gerçek inatçıdır, soluğu kesilmeyen bir atlı gibi bırakmaz peşini insanın.

Değindiğimiz gibi, kendini çevreleyen koşullardan ayrıksı düşünülemez insan. Böyle bir soyutlamada, varlığın anlamını oluşturan nesnel gerçeğe varılması olanaklı değildir. Koşullar ya da kendini çevreleyen olgular, benliğinin oluşumunu sağlayan, anlamlı kılan unsurlardır. Soyutlama ise gerçekliğini ortadan kaldıran boyuttur. Dolayısıyla burada bakmakla, görmek farklı

olgulardır. Görmek, sorgulamayı, anlamayı ve anlamlandırmayı içerir. Kuşku, temel boyutu oluşturur bu noktada. Gölgenin arkasında duran gerçeği, gölgeyi yansıtan ışığı anlamayı ve açıklamayı içerir. Oysa yalnızca bakmak, biatı, boyun eğmeyi, kulluğu ve kabullenmeyi kapsar. Sorgu unsuru, sorma, anlama kaygısı yoktur bu konumlanmada. Bundan dolayı sözlü gelenekte, erenler dilinde gördüğümüz, "gözlüye göz gerek", "gören gözlere aşk olsun" söylemi sıradan bir ifade biçimi değildir.

Toplumsal ilişki ve çelişkilerin, değişimin ve dönüşümün, oluşum ve yapılanmaların iktisadi yapılanmayla, üretim ilişkisi, üretim araçları ve üretimin aşamalarıyla yoğun ilişkisi vardır. Toplum içinde bulunduğu üretim ilişkileri gereği yapısını da şekillendirir. Kalıplar, kimlikler, davranış biçimleri ve değerler sistemi de içinde bulunulan koşullara göre yeniden yapılanır. Bu kaçınılmaz bir süreçtir. Söz gelimi konargöçer topluluklar yazın serin yaylaya, yaylıma elverişli otlaklara, kışın ise kışlaklara, ılıman ovalara çekilecektir. Bu tercihten öte, üretim ilişkilerinin zorunlu gereğidir. İçinde bulunduğu yapı gereği üretemediği ve gereksinim duyduğu ürünü ya değişim yoluyla ya da zor yoluyla elde edecektir. Konargöçerlerde bu eylem için "kovgun" ya da "algın" gibi isimler verilir.

Üretimin biçiminin ve aşamalarının değişmesi kaçınılmaz olarak yapılanmayı ve çevre ilişkilerini de etkileyecektir. Toplumsal düzenlemeler kaçınılmaz olarak yeniden şekillenecektir. Dönüşümün aşamaları olarak tanımlanabilecek bu boyut, belli bir sürece yayılarak gerçekleşir. Bir önceki aşama bir sonranın hazırlayıcısıdır. Yani diğer bir deyişle kaçınılmaz olarak sonraki süreç önceki aşamanın bağrında yeşerir. Bu durumu belirleyen unsur, iradi tutum değil, toplumla ve doğayla olan zorunlu ilişkiler ve gereksinmelerdir.

İktisadi yapı ve üretim ilişkilerinde gerçekleşen dönüşme, kaçınılmaz olarak üst yapının, toplumsal ilişkilerin ve kültürel şekillenmenin başka bir düzleme evrilmesinin yolunu da açar. Bu olgu yeni ve zorunlu bir toplumsal yapılanmadır. Fakat akarak

yatağını bulan su gibi kendi doğal sürecinde ortaya çıkan bir yapılanma... Yani bir bakıma suyun akıp yolağını bulmasıdır bu olgu. Dolayısıyla toplumsal yapılanmaların belli aşamalarında toplumlar birbiriyle ve üretim araçlarıyla belirli ve kaçınılmaz -bir başka deyişle zorunlu- ilişkiler kurar. Bu, toplumsal yaşamı ve içinde bulunduğu sistemi dengede tutabilmek ve sistem içi dengeler oluşturabilmek için temel bir gerekliliktir. İktisadi ve toplumsal koşulların, değişim ve dönüşüm süreçlerinin itmesiyle ortaya çıkan bu ilişkiler, toplulukların gelişim ve değişimlerinin de belirli aşamalarına denk düşer. Toplumların yapısal özelliklerine doğrudan etki eden bu önemli durum, olguyu çevreleyen koşullar ve ilişkiler olarak da tanımlanabilir. Osmanlının oluşumu ve yapılanmasında itici rolü olan konargöçer topluluklarla çevre toplulukların ilişkileri de bu temelde ortaya çıkan kaçınılmaz boyutlardır. Dolayısıyla bu önemli olgu yalnızca soyut kahramanlığa ve fetihçilik hedefine indirgenen tek boyut, yüzeysellik -yani derinliği olmayan sığ ve şekilsel yaklaşım- ve algısal temel üzerinden değerlendirilemez.

Katmanlı yapının haricinde kalan konargöçer toplumda üretim genel olarak gereksinime uygun olarak gerçekleşir. Bir diğer deyişle üretim pazara dönük olmadığı gibi, ayrıca konargöçer üretim ilişkileri yüksek düzeyde artık üretim yaratacak bir iktisadi yapılanmaya uygun değildir. Bu sebeple kolaylıkla artıkdeğer ve sermaye üreten sermaye oluşumu gerçekleşmez. Üretim fazlasının aktarımı ya da gereksinimi duyulan ürün sebebiyle yerleşik topluluklarla sürdürülen zorunlu ilişkiler de genellikle belli bir düzeyde pazar ilişkisi ve ürün değişimi / mübadele çerçevesinde şekillenir.

Yerleşik yapılarda gördüğümüz, başka bir toplumsal düzene ve üretim ilişkilerine geçişi kaçınılmaz kılan toprak bağımlılığı ya da özel toprak mülkiyeti ve kulluğun yolunu açan düzenlemeler, kapalı ve bütüncül bir yapıya sahip olan konargöçer toplumlarda görülmez. Toprağın mülkiyet haline gelmesi ya da getirilmesi toplumsal yapılanma ve iktisadi koşullarla ilgili bir durumdur. "Devletlu" sistemin dışında kalan ve sistem için sorun olarak tanımlanan konargöçer topluluklarda toprağa bağlı özel

mülkiyetin ne koşulları, ne de böyle bir eğilimin yolunu açacak toplumsal / iktisadi düzenleme bulunur. Temelde böyle bir yapılanmaya da gereksinim duyulmaz. Ayrıca mevcut üretim ilişkileri bunu gerekli ve anlamlı da kılmaz.

Konargöçerin, değindiğimiz toplumsal koşullar ve doğayla bağlantılı iktisadi faaliyeti gereği, istese de toprağı mülk edinmesi bu bağlamda olanaklı değildir. Toprak mülkiyeti sabit alana bağlanmayı ya da zorunlu yerleşikliği gerektiren bir durumdur. Katmanlı yapıya evrilmenin yolunu açan bu durum, yer değiştirme ve hareket özgürlüğünü de ortadan kaldırır. Oysa konargöçer sürekli hareket halindedir, üretimi de bununla bağlantılıdır.

Konargöçerlerde mülkiyetten söz edilecekse, bu noktada belki "topluluk mülkiyeti"nden söz edilebilir. Yaylaklar, kışlaklar, otlaklar, suvaklar, göç yolakları, yazlak ve güzlek olarak anılan alanlar kimsenin özel denetiminde ya da sahipliğinde değildir. Toprak ya da yurt olarak da adlandırılan yaylaklar ve kışlaklar bütün topluluğun üretim faaliyeti içinde zorunlu ortak kullanım alanları olarak değerlendirilir. Yaylım ve konaklama alanları herkes tarafından, sınırlama olmaksızın aynı biçimde kullanılır. Burada dayanışma zorunluluğu içinde kapalı topluluk olmanın getirdiği ilişkileri de göz önünde tutmak gerekiyor. Dolayısıyla, yaylak, kışlak, yazlak, güzlek ve sulaklar, farklılık gözetmeksizin topluluk bünyesinde bulunan herkesin üretim faaliyeti için vazgeçilmez öneme sahip ortaklaşa ve eşit kullanım alanları olarak değerlendirilir. Bu durum bir keyfiyet değil, topluluk olmanın ortaya çıkardığı doğal bir sonuçtur. Yer değiştirmek icap ederse, bu alanların verimliliğinin, otun, suyun azalması ya da iklim koşullarının değişimi, yer değiştirmede temel etkenlerden biridir. Bu sebeple hiçbir otlağa sabit biçimde bağlı kalmayan konargöçerler, kullanım alanlarının, yaz, kış otlakları ve suvakların verimliliğine, coğrafi koşullara, doğanın dengesine göre gerekli gördükleri durumlarda yer değiştirir.

Konargöçer yapılanmada ayrıcalık gözetilmez, toplumun tamamı eşittir. Dolayısıyla, değindiğimiz gibi toplulukta bulunan

her bireyin konum farkı gözetilmeden ortak alanları doğal kullanım hakkı vardır. Bunun için bir düzenleme ya da belirleme yapmak gerekmez. Topluluğun üyesi olması yeterlidir. Diğer yandan toprak mülk edinildiği an, bağımlılık ilişkisi çıkar ortaya, toplumsal yapıları, üretim ilişkilerinin seyri doğal olarak değişir, ortak alanlar "sahipli" hale gelir. Dolayısıyla bu durum yerleşiklik, bağımlılık ve kulluk düzenini yaratır. Sistemin yapılanmasına, yarattığı ve gerekli gördüğü ilişkilere bağımlı kılar. Kendi başına hareket alanı ortadan kalkar, belli dönüşümle birlikte kendi olmaktan çıkar. Kimlikleri, hatta adları kaçınılmaz olarak değişir. Oysa koşulları içinde konargöçerler gereksinimlerine uygun biçimde sürekli yer değiştiren, sahipsiz alanlarda doğadan sürekli ve karşılıksız alandır.

Konargöçer yapıda toplumu ilgilendiren bütün uygulama ve kararlar ortak iradeyle belirlenir. Gerektiğinde yaşlıların -kendi deyimleriyle uluların- deneyiminden dolayı kararlarda kendilerine danışılır. Kendi toplumsal düzenleri içinde dengeleri oluşmuş, yazılı olmayan, basit görünümlü, fakat sağlam bir yapılanmaları vardır. Toplumsal ilişkileri ve davranış biçimleri de buna göre şekillenmiştir. Sistemle çelişki ve çatışmalarının temel boyutu da tam bu noktadadır. Burada esas sorun sistemin kalıplarıyla uyumsuz olmaları, sistemin ve denetimin dışında kalmalarıdır. Bu durum, sistemin temel yapılanması ve "beka"sının esası olan "kulluk düzeni"nin haricinde kalmalarını, sistemin tanımıyla "kullukta kusur etme"lerini de ortaya çıkarır. Bütün bu olgular bir arada değerlendirildiğinde, Börklüce Mustafa ve yoldaşlarının da içinde yer aldığı, çeşitli adlandırmalarla anılan erenler topluluğu ya da "Rıza Şehri" mensuplarının konargöçer topluluklar içinde etkili olması, eylemin onların dünyasında karşılığını bulması / yankılanması rastlantısal bir durum değildir. Değindiğimiz bu boyutlarla ilgilidir. Buradaki toplumsal yapı ve ilişkiler, üretim faaliyeti onların konumları, önermeleri ve düşünce dünyalarıyla büyük ölçüde örtüşür.

Bu yapıyı dönüştürmek, sistemin denetimi, toplumun biçimlenmesi, iktisadi kaynak yaratımı muktedirin gücünü beslemek

açısından önemlidir. Sistemi elinde tutanlar bu yapı içinde bulunan topluluklarla sürekli çatışma halindedir bu sebeple. Çatışmalar kimi zaman düşük yoğunluklu, kimi zaman yüksek yoğunluklu bir şekilde çıkar karşımıza. Fakat kesintisiz süren / sürdürülen bir çatışmadır. Bu boyutta dönüşüme uğrayan / başkalaştırılan, sisteme eklemlenen topluluklar bir bakıma "eşiği geçenler"dir artık. Kendinden uzaklaşmanın, yeniden biçimlenme ve kimliksel oluşumun tanımı olan "eşiği geçmek" olgusuna, insanın bir başka boyuta dönüşümü ve kendini var eden "eski benlik değerleri"ne sırtını dönmesi ve kimliğinin yitimi de denilebilir.

Eşiği geçerken -diğerine, karşıt saydığına, başka bir yaşam alanına vardığında- kendine ait olanları da geride bırakır insan. Yeni yapılanma düzleminde bu bir zorunlu durumdur. Bu konumda yansıyan bir diğer önemli boyut "kişiliğin yeniden biçimlenmesi", "benlik değişimi" ve "kimlik dönüşümü"dür. Zihinsel yapılanma yeni duruma / çevreleyen koşullara göre kurgulanır. Toplumlarda bu olgular derinliği olan, çok boyutlu yapısal dönüşümler içeren sarsıcı, etkileyici, bir o kadar da savrulma ve kırılmalar içeren değişmelerdir. Bunun sonucu olarak bireysel ya da toplumsal boyutlu sorunlu yapılar çıkar karşımıza. Çünkü kendine yabancılaşmadır bu aynı zamanda. Kendini, sesini, soluğunu yitirme halidir. Kendini ötekilemedir. Bir yanda terkedilen vardır, geride bırakılan, bir yanda yeni düzlemde yeniden oluşan, yeniden kurulan. Bu durumun sonunda yeniden yapılanan ve ortaya çıkan düzlem, dengeleri, değerler sistemi sarsılmış, değerler sistemi yeni tanımlamalar zorunluluğuyla karşı karşıya olan bir toplumdur. Bir başka deyişle artık kendi olmayan, eski "ben"i yitiklere karışmış, yeni bir düzlemde "varlık" oluşturmaya çalışan, değerleri aşınmış, kendini sorgulama ve savunma düzeneği bulunmayan bir toplum... Tam da bu noktada önemli çelişkiler, içsel ya da dışsal çatışmalar yumağını görmek mümkündür.

İnsan algılama düzeyi yüksek bir varlıktır ve duyarlılığı kadar vardır. İnsanın saklı gerçeği ve kimliğiyle, özlem ve istemler dünyası, çoğunlukla yansıtılan, sunulmak istenen kurgusal kimlikle

karşıttır. Bu bakımdan sorunlu toplumlardaki çelişki ve çatışmalar, aynı zamanda "kimlik savrulması" olarak çıkar karşımıza. Bu durumu özellikle geri kalmış toplumların algı dünyası, düşünce ve davranış sisteminde yoğun bir şekilde gözlemlemek olanaklıdır.

Önemli bulduğumuz bu belirlemeleri neden yaptık? Bunun sebebi açık. Bu boyutlar, özellikle yoğun dönüşüm yaşayan toplumları, bu toplumlardaki yansıma ve davranış boyutlarını anlamak ve anlamlandırmak açısından önemlidir. Özellikle geçmişini, kendini, sesini, soluğunu arayan toplumlar için... Sesini bulmak neden önemlidir? Çünkü bu ses, bu nefes insanın kimliğini, kişiliğini yansıtır. Hayatın, insana üflenen soluğudur bir bakıma. Geçmişi nesnel temelde çözümlemek ise, bugünü anlamak ve sağlıklı bir geleceği kurmak / kurgulamak açısından büyük önem taşır. Nesnelliğin olmadığı yerde ise sağlıklı bir yapılanmanın ortaya çıkması da olanaklı değildir. Bu sebeple gelecek adına, benliğini bulmak, kimliğinin temeline varmak, varlığını anlamlandırmak bağlamında geçmişin kayıtları büyük önem taşır. Fakat kimin kayıtları belirleyici olacaktır? Yerleşik ve egemen olanın kendine göre biçimlendirdiği mi, yoksa ezilenin ve konargöçerin belleğinde taşıyageldiği mi? Bu noktada etken bir unsur olarak önemli ölçüde "sözlü tarih ve kültür geleneği" çıkar karşımıza.

Dönüşen, farklı düzleme taşınan kendini öteki sayar. "Eşiği geçmiş" ve yeniden biçimlenmiştir. Bulunduğu düzlem dışında kalan karşısında son derece itici, öteleyici olumsuz koşullanma içindedir artık. Bu durumu, içinde bulunduğu sistemin dayattığı kimlik ve kişilik oluşumunun yanı sıra, yeni üretim ilişkileri ve iktisadi yapılanmayla, bunun toplumsal alanda oluşturduğu davranış kalıplarıyla bütünlük içinde değerlendirmek gerekir. Bu geri plan çözümlemesi yapılmadan nesnel gerçeklikle örtüşen sonuçlar elde etmek olanaklı değildir. Sistemin öngördüğü yapılanma dışında kalan insan ise, yaralayıcı, örseleyen, iteleyen ve öteleyen etkenlerin yanı sıra, benliğine, varlığına, kişilik ve kimliğine saldırganlık saydığı unsurları olumsuzluğun temeli olarak algılar. Bu algı, yüksek yoğunluklu koruma, korunma ve kollama güdüsüyle birlikte, tepkisel tutum ve karşıt koşullanmayı yaratır.

Kendini çevreleyene karşı soyutlama içine girer. Burada dikkatle bakılması gereken temel boyut sebep - sonuç ilişkisidir. Açık ki, sebep sonucun yaratıcısıdır. Bu durum toplumlarda yan yana durmayı, birleşmeyi ve bütünleşmeyi engelleyen, farklılığı yoğunlaştıran ve pekiştiren, ayrımı ve ötelemeyi körükleyen temel etkenlerden biridir. Bu olgu, toplumsal yaşamda her alanda ve zamanda doğal olarak sorunlu durumlar çıkarır ortaya. Çünkü tedirgin edici bir soru her zaman karşınıza çıkacaktır, Kendinizi hangi değerler katmanında, hangi toplumsal yapılanma içinde, nasıl ve ne şekilde tanımlayacaksınız?

Hegemonyayla bağımlılık ilişkileri bulunmayan denetimsiz toplulukları kolayca yönlendirmek, itaatını sağlamak, emeğine, üretimine el koymak ve teba haline getirebilmek kolay değildir. Talanı temel alan sistem, doğası / yapılanması gereği sınırlar oluşturur, koşulları zorlaştırır, hareket ve kullanım alanlarını daraltır ve belli alanlarda konargöçerleri yerleşikliğe zorlar. Egemen katmanın egemenliğini güçlendirebilmesinin yanı sıra, denetim ve hizmet üretimi açısından bu eylem zorunluluklardan biridir. Oysaki, konargöçerlerin sınırlara, sabit alanlara, hareketlerini engelleyen yapılanmalara gereksinimleri olmadığı gibi, özgür hareket alanı iktisadi faaliyetin devamlılığı için esastır. Bu sebeple, kuşkusuz toplumsal yapılanmanın niteliğini değiştiren böyle bir yönelim temel bir çatışma noktasıdır.

Konargöçer yaşam biçiminde konmak, göçmek keyfiyet değil, yapılanmalarının devamı için bir zorunluluktur. Çünkü göç, üretim faaliyetinin esasını oluşturur. Bu sebeple, belli yerlerde, belli güzergâhlar kullanılarak, "yazlak", "güzlek" gibi ara konalgalara konularak, "yaylak" ve "kışlak" arasında doğanın bütün alanları, bütün dönemlerde üretimin aşamaları olarak kullanılır bu yaşam biçiminde. Dolayısıyla doğayla sürekli ve yoğun bir iç içelik vardır.

Bu yapılanma içinde konargöçerin ve yerleşik olanın anlam dünyaları bütünüyle farklıdır. Bir bakıma "çiftçi" ile "çoban"ın, "koyun" ile "harman"ın çelişkisidir bu. Bundan dolayı biçimselliği esas alan zihin dünyasının ve yerleşikliğe özgü

boyutların bu yaşam biçiminde yer alması ve anlam bulması olanaklı değildir. Çevreleyen koşullar olanaksız -ve gereksiz- kılar bunu. Bu bakımdan yerleşiklerin yazılı kaynakları, kayıtları, defterleri, kayıt tutucuları varsa, konargöçerlerin de, ozanları, âşıkları, sazları, sözleri, söz anlatıcıları, öykü aktarıcıları vardır. Ol sebepten bu "destan"ın macerası anlatılacaksa, söylence anlatıcıları, öykü aktarıcıları, zamanın söz toplayıcılarına başvurulmadan bu yapılamaz. Belirleyici boyutunu oluşturur bu öykünün, onların anlatımı, aktarımı.

"Devletlü" yapılanmanın hiç hoşlanmadığı, zamanı doğayla ilişkilere göre belirleyen, katmansız ve mekansız bir yapılanmadır konargöçerlik. Bundan dolayı konargöçerlerde kültürel değerler dünyası yerleşik toplumlardan doğal olarak farklıdır. Sistemlerin yapısına, kalıplamasına uygun olarak gerçekleşen dönüşümler, uyumlu olanla, uyumsuz olanı yansıtan ve birbirinin süreği diyebileceğimiz iki yapılanmayı çıkarır karşımıza. Aynı zamanda birbirine karşıtlık oluşturur bu yapılanmalar. İktisadi faaliyetle birlikte, kültürel şekillenme, zihin dünyasının yapılanması, doğayla olan ilişkiler belirleyici etkendir bu yapılanmada. Dağların özgür havasını soluyan, geniş yaylalarda yaşayan ve üretim faaliyetini bu düzlemde sürdürenle, kentin dar sokaklarında yaşayan hayatı aynı biçimde ağılayamaz, yorumlayamaz. Değerler sistemi de elbet buna göre şekillenir. Bu koşullarda biçimlenen konargöçer öyle bilir ki, zaman bozulur, fakat yol tezikmez.

Bolluktan ve yokluktan, tasadan ve sevinçten, konargöçer toplulukların üyeleri yaklaşık aynı oranda pay alırlar. Konargöçer toplumsal yapı, kendi içlerinde öz olarak eşitlikçi, paylaşımcı, dayanışmacı ve korumacı bir gelenek üzerine oturur. Bu durum ortodoks devlet geleneği ve düşünce dünyasıyla uzlaşmayan bir yapıdır. Bu karşıtlığın, gizli ya da açık çekişmenin yansımaları kaçınılmaz olarak çeşitli şekillerde kendini gösterir.

Konargöçerler genellikle sistemin koruma ve güvencesinden yoksundur. Bu nedenle kendi güvenliklerini kendileri sağlamak zorunda kalırlar. Merkezi yönetim, yoğun çabasına karşın,

sürekli hareketlilik nedeniyle konargöçer toplulukları kolaylıkla denetim altında tutamaz. Merkezi sistemden kopuk olmaları, askerlik, vergi gibi bitmeyen sorunlar, otlakların daralması ya da bu alanların belli güç odaklarının eline geçmesi, merkezi yönetim ve yerel uzantılarıyla sürekli gergin ve sorunlu ilişkiler yaşanmasının da yolunu açar. Konargöçerlerde, yaşam alanlarını savunma temelinde karşıt güçlerle çeşitli şekillerde ortaya çıkan eylemli mücadele ya da fiili çatışma, düzenli yürüyüş ve düzenli saldırıya uygun olmayan, kendileri açısından savunmaya ve saldırıya elverişli sarp ve engebeli bölgelerde pusu kurmaya, küçük direniş bölükleri halinde uygun ortamlarda kuşatarak ya da zayıf noktalardan saldırıya geçerek karşı gücün maneviyatını bozup dağıtmaya dayanır. Sarp ve engebeli alanlar dışında güçlü olmadıkça, saldırıya maruz kalmadıkça ya da olağanüstü bir durumla karşılaşılmadıkça çatışmaya girilmez.

Başlarına buyruk yaşayan, merkezi kontrol dışında bulunan konargöçer topluluklar, devletin katı denetim, düzenli vergi ve askerlik yükümlülüğü getiren, kulluğu esas alan sisteminden, bütün kuşatmalara karşın ısrarla uzak durmaya çalışır. Bu bağlamda, yaşamlarına önemsenecek katkılar sunmayan merkezi yönetime ve yerel yöneticilere yaklaşımları, onlarla ilişkileri sıcak değildir, aralıklıdır. "Bizden ırak ola, bulunduğu yerde direk ola" tabiriyle yansıtılan bu soğuk, kuşkucu, ürkek, mesafeli ve tedirginlik içeren yaklaşımın temelinde, baskı unsuru ve saldırganlık belirgin bir etmendir. Bunun yanı sıra, topluluk bağlılığını ve bir arada yaşamayı öteleyen davranışların, bu kuşkucu tutumda önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Bundan dolayı sorunlarını ya da kendi deyimleriyle "müşkil"lerini, oluşturdukları kurumsal yapılar aracılığıyla kendi aralarında, kendi değer yargılarına göre çözerler. Sözlü geleneğe dayanan değerler sistemi çözümlemelerde itirazsız belirleyicidir. Burada, yazılı olmayan, fakat kuralları belirgin bir uygulamadan söz edilebilir. Adil davranmak, hakikati gözetmek, adaletli olmak gibi erdemler çözümün onay bulmasında büyük öneme sahiptir. Bir bakıma toplumsal dayanışma, uyum, kalıcı uzlaşma ve barışın da en temel boyutudur.

Dolayısıyla bu koşullarda ortaya çıkan içe dönük, bir bakıma kapalı yapı, sistemin kurumlarına gereksinimi ve bağlılığı da doğal olarak ortadan kaldırır. Bu değerler sisteminin Karaburun önermesine çok da yabancı olmadığı söylenebilir. Bir başka deyişle böyle bir önerme, konargöçerlerin toplumsal yapılanmalarında dalgalanma ve tepkilere yol açacak bir unsur da değildir.

Konuya çok yönlü ve dikkatle bakıldığında Börklüce ve yoldaşlarının Karaburun coğrafyasında önerdiği ve hayata geçirdiği yapılanmayla, konargöçerlerin kültürel yapılanmaları ve iktisadi ilişkilerinin önemli örtüşmeler içerisinde olduğu görülüyor. Yaşam biçimlerinin esasını oluşturan değerler sistemi ve ortak mülkiyet yapılanması, yani aşina oldukları durum, konargöçerlerin yönelimi ve bu eylem içinde ikirciksiz yer almaları açısından önemli bir etken olarak değerlendirilebilir. Çözümlemeler açıkça gösteriyor ki, eşitlikçi tutum ve ortak mülkiyet yapısının, katmanlı ve kulluk esaslı düzen dışında kalmalarının, kuşatma altında bulunan toplumların bu yönelimini kolaylaştıran olgulardan biri olduğunu söylemek mümkündür.

28. Şeyh Bedreddin - Börklüce Mustafa ve İzmiroğlu Cüneyt Bey İlişkisi

Öldüğüme asla gam yemem beyler
Zalim düşman üstümüze mert olur
Dadaloğlu (19. yüzyıl.)

Osmanlı kaynaklarında değinilmeyen kimi ilişkilere Batılı kaynaklarda rastlanmaktadır. Bunlar, Sakız (Chios) Adası'nın yanı sıra, Kandiye (Girit) ve Samos (Sisam) Adası ile olan ilişkilerdir. Sanırım bu kayıtlar büyük bir olasılıkla döneme ilişkin Latin / Venedik / Ceneviz ve Papalık kayıtları olmalıdır. Çünkü verilen bilgiler son derece ayrıntılı ve bir o kadar da ilginç. Ayrıca bu kayıtlarda Ege bölgesinde ortaya çıkan bu olaylar gerekçe gösterilerek boydan boya katliamlar yapıldığı da kayıtlı.[492] Nitekim Freddy Thiriet tarafından yayınlanan -Balivet tarafından da aktarılan- ve Ceneviz arşivlerinden alındığı bilinen bir kayıt düşüncemizi bütünüyle onaylamaktadır.

23 Eylül 1415 tarihli bu kayda göre, "Girit halkının huzuru tehdit altındadır. Aşağı tabakadan sefil kişiler Kandiye (Candie), Resmo (Réthime) ve Sitia kazâlarını baştan başa dolaşıp bütün köylülerin özgür olduğu düşüncesini anlatarak soylulara karşı isyan (révolte) etmeyi önermektedirler. Bu türden söylemler soyluların iktidarı açısından son derece tehlikelidir. Bilgili kişiler, denetimin daha da sıkılaştırılmasını, gizlice takip yapılarak öncü kişilerin tespit edilmesini ve tutuklanmasını tavsiye etmektedir.

492 M. Mignot, **Histoire De L'Empire Ottoman, Tome Premier** (Cilt 1), Paris 1771, Sayfa 174-177.; **Histoire Universelle, L'Histoire de L'Empire Ottoman, Tome Dix-Neuvieme**, (Cilt 19), Paris 1783, Sayfa 172-176.; M. J. M. Jouannin, **Turquie**, Paris 1840, 52-53.; Le V. De La Jonquière, **Histoire De L'Empire Ottoman**, Paris 1881, Sayfa 145-146.; Ayrıca bkz. Joseph von Hammer, **Geschichte des Osmanischen Reiches, Erster Band** (Cilt 1), Pest 1827, Sayfa 358, 375-378.

Fakat bu önlemler senato tarafından reddedildi."[493]

Bu kayıttan anlaşıldığı kadarıyla yürütülen faaliyet, Sakız, Karaburun ve Aydın illerinde yürütülen faaliyetle birebir örtüşmektedir. İzmiroğlu Cüneyt Bey'in Rumeli'den Ege Bölgesine gelişi ve İzmirli ve Tirelilerden bir ordu kurarak Efes'i ele geçirmesi ve Aydınoğulları beyliğini diriltmesiyle ilgili de ilginç ve önemli kayıtlar var bu kaynaklarda. Bu kayıtların bir başka önemi de Börklüce Mustafa'nın Cüneyt Bey'in denetiminde bulunan bu bölgeye tercih ederek gelmesidir. Bu gelişe bir sebep olmalı. Neden burası tercih edilmiştir? Bu tercih, sıradan bir tutum olarak yorumlanabilir mi? Burada bilinçli bir seçim olduğu açık. Sıradan bir durum gibi görünse de büyük önem taşıyan bu somut duruma temel sebep nedir? Bölgede önemli bir etkinliği bulunan Aydınoğulları soyundan İzmiroğlu Cüneyt Bey'in görüldüğü kadarıyla bu yapılanmaya bakışı -belki koşullar dolayısıyla, belki de zihin dünyalarının uyuşumundan- hoşgörülü ve yumuşaktır. İlişkilerinde en azından çatışmaya dönük bir tutuma rastlanmıyor.

Döneme ilişkin kayıtlardan görülüyor ki, Cüneyt Bey ve Börklüce'nin hareket alanı tümüyle aynı coğrafyadır. Bu eylemlilik alanında, başta Aydın, Saruhan, İzmir yöresi olmak üzere Ege coğrafyasını kapsayan bölge esastır. Buralar aynı zamanda Aydınoğulları Beyliğinin hüküm sürdüğü alanlardır. Bu noktada Balivet'in yaklaşımı önemlidir. Bu yoruma göre, "Börklüce ile Cüneyd arasındaki ilişkiler kaynaklar tarafından açıkça dile getirilmese de, bu iki kişi birbirine öyle benzer bir çerçeve içinde hareket etmiştir ki aralarında hiçbir ilişki bulunmamasına olanak yoktur. Her ikisi de Osmanlı karşıtı hareketlerini sürdürdükleri Aydıneli'ne bağlıdır ve taraftarlarını çok kesin

493 Bkz. F.(Freddy) Thiriet, **Régestes des Délibérations du Sénat de Venise Consernant La Romanie - 1400 - 1430, Tome Deuxiéme** (Cilt 2), Paris Mouton & Co La Haye 1959, Sayfa 139, belge no 1593.; (Belgenin Fransızcadan çevirisinde yardımını esirgemeyen yazar arkadaşım Durak Aslan'a teşekkür ediyorum.) Ayrıca bakılabilir: Michel Balivet, **Şeyh Bedreddin - Tasavvuf ve İsyan**, Sayfa 81-82.

olarak saptanmış aynı yörelerden, Karaburun, İzmir ve Tire'den toplamaktadırlar."[494] Buna ayrıca Börklüce'nin faaliyet yürüttüğü ve kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla son derece etkin olduğu Sakız ve Samos adalarını da eklemek gerekir. Eylemin, Osmanlı saldırılarıyla, savunma ve direnişe dönüştüğü aşamada, bu yapılanmaya destek veren adalardan da katılımcılar olduğu bu fiili durumdan dolayı kolaylıkla tahmin edilebilir.

Şeyh Bedreddin'i, Mısır dönüşü Karamanlılar ve Germiyan Beyliği üzerinden Ege yöresine, önce Tire, sonra davet üzerine İzmir'e gelişinde saygıyla karşılayanlardan biri de Cüneyt Bey'dir. Menâkıpnamedeki açık kayıtlara göre ısrarlı davet üzerine İzmir'den de Sakız Adası'na gidecek, oralarda etkileyici sohbetler yapacaktır.

Rum evine cezbeyi saldı o Şah
Aydın illerine nûr-ı bedr-i mâh
Şu'le virüb rûşen oldı her diyâr
Gül yüzünden gülşen oldı şermsâr
Hâsılı gelüb irişdi Tire'ye
Tîr'esi yok bakarısan nireye
Tire'nün içi anunla oldı yüz
Tire dil nûrından anun buldı yüz
Âhır İzmiroglı davet eyledi
İzmir'e gelün diyüben söyledi
Kal'a ehli sizlere âşıkdurur
Bey'at-i rıdvân içün sâdıkdurur
Vardılar İzmir'e cümle hâss u âmm
Anlara irşâd içün ol bedr-i tâm
İzmir'e dahı gelüben irdi ol

494 Bkz. Michel Balivet, **Şeyh Bedreddin - Tasavvuf ve İsyan**, Sayfa 95.

Tâib oluban kamusı oldu kul
Anda Sâkız adasınun kâfiri
Görüben Şeyh'ten kerâmet herbiri
Beglerine söylediler kim gelün
Bunda Türk'ün ulu'sun da'vet kılun
Ola kim da'vate icâbet eyleye
Kim bize sırrı Mesih'den söyleye
Didi kim nola idelüm da'veti
Bize Rûhullah iderse nusreti
Beglerinden gördiler meyloldu çün
Cem oluban cümle râhibler o gün
Didiler kim cümlemiz biz varalum
Ol uluyı bunda da'vet kılalum
Begleri didi ki âyâ görünüz
Oglına did ki siz de varınuz[495]

Bir bakıma yakın tanıklık olarak değerlendirebileceğimiz bu kayıtlarda da görüldüğü gibi, Cüneyt Bey'in, bu yapılanmaya karşı barışçıl, kabullenici, ötelemeyen, yumuşak bir yaklaşımı var. Bir başka deyişle Börklüce'nin yönelimi ve Karaburun yapılanmasında belli ki kendisi açısından rahatsız edici bir durum yok. Tutumundan bu açık yansımaktadır, Hatta menâkıpnamedeki kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, ortaya çıkan yapılanmaya eğilimli olduğu da söylenebilir. Peki bu tutumunun gerekçesi ne olabilir? Bunun bir açıklamasının olması gerekir elbette. Belki de bu durum, dayandığı toplumsal kesimlerin -aşiretlerin, oymakların, cemaatlerin- büyük bir ağırlıkla batını / heterodoks bir

495 Halîl bin İsmâîl bin Şeyh Bedrüddîn Mahmûd, **Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı**, (Hazırlayanlar: Abdülbâki Gölpınarlı - İsmet Sungurbey), Eti Yayınevi, İstanbul 1967, Sayfa 88-89.; **Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz**, (Hazırlayan: Şaban Er), Sayfa 172-173.

değerler dünyasına sahip, Osmanlı sistemiyle çelişkili ve çatışmalı konargöçer topluluklar olmasından kaynaklıdır ve zorunlu bir tercihtir. Diğer bir olasılıkla bu tutum, Osmanlı yönetimiyle kesintisiz yaşanan derin çelişki ve çatışmalardan kaynaklanan bir durum da olabilir. Ayrıca bu noktada aşiret sisteminin egemen olduğu "beğlüklü yapı"dan "devletlü yapı"ya evrilmemişlik gerçeğini, geleneksel değerler sistemi ve bunun getirdiği davranış biçimlerini de dikkate almak gerekir.

Cüneyt Bey, daha sonra Aydınoğulları Beyliği topraklarını ele geçirebilmek için Osmanlı yönetiminin giriştiği yoğun saldırılar karşısında tutunamayacaktır. Bölge Osmanlı yönetiminin denetimine girecek ve timar haline getirilecektir. Çatışmaların sonunda ele geçirilen Cüneyt Bey'le birlikte soyundan hiç kimse bırakılmayacak ve tamamı Osmanlı yöneticileri tarafından katledilecektir. Bu arada belirtelim ki, verilerden yansıdığı kadarıyla Cüneyt Bey güç ve bilgi sahibi, dirençli, ilginç ve mücadeleci bir insan. Osmanlı yönetiminin yoğun saldırıları karşısındaki tutumunda da sonuna dek yılgınlıktan eser görülmüyor.

Bu noktada gizlenmeye çalışılan gerçek, Tevârih-i Âl-i Osman kayıtlarında son derece belirgin. "Zirâ kim ol vakıt Ayasuluk ve Tire nevâhisiyilen Âl-i Osmanun tasarrufındaydı. Bunlar hükm ider idi. Ve illâki İzmir-oglu Cüneyt Bey sebebiyle ki Aydın neslindendir ekseri ol halkun alacalığı eksük degül idi. Ol vakt Aydınoglı İsa Begün oglınun oglı var idi. Kapuda timar yirdi. Dâyım onun sözü buyidi kim 'İzmir-oglu Cüneyd Beg gitmeyince vilâyet sizün olmaz' der idi. Ve hem Aydın elini ol zamanda hündkârun bir kulı var idi Yahşı Beg derler idi ana vermişler idi. İhyânen ol İzmir-oglıyilen ol ugraşur idi. Bir gün Yahşı Begün karındaşını İzmir-oglı dutdı öldürdi. Beglerbegi Oruç Begi Yahşı Beğe bile koşup göndürdiler. Bunlar anda varıcak İzmir-oglı bunların ile gelüb ugraşmadı vardı İpsili kalasına girdi oturdı. Bunlar dahı vardılar. Ol vilâyetün bazısını döndürdiler ve timar erlerine verdiler. Andan sonra gelüp gitdiler. Ve illâ İzmir-oglınun fesadı hergiz eksük olmaz idi incidür idi. Sultan Murad bir gün paşalarına eyidür 'şol İzmir-oglı tâ niceye degin ol vilâyetde bir hâyinlik

idüp tursa gerekdür' ve eyitdi kim 'Muhammedün pâk münevver mutahhar rûhıyiçün anun mesâlihini görün."[496]

Osmanlı sistemi, askeri güce dayalı yayılmacılık, yağmacılık ve kullaştırma üzerine kurgulanmıştır. Sistemin üzerine oturduğu zihniyet dünyasıyla başka türlüsü de mümkün olamazdı. Askeri üstünlüğe sahip olunduğu sürece bu işleyişte bir aksama da olmamıştır. Olaylara dikkatli bakıldığında yönetimin / saltanat makamının çevre toplumlara yöneliminin hep bu esas üzerinden gerçekleştiği görülür. Uzun mücadele ve çekişmeler sonunda İzmiroğlu Cüneyt Bey'i ve diğer Türkmen beyliklerini tasfiye eden Osmanlı yönetiminin, Balkanlarda olduğu gibi, Anadolu coğrafyasında ortaya çıkmış yapılanmalara yaklaşımı da bu esasa dayanır.

Edirne'de bulunan Sultan Murad, "Hicretün sekiz yüz yigirmi sekizinci yılında asker cem idüb Anadolu tarafına geçüb İzmiroğlı Cüneyd Beg nev'an adâvet itdügi ecilden üzerine Anadolu Beglerbegisi Hamza Beg'e Anadolı askerin koşup gönderdiler. Kara Cüneyd'ün oğlı Kurt Hasan, Akhisâr altında Gülnas nâm yerde Hamza Beg ile ceng itdi, hezimet olub kaçub Kara Cüneyd ile Ebseli kal'asına girdiler. Hamza Beg dahı kal'ayı muhâsara idüb kal'ada hastalık ârız olub Kara Cüneyd zebûn olub amân ile taşra çıkdı. Hamza Beg yemin itmiş idi, ana kasd itmedi. Ammâ Balta-oğlı ve Halil Beg tutub Kara Cüneyd'i boğazlayub başın Sultan Murad'a gönderdiler."[497] Kimi Osmanlı kayıtlarıyla Doukas'ın kayıtları arasında bazı uyuşmazlıklar var. Bunlardan

---

496 **Kitâb-ı Cihân-nümâ - Neşri Tarihi, II. Cilt**, (Yayınlayanlar: Faik Reşit Unat - Mehmed A. Köymen), Sayfa 583-587.; Mevlânâ Mehmed Neşri, **Cihânnümâ**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Çamlıca Yayını, İstanbul 2008, Sayfa 267-268.; Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıki, **Tevârih-i Âl-i Osman**, (Osmanlı Tarihleri I içinde), (Düzenliyen: Çiftçioğlu N. Atsız), Sayfa 165.; **Âşıkpaşazâde Tarihi (1285-1502)**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Sayfa 142-144.; Âşıkpaşazade, **Hâzâ Menâkıb u Tevârîh-i Âl-i Osman**, (Osman-oğulları'nın Tarihi), (Çeviri: Kemal Yavuz - M. A. Yekta Saraç), Sayfa 445-447.; Himmet Akın, **Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma**, Sayfa 81-83.

497 **Rûhî Târîhi**, (Hazırlayanlar: Yaşar Yücel - Halil E. Cengiz), Sayfa 438.

biri de İpsile yakınlarındaki çatışmada Kurt Hasan ve amcasının Osmanlı güçlerinin eline geçmesidir. Aslında Cüneyd Bey'i teslimiyete zorlayan unsurlardan biri de budur. Doukas, bölgede ve olayların yakınında bulunduğu için konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgiler vermektedir.

Osmanlı yönetimiyle sürekli çatışma halinde olan Cüneyt Bey'in, Osmanlıya küçümseme bağlamında tavşan, kendisine ise kurt dediği de rivayet olunmaktadır. Kayıtlara göre Sultan II. Murat, "Ol yıl (hicretün 828 yılında)[498] İzmir oglına leşker göndürdi İzmir oglı tamam Aydın iline beg olmuşdı Kendüye katı mağrûr olmuşdı Aydın ilin tamâm Osmanlıya bedel iderdi bundan varan leşkere magrûr olub (gurûrundan gelüben ugraşdılar (İzmir oglı karşu gelüb uğraşdı) İzmir oglını sıdılar kaçdı Masturaya girdi Mastura hayli sarp kal'a (hisar) idi[499] üzerine düşüb egirtdiler bir gün ansuzda (apansuzdan) İzmir oglı bir ata binmiş yalunuz hisardan çıkdı yalunuz bu yatan bütün leşkeri yarub (çıkdı) kaçdı kimde karşu varımadı (varımadılar) vardı Karaman oglına gitdi Karaman oglından yardım istedi (diledi) çok ibrâm eyledi (idegördi) Karaman oglı yardım virmedi yana sürdi bir gün leşker gâfil iken yine gene hisâra girdi gâyet bahâdır ciğerdâr kimesne idi (kişiydi) andan nice zaman egirtdiler hikâyet çokdur ve illâ maksûd bu denlidir (amma biz maksûda gelelüm) âhirü'l-emr bir fursat ile ele girdi oglıyile helâk itdiler İzmir oglı Osmanlıyu begenmez idi Osmanluya tavşan diyü ad komışdı (virmişdi) adı kendülere kurt diyü ad virürdi (kendülere kurt didirmişdi) ve hem oglınun adı Kurt Hasan idi ol vakit kim uğraşda (uğraşub) sınup İzmir oglı kaçdı (kaçmışlardı) ol yirde anlara bir türkü çıkarmışlardı çokdur ve illâ bir beyti burada yâd olınmışdur 'Alaşardan dağda kırda / Tavşan neler eder kurda'[500] çünki âhir İzmir

498 Hicri 828 tarihi, Milâdi 23 Kasım 1424 - 12 Kasım 1425 tarihleri arasına denk gelmektedir.

499 Diğer kayıtlarda, "İpsila", "İpseli", "İbsili".

500 Nüsha: "Ulaşur dağda ki kurda / Tavşan neler eder kurda."

oglı helâk oldı (sene-i) hicretün 829 yılında vâkı oldı."[501] Yiğitliğini, cesaretini, mücadele bilgisini ve azmini yansıtan bu kayıtlar son derece açık. Üstelik muktedirler cenahında yazılan kayıtlar. Bunlardan, çatışma ve direnişin sonuna kadar sürdüğü de çok açık anlaşılıyor. Kendisini yakından tanıyan Doukas'ın aktarımına göre "Cüneyd hem cesur hem de harp fendinde maharet sahibi idi. O zaman ki Türklerin hiçbirisi bunun kadar cesur ve mahir değildi."[502]

Tevârihlere göre yukarıda kaydedilen dizeler o zaman bu olaylarla ilgili söylenen bir türkünün hatırasıdır. Kayıtlardan, oğlunun ve kardeşinin Osmanlı tarafından ele geçirilmesine karşın Cüneyt Bey'in yoğun ve kesintisiz mücadelesini yine de yılmaksızın sürdürdüğü anlaşılıyor. Kurt Hasan ve amcası Osmanlı güçlerinin eline geçtikten sonra zincirlenerek önce Edirne'ye, oradan Gelibolu'ya gönderilir. Gelibolu'da ise zincirbent olarak kalede hapsedilir. Cüneyt Bey onların ele geçirildiğini öğrendikten sonra yoğun bir savunmaya çekilir. "Bunun üzerine arkaya dönüp İzmir / Smyrna yakınındaki dağlardan, geçilmesi zor geçitlerden / yollardan geçerek Hipsele / İpsili[503] denilen küçük kaleye geldi. Bu yeri daha önce iyice tahkim ederek her nevi erzâk ve askerle doldurmuş idi. Bu kale Ionya / Ege körfezlerinden birinin sahilinde, denizin içinde Samos / Si-

501 **Anonim Zikr-i Müluk-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Meral Pekmezci), İstanbul 1988, Sayfa 77-78.; **Muhyiddin Cemâli'nin Tevârih-i Âl-i Osman'ı**, (Hazırlayan: Hasan Hüseyin Adalıoğlu), İstanbul 1990, Sayfa 66.; **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman -F. Giese Neşri-**, Sayfa 69.; **Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)**, Sayfa 76-77.; **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Ali Birbiçer), Sayfa 81-82.; **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Hasan Ayhan), Sayfa 49-50.

502 **Dukas, İstanbul'un Fethi - Dukas Kroniği 1341-1462**, (Çevirmen: V. Mirmiroğlu), Sayfa 104.

503 Seferihisar - Selçuk arasında, kıyıda şimdi "Doğanbey" denilen yer. Burası Börklüce Mustafa ve yoldaşlarının katledildiği Efes'e de yakındır. Haritadaki yeri için bkz. **Hürriyet Türkiye Atlası 2001-2002**, Ölçek 1:400. 000, İki Nokta Yayını, İstanbul, Pafta 126.; **Büyük Atlas - Türkiye Coğrafya Atlası**, Ölçek 1:250. 000, Atlas Harita Yayını, İstanbul 2004, Pafta 58-59.

sam Adası'nın karşısında bulunuyordu."[504] Burada elli bin kişiyi aşan Osmanlı ordusuna karşı büyük bir dirençle kendini savundu. Ağır kuşatma ve saldırılar karşısında çıkış / kurtuluş yolu olmadığını görünce bağışlanması karşılığında umarsızca teslim oldu, fakat Osmanlı yöneticileri bu anlaşmaya uymadı, kendini ve soyundan gelenlerin tamamını katletti. Aydınoğulları soyundan kimse sağ bırakılmadı.

Diğer Türkmen Beylikleriyle kıyaslandığında devletleşme sürecinde daha erken dönemde önemli mesafeler kateden Osmanlı, sistemini talan ve kulluk üzerine kurmasından dolayı, çevre ülkeler ve topluluklara sürekli saldırmak, topraklarını genişletmek ve askeri gücünü büyütmek zorundaydı. Bir yönelim olarak ortaya çıkan saldırganlık, talan ve büyüme, yalnızca basit bir eğilim değil, Osmanlı sisteminde birbirini besleyen, birbirinden koparılamaz zorunlu bir ilişkidir. Osmanlı yönetiminin Anadolu Beyliklerine yöneliminin arkasındaki temel güdülerden biri de budur. Adı doğrudan konulmasa da diğer beylikler gibi Aydınoğulları Beyliği de bu saiklerle saldırıya uğramıştır.

Katledilinceye kadar direnişi bırakmayan Cüneyt Bey'in son derece becerikli / yetenekli ve donanımlı bir kişi olduğu hem Doukas'ın, hem Osmanlının kayıtlarından anlaşılıyor. Gelişmeler karşısındaki tutumu bunun bir yansıması. Döneme ilişkin tarihler, örgütleme ve savaşçılıkta da yeteneklerinin oldukça gelişkin olduğunu kaydediyor. Hatta öyle ki, Rumeli'den Batı Anadolu'ya geçişte ve beyliğin yeniden oluşum sürecinde -bir hafta içinde- kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla dağlı topluluklardan -konargöçer kesimlerden- topladığı iki bini aşkın süvariyle kısa sürede bir ordu kurar ve eylemlere girişir.

504 Ayrıntılar için bkz. **Histoire Universelle, L'Histoire de L'Empire Ottoman, Tome Dix-Neuvieme**, (Cilt 19), Paris 1783, Sayfa 201-203.; Ayrıca bkz. Mikhaèl Doukas, **Tarih - Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, (Çeviren: Bilge Umar), Sayfa 169-174.; **Dukas, İstanbul'un Fethi - Dukas Kroniği 1341-1462**, (Çevirmen: V. Mirmiroğlu), Sayfa 134-137.

Burada özellikle bir noktanın altını çizmek gerekir. Bu kadar kısa sürede, bu sayıda bir direnişçi, ancak ilişkilerinde "*topluluk bağlılığı*" yüksek olan bir yapılanmadan, aşiret, oymak ve obalardan toplanabilir. Gündelik hayatında toprağa bağlı üretim içinde olan, ekiniyle, harmanıyla, bağıyla, bahçesiyle, bostanıyla uğraşan bir toplumdan, bu denli kısa süre içinde, bu kadar insan toplanması zor bir iştir. Doukas bunları, "Komşu dağlarda yaşayan Türklerin hepsi çok yiğit ve savaşçıdır ve Cüneyt'in baba dostu insanlardır." şeklinde tanımlamaktadır. Beyliklerdeki toplumsal yapının anlaşılabilmesi açısından buradaki vurgu ilginç bir ayrıntıdır. "*Dağlarda yaşayan Türkler*" tanımlamasından, toplananların konargöçer Türkmen topluluğu olduğu kolayca anlaşılıyor. Bu da henüz "devletlu" yapıya evrilmeyen beyliklerin toplumsal dokusuna uygun bir durumdur.

Doukas'ın kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Cüneyt Bey, dağlardan / yaylalardan topladığı bu kişilere meşe sopalarından mızrak yapıp, okçu ve baltacılardan oluşan bir bakıma derme - çatma asker topluluğuyla direnişe geçecek denli güç ve beceride bir insan. Her ne kadar olumsuzlama temelinde yaklaşım sergileseler de bir noktada "Gâyet bahâdır, ciğerdâr kimesne idi" diyerek, bu gerçeği açıkça "tevârih" sahipleri de vurgulamaktadır. Bu orduyla Doukas'ın söylemiyle, "Serçeler arasında bir kartal gibi düşmanın içine daldı, hepsini ağaçların arasına sürüp dağıttı."[505] Bu hareketle birlikte Aydınoğulları Beyliği kısa süreliğine de olsa yeniden dirilir.

Karaburun yapılanmasının ortadan kaldırılmasından sonra da Cüneyt Bey'in Osmanlı yönetimiyle çelişki ve çatışmaları devam etmiştir. Kuşatma ve saldırganlıklar karşısında çıkış yolu bulabilmek için Mehmet Çelebi'ye karşı "Düzmece" olarak tanımlanan Mustafa Çelebi'yle bir araya gelerek yer yer ortak mücadeleye yönelecektir. Kayıtlarda "İzmir oglı Cüneyd Beğ dahi

505 Bkz. Mikhaèl Doukas, **Tarih - Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, (Çeviren: Bilge Umar), Sayfa 155-156.; **Dukas, İstanbul'un Fethi - Dukas Kroniği 1341-1462**, (Çevirmen: V. Mirmiroğlu), Sayfa 124-125.

Mustafa'ya dönmüşdi."[506] denilmektedir. Fakat bu mücadele de başarısızlığa uğrar.[507]

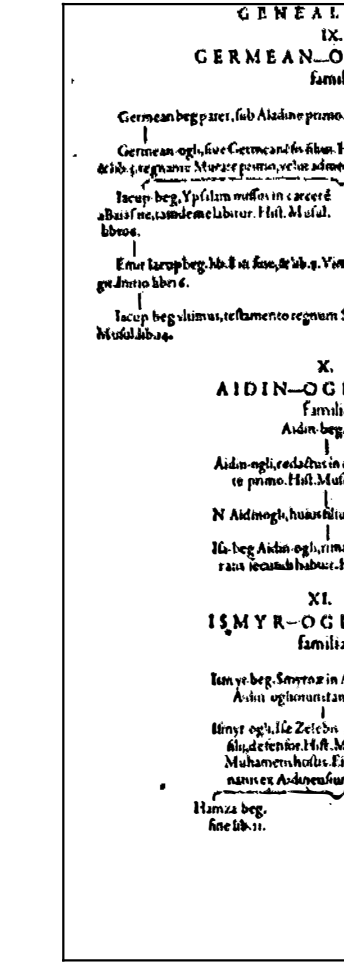
Kayıtlar son derece belirgin. Bir boyutuyla fethedenle, fethedilen ve bağımlı kılınmak istenen arasındaki derin çelişki ve karşıtlığın yansımasıdır bu çatışma. Katledildiği ana kadar Cüneyt Bey'in Osmanlılara ve "kapuda timar yiyenler"e karşı çetin bir direniş sergilediği belli. Bedreddin ve Börklüce'yle ilişkileri de bu çerçeve bağlamında değerlendirilebilir. Zaten Cüneyt Bey'in öldürülmesiyle birlikte Aydınoğulları Beyliği de son bulmuştur. Daha önce, Börklüce, Torlak Kemâl eyleminde, "isyan ve tuğyan ocağı", "memba-ı fesad" ve "menşe-i fitne" olarak tanımlanan direniş odaklarının ve öncü kimliklerin kapsamlı katliamlarla birlikte ortadan kaldırılmasından dolayı da Beyliğin toprakları kolaylıkla ve bütünüyle Osmanlı denetimi altına girmiştir. Bölge daha sonra timar haline getirilerek kapıkulları arasında pay edilecektir.

Yine kayıtlardan çok açık anlaşılıyor ki, yoğun baskılara, işkencenin her türlüsüne, saldırganlık ve kıyıma olağanüstü direnir Şeyh Bedreddin, Börklüce Mustafa, Torlâk Kemâl ve yoldaşları. Saray ve saltanat sahiplerinin boyun eğdirme çabasına ikirciksiz karşı koyarlar. Ölümün eşiğinde, son soluğa gelmişken baş eğmezlik ve direnmek kolay değildir. Muktedirlerin karşısında böylesine dik duruşları ve eğilmeden yürümeleri, geride kalan taraftarlar arasında bir umut ve özlem rüzgârına dönüştürür Börklüce ve yoldaşlarını. Birer ölümsüz simge olarak yerleştirir onların gönüllerine. Savundukları değerler dünyası bellekten belleğe aktarılır. Bu aktarım, aynı zamanda dostluk ve barış iklimini kuracak "Şah", "Sahib-i Zaman" ya da "Kurtarıcı" beklentisiyle örtüşen bir algılamadır. Öyle ki, devranın onca dönmesine karşın, yüzyıllar boyunca, 'gerçeğe nazâr eyledik, eğriye nazâr

506 Anonim Tevârih-i Âl-i Osman -F. Giese Neşri-, (Hazırlayan: Nihat Azamat), Sayfa 61.

507 Konuyla ilgili kimi belgeler için bkz. F. Thiriet, **Régestes des Délibérations du Sénat de Venise Consernant La Romanie - 1400 - 1430, Tome Deuxiéme** (Cilt 2), Sayfa 218-219.

olunmaz, bir ikrârın yolcusuyuz, aşk ile pazar eyledik, âşıkız inkâr olunmaz' denilecektir anlatılarında, dilden dile, telden tele. Elbette muktedir olanın anlaması zordur bunu, fakat gönlüne aşk düşenler, aşk ile üryan ve büryan meydana gelenler tereddütsüz anlar.

GENEALOGIÆ.

IX.

GERMEAN—OGLIORVM familia.

Germean beg paret, sub Aladine primo. Hist. Musul. lib. 6.

Germean-ogli, sive Germeandis filius. Hist. Musul. lib. 5. sub Aladine secundo & lib. 5. regnante Murate primo, velut admotum lineæ.

Iacup-beg, Ypsilam missus in carcere é Bassine, tandem elabitur. Hist. Musul. libro 6. — Harun, Bassius Gelderensis vxor.

Emir Iacup-beg. lib. 8. in fine, & lib. 9. Vim Bassitis evertens, ad Aladeæ alendas. Imperio libro 6.

Iacup beg vltimus, testamento regnum Sultano Murati secundo reliquit. Hist. Musul. lib. 14.

X.

AIDIN—OGLIORVM Familia.

Aidin-beg.

Aidin-ogli, redactus in ordinem a Bassite primo. Hist. Musul. lib. 6.

N Aidinogli, huius filius, Aidinis nepos.

Ib-beg Aidin-ogli, rimarium in aula Murata secundi habuit. Hist. Musul. lib. 14.

XI.

ISMYR—OGLIORVM familia.

Iunyer beg. Smyrnæ in Asiaprinceps, ex Aidin ogliorum familia.

Ismyr ogli, Ile Zelebi, Sultani Bassius filii, defensor. Hist. Musul. lib. 9. Sultani Muhamet nothus. Fasti Emhist. lib. 11. nunc ex Aidinensium familia. lib. 14.

Hamza beg. fine lib. 11. — Cara Tzanes beg. lib. 14. occisus a Iaxi bego. libro 14.

Cum Hasan, Mesi, Chasan Lupus, cum patre occisus. Ibid.

A ag XII.

28.1 Aydınoğulları soy ağacı - Levnclavıı (Löwenklau), **Historiae Mvsvlmanae Tvrcorvm de Monvmentis Ipsorvm**, Francofvrti MDXCI (1591), Sayfa XII.

29. Börklüce Algılaması

İnsanın mayası ateştir. Ateş, ateşi yakmaz.

.....

Dağlar mora çaldı, duman düştü, yaralı gönlüme güman düştü. Alaca karanlıktı. İndi gece, aydınlığın üstüne. Yer gök mühürlendi. Üç delil uyardım, eğildim ocakta yanan ateşe, üç kere niyaz ettim. Aşk ile dedim, aşk ile... Kül serptim közün üstüne, ateşi sönmesin diye... Hak aşkına, "hû" dedim gerçeğin demine, devranına, geceye ışık düşsün, gerçekler küllenmesin diye... Aşk ola dedi, erenler, dem kurdu. Açtı meydanı, dâr kurdu, didâr oldu, cümle canlar yâr oldu. Soruldu. Sizi sizden aldık, size teslim eyledik, açın gözünüzü, uyarın canınızı. Görmeye göz verildi, tutmaya el verildi, söylemeye dil verildi. Muhabbet bâbında, hâkikat deminde ne gördün, ne işittin?

.....

Yekindi yaşlı derviş iki eli dizinde. Derin derin baktı ocakta yanan ateşe. Ocak ve ateş kutluydu. Öyle bilirdi, öyle inanırdı, mayasıydı insanın. Elini ağzına götürdü, bağrına bastı, niyâz etti erenlere, mayası ateşten olanlara. Yalım vurdukça daha da kızıllaştı ağzının üstüne inen ve bütün ağzını örten sındı[508] *değmemiş kızıl bıyıkları. Gözünde hüzünlü bir ışıltı, yüzünde derin bir acı belirdi. "Dağlar uyanır, derya dalgalanır" dedi. "Bin yıldır biliriz, bu yolun erenlerinden, bu yolun sürenlerinden, anamızdan, atamızdan, dedemizden biliriz. Rıza Şehrinin erenleri ve erenlerin serveri Börklüce er geç zuhur edecek. O, insanın sonsuz umudu, bitmek bilmeyen düşü, zehmeri ayında gül demi, dalgası tükenmeyen göldür. Umut, muhabbet bağında gerçeğin demidir. O umut ki, insanın kendidir. Umut biterse insan biter. Rıza Şehrini kurmak üzere, rızalık üzere zuhur edecek. Ses olarak,*

508 **Sındı**: Eski dilde makas. Sınmak (kırmak, kesmek) fiilinden gelir. "Donuz düğün eylemiş / Ayuya kızın vermiş / Maymun **sındı** getirmiş / Kaftan gömlek biçmeğe." Kaygusuz Abdal (14. Yüzyıl).

nefes olarak, duruş olarak zuhur edecek. Bunu dilden dile, elden ele, gönülden gönüle biliriz de, yalnız nerede, ne zaman, kimin donunda, kimin soluğunda, nasıl zuhur edecek, onu bilmeyiz. Börklücenin gelişi, bizim dört kapıda insan olmak üzere söz verdiğimiz yerdir. Hak ile Hak olup, yoklukta varlığı, varlıkta birliği bulup, erenler meydanında ölmeden evvel ölüp, muhabbet deminde gül derdiğimiz, özümüzü dâra çekip, Hak aşkına, gerçekler demine "Hû" dediğimiz yer... Biliriz ki, Börklüce zuhur edecek."

Belgeler dışında bu noktada Nazım Hikmet tarafından 1933 yıllında derlenen, sözlü tarih ve kültür geleneğinin ilginç bir örneği olan "Ahmed'in hikâyesi" önemlidir. Algı dünyası ve bilinç oluşumuna ışık tutucu bir özelliğe sahiptir. Bu bakımdan burada vermekte yarar görüyoruz.

Önemli bir tanıklık olan bu anı/öykü 1933 yılında Bursa hapishanesinde Nazım Hikmet tarafından sözlü gelenekten derlenmiştir. 1936 yılında "Şeyh Bedreddin Destanı"- nın yazımı sonrası ise destanın sonuna eklenmiştir. Anı/öyküyü aktaran Ahmet aynı zamanda Nazım Hikmet'in yoldaşlarındandır, belli ki donanımlı biridir. Hapishanede aralarındaki konuşmada geçen -Ahmet'in konuşmasından- bir bölümü yine Nazım Hikmet şöyle aktarır: "Bizim muhitimizde Bedreddini, Börklüce Mustafayı, Torlak Kemali, onların bayrağı altında dövüşen Aydınlı ve Deliormanlı köylüleri yaratabildiği için, ben şuurlu Türk proleteri, milli bir gurur duyuyorum. Milli bir gurur duyuyorum, çünkü derebeylik tarihinde bile bu milletin emekçi kütleleri (yani nüfusunun onda dokuzu) Sakızlı Rum gemiciyi, Yahudi esnafını kardeş bilen bir hareketi doğurabilmiştir. Çünkü unutmayın ki, başka milletleri ezen bir millet hür olamaz." Ahmet bu konuşmayı, Nazım Hikmet'e bu anısını anlattıktan sonra yapar ve Nazım'dan Bedreddin Destanı yazmasını ister.

Kimi gerçeklerin bilince taşınmasında son derece önemli olan bu tür sözlü gelenekten gelen anlatılar kimi zaman bilinç

altına itelenebilir. Fakat toplumların, duyuş, düşünüş, sorgulama, kavrayış ve çözümleme noktasında, duruşlarının oluşumu bağlamında etken bir unsurdur. Bu bakımdan yeri gelmişken bu tür anlatıları değerlendirmenin önemini ayrıca belirtmekte yarar var. Anlatıda geçen olay soğuk bir kış günü yaşanır.

Ahmedin Hikâyesi[509]

Balkan harbinden önceydi. Dokuz yaşındaydım. Dedemle, Rumelinde, bir köylüye misafir olduk. Köylü mavi gözlü ve bakır sakallıydı. Bol kırmızı biberli tarhana içtik. Kışı, Rumelinin kuru, çok bilenmiş bir bıçak gibi keskin kışlarından biri.

Köyün adını hatırlayamıyorum. Yalnız, yola kadar bizimle gelen jandarma, bu köyün insanlarını dünyanın en inatçı, en vergi vermez, en dik kafalı köylüleri diye anlattıydı.

Jandarmaya göre bunlar, ne müslüman, ne gâvurdular. Belki kızılbaştılar. Ama, tam da kızılbaş değil.

Köye girişimiz hâlâ aklımdadır. Güneş battı batacak. Yol don tutmuş. Yolda cam parçaları gibi pırıldayan kaskatı su birikintilerinde kızıltılar.

Köyün karanlığa karışmaya başlıyan ilk çitlerinde bizi bir köpek karşıladı. İri, alaca karanlık içinde kendi kendinden daha kocaman görünen bir köpek. Havlıyordu.

Arabacımız dizginleri kastı. Köpek atların göğüslerine doğru sıçrayıp saldırıyor.

Ben, 'Ne oluyoruz?' diye başımı arabacının arkasından dışarı uzattım. Arabacının kırbacı tutan kolu dirseğiyle yüzüme çarparak kalktı ve yılan ıslığı gibi ince bir şaklamayla köpeğin başına indi. Tam bu sırada kalın bir ses duydum:

509 Nazım Hikmet, **Bütün Eserleri, Üçüncü Cilt**, Narodna Prosveta, Sofya 1967, Sayfa 242-246.

- Hey. Vurduğunu köylü, kendini kaymakam mı sandın?

Dedem arabadan indi. Köpeğin kalın sesli sahibine 'merhaba' dedi. Konuştular. Sonra köpeğin bakır sakallı, mavi gözlü sahibi bizi evinde konuk etti.

Kulağımda çocukluğumdan kalan birçok konuşmalar vardır. Bunlardan çoğunun mânasını büyüdükçe anlamış, kimisine şaşmış, kimisine gülmüş, kimisine kızmışımdır. Fakat çocukken yanımda büyüklerin yaptığı hiçbir konuşma mavi gözlü köylüyle dedemin o geceki konuşmaları gibi bütün hayatım boyunca etkili olmamıştır.

Dedemin yumuşak, çelebice bir sesi vardı. Ötekisi kalın, hırçın ve inanmış bir sesle konuşuyordu.

Onun kalın sesi diyordu ki:

- Hünkârın iradesi ve İranlı Molla Haydarın fetvasıyla Serezde, çarşıda, yapraksız bir ağaç dalına asılan Bedreddinin çırılçıplak ölüsü iki yana ağır ağır sallanıyordu. Geceydi. Çarşının köşesinden üç adam belirdi. Birisinin yedeğinde kır bir at vardı. Eğersiz bir at. Bedreddinin asıldığı ağacın altına geldiler. Soldaki pabuçlarını çıkardı. Ağaca tırmandı. Aşağıda kalanlar kollarını açıp beklediler. Ağaca çıkan adam Bedreddinin uzun ak sakalı altından ince boynuna bir yılan çevikliğiyle sarılmış olan ıslak, sabunlu ipin düğümünü kesmeğe başladı. Bıçağın ucu birdenbire ipten kaydı ve ölünün uzamış boynuna saplandı. Kan çıkmadı. İpi kesmekte olan delikanlı sapsarı oldu. Sonra eğildi, yarayı öptü, doğruldu. Bıçağı attı ve yarısından çoğu kesilen düğümü elleriyle açarak uyuyan oğlunu anasının kollarına bırakan bir baba gibi Bedreddinin ölüsünü aşağıda bekleyenlerin kollarına teslim etti. Onlar çıplak ölüyü çıplak atın üstüne koydular. Ağaca çıkan aşağı indi. En gençleri oydu. Çıplak ölüyü taşıyan çıplak atı yedeğinde çekerek bizim köye geldi. Ölüyü yamacın tepesinde kara ağacın altına gömdü. Ama sonra hünkâr atlıları köyü bastılar. Atlılar gidince delikanlı, ölüyü kara ağacın altından çıkardı. Hani belki bir daha köyü basarlar da cesedi bulurlar diye. Bir daha da dönmedi.

Dedem soruyor:

- Bunun böyle olduğuna emin misin?

- Elbette. Bunu bana anamın babası anlattı. Ona da dedesi söylemiş. Onun dedesine de dedesi. Bu böyle gider...

Odada bizden başka sekiz on köylü daha var. Ocağın kızıla boyadığı alaca aydınlık dairenin kıyılarında oturuyorlar. Ara sıra bir ikisi kımıldanıyor ve bu alaca aydınlık dairenin içine giren elleri, yüzlerinin bir parçası, omuzlarından bir tanesi kırmızılaşıyor.

Bakır sakallının sesini duyuyorum:

- O gelecek yine. Çırılçıplak ağaca asılan çırılçıplak gelecek yine.

Dedem gülüyor.

- Sizin bu itikadınız, diyor, Hristiyanların itikadına benziyor. Onlar da İsa peygamber tekrar dünyaya gelecektir, derler. Hattâ müslümanların içinde bile İsa peygamberin günün birinde Şam-ı Şerif'te gözükeceğine inananlar vardır.

Dedemin bu sözlerine, o, birden karşılık vermiyor. Kalın parmaklı elleriyle dizlerini tuta tuta, doğruluyor. Şimdi bütün gövdesiyle kırmızı dairenin içindedir. Yüzünü yandan görüyorum. Büyük düz bir burnu var. Kavga eder gibi konuşuyor:

- İsa peygamberin ölüsü etiyle, kemiğiyle, sakalıyla dirilecekmiş. Bu yalandır. Bedreddinin ölüsü, kemiksiz, sakalsız, bıyıksız, gözün bakışı, dilin sözü, göğsün soluğu gibi dirilecek. Bunu bilirim işte. Biz Bedreddinin kuluyuz, ahirete, kıyamete inanmayız ki, dağılan, fena bulan bedenin yine bir araya toplanıp dirileceğine inanalım. Bedreddin yine gelecek diyorsak, sözü, bakışı, soluğu bizim aramızdan çıkıp gelecektir, diyoruz.

Sustu. Yerine oturdu. Dedem, Bedreddinin geleceğine inandı mı, inanmadı mı, bilmiyorum. Ben, dokuz yaşımda buna inandım, otuz bu kadar yaşımda yine inanıyorum.

Bu anlatıda da görüldüğü gibi, erenler geleneğinde kimi zaman "Mehdi" olarak anılan "*Sahib-i Zaman*"ın geleceği bilinir, fakat hangi nişanda, hangi zamanda ve mekânda, nasıl ortaya çıkacağı bilinmez. Sonsuz bir umut olarak saklanır birlenen gönüllerde. Gözlem ve tanıklığımıza dayanarak ekleyelim ki, muhabbet bağında erenler meydanından demini alanlar, yoklukta varlığı, varlıkta birliği bulanlar yüzlerce yıldır buna inandı ve halâ da inanıyor. Kim bilir, insanlığın bitmez umudu, sonsuzluğa akan özlemi de bu olsa gerek.

30. Sonuç: Kul Toplumundan "Türdeş Toplum"a Dönüşüm

Körlerin dünyasında en büyük aykırılık, görebilme, anlama ve anlamlandırma eylemidir. Görmeyene nice sır aşikâr olsa nafiledir. Bu sebeple bütün körler, kendilerine benzemediğinden, karanlığı ve aydınlığı gördüğünden, aykırı yorum, düşünce ve anlam ürettiğinden dolayı kör olmayana öfkeli ve düşmandır. Ol sebepten denir ki, "gözlü"ye gizli olmaz. Herkes bakar ama, asıl olan görmektir, gören gözlere aşk ola.

.....

Acıları, saklı kalanı anlamak ve anlamlandırmak önemlidir. Açık ki, acılar yakıcıdır, sarılamazsa saklanır. Hüzünde saklanır, suskunlukta saklanır, ıssızlıkta saklanır. Derin bir yaranın gizemidir suskunluk. Bunu en çok ince bir sızıyla içinde taşıyanlar bilir. Sağaltılana kadar sürer bu gizlenme. Bu bakımdan yarayı sağaltmak adına, geçmişin karanlığına düşülen ışık, günümüzü aydınlatır.

Osmanlı sisteminin öngördüğü yapılanma "*kul toplumu*"dur. Karaburun'da görülen gerçeklik ise, kulluk kuşatması karşısında "*türdeş toplum*"a evrilmedir. Peki ne anlama gelir bu dönüşüm? Toplumsal ilişkilerin anlaşılması bakımından büyük önem taşıyan bu boyutun açımlanmasında yarar görüyoruz.

Döneme ilişkin tanıklık ve kayıtlardan belli ki, adanmışlık boyutunda yoğunlaşan, her türlü âkıbeti göze almış coşkun ve aşkın direnişlerine karşın Karaburun eylemcileri kapsamlı Osmanlı saldırıları karşısında tutunamadı, yenildi. Bununla birlikte yaşam alanını savunan direnişçilerle saldıranlar arasında çetin ve kanlı çarpışmaların gerçekleştiği, yine kayıtlardan kuşkusuz çok

açık bir biçimde anlaşılıyor. Deneyimli, donanımlı ve kalabalık Osmanlı ordusu ancak üçüncü saldırıda büyük kayıplar sonucu direnişçileri yenilgiye uğratmayı başarmıştır. Savunma hattı açısından, sarp, engebeli ve ormanlık / makilik alanlarıyla bölge direnişe elverişli bir alan. Fakat bu olumlu coğrafi koşullara karşın olası kuşatma sarmalında lojistik destek koşulları, güçler dengesi / sayısal oran uzun süreli ve kalıcı direnişe yeterli mi? Görüldüğü kadarıyla buna olumlu yanıt verebilmek zor. Yaşanan gerçeklik açıkça kanıtlıyor ki, direnişçiler bu noktada uzun erimli dayanabilme gücüne / yeterliliğine sahip değil. Bu durum önermenin olumsuzluğundan ya da direnişçilerin yeteneksizliğinden kaynaklı değil, sistemin örgütlülüğünden ve yapısal özelliğinden kaynaklı bir gerçeklik. Söz gelimi, Osmanlı yöneticileri eylemcilerin üzerine gitmeden önce toplumsal desteğin önünü kesmek amacıyla Ege bölgesinin geniş bir kesiminde ayrım yapmaksızın -yalnızca eylemle doğrudan ilintili görülen Abdallarla, Kalenderilerle, Torlaklarla sınırlı kalmayan- büyük bir katliam yapmaktan çekinmiyor. Bir sarmal kapsamında, bir nevi "*sürek avı*" şeklinde sürdürülen bu kıyıma, donanım eksikliği de eklenebilir.

Hiçbir erke / egemenliğe ve koşula bağlı olmaksızın davranma, herhangi bir gücün denetimine ve buyruğuna bağımlı olmaksızın kendi iradesiyle karar verme yetisine ve konumuna sahip olma, benliğini tanımlama ve eyleme geçebilme durumu "kendi" olabilmektir. Dışsal alanda kuşatılmışlığa karşın, içsel alanda kulluğun bitimiyle birlikte bağımlılığın yıkımını ve özgürleşmeyi ifade eder bu konum. Sonucu ne olursa olsun, bu bakımdan derin bir dönüşümü içeren Börklüce olayı, aynı zamanda "özgürleşme" olarak nitelenebilir. Peki muktedirleri bu denli endişeye düşüren Börklüce olayının, öznesini / niteliğini belirleyici unsur nedir? Dikkatli bir değerlendirmeyle bunu saptamak zor değil. Sıkça vurguladığımız ve dönemin tarih yazıcılarının da üstü kapalı vurguladığı gibi, bu olgu "Rıza Şehri" yapılanması biçiminde karşımıza çıkmaktadır.

Gerek kayıtların irdelenmesinden / çözümlenmesinden -öte yüz okumasından-, gerekse olayların gelişiminden açıkça

anlaşılıyor ki, muktedirlerin tedirgin olduğu ve bu tedirginlikle birlikte ısrarla bastırmaya yöneldiği durum, Karaburun'da ortaya çıkan, Börklüce ve yoldaşlarının öncülük ettiği işte bu yapılanmanın kendisidir. Gerisi de saldırı ve kıyımlara meşruluk kazandırmak için yaratılan, uydurma -gerçekliği olmayan- gerekçelerdir.

Börklüce eylemcilerinin gerçekleştirdiği, bütün insanları aynı nazarla gören, adaleti esas alan, eşitlikçi ve özgürlükçü yapılanma, bu bakımdan "türdeş toplum" yapılanmasının da ilginç bir örneği olarak değerlendirilebilir. "Türdeş toplum", değişik düzlemlerden, farklı köken ve kesimlerden toplulukların ayrımsız aynı değerler çevresinde buluşarak / bütünleşerek farklı bir sistem ve yeni bir bütüncül toplum yapılanması içinde ortaya çıkmasıdır. Olumsuzlama babında aktarılmış olsa da, dönemin kayıtları ve tanıklıklarından açıkça belli ki, buradaki bütünleşmede özgün boyut ve belirleyici unsur ya da "ana hat", eşitliği, özgürleşmeyi, birlikte üretimi ve paylaşmayı öngören "Rıza Şehri" yapılanmasıdır. Bu düzlem kulluk sistemi ve farklılıklardan, "öteleme"nin olmadığı eşitlikçi, paylaşımcı yapıya evrilmedir aynı zamanda. Dolayısıyla bu konumlanmayı, benzeri değerleri üretenlerin ve paylaşanların içselleşme ve bütünsellik temelindeki bilinçli yönelimiyle / tercihiyle içinde yer aldığı "türdeş toplum yapılanması" biçiminde betimlemek olasıdır. Buna, bir bakıma "çok sesliliğin uyumlu bütünselliği" de denilebilir.

Önemi nedeniyle burada türdeş toplum yapılanmasına kısaca değinmek sanırım yararlı olacaktır. Türdeş topluluklar, toplumsal bilincin, gelişmişliğin ve "ortak önermeler"in yön verdiği topluluklardır. Bağlayıcı ve belirleyici olan ortak paydalardır ve burada belirgin boyut, benzeri değerlerin üretimi ve paylaşımıdır. Bir araya gelme, birbirine dayanma, tutunma, güçlenme, paylaşımı anlamlı kılma ve birlikte özgürleşme gereksinimidir bu bağlamda. Oysaki "kandaş topluluk birliği" doğal birlikteliktir. Yapılanmada, bilincin, özgür seçim ve yönelimin biçimlendirdiği kararlar belirleyici değildir. Toplulukla kan bağı olan herkes, topluluğun doğal üyesi kabul edilir. Yani temel alınan belirleyici öge "kan bağı"dır, bundan dolayı bilincin yön vermediği bir

yapılanma olarak değerlendirmek mümkündür. "Türdeşlik" ise, belirleyiciliği, "kan bağı" üzerinden oluşan topluluğun tersine, değerler sisteminin, düşünsel gelişmişliğin, koşulların, olguların ve özgür yönelimin bir araya getirdiği, "bilinçli seçim" ve ortak paydaların oluşumunu sağladığı topluluklar olarak tanımlanabilir. Bağlayıcı ve kimi ayırıcı boyutlarla birlikte, toplumsal uyum ve bütünsellik belirleyicidir bu oluşumda. Açık ki, toplumların benliklerinde oluşturdukları / taşıdıkları düşünce, dilek, davranış, yönelim, eylemlilik birlikteliği / bütünselliği olmazsa, bütüncül bir toplum oluşumundan da söz etmek olası değildir. Bütüncül toplumda belirleyici olan "ortak değerler"dir. Ortaklaşa yürütülen iktisadi faaliyetler, gelenekler, geliştirilen hukuksal normlar, görenekler, sözleşme, uzlaşma, kural, karar, yasa ve yasaklar ise bu toplumsal yapılanmayı çevreleyen unsurlardır.

Olay ve olguları çok boyutlu anlamak ve çözümlemek için, olguyu öncelikle içselleştirmek gerekir. Derinlemesine içselleştirilemeyen hiçbir olguya soluk üflemek, gerçekliğini çözmek ve anlamlı kılmak olanaklı değildir. İnsanın kendi zihnindeki tutsaklıktan, koşullanmışlıktan kurtulması yeryüzünün belki de en zor eylemidir. Toplumların gelişim sürecinde ezilenlerin bir talihsizliği de, tarihlerinin ezenler tarafından yazılmasıdır. Bunun anlamı şudur: Ezenler bu tarihi hep kendine göre yontarak, biçimlendirerek, öteki saydığını olumsuzlayarak, muktedirlerin her türlü eylemini olumlayarak yazar. Bu kaçınılmazdır ve egemenliğin gereğidir. Oysa hangi kalıplama yapılırsa yapılsın, geçmiş ve gerçek bırakmaz peşini toplumun, menziline gidişte soluğu kesilmeyen bir atlı gibi. Sebep - sonuç ilişkisini anlamak bağlamında elimizde bulunan verilerden hareketle soralım. Bedreddin - Börklüce eyleminin odağını oluşturduğu görülen Karaburun'da ortaya çıkan yapılanma ve eylemin temel özelliği nedir? Osmanlı kayıtları bu noktada kapalı bir anlatım / aktarım ve üstü örtülü değinmeler içeriyor. Bundan dolayı da konunun sorularla açılması bir gereklilik olarak karşımıza çıkıyor.

Börklüce Mustafa sistemin yansıtmasında dönemin deyimiyle "*rafz ve ilhad üzre fesaddan hâli olmayub ehl-i fitne taifesi*"ne

öncülük ettiği "*şer'le sâbit ve zâhir*" olan biridir. Anonim Tevarih-i Âl-i Osman kaydına göre Börklüce, "*Aydın ili vilâyetini gendüye döndürdi. Ve her nev'i kanunlar kodı.*"[510] Burada hemen şu soru karşımıza çıkıyor. Muktedirlerde büyük kaygılar yaratan bu "*her nevi kanunlar*" nedir / neler olabilir? Aslında saklı ya da "*gizlenen gerçek*"tir bu söylem. Diğer kayıtlarda bunun yanıtı örtülü biçimde biraz açılıyor: "Aydın vilâyeti dâhilinde Karaburun denizi sâhilinde ibâhiyyûndan biri zuhur ile kendine sûfîlik süsü verdi. (Aydın elinde deniz kıyısında Kara Burun adlı bir yer vardı, orada bir ibâhacı kişi ortaya çıktı. Kendine sofu adını verdi.) Nitekim Nûşirevân'ın pederi zamanında Horaşan'da bunlar gibi biri zuhur etmiş idi. (Bu zât, İran'ın Horasan Vilâyeti taraflarında Nûşirevân'ın babası Kubâd zamânındaki zındîklar gibiydi.) Bu sûfînin başına çok kimseler toplandı ve bunların dahi şer'-i Muhammedî'ye muhâlif (aykırı) nice işleri âşikâr oldu.[511] Osmanlı askerleri heretiklerin (sapkınların / rafizilerin) bedaatından (oluşturmak istediği yenilikten) bölgeyi arıttılar."[512]

On beşinci yüzyıl tarihçilerinden Ruhi'nin kayıtlarında ise, "Ekser ehl-i İslâmı tarik-i müstakimden çıkarub, dürlü dürlü şenâ'at itdügi Sultan'a malûm oldı."[513] deniliyor. Kayıtlar üzerinden yine sormaya devam edelim. Börklüce'nin "itdügi dürlü dürlü şenâ'at" ya da tarihçi Oruç Bey'in tabiriyle, "dürlü dürlü fesâd işler" ne olabilir? Ayrıca Nuşirevan'ın atası çağında / Kubad

510 **Anonim Hikâye-i Âl-i Osmân**, (Hazırlayan: Lilien Buzaş), Sayfa 72.

511 Bkz. Şükrüllah, **Behcetüttevârîh**, (Çeviren: Çiftçioğlu N. Atsız), (**Osmanlı Tarihleri I** içinde), Sayfa 60.; **Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz, (Behcetü't-Tevârih)**, (Hazırlayan: Şaban Er), Sayfa 415.; Abdülbaki Gölpınarlı - İsmet Sungurbey, **Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin ve Manâkıbı**, Sayfa 28.; Şerafettin Yaltkaya, **Simavne Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin**, (Hazırlayan: Hamit Er), Sayfa 135-136.

512 Paris nüshası çevirisi: Michel Balivet - Homa Lessan Pezechki, **Börklüce Mustafa İsyanı: Farsça Kaynaklara Yeniden Bakmak**, Uluslararası Börklüce Mustafa Sempozyumu, Sayfa 136-137.

513 **Rûhî Târîhi**, (Hazırlayanlar: Yaşar Yücel - Halil E. Cengiz), Sayfa 434.

zamanında Horasan'da ortaya çıkan ve Börklüce'yle bağlantısı kurulan eski yapılanma, bölgede ise ortadan kaldırıldığı belirtilen yeni yapılanma nedir? Bölgenin yeni yapılanmadan arındırıldığı, görüldüğü gibi kayıtlarda çok açık belirtiliyor. Yine söylendiği üzere Karaburun'da aşikâr olan, "şer'-i Muhammedî'ye muhâlif nice işler" nelerdir? Belli ki yapılan işler sisteme çok aykırı, muktedirleri oldukça rahatsız eden bir önerme ve yapılanmadır. Açıkça belirtilmese de ya da dolaylı biçimde vurgu yapılsa da sonuç olarak görülüyor ki, saldırganlığın ve olumsuzlamanın temeli konu edilen bu toplumsal yapılanmanın kendisidir. Muktedirlerin tutumunun büyük ölçüde gizlenen sebebi ve birbirini tamamlayan veriler, bölgede yaşayan ve tanıklıklarını aktaran Doukas'ın kayıtlarında daha da netleşmektedir.

"Ionia[514] (İzmir) Körfezi girişinin doğu yanında, Khios (Sakız) Adası karşısında bulunan halk dilinde Stylarios diye anılan dağlık yörede (Karaburun Yarımadası'nda) kendi halinde yaşayan sıradan bir köylü meydana çıktı o günlerde. Bu kişi, mülkiyeti olmayan yoksul Türkler arasında söylem ve önermede bulunuyor, onlar arasında öğretisini yayıyordu. Buna göre, kadınlar dışında bütün yiyecekler, giyecekler, sürüler, topraklar / ekilmiş tarlalar, kağnılar / arabalar, çiftçilikle ilgili bütün araç ve gereçler ortak mal olmalıydı. (İnsanlar arasında malların müşterek kullanılması gerektiği düşüncesini anlatıyor, öneriyordu.) Söyleminde diyordu ki, 'Ben senin evini (üretim ve kullanım araçlarını) kendi evim gibi tasarruf edebilmeliyim, sen de benim evimi kendi evin gibi tasarruf edebilmelisin. Kadınlar bunun dışındadır.' Buna benzer söylemlerden hoşnut olan köylüleri kendi tarafına çevirdikten sonra, aynı tutumla Hristiyanların dostluğunu kazanmak için çaba harcıyordu. Bu amaçla, topluluklar arası ilişki kurmaya çalışırken köylünün ifâdesine göre açıkça diyordu ki, 'Eğer ki

514 **Ionia**: Tarihte "Ionia" olarak anılan coğrafya, bugünkü İzmir ve Aydın ilini Ege denizine ulaşan tüm kıyılarıyla birlikte, Kuşadası'nın hemen karşısında bulunan Sisam ve Karaburun yarımadasının karşısındaki Sakız adasını kapsayan bir bölgedir. Ayrıca bkz. Veli Sevin, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası - I**, Sayfa 81-102.

Türklerden herhangi birisi, Hristiyanların Tanrı'ya saygı göstermediğini öne sürerse (dinsiz / inançsız olduğunu söylerse), bizzat kendisi Tanrı'ya saygısı olmayan (dinsiz) biridir.' Çevresinde bulunan herkes, karşılaştığı Hristiyanlara Hakk'ın temsilcisi gibi son derece saygılı davranıyor, dostâne ilişkiler kuruyor, birlikte Tanrı'ya dua ediyorlardı."[515]

Yukarıda verdiğimiz konuyla ilgili metinlerde -zâhiren okuma üzerinden- "Rıza Şehri" var mı ya da görülebilir mi? Yüzeysel bakışla, belki kolaylıkla olmadığı söylenebilir. Oysa dikkatle irdelendiğinde bu metinlerde konu edilen esas olgunun "*Rıza Şehri*" olduğu görülür. Dolayısıyla, bu tür, sistemin zihin dünyası içinde konuya yaklaşan, her koşulda muktediri olumlamayı, karşıt duruşu olumsuzlamayı temel alan metinler ancak arka yüz okuması yapıldığında, olaylar bağlantılı düşünüldüğünde ve çok boyutlu sorgulandığında anlam kazanıyor. Bu bağlamda sorularla konunun derinliğine inilmedikçe açıklık kazanmayan boyutlar her zaman karşımıza çıkabilir. Sorular, olayın karanlıkta kalan ya da üstü örtülen / saklanan boyutlarının çözümüyle birlikte, anlamayı ve anlamlandırmayı kolaylaştırmaktadır bu noktada.

Görüldüğü kadarıyla hangi noktadan bakılırsa bakılsın kayıtları öte yüzünden çok boyutlu okumak bu bağlamda son derece gerekli ve önemli. Verilerden anlaşılıyor ki, Osmanlı yönetimini tedirgin eden, adı açıkça verilmese de ilk kez dergahların dışına taşan ve değişik kökenden topluluklarla gerçekleştirilen, yapılanmasında "rızalık" olgusunun temel alındığı, birlikte üretimin, paylaşımın ve toplumsal bağlamda dostluk ve barış ikiliminin tesis edildiği "Rıza Şehri"dir. Kendi deyimleriyle "rızasız lokma"

515 Bkz.: Ducas, **Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae**, (Consilio, B. G. Niebuhrii C. F.), Bonnae Impensis E D. Weberi MDCCCXXXIV (1834), Sayfa 112-113.; Franz Babinger, **Schejch Bedr ed-dîn, der Sohn des Richters von Simâw**, Der Islam - Zeitschrift für Geschichte und Kultur des Islamischen Orients, Band 11, Heft 1, Berlin und Leipzig 1921, Sayfa 52-55.; Ayrıca bkz. Mikhaèl Doukas, **Tarih - Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, (Çeviren: Bilge Umar), Sayfa 98-102.; Dukas, **İstanbul'un Fethi - Dukas Kroniği 1341-1462**, (Çevirmen: V. Mirmiroğlu), Sayfa 84-87.

yemek haramdır bu şehirde. Rızasız lokma yiyenin derdine derman bulunmaz. Her durumda, tutumda ve eylemde rızalık olması gerekir.

Daha önce de değindiğimiz gibi, geleneğe göre bu değerler sisteminde belirleyici unsur olarak "rıza"lık üç temel üzerinedir. Bunlar; 1. Kişinin kendi özüyle olan rızasıdır. Eşikten beriye adımın atılmasıyla kişinin kendine teslimi değişmeyen kuraldır. Muhabbet demlerinde söylenen; "Bu meydan gör meydanıdır. Canların, kendini kendinden sorduğu dâr meydanıdır. Durduğun Mansur dârıdır, gördüğün Hak didârıdır. Seni, senden aldık, sana teslim eyledik, özünü dâra çek de andan beri gel. Göz verildi görmeye, dil verildi söylemeye." "Hak gördüm, Hak işittim, Hak divanında cümle canlardan rızalık almaya geldim" söylemi simgesel boyutlu olsa da, doğrudan bu durumun ifadesidir. Tahakküm ve "benlik hırsı"nı, ihtirası, nefsi yenmeden "Rıza Şehri"nde yer almak olanaklı değildir. Toplumsal ilişkide gelişmişliğin ve kemâletin anlamını gösterir bu aynı zamanda. Ayrıca bilinir ki, "el ariftir, gözüyle tartar insanı." Herkes görür birbirini, bilir. İster dilde, ister gönülde asla yer yoktur riyaya, kişi ne ise odur. 2. Kişinin toplum ile olan rızasıdır. 3. Kişinin yol ile olan rızasıdır. Üretim araçlarının toplumsallaşması, toplumsal barışın ve paylaşımın sağlanabilmesi için "rıza"lık bilinci büyük önem taşır. Bu boyut, insanın yalnızca söylemsel düzlemde değil, gerçek anlamda hırsından, ihtirasından, nefsinden arınması, bilincinde toplumsallık bağlamında ileri düzeyde bir derinliğe varması durumudur aynı zamanda. Diğer yandan "üç rızalık" gönüllerin birlenmesi, toplumsal bütünlüğün sağlanmasıdır. Bilinir ki, gönül birliği dirliğin temelidir. Yine kendi deyimleriyle birlik olmayan yerde dirlik olmaz.

Tarihsel olgunun ne olduğunu anlamak ve anlamlandırabilmek için gerçekleştirenin, tanımlayanın, yansıtanın kim olduğunu, hangi düzlemde durduğunu bilmek temel gerekliliktir. Muktedirler kendine göre yontsa da, olay ve olguların üstünü her zaman örtse de, belki bir dönem için karanlıkta bırakılabilir nesnel gerçeklik dediğimiz olgu. Bütün saptırma ve gizleme yöntemlerine

karşın geçmişin, tarihsel gerçeğin silinmesi olanaklı değildir. Bakılan yerden, durulan düzlemden gerçeğe gölge düşerse, görünen gerçeğin yitmesi değil, gölgelenmiş halidir. Olguların anlamını çözmek için nesnel gerçeğe varmak ve gölgeden sıyrılmak önemlidir. Yaklaşım ve çözümlemelerde, olayların kendini çevreleyen koşullarından, özgül boyutlarından soyutlanmadan değerlendirilmesi büyük öneme sahiptir bu açıdan.

Kayıtlardan belli ki, Börklüce ve yoldaşları sistem karşısında sorgulayan, biat etmeyen / itaat etmeyen -kulluğa itiraz eden- bir konumdadır ve oluşturulan yapılanmada, efendi - kul, ezen - ezilen ikilemi, ayrımcılık ve eşitsizlik yoktur. Kurdukları yol "rızalık yolu"dur. Toplulukları, aynı erek doğrultusunda kümelenmiş yoldaşlar topluluğudur. Ol sebepten bütün üretiklerini paylaşırlar, birlikte tüketirler. Kullandıkları bütün araçlar, gereçler ortaktır. Kendi deyimleriyle, abdal olur, divâne gezerler. "Sen, seni bil ki, ayruk bilesin" derler. Bilirler ki, eşitlik olmadan, hırsı, nefsi terk etmeden "rızalık" olmaz. Bu sebeple, "tahta kılıç"la gönülleri fethederler, ülkeleri değil. Bütün işlerini "rızalık" üzre görürler. Kendi deyimleriyle, gönül evine mihman olur, kemaleti bulurlar divânelikte.

Rızalığı temel alan öğretilerinde, insanın kendi gerçeğine varması, doğadaki sonsuz yaratıcılığı ve bereketi keşfetmesi kerâmettir. Eksiği tamamlamak ve hep birlikte çoğalmak üzere kurarlar meydanı. Muhabbetleri gül demidir, kendi deyimleriyle "*gülden terazi tutarlar, gülü gül ile tartarlar, gül alırlar, gül satarlar.*" Ol sebepten yine bilirler ki, aşk ile meydana gelen gerçeğin deminden *esrük* olur. Bundan dolayı "*seni, senden aldık, sana teslim eyledik, meydana dizinle değil, özünle gelesin*" derler.

Ortaya çıkan yapılanmadan açıkça görülüyor ki, Börklüce ve yoldaşları değindiğimiz bu gelenekten beslenen bir düşünce ve bilinç dünyasına sahiptir. Başta Doukas ve Şükrullah'ın yazdıkları olmak üzere döneme ilişkin kayıtlardan anlaşıldığı gibi, bütün toplumsal ilişkileri eşitlik, paylaşımcılık, üretimin ortaklığı, dostluk, barış, sevgi ve saygı üzerine kuruludur. Peki bu boyutlar

rastlantı mı? Rastlantı olmadığı açık. Fakat bu değerler sistemini anlayabilmek için bölgenin kültürel yapısını ve bu düşünce dünyasının beslenme kaynaklarını iyi bilmek gerekiyor.

Kendi olmak, önüne koyduğu hak ve özgürlük ve "kardeşçe yaşam" hedefi doğrultusunda serini meydana koyup eğilmeden yürümek büyük bir kararlılıktır, belki kıyımlar, kuşatmalar pahasına, yalnızlık pahasına. Kimi zaman görmezden, bilinmezden gelinse de, zamanın şaşmaz yargıcı tarih, "bunlar hiçbir rüzgârda eğilmedi" diye kayıtlara geçirir eğilmeden yürüyenleri. Birlikte üretme ve lokmalarını eşitçe pay etme düşüncesiyle yola çıkan Börklüce ve yoldaşları, resmiyetin bütün olumsuzlamalarına karşın, belli ki tarihin sayfalarına artık bu şekilde kaydedilmiştir.

Börklüce ve yoldaşlarının Karaburun'daki yaşam alanı savunması, ne yazık ki Bedreddin'in Balkanlardaki direnişe dönük girişimiyle sürekli olarak birbirine karıştırılmakta ve bunun üzerinden bir tanımlama yapılmaktadır. Oysa olayın gerçekliği, bu yaklaşımın isabetsizliğini açıkça ortaya koymaktadır. Karaburun'da gerçekleşen, Börklüce'nin öncülük ettiği yapılanmayla, Deliormanlar'da (Ağaçdenizi'nde) Bedreddin'in öncülüğünde ortaya çıkan eylem, ittifakları, toplumsal yönelimi, önermesi ve siyasal dayanakları bakımından önemli ayrımlar içerir. Bunların, yapısal özellikleri dikkate alınmadan eylemin değişik coğrafyalarda, farklı boyutları ve süreçleri olarak yorumlanması, kanımızca nesnel gerçekliği çok yönlü ve derinlemesine kavramaktan uzak, yüzeysel bir yaklaşımdır.

Börklüce öncülüğünde Karaburun'da yaşanan gerçekliğin çoğunlukla yüzeysel boyutta kavrandığı ve sıradan bir eylem olarak algılandığı görülmektedir. Söz gelimi bu eylemi yüzeysel yaklaşımla yalnızca *'ayaklanma'* olarak tanımlayan Balivet'e göre, bu olayda "vahamet öncelikle asilerin sayısının kabarıklığından kaynaklanır."[516] Oysa olayın özü ve özgünlüğü sayısal boyutla mı ilgilidir? Böyle olmadığı açık. Bu yaklaşımın tam tersi olan "saklı

516 Bkz. Michel Balivet, **Şeyh Bedreddin - Tasavvuf ve İsyan**, Sayfa 78.

ya da özgün gerçeklik", bu yüzeysel ve şekli kalıba sığmayacak kadar da büyük, anlamlı ve önemlidir. Sistemin konumlandığı düzlem karşısında Karaburun yapılanması tam bir gerilim ve kırılma noktası, uzlaşması olmayan bir duraktır.

Gelişmenin, egemenler açısından en tehlikeli, en ürkütücü yanı, "*kul hakkı yemek esası*" üzerine yapılanan, saldırı ve talandan beslenen düzen karşısında, her türden ayrımcılığı ortadan kaldıran, eşitlikçi, paylaşımcı, ortak üretim, ortak tüketim esaslı, kulluğun ortadan kalktığı "*insan*" odaklı, tahakkümü temelinden sarsacak bir sistem önermesidir. Bu sebeple eylemcilere dönük temel suçlamalardan biri, dönemin deyimiyle "*fitne ü fesad*"a kalkışarak "*nizâmı bozma*"ları, "*şenâ'atden hâli olmayub*", "*daima ihlâl, idlâl ve ihtilâl üzre bulunub*", "*bid'at, delâlet ve hilâf-ı şer-i şerif üzre vaz idüb*", "*şer'a muhalif işler*" işlemeleridir. Bundan dolayı da "*rafz ve ilhadı şer'an sâbit ve zâhir, zümre-i tugat ve menşe-i bugat ve fısk-ı fücûrdan hâli olmayan bir taife*"dir. "*Mülhid ve bagilik üzre hâlleri sübût bulan, ma'lum ve zuhûr olan*"dır. Mevcut yapılanmaya uygun olarak "*ürküntünün dışa vurum*"u bağlamında üretilen bu "*suç*"lar sistemin işleyişi açısından asla bağışlanabilecek eylemler değildir. Tahakkümü korumak adına verilen hükümler de son derece ağırdır. Tartışmasız "*katl-i vacip*"tir hüküm. Ol sebepten, sistemin selâmeti namına "*vücûdlarının yir yüzünden izâle eylenmesi ihtiyâc-ı zarûri*"dir. Hegemonyanın Karaburun'a yönelik gerçekleştirdiği eylemin özü tam da budur.

Burada bir tanımlama yapılacak ya da bir ad konulacaksa, Börklüce eylemi öncesi ve sonrasında "Abdalan / Erenler" geleneğinin sahiplerine karşı yüzyıllardır yürütülen saldırganlık ve kıyımın adı nedir? Nedense bu konu hep atlanır. Bayezid Paşa Börklüce üzerine giderken, çocuk, yaşlı, kadın, erkek önlerine kim geldiyse tamamını katleder. Bu noktada kendilerinden başka herkesi öteki sayarak, düşman belleyerek kin ve nefret üzerinden saldırmayı, yok etmeyi görev bilenlerin tutumu hangi kapsama girer? Bunun da bir yanıtı olmalıdır. Osmanlı sistemiyle uyumlu olmayan ve kendi yaşam alanlarını oluşturan topluluklara karşı bir eylem biçimi olarak yürütülen bu kırımın genel hatları

şunlardır: 1. Sürgün ve iskân etmek, 2. Yerinden, yurdundan çıkarmak -tehcir etmek-, 3. Tüm iktisadi varlığına el koymak, malını, mülkünü talan etmek, 4. Fiziki saldırıya yönelerek düşman bellenen bu kesimleri katletmek, 5. Kadınlarını, kızlarını, çocuklarını tutsak etmek, ganimet saymak.

Belli amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilen bu eylemler, kuşkusuz sistemin yapılanması ve zihin dünyasıyla son derece uyumlu kesintisiz ve kapsamlı kıyımlardır. "Rıza kenti" kurucularına karşı yürütülen ve "gazâ" niyetine övünçle anlatılan kıyımları bu boyut içinde ayrıca değerlendirmek gerekiyor. Bir topluma yönelik fiziki saldırıyla birlikte, tarihini, kültürünü, inancını, kimliğini, değerler sistemini, özelliklerini değiştirmeye, dönüştürmeye ya da yok etmeye yönelik her türlü uygulama, tutum, davranış ve girişimler her açıdan dikkatle değerlendirilmesi gereken olgulardır. Özellikle Alevi inançlı topluluklar açısından kesintisiz sürdürülen yeniden adlandırma ve kimliklendirmeyle birlikte demografik değiştirme ve dönüştürme de bu kıyımların önemli boyutlarından biri olarak çıkar karşımıza. Çeşitli boyutlarda ve değişik dönemlerde gerçekleşen sürgün ve iskân olayları ya da toplumun kimliksel yapısını değiştirme ya da başkalaştırma eylemi gibi uygulamalar bu yaklaşımın öne çıkan bir yansıması ya da değişik boyutları olarak değerlendirilebilir. Anadolu coğrafyasından koparılarak Balkanlardan ve Ege adalarına değin yayılan sürgünler ve iskân uygulamaları da bunun tipik bir örneğidir.

Bu uygulamalarla birlikte toplumsal bellek ve bilincin yok edilmesi, çarpıtılması, yeniden kalıplanması da bu kıyımın bir parçasıdır. Vakanüvislerde bu boyutlara yoğun bir şekilde rastlanır. Raiyyet, yani mal ve hizmet üreten kullar sisteminin zihniyet dünyasında her türlü saldırganlık, her türlü tahakküm eylemi meşrudur, doğaldır, çünkü kendi dışında kalan ötekidir. Ortadan kaldırılması ya da en azından sistemin bir parçası haline getirilmesi gerekendir. Osmanlı devlet sistemi, bu anlamda saldırı, kıyım ve tâbi kılma temelinde hareket eden bir yapılanmaya, bir zihniyet dünyasına sahiptir. Dolayısıyla, sistemle uyumlu olmayanlara karşı yoğun bir şekilde sürdürülen bu uygulamalar doğrudan

sistemin yapısal özelliğinden kaynaklanır. Ayrıca sistem, başat boyut olarak üretim temeline dayalı değil, talan, tahakküm ve kullaşturma üzerine kuruludur. Sorunlu bir durum olan bu olgu saldırganlığa, kesintisiz talan ve kıyıma zemin hazırlayan -hatta zorlayan- bir boyuttur ve sistemin kaçınılmaz refleksidir.

Burada bir konunun altını bir kez daha çizelim. Öncelikle şunu bilmek gerekir ki, Börklüce'nin öncülüğünü yaptığı "Rıza Şehri" yapılanmasının ortaya çıktığı dönemde bölge Osmanlı toprakları değildir. Aydınoğulları Beyliğidir ve Aydınoğulları soyundan İzmiroğlu Cüneyt Bey, İzmir ve çevresinde oldukça etkilidir. Osmanlı bölgeye işgal yoluyla sonradan gelir. Yapılanma çok belirgindir ve göze batar. Belli ki, "Rıza Şehri" uygulamasının yaygınlaşması durumunda, bu gelişmenin Osmanlı düzeni açısından tehdit oluşturan bir sonuca -belki de yıkıma- varabileceği düşüncesi Osmanlı yöneticilerini ciddi biçimde tedirgin etmiş olmalıdır. Çok hızlı bir biçimde harekete geçmeleri bu algı sebebiyle olabilir mi? Düşünmek gerek. Çünkü bu yapılanmanın geniş alanlara yayılması ya da kapsamlı toplumsal direniş odaklarının oluşumuyla böyle eğilimin ortaya çıkması durumunda, kulluk ve talan esasına dayanan Osmanlı sistemi için sorunlu bir durum olacağı, egemenliğin sarsılacağı açıktır.

Âşıkpaşaoğlu ve Neşri'de geçen "Aydın vilâyetinün çoğun kendüye döndürdü", "velâyet davasını edip halkı ibâhat[517] mezhebine davet etti, illerde meşhur oldu" söylemi bunu kanıtlar. Bunları dikkate alarak sormakta yarar var. Bölgeyi yeni ele geçirmiş ve bütünüyle denetim sağlayamamış olmasına karşın, bu durumda Osmanlı yönetiminin zaman yitirmeden bu denli hızla ve hırsla saldırıya geçmesinin gerçek sebebi nedir? Bu durum, gerçeği yansıtmadığı halde yalnızca *"bir mubâhi mülhid sûfi hayli mürâ-yilik itdi"*,[518] *"halkı azdırdu"*, *"kendüye nebi dedürdi"*, *"bunlar*

517 **İbâhiyye**: Ortodoks zihniyet dünyasının haram saydığını helâl sayanlar için yapılan tanımlama.

518 **Mülhid**: Allah'ı inkâr ederek, şeriâtın gereklerine iman etmeyen kimse. (Söz gelimi, "Enelhak" demek bu anlayışa göre inkâr anlamına gelir.)

zındıklardır"[519], "*isyan ettiler*" gibi zâhir gerekçelerle açıklanabilir mi? Saldırının temel sebebi özetle yukarıda değindiğimiz olgudur. Yoksa yaşam alanlarını savunma dışında bölgede çekişmeye, çatışmaya dönük herhangi bir eylemin ya da girişimin olmadığı kayıtlardan biliniyor. Yerel zeminde ise toplumun yapılanmadan son derece hoşnut olduğu anlaşılıyor. Farklı kökenlerden katılımlar ve "*yoldaşlık ilişkileri*" bunun açık kanıtıdır.

Konuyla ilgili irdelenmesi gereken önemli sorulardan biri de şudur: Daha önce de değindiğimiz gibi, Börklüce öncülüğünde Karaburun'da Rıza Şehri yapılanmasına dönük girişimin ortaya çıktığı dönemde bu bölge kime aittir? Bu soru önem taşıyor, çünkü genellikle sanılıyor ki bu girişim sırasında, bölge Osmanlı topraklarıdır, dolayısıyla bu coğrafyada Osmanlı yönetimi hüküm sürmektedir. Halbuki bu algı gerçeği yansıtmıyor. Peki Osmanlı yönetimi Saruhan, İzmir, Karaburun yöresini ne zaman ele geçirmiştir? Tevârih-i Âl-i Osman kayıtlarında bu duruma ilişkin konuyu açıklığa kavuşturacak ayrıntılı bilgi aktarılmıyor. Oysaki döneme ilişkin kayıtların bulunduğu "Tarihi Takvim"lerde diğer kayıtlarda muğlak görünen bu durum son derece açık. İlki Mehmet Çelebi'ye 824 (1421) yılında, diğeri 1443 yılında Sultan İkinci Murat'a sunulan takvimlere göre Saruhan, İzmir ve Karaburun'un ele geçirilmesi 818 yılında gerçekleşir. Bu da, Musa Çelebi'nin Rumeli'de öldürülmesi ve Mehmet Çelebi'nin saltanatı tek başına ele geçirmesinden yaklaşık iki yıl sonraya rastlıyor.[520] Bu tarih milâdi 13 Mart 1415 - 29 Şubat 1416 tarihleri arasına denk gelmektedir. Bundan yola çıkarak bölgeye ilk yönelim, iklim şartları dikkate alındığında 1415 yılının bahar / yaz ve güz arası bir dönem olarak tarihlenebilir. 1421 yılında, olayların hemen akabinde sunulan tarihi takvimde hata yapılmış olmasına pek ihtimâl verilemez. Sebebine gelince, olayların / çekişmelerin

519 **Zındık**: Allah'a ve âhirete inanmayan kimse.

520 **Osmanlı Tarihine Ait Takvimler I - 824, 835 ve 843 tarihli takvimler**, (Düzenleyen: Atsız), Sayfa 27.; Osman Turan, **İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler**, Sayfa 21.

henüz bitmediği bir aşamada, yani bölgenin bütünüyle ele geçirilemediği, İzmiroğlu Cüneyt Bey'in etkinliğinin ortadan kaldırılamadığı, dolayısıyla ilhâkın gerçekleşmediği ve denetimin sağlanamadığı bir dönemde tutulmuştur bu takvimler.

Musa Çelebi, kardeşi Mehmed Çelebi tarafından boğularak ne zaman öldürülmüştür? Bunun tarihi kesin, 1413 yılının Temmuz ayında. Kayıtlar bu konuda kuşkuya yer bırakmıyor. Bu veriler dikkate alındığında kanımızca bölgenin bir bölümünün Osmanlı yönetimi tarafından 1415 yılının sonlarına doğru ele geçirildiği büyük ölçüde söylenebilir. Zaten direnişçilere saldırı tarihleriyle ilgili bütün hesaplamalarımız ve diğer olasılıklar da bu tespitimizle uyuşmaktadır. Bununla birlikte bölgede geniş çaplı denetim sağlanmış mıdır? Buna evet demek zor, çünkü gelişmelere bakıldığında sağlanamadığı açık. Kayıtlara göre Hicri 829 (Miladi 1426) yılına kadar hem Cüneyt Bey -dolayısıyla Aydınoğulları- tarafında, hem de Osmanlılar tarafında bölgede karşılıklı girişimlerin, eylemlerin, düşük ya da yüksek yoğunluklu çekişmelerin sürdüğü görülüyor.

"Simavna oğlı Bedrü'd-din iznik şehrine sürildükde kendünün müridi Börklüce nâm müfsidi Aydın ilinde Karaburun dimekle ma'ruf nâm mahalde halife idüp göndermiş idi mürâılık ile *Aydın halkına velâyet gösterüp hayli kimesne tâbi oldukda sonra hâşâ ol mel'ün da'vâyı nübüvvet itmegin* üzerine asker gönderilüp üç bin mikdârı müfsidi katl itdiler Simavna oğlı Bedrü'd-din kendünün müridü Börklüce Mustafa cem'iyyet itdügin işidüp bunun dahı dimâg-ı fesâda varup (kendi dahi bozgunculuğa yönelip) semâ ve sefâyı azdurup halk cem olmagı-çün ba'zı nâ-meşru ve vaz itmegin (meşru olmayan sözler söyledi)."[521] Aktardığımız bu yaklaşımdan nesnel bakışla ne anlaşılır? Aslında olaya bakış son derece açık. İrdelendiğinde görülüyor ki gerçekliğin gizlenerek "*halkı azdıran fesad*", "*velâyet gösterüp, da'vâyı nübüvvet itmek*" olarak tanımlanan ve yansıtılan gelişmelerin arkasındaki temel

521 Nişâncı Mehmed Paşa, **Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Mehmet Yastı), Sayfa 97-98.

boyut, açıkça itiraf edilmese de yine dönemin tabiriyle muktedirlerin tedirginliğinin "*esbâb-ı mûcibe*"sidir.

Çatışmalar Osmanlı saldırı ve kıyımlarıyla birlikte başlıyor. Bu konuda kayıtlar açık. Musa Çelebi, Mehmet Çelebi karşısında yenilmiştir. Saltanatı tek başına ele geçiren Mehmet Çelebi, Rumeli coğrafyasını denetim altına almaya çalışıyor. Bu arada Anadolu coğrafyasına da müdahale eden Osmanlı güçleri, İzmir Merkez ve Karaburun bölgesi hariç, İzmir çevresini, Aydın, Saruhan bölgesini henüz yeni işgal etmiş, fakat bütünüyle ilhâk edememiş durumdalar. Dolayısıyla bölgede, isyan tanımı ya da yansıtmasından öte, ortada Osmanlı yönetiminin açık bir egemenlik mücadelesi var. Bundan dolayı daha sonraki dönemlerde de bu bölgeden birçok topluluk ve timar sahipleri sürgüne gönderilecek ve Balkanlarda yerleşime tabi tutulacaktır.[522].

Bütün bu gerçekliğe karşın yansıtılan nedir? Tevarih kayıtlarında görünen özetle şudur: "Horasan bölgesinde ortaya çıkan zındıklar benzeri düzen kuruluşu, Karaburun'da da ortaya çıktı. Öncüleri de, ortodoks zihniyet dünyasına son derece ters düşünceler yayan bir bölük derviş." Peki Horasan'da gerçekleşen düzen nedir? Beşinci yüzyıl sonlarında Mazdeklerin kurdukları ortak üretim, ortak tüketim ve mal ortaklığı esasına dayalı bir düzen. Demek ki Osmanlı yöneticileri ve vakanüvisleri gizlemeye çalışsalar ya da üstü örtülü söyleseler de, dervişlerce kurulan bu düzenin ne olduğunun, kulluğa dayanan ve yağmayı meşru sayan kendi sistemleri için nasıl bir tehlike arz ettiğinin farkında. Bu durum Bizans tarihçisi Doukas'ın kayıtlarıyla da bütünleşiyor.

Anadolu'dan sürülen konargöçer toplulukların ve timar sahiplerinin ise Balkanlarda ortaya çıkan çekişme ve çatışmalarda Bedreddinilerden yana tutum sergiledikleri düşünülebilir. Sistemle fazla barışık olmayan, kısa sürede değerler sistemini ve

522 Konuyla ilgili bkz. Levent Kayapınar, **I. Murad'dan II. Murad'a Tımar Zaviye ve Vakıflar Üzerinden Şeyh Bedreddin Vakası**, Uluslararası Börklüce Mustafa Sempozyumu - 2016, İzmir Belediyesi Akdeniz Akademisi Yayını, İzmir 2017, Sayfa 410-425.

konargöçer faaliyeti terketmeyen bu toplulukların Osmanlı yöneticileri açısından "sorunlu toplum" olarak değerlendirildiği de güçlü olasılık olarak tahmin edilebilir.

Karaburun'da ortaya çıkan çatışmalar sonrası hızla Balkanlara geçen Bedreddin'in geniş bir ittifak oluşturarak direnme girişimi, açık ki kendini kısa sürede toparlayan Osmanlı güçleri karşısında bir bakıma zorunlu, fakat zamanlaması uygun, koşulları yeterince elverişli olmayan bir eylem olarak tanımlamak olasıdır. Bununla birlikte toplumsal koşullar kimi zaman öncüleri zorlar ve mevcut koşullar içinde sonuca hızla varılabilecek yollar aranır. Öncelikle bir gerçeği bilmek gerekir, ortaya çıkan beklenmedik ya da yeteri olgunluğa ulaşmayan koşullar belki eylemlerin yapısal özelliğini değiştiremez, fakat sonucunu derinden etkiler, hatta belirleyebilir. Bedreddin'in girişiminde de ortaya çıkan sonucun bu bağlamda, Osmanlıda egemenliği ele geçiren odakları daha da güçlendirdiği söylenebilir. Eylemin zorunlu, fakat zamansız -bütün direniş çevreleri arasında yeterince eş güdüm, iletişim ve güç birliği sağlan(a)madan- ortaya çıkışı uzun vâdede direnme potansiyeline sahip bütün çevrelerin tasfiye edilmesini bir bakıma kolaylaştırmıştır. Bu açıdan Börklüce ve Bedreddin eylemi, "yeteri olgunluğa ulaşmadan kesintiye uğrayan ya da yoğun saldırılarla erken boğulan bir eylem" olarak değerlendirilebilir.

Börklüce Mustafa ve yoldaşları belli ki sistem açısından suçludur. Muktedirlere göre sistemin gidişini / işleyişini bozacak son derece etkin ve toplumu sarmalayan önermeler sunmuşlardır. Hatta, yoldaşlar topluluğu olarak böyle bir yapılanmayı her bedeli göze alarak gerçekleştirmeye kalkışmışlardır. Bu, sistemin zihinsel yapısı açısından bağışlanmaz bir suçtur. Ayrıca yayılma alanı bulduğunda sistem açısından oldukça tehlikelidir. Börklüce'nin önerdiği toplumsal yapılanma, ilişkilerinde kendi deyimleriyle "tahta kılıç"la gönüller fethetmeyi, irşâd etmeyi, gönülleri birlemeyi, dostluk, barış ve paylaşım ikliminde bir arada yaşamayı, aydınlanma ve dönüşümü öngören bir yapıdır. Bu sebeple öğretinin gereği olarak müdahale edilmediği sürece kendi

düzeninde barışçıl işleyişi esas alır. Saldırganlığı, şiddet ve çatışmayı baştan reddeder.

Egemenler tarafından ısrarla isyan olarak sunulan Börklüce ve yoldaşlarının savunma ve direnme eylemi, Osmanlı saldırıları ve kıyımlarının fitilini ateşlediği zorunlu bir konumlanmadır. Yaşam alanı savunmasıdır. Nesnel bir bakışla kayıtlardan yola çıkarak soralım; Börklüce Mustafa'nın girişimi ve eylemi olmasa, Şeyh Bedreddin, farklı bir düzene geçişi esas alan, eşitlikçi, paylaşımcı toplum düzeni kuramcısı bir kimlik olarak algılanabilir miydi? Böyle bir algının oluşacağı kolaylıkla söylenemez. "Varidât" ve diğer çalışmalarındaki düşünce sistematiğinden anlaşılan şudur: Zâhirden bâtına evrilme çizgisinde bulunan, kendi iç dünyasında yoğun bir yolculuk yaptığı belli olan, sistemin bozukluklarına ve bağnazlığa işaret eden Bedreddin'in baskın ilmi kişiliği, kayıtların incelemesinden anlaşılıyor ki, Börklüce'nin nesnel kimliğinin gölgede kalmasına yol açmıştır. Bunda, sistemin Börklüce'ye dönük yoğun olumsuz çağrışımlar yaratacak biçimde kalıplayan sunumu, "ayak takımı"ndan sayması ve ötelemesi de önemli ölçüde etkin bir unsurdur.

Tahakküm, sömürü, talan hedefi saldırganlığın yaratıcısıdır. Her eylem ve sistem, duruşuna göre kendi kullanım araçlarını da yaratır. Neredeyse bir bütün halinde dönemin Osmanlı kaynakları Karaburun'daki yapılanmayı "İbâhiler, Zındıklar düzeni" diyerek kendi zihin dünyaları üzerinden olabildiğince olumsuzlamakta ve yoğun bir nefret yansıtmaktadır. Peki bu yansıtmaya karşın Karaburun'da ortaya çıkan yapılanma nedir? Özetle, bütün üretim araçlarının ortak olduğu, birlikte üretime ve tüketime dayalı, eşitlikçi, paylaşımcı, topluluklar arası ayrımcılığı ortadan kaldıran, "yetmiş iki millete aynı nazarla bakan", hükümranlığa son veren bir düzen. Bu düzenin temel söylemi şuydu: "Ben senin emlâkını kullanabidiğim gibi, sen de aynı biçimde benim emlâkımı kullanabilirsin."

Çalışmamızın içerisinde geniş kapsamlı değinilmekle birlikte, soruların doğal olarak yoğunlaştığı bu noktada belirtilmesi

gereken en önemli boyutlardan biri şudur: Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla hızla gelişen Osmanlı saldırılarının tetiklemesi sonucu Börklüce Mustafa liderliğinde yürütülen direniş ve savunmanın bir bakıma Bedreddin'in beklemediği bir zamanda ortaya çıktığı söylenebilir. İznik'i hızla terk ederek, bildiği ve güvendiği yerlere, önce İsfendiyâr Beyliğine, sonrasında Balkanlara / Eflâk'a geçmesi, bir bakıma "güvenli bölge" arayışı bunun kanıtlayan olgular olarak değerlendirilebilir.

İletişim, ulaşım, zamanlama ve çevreleyen etkenler açısından düşünüldüğünde, ansızın ortaya çıkan, bir bakıma beklenmeyen bu durum karşısında içinde bulunduğu zor koşullarda belki de son derece hazırlıksızdı Bedreddin. Bunu tutum ve davranışlarından belirgin olarak gözlemleyebiliyoruz. Bu durumun yanı sıra suskunluk ve sakinliğinin, eylem alanıyla yoğun bağ kurmayışının arka planında Börklüce öncülüğünde yürütülen hazırlık ve girişimlerin Osmanlı yöneticileri tarafından sezinlenmesini önleme çabası da bir olasılık olarak düşünülebilir. Ayrıca koşulların ortaya çıkardığı tedirginlik ve sıkıntılar da dikkate alınacak olursa durumu anlamak daha da kolaylaşır. Bununla birlikte kayıtlardan görülüyor ki, Bedreddin'in zâhir zihin dünyasından bâtına doğru bir yolculuğu var iç dünyasında. Kendini, hayatı, anlam dünyasını sorgulayan, anlayan, anlamlandıran, fakat görülüyor ki, henüz bütün boyutlarıyla bitmemiş bir yolculuk.[523] Üstelik toplumsal alanda etkin kimliğiyle zâhirden bâtına, muktedirleri tedirgin edici, hasımlarının taarruzunu üzerine çekici belirgin bir yürüyüştür bu tutumu.

Erenler geleneği yalnızca söylemle değil, aynı zamanda eylemle / davranışla özdeş bir öğretidir. Börklüce Mustafa ve yoldaşlarında bu söylem ve eylem bütünlüğü son derece açık. Bunun sebebi bu öğretinin içinden gelmeleri ve savundukları değerler

523 Zâhir zihin dünyasının etkileri Bedreddin düşüncesinin izleyicilerinden şair Hakiri'de de görülmektedir. Söz gelimi şu dizeler bunun bir yansımasıdır: "Ebûbekr ü Ömer Osman u Haydar / O deryadan çıkuban işbu cevher."

sistemini içselleştirmiş olmalarıdır. Bedreddin ise belli ki anlama ve anlamlandırma çabasında, iç dünyasında yoğun bir sorgulama ve dönüşüm yaşanıyor. "*Vâridat*"ta bulunan kayıtlardan da bu durum açıkça anlaşılıyor. Bütün bunlardan yola çıkarak özetle bu noktada bir gerçekliği vurgulamak gerekiyor. Sonuca yol açan nedenlerin boyutlarını derinlemesine belirleyemediğimiz sürece olay ve varsayımları, eşleştirme, karşılaştırma ve bağlantılı sorgulama yöntemiyle dikkatle değerlendirmek durumundayız. Şurası açık ki, sebep varsa sonuç zorunluluktur ya da diğer bir söyleyişle sonuç sebebin zorunlu aşamasıdır. Bu bakımdan sebep - sonuç ilişkisini anlamak ve bunun üzerinden çok yönlü, derinlikli değerlendirmelere varmak önemlidir.

Özetle denilebilir ki, "*Rıza Şehri*" uygulamasının ortaya çıkmış olması, genişleyerek değişik toplumlar katında yaygınlık alanı bulması, Osmanlı yöneticilerinin endişeye düşmesine yol açan, hızla müdahale edilmesine gereksinim duyulan öncelikli unsurlardan biri olarak düşünülebilir. Bu yapılanmanın gelişimi, Karaburun coğrafyası dışında giderek yayılması, ezilen toplumlar nezdinde açık bir tercihe dönüşmesi, bunun sonucunda sistem karşıtı bir önermeyle birlikte yıkıcı boyutların ortaya çıkabileceğinin tedirginliği de, Osmanlı yönetiminin "*gazab*"ının ve dizginsiz saldırganlığının bu bağlamda önemli bahanelerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Yöneticilerin tutumlarından anlaşılıyor ki, uç bir bölgede ortaya çıkan bu kıvılcım tutuşarak bütün bölgeyi etkisi altına alabilir ve böyle bir yayılım sonucunda kapsamlı direniş odakları oluşturabilirdi. Kayıtlara yansıyan söylemlerindeki yoğun nefret ve olumsuz nitelemelerden bu açıkça anlaşılıyor. Olayın niteliği ve etkilediği toplumsal kesimler konusunda bir tereddüt olmadığı açık. Görüldüğü kadarıyla -belki de yerelde iktidar sahibi olan güç odakları ve mütegallibe takımının da uyarısıyla- ortaya çıkan temel endişelerden biri de olayın bu boyutudur.

Râviyan-ı ahbâr şöyle rivâyet ederler kim: Bilirsin bâki kalmaz bu devr-i eyyam, ne gül, ne bülbül kaldı, ne de serencam. Sonuç

olarak, su akar, rüzgâr eser, zaman geçer. Döner devran, bir "*hüzünlü öykü*" kalır geriye. Kimi zaman usul usul kanayan, kimi zaman sızlatan ve kederle anılan bir anlatıdır bu. Karşımıza çıkan çarpıcı bir gerçek daha var, hazin bir şekilde biten bu "*öykü*"nün sonunda. Gerçek şu ki, sonraki süreçte ağır baskı ve kıyımlarla birlikte Ege bölgesi büyük ölçüde soyutlanıyor, "*eşitlikçi toplum*" ikliminden, hegemonya ve kuşatmalar karşısındaki direniş geleneğinden. Bilinmezlere karışıyor "*gönüllerin birlendiği, gülün gül ile tartıldığı Rıza Şehri*" düşleri. Talan edilen coğrafya, bir bakıma uzak düşüyor kendi geçmişine. Tarihi "*bir kırık gözgü*"dür artık. Bundan olsa gerek, toplumsal belleğin, farkında dahi olmadığı / olamadığı ya da son derece silik izler halinde anımsadığı görülüyor bu derin kırılmalar yaşanan tarihsel dönemeci.

Belgeler ve Kaynaklar

Bu bölümde Börklüce Mustafa - Torlak Kemâl eyleminin ve Bedreddin olayının dönemin kayıtları üzerinden doğrudan izlenebilmesi için elimizde bulunan çok fazla miktardaki belge ve kayıtlardan (döneme ilişkin kaynaklardan) seçtiğimiz bir bölümü buraya aktarmakta yarar görüyoruz. Çalışmamız içerisinde belge ve kayıtların oldukça ayrıntılı çözümleme ve değerlendirmesi elbette yapıldı, bu çözümlemeler ilgili bölümlerde görülebilir. Fakat bununla birlikte doğrudan belgeleri ve kayıtları irdelemenin, karşılaştırmalı değerlendirme yapmanın yararlı ve aydınlatıcı olabileceğini, "anlama varım"a katkılar sunabileceğini düşünüyoruz. Bir bölümünü de olsa bu bağlamda aktarmayı gerekli gördük.

31. Belgeler

31. 1. Tezâkir-i Hüdâyi

Aziz Mahmud Hüdayi tarafından hazırlanan bu tezâkir gerek Simavnalı / Bedreddinli topluluğu, gerekse Alevi topluluğuyla ve bu toplulukların Balkanlar ve Anadolu coğrafyasındaki ilişkileriyle ilgili ilginç ve çarpıcı ayrıntılar taşıması sebebiyle büyük önem taşımaktadır. Sultan I. Ahmed'e gönderilen bu raporun tamamını, kendi bütünlüğü içinde anlaşılır kılabilmek amacıyla hem özgün biçimiyle, hem de günümüz diline aktararak veriyoruz:

"Saâdetli ve mürüvvetli pâdişâhım hazretlerine arz-ı daime-i hakîr ve kesirü-t taksir budur ki mezkur feth-i medâyin karinesiyle ve Kızılbaş takribi ile bir muazzam emri vardır beyan-ı lazım olmuştur (fetih amacıyla kızılbaş tâifesine yaklaşılmış olması sebebiyle açıklanması gereken büyük ve önemli bir durum ortaya çıkmıştır.) Ol emir de oldur ki merhum ve mağdurun-leh Yıldırım Bazayıd Han (tâbe serâhu) zamanında Şeyh Bedreddin el-maslub indellahi'l mağdub bir şeyh zuhur edib Vâridât adlı bir kitap telif edib içinde haşr-ı escadı ve eşrat-ı saatı inkâr edib ilhad ve ibahad üzerine olub (kıyâmet alâmetlerini inkâr ile ilhâd ve dînî yasakları mübah saymak sûretiyle küfrünü açığa vurup) ahirü'l emr Dobruca ve Zağra kuralarında (köylerinde) riyazat edib (bulunup) orda olan avam ke'l hevamın kalblerini akıllarını ve akaidlerini ifsad edib ehl-i sünnet ve'l cemaat mezhebine muhalefet edib (bura halkının kalblerine ikircik düşürerek itikadlarını ehl-i sünnet topluluğundan saptırmıştı) ve selefiniz (önceki) İslam padişahına bagi olub (isyan edip) ol diyarda cemiyet edib ahirü'l emr düvülüb Sultan Musa merhum mağfurun leh Edirne'de olub İstanbul dahi henüz feth olunmamış idi, üzerine varub mülhidin cemiyetin tefrik edib (topluluğunu dağıtıp) âhır-ı mülhid bazı müridleri ile Siroz'a (Serez'e) firar edib ahz olunub (yakalanıp) şer'ile ve kanun ile salb olunub (idam edilip) bilfiil mezarı da ordadır. O andan bu ana gelince Bedrinin beden-i habisi Balkanın öte yüzünde bes olunub daima ilhad ve ibaha (İbahilik) (sapkınlık ve herşeyi mübah sayma) üzerinedirler.

Merhum ve mağfurun leh ceddiniz Sultan Süleyman tâbe serâhu zamanında Sultan Bayazıd zamanına gelince Dobrucada celâli zuhur edib (isyancılar ortaya çıkıp) hayli cemiyet ve fesat ve fitne (bozgunculuk) ol taifeden olmuş idi.

Docalar (Dûceler) dimek ile maruf olan köylerde ve her daim fesad kasdından hâli (bozgunculuk tutumundan uzak) değillerdir. Ve Kızılbaş ile birdir. Matekaddemden mabeyinlerinde muamele ve muahedeleri (öncelikle aralarında yakın ilişki ve birliktelik) vardır. Hatta orada olan sipahiler Kızılbaş seferi oldukda anlara emir oldukda kimisi timardan[524] feragat itmişdir (vazgeçmiştir) ve kimisi kılıncı mühürleyüb (kılıcını kullanmamak üzere kınına sokup) gitmişlerdir, "timar hatırı için ere kılınc çekmeyuz" deyu. Asla içlerinde şeriat ve sünnet eseri yoktur. Müslümanlardan bir âdem öldürmek, kâfir öldürmek kadarınca gazâ bilürler rafizilerdir (dinsizlerdir). Menbâ-ı fesâd ve menşe-i fitnedirler bozgunculuğun temeli ve azgınlığın kökenidirler). Çokluk taifedir ve içlerinde yer yer şeyhleri namında şeytanları vardır. Daima ihlâl ve idlâl üzerinedir (ileri düzeyde bozgunculuk taraftarıdır). Ve yer yer **Işık zâviyeleri** vardır. Anlar dahi harabdır. Ve ol taifeye **Simavnevi** derler. Zira ol mahalde (çevrede) şeyhlerine de **İbn Simavi** derler imiş. Âşikâre ve alâniyetten (orta yerde açıkça) erbabı Çiharyâre ta'n iderler (dört halifeye hakaret ederler). Ve **Işık taifesi** ve anlarun habâssiyyeti vasıf olunmaz (saymakla bitmez). Her daim Kızılbaşın zuhûr u intişarın temenni iderler (Kızılbaşın güçlenmesini ve yayılmasını arzu ederler) idi. Elham-dülillah aksi oldu ve hâlâ Hakk Teâlâ cüz'iyyâtı (ehemmiyetsizliği, azlığı) bilmez "gene fursat Şâh'undur" dirler imiş. Bu makule râfizidir ve melâhiddir ve zenâdıkadır (din sapkınları ve zındık-lardır), fırsat esirleridir. Çünkü gayret edib Kızılbaşı böyle ettiniz cihad-ı ekber

524 Timar olarak tanımlanan alanlar, Osmanlı sisteminde yöneticilere gelir sağlamak üzere geçim kaynağı / dirlik olarak kullanım hakkı verilen, gelir getirici miri / kamusal arazilerdir. Timarlar, yıllık geliri üç bin ile yirmi bin akçe arasında olan dirliklerdir. Timarları kullanan kişiler ağırlıkla sipahilerdi. Bu sipahiler savaş durumunda belli miktardaki atlı askerle birlikte Osmanlı ordusuna katılırdı.

ve gazâ-ı azhar (en ulu savaş, en yüksek gâzilik) oldu, devletiniz ve ömrünüz ziyâde ola (uzun ola) ve gazâ ve cihâd (din uğruna yürütülen kutsal savaş) tamam olsun. Bu taifeyi yoklamak te'dib etmek (cezalandırmak) gerekdir çokluk taifedür (kalabalık topluluktur).

Yoklamakta bu uslubda ola (yâni te'dib'den maksad) reâya ve berâya görülmeye heman sancakta ve kadılıkta olan kal'aların idârecilerin te'dîb edilmesidir bunlar Şer'-i Şerîf ile içlerinden ref ola ve her köye bir sünni imam nasip oluna, talim-i ilim ve sıbyan ve nisvan ve zekeran eyleye (çocuklar, kadınlar ve erkekler talim ve terbiye edile) ve Işık tekkeleri yoklana teftiş oluna Sebb-i ashâb ve tân-ı çihâr-ı yâr ve nâmâkul vasıflarını ihtiyarlarıyla terk edib sünnet ve şeriat üzerine olurlar ise ne a'lâ (inananlara ve dört halifeye sövüp saymalarını ve kötü huylarını bırakıp sünnet ve şeriat yolundan giderlerse sorun yok) değilse ref oluna ve münasip ne ise görüle (gereken ne ise yapıla) bu taifenin bazı ahvalini ve kabayıhını (durumunu ve suçlarını) Hızır Paşa kulunuz iyi bilir tamam istifsar oluna (araştırıla, sorula) bu taifenin kabahati diller ile şerh olunmaz (söz ile tarif edilemez), icmalen i'lâmdır tafsil de olunur (özetlenerek anlatıldı, ayrıntılı da anlatılabilir). Zira duacınız orada Baba'da (Babadağ'da) oldum ol taife ile azim kıssamız (bu topluluk ile çok fazla maceramız) olmuştur dahi anda olan meşayih ve ulemâ (şeyhler ve alimler) ve suleha-i ehl-i İslam (diğer İslama inanan kimseler) bilirler ve oracığı da te'dib etseniz (cezalandırsanız) tamam olur.

Müstâkim kimesneler (bu iş için yapması gerekeni bilen kişiler) gerekdür dünyâsı ma'mûr fakat âhireti perîşân kimesneler ikmâl iderse hiç fâidesi yoktur (konumu iyi fakat inancı yeterince güçlü inancı olmayan kişiler bu işi yürütürlerse bir yararı olmaz) bu işi Allah için yapmak gerekdür hemen lillah ve fillah (her zaman Allah'ın dediği yönde) olmak gerekdür bunlar çok nesne değüldür birkaç reis yakalanub te'dib olucak (bunlar kalabalık değildir, birkaç lideri yakalanıp cezalandırılırsa) reâya ıslâh olunur (kullar yola gelir), feth-i kura (köyler) ve'l medâyın âsarı ve esrârı tamam zuhur iderdi (bu suretle köylerin fethedilmesinin gerçek anlamı ortaya çıkardı) ve sâir ulemâ (diğer âlimlerden)

meşâyihdan (şeyhlerden) ve ümerâdan (beylerden) suâl olunsa ol tâifenin (bu topluluğun) neler ettiğini iyi bilirler Kur'ân'ı münkirlerdir şeâir-i din-i İslâm'ı bilkülliye ref'etmişlerdir (Kur'ân'ı inkâr edip İslam adetlerinine bütünüyle son vermişlerdir) namaz kılanı oruç tutanı ve Kur'ân'a riâyet edeni katl iderler (Kur'an'ın gösterdiği yoldan gideni öldürürler). Çıhâr-ı yârın intikâmın cihet-i şarktan (dört halifenin öcünü doğu tarafından) almanız cihet-i gârbiyede (batı tarafında) olana da farz ve lâzımdur (yapılması gereklidir) bu kolaydır zirâ Memleket-i İslam içindedir. Heman bir şeyhleri ahz olunsa (ele geçirilse) şer'ile siyaset olunsa (idam edilse) ol tamam şâyi olsa (ortalığa yayılsa) kalan şeytanları karar edemeyüb (yerlerinde duramayıp) firar etmeleri mukarrerdir (kaçmaları kaçınılmazdır). Hızır Paşa kulunuza sual olunsun ve sâir (diğer) ol vilâyetlerde bulunan beylere ve kadılar olan kulunuza sual olunsun. Vasf olunandan bin mertebe ziyâdedir (gerçek durum anlatılandan çok daha fazladır). Ol Şeyh Bedrî'nin bedr-i mebsûs'i kâm ve kâl olunub diyâr-ı şarkda sünnet ve şeriât birûz-i bes ettiğiniz gibi oralarda da bes ve neşr olunub hayat ve imâret ola (bunları doğu tarafında söküp attığınız ve şeriâta uygun düzen kurduğunuz gibi oralarda da sünnet ve şeriat eserlerini yayınız ki huzur ve rahatlık ola) ve's selâmu aleyküm evvelen ve âhiren zâhiren ve bâtınen."[525]

31.2. Şeyh Bedreddin - "Et Teshil Şerhu Letâ'if ü'l İşârât" - Bitiş tarihi 3 Eylül 1415 - Mukaddime ve bitişten bir bölüm:[526]

Allâhü Teâlâ'nın Rahmân, Rahîm isimlerini okuyarak, yazarak ve bu isimlere sığınarak bu kitabımı yazmaya başlıyorum. Hamd, âlemlerin Rabbi içindir. Salât, Allâhü Teâlâ'nın rasûllerinin en

525 **Tezâkir-i Hüdâyi**, Azîz Mahmûd Hüdâyi Efendi (1541-1628), (Süleymaniye Kütüphanesi, nr. 2572).

526 **Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz**, (Hazırlayan: Şaban Er), Sayfa 364-365.

faziletlisi Muhammed sallallâhü aleyhi ve sellem için ve O'nun Ehl-i Beyti'nin ve Eshâb-ı Kirâmı'nın hepsi içindir. Bundan sonra Allâhü Teâlâ'nın pek zayîf kulu **Simâvne Kâdîsıoğlu Mahmûd** 'Allâhü Teâlâ, O'nu zâlimlerin elinden ve zâlimlerin zulmüne yardım edenlerin zulmünden kurtarsın, ayblarını örtsünve kalb aynasındaki ızdırâb tozlarını temizlesin' diyor ki; Allâhü Teâlâ, tevfîkıyla ve lutfuyla fıkh ilminde usûl ile furû'u ve ma'kûl ile menkûlü bir araya getirdiğim **'Letâ'ifü'l İşârât'** kitâbını yazmayı nasib etti. **Letâ'ifü'l İşârât** kitâbımdaki ma'nâların anlaşılması ilim tâlibleri için zor olduğundan istedim ki Letâ'ifü'l İşârât kitâbımdaki ma'nâların ve remzlerin düğümünü çözeyim, kapalı kalan hazinelerini açayım ve böylece maksadlarını anlamak, hazinelerine kavuşmak isteyenlerin işlerini kolaylaştırmış olayım. İşte bunun için hemen Letâ'ifü'l İşârât kitâbımı şer ve şerh etmeye başladım. Letâ'ifü'l-İşârât kitâbımın şerhi olarak bu şerhi te'lif etmeye Edirne'de Hicri 816 senesinin Şevval ayının sekizinde Pazartesi günü (1 Ocak 1414) başladım ve şerhi içine düştüğüm bir belâ, içinden çıkılması güç tehlike, hapis sıkıntısı, dâ'imi bir üzüntü, kalbi ızdırâb ile Hicri 27 Cemâzi'l-Âhir 818 Salı günü (3 Eylül 1415) İznik'te tamamladım. Eğer kalbim ve kâlıbım demirden olsaydı, ızdırâb ateşinden yanar, erirdi. Bu ızdırâbın eserleri günlerce sürüyor. Ey gizli lûtfları olan Allâh'ım, bizi korktuklarımızdan kurtar. Sonra tamamlanması kolay olsun ve ihtimâm edilsin diye kitâbımın adını 'Teshil' koydum. Allâhü Teâlâ, kemâle ermek ve tekmil etmek yollarını bize kolaylaştırsın.

Ebedi se'âdet ve rıdvân ehline delil, kılavuz, şekâvet ve tuğyân ehline huccet olması için hikmetleri gereği her asırda ve zamanda insanı tekmil edici kâmil ve mükemmil yaratan ve bu kâmil ve mükemmilin hikmetleriyle insanı süsleyen, irfân nuruyla bâtınını nûrlandıran Allâhü Teâlâ'ya hamd, Allâhü Teâlâ'nın peygamberi Muhammed aleyhisselâm'a, O'nun Ehl-i Beyt'ine, Eshab-ı Kirâm'ının ve halifelerinin herbirine ve Allâhü Teâlâ'nın bütün peygamberlerine 'aleyhimüsselâm' ve velilerine salât ederim. Bundan sonra, fıkh ilmine âid bu kitâb, tafsilâtlı fıkh kitâblarına ihtiyâç bırakmayacak bir kitâbdır. Bu kitâbımı, fıkh ilmindeki

rivâyetleri hatırlatmak için, kısa cümlelerle yazarak usûl ve furû mes'elelerini bir araya topladım. Maksadımı ifâde ve okuyana istifâde olmayacak kadar da kısa yazmadım. İlim tâliblerine bıkkınlık getirecek derecede de uzatmadım ve kitâbımın ismini **Letâ'ifü'l İşârât** koydum. Bu kitâbım İmâm-ı A'zam Ebû Hanife, İmâm-ı Şâfi'i radıyallâhüanhümâ gibi dinde müctehid ve İmâm-ı Ebû Yûsuf rahmetullâhi aleyh gibi mezhebde müctehid imâmların ictihâd farklarını latif işâretlerle işâret etmektedir. Râfizilik töhmetinden sakınmak için peygamberlerden ve meleklerinden başkası için salât okunmaz ya'ni 'Allâhümme salli' denmez. Yaz mevsiminin ilk günleri olan Nevruz ve son günleri olan Mihricân için bu isimle hediyye vermek câiz değildir. Kalânis (tâkke) giymekte bir mahzûr, bir kerâhet yoktur. Çünkü Peygamber efendimiz sallallâhü aleyhi ve sellem Hazretleri tâkke takmıştır. Bunun için siyâh renkli tâkkeden başka bir renkte tâkke giymemek mendûb olmuştur. Genç âlimin, yaşlı câhile takdim edilmesi ya'ni önüne geçmesi, geçirilmesi sahihdir, doğrudur. Kur'ân-ı Kerim hâfızının hatmini kırk günde yapması gerekir. Çünkü Peygamber efendimiz sallallâhü aleyhi ve sellem Hazretleri, İbn-i Ömer'e radıyallâhü anhümâ (Kur'ân'ı kırk günde oku) buyurmuştur. Tevfîkıyla ve lutfuyla bu kitâbımı güzelce tamamlamayı nasib eden Allâhü Teâlâ'ya hamd, Allâhü Teâlâ'nın resûllerinin efendisi, müttekilerin imâmı, ümmi peygamberi Muhammed aleyhis-selâm'a, O'nun tertemiz ve temizleyici Ehl-i Beyt'inin ve Eshab-ı Kirâm'ının hepsine kıyâmete kadar, devâmlı salât ve selâm ederim. Hamd, âlemlerin Rabbi Allâhü Teâlâ içindir.

31. 3. Şeyh Bedreddin - Câmi'u'l-Fusûleyn - Mukaddimeden bir bölüm:[527]

Allâhü Teâlâ'nın Râhmân ve Râhim isimlerini okuyarak, yazarak bu isimlere sığınarak kitabımı yazmaya başlıyorum. Şeri'atın şanını yüce kılan, Şeri'atı vesile ve şefaâtçı ederek rızâsına

527 **Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz**, (Hazırlayan: Şaban Er), Sayfa 358.

kavuşmaya çalışanları aziz ve kerim eden, bize, mahlûkâtının en hayırlısı Muhammed aleyhisselâm'ın ümmetinden olmamızı ve mahlûkâtının hepsine peygâmber olarak gönderdiği Muhammed aleyhisselâm'ın yoluna uymamızı tevfîkıyla ve lutfuyla nasîb eden Allâhü Teâlâ'ya hamd, Allâhü Teâlâ'nın kulu ve peygâmberi Muhammed aleyhisselâm'a, O'nun Ehl-i Beyti'nin ve Eshâb-ı Kirâmı'nın her birine salât ve selam ederim. Allâhü Teâlâ'nın **Simâvne Kâdîsı İsrâ'iloğlu** diye meşhur bu pek zayıf ve pek kıymetsiz kulu **Mahmûd** der ki; Mahmûd Oğlu Muhammed-i Üstrûşeni'nin "**Fusûl**" kitabı ile İmâmeddin'in "**Fusûl**" kitabına mutalli oldum, gördüm, okudum. Bu iki kitabın fetvâlar meselesin-de ve husûmetleri ve davâları halletmek meselelerinde en faydalı kitaplar olduğunu anladım. Her iki "**Fusûl**" kitabında tekrarlarını çıkararak ve tafsilâtlı taraflarını kısaltarak bu iki "Fusûl" kitabını bir araya getirdim. Her iki "**Fusûl**" kitabındaki ibâreleri, ayrıca şerhe ihtiyaç duyulmayacak kadar gâyet veciz, öz olarak yazdım. Bir mecmûa olarak hazırladığım bu kitabım her faslı, birçok aslı ve fer'i ve bunların delillerini ve senedlerini ihtivâ eden kırk fasldır. Kitabımın adını **Câmi'u'l-Fusûleyn** koydum. Kitabımı yazmaya Hicri 813 senesinin Cemâzi'l-Evvel ayında (Eylül 1410) başladım ve Allâhü Teâlâ'nın tevfîkıyla ve lütfuyla on aydan az bir zamanda 28 Safer 814 Cumartesi günü (20 Haziran 1411) tamamladım.

32. Kaynaklarda Bedreddin - Börklüce Eylemi

32. 1. Doukas / Dukas Tarihinde[528] Börklüce Eylemi:[529]

Mehmed (Sultan Mehmet Çelebi,), Cüneyd'i[530] o günlerde Kallipolis'e (Gelibolu'ya) geçirerek Istros (Tuna) Irmağı çevresinde ve Nikopolis (Niğbolu) havalisinde kendisine bazı yerler verdi... Ionia (İzmir) Körfezi girişinin doğu yanında, Khios (Sakız) Adası karşısında bulunan halk dilinde Stylarios diye anılan dağlık yörede[531] (Karaburun Yarımadası'nda) kendi halinde yaşayan sıradan bir köylü meydana çıktı o günlerde. Bu kişi, mülkiyeti olmayan yoksul Türkler arasında söylem ve önermede bulunuyor,

---

528 Doukas'ın tanıklığı ve aktarımı son derece önemlidir. Olay ve gelişmelerin yaşandığı sırada Cenevizlilerin ticari görevlisi olarak İzmir - Foça'da bulunmaktadır. Olaylarla ilgili gözlem ve tanıklık yaptığı gibi, ayrıca gelişmelerin içinde bulunanlarla görüşerek konuyla ilgili soruşturmalar yapmıştır.

529 Almancadan (Latince karşılaştırmalı) yeniden çevirdiğimiz bu metin için bkz.: Ducas, **Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae**, (Consilio, B. G. Niebuhrii C. F.), Bonnae Impensis E D. Weberi MDCCCXXXIV (1834).; Franz Babinger, **Schejch Bedr ed-dîn, der Sohn des Richters von Simâw**, Der Islam - Zeitschrift für Geschichte und Kultur des Islamischen Orients, Band 11, Heft 1, Berlin und Leipzig 1921, Sayfa 52-55.; Ayrıca bkz. Mikhaèl Doukas, **Tarih - Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, (Çeviren: Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, Sayfa 98-102.; Dukas, **İstanbul'un Fethi - Dukas Kroniği 1341-1462**, (Çevirmen: V. Mirmiroğlu), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2013, Sayfa 84-87.; Şerafettin Yaltkaya, **Simavne Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin**, (Hazırlayan: Hamit Er), Kitapevi Yayınları, İstanbul 1994, Sayfa 152-155.; Abdülbaki Gölpınarlı - İsmet Sungurbey, **Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin ve Manâkıbı**, Milenyum Yayınları, 2008, Sayfa 18-21.; Franz Babinger, **Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin**, (Çeviren ve Yayına hazırlayan: İlhami Yazgan), Lakitap Yayınları, Ankara 2013, Sayfa 66-71.; Necdet Kurdakul, **Bütün Yönleriyle Bedreddîn**, Döler Reklam Yayınları, İstanbul 1977, Sayfa 34-36. (Çevirideki yardımları için kızım Dr. Meral Avcı'ya teşekkürler.)

530 İzmiroğlu Cüneyd Bey. Aydınoğlu hanedanına mensup olan Cüneyd Bey, İzmir bölgesini ele geçirmesinden -bir olasılıkla babası da ele geçirmiş olabilir- ve yönetmesinden dolayı döneme ilişkin kayıtlarda İzmiroğlu Cüneyd Bey olarak da anılır.

531 Bu dağlık alanlar Karaburun Yarımadası'nda kuzeyden güneye doğru uzanan Bozdağlar ve bölgenin en yüksek dağı olan Akdağ çevresi olabilir.

onlar arasında öğretisini yayıyordu. Buna göre, kadınlar dışında bütün yiyecekler, giyecekler, sürüler, topraklar / ekilmiş tarlalar, kağnılar / arabalar, çiftçilikle ilgili bütün araç ve gereçler ortak mal olmalıydı.[532] Söyleminde diyordu ki, "Ben senin evini (üretim ve kullanım araçlarını) kendi evim gibi tasarruf edebilmeliyim, sen de benim evimi kendi evin gibi tasarruf edebilmelisin. Kadınlar bunun dışındadır." Buna benzer söylemlerden hoşnut olan köylüleri (sıradan halkı) kendi tarafına çevirdikten sonra, aynı tutumla Hristiyanların dostluğunu da kazanmak için çaba harcıyordu. Bu amaçla, topluluklar arası ilişki kurmaya çalışırken köylünün ifâdesine göre açıkça diyordu ki, "Eğer ki Türklerden herhangi birisi, Hristiyanların Tanrı'ya saygı göstermediğini öne sürerse (dinsiz / inançsız olduğunu söylerse), bizzat kendisi Tanrı'ya saygısı olmayan (dinsiz) biridir.' Çevresinde bulunan herkes, karşılaştığı Hristiyanlara Hakk'ın temsilcisi gibi son derece saygılı davranıyor, dostâne ilişkiler kuruyor, birlikte Tanrı'ya dua ediyorlardı."[533]

Çevresinde bulunan herkes, karşılaştığı Hristiyanlar ile dostane ilişkiler kuruyor, birlikte Tanrı'ya dua ediyorlardı. Kendisi Sakız Adası'nda bulunan ruhani papaza ve yetkili kişilere sürekli haber göndererek kendi tutum ve yaklaşımlarını aktarıyordu. Kimsenin mağdur olmayacağını, Hristiyanlığın bu toprakların bir parçası olduğunu söylüyordu. O zamanlar Sakız Adası'nda

532 "İnsanlar arasında malların müşterek kullanılması gerektiği düşüncesini anlatıyor, öneriyordu."

533 Bu noktada eylemciler arasında bu bilincin oluşmasında Bedreddin'in şu yaklaşım ve söyleminin etkili olduğu düşünülebilir: "İnsanların inançları üzerinde düşün; yollar çok çeşitlidir; tatmayan bilmez. İsa Aleyhisselâm, madde olan vücudu ile ölü, ruhu ile diridir. İsa, Tanrının ruhudur; yani onun ruh yönü daha üstündür. Ruh için ölüm olmayacağından 'İsa ölmedi' dediler." Şeyh Bedreddin, **Vâridât**, (Çeviri: Cemil Yener), Sayfa 73. Menâkıpnamede benzeri söylemi Bedreddin'in ziyaret ettiği Sakızlı keşişlerin ağzından Hafız Halil de aktarmaktadır: "Dinde ayrıysak nola iy sırr-ı Hak / Rabbimüz birdür kamumuz abd-i Hak / Çok tazarrû itdi bunlar Şeyh'e pes / Şeyh de rızâ gösterüb itdi nefes /...Dinledi Şeyh bunların sözün biraz / Gördi hiç bunlarda yok aslâ garâz." Halîl bin İsmâîl bin Şeyh Bedrüddîn Mahmûd, **Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı**, (Hazırlayanlar: Abdülbâki Gölpınarlı - İsmet Sungurbey), Eti Yayınevi, İstanbul 1967, Sayfa 90-91.

Turloti[534] diye bilinen manastırda Giritli yaşlı bir rahip yaşıyordu. Bir gün bu sahte rahip ona iki dervişini gönderdi. Kafaları traşlı, ayakları çıplak, üzerlerinde tek parça bir örtü bulunan bu garip dervişler Giritli rahibe, sahte rahibin mesajını ilettiler: "Ben de senin gibi dünya zevklerinden uzak bir yaşam sürüyorum, ibadet ettiğin tanrıya ben de ibadet ediyorum. Gece vakti gürültü etmeden denizin dalgalarını yaya olarak sessiz bir şekilde geçip sürekli senin yanında bulunuyorum." Sahte rahip tarafından kandırılan gerçek rahip, 'Samos (Sisam) Adası'nda Tanrı yolunda inziva hayatı sürdürürken bu köylünün kendisi gibi inziva hayatı yaşayan yoldaşı olduğunu ve hergün kendisine gelerek görüşmede bulunduklarını' söylemek gibi onun lehinde anlatımlarda bulunuyordu. Hatta talebimi yerine getirerek benim, bu satırları yazan kişinin huzurunda, bir sürü başka gariplik içeren olayları da anlattı.

Yukarıda bahsettiğimiz Sultan Birinci Mehmed'in atadığı / görevlisi, o ilin yönetimini üstlenen Sousman'ın[535] oğlu ordu topladı. Bölgenin paşası olan bu kişi, sahte rahibe karşı hareket ettiyse de Stylarios'un (Karaburun'un) dar ve sarp geçitlerinden ileriye gidemedi. Stylarios yöresinin halkı (Karaburunlular) altı bin kişiden oluşan bir birlik topladı. Dağlarda boğazların sarp yerlerini denetim altına aldılar ve Paşanın ordusunu yenilgiye uğratmayı başardılar. Bu olay üzerine Börklüce Mustafa taraftarlarının (yoldaşlarının) güveni daha da arttı ve ilahiler (deyişler) söyleyerek kendisini yücelttiler. Peygamberin ismini taşıyan bu kişinin manevi gücüne inanan büyük kalabalıklar da eyleme katıldı. Bu arada zarkula[536] başlığı takmanın gerekli olmadığını, sıradan tek bir parça kumaş ile örtünmenin de yeteceği yönünde düşünce belirterek böyle giyinmeye başladılar. Artık Türklükten çok Hristiyanlığa meyletmişlerdi.

---

534 Kaynaklarda adı geçen manastırla ilgili başka bir kayda rastlanmıyor.

535 Bulgar Prensi, doğumu 1350, ölümü 1395.

536 **Zarkula**: Osmanlılarda başa takılan bir çeşit külâha benzer, rengi mor ve ak olan başlık.

Bu yenilgiden sonra Sultan Birinci Mehmed'in Paşası Lydia / Saruhan Vâlisi Ali Bey'e Stylarios / Karaburun bölgesi halkı üzerine saldırı emri verildi. Emrinde bulundurduğu Aydın ve Saruhanlı askeri birliklerle Karaburunlulara karşı saldırıya geçtiler. Dağların giriş yollarını tutan Karaburunlular saldırıya geçen birlikleri ağır biçimde yenilgiye uğrattılar. Yenilen Ali Bey, buyruğunda bulunan sağ kalanlarla birlikte Manisa'ya kaçarak hayatını zor kurtarabildi.

Sultan Birinci Mehmed bu feci durumdan haberdar olunca henüz çocuk olan oğlu Murat'ı ve çok güvendiği veziriâzam Bayezid Paşa'yı, Rumeli ordusuyla birlikte Börklüce'nin üzerine gönderdi. Bthynia (Alt Marmara), Phrygia (Anadolu tarafı), Lydia (Saruhan), Ionia'dan (İzmir çevresinden) yardımcı kuvvetler toplayan Bayezid Paşa karşı konulması zor saldırılarla, dervişler tarafından savunma hazırlıklarının yapıldığı dağa doğru ilerledi. Yol üstünde ihtiyar, genç, erkek, kadın kime rastladıysa hepsini kılıçdan geçirdi. Sonuçta tek gömleklilerin mevzilendikleri dağa vardılar. (*Cehennem Vadisi bölgesinde kanlı çatışmalar gerçekleşirken Osmanlı ordusu bir taraftan Sakız Adası tarafındaki kaçış limanlarını tutuyordu. Etrafı çevrilen ve yandaşları büyük bir kıyıma uğrayan Börklüce, geriye kalan taraftarlarla Bülmüş Boğazı'ndan Azap Yeri'ne doğru çekilip oradan Sakız Adası'na kaçmayı denedi. Fakat oraya vardığında deniz tarafının Osmanlı gemilerince çevrildiğini gördü.*)[537] Burada girilen çatışma sonunda Şehzade Murad'ın buyruğunda bulunan ordu çok büyük kayıp verdi. Fakat Börklüce ve dervişleri de daha fazla dayanamayarak adanın kuzeyine doğru çekildi. Burada artık daha fazla gidecek yeri bulunmayan tek gömlekliler yenildiler ve tutsak edildiler. Börklüce'de oradaydı. Onları yakalayan düşmanları zincire bağlı olarak Ephesos'a / Efes'e (Selçuk'a) getirdi. Börklüce'ye orada her türlü işkence yapıldı, fakat işkencelerle onun ikrârından / yolundan

537 İlhami Yazgan tarafından yapılan çeviriride yayınlanan, hangi metinden alındığını tespit edemediğimiz parantez içindeki bu bölüm diğer çevirilerde bulunmuyor. Fakat önemli bir ayrıntı. Bkz. Franz Babinger, **Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin**, Lakitap Yayınları, Ankara 2013, Sayfa 70.

döndürülemeyeceğini anladılar. Kollarından ve ayaklarından çarmıha gererek çivilediler. Elleri kalaslara çakılmış kolları açık biçimde bir devenin üstüne bağlayarak yerleştirdiler. Büyük bir zafer alayı gösterisiyle şehrin içinde dolaştırdılar. Kendisine son derece sadık dervişlerini de gözü önünde katlettiler. Katledilenler, "Dede Sultan iriş"[538] sözünden başka hiçbir söz söylemediler. Hepsi de gülümseyerek can verdi. Kendisine son derece sadık olan dervişleri uzun süre onun ölmediğine, hayatta olduğuna inanmaya devam ettiler. Daha önce adı geçen, olaylardan sonra kendisiyle tesadüfen görüştüğüm dünyadan elini eteğini çekerek yaşamını sürdüren Giritli keşiş de aynı inancı taşıyordu. Keşişle konuşup bu olaylar için düşündüğünü sorduğumda, bana verdiği cevap şöyleydi: 'O (Dede) ölmedi. Yaşamına Samos (Sisam) Adası'nda bıraktığı yerden eskisi gibi devam ediyor' dedi. Ben elbette bunları aklın alabileceği olaylar saymadım, bu hayâl ürünü anlamsız sözlere de önem vermedim.

Bayezid'e gelince kazanılan zaferden sonra çocuğu (Şehzade Murad'ı) yanına aldı. Bütün Asya'yı (kastedilen Batı Asya) ve Lydia'yı (İç Ege'yi) bir uçtan bir uca geçerek, yoksulluk içinde, neleri varsa paylaşarak yaşayan Türk dervişlerinin tamamına ölümün acı şerbetini içirdi. Phrygia'yı (Çanakkale Boğazı'ndan İç Ege'ye doğru uzanan bölge) ve Elispont'u (Çanakkale Boğazı) geçerek Adrianupolis'e (Edirne'ye) vardı. Çelebi Mehmet'in huzurunda oğlu Murad'ın galibiyetini (kazandığı zaferi) takdim etti. Bunun üzerine Çelebi Mehmet de armağan olarak oğluna Amasya Sancak Beyliğini ve Kapodokya bölgesini ihsan etti."[539]

---

538 Özgün metinde Türkçe olarak "Dede Sultan iriş", Latinceye çevriminde "Başrahip yetiş" biçiminde verilen söylem, Almancaya "Vater Sultan komme herbei!" - "Baba Sultan gel / yetiş artık" şeklinde çevrilmiştir.

539 Doukas metninin Latince aktarımı için bkz. Ducas, **Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae**, Editio Emendatior et Copiosior, Consilio, B. G. Niebuhrii C. F. Instituta, Auctoritate, Academiae Litterarum Regiae Borussicae Continuata, Impensis Ed. Weberi, Bonnae MDCCCXXXIV (1834), Sayfa 111-115.

32. 2. Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî - Tevârih-i Âli Osman'da Börklüce Eylemi: [540]

Sultan Mehmed kim Yurusa kondı, İstanbul tekvüri gemiler göndürdi. Sultan Mehmedi Rum Eline geçürdi. Musa işitdı kim Sultan Mehmed kendüye geli yürür heman Edreneye kalkdı. Laz vilâyetine yakın vardı. Sultan Mehmed vardı, Encügece kondı. Evrenüz oğlı Ali Beg anda geldi. Encügezde göçdiler. Ol gün Mıhaloğlı Yahşı Beg geldi. Mihal hod Musanun begler begisiyidi. Oğlını kendü göndürdi. Elhasılı Sultan Mehmed Edreneye vardı. Ve cemi begler kaçdılar. Sultan Mehmede geldiler. Musanun yanında akıncı kaldı ancak. Samakovda uğraşdılar. Musa kaçdı. Atı çamura çökdi. Kendinün bir kulu var idi. Terzi Saruca derler idi. Musanun atınun sinirin çaldı. Musayı dutdı. Sultan Mehmede getürdi. Ahşamın çadırda maslahatı neyise gördiler. Ol gece gene Bursaya dedesi yanına göndürdiler. Mıhalı dutdılar. Tokada, Bidevi çardağa göndürdiler. Sultan Mehmed ayda bin akça ulufe etdi. Ve Sımavna kadısı oğlın dahı oğlı, kızıyilen İznike göndürdiler. Sultan Mehmed ana dahı ayda bin akça ulufe etdi. Musanun kulı Azab Beg kaçdı. Eflaka gitdi. Rum Eli Sultan Mehmede feth oldı. Etrafun beglerine elçi göndürdiler.

Bu Bâb Anı Beyan Eder Kim Sımavuna Kadısı Oğlı Kadı-Asker İlen Kethüdası Börklüce Mustafa Kara Buruna Varub Noldığınun Halın Beyan Eder, Bildürür.

Sımavuna Kadısı oğlu kim İznige geldi, Mustafa Aydın Eline vardı. Andan Kara Buruna vardı. Ol vilayetde haylı murayılık etdi. Aydın vilayetinün çoğın kendüye döndürdi. Ol dahı bir neve tertib

---

540 Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıki, **Tevârih-i Âl-i Osman**, (Osmanlı Tarihleri I içinde), (Düzenliyen: Çiftçioğlu N. Atsız), Türkiye Yayınevi, İstanbul 1947, Sayfa 148, 153-154.; **Âşıkpaşazâde Tarihi (1285-1502)**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Bilge Kültür Sanat Yayını, İstanbul 2013, Sayfa 114, 122-125.; Âşıkpaşazade, **Hâzâ Menâkıb u Tevârîh-i Âl-i Osman**, (Osmanoğulları'nın Tarihi), (Çeviri: Kemal Yavuz - M. A. Yekta Saraç), K Kitaplığı, İstanbul 2003, Sayfa 418, 426-428.; Ayrıca bkz. **Die Altosmanische Chronik des ĀŠIKPAŠAZĀDE**, (Friedrich Giese), Otto Zeller Verlag, Osnabrück 1972.

kurdı. Elhasılı kendüye nebi dedürdi. Bu tarafdan Sımavuna Kadısı oğlı bunu işidicek Börklücenün kim hâli terakki itdi, İznikden kaçdı. İsfendiyar Bege vardı. Andan gemiye bindi. Eflaka gitdi. Bu yana geldi. Ağaç denizine girdi. Ve illa Börklüceyile ittifakı var idi. Sultan Mehmed dahı Bayazıd Paşayı ve oğlı Murad Hanı bile göndürdi. Vardılar. Kara Burunda Börklüceyile bulışdılar. Mubalaga ceng olındı. İki tarafdan haylı adam kırıldı. Ahır ceng arasında Börklüceyi paraladılar. Ol vilayeti dohtatdılar. Giderecek adamların giderdiler. Beg kullarına timar verdiler. Bayazıd Paşa gene Manisaya geldi. Dorlak Hu Kemali anda buldı. Anı dahı bir müridiyile asa kodılar. Sultan Mehmed Serüze gitdi kim vara, Selenige düşe. Bu tarafdan Sımavuna Kadısı oğlı kim Ağaç Denizine girmiş idi, birkaç bedbaht sofılar göndürdi vilayetlere kim: "Gelün! Şimden gerü padişahlık benümdür. (bana virildi) Taht bana müsehhardur. (Şimden girü) sancak isteyen gelsün. Ve timar isteyen, subaşılık isteyen gelsün" dedi. Elhasılı her maksudı olan gelsün" dedi kim "Ben şimden gerü huruc etdüm. (şimdi girü ben hurûc itsem gerek.) Bu vilayetde halife benem. Mustafa Aydın elinde huruc etdi. Ol dahı benüm hizmetkârumdur" dedi. Bu şimdik sofılar dahı eydürler ki: "Biz dervişlerüz hak içün" derler. Derviş degüllerdür. "bir gün şeyhümüz huruc eder. Biz dahı bekler olurız" deyüb eydürler.

Bu Bâb Anı Beyan Eder Kim Sımavuna Kadısı Oğlı Ve Ahval Neye Yetişdi, Anı Beyan Eder.

Ağaç Denizinde durarak hadem ve haşem haylı şevket hâsıl etdi. Anun içün kim sancaklar e subaşılıklar adadı. Ve haylı duvıcalar dahı anına vardı. Ve timar erleri kim Musa yanında Sımavuna Kadısı Oğlı kadı-asker iken timar alı verdügi adamlar dahı yanına geldiler. Amma varan halk gördiler kim bunun işinde hayır yok, heman Sımavuna Kadısı Oğlını dutdılar. Serüzde Sultan Mehmede getürdiler. Sultan Mehmed yanında olur idi, Mevlana Haydar derler idi, Acemden yenile gelmiş bir danışmend var idi. Ana sordılar kim: "Bunun halı nicedür? Bu bir danışmend kişidür" dediler. Mevlana Haydar eyitdi: "Kanı helaldür amma malı haramdur" dedi. İletdiler. Bazar içinde bir dükkân öninde asa

kodılar boğazından. Sonra birkaç cünüb müridler indürdiler. Vardılar, anı mezar etdiler.

Danışmend beglik ister gör asıldı
Çürük ok atdı hem yayı yasıldı
Heva-yı nefs anı başdan çıkardı
Uzun sanuları kırdı kısıldı
Dilerdi ceng edeydi padişahlan
Dahı uğraşmadın sındı basıldı
İki oğlın kodı İznikde gitdi
Yanında çok sofî başı kesildi

Sual: İman ile mi gitdi ve ya imansuz mı gitdi?

Cevab: Allah bilür ancak. Hayatında ve mevtinde bilmezüz itikadı nenün üzerineyidi, hem canın dahı ol itikad üzerine mi verdi.

Çürük sofî dili Allah'ı söyler
Gönülde altun u akçayı soylar
Gayet eyisi dir olsa pilav çok
Çalıcılar gibi ol toyı soylar
Yalancı sofîlar çok kopdı şimdi
Uyub delülere soyını soylar
Kimi der şeyhümüz sultan olısar
İnanur ana uyar zankı huylar

32. 3. Mevlânâ Mehmed Neşri - Kitâb-ı Cihan-nümâ'da Börklüce Eylemi:[541]

Hikâyet-i hurûc-ı İbni Kadi Simavne fi Rumeli ve Börklüce fi Karaburun

Şöyle rivâyet olunur ki, ol vakit ki Sultan Mehmed karındaşı Musa Çelebinin işini tamam etti, andan Simavne kadısı oğlu ki, Şeyh Bedreddin derlerdi, Musa Çelebi'nin kazaskeridi. Sultan ana ulûfe tayin edip İznik'e sürmüştü. Ve bu Simavne kadısı oğlunun bir kethüdâsı varidi adına Börklüce Mustafa derlerdi, ol Karaburuna varıp ol vilâyette hayli bâri mürâilik edip Aydın vilâyetinin ekserini kendisine döndürüp ol yerde velâyet davasını edip halkı ibâhat mezhebine davet etti hatta illerde meşhur oldı. Simavne kadısı oglu anı işidicek kaçıp İsfendiyara varıp andan Agaç Denizine varıp makam tuttu. Amma Börklücenin anınla ittifakı bile idi. Sultan Mehmed dahı bunların fesadını işidip Bayezid Paşayı Börklücenin üzerine gönderdi. Bunlar dahı Karaburuna varıp mübâlaga ceng ettiler. Tarafeynden çok âdem hasâret oldu. Ahir ül-emr Börklüce ceng arasında bulunup helâk oldu. Ve dahı müfsitlerden ol iklimi aralayup pâk oldu. Ve dahı Hû Kemal derlerdi bir torlak var idi birkaç yüz torlaklar ve âşıklar yanınca çengler çegâneler ile illerde gezip enva-ı fesad ederler idi. Andan Bayezid Paşa Börklücenin işini tamam edip Manisaya gelip Torlak Hû Kemali anda bulup anı dahi birkaç müridüyle boğazından asa kodu. Sultan Mehmed ol hinlerde Sereze gelmişdi fikri buydu kim Selânike düşeydi. Ve bu taraftan Simavne kadısı oglu kim Agaç Denizine girmişti birkaç bedbaht sofi adınluları etrafa gönderdi ki 'şimden geri bana gelin muti olun padişahlık bana verildi yer

---

541 **Kitâb-ı Cihân-nümâ - Neşri Tarihi, II. Cilt**, (Yayınlayanlar: Faik Reşit Unat - Mehmed A. Köymen), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1957, Sayfa 543-547.; Ayrıca bkz. **Ğihânnümâ - Die Altosmanische Chronik des Mevlânâ Mehemmed Neschrî, Band I** (Cilt 1), (Theodor Menzel - Franz Taeschner), Otto Harrassowitz Verlag, Leipzig 1951.; **Ğihânnümâ - Die Altosmanische Chronik des Mevlânâ Mehemmed Neschrî, Band II** (Cilt 2), (Theodor Menzel - Franz Taeschner), Otto Harrassowitz Verlag, Leipzig 1955.; Mevlânâ Mehmed Neşri, **Cihânnümâ**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Çamlıca Yayını, İstanbul 2008, Sayfa 251-253.

yüzüne ben halife olsam gerek her kime kim sancak ve subaşılık gerek gelsin benim yanıma her kimin ne maksûdu varsa gelsin ki şimdengeri sâhib-hurûcum. Ve Börklüce Mustafa dahı Aydın ilinde hurûc etti ol dahı benim müridimdir benim için hurûc etmiştir' dedi. Pes Agaç Denizi içinde durarak yanına hayli hadem u haşem cem oldu. Ve bil-cümle evbâştan ve eclâftan hayli cemiyet ki tahassül etti. Ve Musa Bey yanında kazaskerken timar alıverdigi kimseler hep yanına derildiler. Amma yanına varanlar gördüler ki bunun hiçbir işinde hayır yok. Beylige kast etmege ister. Heman Simavne kadısı oglunu tutup Serezde Sultan Mehmede getirdiler. Acemden yenile gelmiş bir danişmend var idi Mevlânâ Haydar derlerdi Sultan Mehmedin yanında olurdu. Ana Sultan Mehmed sordu kim 'bunun gibi iş edenin Şer'ân hali nicedir bu dahı asılda bir danişmend kişidir' dedi. Mevlânâ haydar eyitdi 'Şer'an bunun katli halâl amma malı harâmdır' dedi. Ve kendi dahı öyle fetva verdi. Andan Simavne kadısı oglunu pazara iledip bir dükkân önünde ber-dâr ettiler. Bir nice günden sonra cünüb müridlerinden birkaçı gelip defn ettiler. Şimdi dahı ol diyarda müridleri vardır anlardan garâib nesneler nakl ederler ki demek olmaz.

32. 4. Muhyiddin Cemâli - Tevârih-i Âl-i Osman'da Börklüce Eylemi:[542]

Rûm-ili beglerin kim vardur ise Sultan Mehmed'e geldiler Sultan Musa'nun katunda hemân akıncı kaldı Sultan Mehmed Edirneden çıkdı Sofyaya vardı Samakovda Musa ile buluşup uğraşdılar Musa sındı kaçdı kaçarken atı çamura çökdi Musa'nın bir

542 Tevârih-i Âl-i Osman, Muhyiddin Cemâli, Staatsbibliothek zu Berlin / Königlichen Bibliothek zu Berlin, Nr. 207 ("Königlichen Bibliothek zu Berlin / Berlin Kral Kütüphanesi" adı, 1918 yılından itibaren "Staatsbibliothek zu Berlin / Berlin Devlet Kütüphanesi" olarak değiştirilmiştir. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Fotokopi Arşiv Bölümü Nr. 378. Varak 39a-39b, 40b, 41a-41b, 42a. Ayrıca bkz. Muhyiddin Cemâli'nin Tevârih-i Âl-i Osman'ı, (Hazırlayan: Hasan Hüseyin Adalıoğlu), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990, Sayfa 52, 54-55. Metin çevrimi, Giese yayınıyla karşılaştırmalı yayına hazırlanmıştır. Friedrich Giese, Die Altosmanischen Anonymen Chroniken Teil I, Breslau 1922.

kulı vardı adı Saruca idi Musa'nun atını urup sinirin çaldı Musa düşdi Saruca Musayı tutdı Mehmede götürdi Musanun ol gice çadırda kaydın gördiler Mihal oğlı Mehmed Begi tutdılar Tokata gönderüp haps itdiler Simâvna kâdısını tutup oğlıyla ve kızıyla İznike gönderdiler ayda bin akçe ulûfe eylediler Azap Begi kaçup Eflaka gitdi tamâm Rûm-ili tamamet Sultan Mehmede döndi... Bu tarafdan ol vakt kim Simâvna kâdısı oğlı Bedreddin ki Musa zamanında kâdıasker iken şeyhin yanında kethüdâsı idi Börklice Mustafa dirlerdi bir şeyh var idi İznige sürgün geldikde Börklice Mustafa Aydın iline vardı andan Karaburuna vardı ol vilâyetlerde hayli müzâyakalar gördi Aydın ili vilâyetin kendüye döndürdi her nev'a tertip kodı hâşâ kendüye peygamber da'vâsın ayıtdı bunun gibi hayli herzeler söyledi bu tarafdan Simâvna kâdısı oğlı Şeyh Bedreddin dahı bunı işitdi kim Börklice Mustafa terakkîdedür bu dahı İznikden kaçdı İsfendiyâra vardı yanında tururken bir gice gemiye bindi Eflâk iline geçdi gelüp Agaç denizine girdi ve 'illâ kim Börklice Mustafa ile dahı ittifakları vardı' dirler Sultan Memed Bâyezid Pâşâyı ve oğlı Muradı Karaburuna gönderdi Börklüce Mustafa ol vilâyetlerde hayli şevket dutdı baş kaldırmış idi iki üç bin âdem yanına dirildiler idi Bâyezid Pâşâ ile Sultan Murad varub Karaburunda Börklice Mustafa ile buluşub hayli ceng itdiler mübâlâğa ceng oldı iki tarafdan hayli âdem kırıldu âkıbet Börklüce Mustafayı anda yaraladılar ol hayli halkı kırub vilâyeti zabt itdiler ve ol vilâyeti beg kullarına (tımâr) virdiler Bâyezid Pâşâ girü Manisaya geldi Torlak Yahudi Kemâli[543] dahı anda buldılar ol dahı bir iki bin torlag ile ceng ü çegâne ile iller azdurub yürürler idi gelüb anları dahı tagıtdılar Torlak

543 Giese yayınında ve diğer Anonim Tevârih-i Âli Osmanda ve elimizde bir kopisi bulunan "Menâkıb-ı Âl-i Osman"da "Torlak Hû Kemâl". Burada iki yerde "Yahudi" olarak aktarılmaktadır. Bkz. **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman -F. Giese Neşri-**, (Hazırlayan: Nihat Azamat), Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Yayını, İstanbul 1992, Sayfa 58.; **Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000, Sayfa 64.; **Menâkıb-ı Âl-i Osman**, Ankara Milli Kütüphane Arşivi, No: 4321, Varak 22a. Kimi kayıtlarda ise "Torlak-ı Hûdîn Kemal" olarak geçmektedir. Bkz. **Anonim Zikr-i Müluk-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Meral Pekmezci), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü, İstanbul 1988, Sayfa 66.

Yahudiyi bir müridiyle ile asakodılar... Hikâyet bu tarafdan dahı Sultan Mehmed Siroza[544] gelüb Selânike düşdi egridi dururken Simavna kadısı oglı Agaç denizinden çıkdı birkaç bedbaht sûfiler gönderdi kim Zagra ovasına varalar gelün diyeler halka eyitdiler kim "Şimden girü beglik benimdür ve taht bana değdi bana Melik Mehdî dirler[545] sancak açayın hurûç ideyin" didi vardılar ol sûfiler Zagra ovasına davet itdiler anlar dahı geldiler andan uydular andan sonra hurûc itdi ol vakit henüz Mustafa sag idi çün Şeyh Bedreddin Agaç denizinden çıkdı hayli hadem u haşem sûfiler yanına cem oldılar ol Musa Çelebinin yanında kâdıasker iken mansıplar alıvirüp dururken nice kendü tâbileri ve muhibleri vardı cümle yanına geldiler sonra gördüler kim onun işinden hayır gelmez tagıldılar sehel kimesne kaldı Sultan Mehmed işitdi hayli adem gönderdi Zagra tarafında bulup tutdılar Siroza Sultan Mehmede iletdiler andan Sultan Mehmed sordu kim bunı öldürmenin günâhı varmıdur' didi meger ol zamanda Mevlâna Halil[546] dirlerdi bir ulu dânişmend vardı Acemden gelmişdi ol fetva virüp 'kanı helâl malı harâmdur' didi anun sözüyle Siroz çarşusında bir dükkân önünde berdâr itdiler mezarın anda kodılar.[547]

---

544 Serez.

545 1829 yılında İngilizce yayınlanan nüshada da kendini "El Mehdi" olarak tanımladığı belirtilmektedir. Muhtemel ki çeviride doğrudan bu nüsha ya da bu kaydın geçtiği benzeri bir nüsha kullanılmış olabilir. Bkz. Edward Upham, **History The Ottoman Empire, Vol. I** (Cilt 1), Edinburgh 1829, Sayfa 135-136.

546 Bu isim, bir tanesi hariç, Giese ve elimizde bulunan "Anonim" metinlerinde Haydar ya da Hayder olarak geçiyor

547 Bu metinle uyum içinde olan "Anonim Tevârih-i Âl-i Osman"lar büyük ölçüde birbiriyle de benzerlik içindedir. Karşılaştırma için şu nüshalara bakılabilir: **Anonim Zikr-i Müluk-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Meral Pekmezci), Sayfa 66-67.; **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Ahmet Akgün), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1988, Sayfa 22, 23-25.; **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Ali Birbiçer), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1989, Sayfa 65, 67-68.; **Anonim Hikâye-i Âl-i Osmân**, (Hazırlayan: Lilien Buzaş), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990, Sayfa 72.; **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Hasan Ayhan), Marmara Üniversitesi

32. 5. "Histoire Universelle, L'Histoire de L'Empire Ottoman" da Börklüce Eylemi:[548]

Mehmet Çelebi'nin kardeşi Musa'ya karşı yönelmesinden bir süre önce Cüneyt Bey Trakya'yı terk ederek (Küçük) Asya'ya geçmiş, orada İzmirlilerin ve Tirelilerin katılımıyla bir ordu oluşturmuştu. Efes'i almış, Süleyman (Çelebi)nin görevlendirdiği valiyi ortadan kaldırarak egemenliği yeniden ele geçirmişti. Mehmet Çelebi, ele geçirdiği kalelerin kendisine teslimini istedi, fakat Cüneyt Bey buna yanaşmadı ve Mehmet Çelebi üzerine yürüdü... Bu sıralarda Börklüce Mustafa[549] adında bir Türk köylüsü gönüllülük temelinde bir fakirliği (zenginliğin paylaşılması anlamında), kadınların dışında bütün malın/mülkün (iktisadi varlıkların) ortak hale getirilmesini savunuyordu. Başı açık ve ayakları yalın olarak sırtında yalnızca bir gömlekle dolaşıyordu. İlk kez İonya (İzmir) körfezinin ağzında, Sakız Adası'nın karşısında Stilaire adında bir dağın (Karaburun'daki Bozdağlar ya da Akdağ Tepesi olmalı) yakınında ortaya çıktı. Kendi yolundan gidenler / yoldaşları Hristiyanları çok sevdiklerini, hatta onlarla aynı inanca sahip olduklarını açıkça beyan ediyorlardı. İki yoldaşını Candie'de (Kandiye'de) yaşlı bir Rum keşişine gönderdi. Bu keşiş övgüleriyle Börklüce'yi olağanüstü yüceltti. Samos (Sisam) Adası'nda kendisiyle birlikte manastır hayatı yaşadığını her yerde anlattı. Her gece kendisiyle sohbet edebilmek için yürüyerek denizi geçtiğini de herkese söyledi. Doğruyu söylemeyen Börklüce bu şekilde geleceğini keşişe haber göndererek

---

Türkiyat Araştırmaları Enstütüsü, İstanbul 2003, Sayfa 38-40.; **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Cihan Çimen), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006, Sayfa 64.; **XVI. Yüzyıla Ait Bir Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Şamil Çan), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler. Enstitüsü, Kütahya 2006, Sayfa 76-78.; **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Alper İğci), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011, Sayfa 22-24.

548 **Histoire Universelle, L'Histoire de L'Empire Ottoman, Tome Dix-Neuvieme**, (Cilt 19), Paris 1783, Sayfa 172-176.

549 Bu isim özgün metinde "**Percligia Mustapha**" olarak geçmektedir.

bildirmişti. İonya (İzmir ve çevresi) valisi Susman'ın[550] oğlu Börklüce'nin üzerine yürüdü. Gerçek derviş olmayan bu kişinin yoldaşları, kendisiyle birlikte dağlarda yaşayan altı bin kişi Susman'ı yenilgiye uğrattı. Börklüce Mustafa, Lydia[551] valisi Hali Bey'i de[552] yenmeyi başardı. Askerlerinin büyük çoğunluğu kurtulamadı, kılıçtan geçirildi. Bu yenilginin duyulması üzerine Mehmet Çelebi, sadrazam Bayezit Paşa ile birlikte on iki yaşındaki oğlu Murat'ı Börklüce'nin üzerine gönderdi. Buyruklarında bulunan askeri birlikler sarp dağ geçitlerini geçmekte zorlandılar. Önlerine kim çıktıysa tamamını katlettiler. Üzerlerinde bir gömlekten başka giyecek bulunmayan bu dervişler tarafından savunulan yere geldiklerinde oldukça şiddetli bir direnişle karşılaştılar. Ancak yüksek miktarda kayıp verdikten sonra gerçek olmayan dervişle, ona inananları teslim olmaya zorlayabildiler. Hiçbiri yaptıkları eylemin yanlışlığını kabul etmedi. Pişmanlık göstermediklerinden dolayı tamamı katledildi. Sahte derviş olan bu kişiye (Börklüce'ye) her türlü işkence yapılmasına karşın inadının, direnişinin üstesinden gelinemedi. Sonunda bir çarmıha çivilendi. Ephese / Efes şehrinde bu şekilde dolaştırılarak gösterildi. Börklüce'nin ölmediği söylentisi yoldaşları arasında yayıldı. Ducas'ın görüştüğü bir keşiş de ölümüne inanmadığını belirtti. Bayezit Paşa ordusuyla birlikte Küçük Asya ve Lydia'yı (İç Ege'yi) boydan boya geçerek gönüllük temelinde yoksulluğu savunan bütün Türk dervişlerini katletti.

Görülüyor ki, bu kayıtlar içerisinde birbiriyle örtüşmeyen kayıtlar / boyutlar olduğu gibi, birbirini tamamlayan, destekleyen çok önemli ayrıntılar var. Bu bağlamda "gerçek ayrıntıda gizlidir" yaklaşımını unutmadan değerlendirmekte fayda var.

---

550 Kaynaklarda "Susman", "Sousman" ya da "Susmanu" olarak kaydedilen bu kişi, Türk kaynaklarında "Şişman" olarak anılır.

551 Saruhan / İç Ege bölgesi.

552 Osmanlı yönetiminin eline geçen Saruhan'da sancak beyliğine atanan Ali Bey.

32. 6. Anonim Tevârih-i Âl-i Osman'da Börklüce Eylemi[553]

Sultan Mûsa üçbuçuk yıl beğlik eyledi (itdi), andan dünyadan gitti. Simavna (Semavuna) kâdısı oglını dahi tutdılar, oğlı kızıyile İznik'e göndürdiler. Ayda bin akca ulûfe eylediler. Azap beğ kaçdı, Eflâk'a gitdi. Rûmili tamâmet Sultan Mehmed'e döndi. Pâdişah oldı, hicretün 816 yılında... (Gine) bu tarafdan gine ol vakit Simavna kâdısı oğlı Bedreddin Mûsa zâmanında kâdıasker iken şeyhün katında kethüdâ (kethüdâsı) idi, Börklice Mustafa dirler idi, Şeyhi İznik'e sürdüklerinde Börklice Mustafa (dahı) Aydın ili'ne vardı, andan göçdi (geçdi), Karaburun'a vardı. Ol vilâyetin üzerinde hayli müzâyakalar itdi. (Ol vilâyetlerde hayli mürâyılıklar itdi.) Aydın ili'ni (vilâyetini) kendüye döndürdi. Türlü türlü tertibler kurdı (ve her nev'i tertibler kodı). Hâşâ kendüye "peygamber" didürdi. Hayli bunun gibi herzeler söyledi. Bu tarafdan Simavna kâdısı oğlı Şeyh Bedreddin dahi bunı işitdi (işidicek) kim Börklice Mustafa terakkîdedür, bu dahi İznikden kaçdı. İsfendiyâr'a (Beğ'e) vardı. İsfendiyâr yanında tururken bir gice gemiye binüp Eflâk ili'ne geçdi. Andan (İflâk ilinden) gelüp Agac Denizi'ne girdi. Ve "illâ kim Börklice Mustafayile (dahı) ittifakları var idi" (ittifâk kıldı, dahı vardı) dirler. Bu yana Sultan Memed Bâyezid Pâşâyı ve oğlı Sultan Murad'ı Karaburun'a göndürdi. Börklüce Mustafa dahi ol vilâyetlerde hayli şevket dutdı (dutup) başkaldurmış idi (baş kaldurdı). Yanına iki üç bin adam dirilmiş idi. Bâyezid Pâşâyile Sultan Murad Karaburun'a varup Börkliceyile buluşub hayli ceng itdiler. (Mübâlağa ceng oldı), İki tarafdan hayli adam kırıldı (Mübâlağa âdem kırıldı), âkıbet Börklüce

553 Birbiriyle son derece uyumlu üç metinden (**Anonim Tevârih-i Âl-i Osman -F. Giese Neşri-**, (Hazırlayan: Nihat Azamat), Sayfa 56-59.) metni esas alınarak parantez içinde verdiğimiz ekler diğer Anonim Tevârih-i Âl-i Osman metinlerinden tamamlandı. Bkz. **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Ali Birbiçer), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1989, Sayfa 65-68.; **Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Sayfa 62-65. Muhtemel ki bu üç metin değişik zamanlarda kısmi değişikliğe uğrayarak aynı nüshadan kopya edilmiş olabilir.

Mustafa'yı dahi anda paraladılar. Ol halkı kırub ol vilâyeti zabt itdiler. Ve ol vilâyeti beg kullarına tımar virdiler. Bâyezid Paşa girü Ma'nisa'ya geldi. Torlak Hû Kemâl'i dahi anda buldılar. Ol dahi bir-iki bin torlagile ceng ü cegâne ile iller azdurub yürürlerdi. Gelüb anları dahi tagıtdılar. Torlak Hû Kemâl'i bir müridiyle ile(âhir kodılar) asakodılar.

Kanda müfsid buldise kıldı helâk
Kanından[554] yir yüzüni eyledi pâk

Her ne[555] müfsid olsa gider müfside
Muslıh isen rahm itmegil müfside

Bu tarafdan Sultan Mehemmed dahi Siroz'dan (vardı) Selânik'e (Selânik üzerine) düşdi. Eğridi dururken (Egirdürken) Simavna kâdısı oglı Agaç denizinden çıkdı. Bir kaç bedbaht sûfiler göndürdi kim Zagra (Zağara) ovasına varalar. Ol halka eyitdiler kim (halka gelin diyeler, halkı uyduralar kim) "şimdiden girü beğlik benimdür ve taht bana virildi. (Milk bana musahhardur) Bana Melik Mehdî dirler, sancak açayın, hurûç ideyin" didi. Vardılar ol sûfileri Zagra ovasına da'vet itdiler. Anlar dahı geldiler, uydular, tâbi oldılar. Andan sonra (bu cânipde Aydın elinde) Börklice Mustafa hurûc itdi. Çün Börklice Mustafa'nın hurûcın işitdi, eyitdi; "Ol hod benüm hidmetkârumdur" didi. Kendi dahı hurûc itdi. Ol vakit henüz Börklice Mustafa dahı ölmemiş idi. Çün Şeyh Bedreddin Agac denizinden çıkdı, hayli hıdm (hadem) u hışm (haşem) bedbaht sûfiler (ve tovıcalar yanına cem olup) uyup yanına geldiler, cem oldılar. Ol (evvel) Mûsa Çelebi kâdıaskeri iken (nice leşkere) mansıblar alup virürdi (Musa Çelebi'nün yanında kadı-asker iken nice kişilere mansıp alıvirmiş idi. Nice kendüye

554 Nüsha farkı: Fitneden.

555 Nüsha farkı: Çünki.

tâbi ve muhibleri var idi.) Nice kişiler kendüye tâbi'ler olmuşlar idi. Cümle yanına geldiler, cem oldılar. Sonra gördiler kim anun işinden hayır yok, hep tagıldılar, sehel kimse (âdem) kaldı. Sultan Mehmed işitdi, hayli adam göndürdi. Zagra (Zağara) tarafından bulup tutdılar. Siroz'a Sultan Mehmed'e iletdiler. Andan Sultan Mehmed sordu kim, "bunu nice idelüm. (Acep) bunı öldürmenün günâhı var mıdur?" (aceb bunı öldürmek günâh mıdur) didi. Ol zamânun pâdişahları şöyle müslüman idi kim şunculayın fesâd idüp âsi olanları öldürmeğe kıyamazlar idi. (Öldürmek câiz mi diyü suâl iderler idi). Meğer ol zamanda Mevlâna Haydar dirlerdi, bir ulu dânişmend vardı, Acem'den gelmişdi. Ol fetva virdi kim "kanı helâl, malı harâmdur" didi. Anun söziyile (destûrıyla) Siroz içinde bir çarşuda bir dükkân önünde berdâr itdiler. Mezrın anda kazdılar. Andan sonra Sultan Mehmed varup Bursa'da kar'ar itdi.

32. 7. Doukas tarihinin Latince ve Yunanca özgün metni.

Ducas, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonn 1834.

ἐν τῇ ἐμβολῇ τοῦ κόλπου τῆς Ἰωνίας, ὃ κοινῶς καλοῦσι Στυλάριον, πρὸς ἀνατολὴν κατακτικὸν Χίου. καὶ ἐδίδαξε τοῖς Τούρκοις ἀκτημοσύνην, καὶ πλὴν τῶν γυναικῶν τὰ λοιπὰ
B πάντα κοινὰ ἐδογμάτισεν, καὶ τροφὰς καὶ ἐνδύματα καὶ ζεύγη καὶ ἀρούρας. ἐγὼ εἰς τὸν σὸν οἶκον ὡς ἐμόν, σὺ δὲ εἰς τὸν ἐμὸν ὡς σόν, πλὴν τοῦ θήλεος μέρους. πλανήσας δὲ τοὺς πάντας ἀγροίκους ἐν αὐτῷ τῷ δόγματι, ὑπούλως ἐπραγματεύετο καὶ τὴν τῶν Χριστιανῶν φιλίαν ἐξέθετο γὰρ δόγμα, ὅστις τῶν Τούρκων εἴποι ὅτι Χριστιανοί οὐχ ὑπάρχουσι θεοσεβεῖς, οὗτος ἀσεβὴς ἐστι. καὶ πάντες οἱ ὑπήκοοι τοῦ φρονήματος αὐτοῦ συναντῶντές τινα τῶν Χριστιανῶν ἐφιλοξένουν καὶ ὡς ἄγγελον τοῦ Διὸς ἐτίμων. αὐτὸς δὲ καθ' ἑκάστην ἐν Χίῳ οὐ διέλειπε στέλλων ἐν τοῖς ἡγεμόσι καὶ τοῖς κλήρου τῆς ἐκκλησίας κατειλεγμένοις ἀποστόλους, μηνύων αὐτοῖς τὸ αὐτοῦ φρόνημα, καὶ οὐκ ἔστιν
C ἄλλως σωθῆναι τῶν ἁπάντων εἰ μὴ ἐν τῇ ὁμοιοίᾳ τῆς πίστεως τῶν Χριστιανῶν. ἔτυχε δὲ τῷ καιρῷ ἐκείνῳ κατοικεῖν ἐν τῇ νήσῳ ἀναχωρητὴν ἕνα Κρῆτα γέροντα, ἐν τῇ μονῇ τῇ καλουμένῃ Τουρλοτῇ. καὶ στείλας ὁ ψευδαββᾶς ἐκεῖνος δύο τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ τῶν μονοχιτώνων, ἔχοντας τὴν κεφαλὴν κατεψιλωμένην ἀσκεπῆ καὶ τοὺς πόδας χωρὶς σανδάλια καὶ πῖλον ἕνα μονοχιτωνίσκον ἐνδεδυμένους, προσαγορεύων αὐτὸν καὶ μηνύων ὡς ὅτι „κἀγὼ συνασκητής σού εἰμι, καὶ τῷ θεῷ ᾧ λατρεύεις, ἐκείνῳ κἀγὼ τὴν προσκύνησιν φέρω, καὶ

regione montis, qui sinus Ionii ostio adiacet et vulgo Stylarius appellatur, Chio insulae ad ortum obiectus. docebat ille Turcos paupertatem voluntariam; et praeter uxores omnia communia esse debere praedicabat, annonam, vestes, currus et arva. Ego, aiebat, tua domo ut mea utor; tu mea ut tua uteris, salva uxoris reverentia. cumque in istud dogma omnes agrestes pertraxisset, subdole etiam Christianorum amicitiam petebat. edixit enim, quicunque Turcus Christianos pios esse negaret, eum impium esse. quotquot igitur praeceptis eius obsequebantur, in quemcunque Chii ianuam incidissent, benigne eum amplectebantur et tanquam angelum dei colebant. ipse vero quotidie nuntios mittere ad magistratus Chiorum et principes cleri, consilium suum ipsis aperiens, profitebaturque non aliter omnes salvari posse nisi in fidei Christianae communione. erat tum forte anachoreta quidam Cretensis in insulae illius monasterio quod Turlotae dicitur. ad hunc falsus ille Abbas misit binos apostolos suos, Dervisios, capite nudo ac raso pedibusque non calceatis, rhenone unico vestitos, per quos talia ipsi significat: „Ego, sicut tu, idem asceticae vitae institutum sequor; eundem deum, cui tu servis, veneror; ad te de nocte sine strepitu venio mare pedibus traliciendo.“ verus itaque Abbas a falso illo abbate deceptus coepit et ipse ab-

μετὰ σοῦ εἰμὶ γύκτωρ διαβαίνων ἀφόφῳ ποδὶ τὸ πέλαγος." ὁ δὲ ἀληθὴς ἀββᾶς πλανηθεὶς ὑπὸ τοῦ ψευδαββᾶ ἤρξατο καὶ αὐτὸς ἀλλόκοτα ὑπὲρ ἐκείνου φθέγγεσθαι, λέγων ὅτι „ἐν D τῇ νήσῳ Σάμῳ σχολάζων καὶ αὐτὸς συναναστής μου ἐγένετο, καὶ νῦν ἡμέραν παρ' ἡμέραν διαβαίνων συνομιλεῖ μοι," καὶ ἄλλα τινὰ τέρατα, ἃ ἐνώπιον ἐμοῦ τοῦ γράφοντος ἔλεγε. ὁ δὲ τοῦ Μαχουμὲτ ἐπίτροπος, ὃν ὁ λόγος φθάσας ἐδήλωσεν, ὁ τοῦ Σουσμάνου υἱός, ὃς τὴν ἐπαρχίαν τῆς ἡγεμονίας ἀνθίπευσε, στρατὸν ἀθροίσας καὶ ἐλθὼν κατ' αὐτοῦ οὐκ ἠδυνήθη διαβῆναι τὰ στενωπὰ τοῦ Στυλαρίου. οἱ δὲ Στυλάριοι εἰς ὃν συναχθέντες καὶ ὑπὲρ τοὺς ἑξακισχιλίους ὄντες, εἰς τὰ ὀχυρώματα στάντες ἅπαντας τοὺς σὺν τῷ Σουσμάνῳ κατέσφαξαν, καὶ αὐτὸν ὁμοῦ τὸν Σούσμανον. τότε οἱ τοῦ Περκλιτζὶα Μουσταφᾶ (οὕτω γὰρ ἐκαλεῖτο) τὴν αὐτῶν ὑπόληψιν ὃν τῷ ψευδαββᾷ στερεώσαντες, καὶ ὑπέρτερον προφήτου P. 63 τοῦτον ὑμνήσαντες, ἐξέθεντο δύγμα τοῦ μὴ ἐνδύεσθαι τὴν καλὴν πίλον, ὃ καλοῦσι ζαρκουλᾶν, ἀλλὰ ζῆν μονοχίτωνα καὶ ἀσκητῇ βίον, καὶ προστίθεσθαι πλέον Χριστιανοῖς ἢ Τούρκοις. μετὰ δὲ ταῦτα μηνύει ὁ Μαχουμὲτ τῷ ἐπάρχῳ Λυδίας Ἀλίπεγι τοῦ στρατεῦσαι σὺν πάσῃ δυνάμει Λυδίας καὶ Ἰωνίας κατὰ τῶν Στυλαρίων. οἱ δὲ Στυλάριοι πάλιν φυλάξαντες τὰς ἐμβολὰς τῶν στενόδων, καὶ τὸ πλεῖστον τῶν ἐπιόντων εἰσελθὸν πάντας οἱ ἄγροικοι ἐφόνευσαν, ὡς μόλις σὺν ὀλίγοις ὁ Ἀλίπεγις διασωθεὶς εἰς Μαγνησίαν ἦκε. B

surda de illo praedicare, his verbis: „cum Sami morarer, mecum asceticam vitam ipse egit; nuncque per dies singulos trailciens mecum versatur, et simul colloquimur." aliaque fabularum monstra effutiebat coram me, qui haec scribo. Susmani ergo filius supra memoratus, qui a Mahomete provinciae gubernandae impositus erat, conscripto exercitu adversus illum falsum Abbatem contendit: verum angustias Stylarii montis superare non potuit. Stylarii enim agmine facto, collectis supra sex millia militibus, aditus impervios insederunt, totumque exercitum cum ipso Susmano deleverunt. inde turba omnis quae Perdiciam Mustaphem (hoc enim falso Abbati nomen erat) sequebatur, opinione sua de impostore illo firmata, nomen illius supra Prophetas laudibus extollebat. edixeruntque caput pileo, qui Zarculas dicitur, non tegere, sed una tantum veste indui, sub dio agere, Christianis potius quam Turcis adhaerere. rebus ita gestis Lydiae gubernatori Hali Bego imperat Mahometes ut cum universis Lydiae et Ioniae copiis in Stylarios moveat. Stylarii iterum montium angustias occupant; cumque copiarum hostilium maxima pars fauces illas ingressa esset, ab agrestibus omnes occisi sunt, ut vix cum paucis Hali

τότε ὁ Μαχουμὲτ μαθὼν τὸ δρᾶμα πέμπει τὸν υἱὸν αὐτοῦ
V. 50 Μωράτ, παιδίον ὄντα δωδεκαετές, καὶ σὺν αὐτῷ τὸν Παγα-
ζὴτ μεσάζοντα σὺν τῇ Θρᾳκικῷ στρατῷ· καὶ Βιθυνοὺς καὶ
Φρύγας καὶ Λυδοὺς καὶ Ἴωνας πάντας ἀθροίσας εἰσεισιν ἐν
τοῖς δυσβάτοις ἐκείνοις τόποις σὺν δυνάμει πολλῇ, καὶ ἅπαν- 5
τῶντας πάντας ἀφειδῶς ἐξεθέριζεν, γέροντας ὁμοῦ καὶ νήπια,
ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας, καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν πᾶσαν ἡλικίαν
ἀνηλεῶς ἔσφαττον, ἕως οὗ φθάσαντες ἐν τῷ ὄρει ᾧ εἶχον εἰς
φυλακὴν οἱ μονοχίτωνες, καὶ κρατήσαντες πόλεμον, μετὰ πολ-
C λῶν τῶν πεσόντων ἀπὸ τοῦ μέρους τοῦ Μωράτ ὑπὲρ ἀρι- 10
θμόν, παρεδόθησαν σὺν τῷ ψευδαββᾷ. παραλαβόντες δὲ καὶ
δεσμήσαντες αὐτοὺς ἦλθον εἰς Ἔφεσον, κἀκεῖ ἐξετάσαντες
αὐτὸν διὰ πολλῶν τιμωριῶν εὗρον ἀκλόνητον καὶ ἀμετάπτω-
τον τῆς φαντασίας αὐτοῦ. τότε σταυρώσαντες αὐτόν, καὶ
ἐπιθέντες καμήλῳ ἐκτεταμένας ἔχων τὰς χεῖρας πεπερασμέ- 15
νας ἐν σανίσι διὰ τῶν ἤλων, ἐθριάμβευσαν αὐτὸν ἐν μέσῳ
τῆς πόλεως. τοὺς δὲ μαθητὰς αὐτοῦ μὴ ἀπαρνησαμένους τὸ
φρόνημα τοῦ διδασκάλου αὐτῶν πάντας ἐπ' ὄψει τούτου κα-
τέσφαττον, οὐκ ἄλλο λέγοντες πλὴν τὸ „τετὲ σοῦλταν ἐρῆς"
D ἤγουν κύριε ἀββᾶς φθάσον. καὶ τότε ἡδέως τὸν θάνατον 20
ἐλάμβανον. ἐκράτει γὰρ ἄχρι καιροῦ δόξα παλλῶν τῶν αὐ-
τοῦ φοιτητῶν ὡς οὐ τέθνηκεν ἀλλὰ ζῇ· ὡς καὶ τῷ ἀσκητῇ

Begus salvus Magnesiam evaserit. hanc acceptam cladem cum audivisset Mahometes, filium suum Moratem e iamtum impuberem annosque natum duodecim illuc mittit, eique comitem adiungit Balaxitem Mesazontem. hi collectis universis copiis Thraciae Bithyniae Phrygiae Lydiae et Ioniae per artas illas vias aditu difficillimas magna vi irrumpunt: obvios omnes sine discrimine caedunt, senes et infantes, viros et mulieres; utque verbo dicam, in omnem aetatem immaniter saevitum est, donec ad montem perventum, quem tuendum isti monochitones (id est una veste utentes) susceperant. pugnatum illic acerrime, innumeris, qui Morati militabant, cadentibus: tandem omnes illi cum falso Abbate dediderunt se. comprehensos vinctosque Ephesum cunctos abduxere; ubi impostorem illum, quamvis variis tormentis subiectum, intrepidum experti sunt inque sua opinione constantem. illum igitur camelo imponunt in cruce extenuum, manibus expansis, claviscue tabulae affixis, ac velut ad triumphi speciem per urbem mediam transvexere. discipulos eius, qui doctoris sui errores deponere noluerunt, ipso intuente cunctos confodiunt. quorum alia verba exaudita non sunt praeter ista „tete Sultan eris," hoc est „domine Abbas accelera;" quibus prolatis mortem alacres oppetiverc. per aliquod enim tempus inter discipulos eius opinio obtinuit ipsum mortuum non esse, sed vivere: talique errore tene-

τῷ προειρημένῳ ἐντυχὼν ἐγὼ μετὰ τὸ ταῦτα γενέσθαι, καὶ ἐρωτήσας περὶ τούτου, τί ἄρα τὸ δοξάζον περὶ ἐκείνου, εἴρητό μοι ὅτι ἐκεῖνος οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλὰ περάσας ἐν τῇ νήσῳ Σάμῳ ἐκεῖ καὶ ὡς πρώην ἀνάλίζεται, εἰς οὐδὲν ἐγὼ τὰς φαντασίας αὐτοῦ οὔτε πιστεύσας οὔτε κατὰ νοῦν λαβών. ὁ δὲ Παγιαζὴτ λαβὼν τὸ παιδίον καὶ διελθὼν τὴν Ἀσίαν καὶ Λυδίαν, καὶ ὅσους ἐντυχὼν ἐν ἀκτημοσύνῃ ζωντὰς Τουρκοταλογήρους ἅπαντας πικρῷ θανάτῳ παρέδωκεν. περάσας δὲ P. 64 τὴν Φρυγίαν καὶ τὸν πορθμὸν διαβὰς ἦλθεν ἐν Ἀδριανοῦ, παραστήσας τὸν υἱὸν Μωφὰτ τῷ πατρὶ Μαχουμὲτ νικητὴν τροπαιοῦχον. τότε καὶ ὁ Μαχουμὲτ ἐδωρήσατο τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἀμασείας καὶ τὰ πρὸς τὴν Καππαδοκίαν μέρη ἔτι νέῳ ὄντι, καὶ τῶν μεγιστάνων καὶ πρακτικῶν ἕνα διοικητὴν τῶν πραγμάτων καταστήσειν Γεωργίτζηγιν οὕτω καλούμενον.

22. Ὁ δὲ προρρηθεὶς μέγας μαΐστωρ ἐν ἐκείνῳ τῷ ἔτει V. 51 στόλον ἀπαρτίσας σὺν διήρεσι τρισὶ καὶ νηῶν μέρος, τὴν B ἅπασαν παρασκευὴν ἔνδον εἰσάξας, οἷον ἄσβεστον, λίθους ἀκρογωνιαίους, ξύλα, σανίδας, καὶ εἴ τι ἄλλο τὸ πρὸς οἰκοδομὴν κάστρου συμφέρον, ἐν τοῖς ἄκροις τῆς ἐπαρχίας Καρίας ἐν ἐνὶ ἀκρωτηρίῳ ἐλθὼν φρούριον ἔπηξεν ἐπ' ὀνόματι τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων Πέτρου Πετρώνιον αὐτὸ καλέσας. καλῶς οὖν τὴν βάσιν πήξας καὶ ἀρξάμενος κτίζειν τὰ τείχη,

batur acuta filie, quicum his transactis collocutus sum. cum enim interrogassem quid de illo sentiret, respondit mihi eum non obiisse, sed in Samum insulam traiecisse, et pristinas colere sedes. verum huius deliramentis neque fidem habui neque animum adverti. Baiazites adolescentem Moratem secum circumducens peragravit Asiam et Lydiam omnesque monachos Turcos acerbis tormentis necavit, quotquot in paupertate voluntaria viventes reperit. Phrygia deinde lustrata fretum traiecit, venitque Adrianopolim, Moratemque de hostibus triumphantem ad parentem suum Mahometem reduxit. hic filio seo admodum iuveni tunc Amasiam totamque Cappadociam gubernandam commisit, consiliario ac ministro adiuncto quodam e purpuratis, eoque rerum gerendarum perito, qui Georgis-Begus appellabatur.

22. Eodem anno magnus Rhodi magister classem biremium trium, aliquot praeterea navium instruxit; quibus imposuit omnem apparatum, bitumen, lapides angulares, ligna, asseres, et si quid aliud ipsi opus esset ad aream in finibus Cariae provinciae aedificandam: profectusque designavit in quodam promontorio propugnaculum, quod de Petri apostolorum principis nomine Petronium appellavit. fundamentis deinde solidis iactis postquam in altitudinem novem adsurgere coepissent, cum multis copiis accessit Mantachias

33. Deyişler

1.
Zat-ı Hak'tan bir nur doğdu
Doğdu da Siroz'a kondu
Hak yolunda şehid oldu
Şeyhim Sultan Bedreddin Hû

Sımavna doldu âvazı
Tarikat fethine gâzi
Ehlullâhı kıldı şâzi
Şeyhim Sultan Bedreddin Hû

Derd-i İlâhiden hasta
Ledün ilmine şayeste
Tecelli nârıyla beste
Şeyhim Sultan Bedreddin Hû

Mahveyleyip kibr ü kini
İhya eyledi ol dini
Şeyhü'l-Ekber'in yakını
Şeyhim Sultan Bedreddin Hû

Enelhak dârına Mansur
Huvel-Hak sırrına manzûr
Visal-i yâr ile mesrur
Şeyhim Sultan Bedreddin Hû

Keşf-i kerâmete kâdir
Hakâyık ilmine mâhir
Vâridat'ı oldu zâhir
Şeyhim Sultan Bedreddin Hû

Sırr-ı tevhiddir hep sözü
Şekden halâs etti bizi
Hakk'a tapşırmışur özü
Şeyhim Sultan Bedreddin Hû

Dergahında Vehbi bende /
İnâyet mürüvvet sende
Şefâat rûz-ı mahşerde
Şeyhim Sultan Bedreddin Hû[556]

2.
Hezâran şükr ü minnet Hudâya
Salavatlat virelüm Mustafa'ya
İrişdürdi bizi kutb-evliyayâya[557]
Bizim mürşidimiz Şeyh Bedreddin'dir

Ebûbekr ü Ömer Osman u Haydar
O deryadan çıkuban işbu cevher
Veliler içre budur bize rehber
Bizim mürşidimiz Şeyh Bedreddin'dir

556 Âşık Vehbi.18. yüzyılın ikinci, 19. Yüzyılın ilk yarısı.

557 **Kutb-evliyayâ**: Evliyâların başı, ulusu, büyüğü.

Budur Âl-i Muhammed silsilesi
Bunu inkâr edenler oldu âsi
Kabûldur Hak katında her duâsı
Bizim mürşidimiz Şeyh Bedreddin'dir

Velidir bî güman Allah nurudur[558]
Muhammed Mustafa'nın enveridür
Vilâyet leşkeri ser-defteridür
Bizim mürşidimiz Şeyh Bedreddin'dir

Hudâ'nın sevdiğidür enbiyâlar
Onlarun cevheridür evliyâlar
Budur Hak'dan bize veren atâlar
Bizim mürşidimiz Şeyh Bedreddin'dir

Olup Mansûr bu yolda viridi başın
Hudâ aşkına hiç çatmadı kaşın
Münafıklar atarlar ta'na taşın[559]
Bizim mürşidimiz Şeyh Bedreddin'dir

Ali gibi şehid oldu fenâda
Melekler âh ider cümle semâda
Bugün bunda yarın yevmü'l-cezâ[560]da
Bizim mürşidimiz Şeyh Bedreddin'dir

558 "İkirciksiz Allah'ın ışığı bir velidir" anlamındaki bu söylem Bedreddin'in Vâridat'ta geçen düşünceleriyle uyum içindedir.

559 **Ta'n**: Sövme, ayıplama, hakaret.

560 **Yevmü'l-cezâ**: Sorgu, suâlın yapıldığı büyük cezâ günü.

Yapışduk biz bugün anun eline
İdüb tevbe dahî girdük şalına
Anı delil idindük Hak yolına
Bizim mürşidimiz Şeyh Bedreddin'dir

Bize gösterdi hem kavl-i şerîat
Dahî irşâd ider fi'l-i tarikât
Ve marifetle bildürdi hakikât
Bizim mürşidimiz Şeyh Bedreddin'dir

Bunun yolına terk itdük cihânı
Fedâ kılduk ana biz baş u cânı
Budur bize veliler kâmrânı[561]
Bizim mürşidimiz Şeyh Bedreddin'dir

Buna uyan kişi rahmet bulısar
Muhammed Mustafa şefkat kılısar
Bunuinkâr iden la'net olısar
Bizim mürşidimiz Şeyh Bedreddin'dir

Bunun silsilesine iregör sen
Yolına varlugını viregör sen
Bu yolda sıdk u aşkla turagör sen
Bizim mürşidimiz Şeyh Bedreddin'dir

İki cihânı terkit sal önünden
Başun vir aşkıla dönme yolundan
Bunun ilmine uy geç sen bilünden
Bizim mürşidimiz Şeyh Bedreddin'dir

561 **Kâmrân**: İsteğine, arzusuna kavuşmak hâli. Mutluluk.

Hakıri miskinün sözin kabûl it
Hudâ yolunda varlıgun sebil it
Getür sultânuma kendüni kul it
Bizim mürşidimiz Şeyh Bedreddin'dir[562]

Âşık olgıl bir veliyyullâha kim
Ana münkeşif ola ilm-i ledün[563]

3.
Akdeniz yakası Aydın elleri
Kuşlar gider bizim Dede Sultan'a
Cemalin görünce yürüdü dağlar
Taşlar gider bizim Dede Sultan'a

Katardan ayrılan turna mozular[564]
Her andıkça yarelerim sızılar
İrili ufaklı emlik kuzular
Koçlar gider bizim Dede Sultan'a

Abdal Musa Şah'tan almış cehdini[565]
Gördün mü Kaygusuz zulmün vaktini
Padişahlar tacı ile tahtını
Boşlar gider bizim Dede Sultan'a

562 Şeyh Bedreddin menâkıpnamesinden.

563 **İlm-i ledün**: Gayb ilmi. Tanrı'nin sırlarına ilişkin bilgi.

564 **Mozulamak**: Turnaların uçarken çığlık çığlığa çıkardığı sesler.

565 **Cehd**: Gayret, himmet.

Seyyid Ali Abdal Emir Seyyid'e
Üçü bir kardaşdur Ehl-i Beyit'e
Cümlemizi defter etmiş kayıta
Başlar gider bizim Dede Sultan'a

Veli'm aydur dört kitaptan evveli
Şeyhoğlu Bedreddin Bektaş-ı Veli
Erenler aşkına didemin seli[566]
Yaşlar gider bizim Dede Sultan'a[567]

4.
Akdeniz diyârı Aydın yalısı
Yeller gelir şahım Dede Sultan'a
Niyaz durur mahlukâtın hepisi
Kullar gelir şahım Dede Sultan'a

Dervişlerin gelir şala bürünür
Pirini görmeyen anda yerinir
Aydın ellerinden yolu görünür
Yollar gelir şahım Dede Sultan'a

Câr diyenin imdadına yetiyor
Muhabbet bağından gevher satıyor
Zemheride kırmızı gül bitiyor
Güller gelir şahım Dede Sultan'a

566 **Didemin seli**: Gözlerimin yaşı.

567 İğdecikli (Şarkışla) Âşık Veli, 19. yüzyıl. (D. 1790 - Ö. 1853).

Muhabbet deminde bulduk imânı
Erenler gönlüne koymaz gümânı
Söyleyügör pirim Sahip-zaman'ı
Diller gelir şahım Dede Sultan'a

Abdallar geçipdir derin geçeği
Elindedir bâtın ilmin bıçağı
Dolanır arılar türlü çiçeği
Ballar gelir şahım Dede Sultan'a

Elemi der esti seherin yeli
Akar bozbulanık baharın seli
Şimdi yaylaların obası eli
İller gelir şahım Dede Sultan'a[568]

5.
Erenlerin evliyanın yoluna
Derviş oldum erdim kudret sırrına
Hüseyn'den aldılar senin yerine
Güzelsin Serez'in Şahı güzelsin
Güzelsin pirimin nuru güzelsin

Cisminden alınan yerin nuru var
Gelen dervişlerde kudret sırrı var
On İk'İmam gerçek erin aslı var
Güzelsin Serez'in Şahı güzelsin
Güzelsin pirimin nuru güzelsin

568 Elimizdeki mecmualardan aldığımız bu deyiş ilk kez yayınlanmaktadır.

Şahların içinde Serez Şahısın
İsmin Şah Bedreddin ilim varısın
Müminler kâbesi dostun nurusun
Güzelsin Serez'in Şahı güzelsin
Güzelsin pirimin nuru güzelsin

Şahlarımız var imamlar ağası
Mürşidin ehli mollanın illâsı
Şefaatçımızdır velâyet hası
Güzelsin Serez'in Şahı güzelsin
Güzelsin pirimin nuru güzelsin

Çığrışa çığrışa vardık Balkan'a
Altıncıda erdik Serez halkına
Yedincide yüzler sürdük sultana[569]
Güzelsin Serez'in Şahı güzelsin
Güzelsin pirimin nuru güzelsin

İndim seyreyledim dostun durağı
Sekiz melek tutar arşın direği
Pirimin hesapsız yanar çerağı
Güzelsin Serez'in Şahı güzelsin
Güzelsin pirimin nuru güzelsin

Dedemoğlu aydur çerağı yanar"
Kara Nine[570] eşiğine yüz sürer

569 Çeşitlenme: "Çığrışa çığrışa aştık Balkan'ı / Altıncıda gördük Serez halkını / Yedincide tavaf ettik sultanı / Güzelsin Serez'in Şahı güzelsin."

570 Çeşitlenme: "Keremine."

Derviş Cemal Baba'm murada erer
Güzelsin Serez'in Şahı güzelsin
Güzelsin pirimin nuru güzelsin[571]

6.
Aydın ellerinde ceran gezerdi
Analar al yeşil tuğra bezerdi
Bacılar tuğraya sedef dizerdi
Sedefin üstüne ayet yazardı
İri pirim iriş gör ki olanı
Kurtar muhanetten elde kalanı

Beşparmak üstünden bir bulut ağdı
Bulut değildi de bir koca dağdı
Alazlanıp gelen billah çerağdı
Irahmet çekildi ok cıda yağdı
İriş koç yiğidim uğrular geldi
Uğrunun soluğu bağrımı deldi

Kılıç üşürürdü beyi sultanı
Atını koşturdu veziri hanı
Biz de helâl ettik bu kuşça canı
An verdik yoluna dökeriz kanı
İriş Dede Sultan kavgaya iriş
İmdi can günüdür gazâya iriş

Aydın'da Ortaklar Karaburun'da
Kılıç ceran oldu oynuyor kında

571 Dedemoğlu, (17. yüzyıl.)

Bir elim harmanda bir elim kanda
Kanara kurarız biz de yakında
İriş koç yiğidim er meydanına
Sultanın ettiğin koma yanına

Sultanoğlu leşkerine buyurdu
Buyruğunu dört bir yana duyurdu
Kılıç çaldı ana bebe savurdu
Yalım esti her yanları kavurdu
Vur yoldaş vuralım kavga günüdür
Âhiri evveli yine ölümdür[572]

572 Bir Türkmen Ağıdı, Erol Toy, **Türk Gerilla Tarihi**, Giray Yayınları, İstanbul 1970, Sayfa 105.

34. KAYNAKÇA

Kronikler:

Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, (Hazırlayan: Ahmet Akgün), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 1988.

Anonim Zikr-i Müluk-i Âl-i Osman, (Hazırlayan: Meral Pekmezci), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü, İstanbul 1988.

Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, (Hazırlayan: Ali Birbiçer), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1989.

Anonim Hikâye-i Âl-i Osmân, (Hazırlayan: Lilien Buzaş), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990.

Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, (Kuruluş döneminden Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkışına kadar olan bu nüsha özel kütüphanemizde bulunmaktadır.)

Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, (Kayıtlardan 17. yüzyılın ilk yarısında yazıldığı anlaşılan bu nüsha özel kütüphanemizde bulunmaktadır.)

Anonim Tevârih-i Âl-i Osman -Giese Neşri-, (Hazırlayan: Nihat Azamat), Marmara Üniversitesi Yayını, İstanbul 1992.

Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512), (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000.

Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, (Hazırlayan: Hasan Ayhan), Marmara Üni. Türkiyat Araştırmaları Enstütüsü, İstanbul 2003.

(Anonim Tevârih-i Âl-i Osman): **XVI. Yüzyıla Ait Anonim Osmanlı Tarihi**, (Hazırlayan: Uğur Gürsu), Boğaziçi Universtiy, (İstanbul) 2005.

Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, (Hazırlayan: Cihan Çimen), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006.

(Anonim Tevârih-i Âl-i Osman): **XVI. Yüzyıla Ait Bir Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Şamil Çan), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2006.

Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, (Hazırlayan: Alper İğci), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011.

(Anonim) Tarih-i Âl-i Osman, (Hazırlayan: Ömer S. Kurmuş), Bursa İl Özel İdaresi Yayını, Bursa 2012.

Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıki, **Tevârih-i Âl-i Osman**, (**Osmanlı Tarihleri I** içinde), (Düzenliyen: Çiftçioğlu N. Atsız), Türkiye Yayınevi, İstanbul 1947.

ĀŠIKPAŠAZĀDE: **Die Altosmanische Chronik des ĀŠIKPAŠAZĀDE**, (Friedrich Giese), Otto Zeller Verlag, Osnabrück 1972.

Âşıkpaşazade, **Hâzâ Menâkıb u Tevârîh-i Âl-i Osman**, (**Osmanoğulları'nın Tarihi**), (Çeviri: Kemal Yavuz - M. A. Yekta Saraç), K Kitaplığı, İstanbul 2003.

Âşıkpaşazâde Tarihi (1285-1502), (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Bilge Kültür Sanat Yayını, İstanbul 2013.

Atsız: **Hicrî 858 Yılına Ait Takvim**, Selçuklu Araştırmaları Dergisi IV, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayını, Ankara 1975.

Cihân-nümâ: Kitâb-ı Cihân-nümâ - Neşri Tarihi, II. Cilt, (Yayınlayanlar: Faik Reşit Unat - Mehmed A. Köymen), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1957.

Cihân-nümâ: Ğihânnümâ - Die Altosmanische Chronik des Mevlânâ Mehemmed Neschrî, Band I (Cilt 1), (Theodor Menzel - Franz Taeschner), Otto Harrassowitz Verlag, Leipzig 1951.

Cihân-nümâ: Ğihânnümâ - Die Altosmanische Chronik des Mevlânâ Mehemmed Neschrî, Band II (Cilt 2), (Theodor Menzel - Franz Taeschner), Otto Harrassowitz Verlag, Leipzig 1955.

Ducas: **Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae**, Editio Emendatior et Copiosior, Consilio, B. G. Niebuhrii C. F. Instituta, Auctoritate, Academiae Litterarum Regiae Borussicae Continuata, Bonnae Impensis Ed. Weberi, Bonnae MDCCCXXXIV (1834).

Doukas, Mikhaèl: **Tarih - Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, (Çeviren: Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

Dukas: **İstanbul'un Fethi - Dukas Kroniği 1341-1462**, (Çevirmen: V. Mirmiroğlu), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2013.

Edirneli Oruç Beğ, **Oruç Beğ Tarihi**, (Baskıya Hazırlayan: Atsız), Tercüman Yayını, İstanbul 1972.

Gelibolu'lu Mustafa Âli: **Künhü'l-Ahbâr**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2009.

Giese, Friedrich: **Die Altosmanischen Anonymen Chroniken Teil I**, Breslau 1922.

Hadidi, **Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1991.

Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, (Çeviren: Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2006.

Həsən Bəy Rumlu, **əhsənüt-təvarix**, (tərcümə və şərhlər: Oqtay Əfendiyev - Namiq Musalı), Kastamonu 2017.

Hoca Sadettin Efendi: **Tacü't - Tevarih, Cilt II, Cilt IV**, (Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu), Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1992.

İbn Kemal (Kemalpaşazâde): **Tevârih-i Âl-i Osman IV. Defter**, (Hazırlayan: Koji Imazawa), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2000.

İdris-i Bitlisi: **Heşt Bihişt - II. Cilt**, Yayına hazırlayanlar: Mehmet Karataş - Selim Kaya - Yaşar Baş), Betav Yayını, Ankara 2008.

Kemal: **XV. Yüzyıl Tarihçilerinden Kemal, Selâtîn - Nâme (1299-1490)**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2001.

Kitâb-ı Tevârih-i Âl-i Osmân - Anonim, (Hazırlayan: Vehbi Günay), Ege Üniversitesi Yayını, Bornova 2011.

Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman, (Hazırlayan: Kayhan Atik), Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 2001.

Matrakçı Nasuh: **Târîh-i Âl-i Osmân**, (Hazırlayan: Göker İnan), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayını, İstanbul 2019.

Mehmed B. Mehmed Er-Rûmî (Edirneli)'nin **Nuhbetü't-Tevârih Ve'l-Ahbâr'ı ve Târih-i Âl-i Osman'ı**, (Hazırlayan: Abdurrahman Sağırlı), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000.

Menâkıb-ı Âl-i Osman, Ankara Milli Kütüphane Arşivi, No: 4321.

Muhyiddin Cemâli'nin Tevârih-i Âl-i Osman'ı, (Hazırlayan: Hasan Hüseyin Adalıoğlu), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, **Camiü'd-düvel**, (Yayına hazırlayan: Ahmet Ağırakça), İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

Müneccim-başı Ahmet Dede, **Sahaif-ül-ahbar fi Vekayi-ül-a'sâr, Cilt 2**, (Türkçeleştiren: İsmail Erünsal), Tercüman Yayını, İstanbul (yty).

Neşri: Mehmed Neşri, **Kitâb-ı Cihan - Nümâ - Neşri Tarihi, Cilt 1**, (Hazırlayan: Faik Reşit Unat - Mehmet A. Köymen), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1949.

Neşri: Mehmed Neşri, **Kitâb-ı Cihân-nümâ - Neşri Tarihi, II. Cilt**, (Yayınlayanlar: Faik Reşit Unat - Mehmed A. Köymen), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1957.

Neşri: **Ğihânnümâ - Die Altosmanische Chronik des Mevlânâ Mehemmed Neschrî, Band I** (Cilt 1) -Menzel Nüshası-, (Theodor Menzel - Franz Taeschner), Otto Harrassowitz Verlag, Leipzig 1951.

Neşri: **Ğihânnümâ - Die Altosmanische Chronik des Mevlânâ Mehemmed Neschrî, Band II** (Cilt 2) -Manisa Nüshası-, (Theodor Menzel - Franz Taeschner), Otto Harrassowitz Verlag, Leipzig 1955.

Neşri: Mevlânâ Mehmed Neşri, **Cihânnümâ**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Çamlıca Yayını, İstanbul 2008.

Nişâncı Mehmed Paşa: **Tevârih-i Âl-i Osman**, (Hazırlayan: Mehmet Yastı), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2005.

Oruç Beğ: **Oruç Beğ Tarihi**, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Çamlıca Yayını, İstanbul 2007.

Osmanlı Tarihine Ait Takvimler I - 824, 835 ve 843 tarihli takvimler, (Düzenleyen: Atsız), Küçükaydın Matbaası, İstanbul 1961.

Peçevi İbrahim Efendi: **Peçevi Tarihi, Cilt 1**, (Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal), Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1992.

Rûhî Târîhi, (Hazırlayanlar: Yaşar Yücel - Halil E. Cengiz), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1992.

Solak-Zâde Mehmed Hemdemi Çelebi: **Solak-Zâde Tarihi, Cilt I, Cilt II**, (Hazırlayan: Vahit Çubuk), Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1989.

Şükrüllah: **Behçetüttevârîh**, (Osmanlı Tarihleri I içinde), (Türkçeye çeviren: Çiftçioğlu N. Atsız), Türkiye Yayınevi, İstanbul 1947.

Tarih-i Âl-i Osman: **Konya İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi'nde Tarih-i Âl-i Osman Adlı Eserin Metin ve Tahlili**, (Hazırlayan: Fatma Yalçınkaya), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1998.

Tevârih-i Âl-i Osman, Muhyiddin Cemâli, Staatsbibliothek zu Berlin / Königlichen Bibliothek zu Berlin, ("Königlichen Bibliothek zu Berlin / Berlin Kral Kütüphanesi" adı, 1918 yılından itibaren "Staatsbibliothek zu Berlin / Berlin Devlet Kütüphanesi" olarak değiştirilmiştir.) Nr. 207.; İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Fotokopi Arşiv Bölümü Nr. 378.

Turan, Osman: **İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1984.

Yazıcızâde Ali: **Tevârih-i Âl-i Selçuk**, (Hazırlayan Abdullah Bakır), Çamlıca Yayını, İstanbul 2009.

Batılı Kaynaklar:

Anecdotes ou Histoire Secrette de la Maison Ottomane, Tome Premier, (Birinci cilt), Amsterdam M.DCCXXII (1722).

Babinger, Franz: **Schejch Bedr ed-dīn, der Sohn des Richters von Simāw**, Der Islam - Zeitschrift für Geschichte und Kultur des Islamischen Orients, Band 11, Heft 1, Berlin und Leipzig 1921.

Beldiceanu, Nicoară: **Le timar dans l'État Ottoman (début XIVe-début XVIe siècle)**, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1980.

Cantacasin: **Petit Traicté de L'Origine des Turcqz**, Par Théodore Spandouyn Cantacasin (Publé et annoté Par Charles Schefer) Paris 1896.

Chalkondyles - Thomas Artus: **Histoire Generale des Turcs Contenant L'Histoire de Chalcondyle, Tome II**, Paris M.DC.XII (1612).

Chalkondyles - Thomas Artus - Sieur de Mezeray: **Histoire Generale des Turcs Contenant L'Histoire de Chalcondyle,** Tome Premier (Cilt 1), Paris M.DC.LXII (1662).

Ch. Barthélemy (De Paris): **Histoire de Turquie**, Tours MDCCCLVI (1856).

Faroqhi, Suraiya: **Der Bektaschi-Orden in Anatolien**, Verlag des Institutes für Orientalistik der Universität Wien, A-Wien 1981.

Filipović, Nedim: **Princ Musa i Šeyh Bedreddin**, "Svjetlost", Izdavačko Preduzeče, Sarajevo 1971.

Gibbons, Herbert Adams: **The Foundation of the Ottoman Empire (1300-1403)**, New York, The Century Co. 1916.

Guer, [Jean Antoine], **Moeurs et Usages des Turcs, Cilt** , Paris 1746.

Hammer: Joseph von Hammer, **Geschichte des Osmanischen Reiches, Erster Band** (Cilt 1), Pest 1827.; 2. Baskı, **Erster Band** (Cilt 1), Pesth 1834.

Hammer: J. De Hammer, **Histoire de L'Empire Ottoman**, Tome (cilt) II, Paris M DCCC XXXV (1835).

Hertzberg, Gustav Friedrich: **Geschichte der Byzantiner und des Osmanischen Reiches**, Berlin 1883.

Histoire Universelle, L'Histoire de L'Empire Ottoman, Tome Dix-Neuvieme, (Cilt 19), Paris 1783.

Jakob, Georg: **Beiträge zur Kenntnis de Derwisch-Ordens der Bektaschis**, Berlin 1908.

Jonquière: Le V. De La Jonquière, **Histoire De L'Empire Ottoman**, Paris 1881.

Jorga, Nicolae: **Geschichte des Osmanischen Reiches, 1. Cilt**, Primus Verlag, Darmstadt 1997.

Jouannin: M. J. M. Jouannin, **Turquie**, Paris 1840.

Kappert, Petra: **Geschichte Sultan Süleymân Kânûnîs von 1520 bis 1557**, - Celâlzâde Mustafâ, **Tabakât ül-Memâlik ve Derecât ül-Mesâlik**, Franz Steiner Verlag Gmbh, Wiesbaden 1981.

Lavallée, Théophile: **Histoire L'Empire Ottoman**, Paris 1855.

Levnclavıı (Löwenklau), **Historiae Mvsvlmanae Tvrcorvm de Monvmentis Ipsorvm**, Francofvrti MDXCI (1591).

Par Monsieur Le Beau: **Histoire du Bas-Empire**, Tome XXVI (Cilt 26), Paris M.DCCC.VII (1807).

(Löwenklau), **Neuwe Chronika Türckischer nation, von Türcken selbs beschrieben**, Franckfurt am Mayn 1590. (Bu çalışma Muhiddin Mehmed tarafından yazılan 1550 tarihli Tarih-i Âl-i Osman nüshasının Leunclavius, Johannes (1533? - 1593) tarafından yapılan Almanca çevirisidir. Tarih-i Âl-i Osmandan yapılan bu çevirinin 2. Baskısı 1595 yılında yapılmıştır.)

Mayer, Luigi: **Views in the Ottoman Empire**, London 1803.

Mignot: M. Mignot, **Histoire De L'Empire Ottoman, Tome Premier** (Cilt 1), Paris 1771.

Nicolay de Nicolas: **Der erst Theyl von der Schiffart und Rayß in die Türckey unnd gegen Oriennt: mit schönen Figuren**, Nürnberg, 1572.

Nicolay de Nicolas: **Vier Bucher Von de Raisz vnd Schiffart in die Turckey**, Antorff 1576.

Paul Ricaut: **Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano**, Venetia 1672.

Paul Rycaut: **Histoire de l'etat present de l'Empire Ottoman: Contenant les maximes politiques des Turcs**, Amsterdam 1686.

Paul Rycaut: **Histoire de l'état present de l'Empire Ottoman**, Amsterdam, Abraham Wolfgank, MDCLXX (1670).

Reclus, Élisée: **Nouvelle Géographie Universelle - (Tome) IX, L'ASIE ANTÉRIEURE**, Librairie Hachette, Paris 1884.

Semler, Johann Salomon: **Allgemeinen Welthistorie, -Geschichte des Osmanischen Reichs-, Neunter Theil** (Cilt 9), Halle 1764.

Thiriet, F.(Freddy): **Régestes des Délibérations du Sénat de Venise Consernant La Romanie - 1400 - 1430, Tome Deuxiéme** (Cilt 2), Paris Mouton & Co La Haye 1959.

Upham, Edward: **History The Ottoman Empire, Vol. I** (Cilt 1), Edinburgh 1829.

Verdier: DV Verdier, **Abrege De L'Histoire Des Tvrcs, Tome Premier** (Birinci Cilt), Paris M.DC.LXXII. (1662).

Wädekin, Karl Eugen: **Der Aufstand des Bürklüdsche Mustafa - Ein Beitrag zur Geschichte der Klassenkämpfe in Kleinasien im 15. Jahrh.**, -Doktora Tezi-, Universität Leipzig 1953.

Werner, Ernst: **Häresie, Klassenkampf und religiöse Toleranz in einer islamisch-christlichen Kontaktzone. Bedr ad-dīn und Bürklüce Mustafa**, (Zum XII. Internationale Historikerkongreß), ZfG Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, Sonderheft, Band 12, Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin 1964.

Werner, Ernst: **Die Geburt Einen Großmacht, Die Osmanen (1300-1481)**, (Vierte Auflage), Hermann Böhlaus Nachfolger Weimar 1985.

Zinkeisen, Johann Wilhelm: **Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa, Erster Theil** (1. Kısım), Hamburg 1840.; **Zweiter Theil** (2. Kısım), Gotha 1854.

Diğer Kaynaklar:

Ahmed Refik, **Anadolu'da Türk Aşiretleri (966 - 1200)**, Devlet Matbaası, İstanbul 1930.

Ahmet Refik, **On altıncı asırda Rafızîlik ve Bektaşilik**, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul 1932.

Akgündüz, Ahmed: **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri, 1. Kitap, 2. Kitap**, Fey Vakfı Yayını, İstanbul 1990.

Akgündüz, Ahmed: **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, 7. Kitap, (Celâl-Zâde Kanunnâmesi)**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1994.

Akın, Himmet: **Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma**, Ankara Üniversitesi DTCF Yayını, Ankara 1968.

Aksoy, Erdal: **Konar-Göçer Yörük Alt-Kültüründe Kadın Kimliği**, (Osmanlıdan Cumhuriyete Yörükler ve Türkmenler içinde) Phoenix Yayınları, Ankara 2008.

Aksüt, Ali: **Göçer Kültürün Son Temsilcileri Yürükler**, Kaktüs, Sayı 48, Temmuz 2014.

Altınok, Baki Yaşa: **Hacı Bektaş Veli Hakkında Yazılmış Bir Menakıpnâme ve Bu Menakıpnâmede Belirtilen Anadolu'daki Alevi Ocakları**, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı 27, Güz - 2003, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Araştırma Merkezi Yayını, Ankara.

Armağan, A. Munis: **Yeni Belgelerle Şeyh Bedreddin II**, Ödemiş 2013.

Aslan, Arif: **Scheich Bedreddin - Aufklärung und Aufstand**, Universität Wien - Masterarbeit, Wien 2011.

Aslanoğlu, İbrahim: **Pir Sultan Abdallar**, Erman Yayınevi, İstanbul 1984.

Avcı, Ali Haydar: **Osmanlı Gizli Tarihinde Pir Sultan Abdal ve Bütün Deyişleri**, Genişletilmiş 5. Baskı, Lakitap Yayınları, Ankara 2016.

Azîz Mahmûd Hüdâyi Efendi: **Tezâkir-i Hüdâyi**, Süleymaniye Kütüphanesi, nr. 2572.

Babinger, Franz: **Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin**, (Çeviren ve Yayına hazırlayan: İlhami Yazgan), Lakitap Yayınları, Ankara 2013.

Balivet, Michel: **Şeyh Bedreddin - Tasavvuf ve İsyan**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

Balivet, Michel - Pezechki, Homa Lessan: **Börklüce Mustafa İsyanı: Farsça Kaynaklara Yeniden Bakmak**, Uluslararası Börklüce Mustafa Sempozyumu, İzmir Akdeniz Akademisi Yayını, İzmir 2017.

Barkan, Ömer Lütfi: **XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğun-da Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları - Birinci Cilt - Kanunlar**, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Yayını, İstanbul 1943.

Barkan, Ömer Lütfi: **İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler**, Vakıflar Dergisi, Sayı 2, Yıl 1942.

Başgöz, İlhan: **Pir Sultan Abdal Yorumları**, Özgür İnsan Dergisi, Cilt 5, Sayı 40, Şubat 1977, Ankara. (Aynı yazı, **Folklor Yazıları**, Adam Yayınları, İstanbul 1986 içinde.)

Buyruk, (Hazırlayan: Fuat Bozkurt), İstanbul 1982.

Buyruk (Menâkıb ül-Esrâr Behcet ül-Ahrâr), (Çeviren: Mehmet Yaman), Manheim Alevi Kültür Merkezi Yayını, D-Manheim 2000.

Büyük Atlas - Türkiye Coğrafya Atlası, Atlas Harita Yayını, İstanbul 2004.

Celâlzâde Mustafa: **Tabakâtu'l-memâlik ve Derecâtu'l-mesâlik**, (Türkçeleştiren: Sadettin Tokdemir), Askeri Matbaa, (107 Sayılı Askeri Mecmua Lahikâsıdır.), İstanbul 1937.

Celâl-zâde Mustafa: **Selim-nâme**, (Hazırlayanlar: Ahmet Uğur - Mustafa Çuhadar), Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1990.

Dağlı, Yücel - Üçer, Cumhure: **Tarih Çevirme Kılavuzu, III. Cilt**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1997.

Danışman, Zuhuri: **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt 5**, Yeni Matbaa, İstanbul 1965.

Danişmend, İsmail Hâmi: **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt 1, Cilt 2**, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971.

Develioğlu, Ferit: **Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitapevi Yayını, Ankara 1999.

Doğan, Sait: **Tarihsel Gelişim Sürecinde Yörükler**, (**Anadolu'da Yörükler - Tarihsel ve Sosyolojik İncelemeler** içinde), Phoenix Yayınları, Ankara 2008.

Doğan, Ziya: **Pir Sultan Gerçeği** (3), Kızılırmak Dergisi, Sayı 7, Şubat-Mart 1998, Ankara.

Düzdağ, M. Ertuğrul: **Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları**, Endurun Kitapevi Yayını, İstanbul 1983.

Elvan Çelebi, **Menâkıbu'l-Kudsiyye Fi Menâsıbi'l-Ünsiyye - Baba İlyas-ı Horasânî ve Sülâlesinin Menkıbevî Tarihi**, (Hazırlayanlar: İsmail E. Erünsal - Ahmet Yaşar Ocak), Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1995.

Engels, Friedrich: **Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, (Çeviren: Kenan Somer), Sol Yayınları, Ankara 1967.

Engin, Refik: **Şeyh Bedreddin'in Alevi-Bektaşi Toplumu Üzerine Etkileri**, II. Uluslararası Tarihten Bugüne Alevilik Sempozyumu, Horasan Yayınları, Ankara 2012.

Evliya Çelebi: **Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (Dokuzuncu Cilt)**, Maarif Vekâleti Yayını, İstanbul 1935.

Eyuboğlu, İsmet Zeki: **Şeyh Bedreddin ve Vâridât**, Der Yayınları, İstanbul 1980.

Gölpınarlı, Abdülbaki - Sungurbey, İsmet: **Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin ve Manâkıbı**, Milenyum Yayınları, 2008.

Gökbilgin, M. Tayyib: **Süleyman I., İslâm Ansiklopedisi, Cilt 11**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1979.

Gürgen, İlknur: **XV.-XVI. Yüzyıllarda Güzelhisar Kazası**, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Entütüsü, Manisa 2015.

Hacı Bektaş-ı Veli Manzum Vilâyetnamesi, (Yayına hazırlayan: Bedri Noyan), Can Yayınları, İstanbul 1996.

Halîl bin İsmâîl bin Şeyh Bedrüddîn Mahmûd: **Sımavna Kadısı-oğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı**, (Hazırlayanlar: Abdülbâki Gölpınarlı - İsmet Sungurbey), Eti Yayınevi, İstanbul 1967.

Hançerlioğlu, Orhan: **İnanç Sözlüğü**, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 1975.

Hamnei, Ali Asgar: **Akkoyunlu -Kara Koyunlu İlişkileri ve Safevi Hükümetinin Kuruluşu**, Ankara Üni. İlahiyat Fakültesi -Doktora Tezi-, Ankara 1974.

Hasan-ı Rumlu: **Ahsenü't-Tevarih**, Oriental Institute, Baroda 1931.; (Türkçe Çeviri: Rumlu Hasan, **Şah İsmail Tarihi**, (Çeviren: Cevat Cevan), Ardıç Yayınları, Ankara 2004.)

Hezarfen, Ahmet - Şener, Cemal: **Osmanlı Arşivi'nde Mühimme ve İrâde Defterleri'nde Aleviler Bektaşiler**, Karacaahmet Sultan Derneği Yayınları, İstanbul 2002.

Hünkâr Hacı Bektaş Veli Vilâyetnâmesi, (Yayına hazırlayanlar: Hamiye Duran - Dursun Gümüşoğlu), Gazi Üni. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2010.

Hürriyet Türkiye Atlası 2001-2002, Ölçek 1 : 400. 000, İki Nokta Yayını, İstanbul.

İbni Haldun, **Mukadime 1**, (Çeviren: Zakir Kadirî Ugan), Maarif Vekaleti Yayını, İstanbul 1954.

İbni Haldun, **Mukadime 1**, (Çeviren: Turan Dursun), Onur Yayınları, Ankara 1977.

II. Bâyezid Dönemine Ait 906 / 1501 Tarihli AHKÂM DEFTERİ, (Hazırlayanlar: İlhan Şahin - Feridun Emecen), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1994.

İmam Cafer Buyruğu, Şah Kulu Sultan Külliyesi Vakfı Yayını, İstanbul 1995.

İmam Cafer-i Sadık Buyruğu, (Hazırlayan: Adil Ali Atalay) Can Yayınları, İstanbul 1998.

İnalcık, Halil: **Osmanlı İmparotorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

İzbudak, Velet: **Atalar Sözü**, T. D. K. Yayını, İstanbul 1936.

İzmir Topoğrafya Haritası, Ölçek 1 : 200,000, Harita Genel Müdürlüğü Yayını, 1944.

Kaplanoğlu, Raif : **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, Avrasya Etnografya Yayınları, İstanbul 2000.

Kaşgarlı Mahmut: **Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi, Cilt III**, (Çeviren: Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 1941.

Kayapınar, Ayşe: **XV.-XVI. Yüzyılda Kuzeybatı Bulgaristan Coğrafyasında (Vidin-Niğbolu Sancakları) Nüfus Hareketliliği: Sebepler ve Sonuçlar**, Uluslararası Börklüce Mustafa Sempozyumu - 2016, İzmir Belediyesi Akdeniz Akademisi Yayını, İzmir 2017.

Kayapınar, Levent: **I. Murad'dan II. Murad'a Tımar Zaviye ve Vakıflar Üzerinden Şeyh Bedreddin Vakası**, Uluslararası Börklüce Mustafa Sempozyumu, İzmir Belediyesi Akdeniz Akademisi Yayını, İzmir 2017.

Kiel, Machiel: **Deliorman**, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 9, TDV - İSAM Yayını, İstanbul 1994.

Kitâb-i Müstetâb, (Hazırlayan: Yaşar Yücel, **Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar**), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1988.

Koçi Bey, **Koçi Bey Risalesi**, (Sadeleştiren: Zuhuri Danışman), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara 1985.

Koçi Bey, **Koçi Bey Risalesi**, (Yayına hazırlayan: Yılmaz Kurt), Akçağ Yayınları, Ankara 1998.

Kojève, Alexandre: **Hegel Felsefesine Giriş**, (Çeviren: Selahattin Hilav), YKY Yayınları, İstanbul 2000.

Kowalski, T.: **Deli-Orman**, İslâm Ansiklopedisi, 3. Cilt, MEB Yayını, İstanbul 1988.

Kurdakul, Necdet: **Bütün Yönleriyle Bedreddîn**, Döler Reklam Yayınları, İstanbul 1977.

Küçükdağ, Yusuf: **Şah İsmail'in Anadolu'yu Şiileştirme Çalışmaları ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Önlemler**, Foklor / Edebiyat - Alevilik Özel Sayısı - I, Sayı 29, 2000/1, Ankara.

Lamartine, Alphonse de: **Osmanlı Tarihi**, (Çeviren: Serhat Bayram), Toker Yayınları, İstanbul 1991.

Manov, Atanas: **Gagauzlar (Hıristiyan Türkler)**, (Bulgarcadan çeviren: M. Türker Acaroğlu), Varlık Neşriyatı, Ankara 1939, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2001.

Mélikoff, Irène: **Uyur İdik Uyardılar, Alevîlik - Bektaşîlik Araştırmaları**, (Türkçesi: Turan Alptekin), Cem Yayınevi, İstanbul 1994.

M. Şerefeddin: **Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddine Dair Bir Kitap**, Türkiyat Mecmuası, Cilt III, Türkiyat Enstitüsü Yayını, İstanbul 1935.

Mollava, Mefküre: **Balkanlarda Merkez Bölgede Gakçı Ağızlar**, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Cilt 6/7, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul 1978.

Muhâsebe Defteri: **370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyeti Rûm-İli Defteri (937 / 1530) II**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2002.

Mühimme Defteri: **3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968 / 1558-1560)**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1993.

Mühimme Defteri: **6 Numaralı Mühimme Defteri, (972 / 1564-1565), Cilt 2**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1995.

Mühimme Defteri: **12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979 / 1570-1572) Cilt I, Cilt II**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1996.

Mühimme Defteri: **7 Numaralı Mühimme Defteri, Cilt 1 (975-976 / 1567-1569)**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1998, **Cilt 3**, Ankara 1999.

Mühimme Defteri, Topkapı Sarayı Arşivi H. 951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı, (Yayına Hazırlayan: Halil Sahillioğlu), IRCICA Yayını, İstanbul 2002.

Mühimme Defteri - 19, Sayfa 236, Hüküm No: 484. (Aktaran: Savaş, Saim: **XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik**).

Mühimme Defteri - 29, Sayfa 210, Hüküm No: 490, (Aktaran: Savaş, Saim: **XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik**).

Mühimme Defteri: **69 Numaralı Mühimme Defteri**, Sayfa 59, Hüküm No: 115. (Aktaran: Saim Savaş, **XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik**).

Mühimme Defteri - No: 80, Sayfa 19, Hüküm No: 49. (Aktaran: Abdülbaki Gölpınarlı - İsmet Sungurbey, **Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin ve Manâkıbı.**)

Nazım Hikmet, **Bütün Eserleri, Üçüncü Cilt**, Narodna Prosveta, Sofya 1967.

Nizamülmülk, **Siyasetnâme**, Dergah Yayınları, İstanbul 1995.

Ocak, Ahmet Yaşar: **Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik: Kalenderiler**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1992.

Ocak, Ahmet Yaşar: **Babailer İsyanı - Aleviliğin Tarihsel Alt Yapısı**, Dergah Yayınları, İstanbul 1996.

Ocak, Ahmet Yaşar: **Sarı Saltık**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2002.

Oğuz, Burhan: **Türk Halk Düşüncesi ve Hareketlerinin İdeolojik Kökenleri - Cilt II-III**, Simurg Yayını, İstanbul 1997.

Oruç, Etem: **Ege'de Börklüce ve Bedreddin**, Berfin Yayınları, İstanbul 2017.

Öz, Baki: **Alevilik İle İlgili Osmanlı Belgeleri**, Can Yayınları, İstanbul 1995.

Öztelli, Cahit: **Şeyh Süleyman Hakırî**, Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, Cilt 11, Sayı 226, Mayıs 1968.

Öztelli, Cahit: **Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedrettin ve Yeni Buluşlar**, Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, Cilt 11, Sayı 228, Temmuz 1968.

Öztelli, Cahit: **Pir Sultan Abdal**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1978.

Peremeci, Osman Nuri: **Tuna Boyu Tarihi**, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1942.

Pitcher, Donald Edgar: **Osmanlı İmparatorluğunun Tarihsel Coğrafyası**, (Çeviren: Bahar Tırnakçı), Yapı Kredi Yayıncılık, İstanbul 1999.

Redeker, Horst: **Edebiyat Estetiği**, (Çeviren: Aziz Çalışlar), Kuzey Yayınları, Ankara 1986.

Reed, Evelyn: **Kadının Evrimi - I**, (Çeviren: Şemsa Yeğin), Payel Yayınları, İstanbul 1982.

Risâle-i Terceme, Topkapı Sarayı Arşivi, N. E. 12365, (Günümüz yazısına çevrilen tıpkıbasımı, Cengiz Orhonlu, **Osmanlı Teşkilâtına Aid Küçük Bir Risâle "Risâle-i Terceme"**, Belgeler-Türk Tarih Belgeleri Dergisi, Cilt 4, Sayı 7-8, 1967, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969.

Salcı, Vâhid Lütfi: **Trakyada Türk Kabileleri, I, Amuca Kabilesi**, Türk Amacı Dergisi, Yıl 2, Sayı 7, II. Kânun - 1943, Bürhanedddin Matbaası, İstanbul.

Sarıkaya, Hamza: **T.T. 0008 Numaralı Tapu Tahrir Defteri'nin Transkripsiyonu ve Tahlili**, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2014.

Savaş, Saim: **XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik**, Vadi Yayınları, Ankara 2002.

Sevin, Veli: **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası - I**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2001.

Sezen, Tahir: **Osmanlı Yer Adları**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2006.

Sümer, Faruk: **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, Ankara 1976.

Şener, Cemal: **Osmanlı Belgeleri'nde Aleviler-Bektaşiler**, Karacaahmet Sultan Derneği Yayınları, İstanbul 2002.

Şeyh Bedreddin: **Vâridât**, (Çeviri: Cemil Yener), Elif Yayınları, İstanbul 1970.

Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz, (Hazırlayan: Şaban Er), Kutupyıldızı Yayınları, İstanbul 2016.

Tarama Sözlüğü, Cilt 3, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 1967.

Tarama Sözlüğü, Cilt 5, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 1971.

Tarih - Ütopya - İsyan, Şeyh Bedreddin, (Hazırlayan: Barış Çoban), Su Yayınevi, İstanbul 2007.

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi: **Şakaayik-i Nûmâniye**, (Aktaran: Necdet Kurdakul, **Bütün Yönleriyle Bedreddîn**, Döler Reklam Yayınları, İstanbul 1977.)

Toy, Erol: **Türk Gerilla Tarihi**, Giray Yayınları, İstanbul 1970.

Tuğlacı, Pars: **Okyanus Ansiklopedik Sözlük, Cilt III**, Pars Yayınları, İstanbul 1972.

Tulum, Mertol: **Tarihî Metin Çalışmalarında Usul - Menâkıbu'l-Kudsiyye Üzerinde Bir Deneme**, Deniz Kitapevi Yayınları, İstanbul 2000.

Türkei (Karte), 1 : 750.000; Mairs Geographischer Verlag, Deutschland, yayın tarihi yok.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayını, (10. Baskı), Ankara 2005.

Türkiye Coğrafya Atlası, Ölçek 1 / 250.000., D.R.B. Yayını, İstanbul 2004.

Uğur, Ahmet: **The Reign of Sultan Selim I In The Light of The Selim-nâme Literature**, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1985.

Uğur, Ahmet: **Yavuz Sultan Selim'in Siyasi ve Askeri Hayatı**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 2001.

Uluçay, Çağatay - Gökçen, İbrahim: **Manisa Tarihi**, Manisa Halkevi Yayını, İstanbul 1939.

Uluçay, Çağatay: **17. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri**, Manisa Halkevi Yayınları, İstanbul 1944.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Tarihi, Cilt I, Cilt II**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1988.

Velâyetnâme - Hacı Bektaş-ı Veli, (Yayına hazırlayan: Hamiye Duran), Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara 2007.

Venedikova, Katerina: **Bedreddin Simavi'nin Devri ve Taraftarlarıyla ilgili Bazı Kaynaklar ve İncelemeler**; Uluslararası Börklüce Mustafa sempozyumu, Akdeniz Akademisi Yayını, İzmir 2017.

Vilâyetname-i Hacı Bektaş Veli - Birinci Kitap, (Hazırlayan: Sefer Aytekin), Emek Basım - Yayımevi, Ankara 1955.

Vilâyet-nâme - Menakıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli, (Hazırlayan: Abdülbâki Gölpınarlı), İnkılâp Kitapevi, İstanbul 1958.

Vilayetname-i Kolu Açık Hacim Sultan, Ayyıldız Yayınları, Ankara 2012.

Werner, Ernst: **Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006.

Yaltkaya, Şerafettin: **Simavne Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin**, (Hazırlayan: Hamit Er), KitapeviYayınları, İstanbul 1994.

Yazıcızâde Ali: **Tevârih-i Âl-i Selçuk (Selçuklu Tarihi)**, (Hazırlayan: Abdullah Bakır), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009.

Yıldırım, Ali: **İnanç Önderi Olarak Pir Sultan Abdal**, Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi Bildirileri, Türksev Yayınları Ankara 2002.; Aynı yazı, Yol Dergisi, Sayı 16, Mart - Nisan 2002.

Yınanç, Mükrimin Halil: **Bayezid I, İslam Ansiklopedisi, 2. Cilt**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1979.

Yücel, Yaşar - Sevim, Ali: **Klasik Dönemin Üç Hükümdarı Fatih - Yavuz - Kanuni**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1991.

35. Dizin

A
Abdal Musa 121, 122, 270, 271, 301, 302, 307, 310, 312, 313, 314, 315, 483
Abdülaziz 340, 341
Abdülkerim Halife 209
Abdülmü'min 340, 341
Adana 132
Ada Tepesi 372
Agaç Denizi 354, 357, 467
Ağaçdenizi 118, 157, 174, 175, 348, 438
Ağaç Denizi 174, 329, 357
Ağaç Eri 384, 385
Ahlat 131
Ahmed Abdâl Baba 234, 235
Ahmet 128, 163, 170, 178, 182, 199, 215, 216, 217, 218, 223, 236, 242, 250, 289, 301, 320, 331, 344, 363, 375, 378, 394, 424, 469, 489, 492, 497, 499, 500, 501, 504, 506
Ahyolı 205, 206, 208
Akdağ Tepesi 372, 470
Akhisâr 416
Akkadınlar 329
Ak Pınar 315
Akyazılı 218
Ak Yazılı 305
Akyazılu 205
Alâüddevle 136
Ali 1, 2, 3, 4, 120, 167, 181, 183, 194, 195, 199, 200, 205, 213, 214, 216, 217, 218, 220, 226, 242, 255, 278, 282, 283, 287, 288, 289, 299, 306, 308, 309, 315, 317, 331, 352, 363, 393, 394, 418, 461, 463, 469, 471, 472, 481, 484, 489, 494, 498, 501, 507
Ali Bahadur 331
Amasya 129, 222, 306, 462
Amovunan 11
Amucalar 234
Ankara 2, 3, 4, 5, 11, 22, 27, 38, 57, 59, 102, 103, 109, 110, 112, 114, 118, 120, 124, 127, 129, 131, 143, 144, 150, 155, 162, 165, 169, 178, 184, 185, 194, 195, 196, 198, 202, 204, 206, 207, 213, 214, 215, 216, 218, 219, 220, 221, 225, 226, 248, 250, 264, 271, 285, 289, 295, 297, 301, 306, 318, 319, 320, 321, 330, 331, 333, 334, 351, 352, 356, 359, 361, 372, 375, 376, 381, 390, 393, 397, 458, 461, 466, 468, 490, 491, 492, 493, 494, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 521, 522
Aristo 313
Âşıkpaşaoğlu 29, 58, 59, 114, 115, 136, 153, 154, 171, 174, 184, 185, 200, 209, 212, 214, 242, 243, 270, 332, 333, 354, 377, 416, 441, 463, 490

Âşık Veli 231, 484
Avlan Göl 314, 315
Avşarlar 193
Ayasluğ 157, 322, 395
Ayasuluk 120, 415
Aydın 2, 3, 53, 54, 56, 59, 96, 102, 103, 104, 113, 114, 116, 118, 120, 128, 129, 130, 138, 139, 165, 168, 231, 237, 246, 317, 318, 319, 322, 347, 348, 352, 357, 359,. 362, 363, 369, 374, 376, 381, 382, 383, 388, 392, 396, 412, 413, 415, 417, 433, 434, 441, 443, 444, 461, 463, 464, 466, 467, 468, 472, 473, 483, 484, 487, 499, 505
Aydınoğulları 99, 105, 120, 123, 135, 202, 377, 381, 385, 396, 412, 415, 416, 419, 420, 421, 422, 441, 443, 497
Aygıloğlu 111, 189, 320, 321, 364
Azap Bey 143
Azap Deresi 395
Azap Yeri 461
Azerbaycan 124, 131
Aziz Mahmud Hüdâyi 166, 176, 222
Azmak Burnu 373

B

Babadağ 331, 453
Babailer 42, 151, 227, 228, 251, 281, 282, 301, 330, 349, 504
Baba İlyas 157, 228, 250, 270, 281, 283, 288, 500
Baba İshak 228, 281
Badembükü 374
Balbunar 329
Balçık 203, 329
Balivet 97, 124, 152, 240, 330, 342, 348, 361, 362, 377, 390, 411, 412, 413, 433, 438, 498
Balkan 150, 151, 152, 159, 160, 165, 169, 236, 347, 386, 425, 486
Balkanlar 173, 202, 224, 233, 234, 309, 329, 385, 451
Balta-oğlı 416
Barak Beg 172
Bayazıd 154, 214, 452, 464
Bayezid 96, 120, 127, 129, 131, 144, 152, 153, 169, 180, 222, 282, 316, 317, 319, 322, 325, 350, 360, 439, 461, 462, 466, 507, 521, 522, 523, 524, 527, 580
Bâyezid 96, 103, 107, 119, 128, 130, 250, 318, 319, 351, 355, 393, 394, 468, 472, 473, 501
Bayezid Paşa 282, 316, 317, 322, 325, 350, 360, 439, 461, 466
Bedreddini 201, 222, 233, 234, 424
Bedreddinli 208, 216, 223, 230, 338, 451
Beğpazarı 130

Bekir 218, 289, 493
Beydağ 189
Beyşehri 102
Bitlis 131, 245
Bogomil 386
Bozdağ 121, 317, 372
Bozdağlar 119, 458, 470
Bozok 202, 222, 265
Bölmeç Dağı 372
Btinya 136, 524
Budin 215
Budun 215
Bulgar 161, 460
Bulgaristan 225, 329, 502
Bursa 95, 128, 130, 136, 138, 139, 168, 353, 424, 474, 490
Bülmüş Boğazı 461
Büyük Menderes 240, 374

C
Candie 411, 470
Cehennem Deresi 395
Cehennem Vadisi 461
Celâl-zâde Mustafa 215, 499
Ceneviz 384, 389, 411
Cıba Ali 308
Cimri 209
Cüneyd Bey 417, 458
Cüneyt 104, 120, 214, 352, 353, 385, 390, 396, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 441, 443, 470
Çamurlu Derbendi 352
Çanakkale 462
Çatalkaya Tepesi 372
Çepni 271, 330, 384
Çıplak Ali 306
Çorum 222, 226, 231, 306

D
Dadaloğlu 193, 201, 211, 411
Dalyan Burnu 373
Dede Garkın 307
Dedemoğlu 150, 201, 231, 486, 487
Dede Sultan 119, 121, 149, 157, 187, 231, 238, 239, 282, 323, 325, 350, 369, 462, 483, 484, 485, 487
Deliorman 157, 166, 172, 174, 224, 225, 234, 239, 330, 348, 355, 364, 385, 502
Deli Orman 177, 233, 355
Demir Baba 330
Denizgiren 373, 374
Dersim 226
Derviş Cemal Baba 231, 487
Dırama 153
Dilek Dağı 376
Dimetoka 11, 341, 342, 343
Divriği 221, 307
Dobriç 329
Dobruca 152, 177, 224, 233, 234, 329, 330, 331, 451
Docalar 166, 222, 235, 452
Domaniç 136
Doukas 55, 63, 92, 95, 98, 99, 100, 113, 118, 119, 120, 121,

129, 140, 142, 148, 149, 230, 237, 240, 245, 261, 263, 264, 269, 274, 282, 301, 317, 320, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 339, 350, 373, 377, 378, 380, 386, 389, 390, 393, 395, 396, 416, 417, 418, 419, 420, 434, 435, 437, 444, 458, 462, 475, 491
Dukas 95, 120, 121, 129, 142, 282, 301, 317, 325, 350, 377, 390, 393, 418, 419, 420, 435, 458, 491
Dulkadirli 136
Düğünci ili 171
Dül-bendlü İlyas 341

E
Ebu-l Fadl Mehmet Efendi 220
Ebu Suûd 209
Ece Bey 341
Edirne 11, 107, 132, 161, 170, 171, 178, 181, 243, 244, 361, 389, 416, 418, 451, 455, 462
Efes 157, 322, 324, 325, 367, 374, 376, 395, 412, 418, 461, 470, 471
Eflak 177, 178, 362
Eflâk 119, 143, 144, 151, 161, 166, 170, 177, 178, 347, 447, 468, 472
Ege 38, 91, 101, 119, 122, 135, 137, 148, 152, 154, 168, 187, 189, 226, 230, 237, 316, 322, 326, 350, 360, 367, 370, 371, 372, 374, 380, 385, 386, 387, 388, 393, 398, 411, 412, 413, 418, 430, 434, 440, 449, 462, 471, 492, 504
Eğridere 240
Elmalı 271, 315
Elvân Beg 333, 358
Emir Süleymân 143, 144
Ephesus 325
Erdebil 124, 125, 213, 214, 283, 322
Erendere Tepesi 372
Ergülü Baba 307
Ermeğan Dağı 372
Eskici Dağı 372
Eskihisar 240
Eskişehir 2, 304, 306
Evrenos Bey 161, 172, 173, 180

F
Fasilyus 331
Fatıma Bacı 270
Fatih 265, 289, 382, 385, 507

G
Gagavuz 330
Garip Musa 307
Gazi Fazıl 341
Gazi İsrâil 340, 341, 342
Gelibolu 112, 124, 390, 418, 458, 491
Genceli 315
Geneli Dağı 372

Gerence Körfezi 373
Germiyan 135, 385, 413
Germiyanoğulları 135
Geyikli Baba 4, 91, 121, 302, 306, 559, 560
Girit 411
Güneydağı 372

H

Hacı Bektaş 15, 122, 136, 137, 139, 151, 270, 271, 283, 288, 295, 297, 301, 302, 303, 308, 313, 330, 498, 500, 501, 507
Hacı Doğrul 15, 297
Hacı İlbeği 341
Hacım Sultan 121, 122
Hacı Özbek 137
Hafiz Halil 127, 131, 145, 174, 189, 240, 322, 334, 337, 338, 339, 343, 348, 358, 359, 360, 364, 365, 366, 367, 377, 386, 459
Hakıri 230, 483
Hakıyri 230
Halep 132, 133, 136
Halil Beg 416
Halil İnalcık 296
Hamid 102, 104
Hamitoğlu 307
Hasan Dede 304, 307, 308
Hasan Halife 214
Hatay 132
Haydar Sultan 283, 307
Hegel 69, 81, 87, 502
Hızır Paşa 283, 453, 454
Hipsele 418
Homeros 372
Horasan 15, 96, 97, 141, 142, 201, 225, 252, 270, 293, 295, 296, 297, 310, 313, 433, 434, 444, 500
Horasani 141
Hubyâr Baba 304
Hüseyin Gazi 302, 306

I

Ilgın 135
I. Murad 444, 502
Ioannes Paleologos 389
Ionia 120, 317, 434, 458, 461
Isebella 389
Isfendiyâr 347
İbn-i Arapşah 111, 337, 338, 358, 359, 360, 363, 364, 367
İbrahim Paşa 162, 180
İdris Hoca 270
İdris-i Bitlisi 57, 99, 100, 112, 116, 144, 220, 245, 320, 323, 334, 356, 491
İflag 169
İmam Hüseyin 217
İpsili 415, 418
İsa Beg 185
İsâ Çavuş 206
İsa Çelebi 169, 523
İsfendiyar 143, 177, 178, 390, 464
İsfendiyâr 111, 114, 119, 128, 130, 143, 144, 178, 329, 347,

358, 359, 362, 363, 364, 447, 472
İskender Bey 390, 391
İsmail Beg 240, 241, 243
İzmir 97, 102, 104, 120, 136, 148, 165, 168, 189, 225, 238, 352, 356, 372, 374, 381, 383, 389, 390, 396, 412, 413, 415, 416, 417, 418, 420, 434, 441, 442, 444, 458, 461, 470, 471, 498, 499, 501, 502, 507
İzmiroğlu 104, 120, 352, 390, 396, 411, 412, 416, 441, 443, 458
İznik 53, 112, 119, 144, 172, 237, 240, 242, 243, 244, 245, 329, 331, 347, 361, 363, 364, 367, 390, 447, 455, 466, 472

K
Kadıncık 270, 271
Kahire 131, 377
Kalacug 128, 130
Kandiye 411, 470
Kangırı 128, 130
Kanlı Dere 189
Kanlıkaya 372, 373
Kanlı Tuna 213
Kanuni 215, 219, 223, 234, 289, 507
Karabizianer 379
Kara Bugdan 145
Kara Burnu 373
Karaburun 23, 32, 53, 54, 55, 62, 70, 75, 76, 89, 90, 91, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 106, 115, 117, 119, 121, 129, 135, 136, 140, 143, 148, 158, 168, 174, 186, 228, 229, 230, 237, 238, 239, 246, 263, 273, 292, 316, 317, 320, 321, 322, 325, 346, 348, 351, 360, 362, 364, 367, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 379, 384, 388, 389, 391, 393, 394, 395, 396, 410, 412, 413, 414, 420, 429, 431, 432, 433, 434, 438, 439, 442, 443, 444, 445, 446, 448, 458, 460, 461, 466, 470, 472, 487, 528
Kara Burun 96, 103, 318, 433
Karaburun Erenleri 99, 317, 367
Karaca Ahmed 270
Karaca Ali 205
Karaca Dağ 372
Karadağ 372
Karadeniz 144, 151, 166, 330
Kara Donlu 308
Karaman 102, 130, 136, 178, 353, 385, 417, 549, 550
Karamanlılar 208, 216, 396, 413
Karamanoğlu 29, 135
Karamanoğulları 123, 135
Kara Yülük Osman 195
Kar Dağı 372
Kastamoni 128
Kastamonu 128, 130, 250, 329, 491

Kaşgarlı Mahmut 248, 502
Kavala 153, 154
Kaygusuz Abdal 123, 124, 260, 271, 301, 423
Kaygusuz Dergahı 123, 124
Kaynarca Tepesi 372
Kazovası 188
Keligra 203
Kemalpaşazâde 128, 129, 491
Kemanlar 329
Keplen Dağı 372
Kerbelâ 42, 307
Kesikbaşlar 326
Khios 434, 458
Kıbrıs 215
Kıpçak 330
Kıran Dağı 372
Kırıkkale 304
Kırşehr 127
Kırşehri 130
Kızılca Dağ 372
Kızıl Deli 226, 301, 302, 305
Kızılırmak 2, 212, 219, 220, 226, 500
Kiraz Burnu 373
Kocadağ 372
Koçi Bey 83, 109, 370, 379, 502
Koçu Baba 304, 306, 308
Konya 102, 130, 132, 493
Koyun Abdal 283, 306
Koyun Mûsâsı 171
Kömür Burnu 373
Kör Şah Melik 180
Ksenophon 398
Kubâd 96, 97, 433
Kumanlar 151, 330
Kumral Abdal 302
Kurtbunar 329
Kurt Hasan 416, 417, 418
Kurugöl Tepesi 372
Kutlu Melek 271
Küçük Menderes 240, 374
Kürd Şah Melik 170
Küre Dağı 372
Kütahiyye 137
Kütahya 102, 136, 153, 243, 268, 470, 490

L
Lamartine 216, 503
Lavallée 149, 324, 495
Lütfi Paşa 58, 59, 153, 154, 181, 250, 318, 333, 396, 492
Lydia 317, 393, 461, 462, 471

M
Mağnisa 119, 319
Manisa 102, 108, 114, 237, 268, 306, 324, 325, 353, 367, 374, 381, 393, 461, 493, 500, 507
Mazdek 97
Mecnun 337
Mecnûn 337
Mehmed Çavuş 207, 208
Mehmed Çelebi 120, 129, 169,

173, 181, 183, 239, 336, 443
Mehmet 3, 57, 99, 101, 104, 106, 108, 112, 116, 120, 130, 131, 144, 150, 161, 166, 172, 173, 180, 183, 184, 185, 186, 202, 220, 221, 245, 278, 299, 320, 325, 333, 334, 339, 352, 356, 390, 393, 420, 442, 443, 444, 458, 462, 470, 471, 491, 492, 493, 499, 523, 525, 526
Menteş Baba 15
Menteşe 102, 104, 128, 130, 268
Mevlânâ Haydar 333, 337, 356, 358, 467
Mihaloglı 161, 183
Mihâloğlu Mehmet Bey 183
Mısır 123, 132, 136, 209, 238, 240, 396, 413
Mircea 143, 166, 177
Mirçe 178
Mordoğan 374
Muhammed 117, 126, 128, 130, 145, 161, 163, 182, 183, 218, 308, 325, 356, 357, 455, 456, 457, 481, 482
Muhammet 96
Muhyiddin Abdal 286
Muhyiddin Cemâli 114, 119, 144, 162, 170, 171, 250, 332, 354, 394, 418, 467, 492, 494
Murâd 102, 119, 393, 394
Murat 95, 101, 104, 153, 156, 208, 212, 393, 417, 442, 461, 471
Musa 101, 106, 121, 122, 139, 143, 146, 150, 151, 152, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 237, 239, 242, 243, 245, 270, 271, 301, 302, 307, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 325, 332, 347, 348, 352, 354, 355, 377, 389, 442, 443, 444, 451, 463, 464, 466, 467, 468, 469, 470, 473, 483, 495, 524, 525, 526
Mûsa 144, 145, 161, 172, 178, 179, 183, 243, 357, 472, 473
Musa Çelebi 101, 106, 139, 143, 146, 150, 152, 161, 162, 163, 164, 165, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 181, 182, 184, 185, 186, 237, 239, 242, 243, 245, 325, 347, 348, 352, 355, 377, 389, 442, 443, 444, 466, 473, 524, 525, 526
Mûsî 169, 170, 181, 183
Müneccimbaşı 320, 375, 492

N

Nazım Hikmet 233, 424, 425, 504
Neşri 59, 114, 115, 130, 131, 143, 144, 162, 172, 178, 179, 182, 183, 243, 282, 332, 333, 336, 337, 351, 352, 354, 394, 396, 416, 418, 421, 441, 466, 468, 472, 489, 490, 492, 493

Niğbolu 225, 390, 458, 502
Nikopolis 390, 458
Niyazi 291
Nizâr 240, 241

O
Okluk Hisarı 102
Orhan Bey 200
Oruç Beğ 53, 54, 86, 92, 128, 144, 171, 172, 182, 200, 246, 318, 319, 333, 348, 357, 358, 365, 389, 394, 491, 493
Osman 29, 43, 53, 54, 57, 59, 92, 99, 101, 102, 103, 104, 112, 114, 115, 116, 118, 119, 128, 129, 130, 131, 143, 144, 153, 154, 161, 162, 163, 167, 168, 170, 171, 172, 174, 175, 178, 179, 181, 182, 183, 184, 185, 195, 200, 208, 209, 212, 214, 217, 218, 242, 243, 245, 250, 262, 270, 282, 318, 319, 320, 321, 330, 332, 333, 334, 336, 338, 340, 347, 351, 352, 354, 356, 357, 360, 362, 363, 364, 365, 367, 377, 378, 386, 389, 392, 394, 395, 396, 397, 415, 416, 418, 421, 433, 442, 443, 447, 463, 467, 468, 469, 470, 472, 481, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 496, 505
Otman Baba 305, 330
Ömer 108, 168, 170, 174, 181, 217, 218, 265, 268, 293, 319, 381, 447, 456, 480, 490, 499

P
Palamut Dağı 372
Paulician 386
Peçenek 330
Pir Ali 287
Pire Sinan 214
Pir Sultan 3, 4, 5, 16, 85, 125, 213, 217, 220, 226, 232, 254, 275, 277, 283, 284, 285, 288, 498, 499, 500, 505, 507

R
Razgrad 329
Resmo 411
Ruhi Çelebi 118
Rumeli 95, 101, 129, 139, 142, 146, 150, 161, 162, 164, 169, 173, 177, 178, 180, 181, 186, 216, 222, 234, 237, 242, 243, 282, 301, 317, 323, 325, 340, 348, 350, 352, 377, 388, 389, 390, 393, 396, 412, 419, 420, 435, 442, 444, 458, 461, 466, 491, 524, 525, 526, 581, 582
Rûm-ili 102, 162, 163, 170, 171, 181, 182, 348, 352, 467, 468
Rum (Sivas) Vilâyeti 108
Rusçuk 329
Rüzgârlı Mimas 372

S
Sakız 136, 148, 238, 373, 375, 376, 377, 385, 387, 395, 411,

412, 413, 434, 458, 459, 461, 470, 588
Saltuk 203, 330, 331
Samakov 106, 181, 242, 352
Samavi 207
Samos 327, 376, 377, 411, 413, 418, 460, 462, 470
Sarı Saltık 151, 331, 504
Saruhan 102, 104, 108, 120, 137, 153, 154, 168, 212, 268, 317, 325, 352, 393, 412, 442, 444, 461, 471, 507
Saruhânoğulları 128
Saru Saltuk 331
Savcı-oğlı 173
Sefil Ahmed 305, 308
Selçuk 102, 120, 130, 195, 199, 331, 418, 461, 493, 494, 507
Semerkand 130, 310
Semerkandi 129
Semler 95, 496
Serez 142, 150, 152, 153, 157, 212, 231, 244, 333, 336, 347, 367, 451, 469, 485, 486, 487
Serüz 153, 212
Sevündik Dede 312
Seydi 121, 122, 306, 307, 344
Seydişehri 102
Seyit Süleyman 305, 307
Seyyid Beşe 241, 243
Seyyid Nesimi 133
Seyyid Nureddin 270
Seyyit Gazi 302, 306
Sımavnalu 208
Sımavuna 58, 174, 332, 354, 463, 464
Silistre 167, 178, 207, 329
Sillisürim 170
Simavi 165, 235, 356, 452, 507
Simâvi 177, 210, 224, 233
Simavna 11, 112, 143, 161, 321, 335, 344, 443, 458, 461, 469, 472, 473, 498, 504
Simâvna 468
Simavnaoglı 112
Simâvne 455, 457
Simavnevi 452
Simavni 223, 235
Simâvûn 116, 175
Sinop 178, 329, 331, 358, 363, 365
Siroz 153, 172, 333, 336, 337, 356, 357, 358, 451, 469, 473, 474, 479
Sitia 411
Sivas 108, 212, 213, 222, 226, 231, 232, 283, 306
Sofyalı Bâli Efendi 177, 222, 233
Solakzâde 376
Sousman 390, 460, 471
Stefan Lazarevic 161
Stilarion 119, 120
Stylarios 325, 434, 458, 460, 461
Sultan Baba 142

Sultan Bayazıd 214, 452
Sultan I. Ahmed 451
Sultan İzzed-din 331
Sultan Mehmed 95, 96, 179, 181, 183, 242, 332, 338, 463, 464, 466, 467, 469, 472, 474
Sultan Murad 104, 119, 318, 394, 415, 416, 468, 472
Sultân Musa 170, 182, 377
Sultan Süleyman 234, 452
Suluca Karaöyük 270
Sulucaöyük 301
Süleyman 143, 144, 162, 165, 166, 169, 170, 171, 230, 234, 243, 289, 305, 307, 340, 389, 452, 470, 500, 504, 524
Süleyman Çelebi 143, 144, 165, 166, 169, 171, 243, 389, 524
Şah Haydar 214
Şah Hüseyin 288
Şah İsmail Hatayi 208, 213
Şah Kalender 4, 42, 137, 191, 227, 277, 283, 288, 289, 330
Şah Kulu 214, 278, 299, 501
Şâh Süleyman 340
Şumnu 329
Şücaattin Baba 301
Şükrullah 95, 97, 98, 237, 437

T
Tahtacı 187, 384, 385, 537
Tapduk Emre 122
Taşeli 29
Taşköprülü-zâde 337
Tchudi 389
Tebriz 124, 125, 126, 131, 133
Teke 122, 214, 271, 307, 373
Teke Burnu 373
Tekekara 372, 373
Tekke Köyü 271, 315
Temür 129, 130
Tepegöl Dağı 372
Thomas More 158
Tırhala 172
Timur 125, 127, 128, 129, 130, 131, 521, 522, 580
Timurtaşoğlu Umur Bey 183
Tire 136, 189, 238, 240, 243, 244, 374, 377, 413, 415
Tîre 137
Tokat 189, 222, 226, 304, 306
Tonguç 67
Torlak Hû Kemâl 119, 318, 319, 394, 468, 473
Torlak Kemâl 18, 57, 65, 86, 92, 111, 113, 122, 123, 136, 139, 141, 142, 157, 227, 230, 237, 239, 245, 250, 301, 319, 320, 321, 326, 339, 340, 344, 348, 353, 364, 395, 421, 450
Torlaklar 2, 136, 138, 141, 225, 248, 252, 282, 350
Trakya 222, 340, 470
Tuna 102, 152, 213, 219, 220, 225, 329, 330, 366, 386, 390, 458, 505
Turhal 304

Turloti 376, 460
U
Urla 372
Uzlar 330
Üsküdâr 331

V
Varna 203, 204, 205, 206, 207, 208, 329
Varsak 209
Velidağ 372
Venedik 381, 389, 411
W
Wädekin 113, 157, 374, 379, 381, 383, 389, 497
Werner, Ernst 497, 507

Y
Yahşı 183, 415, 463
Yahşi Beg 181
Yemen 285
Yeni Liman 374
Yeşil Göl 315
Yıldırım Han 127, 128, 129, 130, 154
Yiğid 172

Z
Zagara 356
Zagra 171, 175, 333, 358, 364, 469, 473, 474
Zağara 357, 473, 474
Zağra 59, 451
Zihne 153

36. Resim ve Gravürler

1402 yılında Ankara Savaşında Yıldırım Bayezid'i yenilgiye uğratarak Anadolu Türkmen Beylıklerinin yeniden kuruluşunu sağlayan Timur Han.

Chalkondyles - Thomas Artus: **Histoire Generale des Turcs Contenant L'Histoire de Chalcondyle**, Paris M.DC.XII (1612), Sayfa 61b.

1402 yılında Ankara Savaşında Timur Han'a yenilerek tutsak düşen ve 1403 yılında Akşehir'de ölen Yıldırım Bayezid.

Chalkondyles - Thomas Artus: **Histoire Generale des Turcs Contenant L'Histoire de Chalcondyle**, Paris M.DC.XII (1612), Sayfa 32b.

Yıldırım Bayezid'in ölümü sonrası başlayan egemenlik çekişmesinde kardeşi Mehmet Çelebi tarafından 1404 yılında öldürülen İsa Çelebi.

Chalkondyles - Thomas Artus: **Histoire Generale des Turcs Contenant L'Histoire de Chalcondyle**, Paris M.DC.XII (1612), Sayfa 97a.

Yıldırım Bayezid'in ölümü sonrası Rumeli ve Btinya bölgesinde hakimiyeti ele geçiren ve 1410 yılında Musa Çelebi tarafından tasfiye edilen Süleyman Çelebi.

Chalkondyles - Thomas Artus: **Histoire Generale des Turcs Contenant L'Histoire de Chalcondyle,** Paris M.DC.XII (1612), Sayfa 98b.

1410 yılında Rumeli'de hakimiyet kurarak Şeyh Bedreddin'i kazaskerlik görevine getiren ve 1413 yılında Mehmet Çelebi tarafından öldürülen Musa Çelebi.

Chalkondyles - Thomas Artus: **Histoire Generale des Turcs Contenant L'Histoire de Chalcondyle**, Paris M.DC.XII (1612), Sayfa 101a.

1413 yılında Musa Çelebi'yi öldürerek Anadolu ve Rumeli'de hakimiyeti tek başına ele geriren Mehmet Çelebi. Ölümü 1421.

Chalkondyles - Thomas Artus: **Histoire Generale des Turcs Contenant L'Histoire de Chalcondyle,** Paris M.DC.XII (1612), Sayfa 104b.

Yıldırım Bayezid demir kafeste - Guer, [Jean Antoine], Moeurs et Usages des Turcs, Cilt I, Paris 1746.

Karaburun'lu Köylü, 15. yüzyıl.

Derviş - Nicolay de Nicolas, 1577.

Torlak - Nicolay de Nicolas (1517-1583) - 16. yüzyıl.

Torlak - Nicolay de Nicolas, Der erst Theyl von der Schiffart und Rayß in die Türckey unnd gegen Oriennt: mit schönen Figuren, Nürnberg, 1572.

Kalenderi - Nicolay de Nicolas, Der erst Theyl von der Schiffart und Rayß in die Türckey unnd gegen Oriennt: mit schönen Figuren, Nürnberg, 1572.

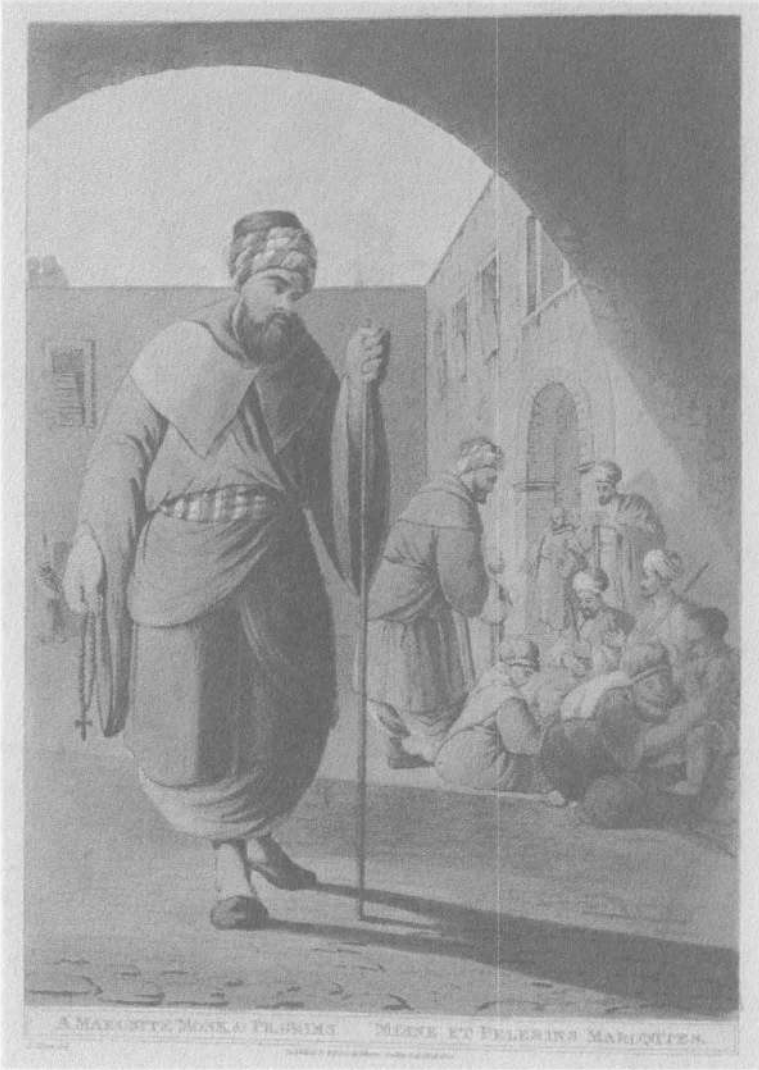
Kalenderi - Nicolay de Nicolas, Der erst Theyl von der Schiffart und Rayß in die Türckey unnd gegen Oriennt: mit schönen Figuren, Nürnberg, 1572.

Dervişler, Paul Rycaut: **Histoire de l'etat present de l'Empire Ottoman: Contenant les maximes politiques des Turcs**, Amsterdam 1686.

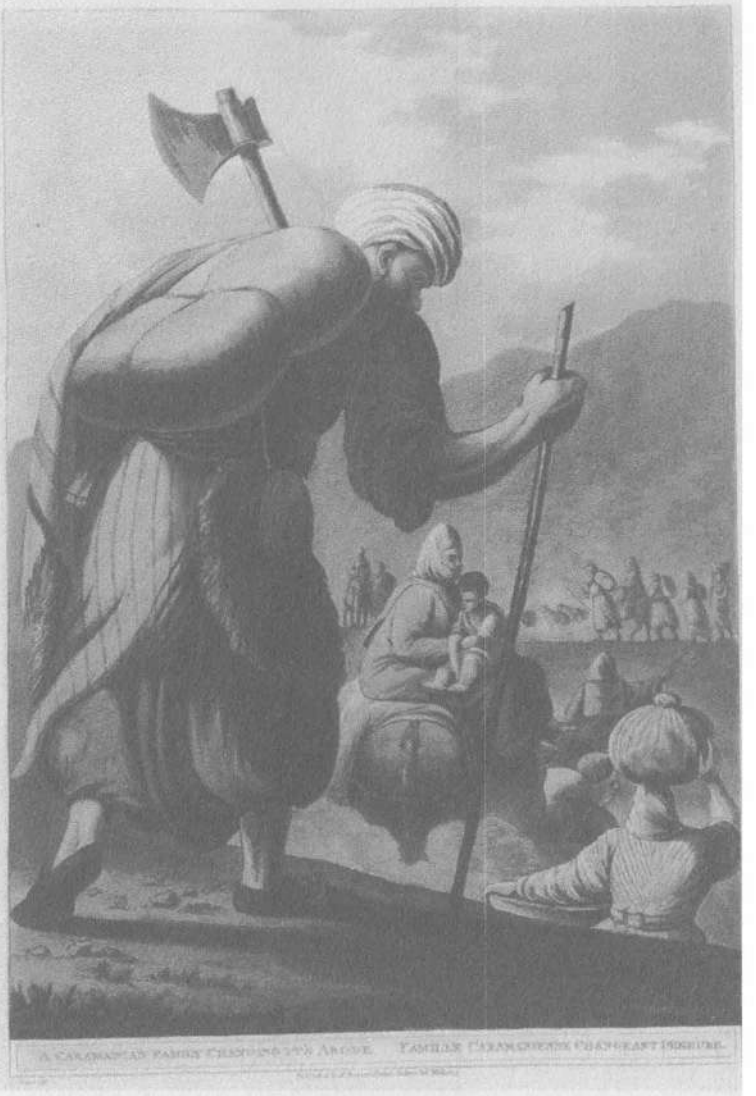
Giritli Dervişler - 1833.

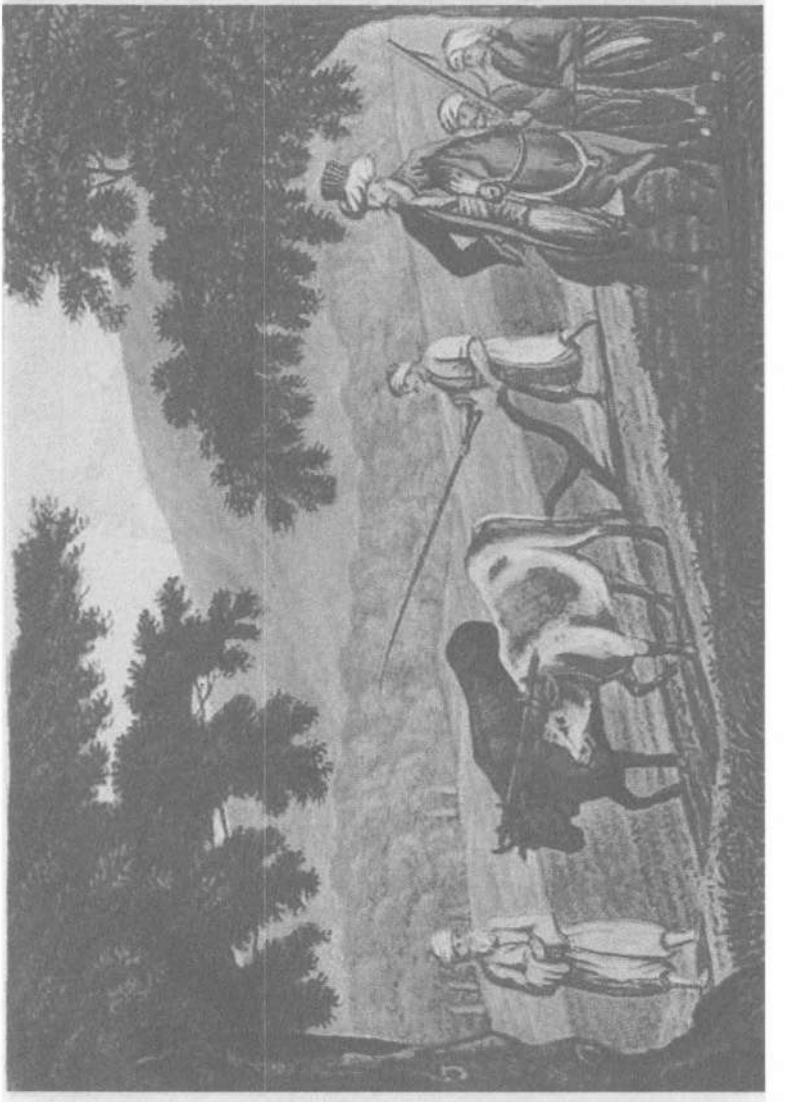
Hristiyan derviş - Luigi Mayer - Views in the Ottoman Empire, London 1803.

Tahtacı - Luigi Mayer - Views in the Ottoman Empire, London 1803.

Konargöçerler - Luigi Mayer - Views in the Ottoman Empire, London 1803.

Çift süren köylü ve at üstünde sipahi - Cooper Willyams, London 1822.

Kazasker - Nicolay de Nicolas (1517-1583) - Vier Bucher Von de Raisz vnd Schiffart in die Turckey, Antorff 1576.

Osmanlı askeri - Nicolay de Nicolas, Der erst Theyl von der Schiffart und Rayß in die Türckey unnd gegen Oriennt: mit schönen Figuren, Nürnberg, 1572.

Yeniçeri - Nicolay de Nicolas, Der erst Theyl von der Schiffart und Rayß in die Türckey unnd gegen Oriennt: mit schönen Figuren, Nürnberg, 1572.

Solak - Nicolay de Nicolas (1517-1583) - Vier Bucher Von de Raisz vnd Schiffart in die Turckey, Antorff 1576.

Deli - Atlı Osmanlı askeri - Nicolay de Nicolas (1517-1583) - Vier Bucher Von de Raisz vnd Schiffart in die Turckey, Antorff 1576.

Yeniçeri Ağası - Nicolay de Nicolas (1517-1583) - Vier Bucher Von de Raisz vnd Schiffart in die Turckey, Antorff 1576.

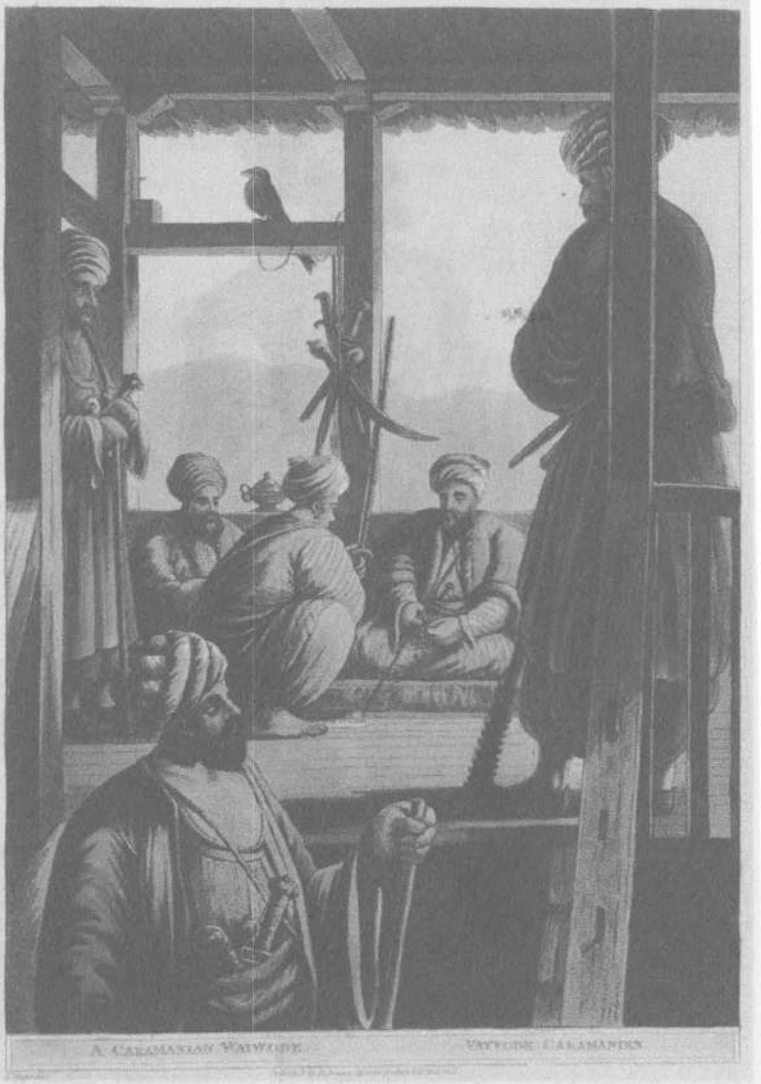
Tulum çalan köylü Rum - Nicolay de Nicolas (1517-1583) - Vier Bucher Von de Raisz vnd Schiffart in die Turckey, Antorff 1576.

Karamanlı kadın - Nicolay de Nicolas (1517-1583) - Vier Bucher Von de Raisz vnd Schiffart in die Turckey, Antorff 1576.

Karamanlı kadın - Luigi Mayer, Views in the Ottoman Empire, London 1803.

Karaman voyvodası - Luigi Mayer, Views in the Ottoman Empire, London 1803.

Karaman askeri, - Luigi Mayer, 18. yüzyıl.

Sipahi Ağası, 16. yüzyıl, Jacopo Ligozzi 1547-1626.

Kazasker, Recueil des différents costumes des principaux officiers et magistrats de la Porte et des peuples sujets de l'Empire Ottoman, 1778.

Azap askeri, Jacopo Ligozzi 1547-1626.

Solaklar, Jacopo Ligozzi 1547-1626.

Yeniçeri ağası, Ensemble de gravures de costumes de Turquie, Nicolay de Nicolas, 1577.

Azap askeri, Habitus praecipuorum populorum, Ensemble de gravures de costumes de Turquie du XVIe siècle, 1577.

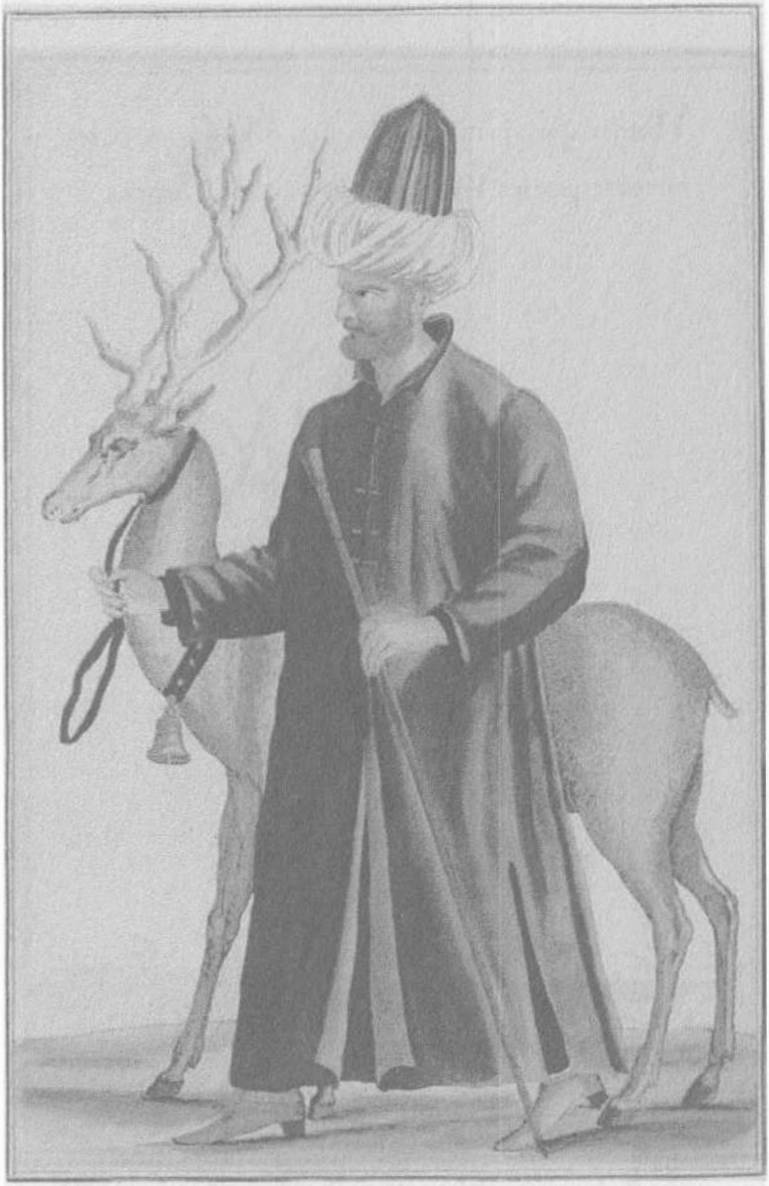
Azap askeri, Ensemble de gravures de costumes de Turquie, Nicolay de Nicolas, 1577.

Eflaklı asker, Ensemble de gravures de costumes de Turquie, Nicolay de Nicolas, 1577.

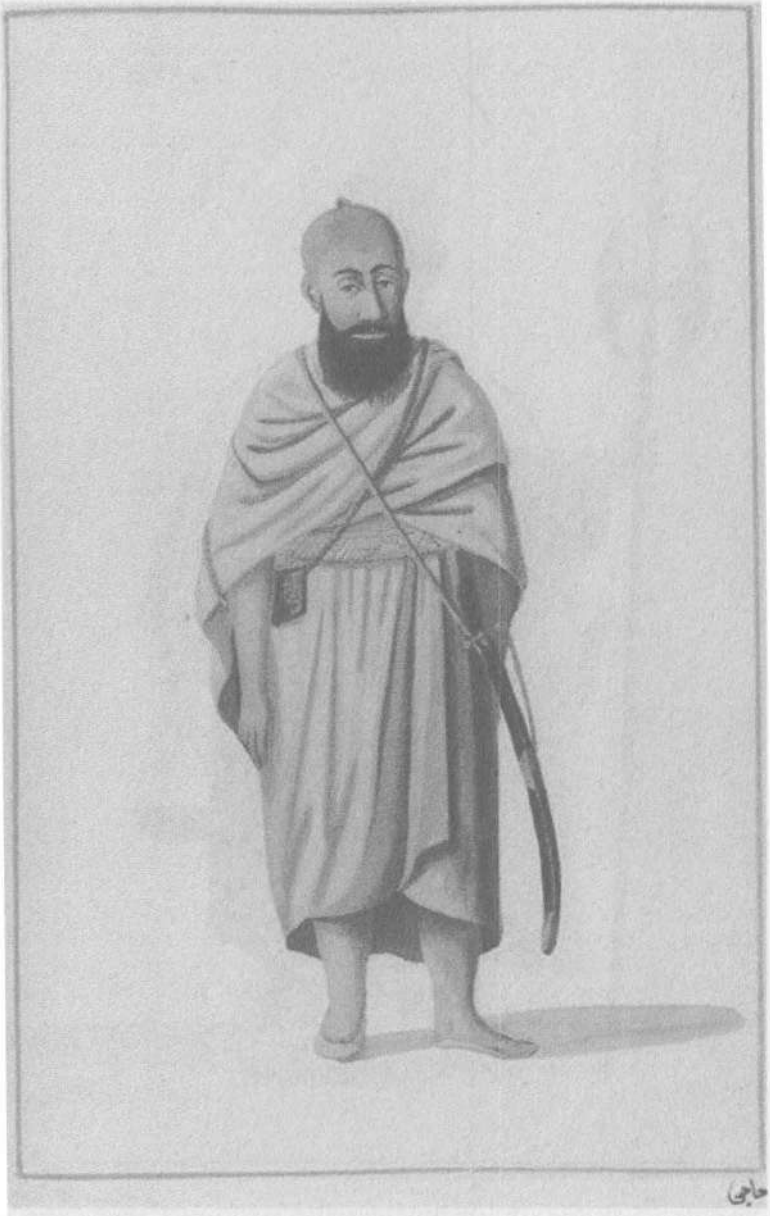
14. yüzyılda önde gelen erenlerden Geyikli Baba, Ensemble de gravures de costumes de Turquie, Nicolay de Nicolas, 1577.

Geyikli Baba, Recueil des différents costumes des principaux officiers et magistrats de la Porte et des peuples sujets de l'Empire Ottoman, 1778.

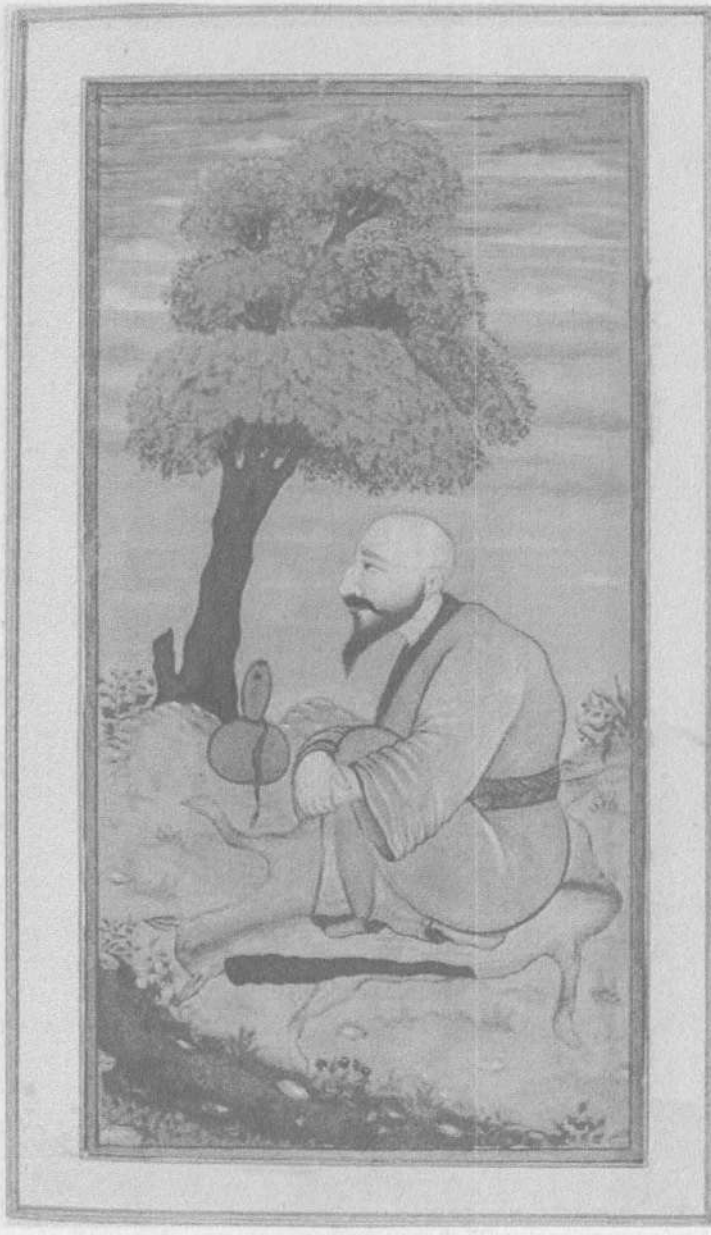
Bektaşi dervişi, Recueil de costumes et vêtements de l'Empire Ottoman au 18e siècle, 1780.

Derviş, Recueil de costumes et vêtements de l'Empire Ottoman au 18e siècle, 1780.

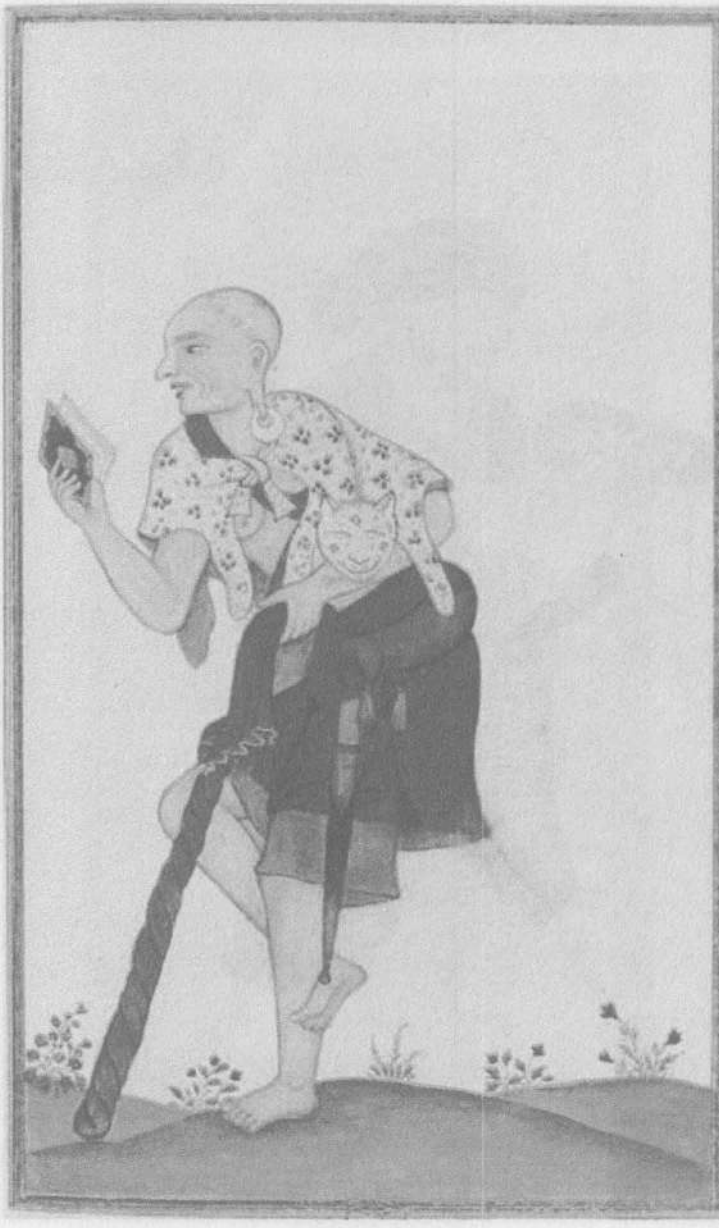
Abdal, Figures Naturelles de Turquie, par Raynal, 1688.

Derviş, Figures Naturelles de Turquie, par Raynal, 1688.

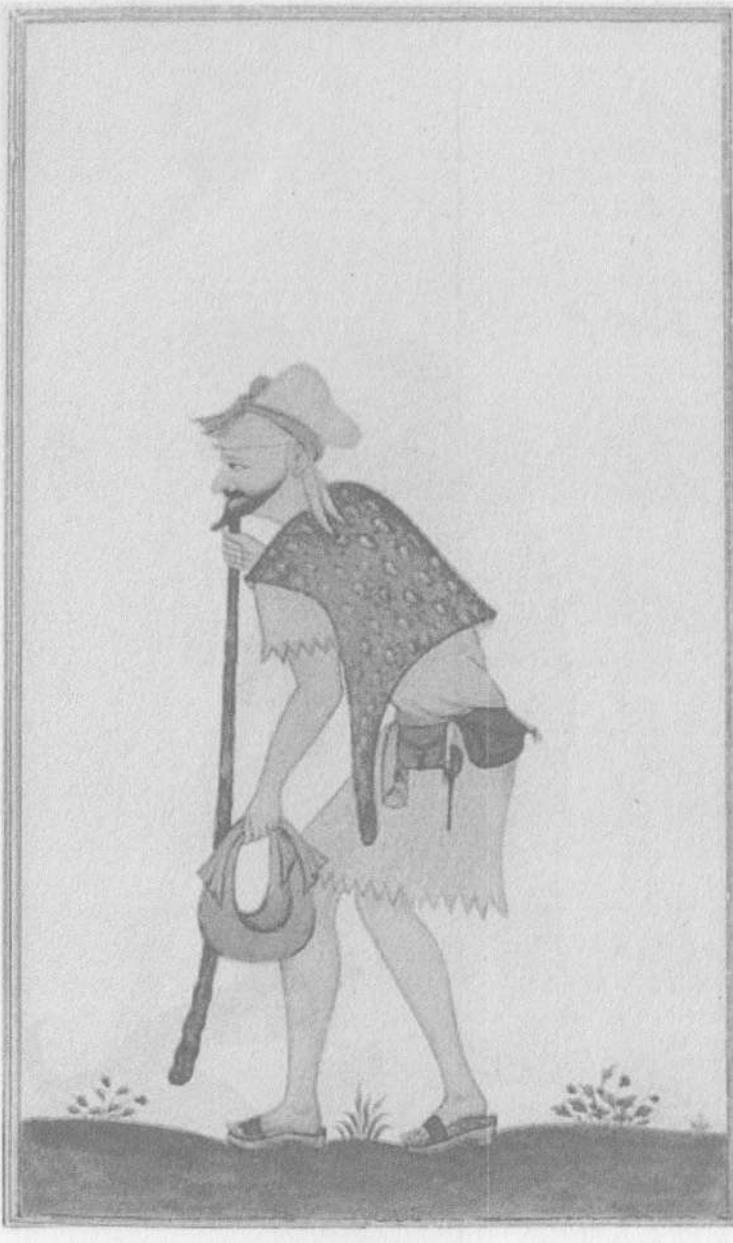
Derviş, Figures Naturelles de Turquie, par Raynal, 1688.

Kalenderi, Figures Naturelles de Turquie, par Raynal, 1688.

Derviş, Figures Naturelles de Turquie, par Raynal, 1688.

Kalenderi, Figures Naturelles de Turquie, par Raynal, 1688.

Kalenderi derviş, Figures Naturelles de Turquie, par Raynal, 1688.

Derviş, Figures Naturelles de Turquie, par Raynal, 1688.

Dervişler, Moeurs et costumes des Orientaux, 16. yüzyıl.

Babai dervişi, Recueil de costumes et vêtements de l'Empire Ottoman au 18e siècle, 1780.

Bektaşi dervişi, Le Sérail et divers personnages turcs, 1720.

Kalenderi, Recueil des différents costumes des principaux officiers et magistrats de la Porte et des peuples sujets de l'Empire Ottoman, 1778.

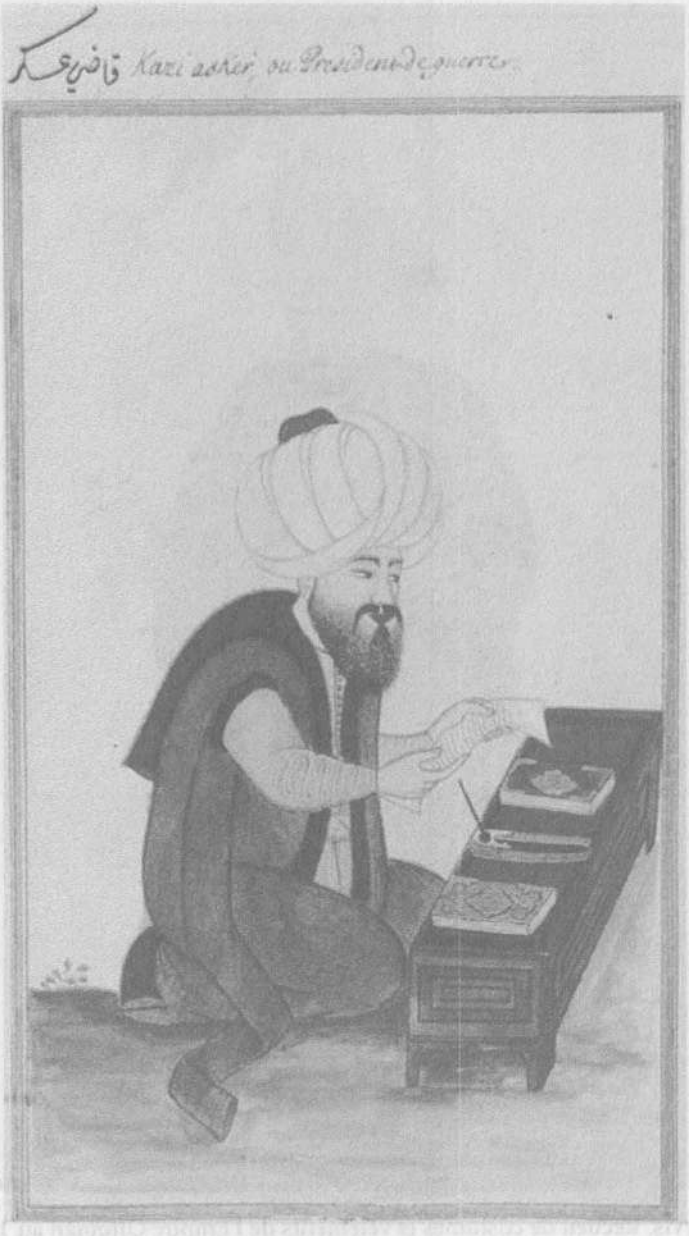
Derviş, Moeurs et costumes des Orientaux, 16. yüzyıl.

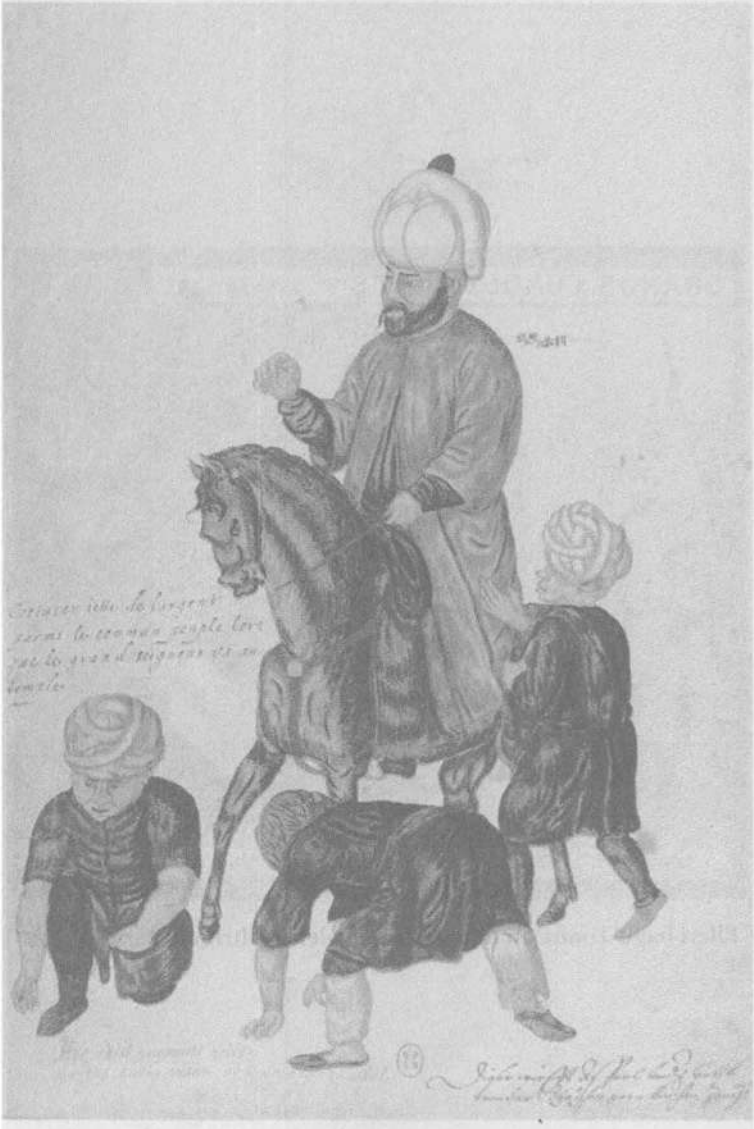
Bektaşi dervişi, Recueil Moeurs et costumes des Orientaux, 16. yüzyıl.

Derviş, Recueil de costumes et vêtements de l'Empire Ottoman au 18e siècle, 1780.

Kazasker, Le Sérail et divers personnages turcs, 1720.

Sultan ve kulları, Recueil Moeurs et costumes des Orientaux, 16. yüzyıl.

Elleri bağlı Timur'un huzuruna getirilen Yıldırım Bayezid - 1885.

Rumeli Beylerbeyi, Ralamb's Ottoman Costumes Book, Claes Rålamb 1657.

Rumeli Çavuşu, Ralamb's Ottoman Costumes Book, Claes Rålamb 1657.

Bağlama çalan kadın, 17. yüzyıl.

Bir Rum kadını, Le Sérail et divers personnages turcs, 1720.

Bir Yahudi kadını, Le Sérail et divers personnages turcs, 1720.

Eşiyle birlikte bir Ermeni kadını, Le Sérail et divers personnages turcs, 1720.

Bir Rum kadını, Recueil de costumes et vêtements de l'Empire Ottoman au 18e siècle, 1780.

Sakız Adası'ndan bir kadın, Recueil de costumes et vêtements de l'Empire Ottoman au 18e siècle, 1780.

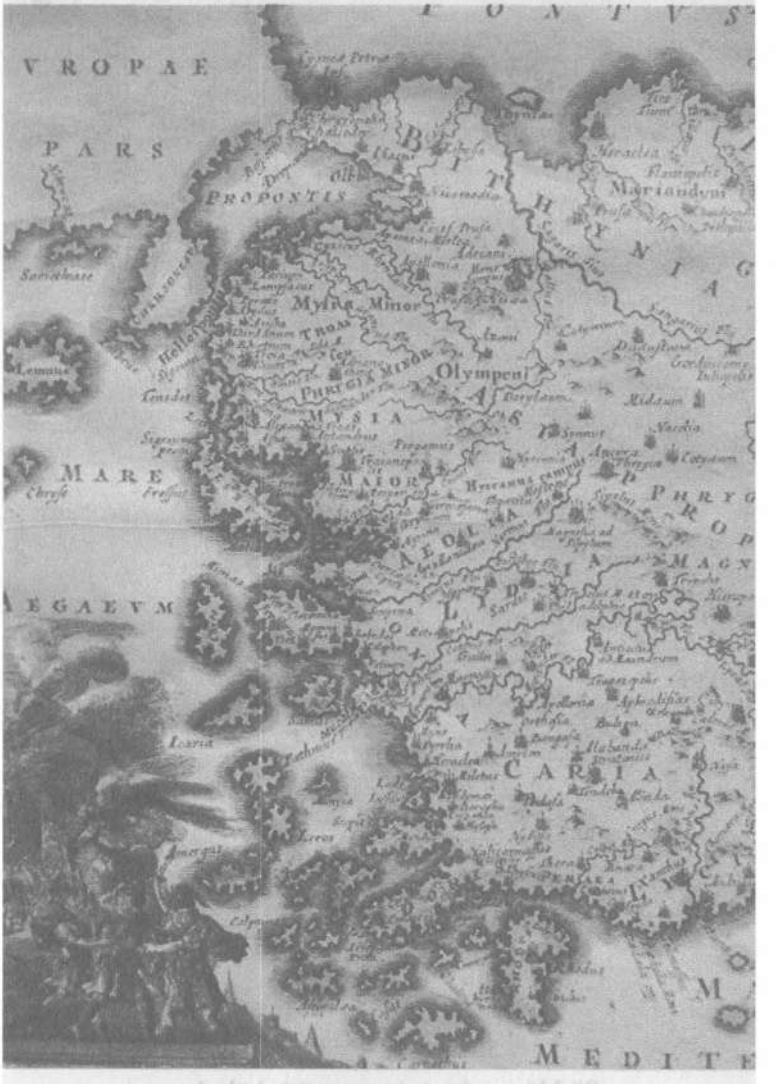

Anadolulu bir Türkmen kadını, Figures Naturelles de Turquie, par Raynal, 1688.

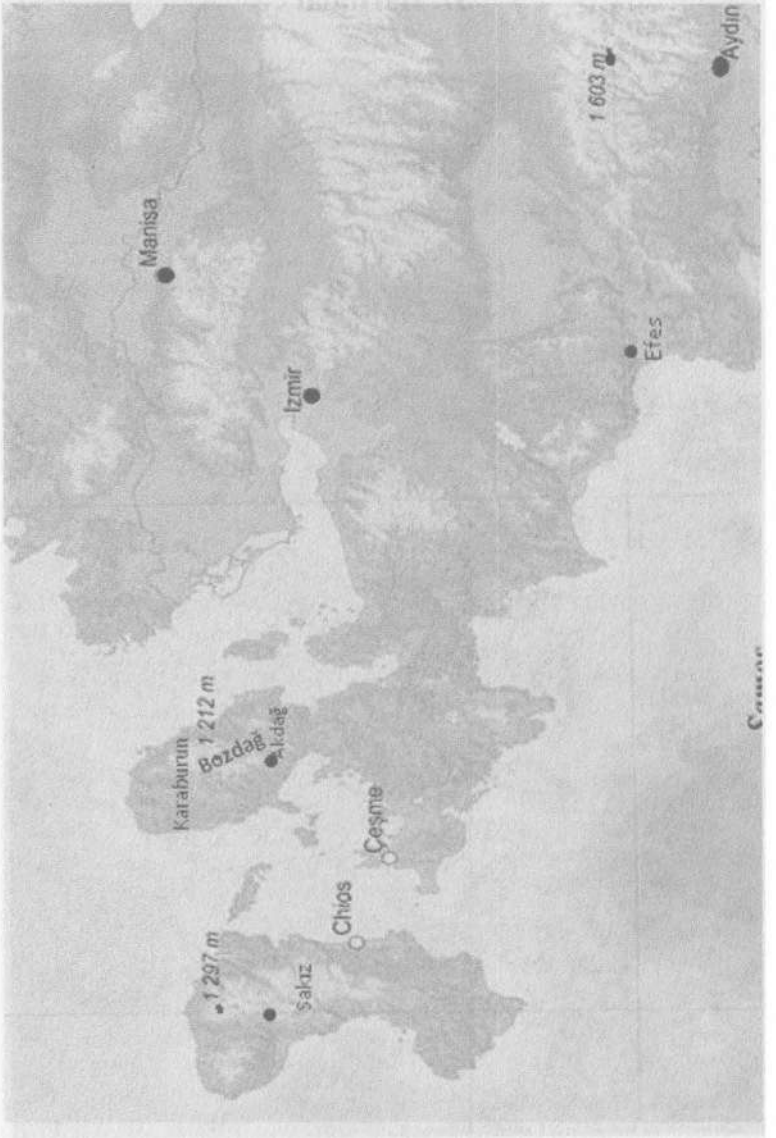

Anadolulu bir Türkmen kadını, Recueil de costumes et vêtements de l'Empire Ottoman au 18e siècle, 1780.

37. Haritalar

Eskiçağda özgün adlarıyla Batı Anadolu - 16. yüzyıldan bir harita.

Börklüce eyleminin yaşandığı bölgeler.

ALİ HAYDAR AVCI

Belge ve Kayıtlarla

Bedreddin • Börklüce Gerçeği

Talana dayalı yapılanan sistemler sorguya, aykırılığa ve itiraza asla tahammül edemezler. Osmanlı zihin dünyasının algısına göre Börklüce - Bedreddin eylemi Osmanlı sistemi için son derece tehlikeli bir itirazdır. Varlığı, muktedirin saltanatı için temel olan kulluk dünyasına aykırı bir duruştur. Dolayısıyla Bedreddin - Börklüce Mustafa eylemiyle gerçekleşen yapıya bu zeminden bakılacak olursa, yansıtmaların dışında bu olayın gerçek anlamı, ya da "gölgenin arkasındaki -karşı / gizli tarih olarak niteleyebileceğimiz- saklı gerçeklik" ne olabilir? Söz gelimi, eylemin gerçek niteliği nedir, öncüsü kimdir? Karaburun coğrafyası bize neyi anlatıyor, hangi oluşumu hatırlatıyor ya da hangi olguyu anımsatıyor? Bedreddin ve Börklüce'nin eylem ve direnişi, gerçekleştirmek istediği sistem, *"resmi tarih yazıcıları"* tarafından belli kalıplar kapsamında biçimlendirilerek yansıtılmaya ve benimsetilmeye çalışıldığı gibi yalnızca bir iktidar / tahakküm mücadelesi ya da vakanüvislerin deyimiyle *"bir mülhid-i sûfî"*nin kendini *"yalvaç / nebi"* ilan etme girişimi / mücadelesi olarak tanımlanabilir mi? Bu denli yüzeysel bir yansıtma, soruların, gölgede kalan boyutların yanıtı olabilir mi? Tarihin gölgeli / gizlenen sayfalarında neler saklıdır ve neden saklanır? Baktığımız *"Tevârih-i Âli Osman"* kayıtları bu noktada sistemin zihin dünyasının kodlarını bütün boyutlarıyla aktarıyor: "Şeyh Bedre'd-dîn İznik'e sürgün geldikde Börklüce Mustafâ Aydın iline vardı. Andan Aydın ilinden göçdi, Karaburun'a vardı. *Ve Aydın ili vilâyetini gendüye döndürdi. Ve her nev'i kanunlar kodı ve hâşâ gendüye "peygamberem"* didi. Ve cemi halka peygamber didürdi." Söz gelimi, aktardığımız -sıradan bir Osmanlı yaklaşımı gibi görünen- bu kayıttan ne anlamalıyız ya da ne anlaşılabilir? Börklüce Mustafa tarafından konulduğu açıkça söylenen ve toplumsal çevreleri derinden etkileyen, *"Aydın ilini gendüye döndüren" bu "her nev'i kanunlar"* nedir? Bir bakıma *"öte yüz okuması"* olan yanıtlar bu çalışmada...

DORLION

İnternet satış: www.insancilkitap.com
facebook.com/dorlionyayinlari
instagram.com/dorlionyayinlari
twitter.com/dorlionyayin

ISBN: 978-605-249-920-7